

HISTORY OF INDIA

IN OOTKUL

BY

PHUKIR MOHUN SENAPUTY

PART I.

SECOND EDITION

ଭାରତବର୍ଷର ଇତିହାସ ।

ଶ୍ରୀ ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତିଦ୍ୱାରା

ସଂଶୋଧରେ ସଂଶୁଦ୍ଧ ।

ପ୍ରଥମ ଭାଗ ।

କଟକସ୍ଥ ସୁନ୍ଦର ।

CUTTACK

Printed by the Cuttack Printing Company.

1876.

HISTORY OF INDIA

IN OOTKUL

BY

PHUKIR MOHUN SENAPUTY

PART I.

SECOND EDITION

ଭାରତବର୍ଷର ଇତିହାସ ।

ଶ୍ରୀ ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତିଦ୍ୱାରା

ସମ୍ପାଦନାରେ ସଂଗୃହୀତ ।

ପ୍ରଥମ ଭାଗ ।

କଟକସ୍ଥ ଗୁପ୍ତା ।

CUTTACK

Printed by the Cuttack Printing Company
1876.

ଉତ୍ସର୍ଗପତ୍ର ।

ଭକ୍ତିଭଜନ

ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରେଭେରଣ୍ଡ, ଇ, ପି, ବି, ହାଲମ

ସରଳାନ୍ତଃକରଣେଷୁ ।

ମହୋଦୟ !

ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଅଧୀନରେ କିଛିଦିନ କର୍ମ କରୁଥିଲି, ସେହି ସମୟରେ ଆପଣମୋତେ ଅଧୀନସ୍ଥ ଲୋକପରି ଜ୍ଞାନ ନ କରି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଜ୍ଞାନ କରୁଥିଲେ ଏହି କାରଣ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାରଣ ପ୍ରୟୁକ୍ତ ଆପଣଙ୍କ ଅଧୀନରେ କର୍ମ କରି ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଲାଭ କରୁଥିଲି । ଏମନ୍ତ ବି ତତ୍କାଳେ ଯେତେବୃତ୍ତ ସନ୍ତୁଷ୍ଟତା ଲାଭ କରୁଥିଲି ଶିକ୍ଷକତା କର୍ମରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେବା ବହୁଦିନଠାରୁ ଏପରି ସନ୍ତୁଷ୍ଟତା କୌଣସିଠାରେ ମୋହ ଅତ୍ୟନ୍ତରେ ଘଟୁଥିଲା ନାହିଁ । ଏମନ୍ତ ବି ଆପଣଙ୍କ ସହିତ (ଯେ କୌଣସି ବିଷୟରେ ହେଉ) କଥାବାର୍ତ୍ତା କହିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁଖର ବିଷୟ ଜ୍ଞାନ କରେ ଆପଣଙ୍କର ସରଳ ନିରହଙ୍କାର ବାନ୍ଧ୍ୟାବଳୀ କଦାଚ ବିପ୍ଳବୀୟ ନୁହେଁ । ବିଶେଷରେ ଅମୃତମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା, ଜ୍ଞାନ ଓ ମାତୃଭାଷାର ଉନ୍ନତ ବିଷୟରେ କାୟମନୋବାକ୍ୟେ ଯେତେବୃତ୍ତ ତେଜ୍ଞା ଓ ଏକାନ୍ତ ଯତ୍ନ କରୁଥାଆନ୍ତି ଆପଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଭକ୍ତି ଜନ୍ମିବା ତାହା ଅନ୍ୟତର କାରଣ । ପାର୍ଥିବ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଆପଣଙ୍କର ଏହି ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ କାର୍ଯ୍ୟର ପୁରସ୍କାର ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ସେ ଯାହା ହେଉ ଅମୃତମାନଙ୍କର ଦେଶୀୟ ପ୍ରଥା ଏହି ଯେ ପରିଚିତ ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଦାନିଆ ହୋଇଥାଏ; ମୁଁ ସେହି ଦେଶୀୟର ବଗମ୍ବଦ ହୋଇ ଏହି ଅପାରପାଟ୍ୟ ରଚନା ବିଶିଷ୍ଟ ଓ ଭ୍ରମସଙ୍କୃତ ପୁସ୍ତକଗଣ ଉପହାର ସ୍ୱରୂପ ଆପଣଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କଲି । ମୋହୋର ଧ୍ରୁବ ବିଶ୍ୱାସ ଅଛି ଏହି କୁଳ୍ପିତ ପୁସ୍ତକ ଆପଣଙ୍କ ମହାନୁଭବ ନାମରେ କଦାଚ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିବାର ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ତଥାପି “ ପ୍ରିୟଦର୍ଶନ ଲୋକମାନେ କୌଣସି ଲୋକଦତ୍ତ ସାମାନ୍ୟ ବସ୍ତୁକୁ ମଧ୍ୟ ଘୃଣା କରନ୍ତି ନାହିଁ ” । ଏହି ବାକ୍ୟ ପ୍ରତି ନିର୍ଭର କରି ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ପୁସ୍ତକଗଣ ଆପଣଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଉତ୍ସର୍ଗ କଲି । ଇତି ।

ଏକାନ୍ତ ବଗମ୍ବଦ

ଶ୍ରୀ ପଦ୍ମାରମୋଦନ ସେନାପତି ।

ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଚିତ୍ତା ଏବଂ ହୃତାହତ ବିବେଚନାମାନ ଚଞ୍ଚଳମତ ଲୋକମାନେ ପ୍ରାୟ କୌଣସି ବିବେଚନା ନ କରି ଅବଶୀଭୂତମନର ଉପଦେଶାନୁସାରେ ପ୍ରାୟ ସକଳ ବିଷୟରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରି ଥାଆନ୍ତି । ଯେତେ ଜ୍ଞାନ ଓ ଶ୍ରମସାଧ୍ୟ କର୍ମ-ହେଉ ନା କିପାଁ ତତ୍ତ୍ୱସାଧନ ବିଷୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବା ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅତି ସହଜ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସଫଳ ନ ହୋଇ ଯେ କେବଳ ସେ-ମାନଙ୍କର ଚପଳତା ଓ ଅଜ୍ଞତା ସାଧାରଣ ସମୀପରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଅଇ ଏକଥା ବୋଲିବା ଅଧିକ ଅଟେ । ମୁଁ ସେହିପରି ଉତ୍କଳ ପୁସ୍ତକର ନିତାନ୍ତ ଅଭାବ ଦେଖି ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ ବିଷୟରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରି ଅଛି । ସାଧାରଣତଃ ବିନୟୀ ଓ ନମ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତାମାନେ ଅପଣାଂ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ବିଜ୍ଞାପନକୁ ଆପଣାର ଖବର ଓ ଶିଖରା ପ୍ରଭୃତି ବାକ୍ୟଦ୍ୱାରା ଭୂଷିତ କରି ଥାଆନ୍ତି । ଏଥିକୁ କେହି ପାଠକ ବା ମନରେ କରିବେ ମୁଁ ସେହିପରି ଲେଖିଅଛି; ତେବେ ମୁଁ ସେହି ପାଠକମହାଶୟଙ୍କୁ ସବିଜ୍ଞପ୍ତେ ବୋଲି ସେ ଯେମନ୍ତ ମୋତେ ମିଥ୍ୟାବାଦୀ ନ ବୋଲନ୍ତୁ; ମୋହର ଉଲ୍ଲିଖିତ ବାକ୍ୟାବଳୀର ପୋଷକତା ପାଇଁ ଅଧିକ ବାଗାଡ଼ମ୍ବର କରିବାର ଆବଶ୍ୟକ କିସ? ପାଠକ ଅନୁଗ୍ରହ କରି ପୁସ୍ତକର କେତେକପୃଷ୍ଠା ଉଲ୍ଲେଖକଲେ ମୁଁ ଯେ ଚପଳତା ଓ ଦୁର୍ଗୁଣର ନିତାନ୍ତ ବ୍ୟଗମ୍ଭବ ହୋଇ ଏହି ପୁସ୍ତକ ଲେଖିଅଛି ଏକଥା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବାକୁ ଜାହାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅଧିକ କଠିନ ହେବ ନାହିଁ । ସେ ଯାହା ହେଉ ମୁଁ ଏ ବରଷ ଯାବତ୍ତକାଳ ବହୁ ପରଶମ ସ୍ୱୀକାରପୂର୍ବକ ଏହି ଇତିହାସ ଖଣ୍ଡ ସଂଗ୍ରହ କରିଅଛି । ଏହା ପୁସ୍ତକ ବିଶେଷର ଅନୁବାଦ ବା ଗ୍ରନ୍ଥ ବିଶେଷରୁ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଗ୍ରାସ୍ତ୍ରକୁ ବାବୁ ଭାରଣୀଚରଣଙ୍କ ଭାରବର୍ଷର ଇତିହାସ ଓ ଗ୍ରାସ୍ତ୍ରକୁ ବାବୁ ନାଲମଣି ବସାକଙ୍କ ରଚିତ ଇତିହାସ ଓ ଗ୍ରାସ୍ତ୍ରକୁ ବାବୁ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରରାୟ ରଚିତ ଇତିହାସ ଓ ଗ୍ରାସ୍ତ୍ରକୁ ବାବୁ କେଦାର ନାଥଦତ୍ତ ରଚିତ ଭାରବର୍ଷର ଇତିହାସ ଏବଂ ବିବିଧାଂ ସଂଗ୍ରହ ଜ୍ଞାନକ ମାସିକ ପତ୍ରିକା ଏବଂ ଗ୍ରାସ୍ତ୍ରକୁ ବାବୁ କାଳୀପ୍ରସନ୍ନ ଦତ୍ତ ରଚିତ ଗରୁଡ଼ମଞ୍ଜରୀ ଏହି କେତେକଖଣ୍ଡ ପୁସ୍ତକ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଏହା ସଂଗ୍ରହ କରି ଅଛି ।

ଏହା ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ମୋତେ ଦୁର୍ଗୁଣ ପରଶମ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେଲା । କାରଣ ପ୍ରଥମରେ ଯେଉଁସ ଭାବରେ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲି ତହିଁରେ ପୁସ୍ତକ କଲେବର ଅତିବୃଦ୍ଧି ହୋଇ ଥାଆନ୍ତା । ମାତ୍ର କଟକ ଓ ବାଲେଶ୍ୱରଜିଲ୍ଲାର ଭୂତ-

ଦୃଢ଼ ଡିମ୍ବପେକ୍ଟର ଶ୍ରାୟକ୍ତ ବାବୁ ଗଣଧର ରାୟ ଏହାକୁ ଅତି ସଂକ୍ଷେପ କରିବା ପାଇଁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ତାହାଙ୍କ ଉପଦେଶବ୍ୟବସ୍ଥା ନିତାନ୍ତ ଅ-ଯୋଜିତ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ବୋଧ କଲୁଁ ନାହିଁ । କାରଣ ଆଜି କାଲି ଉଡ଼ିଗ୍ୟା ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗର ଯେଉଁଠି ଅବସ୍ଥା ତହିଁରେ ଯେ ଅଧିକ ମୂଲ୍ୟ ଦେଇ ସମସ୍ତ ଶ୍ରବଣ ପୁସ୍ତକ ବିଶିଷ୍ଟ ସମ୍ପଦ ହେବେ ଏମନ୍ତ ବୋଧହୁଏ ନାହିଁ । ଏବଂ ଶ୍ରବଣମାନେ ମଧ୍ୟ ଗର୍ଭ-କାଳ ଉତ୍ତଳ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଶିକ୍ଷା କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଉଚ୍ଚସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ୍ୟା ଶ୍ରବଣବୃତ୍ତି ପରୀକ୍ଷା ଦାନ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହୁଏ । ଏହି ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଏତେ ଗର୍ଭ କଲେବର ପୁସ୍ତକ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ନିତାନ୍ତ କଠିନ ଅଟେ । ଏହି ସକଳ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କରି ମୁଁ ଏହି ପୁସ୍ତକ ଅତି ସଂକ୍ଷେପରେ ସଙ୍କଳନ କରିଅଛି ।

ଇତିହାସରେ ଯେ ସକଳ ବିଷୟ ଥିବା ଉଚିତ, ଏଥିରେ ତାହା କିଛିହିଁ ନାହିଁ । ବାଳକମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ (ଐତିହାସିକ ସ୍କୁଲ୍ ବିବରଣ ଜାଣିଲେ) ଉଚ୍ଚ-ଭର ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଉକ୍ତ ଇତିହାସ ପାଠ ସହଜ ହେବ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମୁଁ କେବଳ କାଳ ସ୍ୱରରେ ଘଟଣାବଳୀ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି ।

କୃତଜ୍ଞତା ସହିତ ସ୍ୱୀକାର କରୁଅଛି ଯେ, ମୋହର ଅସେଚନକ ବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀ ଯୁକ୍ତ ବାବୁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ପଟ୍ଟନାୟକ ଏହି ପୁସ୍ତକ ମୁଦ୍ରିତ ହେବା ସମୟରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସାହାଯ୍ୟ କରିଅଛନ୍ତି । ଏମନ୍ତ କି ଯଦି ଏ ପୁସ୍ତକ ବ୍ୟବହାର ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ତେବେ କେବଳ ପଟ୍ଟନାୟକ ମହାଶୟଙ୍କ ନିଃସ୍ୱାର୍ଥ ଯତ୍ନ ଯେ ତାହାର ନିଦାନ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଲେଖନୀୟ ନାହିଁ ।

ଦକ୍ଷିଣ ପଶ୍ଚିମ ବିଭାଗର ଇନ୍‌ସ୍ପେକ୍ଟର ଶ୍ରୀ ଶ୍ରାୟକ୍ତ ଅର, ଏଲ, ମାର୍ଟିନ ଏମ, ଏ, ଗାହେବ ଏହି ପୁସ୍ତକ ମୁଦ୍ରିତ ପାଇଁ ଅନେକ ଅର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟ କରି ଅଛନ୍ତି, ଏଥିପାଇଁ ତାହାଙ୍କୁ ଗଭିର ଶ୍ରଦ୍ଧା ସହାୟତା ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛି ।

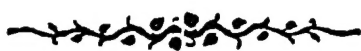
ଅବଶେଷେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷକମାନଙ୍କ ଠାରେ ସଦନୟେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଅଛି ଯେ, ମାତୃଗ ସାମାନ୍ୟ ଲୋକମାନଙ୍କର ପଦେ ଡ୍ରମ୍ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଅତିଏବ ସେମାନେ ବିଶେଷ ଅନୁଗ୍ରହ ପ୍ରଦାନ କରି ପୁସ୍ତକଗତ ଭୁଲ ସକଳ ମୋଡେ ଜଣା-ଇଲେ ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପକୃତ ହେବି ଓ ପୁସ୍ତକ ମଧ୍ୟ ସଫଳତା ସମୟରେ ସଂଶୋଧନ କରି ଦେବି ଇତି ।

ସନ ୧୮୭୯ ମାସ ମାର୍ଚ୍ଚ
କାଲେନ୍ଦର ମିଶନରୀ

}

ଶ୍ରୀମଦ୍‌କାଳିଦାସମୋହନବେନାପତି

ଭାରତବର୍ଷର ଇତିହାସ ।

ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଭାରତବର୍ଷର ସୀମା, ଇତିହାସର ଅଂଶ କଳ୍ପନା, ଯୁଗତତ୍ତ୍ୱସ୍ତୁ, ଭାରତବର୍ଷ ନାମର ବିବରଣ, ଆଦିମ ନିବାସୀ, ଆର୍ଯ୍ୟଜାତିର ଉଦ୍ଭବ, ପ୍ରାଚୀନ ବିଭାଗ, ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ଓ ଚଳିତ ଭାଷା ଏବଂ ଧର୍ମ ପରିବର୍ତ୍ତନ ।

ଭାରତବର୍ଷର ଉତ୍ତରସୀମା ହିମାଳୟପର୍ବତ, ପୂର୍ବସୀମା ମଣିପୁର ପାହାଡ଼ ଓ ବଙ୍ଗୋପସାଗର, ଦକ୍ଷିଣସୀମା ଭାରତମହାସାଗର, ପଶ୍ଚିମସୀମା ଆରବ୍ୟ ସାଗର ଓ ସିନ୍ଧୁ ନଦୀ । ଭାରତବର୍ଷ ଦୀର୍ଘରେ ୮୦୦ ଶତ କୋଶ ପ୍ରସ୍ଥ ପ୍ରାୟ ୨୭୦ କୋଶ ।

ଭାରତବର୍ଷ କ୍ରମାଗତ ହିନ୍ଦୁ, ମୁସଲମାନ ଓ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିାନ ଏହି ତିନି ଜାତିର ଅଧିକୃତ ହୋଇଥିବାରୁ, ଏହାର ଇତିହାସ ତିନିଅଂଶରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଇଂରେଜୀ ଦଶଶତ ବରଷ ପୂର୍ବେ ଏ ଦେଶରେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଅଖଣ୍ଡ ପ୍ରଭାବ ଥିଲା, ୧୦୦୦ ସାଲଠାରୁ ୧୬୫୭ ସାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ମୁସଲମାନମାନେ ଭାରତବର୍ଷୀୟ ସିଂହାସନକୁ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ; ସେହିଦିନ (୧୬୫୭) ଠାରୁ ଆଜିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ (ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ) ଇଂରେଜ ଜାତିମାନେ ରାଜତ୍ୱ କରି ଆସୁଅଛନ୍ତି ।

ଭାରତବର୍ଷର ପ୍ରକୃତ ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ ଘୋର ଭିମ୍ବିଷ୍ଟନ । ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଜାତି ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । ପୃଥିବୀର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଦେଶୀୟ ଲୋକେ, ଆପଣାମାନଙ୍କୁ ଅତି ପ୍ରାଚୀନଜାତି ବୋଲି ଲେଖନ୍ତି । ଏଥେନସଦେଶୀୟ ଲୋକେ ଚନ୍ଦ୍ରଠାରୁ ନଧି ଆପଣାମାନଙ୍କୁ ପ୍ରାଚୀନ ଜାତି ବୋଲି ଦର୍ପି କରନ୍ତି, ବେବଲନ ଦେଶସ୍ଥ କାଲଡୟନ ଲୋକେ କହନ୍ତି ଯେ, ସେମାନଙ୍କର ଇତିହାସ ସମସ୍ତ ପଞ୍ଚଦଶଅଯୁଗବର୍ଷରୁ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ଦେବ । ଚୀନ ଦେଶୀୟ ଇତିହାସର ସମୟ-ବିଷୟ ଏସ୍ଥାନରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ବର୍ମା ଦେଶୀୟ ଇତିହାସ ସମୟ-ବିଷୟ ଶୁଣି ହାସ୍ୟ ସମ୍ବରଣ କରାଯାଇ ନ ଯାରେ ।

ସେମାନେ ଲେଖନ୍ତି “୩ ବରଷକାଳ ପୃଥିବୀର ସବୁସ୍ଥାନରେ ଯେତେ ବନ୍ଧୁ ଜଳ ପତନ ହୁଏ, ସେମାନଙ୍କର ଇତିହାସ ତେତେବରଷ, ବରଂ ତାହାଠାରୁ ଅଧିକ ବରଷ ହେଲା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି” । ଫଳତଃ ଏମାନଙ୍କର ଏହିସକଳ କଥା ଯେ ଏକାନ୍ତ କାଳ୍ପନିକ ଏହା ଜ୍ଞାନଲୋକେ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ । ଯାହା ହେଉ ଭାରତବର୍ଷ ଯେ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଦେଶ ସେଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ; କେବଳ ପୂର୍ବେ ଏଦେଶରେ ଇତିହାସ ଲେଖିବା ପ୍ରଥା ନ ଥିବାରୁ ଏଦେଶର ଇତିହାସ ଦୁଃସ୍ଥାପ୍ୟ ।

ହିନ୍ଦୁ ଜ୍ୟୋତିଷବୋଧାମାନେ ପୃଥିବୀର ସୃଷ୍ଟିଠାରୁ ଆଜିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମୟକୁ ଚାରିଅଂଶରେ ବିଭକ୍ତ କରନ୍ତି, ସେହି ଏକଂ ଅଂଶର ନାମ ଯୁଗ । ଯଥା; ସତ୍ୟ ଯୁଗର, ତ୍ରେତା ଓ କଳିଯୁଗ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟକୁ କଳିଯୁଗ ବୋଲାଯାଏ । ଜ୍ୟୋତିଷଗ୍ରନ୍ଥ ଲିଖନ ପ୍ରମାଣେ ।

ସତ୍ୟଯୁଗ	୧୭୨୮୦୦୦	ବରଷ
ଦ୍ୱାପର	୧୭୯୭୦୦୦	”
ତ୍ରେତା	୮୭୪୦୦୦	”
କଳି	୪୩୨୦୦୦	”

ଏହିକାଳ ସତ୍ୟତା ବିଷୟରେ କିଛି ପ୍ରମାଣ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପୁରାଣ ଲିଖିତ କଥା ଅବିଶ୍ୱାସ କଲେ ଅନ୍ୟ ସତ୍ୟ କାହୁଁ ପାଇବା ବେଶ୍‌ଲିନାମକ ଜଣେ ସାହେବ ଅନେକ ଶାସ୍ତ୍ର ଆଲୋଚନା କରି ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ ଜଳପ୍ଳାବନଠାରୁ ମଣିଷ ଜନ୍ମ ୧୫୨୮ ବରଷ ପୂର୍ବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେ ସମୟ, ସେ ସତ୍ୟଯୁଗ, ସେହିଦିନଠାରୁ ମଣିଷ ଜନ୍ମ ୯୦୧ ବରଷ ପୂର୍ବପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେ ସମୟ, ସେ ତ୍ରେତାଯୁଗ ଏବଂ ସେହି ଦିନଠାରୁ ମଣିଷ ଜନ୍ମ ୫୪୦ ବରଷ ପର୍ବ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେଉଁ ସମୟ, ସେ ଦ୍ୱାପରଯୁଗ ଏବଂ ସେହି ଦିନଠାରୁ ଆଜିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଳିଯୁଗ । ସେ କାହୁଁ ଏମନ୍ତ ପ୍ରମାଣ ପାଇଲେ ସେ ଜାଣନ୍ତି ମାତ୍ର ପୌରାଣିକ କଥାଠାରୁ ଯେ ତାହାଙ୍କ କଥା ଅଧିକ ବିଶ୍ୱାସର ଯୋଗ୍ୟ ଏହା ଅମ୍ଭେମାନେ କହୁ ନ ପାରୁଁ । ଯାହା ହେଉ ଜଳପ୍ଳାବନ ଉତ୍ତାରେ ଗ୍ରୀକ, ବେବଲିୟାନ, ମୈଗର ପ୍ରଭୃତି ଜାତୀୟମାନଙ୍କର ବସତି ସମୟ ଇତିହାସ-ଦରେ ଲିଖିତ ଅଛି; ମାତ୍ର ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ବସତି ସମୟ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଯୁଗାଦର କାଳ ନିରୂପଣ କରିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ କଠିନବିଷୟ ।

କଥିତ ଅଛି ଯେ, ଭାରତବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ହିନ୍ଦୁଜାତୀୟ ଭାରତନାମକ ଏକ ରାଜା ସବୁ ପ୍ରଥମ ପ୍ରବଳ ପରାଜୟ ହେଲେ; ତାହାଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ଏଦେଶର

“ଭରଦବର୍ଷ” ଏହି ନାମକରଣ ହୋଇଅଛି । ଭରଦ ଗୁଜା ସମସ୍ତ ଭରଦବର୍ଷର ଆଧ୍ୟପତ୍ୟ ପାଇଥିଲେ କି ନାହିଁ ତାହାର କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ନାହିଁ । ତାହାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମ୍ଭ ଯେ ସକଳ କଥା ଲିଖିତ ଅଛି, ତାହା ଏକାନ୍ତ ଦ୍ଵାସାଧ୍ୟଦ । କଥିତ ଅଛି ଯେ, ଏହି ନରପତି ଦଶସହସ୍ର ବରଷ ରାଜପଣ କଲେଉତାରୁ ମୃଗ ରୂପ ଧାରଣ କରି ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନର ହିନ୍ଦୁ ଲୋକମାନେ ଭରଦବର୍ଷର ଆଦମ ନିବାସୀ ନୁହନ୍ତି, ପ୍ରଥମରେ କେତେକ ଅସତ୍ୟ ଜାତୀୟ ଲୋକେ ଭରଦବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ବାସ କରୁଥିଲେ; ପରେ ଆସିଆଖଣ୍ଡ ମଧ୍ୟଭାଗରୁ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଆସି, ପୁରୋକ୍ତ ନିବାସିମାନଙ୍କୁ ଛଡ଼ିଦେଇ ଏଦେଶରେ ବାସ କରୁ ଅଛନ୍ତି । ସେହି ଅସତ୍ୟ ଲୋକେ ଏତେବେଳେ ଦେଶ ପରିଚାଳନା କରି, ନର୍ମଦା, ଶୋଣ, ଓ ମହାନଦୀ ଡରସ୍ଥ ବନ ସମୂହରେ ଶେଢାନାଗପୁର ଶିରଶୁଜ ଓ ଦୁମଶର ପ୍ରଭୃତି ଅରଣ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ବାସ କରୁ ଅଛନ୍ତି । ସେହି ସକଳ ଲୋକଙ୍କୁ ଭିଲ, ଗନ୍ଧ, ମିନାଜ, ଶାନ୍ତାଳ, କୁକି, ରୁଆଡ଼, ରାଡ଼ ଓ ତୁମିଜ ବୋଲାଯାଏ । ସେମାନେ ଯେଉଁ ଭାଷାରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କହନ୍ତି, ତାହା ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ଭାଷାର ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ । ପ୍ରଥମେ ଜେଭାମାନେ ଭରଦବର୍ଷର ଉତ୍ତର ଭାଗରେ ରାଜତ୍ଵ କରିଥିଲେ; ନର୍ମଦାନଦୀର ଦକ୍ଷିଣ ଭାଗରେ ଦାର୍ଦ୍ଦକାଲସ୍ଥାୟୀ ରାଜତ୍ଵ ସ୍ଥାପନ କରି ନ ଥିଲେ, କାରଣ ଯେବେହେଁ ଭରଦବର୍ଷ-ଦକ୍ଷିଣ ଦେଶରେ ଅନେକ ହିନ୍ଦୁଜାତି ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି; କିନ୍ତୁ ଚତୁର୍ଯୁଗବ୍ୟାପୀ ହିନ୍ଦୁଜାତିମାନ, ଭରଦବର୍ଷର ଉତ୍ତରଭାଗରେ ଦେଖାଯାଏ । ଏବଂ ପୁରାଣରେ ଯେଉଁ ରାଜାବଳୀର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି, ସେମାନେ କେବଳ ଭରଦବର୍ଷର ଉତ୍ତରଭାଗରେ ରାଜପଣ କରୁଥିଲେ ।

ପୁରୋ ଭରଦବର୍ଷ ନିମ୍ନ ଲିଖିତ ଦଶ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ଥିଲା ବୋଲି କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତା ଲେଖି ଅଛନ୍ତି । ଯଥା—୧ମ ସରସ୍ଵତୀ, ତନ୍ଦ୍ରାରେ ପଞ୍ଜାବ । ୨ୟ କାନ୍ୟକୁବ୍ଜ; ଦାକ୍ଷି, ଆଗରା, ଶ୍ରୀନଗର ଓ ଅଯୋଧ୍ୟା ତାହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ୩ୟ ତ୍ରିବେଣୀ; କୁଶୀନଦୀଠାରୁ ଗଣ୍ଡକୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ଦେଶ । ଚତୁର୍ଥ ଗୌଡ଼ ବା ବଙ୍ଗଦେଶ । ପଞ୍ଚମ ଗୁଜ୍ଜର ବା ଗୁଜ୍ଜରାଟ; ଖାନେଶ ଓ ମଲ୍ଲବାରର କର୍ମଦୂର୍ଗ ତାହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ୬ଷ୍ଠ ଉତ୍କଳ ବା ଉଡ଼ିଶା । ୭ ମ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର । ୮ ମ ଭୈରବ; ଗୋଦାବରୀ ନଦୀଠାରୁ କୃଷ୍ଣାନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ । ୯ମ କର୍ଣ୍ଣାଟ । ୧୦ ମ ଦ୍ରାବିଡ଼ । ଏହି ସକଳ ଦେଶରେ ପୁରୋକ୍ତ ହିନ୍ଦୁରାଜାମାନେ ରାଜପଣ କରୁ-

ଥିଲେ ଏବଂ ତାହା ଭାରତବର୍ଷର ଦକ୍ଷିଣସ୍ଥ ଦେଶ ସମୂହ ବାମର ଓ ଚିହ୍ନକ୍ଷେ-
ନାମକ ଏକ ଗୁପ୍ତସ୍ଥ ରାଜାର ଅଧୀନ ଥିଲା ।

ପୁରୋହିତ ଦଶ ଦେଶ ଓ ଭାରତବର୍ଷର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶରେ ଯେଉଁ ଭାଷା
ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି, ସମ୍ଭୂତ ସମସ୍ତଙ୍କର ମୂଳ । ଏହି ସମ୍ଭୂତ ଭାଷା ଉତ୍ପତ୍ତି ବିଷୟରେ
କୌଣସି ଇତିହାସବେତ୍ତା ପ୍ରମାଣ ଦର୍ଶାଇ ପ୍ରିୟ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ, ଲୋକବ୍ୟବ-
ହୃତ ଭାଷା ସମୂହ ଶୁଦ୍ଧ କରିବାରୁ ସମ୍ଭୂତଭାଷା ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି; କିନ୍ତୁ ଏକଥା
ନିତ୍ୟନ୍ତ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ । କାରଣ ପୁରୋହିତ ଦେଶସମୂହରେ ଯେଉଁ ଭାଷାମାନ ପ୍ରଚଳିତ
ଅଛି, ତାହା ପରସ୍ପର ଅନେକ ଅନୌକ୍ୟ । ଏଣୁ ଏହିସକଳ ଭାଷାର ସାରାଂଶ
ଗ୍ରହଣ କରି ଏକଭାଷା ରଚିତ ହୋଇ ନ ପାରେ, ପୁଣି ସମ୍ଭୂତ ଯେବେ ପୁରୋହିତ
ଭାଷାମାନଙ୍କର ସାରାଂଶ ହୁଅନ୍ତି ତେବେ ତାହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦ ଚଳିତ ଭାଷା
ମଧ୍ୟରେ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତା । ପୁନଶ୍ଚ ସମ୍ଭୂତଭାଷା ଆବିଷ୍କାର କାଳ ଭାରତବର୍ଷରେ
ତଳ ଆସୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନିଜାଣିଲା ଲୋକେ ତାହାର କିଛିହିଁ ବୁଝିପାରୁ ନାହାନ୍ତି ।
ବରଷ ଏକଥା ନିଷ୍ପତ୍ତ ଯେ ସମ୍ଭୂତ ଭାରତବର୍ଷ-ଚଳିତଭାଷାମାନଙ୍କର ଜନନୀ
ସମ୍ଭୂତଭାଷାର ଓ ଅମଗ୍ରହ ବେଦ । ବେଦ ଏପ୍ରକାର କଠିନ ଯେ, ସମ୍ଭୂତଭାଷାର
ବିଶେଷଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଟୀକା ବ୍ୟତିରେକେ ତାହା ବୁଝିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଇଂରେଜୀ
ସାଲର ୩ ଅଥବା ୪ ଶତ ବରଷ ପୁରା ମହାଭାରତ ଓ ରାମାୟଣର ରଚିତ
ହୋଇଅଛି ତାହା ଅନେକାକୃତ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଓ ଉତ୍ତମ ହୋଇ ଅଛି । ଅନୁମାନ
ତାହାର ୨ଶତ ବରଷ ପରେ ସୁବିଖ୍ୟାତ ରାଜା ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ରାଜପଣ ସମୟରେ
ଥୋକାଏ ପଣ୍ଡିତ ଜନ୍ମ, ସମ୍ଭୂତଭାଷାରେ ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ଅଛନ୍ତି
ସେହି ଦିନଠାରୁ ସମ୍ଭୂତ ଅତି ସୁନ୍ଦର ଓ ଶୁଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧ ଭାଷା ହୋଇ ଅଛି ।

ଭାରତବର୍ଷର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଐତିହାସିକ ବିଷୟ ପରି ଧର୍ମ ପରିବର୍ତ୍ତନର
ସମୟ ନିରୂପଣ କରିବା ମଧ୍ୟ ସହଜକଥା ନୁହଇ । ସେ ବିଷୟ ନିବିଡ଼ ଲୁହୁତରେ
ଅଛି ।

ବେଦାଗମର ପୁରା ଭାରତବର୍ଷରେ ଯେ ଧର୍ମ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ତାହା
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଦୂରହୃତ ହୋଇ ଅଛି; କେବଳ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଅସତ୍ୟ
ଲୋକେ ସେହି ଧର୍ମଚରଣ କରୁ ଅଛନ୍ତି ଅଦମଧର୍ମ ତରୋହିତ ହେଲା ଉତ୍ତରେ
ବେଦଧର୍ମ ଭାରତବର୍ଷରେ ବ୍ୟପୀ ଥିଲା; ତାହା ମଧ୍ୟ ଲୋପ ହୋଇଅଛି ।
ବିଶ୍ୱାସନା ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇ ଅଛି । ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଭାରତରୁ ଦୂରହୃତ ହୋଇ

ସିଂହଳଦ୍ୱୀପ ଓ ଅତି ଫଳ ଦେଶରେ ଆଶ୍ରୟଗ୍ରହଣ କରି ଅଛି । ସମ୍ପ୍ରତି ଟୈନ ଧର୍ମର ମଧ୍ୟ ସେପରି ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ ।

ଶୈବ ଓ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଯାହାକି ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀଂ ଭରତବର୍ଷର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଭାଗରେ ପ୍ରବଳ ରୂପେ ଚଳୁ ଅଛି ତାହା କହି, ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ଧର୍ମ ନୁହଇ । ବଙ୍ଗ ଓ ଓଡ଼ିଶା ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ଚୈତ୍ୟଦେବଙ୍କ ଉପାସନାଧର୍ମ କାଳକାର କଥା

ପୁରୀ କେବଳ ବେଦ ଭରତବର୍ଷରେ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଥିଲା । ସିନ୍ଧୁନଦୀ ପଶ୍ଚିମ ଭାଗରୁ ବ୍ରହ୍ମଣ୍ୟମାନେ ଯେତେବେଳେ ଭରତବର୍ଷ ଜୟ କରିବା ମାନସରେ ଅଥବା ଭରତବର୍ଷୀୟମାନଙ୍କୁ ଅପଣାମାନଙ୍କର ମତାବଲମ୍ବୀ କରିବା ମାନସରେ ଆଗମନ କଲେ, ତେତେବେଳେ ବେଦ ଯେ, ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଆମେ ଦୋଇଥିଲା ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀଂ ପ୍ରଚଳିତ ପୌରୁଲକ ଧର୍ମ ଭରତବର୍ଷର ଆଦିମ ଧର୍ମ ନୁହଇ । କାରଣ ଆଦିମ ବୈଦିକ ଧର୍ମରେ ଯେଉଁସକଳ ଦେବୋପାସନାର ବିଧି ଅଛି, ସେ ସକଳ କେବଳ ସ୍ୱାଭାବିକ ପଦାର୍ଥର ମନୁଷ୍ୟ ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଏବଂ ତାହା ଅଗ୍ନି, ବାୟୁ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏହି ତିନି ସ୍ୱାଭାବିକ ପଦାର୍ଥ ଅନାଦି ବ୍ରହ୍ମର ବିଶେଷ ମହିମା ମାତ୍ର ।

ଉକ୍ତ ବେଦରେ ବିଶେଷରୂପେ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଶୃଙ୍ଖାନ୍ତ୍ରାଦି ଓ ପ୍ରବ ଏବଂ ଅନେକ ସଦୃଶଦେଖାଦି ଅଛି । ପୂର୍ବକାଳର ପୁରୋହିତମାନେ ସେ ସକଳ ମୌଖିକ ବାକ୍ୟଦ୍ୱାରା ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଥିଲେ । ପରେ ଭରତବର୍ଷର ଉଚ୍ଚବିଶ୍ୱାସ ବ୍ୟାପଦେବ, ସେହି ସକଳ ବେଦକୁ ଗୁରୁଅଂଶରେ ବିଭକ୍ତ କଲେ । ସେହି ଦିନଠାରୁ ବେଦ ଶାମ, ଯଜୁ, ରୁକ୍ ଓ ଅଥବା ଏହି ଗୁରୁଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ ଅଂଶ ବିଭାଗ କରିବା ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ପୁରୁଷାନ୍ତୀୟ ପୁରୋହିତମାନେ ମୌଖିକ ବାକ୍ୟଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ବହୁଶତ ବରଷ ପୂର୍ବେ ବେଦ ପୁରୁଷାନ୍ତମେ ମୌଖିକ ବାକ୍ୟଦ୍ୱାରା ଚଳୁଥିଲା । ବେଦରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ଶିବଲିଙ୍ଗ ଉପାସନାର ବିଷୟ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଲିଖିତ ନାହିଁ । କେବଳ ଅଥବା ବେଦର ଶେଷ କେତେକ ପ୍ରକରଣରେ ଉକ୍ତ ଉପାସନା ବିଧି ଅଛି, ତାହା ମଧ୍ୟ ନିତାନ୍ତ କାଳୀନକ ବୋଲି ବୋଧ ହୁଏ । ବେଦର ଅଧିକାଂଶ ବାକ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଲୁପ୍ତ ହେବାରୁ ଅନିୟମିତ ଅଧିକ ଧର୍ମପଦେଶ ଓ ପୂଜାର ଉତ୍ସବବର୍ତ୍ତରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦୋଇଅଛି ଓ ପୁରୁଷ ଏବଂ ତାହାଦିର ଉପାସନା ବିଧି ପ୍ରଚଳିତ ହେବାରୁ ମଧ୍ୟ ବେଦର କେତେକ ବାକ୍ୟ ଲେପ ପ୍ରାୟ ହୋଇ

ଯାଇଅଛି । ଏବଂ ପ୍ରାଚୀନ ମତ ଅର୍ଥାତ୍ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ବ୍ରାହ୍ମଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଅଧିନୀୟମ ଘୋଷଣାକରି ଲୋକମାନେ ନାସ୍ତିକ ବୋଲି ମଣ୍ଡିତ ହେଉଥିଲା । ମାତ୍ର ଭରତବର୍ଷ-ଜ୍ଞାନର ଉନ୍ନତି ସହକାରେ ଉକ୍ତ ବ୍ରାହ୍ମଧର୍ମ ଧ୍ବନଶ୍ଚ ଯେ ଦେବାପ୍ୟ-ମାନ ହେବ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶ, ଇନ୍ଦ୍ରାକୁ, ଇଲା, ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ବିବରଣ, ସଗର, ଯଦୁବଂଶର ବିବରଣ, କୁରୁ ଓ ପାଣ୍ଡବ, ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧର ବିବରଣ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବିନାଶ, ଯୁଧିଷ୍ଠିର-ଭରତବର୍ଷ ପରିତ୍ୟାଗ, ରାଜାଅଜାତଶତ୍ରୁ ଓ ନଳରାଜା ।

ଅତି ପୂର୍ବକାଳରୁ ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶ ନାମଧେୟ ଦୁଇ ରାଜବଂଶ ବିଖ୍ୟାତ ଅଛନ୍ତି । ବୈବସ୍ଵତମନ୍ତ୍ର ଏହି ଦୁଇ ରାଜବଂଶର ଆଦିପୁରୁଷ । ମନୁଙ୍କର ଏକପୁତ୍ର ଓ ଏକ କନ୍ୟା ଥିଲେ । ପୁତ୍ରଙ୍କର ନାମ ଇନ୍ଦ୍ରାକୁ ଓ କନ୍ୟାଙ୍କର ନାମ ଇଲା । ଇନ୍ଦ୍ରାକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ଆଦିପୁରୁଷ ଇଲା ବୃଧଙ୍କୁ ବିବାହ ହୋଇଥିଲେ ଇକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଚନ୍ଦ୍ରବଂଶ ଉତ୍ପତ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ରାଜଧାନୀ ଅଯୋଧ୍ୟା ଚନ୍ଦ୍ରବଂଶର ରାଜଧାନୀ ପ୍ରୟାଗ । ଇନ୍ଦ୍ରାକୁ ଓ ଇଲାକୁ ଶ୍ଵତ ମନୁଙ୍କର ଆହୁତି ଅନେକ ପୁତ୍ର କନ୍ୟା ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରବଂଶ ବିଖ୍ୟାତ ନୁହନ୍ତି ।

ଇନ୍ଦ୍ରାକୁ ପରଲୋକ ଗମନ କରନ୍ତେ, କ୍ରମାଗତ ସେହି ବଂଶୀଷ୍ଟ ୫୪ଜଣ ରାଜା ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ରାଜତ୍ଵ କରି ଥିଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରବଂଶର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ଥିଲେ । ବାଲ୍ମୀକି କୃତ ରାମାୟଣ ପାଠ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଶ୍ରୀ ରାମ-ଚନ୍ଦ୍ର ଅତି ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରାନ୍ତ ବୃଦ୍ଧ ଥିଲେ । ସେ ଦକ୍ଷିଣ ରାଜ୍ୟରେ ହିନ୍ଦୁରାଜ୍ୟର ସୂତ୍ରପାତ୍ର କରି ଥିଲେ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର କିଛିକାଳ ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟରେ ବାସ କରି ଥିଲେ । ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟ କାବେରୀ ନଦୀର ଉତ୍ତର ତଟେ ବହୁଦୂର ବିସ୍ତୃତ । ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟର ଦକ୍ଷିଣାଂଶ ଲଙ୍କାଧିପତିର ଅଧୀନ ଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ପରଶୁରାମ ନାମକ ଏକ ବୀରପୁରୁଷ ଅନେକ କ୍ଷତ୍ରିୟରାଜା ବିନାଶ କରି ଭାରତର ଉତ୍ତରସ୍ଥିତ ଅନେକ ଦେଶ ବହୁ ସମ୍ମାନ ପୂର୍ବକ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଦାନ କରି ଥିଲେ ।

ବୋଧ ହୁଅଇ, ପୂର୍ବେ ମଧ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ପ୍ରବଳ ହୋଇ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପୂଜା ପୁରୁଷ ସଗର ନାମକ ରାଜାକୁ ଛଡ଼ା ଦେବାରୁ ସେ ପୋତାରେଦଣ୍ଡ ପୂଜା ସମୁଦ୍ର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଦ୍ଵୀପାଦରେ ଆପଣାର ଆଧିପତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରି ଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ଅଶ୍ଟବର “ସାଗର” ନାମ ହୋଇଅଛି । ସଗରରାଜା ଯେ, ବଙ୍ଗୋପସାଗରସ୍ଥ ଦ୍ଵୀପାଦରେ ଆପଣାର ଆଧିପତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ତାହାର ଅନେକ ପ୍ରମାଣ ମିଳଇ । ଯାବାଦ୍ଵୀପର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ବାଲିଭୂପଦ୍ଵୀପସ୍ଥ ଲେକମାନେ ଅଦିବାସୀ ହିନ୍ଦୁ ଦେବ ଦେବୀଙ୍କ ପୂଜା କରୁଅଛନ୍ତି ଓ ସେ ସ୍ଥାନରେ ଅନେକ ଦେବମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟ ଅଛି, ଏବଂ ସେ ସ୍ଥାନର ଲେକମାନଙ୍କ ସହିତ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର କ୍ରିୟା କଳାପର ଅନେକ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଅଛି । ଏବଂ ଏହା ମଧ୍ୟ ପ୍ରମାଣୀକୃତ ହୋଇଅଛି ଯେ, ଇଂରେଜୀ ୮୦୦ ଶତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ସେ ସ୍ଥାନରେ କୌଣସି ଦେବମନ୍ଦିର ନ ଥିଲା ।

ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବିଲେପ ହୁଅନ୍ତେ ଆଉ ୬୦ ଜଣ ରାଜା ତଥାପି ସିଂହାସନାରେବସି କରିଥିଲେ । ଉଦୁତ୍ତାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶ ବିଲେପ । ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ବିଲେପ ହୋଇଅଛି ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ଅଜ୍ଞାନସ୍ଥ ସ୍ଥାନରେ ଉଦ୍‌ବଂଶଜମାନେ ଅଦିବାସୀ ରାଜପଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ମେଓପୁର, ଉଦୟପୁର ପ୍ରଭୃତି ଦେଶାୟ ରାଜାମାନେ ଆପଣାମାନଙ୍କୁ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀୟ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେଉଅଛନ୍ତି ।

ବୃଧଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟୈକ୍ତ ଜଜାତର ପାଞ୍ଚପୁତ୍ର ଥିଲେ; ଉନ୍ମଥରେ କୁରୁ ଓ ଯଦୁ ପ୍ରଧାନ । ପୁରୁବଂଶର ମଧ୍ୟ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥିଲା । ମଗଧାଧିପତି ରାଜା ଜଗତ୍ସିଂହ ଓ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ପ୍ରଭୃତି କୁରୁବଂଶୀୟ ଥିଲେ । ଯଦୁବଂଶ ମଧ୍ୟରେ କେବଳ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ବଳରାମ ପ୍ରଧାନ । ବୃଧଠାରୁ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଯୁଦ୍ଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କ୍ରମେ ୪୭ ଜଣ ଚନ୍ଦ୍ରବଂଶୀୟ ରାଜା ରାଜପଣ କରିଥିଲେ । ତାହା ହେଲେ, ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଜନ୍ମ ପୂର୍ବେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଗଣନା କରିବାକୁ ହେବ । କିନ୍ତୁ ତାହା ନୁହଇ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅନେକ ପୂର୍ବେ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ; କାରଣ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଯୁଦ୍ଧ ସମୟରେ ଅଯୋଧ୍ୟା ନଗର ପତନ ହୋଇ କାନ୍ୟକୁବ୍ଜ ନଗରର ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥିଲା । ଏକ ବିଶ୍ୟାତ ନଗର ପତନ ହୋଇ ଆଉ ଏକ ନଗର ବୃଦ୍ଧି ହେବାକୁ ଅନେକ ଦିନ ପ୍ରୟୋଜନ । ପଟ୍ଟୋକ୍ତ ବେଞ୍ଚଲି ସାହେବ ଓ ଜୋଡ଼ବୋଡ଼ା ଗର୍ଗମୁନି ଗଣନା କରି ସ୍ଥିର କରିଅଛନ୍ତି ଯେ, ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧ ସମୟ ମଣିହର ୫୦୦ ଶତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ଅଧିକ ହେବ ନାହିଁ । ଏଥିରୁ ବୋଧ ହୁଅଇ ପୂର୍ବ ଇତିହାସବେତ୍ତାନେ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀୟ କେତେକଜଣ ରାଜାଙ୍କୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଅଛନ୍ତି,

ଅଥବା ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ଣ୍ଣାୟ ଶ୍ରୀରାମାନେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଦୀର୍ଘଜୀବୀ ଥିଲେ । ସେ ଯାହା ଦେଉ, ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ଣ୍ଣାୟ ମଧ୍ୟରେ ମଗଧାଧିପତି ଜଗନ୍ନାଥ, ମଥୁରାଧିପତି କଂସ ଓ ଦ୍ରୂପଦୀ-
ରରେ* ପୌରବମାନେ ଅଧିକ ପ୍ରବଳ ପରାଜୀତ ଓ ସୁବିଖ୍ୟାତ ଥିଲେ । କଂସ
ଜଗନ୍ନାଥ ଦୁଇଭାଇ ପାଣିଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ କଂସର ଶତ୍ରୁତ୍ୱ
ଥିବାରୁ କୃଷ୍ଣ ତାକୁ ବଧ କରି, ମଥୁରାଧିକାର କରନ୍ତେ ଜଗନ୍ନାଥ କୁପିତ ହୋଇ
ତାହାଙ୍କ ସହିତ ଅପାର ଯୁଦ୍ଧ କଲେ । ତହିଁରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପରାଜିତ ହୋଇ ଦେଶ
ପରିତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ ପଳାୟନ କରି, ଗୁଜରାଟ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଦ୍ୱାରକା ନାମକ ନଗର
ସ୍ଥାପନପୂର୍ବକ ସେ ସ୍ଥାନରେ ବାସ କଲେ । ପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପଶ୍ଚାତ୍ତପ୍ତ ହୋଇ ଭୀମ ଓ
ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଜଗନ୍ନାଥକୁ ବଧ କଲେ ।

ଏତେବେଳେ ଆମ୍ଭେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ବିଷୟ କିଛି ଜାଣିବାକୁ ଚାହୁଁ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ
ମଧ୍ୟରେ ଶାନ୍ତି ନାମେ ଏକ ରାଜା ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଶାନ୍ତିନାଥଙ୍କର ତିନି
ପୁତ୍ର; ଭୀଷ୍ମ, ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚିତ୍ରାଙ୍ଗଦ । ଚିତ୍ରାଙ୍ଗଦ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ହୋଇ ପରଲୋକ
ଗମନ କଲେ । ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟ କାଶୀରାଜାର ଅମା ଓ ଅମ୍ବାଳିକା ନାମୀ ଦୁଇକନ୍ୟାର
ପାଣିଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ଏହି ରାଜା ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଜନ୍ମପ୍ରପରାୟଣ ଥିବାରୁ ଯକ୍ଷାଶ୍ରେଣୀ-
ଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଜନନୀ ସତ୍ୟବତୀଙ୍କର ପରାଗର
ଔରସଜାତ ଏକ କାମନାପୁତ୍ର ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ନାମ ଦ୍ରୈପାୟନ । ଏହି
ଦ୍ରୈପାୟନ ବେଦର ସତ୍ତ୍ୱ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣର୍ତ୍ତ । ତନ୍ନିବନ୍ଧନ ଏହାକୁ ବ୍ୟାସ ବା
ବେଦବ୍ୟାସ ବୋଲିଯାଏ । ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟ ପରଲୋକ ଗମନ କରନ୍ତେ, ସତ୍ୟବତୀ
ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀତ୍ୱ ଗର୍ଭରୁ ସନ୍ତାନ ଉତ୍ପାଦନ କରିବାପାଇଁ ବ୍ୟାସଙ୍କୁ ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ;
ତଦନୁସାରେ ଅମ୍ବାଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ପାଣ୍ଡୁ ଓ ଅମ୍ବାଳିକାଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଜାତ
ହେଲେ । ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କର ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଦୁଃଶାସନ ପ୍ରଭୃତି ଏକଶତ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମ
ହେଲେ । ପାଣ୍ଡୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପିତୃସୀ କୁନ୍ତୀ ଓ ମଦ୍ରରାଜଦାନୟା ମାଦ୍ରୀ ଏ
ଦୁଇ ରମଣୀଙ୍କର ପାଣିଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏ ଦୁଇ ରମଣୀଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ, ଯୁଧିଷ୍ଠିର,
ଅର୍ଜୁନ, ଭୀମ, ନକୁଲ ଓ ସହଦେବଙ୍କର ଜନ୍ମ ହୁଏ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଛି ଯେ, ଏହି
ପଞ୍ଚପାଣ୍ଡବ ପଣ୍ଡୁର ଔରସଜାତ ନୁହନ୍ତି । ଯେବେବେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନପ୍ରଭୃତି
ଏକ ବଶୋପୁତ୍ର, ତେବେବେ ସତ୍ୟବତୀର ଲୋକମାନେ ପଣ୍ଡୁପୁତ୍ରମାନଙ୍କୁ ପାଣ୍ଡବ

* କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଯୁଦ୍ଧ * ଶତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଦ୍ରୂପଦୀନାମକ ଏକରାଜା ଦ୍ରୂପଦୀ-
ପୁର ନଗର ସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି । ଦ୍ରୂପଦୀ ଦକ୍ଷିଣ ଦ୍ୱିଶକୋଶ ପୂର୍ବେ ଗଙ୍ଗାତଟରେ
ଅବସ୍ଥିତ ।

ଓ ଧୂତରାଷ୍ଟ୍ର ପୁତ୍ରମାନଙ୍କୁ କୌରବ କୁହନ୍ତି ।

ଶାନ୍ତନୁ ପରଲୋକ ଗମନ କରନ୍ତେ, ଧୂତରାଷ୍ଟ୍ର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଥିଲେ ସ୍ୱକା ଜନ୍ମାନ୍ତ ହେତୁରୁ, ପାଣ୍ଡୁ ରାଜସିଂହାସନରେ ଉପବେଶନ କରୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଦୀର୍ଘ କାଳ ରାଜତ୍ୱ ଭୋଗ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ ଧୂତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ବର୍ତ୍ତମାନରେ ଛାଡ଼ାଙ୍କର ପ୍ରାଣ ବିସ୍ଫୋଗ ହେଲା । ଏଣୁ ଧୂତରାଷ୍ଟ୍ର, ନିଜପୁତ୍ର ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟଭାର ନ ଦେଇ ବୟସର ଆଧିକ୍ୟ ହେତୁରୁ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟଭାରସେବକ କଲେ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ରାଜ୍ୟଭୋଗ ପାଇଁ ଏକାନ୍ତ ଲୋଲୁପ ଓ ଦୁଷ୍ଟସ୍ୱଭାବ ଥିଲେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ସ୍ୱଭାବ ଛାଡ଼ାର ବିପରୀତ । ମହାଭାରତ ଲିଖନ ପ୍ରମାଣେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର କେବଳ ଦୟା, ଧର୍ମ, କ୍ଷମା ଓ ସତ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ସଦ୍‌ଗୁଣର ଆଧାର ଥିଲେ । ଯାହା ହେତୁ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ନିୟତ ପାଣ୍ଡବ ବିନାଶର ଷଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କରିବାରୁ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ବିରକ୍ତ ହୋଇ, ହସ୍ତିନାପୁର ପରିତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ ବାରଣାସର ନଗରରେ ବାସ କରିବା ପାଇଁ ଗଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରଗରସ୍ଥ ଯେଉଁ ଗୃହରେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ରହି-ବାର କଥା ଥିଲା, ସେଠାରେ ଅଗ୍ନି ଲଗାଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଦଗ୍ଧ କରିବା କାରଣ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପୂର୍ବରୁ ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସୌଭାଗ୍ୟ ପ୍ରୟୁକ୍ତ ପାଣ୍ଡବମାନେ ସେ ବିଷୟ ଜାଣି ପାରିଲେ । ହସ୍ତିନାପୁରର ସମସ୍ତ ଲୋକ ପ୍ରତିକୂଳ ଓ ପାଣ୍ଡବ ବିନାଶସାଧନତତ୍ପର ଏହା ଭାବି, ପାଣ୍ଡବେ ଛଦ୍ମବେଶ ଧାରଣ ପୂର୍ବକ ଦେଶ ଦେଶାନ୍ତରେ ଭ୍ରମି ବୁଲିଲେ । ପାଣ୍ଡବମାନେ ଦଗ୍ଧ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ! ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଏକଥା ମନରେ ଭାବି, ପରମହ୍ଲାଦରେ ରାଜ୍ୟ ଭୋଗ କଲେ ।

କିଛିକାଳ ଉତ୍ତାରେ ପଞ୍ଚାଳଦେଶ ଅନ୍ତର୍ଗତ କାମ୍ପିଲ୍ୟ ନଗରସ୍ଥ ଦ୍ରୁପଦ ନାମକ ରାଜାଙ୍କ କନ୍ୟାର ସ୍ୱୟମ୍ବରୋତ୍ସବରେ ନନା ଦେଶରୁ ଅନେକ ନରପତି ଆସିଥିଲେ ହୋଇ ଥିଲେ । ରାଜାଙ୍କର ଏହି ପଣ ଥିଲା କି ଯେଉଁ ଲୋକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷ ରୂପ କରି ପାରିବ, ଆତ୍ମର ଦୁହିତା ଦ୍ରୌପଦୀ, ସେହି ଲୋକର ବନଇ ଦେବ । ଦ୍ରୌପଦୀ ପରମସୁନ୍ଦରୀ କନ୍ୟା ଥିଲେ; ଅଭବ କନ୍ୟାଲତ୍ତ ଲାଲସାରେ ଅନେକ ରାଜା ଲକ୍ଷ ରୂପ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ; କିନ୍ତୁ କେହି କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଅନନ୍ତର ଏକ ବିପ୍ରବେଶୀ ପୁରୁଷ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରୂପ କରି କନ୍ୟାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା । ସେ ଛଦ୍ମବେଶୀ ତୁଙ୍ଗୟ ପାଣ୍ଡବ ଅର୍ଜୁନ ଅଟନ୍ତି । ଅର୍ଜୁନ ସେହି କନ୍ୟାକୁ ବାସସ୍ଥାନକୁ ଘେନି ଗଲେ ଏବଂ ପାଞ୍ଚ ଭାଇ ମିଳି ବିବାହ କଲେ । କେଉଁ ନିୟମାନୁସାରେ ପାଞ୍ଚ ଭାଇ ମିଳି ଏକ ରମଣୀକୁ ବିବାହ କଲେ, ଆମ୍ଭେ ଛାଡ଼ା ଜାଣୁ ନାହିଁ । କେହି କହନ୍ତି ଯେ, କୁନ୍ତିଙ୍କ ଆଦେଶାନୁସାରେ ଏ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାଧାନ ହୋଇ ଥିଲା । ମାତ୍ର ଛାଡ଼ା ଏକାନ୍ତ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ ।

ପାଣ୍ଡବମାନେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଅନ୍ତେ, ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ସେମାନଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ ପୂର୍ବକ ରାଜ୍ୟ ଅଂଶ କରି ଏକ ଅଂଶ ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ ଅପରାଂଶ ପାଣ୍ଡବଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପୂର୍ବ ରାଜଧାନୀ ଦ୍ରୂପଦନାଗରରେ ରାଜତ୍ୱ କଲେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଦ୍ରୂପଦନାଗରର ୩୦ କୋଶ ପଶ୍ଚିମେ ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସ୍ଥ ନାମକ ଏକ ନଗର ସ୍ଥାପନ କରି ସେ ସ୍ଥାନରେ ବାସ କଲେ । ଅତ୍ୟନ୍ତ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସ୍ଥ ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନଗର ହୋଇ ଉଠିଲା । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ରାଜସୂୟ ଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିଥିଲେ । ସାବ ଭୌମ ଭନ୍ନ ଏପରି ଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବାର କାହାରି କ୍ଷମତା ନାହିଁ । ଫଳେ ଜରାସବ୍ଧ ଭନ୍ନ ଅପରି ସମସ୍ତ ଭୂପତି ଯଜ୍ଞ ସ୍ଥଳରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏକ ଦଳ ସୈନ୍ୟ ସମତ୍ତବ୍ୟାହାରେ ଭୀମ ଓ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଘେନି ପାବ୍ୟତ୍ୟ ପ୍ରଦେଶ ଦେଇ ଗୁପ୍ତଭବରେ ଗମନ ପୂର୍ବକ ଜରାସବ୍ଧକୁ ବଧ କଲେ । ରାଜସୂୟ ଯଜ୍ଞ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲାବେଳେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ଯଶଶଶତରର ଜ୍ୟୋତିଃ ସଙ୍କ୍ରାନ୍ତି ବସ୍ତ୍ରାବିତ ହେଲା । ଲୋକେ ଧାର୍ମିକବର ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ଯେତେ ସୁଖ୍ୟାତି କରନ୍ତି, ଖଲ ସ୍ୱଭାବ ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ଅନ୍ତରାତ୍ମା ତେତେ ଈର୍ଷାନଳରେ ଦଗ୍ଧ ହେଉଥାଏ । ପାମର ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସୁନବାର ଏକ ଶତ୍ରୁଯନ୍ତ୍ର ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ପରମଧାର୍ମିକ ଥିଲେ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅକ୍ଷତ୍ରାତ୍ମକ ଥିଲେ । ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନ ନିଜ ଦୁଷ୍ଟ ମନ୍ତ୍ରୀ ଶକୁନିର ପରାମର୍ଶାନୁସାରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ସହିତ ଅକ୍ଷତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ତହିଁରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଧନ ରାଜ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ସମସ୍ତ ଦାରି ତ୍ରାତାଗଣ ସହିତ ୧୩ ବରଷ ନିମନ୍ତେ ନିବୀଡ଼ିତ ହେଲେ । ବାରବରଷ ଅରଣ୍ୟରେ ବୁଲି ଶେଷ ଏକ ବରଷ (ଛଦ୍ମବେଶ ଧାରଣ କରି ଦାସତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର ପୂର୍ବକ) ବରଷ ରାଜା-ରାଜଧାନୀରେ ଯାପନ କଲେ । ନିବାସନ କାଳ ଅତି ବାହୁତ ହେଲାବେଳେ ସେମାନେ ଯମୁନା ନଦୀ କୂଳକୁ ଆସି, ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ ଅପଣାର ରାଜ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ପ୍ରାର୍ଥନା ଅବଜ୍ଞା ରୂପ ଅବକୂପରେ ନିଷେଧ କରି କହି ପଠାଇଲେ ଯେ “ବିନା ଯୁଦ୍ଧେ ସୂଚ୍ୟସ୍ତ ପରିମିତ ଭୂମି ଦିଆଯିବ ନାହିଁ” । ତେଣୁ ଆନେଶ୍ୱର ସମୀପରେ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ମହାଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ହିମାଳୟ ପର୍ବତଠାରୁ କୁମାରକା ଅନ୍ତର୍ଗତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଭୂପତି ଅନ୍ୟତରର ସହାୟ ହୋଇ ଥିଲେ । ଅଶ୍ୱାତଥ ଦବସ ଘୋରତର ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା ଉତ୍ତାରୁ ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନ ନ୍ୟୟନ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ତାହାଙ୍କର ପ୍ରେତ କୃତ୍ୟାଦି ସମାପନ କଲେ । ଜ୍ଞାତବଧ ହେତୁରୁ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିବେଦ ଉପସ୍ଥିତ

ହେବାରୁ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ରାଜ୍ୟ ଭାର ଶ୍ରବଣ କରିବାକୁ ଏକାନ୍ତ ଅନୁଷ୍ଠାନ ହୋଇ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ପାଣ୍ଡବଙ୍କର ଅଦ୍ଭୁତାତ୍ମ ସହାୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନୁରୋଧ ପରଫଳ ହୋଇ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ରାଜତ୍ବ କଲେ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାତି ଓ ଅସତ୍ୟ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ବିନାଶ ହେଉଥିବା ଶୋକଗେଳ ତାହାଙ୍କ ହୃଦୟରୁ କ୍ଷଣକାଳ ନିମନ୍ତେ ଅପସାରଇ ହେଲା ନାହିଁ । ପରଶାମେ ପାପର ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ କାରଣ ଅଶ୍ୱ-ମେଧ ଯଜ୍ଞ ଆରମ୍ଭ କଲେ; ଅନେକ ବିଘ୍ନ ଉତ୍ତାରୁ ଯଜ୍ଞ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା । ପ୍ରବାଦ ଅଛି; ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ସପତ୍ନୀ ଥିବାରୁ ସେମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରୀ ହୋଇଥିଲେ । ସମର ସମାପ୍ତ ଉତ୍ତାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସ୍ୱାୟଂ ରାଜଧାନୀ ଦୂରକାକୁ ଗମନ କଲେ । ତେ-ତେବେଳେ ତାହାଙ୍କର ଗୃହ ବିବାଦ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ବିବାଦ ଶାନ୍ତି ନିମନ୍ତେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାବତ୍ତ ଯଦୁବଂଶୀୟମାନଙ୍କୁ ପ୍ରବାସ ନାମକ ଖର୍ଯ୍ୟକୁ ଘେନି ଗଲେ; କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ସେସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଅପରମିତ ସୁରାଧାନରେ ଉନ୍ମତ୍ତ ହୋଇ ପରସ୍ପର ଘୋରତର ଯୁଦ୍ଧ ଆଚରଲେ । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଯଦୁବଂଶର ଚରମ ଦଶା ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏହିସକଳ ବିଷୟ ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖିତ ମନରେ ଏକାକୀ ଏକ ବନ ମଧ୍ୟରେ ବସି ଅଛନ୍ତି, ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଜଣେ ବ୍ୟାଧି ଅସି ମୃଗ ଭ୍ରମରେ ଶରାଦାତଦ୍ୱାରା ତାହାଙ୍କୁ ବଧକଲା । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଏହି ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ । ପୂର୍ବରୁ ତାହାଙ୍କର ବୈରାଗ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଥିଲା କେବଳ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କରୁଥିଲେ । ଏତେବେଳେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିଧନ ବାର୍ତ୍ତା ଶ୍ରବଣ କଲାମାତ୍ରକେ ଭାରତଭୂମି ପରି-ତ୍ୟାଗ କରି ପତ୍ନୀ ଓ ଭ୍ରାତୃମାନଙ୍କୁ ସଙ୍ଗେ ଘେନି ତିବ୍ବତ ଦେଶକୁ ଗମନ କଲେ । ଏଥିରୁ ବୋଧ ହୁଅଇ ଯେ, ତିବ୍ବତ ଦେଶରେ ୩୪ ଭ୍ରାତା ମିଳି ଏକ କନ୍ୟାକୁ ବିବାହ କରିବା ପ୍ରଥା ସେହି ଦିନଠାରୁ ଚଳି ଆସୁଅଛି । ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଭାରତବର୍ଷ ପରିତ୍ୟାଗ କଲା ଉତ୍ତାରେ ସେମାନଙ୍କର କୌଣସି ସମ୍ବାଦ ନ ମିଳିବାରୁ କବି-ମାନେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ, ସେମାନେ ସ୍ୱର୍ଗରାଜ୍ୟରେ ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ କରିଥିଲେ । ହିମାଳୟର ଯେ ଭାଗଦେଇ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଗମନ କରିଥିଲେ ସେ ଭାଗକୁ ମହା-ପ୍ରସ୍ଥାନ ବୋଲାଯାଏ ।

ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଜାତୀ କଳାପ, କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଯୁଦ୍ଧ, ଇତ୍ୟାଦି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରବଂଶର ପ୍ରଧାନ ଘଟଣା କେଉଁ ସମୟରେ ଘଟି ଥିଲା, ତାହା ଜାଣିବାର କୌଣସି ଉପାୟ ନାହିଁ; ଇନ୍ଦ୍ରୋପାୟୀ ପ୍ରଧାନ ଇତିହାସବେତ୍ତାମାନେ ବିବିଧ ପ୍ରମାଣ ଦର୍ଶାଇ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୪ ଶତ ସାଲ ପୂର୍ବରେ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଯୁଦ୍ଧ ଉତ୍ତାରେ ବହୁକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଇତିବୃତ୍ତ

ଏପରି ଅପରିଚ୍ଛେୟ ଓ ଅସମ୍ଭବ ଯେ, କୌଣସି ପ୍ରକାରେ କୌଣସି ବିଷୟ ସଙ୍କଳିତ ହୋଇ ନ ପାରେ । କେବଳ ଏତିକି ମାତ୍ର ଜଣାଯାଏ ଯେ ପରିସିଦ୍ଧ ସନ୍ତାନ ପରମ୍ପରା ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସ୍ଥରେ ଓ ଜରାସନ୍ଧର ସନ୍ତାନ ପରମ୍ପରା ମଗଧରେ ରାଜତ୍ବ କରିଥିଲେ । ଜରାସନ୍ଧ ପୁତ୍ର ସଦ୍‌ଦେବଠାରୁ ୩୪ ଜଣ ରାଜା ଉତ୍ତାରୁ ଅଜାତଶତ୍ରୁ ନାମକ ଏକ ରାଜା ମଗଧ ସିଂହାସନରେ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଏହାଙ୍କର ରାଜତ୍ବ କରିବାର କିଛିକାଳ ଉତ୍ତାରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ସ୍ଥାପନ କର୍ତ୍ତା ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଉତ୍ତପତ୍ତି ହେଲା । ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଆଉ ଦୁଇ ନାମ ଶାକ୍ୟସିଂହ ଓ ଗୌତମ । ବିବିଧ ପ୍ରମାଣଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିରକୃତ ହୋଇଅଛି ଯେ, ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୫୫୦ ବରଷ ପୂର୍ବରେ ଏହି ଘଟଣା ହୋଇଥିଲା । ଅଜାତଶତ୍ରୁ ତଳେ ଗୃହଜଣ ରାଜା ବିଗତ ହେଲା ଉତ୍ତାରେ ନନ୍ଦରାଜା ସିଂହାସନାରୋହଣ କଲେ । ଏହି ରାଜା ଶୂଦ୍ରଜାତୀୟ ଥିଲେ ଏଣୁ ଷଡ଼ିୟୁମାନଙ୍କ ଉପରେ ନିୟତ ନାନା ଅଭ୍ୟାଗର କରିବାରୁ ତାତ୍କାଳିକ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଷଡ଼ିୟୁ ଏହାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଥିଲେ ।

— — —

ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଆଦିମ କାଳୀନ ଯବନରାଜାମାନଙ୍କର ଭରତବର୍ଷ ଆକ୍ରମଣ ।

ମୁସଲମାନ ପୁରାତତ୍ତ୍ୱବିତ୍‌ମାନେ ବୋଲନ୍ତି ଯେ ବହୁକାଳରୁ ଭରତବର୍ଷର ପଶ୍ଚିମ ଖଣ୍ଡ ପାରସ୍ୟ ସମ୍ରାଟର ଅଧୀନରେ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ପାରସ୍ୟାଧିପତି ଡେରସ୍‌ୟ ଛନ୍ଦ ଆଉ କୌଣସି ପାରସ୍ୟ ଦେଶୀୟ ତୁପାଳ ଯେ ଭରତବର୍ଷ ଆକ୍ରମଣ କରି ଥିଲେ, ଏପରି କୌଣସି ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ମିଳଇ ନାହିଁ । ଡେରସ୍‌ୟ ଇ. ସାଲର ୫୧୮ ବରଷ ପୂର୍ବେ ପାରସ୍ୟ ସିଂହାସନରେ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଲିବାଣ୍ଟ ସାଗରଠାରୁ ସିନ୍ଧୁ ନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଭୂଭାଗ ତାହାଙ୍କର ଅଧୀନରେ ଥିଲା । ସିଂହାସନାରୋହଣର କିଛିକାଳ ଉତ୍ତାରେ ସେ ଭରତବର୍ଷ ଆକ୍ରମଣ ପୂର୍ବକ ପଶ୍ଚିମଦେଶସ୍ଥ କେତେକ ଭୂପତିଙ୍କୁ ଇଡ଼ିଦେଇ ନବଲବ୍ଧ ଦେଶ ସକଳ ସ୍ୱାଧୀନ ଅଧିକାର ତୁଳ୍ଲ କଲେ । ଡେରସ୍‌ୟ ପରଲୋକ ଗମନ ଉତ୍ତାରେ ତାହାଙ୍କର ଅଧିକୃତ ଦେଶ ସକଳ କିଛିକାଳ ତତ୍ତ୍ୱାୟ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀମାନଙ୍କ ଶାସନାଧୀନ ଥିଲା, ପରେ ପୂର୍ବାଧିକାରୀମାନେ ପ୍ରବଳ ହୋଇ, ନିଜ ଗୁରୁତ୍ୱ ସ୍ଥାନବାର ବାହୁବଳରେ ଅଧିକାର କରିନେଲେ ।

ତେରାୟୁସ ଅକ୍ରମଣର ପ୍ରାୟ ୨୦୦ ବର୍ଷ ଉତ୍ତାରେ ମାସିଡୋନିଆ-ଅଧ-ଶ୍ବର ମହାଗର ଅଲେକଜାଣ୍ଡର ଭରତବର୍ଷ ଅକ୍ରମଣ କରନ୍ତି । ସେ ପ୍ରଥମରେ ପଞ୍ଜାବ ଜୟ କରି ଅନୁଗଙ୍ଗ ପ୍ରଦେଶକୁ ଅସିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରି ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଇନ୍ଦ୍ରାଜିତ ସେନାମାନେ ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁ ଅନୁମତି ଦେବାକୁ ଯୋକାଏ ସୈନ୍ୟ ସହତ ବିକ୍ରତୀସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ସ୍ବଦେଶକୁ ଗମନ କଲେ । ଅବଶିଷ୍ଟ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନିୟୁର୍ଜଣ ନାମକ ସେନାପତି ସହତ ସିନ୍ଧୁନଦୀ ମୁହାଣଠାରୁ ଇୟୁଫ୍ରେଟିସ ନଦୀର ମୁହାଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜଳ ପଥ ଅବସ୍ଥାପିତ କରିବା କାରଣ ପ୍ରେରଣ କଲେ ।

ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଆଲକଜାଣ୍ଡର ସମୟଠାରୁ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ଭରତବର୍ଷ
ଅକ୍ରମଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତର ବିବରଣ ।

ଯେତେବେଳେ ଆଲକଜାଣ୍ଡର ଭରତବର୍ଷ ଅକ୍ରମଣ କଲେ, ତେତେବେଳେ ମଗଧଦେଶସ୍ଥ ନନ୍ଦରାଜାଙ୍କ ବଂଶୋତ୍ତର ମହାନନ୍ଦ ପାଟଲୀ ପୁତ୍ରର ଅଧୀଶର ଥିଲେ । ସେ, ଅକ୍ରମଣକାରୀ ସହତ ସମର କରିବା କାରଣ ସେନା ସଗ୍ରହ କରୁ ଶୁଣିଲେ ଯେ, ସେ ଆପେ ଚାଲିଯାଇ ଅଛନ୍ତି, ତେଣୁ ନିବୃତ୍ତ ହେଲେ ।

ମହା ନନ୍ଦଙ୍କର ଅଠପୁତ୍ର, ଉନ୍ନମଧ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଉଗ୍ରାଚାର୍ଯ୍ୟ ଗର୍ଭସମ୍ପନ୍ନ ଥିଲେ; ଏଥିପାଇଁ ଇନ୍ଦ୍ରାଜିତ ଆନ ଭାଇମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରାଙ୍କୁ ଅବଜ୍ଞା କରିବାରୁ ସେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ମନ୍ଦା ଗୁଣକ୍ୟଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରଣାନୁସାରେ ଭାଇମାନଙ୍କୁ ବଧ କରି ଆପେ ରାଜା ହେଲେ । ଗୁଣକ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବୁଦ୍ଧିମାନ ଥିଲେ, ସେ ବିବିଧ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଚାର କରିଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ଇନ୍ଦ୍ରାଙ୍କ ରଚିତ କେତେକ ଶ୍ଳୋକ ଆଜି ଯାଏ ଭରତବର୍ଷର ନାନା ଦେଶରେ “ଗୁଣକ୍ୟ” ନାମେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି ।

କାଳକ୍ରମେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କ ପୌତ୍ର ଅଶୋକ ଇନ୍ଦ୍ରାୟ ସିଂହାସନରେ ଆରୋହଣ କଲେ । ଅଶୋକଙ୍କୁ କେହି ପ୍ରିୟ ଦର୍ଶୀ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି । ଇନ୍ଦ୍ରାଙ୍କ ସମୟରେ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତ ଓ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର କେତେକ ଅଂଶ ମଗଧର ଅଧିକାର ଭୁକ୍ତ ଥିଲା । ଅଶୋକ ସ୍ବୟଂ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଥିବାରୁ ଭରତବର୍ଷର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶରେ ତତ୍ତ୍ବପୂର୍ବକ ପ୍ରଚାର କାରଣ ବିଶେଷ ଯତ୍ନବାନ୍ ହୋଇଥିଲେ । ଖୁଖ୍ଖାନ ମିସନରମାନଙ୍କ ପରି ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନଙ୍କର ନିୟୁତ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରକ ଥିଲେ । ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରକ ଓ ପୁରୋହିତମାନେ ଶିରମୁଣ୍ଡନ, ପୀତବସନ ପରିଧାନ ଓ

ତ୍ରିଦଣ୍ଡ ଧାରଣା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଯାବତ୍ତୀବନ ଦୀର୍ଘ ପରିଗ୍ରହଣ କରିପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଧର୍ମ ପ୍ରଚାରକମାନେ ସର୍ବଦା ମଠରେ ବାସ କରୁଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଠକୁ ବିହାର ବୋଲାଯାଉ ଥିଲା । ଅଶୋକଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପୁତ୍ର ମଧ୍ୟ ବିହାର ପରିତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ ବିହାରରେ ବାସ କରୁଥିଲେ ଓ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କାରଣ ସିଂହଳ ଦ୍ଵୀପକୁ ଗମନ କରୁଥିଲେ । ଅଶୋକଙ୍କ ପରଲୋକ ଗମନଠାରୁ ସ୍ଵବିଧ୍ୟାତ ରାଜାବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭରତବର୍ଷର ପ୍ରଭୁବୃତ୍ତ ଅତି ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଓ ଅପରିଚ୍ଛେଦ୍ୟ, ଏପରି କମ୍ବଦନ୍ତୀ ଉପନ୍ୟାସ ଅଛି ଯେ, ଏହି ସମୟରେ ଭରତବର୍ଷର ପଶ୍ଚିମ ପ୍ରଦେଶରେ ଏକ ହିନ୍ଦୁରାଜବଂଶ ପ୍ରବଳ ହୋଇ ଥିଲେ । ଉତ୍କର୍ଷିନୀ ନଗରୀରେ ସେମାନଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା; ରାଜାବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଏହି ବଂଶ ସମ୍ଭୂତ ।

ମଶୀହ ଜନ୍ମର ଛପନ୍ଦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ସମ୍ଭୂତ ନାମକ ତାହାଙ୍କର ଶକ ସେହି ଦିନଠାରୁ ଗଣନା କରା ଯାଏ । ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଅତି ଜ୍ଞାନୀ ଓ ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରମୀ ନରପତି ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ଅଧିକାର ସମୟରେ ସମ୍ଭୂତ ଭାଷା ଅନେକ ଉନ୍ନତ ଲଭି କଲା ଓ ତାହାଙ୍କର ସଭା ତାତ୍ତ୍ଵାଳକ ଯାବତ୍ତାୟ ପଶ୍ଚିତଙ୍କ ଆରମ୍ଭ ପୁଲ ଥିଲା । ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ସଭାରେ ୯ ଜଣ ସର୍ବପ୍ରଧାନ ପଶ୍ଚିତ ଥିଲେ; ସେହି ୯ ଜଣ ନବରତ୍ନ ନାମରେ ବିଖ୍ୟାତ । ଭରତବର୍ଷର କବି ଚୂଡ଼ାମଣି କାଳିଦାସ ସେହି ନବରତ୍ନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନ ରତ୍ନ ଥିଲେ ।

ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟ ଉତ୍ତୀରେ ଶାଲୀବାହନ ନାମରେ ଏକ ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରମୀ ଭୂପତି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏହି ରାଜା ମଧ୍ୟ ଏକ ଶାକ ପ୍ରଚଳନ କରନ୍ତି । ତାହାର ନାମ ଶକାବ୍ଦା । ୧୩୪ ସମ୍ଭୂତରେ ଏହା ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଶାଲୀବାହନ ରାଜାଙ୍କଠାରୁ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ଆକ୍ରମଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ଭରତବର୍ଷର ପଶ୍ଚିମ ପ୍ରଦେଶରେ ଉତ୍କର୍ଷିନୀ ରାଜାମାନଙ୍କର ଅଧିକାର ପ୍ରଭାବ ଥିଲା । ମଶୀହ ଜନ୍ମ ୨୦ ବରଷ ପୂର୍ବେ ଅର୍ଥାତ୍ ଦେଶୀୟ ଭୂପାଳମାନେ ମଗଧସିଂହାସନ ଅଧିକାର କରି କ୍ରମାଗତ ୫ ବରଷ କାଳ ଭରତବର୍ଷର ପୂର୍ବସ୍ଥ ଦେଶସମୂହ ନିଷ୍ଠୁରରେ ଶାସନ କରୁଥିଲେ ଏମାନଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ଓ ପ୍ରବଳତାର ଅନେକ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ରାମଦେଶୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ କର୍ତ୍ତାମାନେ ଏମାନଙ୍କୁ ଭରତବର୍ଷର ସର୍ବ ପ୍ରଧାନ ରାଜା ବୋଲି ଗଣି ଅଛନ୍ତି । ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରମୀ ଶୂଦ୍ରକ ନାମଧେୟ ଏକ ରାଜା ଏହି ବଂଶରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଥିଲେ । ଏହି ନରପତିଙ୍କର ଆତ୍ମ ଦୁଇ ଜାମ କର୍ଣ୍ଣ ଓ ମହାକର୍ଣ୍ଣ । ଅର୍ଥାତ୍ ଦେଶୀୟ ଶେଷ ନରପତିଙ୍କ ନାମ ପୁଲମନ । ପୁଲମନଙ୍କ ସହିତ ତୀନ ସମ୍ରାଟଙ୍କର ପରିଚୟ ଥିଲା ଏହି ବିଷୟର ଅନେକ ପ୍ରମାଣ ମିଳଇ ତୀନାମାନେ ଭରତବର୍ଷର ପୁଲମନ ନାମକ ଏକ ନରପତିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତି ଓ ତାହାଙ୍କର ନାମାନୁସାରେ ସମଗ୍ର

ଭରତବର୍ଷକୁ ପୁଲମନ ଅର୍ଥାତ୍ ପୁଲମନଙ୍କ ଦେଶ ବୋଲି ବୋଲନ୍ତି । ପୁରାଣରେ ମଧ୍ୟ ପୁଲମନ ନାମକ ଅକ୍ରବଶୀୟ ନରପତିର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । ଏଥିକୁ ବୋଧ ହୁଏ ଯେ ପୁରାଣରେ ଲିଖିତ ପୁଲମନ ଓ ଚୀନାମାନଙ୍କର ଜାଣିତ ପୁଲମନ ଏକ ଲୋକ ହେବେ । ଅକ୍ରବଶ ଲୋପ ହେଲାବେଳେ ତାହାଙ୍କର କର୍ମକାରକମାନେ ମଗଧ ରାଜ୍ୟ ବିଭାଗ କରି ନେଇଥିଲେ; ସେହି ଦିନଠାରୁ ମଗଧ ରାଜ୍ୟ ଅନେକ ଅଂଶରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଅଛି; କିନ୍ତୁ ସେହି ବିଭକ୍ତିର ରାଜ୍ୟର ସଚ୍ଚାକ ଇତିବୃତ୍ତ କିଛି ମିଳୁ ନାହିଁ । କେବଳ ଏକ ରାଜାର ନାମ ମିଳେ ତାହାଙ୍କର ନାମ ଭୈଜ । ଭୈଜ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୧୦ ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଧାର୍ବାଦ ନଗରରେ ଫିହାସନ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ପୁରାଣଦର ଲିଖନ ପ୍ରମାଣେ ଆମ୍ଭେମାନେ କେବଳ ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତର ଅଯୋଧ୍ୟା, ହସ୍ତିନାପୁର, ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସ୍ଥ ଓ ମଗଧ ପ୍ରଭୃତି ଦେଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କର ବିବରଣ ଲେଖିଲୁଁ । ଉଦ୍ଭିଦ, ଗୌଡ଼, ମାଲବ, ଗୁର୍ଜର, ପଞ୍ଚାଳ, ମିଥୁଲ, ଅଜମୀର, ଜୟଲ-ମିୟର ଜୟପୁର, ଓ କାଶ୍ମୀର ପ୍ରଭୃତି ଦେଶ ବହୁକାଳରୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଛି; କିନ୍ତୁ ସେ ସକଳ ଦେଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କର କୌଣସି ବିବରଣ ମିଳୁ ନାହିଁ ।

ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଆଦମ ବିବରଣ । ତନ ଓ ପାଣ୍ଡ୍ୟରାଜ୍ୟ ।

ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ, ଉଡ଼ଗ୍ୟା, ତୈଲଙ୍ଗ, ଦ୍ରାବିଡ଼, କର୍ଣ୍ଣାଟ ଓ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଏହି ପାଞ୍ଚ ଖଣ୍ଡରେ ବିଭକ୍ତ । ଏହି ସକଳ ଦେଶରେ ପର୍ଯ୍ୟାୟ କ୍ରମେ ଓଡ଼ିଆ, ତୈଲଙ୍ଗୀ, ଦ୍ରାବିଡ଼ୀ, କର୍ଣ୍ଣାଟୀ ଓ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀ ଏହି ପଞ୍ଚଭାଷା ପ୍ରଚଳିତ ହୁଏ ଓ ଲୋକମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହି ସକଳ ଭାଷାରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରନ୍ତି । ପୂର୍ବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରା ହୋଇଅଛି ଯେ, ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଆରଣ୍ୟମୟ ଓ ଅସର୍ୟ ଜାଲର ବାସସ୍ଥାନ ଥିଲା । ପରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମୟଠାରୁ ହିନ୍ଦୁଜାତିମାନେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ନିବାସୀମାନଙ୍କୁ ଚଡ଼ି ଦେଇ ସେହି ସକଳ ପ୍ରଦେଶରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ସର୍ବ ପ୍ରଥମ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଦ୍ରାବିଡ଼ ଦେଶରେ ତନ ଓ ପାଣ୍ଡ୍ୟ ନାମକ ୨ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି । ପାଣ୍ଡ୍ୟର ରାଜଧାନୀ ମଥୁରା ଓ ତନର ରାଜଧାନୀ କାଶ୍ମୀ । ସମ୍ପ୍ରତି ଶେଷୋକ୍ତ ନଗରକୁ କାଶ୍ଚବେଲମ ବୋଲାଯାଏ । ଉପଯୁକ୍ତ ଦୁଇ ରାଜ୍ୟ ସର୍ବଦା ବିବାଦ ବିସମ୍ବାଦରେ ଆକୁଳିତ ହୋଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଦୀର୍ଘକାଳ ବ୍ୟାପୀ ସ୍ବାଧୀନତାରତ୍ନରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଥିଲା ନାହିଁ ।

ଅବଶେଷେ ୧୭୩୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦେ ପାଣ୍ଡ୍ୟ ରାଜ୍ୟ ଅର୍କାତୁ ନବାବର ଅଧିକାର ଭୁକ୍ତ ହୁଏ ଏବଂ ତତ୍ତ୍ୱରାଜ୍ୟ ଜଣେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟର ହସ୍ତଗତ ହୋଇ ତତ୍ତ୍ୱର ରାଜ୍ୟ ନାମେ ଅଭିହିତ ହୋଇଥିଲା । ପାଣ୍ଡ୍ୟରାଜ୍ୟର ପଶ୍ଚିମେ ଆରବ୍ୟସାଗର ଉପକୂଳରେ ତେର ନାମକ ଏକ ସ୍ୱାଧୀନ ରାଜ୍ୟ ଥିଲା; ସେ ଏକ ସ୍ୱାଧୀନ ରାଜ୍ୟ ନୁହେଁ, ତ୍ରିବାଙ୍କୁଡ଼ା ମଲ୍ଲବାର ଓ କୋଇମ୍ବାରୁରୁ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଦେଇ ଏହି ରାଜ୍ୟ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ପରେ ଇଂରାଜୀ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ତେର ଉତ୍ତମ ହେଲେ ସେହି ସକଳ ଅଶଂସ୍ତ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଦେଶରେ ଲାଜ ହୁଏ ।

ପୁରୀ ମଲ୍ଲବାର ଓ କେନଡ଼ା କେରଳ ନାମରେ ଖ୍ୟାତ ଥିଲା । କଥିତ-ଅଛି, କ୍ଷତ୍ରିୟ କୁଳାନ୍ତକାରୀ ପରଶୁରାମ ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଆଣି ଏହି ଜଗର ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ସେହି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଏହି ଦେଶର ଅଧିକାରୀ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ସ୍ଥାପିତ ଗୋଟିଏ ସଭା ଥିଲା, ସେହି ସଭାର ମତାନୁସାରେ ସମସ୍ତ ରାଜ-କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦିତ ହେଉଥିଲା । କାଳକ୍ରମେ କେରଳ ମଲ୍ଲବାର ଓ କାନଡ଼ା ଏହି ଦୁଇ ଅଂଶରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ଦୁଇଜଣ କ୍ଷତ୍ରିୟ ରାଜାଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହୁଏ । ଇଂରେଜୀ ନବମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମଲ୍ଲବାରର ରାଜା ମୁସଲମାନଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବାରୁ ପ୍ରଜାମାନେ ବିଦ୍ରୋହ ହୋଇ ମଲ୍ଲବାରର ଉନ୍ନତ ଭାଗରେ ଯୁଦ୍ଧ ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କଲେ, ଇନ୍ଦ୍ରପଥରେ ଘାମୁରାମାନଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ପରିଚାଳିତ ଥିଲା । ଇଂରେଜୀ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ କାନଡ଼ା ରାଜ୍ୟ ବିଲେଲ ବର୍ମାୟ ରାଜାମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉତ୍ତସନ୍ନ ହେଲେ ବିଜୟ ନଗରର ଅଧିପତିମାନେ ତାହା ଆକ୍ରମଣ କଲେ ।

କର୍ଣ୍ଣାଟଦେଶ ବିଲେଲ ବର୍ମାୟ ରାଜାମାନଙ୍କର ଅଧିକାର ଭୁକ୍ତ ଥିଲା । ଏହି ରାଜାମାନେ ଆପଣାମାନଙ୍କୁ ଯଦୁବର୍ମାୟ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦିଅନ୍ତି । ଇଂରେଜୀ ୧୩୧୦ ସାଲରେ ମୁସଲମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଏହି ନଗର ବିଧ୍ୱଂସିତ ହେଲା । କର୍ଣ୍ଣାଟ ଓ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ପ୍ରାନ୍ତ ଭାଗରେ ଗୁଡ଼କ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀୟ ରଜପୁତମାନେ କଲ୍ୟାଣ ନାମ-ଧେୟ ଏକ ନଗର ସ୍ଥାପନ କଲେ । ସେହି ନଗର ଏତେବେଳେ ଦେବଗିରି ବା ଦୌଲ୍‌ଦାବାଦର ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇଥିଲା । ଦରଦରବାଦର ପ୍ରାୟ ୨୫ କୋଶ ଉତ୍ତର କୋଶରେ ବରଜୁଲ ନାମରେ ଏକ ନଗର ଥିଲା, ତାହାର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ସମସ୍ତ ଭୂଭାଗକୁ ଅନ୍ତ୍ରଦେଶ ବୋଲାଯାଏ । ବୋଧ ହୁଏ, ମଗଧଦେଶର ଅନ୍ତ୍ର ଭୂପତିମାନେ ଏହି ଦେଶ ସମ୍ବୃତ ହେବେ । ପ୍ରଥମରେ ଏହି ଦେଶ ବିଜୟାଦିତ୍ୟ ଓ ଶାଳବାହନଙ୍କର ଅଧୀନରେ ଥିଲା, ତତ୍ତ୍ୱର ଚଳ ରାଜାମାନେ ଓ ୯ ଜଣ ମୁସଲମାନ ଭୂପତି ରାଜପଣ କଲେ । ତତ୍ତ୍ୱର ସାନେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀ ଶେଷରେ ଗଣପତି ରାଜାମାନଙ୍କର ରାଜତ୍ୱ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ପରେ ମୁସଲମାନମାନେ

ଏଦେଶରେ ଉତ୍ତପାତ କରିବାରୁ ଉଡ଼ିଶା କରଦ ରାଜ୍ୟଭୂକ୍ତ ହୋଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ କିଛିକାଳ ଉତ୍ତାରେ ଗୋଳକୃଷ୍ଣାସ୍ତ୍ର ମୁସଲମାନମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଏହାର ଉଚ୍ଚେଦ ସାଧିତ ହୁଏ ।

ଉଡ଼ିଶା ।—ଭାରତବର୍ଷର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶପରି ଉଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନ ଇତିହାସ ମଧ୍ୟ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ । ଇ. ୪୭୩ ବର୍ଷ ପୂର୍ବ ଏଦେଶର ପୁରବୃତ୍ତ କିଛିହିଁ ଜଣା ନାହିଁ । ସେହି ସାଲରେ କେଶରୀବଂଶୀୟ ରାଜା ଯଜାତି ଉଡ଼ିଶାର ସିଂହାସନ ଅଧିକାର କଲେ । ତଦନନ୍ତର ଗଙ୍ଗାବଂଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କର ଅଧିକାର ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଗଙ୍ଗାବଂଶୀୟମାନେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ପ୍ରବଳ ଓ ପରାକ୍ରାନ୍ତ ଥିଲେ । ଏମାନେ ସ୍ୱଳ୍ପାୟ ବାହୁବଳରେ ଉତ୍ତରେ ତ୍ରିବେଣୀ ଓ ଦକ୍ଷିଣେ କୁମାରକା ଅନ୍ତର୍ଗତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କର ରାଜପଣ ସମୟରେ (୧୧୦୯) ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କ ବର୍ତ୍ତମାନ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମିତ ହୁଏ । ଏହି ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣରେ ପ୍ରାୟ ୪୦ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟିତ ହୋଇଅଛି । କାଳସହକାରେ ଗଙ୍ଗାବଂଶୀୟମାନେ ସ୍ଥାନପ୍ରଭୁ ହୋଇ ଆସନ୍ତେ ଏକ ରଜପୁତବଂଶ ସେମାନଙ୍କୁ ସିଂହାସନରୁ ତ୍ୟଜ କଲେ । ସେହି ରଜପୁତବଂଶୀୟ ଶେଷ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ଦକ୍ଷିଣ ପଠାଣମାନେ ଉଡ଼ିଶା ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ପରେ ନାନା ଗୋଳମାଳ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ ଇ. ୧୫୫୦ ସାଲରେ ତୈଳଙ୍ଗଦେଶୀୟ ଜଣେ ରାଜା ଉଡ଼ିଶା ଅଧିକାର କଲେ । ଅବଶେଷେ ଇ. ୧୫୭୮ ସାଲରେ ଉଡ଼ିଶା ମୋଗଲ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଗତ ହେଲା । ଇ. ୧୮୦୩ ସାଲଠାରୁ ଉଡ଼ିଶା ପ୍ରଜାବତ୍ସଲ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଅଧିକାରରେ ଅଛି ।

ମହାରାଷ୍ଟ୍ର—ଏହି ଦେଶରେ ଶାଳବାହନ ରାଜା ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ଇ. ୧୧୯୩ ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଯଦୁବଂଶୀୟ ରାଜାମାନେ ଦେବଗିରି ନଗର ସ୍ଥାପନ କଲେ ।

ପଶ୍ଚିମ ଆଞ୍ଚଳିକ ।

ଆଦିମ ଭାରତବର୍ଷୀୟମାନଙ୍କର ସତ୍ୟତା ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ।

ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତବର୍ଷର ଇତିହାସ ବିବିଧ କଳ୍ପିତ ଉପକ୍ରମରେ କଳ୍ପିତ ଅଟେ; ମାତ୍ର ପୁରାତତ୍ତ୍ୱର ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଅତ୍ରାନ୍ତ ଦର୍ପଣସ୍ୱରୂପ ବିବିଧ ଇନ୍ଦ୍ର ଦୃଷ୍ଟିପଥ ନୁହଇ । ପ୍ରା. ଶ୍ଵ ଓ ବାମନ, ବାଲପୁରୁଷ ଓ ସ୍ଥାନବଳ ମଧ୍ୟରେ ଯେତେ ପ୍ରଭେଦ

ପୁରୁକାଳକ ଓ ଅଧୁନକ ହିନ୍ଦୁ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦେ ପ୍ରଭେଦ ; ପୁରୁକାଳରେ ବୈ-
ଦେଶିକ ଭ୍ରମଣକାରୀମାନେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆସି, ଆର୍ଯ୍ୟଜାତିର ସାହିସିକତା,
ବାଦିଶ୍ଯ ଓ ସାରଳ୍ୟ ପ୍ରଭୃତିର ପରୀକ୍ଷା ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ଓ ରମ୍ୟ ଭେଦିଥିଲେ;
ଅଧୁନାତନ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଉଚ୍ଛିନ୍ନତ ଗୁଣସମୂହର ଅଭାବତା ପରିକୀର୍ତ୍ତିତ ହେଉ-
ଅଛି । ପୁରୁକାଳେ ହିନ୍ଦୁମାନେ କିଶିକୟ କରବାକୁ ନିର୍ଗତ ହୋଇ ଗାନ,
ତାଉର ପ୍ରଭୃତି ଦେଶରେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ପତାକା ଉଡ଼ାନ୍ କରୁଥିଲେ । ସମ୍ପ୍ରତି ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର
ଦ୍ଵୀପରୁ କେତେକ ଲୋକ ଆସି ଭାରତଭୂମି ଗାସନ କରୁଅଛନ୍ତି । ପୂର୍ବେ ହିନ୍ଦୁ-
ମାନଙ୍କର ଗଣିତ୍ୟ ବୋଉଜସକଳ ଯାବା, ସୁଖଭର ପ୍ରଭୃତି ଦ୍ଵୀପକୁ ଗମନ କରୁ-
ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଅଧୁନକ ହିନ୍ଦୁମାନେ ପୋତାଗେହଣ କଲେ ସମାଜରୁ ଭେଦ-
ଅଛନ୍ତି ! ଗୌର୍ଯ୍ୟାଦ ସହଗୁଣ ସମ୍ପତ୍ତି ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ଧର୍ମ ଓ ସାମାଜିକ ନିୟମର
ମଧ୍ୟ ଅନେକ ପରବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଅଛି । ଅଧୁନକ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଦାସୀପର
ବ୍ୟବହାର, ପୋଷିତ ପକ୍ଷୀପର ଅବରୁଦ୍ଧ ଓ ଇତର ପ୍ରାଣୀପର ସାମାନ୍ୟବସ୍ଥାରେ
ଦିନିଆପନ କରୁଅଛନ୍ତି; ମାତ୍ର ପକ୍ଷୀପର କରଷ ପୂର୍ବେ ସାମନ୍ତନାମାନେ ମାନ୍ୟ
ଶିକ୍ଷିତା ଓ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅନବରୁଦ୍ଧା ଥିଲେ । ପୂର୍ବେ ବାଲ୍ୟବିବାହ ନିୟମ ପ୍ରଚ-
ଳିତ ନ ଥିଲା । ଆଉ ସ୍ଵୟମ୍ବର ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ଥିବାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅନୁମିତ ହେଉଅଛି
ଯେ, ନାରୀମାନେ ମଧ୍ୟ ଆସକ ବୟସରେ ସ୍ଵାମୀ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ଏଥୁପାଇଁ
କେହି ଭଦ୍ରର୍ଯ୍ୟ ପୁରୁଷନରୟଣମନବିଭୀଷିକାରେ ଭୀଷ ହେଉ ନ ଥିଲେ । ପୂର୍ବେ
କେବଳ ଶୁଦ୍ରଜାତିଙ୍କପ୍ରତି ଅନେକ କଠିନ ନିୟମ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, ସମ୍ପ୍ରତି ତାହା
ନିରାକୃତ ହୋଇ ଅଛି । ପୁରୁକାଳେ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଭ୍ରମଣ ଘୋର
ମୂର୍ଖତା ରଜନୀରେ ଅଛନ୍ତି ଥିଲା ତେତେବେଳେ ଭାରତବର୍ଷରେ ବିଦ୍ୟାର ଦମନ
ଆଲୋକ କୌଶସିପ୍ରକାରେ ନିଷ୍ପ୍ରାପ୍ତ ନ ଥିଲା । ଶାସ୍ତ୍ରମନାସାସନ ହିନ୍ଦୁମାନେ
ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ବଳାୟ ଯେ ସକଳ ମତ ଉଦ୍ଭାବନ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି, ଇଉରୋ-
ପୀୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ତାହା ସମାଦର କରି ପାଠ କରନ୍ତି । ସେହି ହିନ୍ଦୁମାନେ
ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିଶାରଦ ଥିଲେ । ଗ୍ରହଣ ଗଣନାର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ
ଉପାୟ ଉଦ୍ଭାବନ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି ; କେହି ମେରୁଦଣ୍ଡ ଉପରେ ପୃଥିବୀର
ଅକ୍ଷିକଗତିର ଅବସ୍ଥାର ଓ ମାଧ୍ୟାହ୍ନିକର ମଧ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି ।
ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ପାଣିଗ୍ରାସିତ, ବାଜଗ୍ରାସିତ ଓ ବିକୋଶମିତ ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରହରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ
ନିପୁଣ ଥିଲେ । ଦିଗ୍‌ଦିଗନ୍ତରବ୍ୟାପିନୀ ଦିଗ୍‌ଗୁଣୋତ୍ତର ଲିଙ୍ଗପ୍ରଣାଳୀ ଅଦମ
ହିନ୍ଦୁମାନେ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଗଣିତ ଓ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରରେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଯେପ୍ରକାର
ରୂପସୂତ୍ର ଥିଲେ, ତର୍କ ଓ ଶବ୍ଦଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ତାହାଠାରୁ ନ୍ୟୁନ ନ ଥିଲେ । ଭାଷା-

କିନ୍ତୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ବୋଲନ୍ତି ସଂସ୍କୃତଭାଷା ସୁଲଳିତ ଓ ସୁଶ୍ରାବ୍ୟ ଓ ସୁସମ୍ପନ୍ନଭାଷା
ଅଉ ନାହିଁ: ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ ହୋଇ ନ ଥାରେ ଏମନ୍ତ ଭାବ ନିଜାନ୍ତ
ବିରଳ । ଏତାଦୃଶ ଉତ୍କୃଷ୍ଟଭାଷା ପାଇ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଯେ କିଛି କାବ୍ୟ ରଚନା
କରିଅଛନ୍ତି ତହିଁରେ ଅଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ କି ? ଏହା ସାହିତ୍ୟର ବୋଲାଇ ପାରେ ଯେ,
ଯେତେବେଳେ ଅବନୀମଣିକା ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର କାବ୍ୟ ଗାୟତ୍ରୀ ଶ୍ରବୀ ଥିବ,
ତାବତ୍‌କାଳ ବାଲୁକା ଭବତୁ କାଳିଦାସ ପ୍ରଭୃତି କବିମାନଙ୍କର ନାମ କଦାଚ
ଅପମାତ ହେବ ନାହିଁ ।

ସପ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ଉତ୍ପତ୍ତି । ମହମ୍ମଦ । ମୁସଲମାନ ଧର୍ମପ୍ରଚାର । କବ୍‌ବକତ୍‌ସ୍ ।
ମହମ୍ମଦ କାଶିମଙ୍କର ହିନ୍ଦୁରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ । କାଶିମଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ । ସାମନାଗତ୍ୟ ।
ଆଲପ୍ରଗିନ । ଗବକୁଗିନ । ଭରତବର୍ଷର ଅବସ୍ଥା ।

ଇଂ ୬୨୯ ସାଲରେ ମୁସଲମାନଧର୍ମର ପ୍ରାପନକର୍ତ୍ତା ମହମ୍ମଦ ଆରବଦେ-
ଶର ଅନ୍ତର୍ଗତ ମକ୍କାନଗରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ମହମ୍ମଦଙ୍କ ଜନ୍ମସମୟ-
ରେ ଆରବୀୟମାନେ ନାନା ଦେବଦେବୀଙ୍କର ବିଷେଷରେ ଚନ୍ଦ୍ର, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଗ୍ରହ,
ନକ୍ଷତ୍ରାଦିର ଆରାଧନା କରୁଥିଲେ । ମହମ୍ମଦ ସ୍ୱଭାବରେ ଉତ୍ତରଚିନ୍ତାରେ ଅନୁରକ୍ତ
ଥିଲେ, ବ୍ୟାପକକାଳଚିନ୍ତାର ପର ତାହାଙ୍କର ଦୃଢ଼ବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମିଲା ଯେ, ପରମେ-
ଶ୍ୱର ନିରାକାର ଓ ଅଦୃଶ୍ୟ । ସେହି କେବଳ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଉପାସ୍ୟଦେବତା
ଓ ଶାଶକର୍ତ୍ତା । ତାହାଙ୍କ ମନମଧ୍ୟରେ ଏହି ନିର୍ମଳତତ୍ତ୍ୱ ଉଦ୍ଭାବିତ ହୁଅନ୍ତେ
କିପ୍ରକାରେ ଏହା ସାଧାରଣଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରଚାର କରିବେ, ଏହା ଚିନ୍ତାରେ ନିମଗ୍ନ
ହେଲେ । ସେ ସାଂସାରକ ବିଷୟକର୍ମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ନ ହୋଇ ସନ୍ନିହିତ ଶ୍ରାବ୍ୟବ-
ତର ଶୃଙ୍ଗାରେ ପ୍ରବେଶପୂର୍ବକ ଅନନ୍ୟମନରେ ସ୍ୱମତ ପ୍ରଚାରର ଉପାୟ ଅନୁଧ୍ୟାନ
ଓ ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ଚିନ୍ତାରେ ସମୟ ଯାପନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଅବଶେଷେ ତାହାଙ୍କର ଗୁଲଗବରଣ ବୟସ ସମୟରେ ସେ ସାହିସପୁରୀଙ୍କ
ନିଜମତ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । “ପରମେଶ୍ୱର ଅଦୃଶ୍ୟ ଓ ନିରାକାର ।
ଲୋକମାନଙ୍କର ଭ୍ରମ ଦୂରକର ଯଥାର୍ଥ ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିବା କାରଣ ସେ ଆତ୍ମକୁ
ପ୍ରେରଣାକର ଅଛନ୍ତି ଓ ଜୋରୁନିମାମକ ଏକ ଯଥାର୍ଥ ଧର୍ମପତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରି-
ଅଛନ୍ତି ତହିଁରେ ସକଳ ଧର୍ମର ସାର ସଙ୍କଳିତ ଅଛି” । ନିଜ ପାରିବାରିକ

ଲେକମାନେ ସମତର ବଗମୁଦ ହେଲା ଉତ୍ତାରେ ସେ ପ୍ରକାଶ୍ୟରୂପେ ପ୍ରଚାର
ଆରମ୍ଭ କଲେ; କିନ୍ତୁ ସହସା କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ପ୍ରାଚୀନ ମତା-
ବଲମିମାନେ ତାଙ୍କୁ ଧର୍ମଦୈତ୍ୟୀ ଜାଣି ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣନାଶ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ,
ମହମ୍ମଦ ସେହି ଉଦ୍ୟରେ ମକ୍କାରୁ ମଦିନାକୁ ପଳାଇଲେ । ମଦିନାରେ ତାହାଙ୍କ
ମତ ଅଦରପୂର୍ବକ ପରିଗ୍ରହୀତ ହେଲା । ମହମ୍ମଦ ସ୍ୱୀୟ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କର ନାମ
ମୁସଲମାନ ଓ ତତ୍ତ୍ୱିନ୍ ଉକ୍ତ ଯାବତ୍ତତ୍ତ୍ୱ ଲେକର ନାମ କାଫର ଅର୍ଥାତ୍ ଧର୍ମତ୍ରଷ୍ଟ
ଥିଆଇଲେ । ମହମ୍ମଦ ମକ୍କାରୁ ମଦିନାକୁ ପଳାଇବା ଦିନ ଅର୍ଥାତ୍ ଇ. ୬୨୨ ସାଲ
ଠାରୁ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ହଜରଗାକ ଗତିତ ହୁଅଇ । ପ୍ରଥମେ ମହମ୍ମଦ
ଯୁକ୍ତିମାର୍ଗ ଅବଲମ୍ବନ କରି ସ୍ୱକ୍ଷାୟ ମତ ପ୍ରଚାର କରୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ମଦିନାକୁ
ଆସି କାଫରମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ତରବାର ଧାରଣ କରିବାପାଇଁ ଉପଦେଶ
ଦେଇ କହିଲେ “ସମ୍ପ୍ରତି ଧରମେଶ୍ୱର ଆଜ୍ଞା କରିଅଛନ୍ତି, ପୃଥିବୀର ଭ୍ରମ ଚରକରଣ
କରିବା କାରଣ ତରବାର ଧାରଣ କରିବା ଉଚିତ ଏବଂ ଆମ୍ଭ ଅଭିଳଷିତ କାର୍ଯ୍ୟ
ସାଧନ କରିବାକୁ ଯାଇ, ଯେଉଁମାନେ ନିଧନ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବେ, ସେମାନେ ସ୍ୱର୍ଗରେ
କଳ୍ପଲନୟନା ରମଣୀମାନଙ୍କ ସହୃଦ ପରମସ୍ତରରେ ଦିନଯାପନ କରିବେ” ।
ଆରବୀୟମାନେ ସ୍ୱଭବରେ ସମରାଦ୍ରୟ, ତେଣୁ ତାହାଙ୍କର ଆଦିଷ୍ଟକର୍ମ ସଭାର
ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଉପାୟଦ୍ୱାରା ମହମ୍ମଦଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପୂର୍ବେ ମୁସଲମାନମା-
ନଙ୍କର ପତାକା ସିନ୍ଧୁ ନଦୀଠାରୁ ଖେନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉଡ଼ାନ୍ତ ହେଲା ।

ଏଥର ଆମ୍ଭେ ଚୁଖର କାହାଣୀ ଲେଖିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲୁଁ । ସମଗ୍ରେ-
ନ୍ନତ୍ ଅର୍ଥବ୍ୟୁତ୍ଥ ଶଲ୍ୟା ଅର୍ଥାତ୍ ମହମ୍ମଦଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀମାନେ ରତ୍ନଗର୍ଭା
ଭାରତବର୍ଷ ଉପରେ ସତ୍ତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲେ ।

ଇ. ସା. ୭୦୫ ସା. ୭୧୫ ସା. ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓୟାଲିଦ ନାମକ ପୁରୁଷ
ଶଲ୍ୟାୟ ସିନ୍ଧାସନରେ ଅରୁଚ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଅଧିକାର ସମୟରେ ସିନ୍ଧୁ
ଦେଶର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଦେବାଲ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଖଣ୍ଡେ ଆରବୀ ବୋଇତ ଧରୁ
ପଡ଼ିଲା । ଓୟାଲିଦ ସିନ୍ଧୁ ଦେଶାଧିପତି ତାହାରୁ ସେହି ଅଶ୍ୱବତ୍ତର ମାଗି ପଠାଇ-
ବାରୁ ସେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ “ଆମ୍ଭେ ଓୟାଲିଦଙ୍କର ଅଧୀନ ନୋହୁଁ” । ଓୟାଲି-
ଦଙ୍କର ବସୋର ନଗରସ୍ଥ ଗାସନକର୍ତ୍ତା ସେହି ଉତ୍ତରରେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ, କି
ସହସ୍ର ସୈନ୍ୟ ସହିତ ମହମ୍ମଦ କାଶିମଙ୍କୁ ସିନ୍ଧୁ ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କିମନ୍ତେ ପଠାଇ
ଦେଲେ । କାଶିମ ଦେବାଲରେ ପହଞ୍ଚିଲାକ୍ଷଣି ତନ୍ନଗର ଅଧିକାର କଲେ, ଏବଂ
ସିନ୍ଧୁ ନଦୀ ପାର ହୋଇ ସିନ୍ଧୁ ରାଜ୍ୟର ତଦାନନ୍ତର ରାଜଧାନୀ ଆଲୋର ନଗରର
ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯାସା କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ପାରସ୍ୟରୁ ତୁରସସ୍ତ୍ର ଅଶ୍ୱାଗେହା

ସେନା କାଶିମଙ୍ଗ ସାଦାଧ୍ୟାର୍ଥ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଏଣେ ତାହାର ପଞ୍ଚାଶସହସ୍ର ସୈନ୍ୟ ଘେନି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । କାଶିମ ଅପଣାର ସୈନ୍ୟବଳ ଅଳ୍ପ ଦେଖି ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଗନ୍ଧମ୍ୟ ସ୍ଥାନ ମନୋନୀତ କରି, ସେଠାରେ ହନୁମାନଙ୍କ ଅନୁମଣ ପ୍ରତିଦାତର ପକ୍ଷରେ ରହିଲେ । ଦୈବ ତାଙ୍କର ଅନୁଚଳ ହେଲା । ତାଙ୍କ ସେନାମାନଙ୍କ ନିକ୍ଷିପ୍ତ ଗୋଟାଏ ଜ୍ୱଳନ୍ତହନୁକ ଅସି ତାହାରଙ୍କ ହସ୍ତୀକୁ ଅବତ କରିବାରୁ ହସ୍ତୀ ଗୁଡ଼ି ହୋଇ ରକ୍ତସ୍ଥଳରୁ ପଳାଇଲା । ଗୁଳସେନାମାନେ ଶତାଙ୍କର ପଳାଇବା ଶ୍ରବ ରଣଭଙ୍ଗ ଦେଲେ । ହସ୍ତୀ ବିଞ୍ଚିତ୍ ଗାନ୍ଧି ଦେବାମାସ ରାତ୍ରୀ ଅବଶେଷେ କରି ଅଶ୍ୱପୁଷ୍ପରେ ଅସି ସେନାମାନଙ୍କୁ ସୁନବାର ଏବଂ କରିବାନିମନ୍ତେ ଅନେକ ଚେଷ୍ଟା କଲେ; କିନ୍ତୁ କୌଣସି ଫଳ ଦର୍ଶିଲା ନାହିଁ । ଅବଶେଷରେ ନିଜେ ପ୍ରଚୁର ସାହିକେତା ପ୍ରକାଶ କରି ଶସ୍ତ୍ର ହସ୍ତରେ ନିଧନ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ପରେ ସ୍ୱଚ୍ଛାନ୍ଦୀ ଆଜାନ୍ତ ଯୁଦ୍ଧରେ ତାହାରଙ୍କ ପତ୍ନୀ ସ୍ୱାମିର ଅନୁରୂପ ଗାହସ ଅବଲମ୍ବନ କରି ନଗର ରକ୍ଷାର ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ପରଶେଷେ ଅତୀତ ସାମଗ୍ରୀ ଅପ୍ରଭୁଲ ହେବାରୁ ଶସ୍ତ୍ର-ହସ୍ତେ ପଳନ ଅପେକ୍ଷା ମରଣ ଶ୍ରେୟଃ ଜ୍ଞାନ କରି ସେ ନଗରବାସିମାନଙ୍କୁ ତାହାର ଅପୌଜନ କରିବା ନିମନ୍ତେ କହିଲେ । ଏଥିରେ ସମସ୍ତେ ସମ୍ମତ ହେଲେ ସର୍ବତ୍ର ଚିତ୍ତା ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ହେଲା । ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଶିଶୁମାନେ ଅଗ୍ନି ପ୍ରବେଶପାତ୍ର ପ୍ରାଣ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ଭଦନନ୍ତର ପୁରୁଷମାନେ ସ୍ଥାନାଦି ସମାପନ କରି ଖଡ୍ଗ ଧାରଣ ପୂର୍ବକ ଯୁଦ୍ଧାର୍ଥ ବହୁର୍ଗତ ହେଲେ ଏବଂ ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ମୁସଲମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ନିହତ ହେଲେ । ଏ ସମସ୍ତ ଘଟଣା ଉତ୍ତାରୁ ଆହୁରି ଏକ ସଂଗ୍ରାମ ହେଲା, ସେଥିରେ ସୁଦ୍ଧା କାଶିମ ଜୟୀ ହେଲେ ଏବଂ ତାହାର ଗଜାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଗୁଜ୍ୟ ଅଧିକାର କଲେ ।

ସିନ୍ଧୁଦେଶର ଜୟାବସାନେ କାଶିମ ଭାରତବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶର ଉଦ୍ୟୋଗ କରୁଥିଲେ, ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଏକସ୍ତ୍ରୀର ଗୁରୁର୍ଯ୍ୟ-ଜାଲ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କାଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ସମର ଶେଷରେ ସିନ୍ଧୁଦେଶର ଯେଉଁ ସମସ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀ ବନ୍ଦୀ ହେଲେ, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଗୁଜା ତାହାରଙ୍କର ଦୁଇଟି କନ୍ୟା ଥିଲେ । ଏ ଦୁହେଁ ଯେମନ୍ତ ଉଚ୍ଚକୁଳଜାତା, ତେମନ୍ତ ଅସାଧାରଣ ରୂପଲବଣ୍ୟସମ୍ପନ୍ନା ଥିଲେ । କାଶିମ ଏହି ଦୁଇ ସୁନ୍ଦରୀଙ୍କୁ ଖଲିଫାଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ଉପତୋକନ ଜାଣି ତାଙ୍କ ସମାପକ୍ତ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ଓପ୍ପାଲଦ ଜ୍ୟେଷ୍ଠାଙ୍କ ରୂପରେ ମୋହିତ ହୋଇ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ସତ୍ପୁଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲେ । ତତ୍ପରେ ସେ ବିଗଳିତ ଅଶ୍ରୁଧାର ବର୍ଷଣ କରି କହିଲେ, “ହାୟ ! ମୁଁ ଏତେବେଳେ ଆପଣଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହର ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ, ଯେହେତୁ କାଶିମ ପର୍ବରେ ମୋର ଧର୍ମ ନଷ୍ଟ କରିଅଛନ୍ତି” । ଓପ୍ପାଲଦ ଉତ୍ତାର ଏପ୍ରକାର

ବ୍ୟବହାର ଶିକ୍ଷା ମାତ୍ର, କ୍ରୋଧାଳୁ ହୋଇ ଅଜ୍ଞା କଲେ ଯେ, “କାଶିମକୁ ବଧ କରି ଅମ୍ଭ ସମାପକ୍ତ ଆଣ” । ଅଜ୍ଞା ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲେ ଓ ପୂର୍ବରୁ ରାଜକୁମାରୀଙ୍କୁ କାଶିମଙ୍କ ଗର୍ବ ଦେଖାଇଲେ । ତେଣୁବେଳେ ରାଜକନ୍ୟା ହର୍ଷୋତ୍ତମ୍ଭୁଜ ନୟନରେ କହୁଲେ କାଶିମ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଦୋଷୀ, ପିତା ମାତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଓ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ବର୍ଗର ଅବମାନନାର ପ୍ରତିଶୋଧ ଦେବା କିମନ୍ତେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଏତଦ୍ୱୟ ମିଥ୍ୟାପବାଦ ଦେଇଥିଲି ।

କାଶିମ ଭାରତବର୍ଷରେ ଯେଉଁ ସକଳ ଗ୍ରାମ ପରାକ୍ରମ କରୁଥିଲେ, ସେହି ସମସ୍ତ ଗ୍ରାମ ପଞ୍ଚାଙ୍ଗ ବରଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ଅଧୀନରେ ଥିଲା; ତଦବସାନେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଅସ୍ତ୍ର ଧାରଣ ପୂର୍ବକ ସେମାନଙ୍କୁ ବହୁଷ୍ଟୁତ କରି ଦେଲେ । ଏହି ସକଳ ଘଟଣାର ଦୁଇ ଗତାବ୍ଦୀର ଅନନ୍ତକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଖଲଫାମାନଙ୍କର ନାମ ଓ ଗୌରବ ଅନେକ ଗ୍ରାସ ହୋଇଗଲା; ସେମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଛିନ୍ନ ଛିନ୍ନ ଏବଂ ତହିଁରୁ ଅନେକ ସ୍ୱପ୍ନ ପ୍ରଧାନ ରାଜ୍ୟ ସମ୍ଭବ ହେଲା । ସେହି ସମୟରୁ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସାମନ୍ତ ନାମା ପୁରୁଷଙ୍କ ପ୍ରାପ୍ତି ରାଜ୍ୟ ଉତ୍ତମରୂପେ ବିଖ୍ୟାତ ହୋଇ ଉଠିଲା ଏବଂ ୧୨୦ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଭିଗ୍ନ ଥିଲା । ସାମନ୍ତ ରାଜ୍ୟ ପାରସ୍ୟର ପର୍ବତଗଣରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା ।

ସାମନ୍ତ ରାଜ୍ୟର ପଞ୍ଚମ ଗୁଜରାଟର ଅଲପ୍ତଗିନ ନାମରେ ଏକ ଦାସ ଥିଲା । ଗୁଜରାଟୀ ତାହାକୁ ଗୁଜିମାନ୍ ଓ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷ ଦେଖି ନିମଗଃ ଉଚ୍ଚତର ପଦରେ ଅଭିଷିକ୍ତ ଏବଂ ଅବଶେଷେ ପାରସ୍ୟର ଉତ୍ତରଭାଗରେ ଗୋରାସାନର ଗାସକର୍ତ୍ତା ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ସେହି ଗୁଜରାଟ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ତାହାଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ କୌଣସି ବିଶେଷ କାରଣରୁ ଅଲପ୍ତଗିନଙ୍କୁ କର୍ମରୂପ କଲେ ଏବଂ ତତ୍ପରେ ତାହାଙ୍କ ଜୀବନ ନାଗର ସୁଦ୍ଧା ସମ୍ଭାବନା ଥିଲା । ତେଣୁବେଳେ ଅଲପ୍ତଗିନ ଅପଣାର ନିତାନ୍ତ ବିଶ୍ୱାସୀ ଅନୁଚରମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ପଳାଇ ଆସି, ଅଧୁନାତନ ଅଫଗାନ ପ୍ରାନ୍ତର ପାଟ୍ଟାୟ ପ୍ରଦେଶରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ଏବଂ ଗଞ୍ଜିନଗରରେ ବାସସ୍ଥାନ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କଲେ । ସେ ଗଞ୍ଜିର ସନ୍ନିହିତ ପ୍ରଦେଶରେ ଚଉଦବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୁଜରାଟ କରି ପରଲୋକ ଗମନ କଲେ ।

ସବକ୍ତଗିନ ନାମକ ଅଲପ୍ତଗିନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଦାସ ଥିଲା । ଅଲପ୍ତଗିନ ନିଜେ ଯେତେବେଳେ ଶୂନାବସ୍ଥାରୁ ଉନ୍ନତପଦରେ ଅଗ୍ରୋହଣ କରୁଥିଲେ, ଏ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସୁଦ୍ଧା ସେହିରୂପ ଘଟିଥିଲା । ଏ ଅପଣା ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଦୁସ୍ତତାର ପାଣିପ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ନିର୍ବିଘ୍ନେ ତାଙ୍କ ସିଂହାସନରେ ଅଗ୍ରୋହଣ କଲେ । ସବକ୍ତଗିନ, ଲିହୋରପତି ଜୟପାଲଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ସିନ୍ଧୁ ନଦୀର ପଶ୍ଚିମ ପାର୍ଶ୍ୱ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଜନ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତୃତ କରୁଥିଲେ । ପରେ ୧୯୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କାଲି-

ଗ୍ରାସରେ ପଡ଼ିତ ହେଲେ । ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଇସ୍ମେଲ ପିତୃସିଂହାସନରେ ଅଧି-
ରୁତ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଇସ୍ମେଲଙ୍କ ସ୍ୱପ୍ନସିଦ୍ଧି ଭ୍ରାତା ମହେମୁଦ
ତାଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ନିଜେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହେଲେ । ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
ଏହାଙ୍କ ଦୌରାନ୍ତରେ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଭାରତବର୍ଷ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଓ ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତହେଲା
ଏବଂ ଏହାଙ୍କ ଉତ୍ତରକାଳୀନ ପୁତ୍ରମାନଙ୍କର ଦ୍ୱାର୍ଥାନ୍ତରା କୃଷ୍ଣପ୍ରତିପତନ୍ତ୍ରମାର
ଜ୍ୟାୟ ନିମନ୍ତେ କ୍ଷୟଗ୍ରସ୍ତ ଓ ବିଲୁପ୍ତ ହେବାର ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ସେହି ଦୁଃଖକାହାଣୀ
କହବା ପୂର୍ବେ ମହେମୁଦଙ୍କ ଗୃହଧାରଣେ ସମୟରେ ଆର୍ୟାବର୍ତ୍ତରେ କେଉଁ
ଗୃହ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ଥିଲା ଆଦିସଂକ୍ଷେପରେ ତାହା ଲେଖା ଯାଉଅଛି ।

କାଶିମଙ୍କ ଅନୁମତ ସମୟରେ ଉତ୍କଳସିନା ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଛନ୍ଦିଭନ୍ଦ ହୋଇଲା ।
ତୁରବଗୀୟ ଗଜାମାନେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଗଜଧାନୀ ସ୍ଥାପନ କରି ଗୁରୁଆଡ଼େ ଅନେକ
ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କଲେ; ଗୁର୍ଜର ସ୍ୱାଧୀନ ହୋଇ ପ୍ରଥମେ ଗୌରବଗୀୟ, ପରେ
ସେଲଜିବଗୀୟ ଗଜାମାନଙ୍କର ଅଧିକୃତ ହେଲା । ଉପଯୁକ୍ତ ଗୃହ୍ୟ ନିମନ୍ତେ
ଅନେକ ବିସୃତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସକଳ ଗୃହ୍ୟ ଛଡ଼ା ଅଜମିର, କାଲିଞ୍ଜର,
କନୋଜ ଓ ଗୋଆଲିଅର ଗୃହ୍ୟର ବିଲକ୍ଷଣ ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ଥିଲା । ବଙ୍ଗଦେଶରେ
ବୈଦ୍ୟବଗୀୟ ସେନ ଉପାଧ୍ୟାୟ ଗଜାମାନେ ଗଜବ କରୁଥିଲେ । ମହେମୁଦଙ୍କ
ବିଜୁତ ପୂର୍ବେ ବଙ୍ଗାଧ୍ୟପ ଅଦଗର କନୋଜରୁ ପାଞ୍ଚତଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଆଣିଥିଲେ ।
ଏତେବେଳେ ସେହି ପାଞ୍ଚଙ୍କ ସନ୍ତତି ବଙ୍ଗଦେଶୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନ
ଅଟନ୍ତି ଏବଂ ସେହି ପଞ୍ଚ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ପଞ୍ଚ ଭୃତ୍ୟରୁ କାୟସ୍ଥ ଜାତି ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ-
ଅଛନ୍ତି ।

ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ମହେମୁଦଙ୍କର ପୁନଃ ପୁନଃ ଭାରତବର୍ଷ ଆକ୍ରମଣ । ସୋମନାଥ-ମନ୍ଦିର ।

ମହେମୁଦ ୩୦ ବରଷ ବୟସ ସମୟରେ ଗଜନା ସିଂହାସନରେ ଅବେଶଣ କଲେ ।
ସେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଅର୍ଥ ପିତାଗ, ଦେବାର ଓ ଗୌରବାକାଂକ୍ଷୀ ଥିଲେ । ଭାରତବର୍ଷ
ତାଙ୍କର ସକଳ ବାସନା ପୂରଣ କରିବାର ପ୍ରକୃତ କ୍ଷେଷ ଅଟେ । ତେଣୁ ସେ
ଭାରତବର୍ଷକୁ ଦେଶ ସମସ୍ତ ଲୁଣ୍ଠନ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରି, ଇ. ୧୦୦୧ ଖାଲରେ
ରଣବେଶ ଧାରଣପୂର୍ବକ ପେଗୋଆରଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେ ସ୍ଥାନରେ
ଲହୋରୀସୂତ ଜୟପାଲ ପଟ୍ଟରୁ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ଉତ୍ତମସ୍ତରେ ଘୋର

ସଂହାର ହେଲା । ଜୟପାଳ ପରାସ୍ତ, ବନୀକୃତ ଓ ଅବଗେଷେ କରଦାନରେ ସ୍ବାକୃତ ହୋଇ ମୁକ୍ତିଲାଭ କଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ମୌଳ ମୁସଲମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଅପମାନିତ ହେବାରୁ ସ୍ବାୟଂ ପୁଣି ଅନଙ୍ଗପାଳଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଗୃହ୍ୟଭାର ପ୍ରଦାନ କରି, ଅଗି ପ୍ରବେଦଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ପରେ ଅନଙ୍ଗପାଳ ମହେନ୍ଦ୍ରମୁଦଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧାଭିଷେକ ହେବାରୁ ମହେନ୍ଦ୍ରମୁଦ ଅନଙ୍ଗପାଳ ସହୃଦୟ ହୁଏ କଲେ । ତତ୍ପରେ ଅନଙ୍ଗପାଳ ପରାସ୍ତ ହୋଇ କାଶ୍ମୀରକୁ ଫଳାଇଗଲେ । ପରେ ମହେନ୍ଦ୍ରମୁଦ ଅନଙ୍ଗପାଳଙ୍କୁ ଅନୁମତି କରିବାର ଉଦ୍ୟମ କରୁଅଛନ୍ତି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଶୁଣିଲେ ଯେ, ତାତାଭାସ୍କରମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ତାହାଙ୍କର ସିଂହାସନ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଅଛି; ତେଣୁ ସେ ଅପଣା ସିଂହାସନ ରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଗମନ କଲେ । ତାତାଭାସ୍କରମାନେ ଦୂରାକୃତ ହୁଅନ୍ତେ, ମହେନ୍ଦ୍ରମୁଦ ପୁନର୍ବାର ଅନଙ୍ଗପାଳଙ୍କ ସହୃଦୟ ହୁଏ କରିବାପାଇଁ ଭାରତବର୍ଷରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଏଣେ ଅନଙ୍ଗପାଳ ଦିଲ୍ଲୀ, କାନ୍ୟକୁବ୍ଜ, ଉଚ୍ଛୟିନୀ, ଗୋଅଲପୁର ଓ କାଲିଞ୍ଜର ପ୍ରଭୃତି ଭୂସମ୍ରାଜ୍ୟରେ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇ ଆଗନ୍ତୁକ ଶତ୍ରୁ ସହୃଦୟ ହୁଏ କରିବାପାଇଁ ସେଗୋଆର ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଉଭୟ ପକ୍ଷରେ ଘୋର ଯୁଦ୍ଧ ହେଲାପ୍ରତି ପ୍ରଥମେ ମୁସଲମାନମାନେ ପରାସ୍ତ ହେଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ହିନ୍ଦୁମାନେ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ଫଳାୟନ କଲେ । ମହେନ୍ଦ୍ରମୁଦ ଫଳାତକ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ଅନୁସରଣରେ ଆସି, କାଙ୍ଗଡ଼ାର ସମୀପର୍ତ୍ତୀ ଏକ ଦେବାଳୟର ବହୁକାଳ ସଞ୍ଚିତ ବିପୁଳ ସମ୍ପତ୍ତି ଲୁଣ୍ଠନ କରି ଗଜନାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ । ଏଥିଉତ୍ତାରେ ମହେନ୍ଦ୍ରମୁଦ ଆଉ ୨ଥର ଭାରତବର୍ଷକୁ ଧାଡ଼ି ଦେଇଥିଲେ । ଇ. ୧୦୧୦ ସାଲରେ ପଞ୍ଚମ ଥର ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆସି ମୁଲତାନ ଆସ୍ଥକାର କରିଥିଲେ । ଷଷ୍ଠଥର ଥାନେଶ୍ୱର ଲୁଣ୍ଠନ, ସପ୍ତମଥର କାଶ୍ମୀର ଲୁଣ୍ଠନ କରିବାର ଉଦ୍ୟୋଗ କରିଥିଲେ । ନବମଥର କାନ୍ୟକୁବ୍ଜରେ ଉପହୃତ ହେବାରୁ ତତ୍ତ୍ୱାନ୍ତର କରି ଅନନ୍ୟ ଉପାୟ ହୋଇ ତାଙ୍କ ସହୃଦୟ ହୁଏ କଲେ । ମହେନ୍ଦ୍ରମୁଦ ସେ ସ୍ଥାନରୁ ଯାଇ ମଧୁଗନ୍ଧର ଅବଲୁଣ୍ଠନ ପୂର୍ବକ ସୁଦେଶକୁ ଯାସା କଲେ ।

କାନ୍ୟକୁବ୍ଜାସ୍ଥତ ମହେନ୍ଦ୍ରମୁଦଙ୍କ ସହୃଦୟ ହୁଏ କରିବାରୁ ସମସ୍ତ ହିନ୍ଦୁ ଭୂପାଳ ତାହାଙ୍କପ୍ରତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିରକ୍ତିଭାବ ବହୁଲେ । ଏହି ଉପଲକ୍ଷରେ କାଲିଞ୍ଜରାସ୍ଥତ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରାଣ ବଧ କଲେ । ମହେନ୍ଦ୍ରମୁଦ ଏହା ଶୁଣି, ମିତ୍ରବୈର ସାଧନ ନିମନ୍ତେ ଦଗମ ଓ ଏକାଦଶଥର ଭାରତବର୍ଷକୁ ଧାଡ଼ି ଦେଇ ସମସ୍ତ ଲଞ୍ଜୋର ଗଜନାକୁ ଅନ୍ତର୍ଗତ କରିଗଲେ । ଇ. ୧୦୨୪ ସାଲରେ ମହେନ୍ଦ୍ରମୁଦ ଚୂନଗଥର ଭାରତକୁ ଆସି ଗୁର୍ଜର ଉପକୂଳସ୍ଥ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ସୋମନାଥ-ମନ୍ଦିର ଲୁଣ୍ଠନ କରି

ଗିବଲିଙ୍ଗଙ୍କୁ ୪ ଖଣ୍ଡ କରି ପକାଇଲେ । ସେହି ୪ ଖଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରୁ ୨ ଖଣ୍ଡ ମଜ୍ଜା-
ମଦନାକୁ (ଦେଉଳର ଚନ୍ଦନ କାଷ୍ଠର କପାଟ ସହିତ) ଅନ୍ୟ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ଗଜ୍ଜନାକୁ
ପଠାଇଦେଲେ । ସେହି କପାଟ ବହୁକାଳ ଗଜ୍ଜନାରେ ଥିଲା, ଲାଞ୍ଜ ଏଲେନବଗ୍
ଗବର୍ଣ୍ଣରଙ୍କ ସମୟରେ ଗଜ୍ଜନା ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ହସ୍ତଗତ ହୁଅନ୍ତେ ସେହି କପାଟ
ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆଣାଯାଏ । ଅଧୁନା ତାହା ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ପ୍ରେରଣ ହୋଇଅଛି ।
ଇ. ୧୦୩୦ ସାଲରେ ମହେମୁଦଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୁଏ । ମହେମୁଦ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଦୁର୍ଗର
ଓ ଅର୍ଥପରିଚାଳନାରେ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ସେ ଅତି ନ୍ୟାୟସର ଓ ଆର୍ଥିକ ଥିଲେ ।
ତାହାଙ୍କ ବର୍ତ୍ତମାନଙ୍କୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଅପକ୍ଷପାତିତାର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ
ମିଳେ ।

ଏକଦା ଜଣେ ପ୍ରଜା ଅସି ମହେମୁଦଙ୍କୁ କହିଲା “ମଣିମା ! ଜଣେ ସିପାହୀ
ବଳପୂର୍ବକ ମୋତେ ଘରୁ ବାହାର କରି ଦେଇ ମୋ ପତ୍ନୀର ଧର୍ମଚକ୍ର କରଇ”
ସେ କହିଲେ “ପୁନର୍ବାର ତୋ ଘରଠାକୁ ଆସିଲେ ଆମ୍ଭକୁ ସମ୍ମାନ ଦେବୁ”
ତଦନୁସାରେ ଏକ ଗର୍ବରେ ପ୍ରଜା ଅସି ସମ୍ମାନ ଦେଲାକୁ ମହେମୁଦ ତରବାଣ
ଧାରଣପୂର୍ବକ ତାହା ଘରଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଦେଖିଲେ ଯେ, ସିପାହୀ
ଉପପତ୍ନୀକୁ କୋଳରେ ଘେନି ଗୋଇଅଛି, ମହେମୁଦ ପ୍ରଜାକୁ ଘାସ ନିବୀଣ
କରିବାପାଇଁ ଆଦେଶ କଲେ । ପରେ ଏକ ଆଘାତରେ ସିପାହୀକୁ ବଧ କରି
ପୁନର୍ବାର ଘାସ ଜାଳବାକୁ କହିଲେ ଘାସ ଜାଳିଲାକୁ ମହେମୁଦ କଟାମୁଣ୍ଡ ଦେଖି,
ପରମେଶ୍ଵରଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ କଲେ । ତାହା ଦେଖି ଅଭିଯୋଗକାରୀ ପରୁରଲା
“ମଣିମା ! ପ୍ରଥମେ ଘାସ ନିବୀଣ, ପରେ ପରମେଶ୍ଵରଙ୍କ ଧନ୍ୟବାଦ କରିବାର
କାରଣ କି ? ମହେମୁଦ କହିଲେ, ଆମ୍ଭେ ମନରେ ବିଚାରୁଥିଲୁ ଆମ୍ଭର ପୁତ୍ରର
ଅବା ଏପରି କୁର୍ବମ୍ କରୁଅଛି, ତାହା ମୃତ୍ୟୁ ଦେଖିଲେ ବାସ୍ତବ୍ୟ ହେତୁରୁ ତାହାର
ଉପସ୍ଥଳ ଦଣ୍ଡ ଦେବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହେବୁ ଏଥିପାଇଁ ଘାସ ଲଭାଇବା ନିମନ୍ତେ ଆଜ୍ଞା
କରିଥିଲୁ । ଏତେବେଳେ ଦେଖିଲୁ ଯେ, ସେ ନୁହଇ, ଏଣୁ ପରମେଶ୍ଵରଙ୍କୁ
ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଉଅଛି ।

ନବମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ମହେମୁଦଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀମାନେ ।

ମହେମୁଦଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଉତ୍ତରରେ ତତ୍‌କାଳୀନ ରାଜାମାନେ ପ୍ରାୟ ଦେଢ଼ଶତ
ବର୍ଷ ଗଜ୍ଜରେ ରାଜପଣ କଲେ । ପରେ ଇ. ୧୧୫୨ ସାଲରେ ଗୋରାୟୁ ରାଜା-
ମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ କଲେ । ପ୍ରଥମେ ଗୋରାୟୁ ଆଲଉଦିନ ଅସି,

ଗଜ୍ଜନଗର ଲୁଣ୍ଠନପୂର୍ବକ ବନ୍ଧି ଓ ଅସାଦୃଶ ତାହା ବିନାଶ କରି ପକାଇଲେ । ଅଳଉଦ୍ଦୀନଙ୍କ ଆୟୁଷକାଳ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଅନ୍ତେ ଇଂ ୧୧୫୭ ସାଲରେ ତାହାଙ୍କ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତୃହୁସ ଗୟସଉଦ୍ଦୀନ ଅଧ୍ୟପତି ହୋଇ ମହମ୍ମଦ ସବାବୁଦ୍ଦୀନଙ୍କୁ ଅପଣାର ସହକାରୀ କଲେ । ସବାବଉଦ୍ଦୀନ ମହମ୍ମଦ ଗୋରାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ମହମ୍ମଦ-ଗୋରା ଅନେକଥର ଭାରତବର୍ଷକୁ ଧାଡ଼ିଦେଇ, ଅନେକ ସ୍ଥାନ ମୁସଲମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟକୁ କରଯାନ୍ତି । ମହମ୍ମଦଗୋରାଙ୍କ ଭାରତବର୍ଷ ଆକ୍ରମଣ ପୂର୍ବେ ଦିଲ୍ଲୀରାଜାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୁଏ । ଅଜମୀର ଓ କାନ୍ୟକୁବ୍ଜ ଉଭୟ ସ୍ଥାନର ରାଜା ତାହାଙ୍କର ନାତି ଧୃବାପ୍ରୟୁକ୍ତ, ସେ କେବଳ ଅଜମୀରର ରାଜାଙ୍କୁ ଦିଲ୍ଲୀର ଅଧିକାରୀ କରି ଗଲେ । ଏଥିରେ ଅନ୍ୟତର ଦୌହସ କାନ୍ୟକୁବ୍ଜର ରାଜା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗ୍ରାନ୍ଧିଜ ହୋଇ ମାତୃଶ୍ମଶ୍ରୁତ ସନ୍ତତି ସଂଗ୍ରାମ କଲେ । ଏହି ଗୃହବିବାଦ ମହମ୍ମଦ ଗୋରାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନୁକୂଳ ହୋଇଥିଲା ସତେକ ନାହିଁ । ମହମ୍ମଦଗୋରା ପ୍ରଥମରେ ଦିଲ୍ଲୀ ଓ ଅଜମୀରର ଅଧ୍ୟପତି ପୃଥୁଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ଥାନେଶ୍ୱର ଓ କଣ୍ଟିଲର ମଧ୍ୟସ୍ଥାନରେ ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତେ ମୁସଲମାନମାନେ ଭଜାଦେଇ ପଳାଇଗଲେ । ଗୋରା ବିଚ୍ଛିକାଳ ଗଜ୍ଜନାରେ ରହୁ ବିଜିତ ଅଗ୍ନି ସାଧନ ସଙ୍କଳ୍ପରେ ପୁନର୍ବାର ସର୍ବେନ୍ଦ୍ୟ ଭାରତବର୍ଷରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ପୃଥୁରାଜ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବଠାରୁ ଅଧିକତର ସୈନ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ । ଏକଦା ଜାମିନାରେ ହିନ୍ଦୁ ସେନାମାନେ ଶିବିରରେ ଅସାବଧାନ ହୋଇ ଆମୋଦ ପ୍ରମୋଦ କରୁଅଛନ୍ତି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ମୁସଲମାନ ସେନାମାନେ ହଠାତ୍ ଆକ୍ରମଣ କରି ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଅନେକ ହିନ୍ଦୁସାମନ୍ତ ପତିତ ହେଲେ । ପୃଥୁରାଜ ମଧ୍ୟ କେତେକ କାଳ ବଳୀଦଗାରେ ରହୁ ନିର୍ଦ୍ଦୟ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଅପଦାତ ମୃତ୍ୟୁରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ଅଜମୀର ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ଅଧିକାରକୁ ହେଲା । ଏହାର କେତେକ ଅଧିବାସିଙ୍କ ଶିର ଚେଦନ କରାଗଲା ଏବଂ କେତେକ ଅଧିବାସୀ ନିବାସିତ ହେଲେ । ଜବନଗର ଗୋରା କୁତବୁଦ୍ଦୀନ ନାମଧେୟ ସେନାପତି ହସ୍ତରେ ଭାରତବର୍ଷର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଭାର ଦେଇ ଗଜ୍ଜନକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । ଇଂ ୧୧୯୩ ।

ତହିଁ ଅର ବରଷ ମହମ୍ମଦ ଗୋରା ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆସି କୁତବୁଦ୍ଦୀନଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଦେଲି ବାରଣଶୀରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ସେହି ପବିତ୍ର ଶୀର୍ଷର ଅନେକ ଦେବମୂର୍ତ୍ତି ଚୂର୍ଣ୍ଣିତ କରି, ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ଅପହରଣପୂର୍ବକ ଗୃହସ୍ଥ ଉଷ୍ମ ବୋହାଇ କରି ବିଚ୍ଛିକାଳ ପାଇ ସ୍ୱସ୍ଥାନକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । ତହିଁ ଉତ୍ତାରେ ପୁନର୍ବାର ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆସି ଗୋଆଲପୁର ଅବଗେଧର ଉଦ୍ୟୋଗ କରୁଅଛନ୍ତି

ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ସୁଦେଶରେ ଗୋଲମାଲ ଉପସ୍ଥିତ ସମ୍ପାଦ ଶ୍ରବଣ କରି, କୁତବଙ୍କ ଉପରେ ଗୋଆଲୟର ଜୟଭାର ଅର୍ପଣ ପୂର୍ବକ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । କୁତବ ଅଳ୍ପ-କାଳ ମଧ୍ୟରେ ସେହିଦେଶ ଜୟ କଲେ । ତତ୍ତ୍ୱ ଉତ୍ତାରେ ସମ୍ପାଦ ଆସିଲା ଯେ, ଗୁର୍ଜର ପ୍ରଭୃତିର ରାଜାମାନେ ସବାବୁଦ୍ଦୀନ ଗୈରିତ ଅକ୍ତମିରର ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଅତି-ଶୟ ବିପଦଗ୍ରସ୍ତ କରି ଅଛନ୍ତି । କୁତବ ଏହି ସମ୍ପାଦ ପ୍ରାପ୍ତ ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ଗମନ କଲେ ; କିନ୍ତୁ ସେ ସ୍ଥାନରେ ଆହତ ଓ ପରାହତ ହୋଇ ଯାଇ ଆସିଲେ । ପରେ କୁତବଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ କାରଣ ଅକ୍ତମିରରୁ ସେନା ଆସିବାରୁ ସେ ସେମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଗୁର୍ଜର ଦେଶକୁ ଶତ୍ରୁ ହସ୍ତରୁ ମୁକ୍ତ କରାଇଲେ । କୁତବ ତହିଁ ଉତ୍ତାରେ ବିହାରର ସମସ୍ତ ଭାଗ ଓ ବଙ୍ଗଳାର ଅନେକ ଅଂଶ ଜୟ କରନ୍ତି । ତେତେବେଳେ ବଙ୍ଗଳାଦେଶ, ସେନବଗୀସ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ମଣସେନ ନାମଧେୟ ଜଣେ ଭୂପାଳଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଥିଲା । ଇ. ୧୨୦୩ ସାଲ ।

୧୨୦୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦେ ଗୟସଉଦ୍ଦୀନ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବାରୁ ମହମ୍ମଦଗୋରା ଗଞ୍ଜେ-ଶୂର ହେଲେ । ତେତେବେଳେ ସେ କାସ୍ତୀୟାନ ହ୍ରଦର ପୂର୍ବତୀରସ୍ଥ ଖାରଜମ ପ୍ରଦେଶର ଅଭିନବ ରାଜାମାନଙ୍କ ସହିତ ସମୟରେ ଲଢ଼ି ଥିଲେ । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାସ୍ତ ହେବାରୁ ସେ ମଗ୍ଧ ପଡ଼ିଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଜନରବ ହେଲା । ତେଣୁ ତାହା-ଙ୍କର କର୍ମବିରମାନେ ଆପଣାକୁ ସ୍ୱାଧୀନ ବୋଲି ପ୍ରବଚନ କଲେ; କିନ୍ତୁ ସେ ଅବଲମ୍ବେ ଫେରିଆସି ବିଶ୍ୱାସଘାତକ ଛତ୍ତ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଯଥୋଚିତ ଦଣ୍ଡ ଦେଲେ ଓ ଗୋଷ୍ଠୀରାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଲୋକକୁ ବଧ ଓ କେତେକ ଲୋକକୁ ମୁସଲ-ମାନ କରାଇଲେ । ଏହି ସକଳ ବିଷୟ ସମାଧାନ କରି ସେ ସୁଦେଶାଭିମୁଖେ ଗମନ କରୁ କରୁ ଦିନେ ସିନ୍ଧୁନଦୀ ତଟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ହେତୁରୁ ନିବଳିକା ଉଠାଇ ଦେଇ ଚନ୍ଦ୍ରିରେ ଗୟନ କରିଅଛନ୍ତି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ୨୦ ଜଣ ଗୋଷ୍ଠୀ ଅସି, ଛୁରବାଦ୍ଦାର ତାହାଙ୍କର ପ୍ରାଣ ନଷ୍ଟ କଲେ । ମହମ୍ମଦଗୋରାଙ୍କ କଲେବର ସହିତ ତାହାଙ୍କ ବଗ ଲେସ ହେଲା ।

ଦଗମ ଆୟାସ୍ ।

କୁତବୁଦ୍ଦୀନ । ଅଲ୍ତମସ । ମୋଗଲମାନଙ୍କର ଆକ୍ରମଣ । ରକ୍ତୁଦ୍ଦୀନ । ରଜଥ । ନଜରଉଦ୍ଦୀନ । ଗୁଲବନ । କାୟକୋବାଦ ।

ସବାବୁଦ୍ଦୀନ ମରଣ ଉତ୍ତାରେ କୁତବୁଦ୍ଦୀନ ୪ ବରଷ ସ୍ୱାଧୀନ ରୂପେ ଗଜ-ପଣ କରି ନିଜସ୍ୱୟ ଆରାମଙ୍କ ହସ୍ତରେ ରାଜ୍ୟଭାର ପ୍ରଦାନ ପୂର୍ବକ ତନ୍ତ୍ର ତ୍ୟାଗ-କଲେ; ମାତ୍ର ଆଗମଙ୍କ ଉତ୍ତୋର ଅଲ୍ତମସ ତାଙ୍କୁ ପଦବ୍ୟୁତ କରି ସ୍ୱୟଂ ଅଧୀଶ୍ୱର

ହୁଅନ୍ତି । ଏହାଙ୍କର ଅଧିକାର ସମୟରେ ଅସିଆ ମହାଗୁଜ୍ୟରେ ଏକ ଉତ୍ସାବତ ଦୂର୍ଦ୍ଦଶନା ଘଟିଥିଲା । ତାହାର ଦେଶର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ମୋଗଲ ନାମକ ଏକଜାତିୟ ଲୋକେ ବାସ କରନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜଙ୍ଗିସଖାଁ ନାମକ ଏକ ରାଜା ସୈନ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ଅସିଆସ୍ତ୍ର ଦେଶ ସମ୍ବୃଦ୍ଧ ଲୁଟପାଟ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଧର୍ମ ବା ସତ୍ୟତା ବିସ୍ତାର ଓ କରପ୍ରଦାନ ଅଥବା ଗୁଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର ଏହା ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ସୁଦ୍ଧା ଏହି ଉତ୍ସାହର ମୂଳକାରଣ ନୁହେଁ । କେବଳ ନରହତ୍ୟା ଓ ପରସ୍ତାପହରଣ ଜଙ୍ଗିସଖାଁଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା । ଯେଉଁ ଦେଶରେ ଏହି ଦୁର୍ଗୁର ପଦାର୍ପଣ କରିଥିଲେ, ସେହି ଦେଶ ବହୁକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୃଦୟବିଦାରକ ଚାହାଙ୍କାର ଧ୍ବଜରେ ଆଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇଥିଲା । ସୌଭାଗ୍ୟର ବିଷୟ ଏହି ଯେ, କୌଣସିକାରଣ ବିଶେଷରୁ ଏହି ଦୁର୍ଗୁର ଭାରତଭୂମି ଖର୍ଷ କରି ନାହିଁ । ଇଂ ୧୨୧୭ ସାଲ ।

ଏଣେ ଅଲ୍‌ତମିସ ମାଲବଦେଶ ପରାଜୟ ଓ ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତର ଅଧିବାସୀ ଗୁଗରେ ଦିଲ୍ଲୀର ପ୍ରାଧିକାର ସ୍ଥାପନ କରି ୧୨୩୭ ଖ୍ରୀଃ ଅବ୍ଦେ ତନୁ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ତାହାବାଦ କେତେକ ଦିନ ଉପର୍ଯ୍ୟୁପରି ଚନ୍ଦାନ, ବିଦ୍ରୋହ ଓ ବିପ୍ଳବ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ପ୍ରଥମରେ ତାହାଙ୍କର ପୁତ୍ର ରକୁନ୍ନାଦ ସିଂହାସନରେ ଅଗ୍ରେସ୍ଥିତ ହେବା ମାତ୍ର ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟସନମଣ୍ଡିତ ଓ ସମାହିତ ହେଲେ । ପରେ ତାହାଙ୍କ କନ୍ୟା ଇଚ୍ଛିଆ ରାଜକ୍ଷତ୍ର ଧାରଣ କଲେ; (ଭାରତବର୍ଷର ମୁସଲମାନଙ୍କ ରାଜାସନରେ ଉତ୍ତପୂର୍ବରେ ବା ପରେ ଆଉ କୌଣସି ରମଣୀ ଉପବେଶନ କରିବାର ଦେଶାୟାଏ ନାହିଁ ।) କିନ୍ତୁ ଇଚ୍ଛିଆ ଦୀର୍ଘକାଳ ରାଜ୍ୟ ଗାସନ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । କାରଣ ସେ ଜଣେ ଆବିସେନୀୟ ଦାସକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ନେହ କରିବାରୁ, ଆଉଁ କର୍ମରୁ-ରମାନଙ୍କୁ ଅତିଶୟ ଅବଜ୍ଞା କରୁଥିଲେ, ତହିଁରେ କର୍ମରୁରମାନେ ଚନ୍ଦାନ କରି ଇଚ୍ଛିଆଙ୍କୁ କାରୁରୁଷି ଓ ଦାସକୁ ବଧ କଲେ । ଇଚ୍ଛିଆ ବଳରେ ପରାସ୍ତ ହୋଇ କୌଶଳ ଅବଲମ୍ବନ କଲେ । ସେ ଯେଉଁ ଅମାତ୍ୟ ଗୃହରେ ବନ୍ଦୀ ହୋଇଥିଲେ, ତାହାଙ୍କୁ ବିବାହ କରି ସେହି ଅଭିନବ ସ୍ବାମୀ ସହଚାୟିନୀ ସଂଗ୍ରହ ପୂର୍ବକ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ଦୁଇଥର ତୁମ୍ଭ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ପରଶାମେ ଇଚ୍ଛିଆ ସ୍ବାମୀ ସହଚାୟିନୀ ଥିବା ଓ ନିହତ ହେଲେ । ଇଚ୍ଛିଆ ସାତେ ଚଳିବରଷ ରାଜତ୍ବ କରିଥିଲେ ।

ଇଚ୍ଛିଆଙ୍କ ଭାଇ ବେହ୍ରାମ ତାହାଙ୍କ ସିଂହାସନରେ ଅଗ୍ରେସ୍ଥିତ କଲେ; କିନ୍ତୁ ଅତ୍ୟଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତାରେ ଏକଦଳ ମୋଗଲ ସେନା ଆସି ଲହୋର ଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଏକ ରାଜ୍ୟରେ ସୁଦ୍ଧା ନାନା ସତ୍ତାୟତ୍ତ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା ଅବଶେଷେ ଅଭିନବ ରାଜା ଆଦାଉ ବରଷ ମଧ୍ୟରେ କାଗ୍‌ଲୟରେ ନିଷିଦ୍ଧ ଓ ହତ

ହେଲେ । ଏହାଙ୍କର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ମହାପୁତ୍ର ଗୁଜରୁ କରବା ସମୟରେ ପୁରୀ-
କୁ ଘଟନାବଳୀ ସୁନବାର ଘଟିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଏକଦଳ ମୋଗଲ
ସେନା ଚିତ୍ତୁର ଦେଇ ବଙ୍ଗଳାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତି । ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ବା ପରେ
ମୋଗଲମାନଙ୍କୁ ସେ ବାଟରେ ଆସିବାକୁ ଦେଖାଯାଇ ନାହିଁ ।

ମହାପୁତ୍ର ପଦରୁଦ୍ଧ ହୁଅନ୍ତେ, ନଜରଉଦ୍ଦୀନ ସିଂହାସନରେ ଆରୋହଣ
କରନ୍ତି । ଏ ଅଲ୍‌ଅମ୍‌ସଙ୍କ ପୌତ୍ର ଅଟନ୍ତି, ପିତାମହଙ୍କ ମରଣଉତ୍ତାରେ କାରୁଣ୍ୟ-
ରେ ନିଶିଫ୍ତ ଥିଲେ, ସେହ୍ନାନରେ ଏହାଙ୍କର କେବଳ ଗୁଳି ଲେଖା ଜୀବନ ଧାରଣର
ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ ଥିଲା । ସେ ସିଂହାସନରେ ଆରୋହଣ କରି ମଧ୍ୟ ଗୁଳି ଲେଖା
ବ୍ୟବସାୟ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ନ ଥିଲେ । ନଜର ଅତି ପରମିତ ବ୍ୟୟ ଓ ଶ୍ରେଣୀ-
ଭିନ୍ନାସଗୁଣ୍ୟ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ବେଗମ ଯାବତ୍ତାୟ ଗୃହକାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ
କରନ୍ତି । କଥିତ ଅଛି, “ଏକଦା ବେଗମ ରୁଣି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁ କରୁ ଗୋଟିଏ
ଅଜୁଳା ଦଗ୍ଧକରି ସ୍ବାମିଙ୍କ ନିକଟରେ ଜଣେ ଦାସୀ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାରୁ” ନଜର
କହିଲେ “ମୁଁ ଜଣେ ଦେବତାଙ୍କ ମାତ୍ର । ସାମାନ୍ୟ ବ୍ୟୟକାରଣ ଦେଶର ଗତିତି
ଧନ ନଷ୍ଟ କରିପାରେ ନାହିଁ” । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶିଖାଗୁରୁ, ନମ୍ର, ଶାନ୍ତସ୍ବଭାବ,
ବିଦ୍ୟାବର୍ଦ୍ଧନ ବିଷୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ସାହୀ, ଦାନଶୀଳ ଓ ପରହୃତ୍ତିଷୀ ଥିଲେ ।
ନଜର ବିଂଶତି ବରଷ ଗୁଜରୁ କଲେ । ତାହାଙ୍କର ଅଧୀନସ୍ଥ ହିନ୍ଦୁସାମନ୍ତମାନେ
ନାନା ବିଦ୍ରୋହ, ସଭାସଦମାନେ ନାନା ଚନ୍ଦାନ ଓ ମୋଗଲମାନେ ଉପହାସପର
ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ “ଧର୍ମେ ରକ୍ଷଣ ଧାର୍ମିକ” ନଜରଙ୍କ ସ୍ବାକାୟ ଓ
ପ୍ରାତ୍ନବାକ ବୁଲବନଙ୍କ ବୁଦ୍ଧି ବଳରୁ ସକଳ ଆପଦ ଦୂରୀକୃତ ହେଲା । ବୁଲବନ
ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜ୍ଞାନୀ ମନ୍ତ୍ରୀ ଥିଲେ; ୧୬୭୭ଖ୍ରୀ ଅବ୍ଦେ ନଜର ନିଃସନ୍ତାନ ହୋଇ ପ୍ରାଣ-
ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତେ ଗୁଜରାଟୀ ବୁଲବନଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କଲେ । ବୁଲବନଙ୍କର ଧାର୍ମିକ-
ତାରୁ ଦୁର୍ଗନ୍ଧରତ୍ନା ଓ ଆତ୍ମପୂରତା ଗୁଣ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଶୌଭାଗ୍ୟ ପ୍ରୟୁକ୍ତ
ସେ ଦାନଶୀଳ ଥିବାରୁ ମୋଗଲମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ପରାଜିତ ଓ ଗୁଜରାଟ ମୁସଲମାନ
ଗୃହମାନେ, ତାହାଙ୍କର ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତେ । ଏହି ସମୟରେ ହିନ୍ଦୁ ଦୟା-
ମାନେ ଗଙ୍ଗା ଓ ଯମୁନା ନଦୀର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଭୂଭାଗରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଭ୍ୟାସର
କରିବାରୁ ବୁଲବନ ଗୋଟିଏ ପ୍ରବାହଦ୍ୱାରା ତାହା ନିବାରଣ କଲେ । ପ୍ରଥିତ ଅଛି
ଯେ, ସେ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଏକଲକ୍ଷ ଲୋକଙ୍କର ପ୍ରାଣସଂହାର କରିଥିଲେ ।

ବଙ୍ଗଦେଶର ଗାସନକର୍ତ୍ତା ଖୋରାଲ ଗୁଜରାଟୀ ହୋଇ ନିମାନ୍ତସ୍ତେ ଦୁଇ
ଥର ବୁଲବନଙ୍କ ପ୍ରେରିତ ସେନାମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିବାରୁ ସେ ସ୍ବୟଂ ଯାଇ ବିଦ୍ରୋ-
ହକୁ ଗାସ୍ତି ଦେଲେ । ଯେତେବେଳେ ସେ ପୂର୍ବଦିଗକୁ ଆସିଥିଲେ, ତେତେ-

ବେଳେ ତାହାଙ୍କର ଯୋଗ୍ୟ ପୁତ୍ର ମହମ୍ମଦ, ମୋଗଲମାନଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଯାଇ ସ୍ୱୟଂ ନିଧନ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ବୁଲବନ ଅଗାଧ ବର୍ଷ ବୟସରେ ମୁ ମୁଖ୍ୟ ଦିଗରେ ଅବଗତ ପୁଅ ବଙ୍ଗଦେଶର ଗାନ୍ଧକର୍ତ୍ତା ବଣରଖାଙ୍କୁ ଗୃହ୍ୟ ଭାର ପ୍ରଦାନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଆହ୍ୱାନ କଲେ; କିନ୍ତୁ ବଣର ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ପିତାଙ୍କର ଆଶୁମୃତ୍ୟୁର ସମ୍ଭାବନା ନ ଦେଖି ଅନୁମତିଦିନୀ ଫେରିଗଲେ । ଏଣେ ବୁଲବନ ଗାନ୍ଧ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବାରୁ ବଣରଙ୍କ ପୁଅ କାୟକୋବାଦ ସିଂହାସନାଭିଷେକ କରନ୍ତି । କାୟକୋବାଦଙ୍କ ଦୁଷ୍ଟ ମନ୍ତ୍ରୀ ସଙ୍ଗୀନାଥ ବାସନାରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ନାନା ମନ୍ଦ-କର୍ମରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଲା । ସେଗୃହ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ନାନା ଅତ୍ୟାଚାର ଓ ଅନେକ ପ୍ରଧାନ ଲୋକଙ୍କର ପ୍ରାଣ ସଂହାର କଲା ।

ବଣରଖା ଏହିସକଳ ସମ୍ଭାଦ ପାଇ ପୁଅର ମଙ୍ଗଳ ସାଧନ ନିମନ୍ତେ ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟ ଦକ୍ଷିଣରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଦୁଷ୍ଟ ଉଜ୍ଜରର ମନ୍ଦ ପରାମର୍ଶାନୁସାରେ ଡୋରଯୁଗର ଅପୌଜନ ହେଲା । ଉତ୍ତୟ ଚୈନ୍ୟ ସମ୍ମୁଖୀନ ହୁଅନ୍ତେ ବଣରଖା ଏମନ୍ତ କରୁଣ ସ୍ୱରରେ ପୁଅର ସାକ୍ଷାତ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ ଯେ ଦୁଷ୍ଟ ଉଜ୍ଜର ତାହାର ବିଚ୍ଛୁର୍ଣ୍ଣାସ ଅନ୍ୟଥା କରି ଫାରିଲା ନାହିଁ । ତଥାପି ସେ ପ୍ରସାଦ କଲା ଯେ ବଣରଖା ଯେବେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସିଂହାସନ ତଳେ ଅସି ନିମନ୍ତାର କରିବେ ତେବେ ସେ ଦେଖା କରିପାରନ୍ତି । ଉଜ୍ଜର ଭାବିଥିଲା ଯେ ବଣର ଏହି ଅଦବ କାଏଦା ଶୁଣି ରାଜା-ନିନ୍ଦା ହେବେ; କିନ୍ତୁ ସରଳ ସ୍ୱଭାବ ବଣର ଅମ୍ଳାନ ବଦନରେ ତାହା ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ସେ ଯାଇ କାୟକୋବାଦଙ୍କ ସିଂହାସନ ତଳେ ବାରମ୍ବାର ନିମନ୍ତାର କଲେ; କିନ୍ତୁ ପୁଅକୁ ସିଂହାସନରେ ଅବତଳିତ ଦେଖି ଆଉ ନିନ୍ଦା ସମ୍ଭବ କର ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତତ୍ କାୟକୋବାଦ ପିତାର ସାକ୍ଷୀମୁଖ ଦେଖି ତାହାଙ୍କ ଚିରାଗତଳେ ପଡ଼ି କରୁଣସ୍ୱରେ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ଅନନ୍ତର ପିତାଙ୍କୁ ସିଂହାସନରେ ବସାଇ ବିଧିମତେ ଭକ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରୀତି କରିବାରେ ମଗ୍ନ ହେଲେ । ଯୁବର କଥା ଏକାବେଳେକେ ଅନ୍ତର୍ହତ ହେଲା । ବଣର ବିଚ୍ଛୁଦନ ଦକ୍ଷିଣରେ ରହି ସ୍ୱାମକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରନ୍ତି ।

କାୟକୋବାଦ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟସନାସକ୍ତ ଥିବାରୁ ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ତାହାଙ୍କର ଜଳେବର ନାନା ରୋଗର ଆଧାର ହେଲା । ତେତେବେଳେ ତାହାଙ୍କର ଚେତନା ହେଲା ଓ ନିଜ ଉଜ୍ଜରକୁ ତତ୍ତ୍ୱାବତର ନିନ୍ଦା ନାଶି ବିଷ ପ୍ରୟୋଗଦ୍ୱାରା ତାହାର ପ୍ରାଣବଧ କଲେ । ଉଜ୍ଜର ମଲାଠୁ ଢୁରଂ ଓ ପଠାଣ ଏହି ଦୁଇ ଜାତୀୟ ଅମାନ୍ୟମାନେ ଗୃହସ୍ଥ ଲଭିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅବଶେଷେ ପଠାଣମାନେ

ନେ' କାୟୁକୋବାଦକୁ ଦଧକର, ଜଲଲଉଦ୍ଦୀନକୁ ସିଂହାସନରେ ବସାଇଲେ ।
ହତଭାଗ୍ୟ କାୟୁକୋବାଦ କେବଳ ଦୁଇବରଷ ମାତ୍ର ଗଜତ୍ବ କରିଥିଲେ ।

ଏକାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଜଲଲଉଦ୍ଦୀନ । ଅଲଉଦ୍ଦୀନ ମୋବାଚକ । ଗଘେସୁଉଦ୍ଦୀନ । ଟୋଗଲକ ।
ମହମ୍ମଦସା । ଫିରୋଜ ଖୋଗଲକ । ତୈମୁରର ଭାରତ ଆକ୍ରମଣ । ସମ୍ବନ୍ଧ ଗଜ-
ବଣ । କଲେଲ ଲୋଦ । ସିକନ୍ଦର ଲୋଦ । ଇବ୍ରାହିମ ଲୋଦ ।

୧୨୮୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜଲଲଉଦ୍ଦୀନ ସିଂହାସନ ଆଗେଇଣ କଲେ । ସେ
ଯେବେହେଁ ନିଜନାୟ ଉପାୟଦ୍ବାରା ଗଜତ୍ବ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ସିଂହାସନରେ
ବସି ବିନୁମାତ୍ର ଦୁଷ୍ଟମରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରି ନାହାନ୍ତି । ଜଲଲଉଦ୍ଦୀନ ସମୟରେ
(ଇ. ୧୨୯୫ ଡାଲେ) ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ, ମୁସଲମାନମାନଙ୍କଦ୍ବାରା ଆକ୍ରାନ୍ତ ହେଲା ।
ଅଲଉଦ୍ଦୀନ ନାମକ ଜଲଲର ଏକ ଭ୍ରାତୃଷ୍ଠ ଥିଲେ । ସେ ଗୁଡ଼ଜାତର ଠିକ
ବିପକ୍ଷରେ ଗୁଣାବଲମ୍ବୀ । ତେବେହେଁ ଜଲଲ ତାହାକୁ ଅସ୍ତବ୍ଧ ସ୍ନେହ କରନ୍ତି ।
ଆଲ ପିତୃବ୍ୟର ଅନୁମତି ବିନା ୮ ସହସ୍ର ସୈନ୍ୟ ଘେନି ମହାଗଞ୍ଜମାନଙ୍କର
ଭଦ୍ରାକିନ୍ତନ ଗଜଧାନୀ ଦେବଗିରି ନଗର ପରାଜୟ ଓ ଲୁଣ୍ଠନ କଲେ । ଜଲଲ
ଏହି ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ; ମନ୍ତ୍ରିମାନେ ଆଲଙ୍କର ମହାଭ-
ପ୍ରାୟ ଜାଣି ଅତ୍ତରକ୍ଷା କାରଣ ତାହାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ, କିନ୍ତୁ ଆଲଙ୍କ ଉପରେ
ଜଲଲଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ଥିବାରୁ ମନ୍ତ୍ରିମାନଙ୍କ ହତ ପରାମର୍ଶ ଅବଜ୍ଞାତ୍ୟ ଅନି-
କ୍ଷରେ ନିଷିପ୍ତ ହେଲା । ଆଲ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତେ ଜଲଲ ବହୁଦିନ ସମାଗତ
ସ୍ନେହଭଜନ ଭ୍ରାତୃଷ୍ଠକୁ ଆଲଙ୍କ ନ କରୁଅଛନ୍ତି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ପାପିଷ୍ଠ ଆଲଙ୍କ
ଶିକ୍ଷିତ କେତେଜଣ ଦୁର୍ଗତା ଆସି ତାହାଙ୍କର ଶିରଚ୍ଛେଦନ କଲେ । (୧୨୯୫)

ଅଲଉଦ୍ଦୀନ ନିର୍ବିବାଦରେ ଗଜପଣ କଲେ; ତାହାଙ୍କର କାଫୁର ନାମ-
ଧେୟ ଏକ ଭ୍ରାତ୍ୟ ଥିଲା । ଆଲ ତାକୁ ଶୁଦ୍ଧ ଅଭି କାହାକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ନାହିଁ ।
ପାମର କାଫୁର ଅନେକ ପ୍ରଧାନ ଲୋକର ପ୍ରାଣ ସଂହାର କରୁଥିବା ଅବଗେଷେ
ବିଷପାନଦ୍ବାରା ଆଲଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ବଧ କଲା । ଯେଉଁମାନେ ପରର ଅମଙ୍ଗଳ କରନ୍ତି,
ବିଧାତା ସେମାନଙ୍କୁ ଅମଙ୍ଗଳ ଘଟାଇ ଦିଅନ୍ତି । ଦେଖି ଆଲ ଯେପରି ଅନୁଗ୍ରାହକ
ଗୁଡ଼ଜାତକୁ ବଧ କରିଥିଲେ, ସେ ସେହିପରି ବିଶ୍ୱାସଭଜନ ଲୋକଦ୍ବାରା ହତ
ହେଲେ । (୧୩୧୭)

ଆଲ ନିଷ୍ଠୁର ଓ ଦୁରନ୍ତ ଥିଲେ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ଅଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟ ଏହି ଯେ,
ତାହାଙ୍କ ଗଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବସ୍ୱ ଗାନ୍ତି ଓ ସୌଭାଗ୍ୟ ବିରଜୁଥିଲା । ଆଲଙ୍କ ଅଧିକାର

ସମୟରେ ରାଜ୍ୟ ଅନେକ ଉନ୍ନତ ଲଭ କରେ, ସେନାମାନେ ମଧ୍ୟ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ପରାକ୍ରାନ୍ତ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧ ଥିଲେ ଓ ମୋଗଲମାନେ ବାରମ୍ବାର ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରି ସୁଦ୍ଧା କିଛି କରି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଆଲା ଭୈଲଙ୍କ, କଣ୍ଟାଟ ଓ ମଲବାରର ଅଧିବାସୀ ପରାକ୍ରମ କରୁଥିଲେ । ବିଦ୍ୟା ବିଷୟରେ ସେ ସିଂହାସନରେ ବସିବା ପୂର୍ବରେ ବର୍ଣ୍ଣିମାଳା ସୁଦ୍ଧା ଜାଣି ନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିବୃଦ୍ଧି ଏମନ୍ତ ଭୈରବୀନା ଥିଲା ଯେ, ପ୍ରଭୃତ ମନାସାସନୀ ମନ୍ତ୍ରୀ ବା ବୁଧବର୍ଗ ତାହାଙ୍କର ମତ ଶ୍ରବଣ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଆଲାଙ୍କ ଉତ୍ତାରେ ତାହାଙ୍କ ପୁତ୍ର ମଗବଦ୍ଦ ତପାୟ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କୁ ଦୀର୍ଘକାଳ ରାଜପଦଭୋଗ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଖସରୁ ନାମକ ଜଣେ ଅମାତ୍ୟ (ଏ ବ୍ୟକ୍ତି ହିନ୍ଦୁଲିଖମୂଳକ ଅଭିନବ ମସଲମାନ) ତାହାଙ୍କ ପ୍ରାଣ ବଧ କରି ସିଂହାସନରେ ଆରୋହଣ କରନ୍ତି । ଖସରୁ ଆଲାଉଦ୍ଦିନଙ୍କର ବଡ଼ ନିର୍ମୂଳ କରି ଅବଗେଷେ ପଞ୍ଜାବର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଖୋବଲକଦ୍ଦାଗ୍ ନିଧନପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ପ୍ରାଚୀନ ଗୁଜରାଟ ମଧ୍ୟରୁ କେହି ଜାବିଜ ନ ଥିବାରୁ ଖୋବଲକ୍ଷ ଗିଆସଉଦ୍ଦିନ ନାମ ଧାରଣ କରି ସିଂହାସନରେ ବସିଲେ । ୧୩୧୧ ସାଲ

ଗିଆସ ବୁଲବନ ସମ୍ରାଟଙ୍କର ଜଣେ ଦାସର ପୁତ୍ର । ସେ ସଦ୍‌ବିଚାରରେ ରାଜତ୍ବ କରୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖର ବିଷୟ ଏହି ଯେ, ଗୁରବରାସ ଉତ୍ତାରେ ଅପଦାତ ମୃତ୍ୟୁରେ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ ହେଲା । ସେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟୋପଲକ୍ଷେ ବଞ୍ଚେଦେଶକୁ ଆସିଥିଲେ, ଏ ସ୍ଥାନରୁ ଫେରିଯିବା ସମୟରେ ସିନ୍ଧୁତ ଅଧିକାର କଲେ । ଗିଆସ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ପୂର୍ବେ ତାହାଙ୍କର ପୁତ୍ର ଜୁନୁଜ୍‌ଖାଁ ତାହାଙ୍କ ବସିବାଘାଟ ଗୋଟିଏ ଗୋଇଜ କାଷ୍ଠମୟ ସିଂହାସନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଥିଲା, ମମ୍ରାଟ ତହିଁରେ ଅଧୀନ ହେବାମାତ୍ରେ ପଡ଼ିଯାଇ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ୧୩୧୫ ସାଲ ।

ପିତା ପରଲୋକ ଗମନ କଲେ ତୁନୁଜ୍ ସିଂହାସନାରୋହଣ କଲେ । ସେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ବିଦ୍ୟାନୁରାଗୀ ଥିଲେ । କାବ୍ୟ, ଦର୍ଶନ, ଗଣିତ ଓ ନାଟ ପ୍ରଭୃତି ବିଦ୍ୟାରେ ତତ୍କାଳୀନ ସମସ୍ତ ସମ୍ରାଟଙ୍କଠାରୁ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ପାରଦର୍ଶୀ ଥିଲେ; ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିବୃଦ୍ଧି ବିଦ୍ୟାର ସହବର୍ତ୍ତୀନା ନ ଥିଲା । ଏହି ନେତୃରୁ ତାହାଙ୍କର ଯାବତ୍ପାୟ କର୍ମ କୁର୍ଦ୍ଦଳ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲା ।

ଜୁନୁଜ୍ ପାରସ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ ବାସନାରେ ଅପାର ସେନା ସଂଗ୍ରହ କଲେ; ଏତେ ସେନା ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲେ ଯେ, ସେମାନଙ୍କୁ ବେତନ ଦେବା ଲାଗି ତାହାଙ୍କ କୋଷାଗାରର ଧନ ଅଶ୍ବିଲ ନାହିଁ । ସେନାମାନେ ବେତନ ନ ପାଇ ଦଳେ ଦଳେ କର୍ମ ତ୍ୟାଗ ଓ ଦସ୍ୟୁବୃତ୍ତିଦ୍ବାରା ଜାବିଜ ନିବ୍ୟାହ କଲେ । ସମ୍ରାଟ୍ ଏହି ଉପାତର ଅଗ୍ର ପ୍ରତୀକାର୍ୟ ଉପାୟ ନ ପାଇ ତାନ ଲୁଣ୍ଠନ କାରଣ ଏକଲକ୍ଷ

ସେନା ପ୍ରେରଣ କରନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କ ସେନାମାନେ ଗରୁପକ୍ଷୀୟ ଅପାର ସୈନ୍ୟ ଦେଖି ପଳାଇବାର ଅରମ୍ଭ କଲେ । ପଶ୍ଚାତ୍ତାପୀ ଗରୁମାନଙ୍କର ଉପଦ୍ରବ, ଦୁର୍ଗମ ଗିରିବର୍ମା, ଗାନ୍ଧ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟର ଅଭାବ ଓ ବୃକ୍ଷି ହେତୁରୁ ଜୁନୁଜୁଙ୍କର ଭଗ୍ନ ଦୂତ ମଧ୍ୟ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଫେରି ଆସିଲା ନାହିଁ । ଜୁନୁଜୁ କୋଷ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ନିମନ୍ତେ ଚିନ୍ତା କରି ବସିଲେ । ସେ ଶୁଣିଥିଲେ ତାନିଗଜ୍ୟରେ ମୁଦ୍ରା ପରିବର୍ତ୍ତେ କାଗଜମଣ୍ଡ (ନୋଟ) ବ୍ୟବହୃତ ହୁଅଇ, ତହିଁ ସେ ନୋଟସ୍ବରୂପ ତାମ୍ରମଣ୍ଡ ତିଆରିବାକୁ ଅରମ୍ଭ କଲେ; ମାତ୍ର ଭେତେବେଳେ ରାଜକୋଷରେ ଧନ ନ ଥିବାରୁ ତାହାକୁ କେହି ବିଶ୍ବାସ କରି ଗ୍ରହଣ କଲେ ନାହିଁ । ଲାଭମଧ୍ୟରେ ବାଣିଜ୍ୟବୀର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟାଘାତ ଓ ଗଜସ୍ବ ବିନିମୟରେ କେତେକ ତାମ୍ରମଣ୍ଡ ମାତ୍ର ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା । ଜୁନୁଜୁ ଅର୍ଥ ଆୟ ବିଷୟରେ ଅନନ୍ୟୋପାୟ ହୋଇ ଅସଙ୍ଗତ କରି ବୃଦ୍ଧି କଲେ; ସୁତରାଂ କୃଷକମାନେ ଅଧିକ କରି ଦେବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହୋଇ ଭୂମି ପରିତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ ଅଭ୍ୟାସକୁ ପଳାୟନ କଲେ; ମାତ୍ର ଦୁର୍ଗର ସମ୍ରାଟ୍ ସୈନ୍ୟ ପ୍ରେରଣ କରି ନିରୁପାୟ କୃଷକମାନଙ୍କୁ ସଂହାର କଲେ । କୃଷକମାନଙ୍କ ଉପରେ ଏପରି ଅତ୍ୟାଚାର ହେବାରୁ ସୁତରାଂ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସୁବା ନାନା ବିପ୍ରୋଦ ଘଟିଲା । ଏହି ସମୟରେ ବଙ୍ଗଳାର ଗାସନକର୍ତ୍ତା ପିତାର ଦାସପୁତ୍ର ଅଧୀନରେ ରହିବା ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଜ୍ଞାନ କରି ସ୍ବାଧୀନ ବୋଲି ସର୍ବସ୍ବ ଘୋଷଣା କରି ଦେଲେ; ତେଲଙ୍କ ଜଣ୍ଟିଟ ମଧ୍ୟ ଏହି ସମୟରେ ସ୍ବାଧୀନତା ଲାଭ କରଇ ।

ଜୁନୁଜୁ ୨୭ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ବ କରିଥିଲେ ତାହାଙ୍କର ରାଜପଣ ସମୟରେ ଭରତବର୍ଷ ଦିନକପାଈ ମଧ୍ୟ ସୂକ୍ଷ୍ମର ନ ଥିଲା । ୧୩୫୧ ଖାଲ ।

ଜୁନୁଜୁ ପରେ ତାହାଙ୍କ ଭ୍ରାତୃପୁତ୍ର ଫିରୋଜ ରାଜ୍ୟଭିଷିକ୍ରୁ ହୁଅନ୍ତି; ସେ ଗଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ଉଲ୍ଲୁଖ ଆଇନ ତିଆରିଥିଲେ ଏବଂ ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ମଙ୍ଗଳଜନକ କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କଦ୍ବାରା ସାଧିତ ହୁଏ । ବିଶେଷରେ ଯମୁନା ନଦୀଠାରୁ ଗାର୍ଗନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୋଟିଏ ନଦୀ ଖୋଳି ସାଧାରଣରୁ ଅସୀମ ଉପକାର ସାଧନ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଫିରୋଜ ଉତ୍ତାରେ ଉତ୍କଳଗାୟ ଅଭିଶପ୍ତର ସିଂହାସନାରୋହଣ କରିଥିଲେ, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଗେଷ ସମ୍ରାଟ୍ଙ୍କ ନାମ ମହେନ୍ଦ୍ରମୁଦ । ମହେନ୍ଦ୍ର ନାମମାତ୍ର ସମ୍ରାଟ୍ ଥିଲେ, ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କର ବିଭୂତ୍ବ କ୍ଷମତା ନ ଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ସମରକନ୍ଦାସପତି ତୈମୁର ଭରତବର୍ଷ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ତୈମୁର ମାନବତାତ୍ତର ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଗତୁ ଥିଲେ । ନରହତ୍ୟା ଓ ଲୁଣ୍ଠନ ଏହାଙ୍କର ଲଭ୍ୟବର୍ମ ଥିଲା । ତୈମୁର ଭରତବର୍ଷରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ମାର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ନରହତ୍ୟା ଓ ଲୁଣ୍ଠନ କରି ଦିଲ୍ଲୀଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ମହେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରବଳ

ଗଡ଼ୁକୁ ନିବାରଣ କରି ନ ପାରି ଗୁରୁଦେବକୁ ପଳାୟନ କଲେ । ତହିଁ ତୈମୁର ଅବାଧେ ନଗର ଅଧିକାର କରି ପାରିଲେ । କେତେକ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦିଲ୍ଲୀସହର ବଳୁହର ବଜ୍ରଧ୍ବଜ, ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ଅତ୍ତନାଦ, ଅସୀର ଝନଝନ ଓ ହୃତାସନର ଧ୍ବଧ୍ବ ଗଭରେ ଆକୁଳିତ ହୋଇଥିଲା । ଅବଶେଷେ ଦିଲ୍ଲୀସ୍ଥ ସମସ୍ତ ପ୍ରଜାର ଧନ ପ୍ରାଣ ସହିତ ଏହି ଉପ୍ରାନ୍ତର ଉପସଂହାର ହୁଏ । ତହିଁ ଉତ୍ତାରେ ନରରକ୍ଷସ ତୈମୁର ମିରଃ ଓ ହରିଦ୍ଦାର ଲୁଣ୍ଠନ ଓ ଭଗ୍ନରବିସିମାନଙ୍କୁ ବଳିଦାନ ଦେଇ ସ୍ବଦେଶାଭିମୁଖେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

ଏହି ସକଳ ଉପ୍ରାନ୍ତ ନିବାରଣ ହେଲାବେଳେ ମହେମୁଦ ଘୁନବାର ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଫେରି ଆସିଲେ ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କର ଗମନୋନ୍ମୁଖ ବୌଦ୍ଧଗ୍ୟ ଫେରିଲା ନାହିଁ । ୧୫୧୬ ସାଲେ ମହେମୁଦର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲାବେଳେ ଦୌଲତଖାଁ ନାମକ ଏକ ଲୋକ ରାଜତ୍ବ କରନ୍ତି ଉଦନନ୍ତର ପଞ୍ଜାବର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଶିବରଖାଁ ତାହାଙ୍କୁ ଭଦ୍ର ଦେଇ ସ୍ବୟଂ ସମ୍ରାଟ୍ ହୁଅନ୍ତି । ଶିବରଖାଁବଂଶୀୟ ଚିନିଜଣ ସମ୍ରାଟ୍ ସିଂହାସନାରୁ ଛୋଇଥିଲେ । ଶେଷ ସମ୍ରାଟ୍ ବଲେଲଖାଁ ଲୋଦି ହସ୍ତରେ ରାଜ୍ୟଭାର ସମର୍ପଣ କରି ବଦାଉନ ନଗରରେ ବାସ କଲେ । ବଲେଲ ଧାର୍ଯ୍ୟକାଳ ରାଜତ୍ବ କରିଥିଲେ । ଶିବରଖାଁ ବଂଶୀୟ ସମ୍ରାଟ୍ ମାନଙ୍କ ସମୟରେ ଦିଲ୍ଲୀର ଅଧିକାର ଅନେକ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା ମାତ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ ସମ୍ରାଟ୍ ବାହୁବଳରେ ଘୁନବାର ବିସ୍ତାରତାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା । ବଲେଲ ସାମାନ୍ୟ ଅଲଂକାର ଧାରଣ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ନ କରି ସେ କେତେ-ଗୁଡ଼ିଏ ସନ୍ତୁଣ ଅଲଂକାରରେ ଅଲଂକୃତ ଥିଲେ ଏବଂ ବୃଥା ଅତ୍ତମୂର ନ କରି ସାମାନ୍ୟ ଭାବରେ ଦିନଯାପନ କରିବାକୁ ଅଧିକ ଭଲ ମଣୁଥିଲେ । ସେ ବୋଲୁ-ଥିଲେ ଯେବେ ସମସ୍ତ ଲୋକ ଅମୃତକୁ ପ୍ରଧାନ ଲୋକ ବୋଲି ମାନ୍ୟ କରନ୍ତି, ତେବେ ଅମୃତ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ବଡ଼ପଣ ଦେଖାଇବାର ଆବଶ୍ୟକ କି ? ବଲେଲ ଇଚ୍ଛେ ବିଦ୍ବାନ୍ ନ ଥିଲେ ମାତ୍ର ବିଦ୍ବାନ୍ ଲୋକମାନେ ତାହାଙ୍କଠାରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ସମ୍ମାନଭଜନ ଥିଲେ ।

ବଲେଲ ଉତ୍ତାରେ ସିକନ୍ଦର ସିଂହାସନାରୋହଣ କଲେ । ସିକନ୍ଦର ଘୁନାଧିକାରର ସନ୍ତୁଣାବଳୀ ସହିତ ରାଜତ୍ବ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ; ମାତ୍ର ଏହାଙ୍କ ଅଧିକାର ସମୟରେ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ପ୍ରତି ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଅଭ୍ୟାଗର ହୋଇଥିଲା । ସେ ହିନ୍ଦୁ-ମାନଙ୍କର ଅନେକ ଦେବାଳୟ ଚୂର୍ଣ୍ଣିଭୂତ ଓ ଧାର୍ଯ୍ୟ ଯାତ୍ରା ରହିତ କରିଥିଲେ । ଏକଦା ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ପ୍ରଭୃତି କଲେ ଯେ, “ହାୟମନୋବାକ୍ୟେ ଅନୁଷ୍ଠାନ କଲେ ସକଳ ଧର୍ମ ଇଶ୍ବରଙ୍କର ପ୍ରାପ୍ୟ ଅଟେ” । ସିକନ୍ଦର ଏହି କଥା ଶୁଣି ତତ୍ତ୍ବଜ୍ଞତା ସେହି ପଣ୍ଡିତର ପ୍ରାଣବଧ ନିମନ୍ତେ ଆଦେଶ କଲେ । କୌଣସି ଧର୍ମପରାୟଣ

ମୁସଲମାନ ଏ ବିଷୟରେ ପ୍ରତିବାଦ କରିବାରୁ ସିକନ୍ଦର କହିଲେ “ରେ ଅଧମ ଯୌତୁକତାର ଘୋଷକତା କରୁଅଛୁ ?” ମୁସଲମାନ କହିଲା “ନା—ମୁଁ କହୁଅଛି ପ୍ରଜାପୀତନ ଅନ୍ୟାୟ” । ତତ୍ତ୍ୱ ସିକନ୍ଦର ନାରକ ହେଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ (୧୫୮୫ ସାଲରେ) ଗଙ୍ଗା ଓ ଜଳଜୀ ନଦୀର ସଙ୍ଗମ ସ୍ଥଳେ ନବଦ୍ୱୀପ ନାମକ ଗ୍ରାମରେ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ଚୈତନ୍ୟ* ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲେ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସ୍ୱାତ୍ତ୍ୱ ଅତି ନିଶ୍ଚୟ ଓ ଶାନ୍ତ ଥିଲା । ୧୫୦୯ ସାଲରେ ସିକନ୍ଦର ଅପଣା ପୁତ୍ର ଇବ୍ରାହିମଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଗଜ୍ୟଭାର ଅର୍ପଣ କରି ପ୍ରାଣ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ଇବ୍ରାହିମ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସାହସୀ ଓ ଅହଙ୍କାରୀ ଥିଲେ । ଅଧୀନସ୍ଥ ଲୋକମାନଙ୍କ ସହଜ ଅତି ସାମାନ୍ୟ ଲୋକ ପରି ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ବିବେଚନାରେ ତାଙ୍କୁ ଶୁଦ୍ଧ ପୃଥିବୀରେ ଅତି କେନ୍ଦ୍ର କୁଳିନ ବା ସମ୍ରାଟ ଲୋକ ଥିଲା ନାହିଁ । ଏଥିରୁ ଏହି ଲାଭ ହୋଇଥିଲା ଯେ, ପ୍ରଧାନ ଲୋକମାନେ ଚଳାନ୍ତି କର ଅନେକ ଧର ବିପ୍ଳବ ଉପସ୍ଥିତ କରୁଥିଲେ । ପରିଗେଷେ ପଞ୍ଜାବର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଦୋଲତଖାଁ କାବୁଲର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ସୁଲତାନ ବାବରଙ୍କୁ ଇବ୍ରାହିମଙ୍କ ସହଜ ଯୁଦ୍ଧ କରିବା କାରଣ ଆହ୍ୱାନ କଲେ । କିଛି ଆକ୍ରମଣ କରିବା ପାଇଁ ବାବରଙ୍କର ପୂର୍ବରୁ ବାସନା ଥିଲା, ସମ୍ପ୍ରତି ଦୋଲତ ଖାଁ ଆହ୍ୱାନରେ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ ଇବ୍ରାହିମ ସହଜ ଯୁଦ୍ଧ କରିବା କାରଣ ଆସି ପାଣିପଥ ନଗରଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ, ଇବ୍ରାହିମ ମଧ୍ୟ ସସୈନ୍ୟ ସେ ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଇବ୍ରାହିମ ସହଜ ଏକ ଲକ୍ଷ ସେନା ଓ ଏକ ସହସ୍ର ହସ୍ତୀ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ବାବରସାହି ସୈନ୍ୟସଂଖ୍ୟା ବାର ସହସ୍ର ମାତ୍ର । ତଥାପି ବାବର ସାହସ ପ୍ରତି ନିର୍ଭର କରି ଅକୁତୋଭୟେ ଗଡ଼ୁ ସୈନ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ଉଭୟ ପକ୍ଷର ଘୋରଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲାବେଳୁ

* ନବଦ୍ୱୀପରେ ଜଗନ୍ନାଥମିଶ୍ରଙ୍କ ଭ୍ରାତୃପୁତ୍ର ଓ ସତୀଦେବୀଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ଚୈତନ୍ୟ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଚୈତନ୍ୟ ଭରୁଣ ବୟସରେ ସଂସାର ତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ ଧର୍ମ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରିବାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ସେ ଧର୍ମ ପ୍ରବୃତ୍ତ ପାଇଁ ଉତ୍ତରୀକୁ ଆସିଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ପ୍ରସାର ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ । ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ମଜ୍ଜା ରାଜ ସଭାରେ ଅଦର ପୂର୍ବକ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା । ସେହିଦିନଠାରୁ ଉତ୍ତରୀର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଲୋକେ ତାହାଙ୍କ ମତ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଆସୁଅଛନ୍ତି । ଦୁଃଖର ବିଷୟ ଏହି ଯେ, ଏହି ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେତେ ଭଗ୍ନତପସୀ ଦେଶୀ ଯାଅନ୍ତୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉପଧର୍ମରେ ଭାବୁଗ ନୁହେଁ ଏହି ଏକ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାରଣ ପ୍ରସ୍ତୁତ ବୋଧ ହୁଏ ଏହି ଧର୍ମ ଦୀର୍ଘକାଳ ସ୍ଥାୟୀ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

ଅସଂଖ୍ୟ ସୈନ୍ୟ ସହଜ ଇବ୍ରାହୀମ ସମରଣାୟୀ ହେଲେ । ମୁସଲମାନ ସମ୍ରାଟବଶ
ମଧ୍ୟ ଇବ୍ରାହୀମ କଲେବର ସହିତ ଲେଖ ହୁଏ ।

ଦ୍ଵାବିଂଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ବାବର ।

ସୁପ୍ରିକ ଖାଉମୁରଗାଁଙ୍କର ପ୍ରପୌଷ ଅବସାୟଦରଙ୍କର ଅନେକ ପ୍ରପୌଷ
ଥିଲେ, ଜନ୍ମରେ ସମରକନ ଓ କ୍ୟାସାଗରର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଫର୍ଗନାର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ
ଅମର ସେଣ ମିର୍ଜା ଏକ ଜଣ । ଅମର, ଜଙ୍ଗୀସଗାଁ ବସଜା ଏକ କୁମାରର
ପାଣି ଗ୍ରହଣ କଲେ; ବାବର ସେହି ବବାହ ସମ୍ଭୂତ । ବାବର ଦ୍ଵାଦଶ ବରଷ ବୟସ
ସମୟରେ ପିତୃହୀନ ହୋଇ ଫର୍ଗନାର ସିଂହାସନରେ ଅବେଶିତ କଲେ ତାଙ୍କୁ
ବାଲକ ଦେଖି ତାହାଙ୍କର ଜ୍ଞାତମାନେ ଫର୍ଗନା ଅନ୍ତର୍ଗତ କର ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ
ସେମାନଙ୍କର ମନୋରଥ ସଫଳ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଅଳ୍ପଦିନ ଉତ୍ତରେ ସମରକ-
ନାଧ୍ୟକ୍ଷ ତାହାଙ୍କ ପିତୃବ୍ୟ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରନ୍ତେ ତତ୍ପ୍ରାନ୍ତ୍ୟ ଫର୍ଗନା ସହିତ ମିଳିତ
ହୁଏ; କିନ୍ତୁ ସେ ସମୟରେ ତାହା ରକ୍ଷାକରବା ବାବରଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ
କଠିନ ହୋଇ ଥିଲା; କାରଣ ସେମାନେ ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟରେ ବେତନ ନ ପା-
ଇବାରୁ ହୁଦାକୁ ହୁଦା କର୍ମ ତ୍ୟାଗ କରୁଥିଲେ ଯୁଦ୍ଧ ଏବଂ ସମୟରେ ଖାଖିଲ
ନାମକ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଅମାତ୍ୟ ବିଦ୍ରୋହଜାତରଣ କଲେ । ବାବର ଏହି
ବିଦ୍ରୋହାନ୍ତ ନିବାରଣ କର ନ ପାରି ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ନିକଟ ଅରଣ୍ୟକୁ ଯଲା-
ଇଲେ । ସେ କିଛିଦିନ ଉତ୍ତରେ ୧୪୦ ଜଣ ମାସ ସୈନ୍ୟ ଦେଇ, ଏକ ଅନିକା-
ରମୟୀ ରଜନୀରେ ସମରକନ ଅନ୍ତର୍ଗତ କର ଏପରି ପାହସ ସହିତାରେ ନଗର
ରକ୍ଷକ ସିଧାହମାନଙ୍କ ସହତ ଯୁଦ୍ଧିଲେ ଯେ, ସେମାନେ ବାବରଙ୍କ ସହଜ ଅନେକ
ସୈନ୍ୟ ଅଛନ୍ତି ଅନୁମାନ କରି ତାହାଙ୍କର ବଶୀଭୂତ ହେଲେ । ସେହି ଦିନ
ସମରକନ ବାବରଙ୍କ କରତଳନ୍ୟସ୍ତ ହେଲା । ଉକ୍ତବେଳେ ଜାଲ୍ଲାୟୁ ଲୋକମାନେ
ଯୁଦ୍ଧବୀର ସମରକନ ଅନ୍ତର୍ଗତ କଲେ । ତହିଁ ବାହର ବିଶ୍ଵାସଯୋଗ୍ୟ ସୈନ୍ୟମା-
ନଙ୍କ ଦୋଷରୁ ପରସ୍ତ ହୋଇ ପଲାୟୁନ ଫୁଙ୍କ ଉତ୍ତସ୍ତୁତଃ ଭ୍ରମଣ କଲେ ।
ତେଜେବେଳେ ବାବରଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ସାମାନ୍ୟ ଉତ୍ତୁକମାନଙ୍କ ଅବସ୍ଥାଠାରୁ ଅଧିକ
ଉତ୍ତମ ନ ଥିଲା; ଏମନ୍ତ ବି ସେ ତାଜ ରାଜ୍ୟରେ ସାମାନ୍ୟ ପ୍ରଜାସବେ ଜୀବନ-
ଯାପନ କରିବା ପାଇଁ ସ୍ଥିର କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଧୀରନ୍ତ୍ରୀ ସମ୍ପନ୍ନ ଉତ୍ତାହା ଲୋକେ
ଯେ ଅବସ୍ଥାରେ ଥାଉନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କୁ ସୌଭାଗ୍ୟଲକ୍ଷୀ କଦାଚ ପରିତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି
ନାହିଁ । ବାବର ସମରକନ ପରିତ୍ୟାଗ ସମୟରେ ତାହାଙ୍କ ସହଜ ୩୦୦ ମାସ

ଅନୁର ଓ ୨ ଗୋଟା ତମ୍ବୁ ଥିଲା । ସଜ୍ଜିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକ ଲୋକର ଯନ୍ତ୍ରି ଜ୍ଞତା ଅତି ବହୁ ଅସ୍ତ୍ର ଥିଲା ନାହିଁ । ବାବର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟ ସ୍ଥିର କରି ନ ପାରି ସହରର ମାନଙ୍କ ସହଜ ବାହାରିକରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସୌଭାଗ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଉପାୟ ସିପାହୀମାନେ ତାହାଙ୍କର ଅଭିନୟନ କରିବାରୁ ସେ ସେମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ୧୫୦୦ ସାଲେ କାଗୁଲ ଅଧିକାର କଲେ । ଏହି ରାଜ୍ୟ ଯାବତ୍ତାବନ ତାହାଙ୍କର ଶାସନାଧୀନ ଥିଲା ।

ପାଣିପଥ ଯୁଦ୍ଧ ଉତ୍ତାରେ ଦିଲ୍ଲୀ ଓ ଅଗ୍ରା ବାବରଙ୍କର ବଗତା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗାନଦୀର ପୂର୍ବକୂଳସ୍ଥ ସମସ୍ତ ଭୂଭାଗ ଓ ଯମୁନାନଦୀର ପଶ୍ଚିମ କୂଳସ୍ଥ ଅନେକ ଦେଶ ଭେତେବେଳେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ତାହାଙ୍କର ଅନଧୀନ ଥିଲା । ସେହି ସକଳ ଦେଶରେ ପୂର୍ବ ପଠାଣ ଭୂପତିମାନଙ୍କ ଅମାତ୍ୟମାନେ ରାଜତ୍ବ କରୁଥିଲେ । ଗ୍ରୀଷ୍ମ ସମୟରେ ଭାରତବର୍ଷ, ଗୀତଳ ପ୍ରଦେଶୀୟ ଲୋକମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସୁଖକର ନୁହେଁ ; ତେଣୁ ବାବରଙ୍କର ସୈନ୍ୟମାନେ ଭାରତବର୍ଷରେ ରହୁ ନ ପାରି ସ୍ୱଦେଶକୁ ଯିବା କାରଣ ବାରମ୍ବାର ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ ଏବଂ କେହି ମଧ୍ୟ ଅନୁମତି ଦିନା ଚାଲିଗଲେ । ତହିଁ ବାବର ସିପାହୀମାନଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରି କହିଲେ “ଦେଶ ସିପାହୀମାନେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଭାରତବର୍ଷ ଜୟ କରିବା କାରଣ ଅନେକ ଲୋଭାଭୋଗ କରିଅଛୁ, ଏତେଦୂର ଆସି ଫେରିଯିବା କି ପୁରୁଷର କର୍ମ ? ଅତଏବ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ହୁଏ, ସେମାନେ ଫେରିଯାଉନ୍ତୁ ; କିନ୍ତୁ ଆମ୍ଭେ ଫେରିଯିବୁଁ ନାହିଁ” ଏହି କଥା ଶୁଣି, ସୈନ୍ୟମାନେ ନରୁତୁର ହୋଇ ରହଲେ, ସ୍ୱଦେଶକୁ ଫେରିଯିବା କଥା ଆଉ କାହାର ମୁଖରୁ ଶୁଣାଗଲା ନାହିଁ । ଏଣେ ଅମାତ୍ୟ ପଠାଣମାନେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ବାବର ଗୀତ୍ର ଭାରତବର୍ଷ ପରତ୍ୟାଗ କରିବାର ପାଦ ନୁହନ୍ତି ; ଅତଏବ ତାହାଙ୍କଠାରେ ଅବାଧିକାରରଣ କରିବା ପରଶାମେ ଲୋଗକର ମାତ୍ର, ତେଣୁ ସେମାନେ ଦିନା ଯୁଦ୍ଧରେ ବାବରଙ୍କଠାରେ ବଗତା ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ଅବଶିଷ୍ଟମାନଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧରାଜ ହୁମାୟୁନ ପରାସ୍ତ କରନ୍ତି । ମୁସଲମାନମାନେ ପରାସ୍ତ ହେଲା ଉତ୍ତାରେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ସହଜ ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ପ୍ରଥମେ ରେଓୟାର ଅଧୀଶ୍ୱର ଗଙ୍ଗା, ଦିଲ୍ଲୀଶ୍ୱରଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଗର୍ଭଗହସ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ସେ ସର୍ବୈନ୍ୟ ଆଗରୁ ୧୫୧୦ ଦକ୍ଷିଣେ ଗିଫିନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ପ୍ରଥମ ଯୁଦ୍ଧରେ ବାବରଙ୍କ ପ୍ରେରତ ସେନାମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କଲେ । ଭେତେବେଳେ ଗଙ୍ଗା, ସେହି ରୟାତୁର ସେନାମାନଙ୍କର ଅନୁଗମନ କରିଥିଲେ ଅନାୟାସରେ ଜୟଲାଭ କରିଥାଆନ୍ତେ, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ; କିନ୍ତୁ ସେ ତାହା କଲେ ନାହିଁ । ତହିଁ ବାବର ସାବକାଗ ପାରି ଅପଶାର ଶିବର ଏପରି ଦୃଢ଼ୀଭୂତ କଲେ ଯେ, ତାହା ଆକ୍ରମଣ କରି ପରାସ୍ତ

କରିବା ଗଙ୍ଗାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର କରି ହେଲା । ଯାହା ହେଉ, ବାବରଙ୍କର ଦୂର୍ଭାଗ୍ୟ ପ୍ରୟତ୍ନ ଏହି ସମୟରେ କାବୁଲରୁ ଜଣେ ଭବିଷ୍ୟତ୍ତ୍ୱ ବକ୍ତା ଆସି ତାହାଙ୍କ ଶିବିରରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେ ଆକାଶର ଆକାଶ ନିରୀକ୍ଷଣ କରି କହିଲେ ଯେ, “ ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ବାବର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରାସ୍ତ ହେବେ ” । ଏବଂ ଶୁଣି ବାବରଙ୍କର ସେନାପତିମାନେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଶୁଭ ଓ ଭଗ୍ନୋପାହ ଓ କେନ୍ଦ୍ର ସେନାପତି ମଧ୍ୟ ପଳାୟନପରାୟଣ ହେଲେ । ଭବିଷ୍ୟତ୍ତ୍ୱ ବକ୍ତାଙ୍କ କଥାରେ ବାବରଙ୍କର ହିତ୍ତମାତ୍ର ବିଶ୍ୱାସ ନ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଏହି ଭୟାନକ କଥା ଶୁଣି ଯେ, ସେନାମାନେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଶୁଭ ହେବେ ଏହା ସେ ଗୁଠି ପାରିଲେ । ଅତଏବ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ମନରୁ ଭୟ ଦୂର କରିବା କାରଣ ସୁଗ୍ରାମ-ତ୍ୟାଗ, ଶୁଭ୍ର-ଧାରଣ ଓ ଦରଦ୍ର-ମାନଙ୍କ ରତ୍ନକାଞ୍ଚିନ-ଦାନ ଏବଂ ମୁସଲମାନ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର କର-ଲଘବ ପ୍ରଭୃତି ଧର୍ମନୁଷ୍ଠାନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ପରେ ସେନାପତିମାନଙ୍କୁ ଏକତ୍ରିତ କରି କହିଲେ ଜୀବନ ବିନଶ୍ଚର; କିନ୍ତୁ କାର୍ତ୍ତି ଚିରସ୍ଥାୟିନୀ । ସାମାନ୍ୟ ଜୀବନରକ୍ଷା ଅନୁରୋଧରେ ତଳ ଦେଇ ପଳାୟନ କରିବା ନିତାନ୍ତ କାପୁରୁଷର କର୍ମ; ଅତଏବ ଉଠ ! ଗଜ୍ଜହସ୍ତ ହୁଅ ! ବୀରତ୍ୱ ପ୍ରକାଶ କର ! ! ” । ସେନାପତିମାନେ ବକ୍ତୃତା ଶୁଣି ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ପ୍ରୋତ୍ସାହକ ଓ ଶରୀର ପତନ ଅଥବା କାର୍ଯ୍ୟସାଧନ କରିବା କାରଣ ପ୍ରତିଜ୍ଞାବଦ୍ଧ ହେଲେ । ଅନନ୍ତର ବାବର ଶିବିର ସମ୍ମୁଖରେ ଦିଗ୍‌ବିଜୟ ରଚନା କରି ସ୍ୱୟଂ ଅଶ୍ୱପୁଷ୍ପରେ ଆରୋହଣପୂର୍ବକ ସେନାମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହଜନକ ବାକ୍ୟ କହିବାରେ ମତ୍ତ ହେଲେ । ହିନ୍ଦୁମାନେ ପୁନର୍ବାର ଆକ୍ରମଣ କଲେ; କିନ୍ତୁ ବାବରଙ୍କର ରଣବିରାଜ୍ୟ ହେତୁରୁ ଶୀଘ୍ର ପରାସ୍ତ ଲାଗିଲେ ।

ଗଙ୍ଗାଗୁଜା ପରାସ୍ତ ହେଲେ ବାବର ଅଯୋଧ୍ୟାସ୍ଥପତିଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସୈନ୍ୟ ପଠାଇ ସ୍ୱୟଂ ମେଦିନାଗୁଜ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା କଲେ । ମେଦିନା ରତ୍ନପୁତ୍ରବୀର ସମ୍ମୁଖ ଓ ଗଙ୍ଗା ଗୁଜାଙ୍କ ପରମବନ୍ଧୁ ଥିଲେ । ବୁନେଲଗଣ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଚନ୍ଦେଶ୍ୱର ନଗରରେ ତାହାଙ୍କର ଗୁଜାଧାନ ଥିଲା । ଚନ୍ଦେଶ୍ୱର ଅଳ୍ପ ଅୟାସରେ ବଶୀଭୂତ ହେଲା । ବାବର ସେ ସ୍ଥାନରୁ ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ଯାଇ ସେସ୍ତ ନଗର ପରାସ୍ତ ପୂର୍ବକ ତତ୍ତ୍ୱାବଳୀ ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କୁ ବଞ୍ଚାଳାଦେୟକୁ ଭଦ୍ର ଦେଲେ । ଅନନ୍ତର ବିହାରରାଜାଙ୍କୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରାସ୍ତ କରି ନିଜ ରାଜଧାନୀକୁ ଫେରି ଆସି ବିଶ୍ରାମ ସୁଖ ସମ୍ବୋଧନ କଲେ ।

ମହମ୍ମଦ ଖୋରଜିଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ବଙ୍ଗଦେଶ, ଦିଲ୍ଲୀର ଅଧୀନତା ଶୁଖିଲାକୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କଲେ । ବାବର ସେସ୍ତ ସ୍ୱାଧୀନତା ଉଦ୍ଧେଷ୍ଟ ଦାବୀରେ ଗଙ୍ଗା ଓ ଘର୍ଦ୍ଦରଜୀ ପାର ହୋଇ ବଙ୍ଗ ସେନାମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କଲେ । ବଙ୍ଗ-

ରାଜ ସମ୍ମୁଖେ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରନ୍ତି । ବାବର ସେ ସ୍ଥାନରୁ ଅଗର ସିବା କାରଣ
ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରୁଅଛନ୍ତି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଶୁଣିଲେ ଯେ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଏକଦଳ ମୁସ-
ଲମାନ ସେନାଦ୍ୱାରା ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଅଛି । ତତ୍ତ୍ୱେ ସେ ଜଣେ ଯୋଗ୍ୟ ସେନାପତିଙ୍କ
ଅଧୀନରେ ଥୋକାଏ ସୈନ୍ୟ ପଠାଇ ଅନୁମୋଦନମାନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିବାକୁ କହିଦେଲେ ।

ଇଠାପୁରୀ ବାବରଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଭଙ୍ଗ ହୋଇଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ (୧୫୩୦ ସାଲ)
ସ୍ୱାୟ ପୁତ୍ର ହୁମାୟୁନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଗୃହ୍ୟଭାର ସମର୍ପଣପୂର୍ବକ ୫୦ ବରଷ ବୟସ
ସମୟରେ କଲେବର ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ସେ ଗୃହବରଷ ମାସ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ ।

ବାବରଙ୍କର ପ୍ରଚୁର ସୌର୍ଯ୍ୟ ଓ ଦକ୍ଷତା, ତତ୍ତ୍ୱାତ୍ମକାର୍ଯ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା କାର୍ତ୍ତବୀ
କରୁଅଛି ଏବଂ ତତ୍ତ୍ୱାତ୍ମ ସ୍ୱହସ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଅଦ୍ଭୁତବୃତ୍ତରେ ତତ୍ତ୍ୱାତ୍ମ ମନୁଷ୍ୟକୁ ସ୍ୱସ୍ଥ
ପ୍ରତିଭାବ ହେଉଅଛି । ସେହି ସୁଲକ୍ଷ୍ମୀ ଆଶ୍ୱାସିକାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ତାହାଙ୍କର
ଚିତ୍ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଓ ଅକ୍ଷୁବ୍ଧ ଥିଲା । ସେ ବଳବର୍ଗଙ୍କ ପ୍ରତି ସଦୟ ଓ ବହୁଳ
ଥିଲେ ଓ ସେମାନଙ୍କୁ ଅପମାନର ମର୍ଯ୍ୟାଦାପନ୍ନ ଜ୍ଞାନ କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର
ସ୍ୱଭାବ ଅତ୍ୟନ୍ତ ହୃଦୟଗ୍ରାସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଆଶଙ୍କଲପ୍ସ ଥିଲା । ସେ 'ରମଣୀୟ ସ୍ଥାନ
ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତ ମୋହିତ ହୁଅନ୍ତି ଓ ବିନାହମ୍ବରେ ପାନ ଭୋଜନ ସମାଧାନ
କରନ୍ତି । ସେ ଏକସ୍ଥାନରେ ଲେଟି ଯାଇଅଛନ୍ତି—“ଅମ୍ଭେ ସମରବନ୍ଦରୁ ପଳାଇ
ଆସିଲା ବାଦ ଯେଉଁ ଦିନ ଯେଠା ପୁରୁର ଆହାର କରି ନରୁଦ୍ଦେଶରେ ଗୋଡ଼-
ଥିଲୁ, ସେଦିନ ଯେପରି ସୁଖାନୁଭବ କରିଥିଲୁ ସେପରି ସୁଖ ଆଉ ଅମ୍ଭ ଅଦୃଷ୍ଟରେ
ଘଟିଲା ନାହିଁ” । ବାବର ଦିଲ୍ଲୀରୀ ନ ଥିଲେ । ନିଜାପାର ହେବା ସମୟରେ
ବୋଇତ ନ ପାଇଲେ, ସନ୍ତରଣଦ୍ୱାରା ପାର ହେଉଥିଲେ । ଦୋଷ ମଧ୍ୟରେ ସେ
ସୁସ୍ୱଦ୍ଧ ଓ ଈଷତ୍ତାମୁକ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ସୁଗ୍ରହାନ୍ତ କରିବା ଗିନାରେ
ଗୋଟିଏ କବିତା ଲେଖାଥିଲା ତାହାର ମର୍ମ ଏହି—

ପ୍ରାଚୀନ ସୁର ଜହନ ଗତି ।

ଅବର ନଗନା ଯୁବତି ॥

ଜଗତେ ସୁଖ ଏ ମଣିବ ।

ବାବର ଏହା ନ ଶୁଭକ ॥

ସେ ଯାହା ହେଉ, ଜଗଦ୍‌ବିଶାଳ ମହାତ୍ମା ଅକବରଙ୍କୁ ପ୍ରତି, ବାବରଙ୍କ ପର
ଲୋକ ମୋଗଲ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଉ କେହି ନ ଥିଲା ।

ତ୍ରୟୋବିଂଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ହୁମାୟୁନ ।

ବାବରଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଥିଲେ । ହୁମାୟୁନ, କାମରାନ, ହୁଗ୍ଗାଲ ଓ ମିର୍ଜା-
ଅହ୍ମଦ । କାମରାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ନାଗୁଲର ଗାସନବର୍ତ୍ତୀର ଘର ଥିଲା । ହୁଗ୍ଗାଲ
ଓ ମିର୍ଜାଅହ୍ମଦ ଭାରତବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ କ୍ଷୁଦ୍ର ଦୁଇରାଜ୍ୟର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଥିଲେ । ବାବର
ପରଲୋକ ଯାଏ କରନ୍ତେ ହୁମାୟୁନ ତତୀୟ ସିଂହାସନରେ ଅରୁଦ୍ଧ ହେଲେ ।
ସେ ସିଂହାସନରେ ବସିବା ମାସ କୋପ୍ପାନପୁର ଓ ବହାରରେ ଥୋକାଏ ମୁସଲ-
ମାନ ବିଦ୍ରୋହର ବୈଜୟନ୍ତ ଉଠାଇଲେ, କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପ ଆୟାସରେ ପରାଜିତ ଓ
ତାଡ଼ିତ ହେଲେ । ତଦନନ୍ତର ଗୁଜରାଟର ଗଜା ବାହାଦୁରୀସାହାଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ
ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ବାହାଦୁର ମାଲବଦେଶ ଓ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଅନେକ ଦେଶ ଜୟ
କରି ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଅବିଂଶାବ୍ଦ ହୋଇଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅକାରଣ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସହିତ
ସମରାଙ୍ଗଣରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତୁ । ହୁମାୟୁନ ବୈରାଜିତାଜନ ସଙ୍କଳ୍ପରେ ଗୁଜରା-
ଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଦେଖିଲେ ଯେ, ଗଜୁସେନୀ ଏକ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଦୁର୍ଗରେ ବାସ
କରିଅଛନ୍ତି, ଫରାସିମାନେ * ତାହାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ଉପସ୍ଥିତ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ
ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧୋପକରଣ ଅନେକ ଦ୍ରବ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ଅତଏବ ହୁମାୟୁନ
ସହସା ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବା, ପରଶାମେ ପରାଜୟର ମୂଳକାରଣ ଜାଣି ନଗର
ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀ ନ କରି ଅବରୁଦ୍ଧ କଲେ । ନଗର ଅବରୁଦ୍ଧ ହେବାରୁ ଅହାତ୍ୟୁ ଦ୍ରବ୍ୟ
ଗତାୟାତ ରହୁଛି ହୋଇ ସ୍ତବ୍ଧ ଦୁର୍ଗସ୍ଥ ପଡ଼ିଲା । ତହିଁ ସାହା ନଗର ମଧ୍ୟରେ
ରହୁ ନ ପାରି ଗୋପାଳଗରକୁ ପଳାୟନ କଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଛାଡ଼ିଦେଇ
ହୋଇ ସିବାରୁ ବନା ଯୁଦ୍ଧରେ ଜଗର ହସ୍ତଗତ ହେଲା । ସେହି ସ୍ଥାନରେ ହୁମା-
ୟୁନ, ବହାରରେ ବିଦ୍ରୋହ ହୋଇଥିବାର ଶୁଣି ଦୁର୍ଗାୟ ବିଦ୍ରୋହୀ ଚମ୍ପାରଣର
ଗାସନ ପାଇଁ ମିର୍ଜା ଅହ୍ମଦଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣପୂର୍ବକ ସ୍ବୟଂ ବହାର ଦେଶକୁ ଗମନ
କଲେ ।

ହୁମାୟୁନ ଗୁଜରାଟ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା ମାତ୍ର ତତ୍ତ୍ବ ରକ୍ଷା ସେନାମାନେ
ପରାସ୍ତର ବିବାଦରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ଏହି ଅଭିବିଦ୍ରୋହ ବାହାଦୁରଙ୍କ ପକ୍ଷରେ
ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ମଙ୍ଗଳପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇଥିଲା । ସେ ଏହି ସମ୍ପାଦ ପାଇବା ମାତ୍ର ଅବିଳମ୍ବେ
ଅତି ଗୁଜରାଟ ଅଧିକାର କରନ୍ତୁ । ଏଣେ ହୁମାୟୁନ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରବଳ ପରିପତ୍ତୀ
ଗେରାଣ୍ଟି କରିବାରେ ଅଛାଠାରୁ ଯାହା କଲେ । ଗେରାଣ୍ଟି ଜଣେ ପଠାଣ

* ଇସ୍ମିଗ୍ୟାୟୁମାନଙ୍କର ଭାରତୀୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବା ଏହା ସର୍ବ-
ପ୍ରଥମ ଅଟେ ।

ଅମାତ୍ୟରପୁତ୍ର । ତାହାଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ବହାରଦେଶରେ ଥିଲା । ସେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଦକ୍ଷ ଓ ପ୍ରବଳ ଥିଲେ । ବାବରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମୟରୁ ଉନ୍ନତର ଆଗାଧିକାରୀ ତାହାଙ୍କର ଅନ୍ୟତରଂଗରେ ଅଙ୍କୁରିତ ହୁଏ । ବହୁତ ବୟସ ଉତ୍ତରରେ ସେ ବହାରର ଗାସନକର୍ତ୍ତୃକ୍ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଅନନ୍ତର ବଞ୍ଚଦେଶ ଅଧିକାର ବାସନାରେ ଗୋଡ଼ ଲଗାଇ ଅବରୁଦ୍ଧ କରିଥିଲେ, ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ହୁମାୟୁନ ତାହାଙ୍କ ବରୁଦ୍ଧରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଶେର ମାର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଅଗନ୍ତୁକ ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ବ୍ୟାପ୍ତ ରଖି ବଞ୍ଚଦେଶ ଅଧିକାର କରିବା କାରଣ ବାଗ୍‌ଶାହୀ ଶକଟସ୍ଥ ଚଣ୍ଡାଳଗଡ଼ରେ ଦୀର୍ଘକାଳ ଅବରୁଦ୍ଧସ୍ଥିତନୋପଯୋଗୀ ଅନ୍ଧାଗ୍ରାସ୍ତ୍ର ଦ୍ରବ୍ୟ ସହିତ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ସେନା ସ୍ଥାପନ କଲେ । ହୁମାୟୁନ ଆସି ସେହି ନଗର ଅନେକ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅବରୁଦ୍ଧ କଲେ; କିନ୍ତୁ କିଛି ହିଁ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଅବଶେଷେ ହୁମାୟୁନଙ୍କର ଚଣ୍ଡାଳ ଗଡ଼ ଓ ଶେରଙ୍କର ବଞ୍ଚଦେଶ ଅଧିକାର ଏକସମୟରେ ଘଟିଲା; କିନ୍ତୁ ଶେର- ଶାଙ୍କର ଭେତେବେଳେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ମନୋରଥ ସଫଳ ନ ହୋଇ ଥିବାରୁ ସିନାଗଲ- ଠାରେ କିଛି ସୈନ୍ୟ ରଖି ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଆଗମନ ବ୍ୟାଘାତ କରିବାରେ ରହିଲେ ଏବଂ ସେହି ଅବସରରେ ଆସନାର ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ସହିତ ପରବାସୀୟମାନଙ୍କୁ ଶେଷାସ ଗଡ଼କୁ ଆଣି ବଞ୍ଚଦେଶରୁ ବହର୍ଗତ ହେଲେ । ଭେତେବେଳେ ସିନାଗଲରୁ ସୈନ୍ୟମାନେ ମଧ୍ୟ ଶେରଙ୍କ ସଙ୍କେତାନୁସାରେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ମାର୍ଗ ମୁକ୍ତ କରିଦେଲେ ଇହଁ ସମ୍ରାଟ ବଞ୍ଚଦେଶରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ବଜାୟବରେ ନଗର ହସ୍ତଗତ କଲେ । ଭେତେବେଳେ ବର୍ଷାକାଳ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିବାରୁ କିଛିଦିନ କାରଣ ସୈନ୍ୟବର୍ତ୍ତ୍ୟ ସ୍ଥିତି ରହିଲା । ବଜାଲାରେ ଅବସ୍ଥାନ ସମୟରେ ଇସଲାମ ଜଳ ବାୟୁ ଦୋଷରୁ ହୁମାୟୁନଙ୍କ ସୈନ୍ୟମାନେ ପୀଡ଼ାଗ୍ରସ୍ତ ହେଲେ । ଥୋବା ଏ ସୈନ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପୀଡ଼ା ଉପରେ ପଳାୟନପରାୟଣ ହେଲେ । ହୁମାୟୁନ କାଳବଳମ୍ ଅନିଷ୍ଟର ମୂଳାବୃତ୍ତ ବୁଝି ଗାଘ୍ର ବଜାଲାରୁ ବହର୍ଗତ ହେଲେ । ଶେରଶା ମଧ୍ୟ ସେ ସମୟରେ ବାସସ୍ଥାନରୁ ବହର୍ଗତ ହୋଇ ବହାର ଓ ବାଗ୍‌ଶାହୀ ଅଧିକାର ପୁରୁଷ ଚଣ୍ଡାଳଗଡ଼ ଅବରୋଧ କଲେ ଏବଂ ଆସନାର କର୍ତ୍ତାବତା ଦେଖାଇବା କାରଣ ଏହି ସମୟରେ ଗୁଜୋପାଧି ଧାରଣ କଲେ । ୧୫୩୮ ସାଲେ ହୁମାୟୁନ ସ୍ୱୟଂ ଗମନ କରିବା ପୂର୍ବେ ଜଣେ ସେନାପତି ସମଗ୍ରବ୍ୟାପାରରେ ଥୋବା ଏ ସୈନ୍ୟ ପଠାଇଥିଲେ । ମୁଲେରଠାରେ ଶେରଙ୍କ ସେନାମାନଙ୍କ ସହିତ ତାହାଙ୍କର ଭେଦ ହେଲା । ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ସମ୍ରାଟସେନାମାନେ ପରାସ୍ତ ହେଲେ । ଅନନ୍ତର ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସେନାମାନେ ଯାଇ ବଜସାରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଉତ୍ତପୁରୁ ମେରଘା ସେସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ଉତ୍ତପୁ ସ୍ଥଳଦ୍ୱାରା ସହସା ସମଗ୍ରଜଣରେ

ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ସ୍ୱପ୍ନ ଶିବର ଦୃଢ଼ାଭୂତ କରି ବସିଲେ । ଏହିରୂପେ ୨ମାସ ଅଳ୍ପତ ହେଲା । ଏକଦା ରଜନୀ ସମୟରେ ଖେଳ କେତେକ ହୈନ୍ୟ ସହିତ ଯାଇ ହୁମାୟୁନଙ୍କ ଶିବରର ପାର୍ଶ୍ୱଦେଶ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମ କଲେ । ସେ ଏମନ୍ତ ଲବ୍ଧବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଥିଲେ ଯେ, ହୁମାୟୁନ ଅଶ୍ୱାଗେହଣ କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଅବକାଶ ପାଇଲେ ନାହିଁ । କଷ୍ଟସଂସ୍ପୃକ୍ତରେ ଅଶ୍ୱାଗେହଣ କରି ଖେଳର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣାନ୍ତ ହେବାକୁ ଯାଉଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଭୃତ୍ୟମାନେ ଏପରି ଭୟାନକ ସମୟରେ ଗହ୍ୱର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣାନ୍ତ ହେବା ପ୍ରାଣ ନାଶର ସମ୍ଭାବନା ଜାଣି ତାହାଙ୍କୁ ବାରମ୍ବାର ଲକ୍ଷେଷ୍ଟ କଲେ; ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଭୃତ୍ୟ ଅଶ୍ୱର ଲଗାମ ଥର ନଦୀ ଡଙ୍ଗା ଟାଣି ଆଣିଲା । ସମ୍ରାଟ୍ ସନ୍ତର୍କିତହାତୀ ନଦୀ ପାର ହେବା ପାଇଁ ଅଶ୍ୱ ସହିତ ଗଙ୍ଗା-ରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ହେଲେ; କିନ୍ତୁ ନଦୀ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ ହେବାମାତ୍ର ଜଳ ମଧ୍ୟରେ ଅଶ୍ୱ ଗୁଡ଼ିଗଲା । ହୁମାୟୁନ ମଧ୍ୟ ଗୁଡ଼ି ଯାଉଥିଲେ; ସୌଭାଗ୍ୟ ପ୍ରୟତ୍ନ ରକ୍ଷା-ପାଇଲେ । ସେହି ସମୟରେ ଜଣେ ରେଣୁ ଅପଣା ମୁଣ୍ଡ ଛାଡ଼ି କରି ତାହା ଅବ-ଲମ୍ବନ ପଦ୍ମକ ନଦୀ ପାର ହେଉଥିଲା, ସମ୍ରାଟ୍‌ଙ୍କୁ ଗୁଡ଼ିବାର ଦେଖି ମୁଣ୍ଡର ଏକ ପାଶ୍ୱର୍ଥରେ ତାଙ୍କୁ ଆଗେହଣ କରିବା ନଦୀ ପାର କରି ଦେଲା । ସମ୍ରାଟ୍ ଯାଇ ଅଗ୍ରା-ରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ହୁମାୟୁନ ମୃତ୍ୟୁଲଭ କଲେ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ସେନାମାନେ ହତ ଏବଂ ବେଗମ ବଳୀକୃତ ହେଲେ । ଖେଳ ବହୁ ମାନ୍ୟ ପୁରଃସର ବେଗମଙ୍କୁ ତାହାଙ୍କ ଅତ୍ତଳକ୍ଷିତ ସ୍ଥାନକୁ ପଠାଇଦେଲେ ।

ଅଭ୍ୟନ୍ତର କୋନଠାରେ ଏକ ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା; ସେ ସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ ସମ୍ରାଟ୍ ପଶ୍ଚାତ୍ତ ହୋଇ ସେ ସ୍ଥାନରୁ ଲହୋରକୁ ଯିବାକୁ କଲେ । ତେତେ-ବେଳେ ହୁମାୟୁନଙ୍କର କଳିଷ୍ଠତ୍ରାତା କାମଗୁନ ଲହୋରର ଗାସନ ବର୍ତ୍ତାଥିଲେ, ସମ୍ରାଟ୍ କଳିଷ୍ଠ ତ୍ରାତାଠାରୁ ଉପକାର ପାଇବେ ବୋଲି ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟାଗା କରି ଥି-ଲେ । କାମଗୁନ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ତ୍ରାତାଙ୍କର ଅବା କି ଉପକାର କରିବେ, ସେ ସ୍ୱୟଂ ପଞ୍ଜା-ବ ଦେଶ ଦାନପୁର ଖେରଣୀଙ୍କ ସହିତ ସଜି କରି କାଗୁଲ ଗମନ କଲେ । ତେ-ତେବେଳେ ହୁମାୟୁନ ପଞ୍ଜାବ ଦେଶରେ ରହିବା ବ୍ୟର୍ଥ ଜାଣି ଅମରକୋଟକୁ ଯାବା କଲେ । ଅମରକୋଟ ଯିବାକୁ ହେଲେ ଏକ ମରୁଭୂମି ଅତିକ୍ରମ କରିବାକୁ ହୁଅଇ । ଅନ୍ୟତ୍ର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ରୌପ୍ୟ ଯେପରି ମହାମୂଲ୍ୟ, ମରୁଭୂମିରେ ଜଳ ସେହିରୂପ ମହାର୍ଦ୍ଦ; ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗମନ ସମୟରେ ତାହାଙ୍କ ସହିତରମାନଙ୍କର ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଲେଗ ହେଲା । ସେ ମରୁଭୂମିର ମଧ୍ୟଦେଶରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଦେଖିଲେ ଯେ, ବହୁଳ ଅଶ୍ୱାଗେହଣ ସେନା ତାହାଙ୍କର ଅନୁସରଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ପରେ ସେ ଯେତେବେ-ଲେ ଜାଣି ପାଇଲେ ଯେ, ସେହି ଅନୁସରଣକାରୀମାନେ ତାହାଙ୍କର ପୂର୍ବଗହ୍ନ

ଯୋଧପୁର ଗଜାଙ୍କ ପ୍ରେରଣ, ଭେତେବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ରର ପରିସୀମା ଆଉ ରହିଲା ନାହିଁ, ବିଶେଷରେ ବେଗମ ସଙ୍ଗରେ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ଚାହିଁନା ତାହାଙ୍କ ମନ ମଧ୍ୟରେ ନିମଗଃ ଉଦୟ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ସେମାନାମାନେ ସମସ୍ତ କ୍ଷମ ଅଧିକାର କରିବାରୁ ମୁସଲମାନମାନେ ଦାରୁଣ କ୍ଳେଶ ଭୋଗ କଲେ; କିନ୍ତୁ ବିପନ୍ନତା ସ୍ଥିତି ଅତ୍ୟାଚାର କରିବା ଅନ୍ୟାୟ; ହିନ୍ଦୁମାନେ ସେମାନଙ୍କର ପରମ୍ପରାଗତ ଇସ୍ଲାମ ଲଙ୍ଘନ କଲେ ନାହିଁ । ସେମାନେ ଅବିଭକ୍ତିସୂଚକ ଶ୍ରେତବୈତସ୍ତନ୍ତ୍ର ଉଡ଼ାଇ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ସମୀପସ୍ଥ ହେଲେ ଓ ବିଜ୍ଞାନମଣ୍ଡଳରେ ଯୋଧପୁର ମାର୍ଗଦେଇ ଗମନ ଏବଂ ଗୋ-ହତ୍ୟା ହେତୁରୁ ଭରସାର କର ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ, ଭେଦବେଦେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ କ୍ଳେଶମୁକ୍ତ ହେଲେ ନାହିଁ । ମରୁଭୂମିର ଅସହ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ରଣା ସହ୍ୟ କରିବାକୁ ନ ପାରି ଅଧିବାସୀ ସହଚର ପଞ୍ଚଭୂ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଅମରକୋଟ ନଗରରେ ଉପସ୍ଥିତ ସମୟରେ ତାହାଙ୍କ ସହିତ ୭୦୦ ମାସ ସହଚର ଅବଶିଷ୍ଟ ଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ଗଜା ତାହାଙ୍କୁ ଅଦର ପୂର୍ବକ ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ଏହି ଦାରୁଣ ଦୁଃସମୟରେ ମହାତ୍ମା ଆକବର, ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ଏକ ପାରସ୍ୟ ଦେଶୀୟ ବେଗମଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ପୃଥିବୀରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୁଅନ୍ତି ।

ହିନ୍ଦୁମାନ ଗଜ୍ୟବ୍ୟତି ହୋଇ ଅନୁସିନ୍ଧୁଦେଶରେ ବାସ କରିବା ସମୟରେ ଦିନେ ବିମାତାଙ୍କ ଗୃହରେ ଉଲ୍ଲିଙ୍ଗିତ ରମଣୀକୁ ଦେଖି ତାହାଙ୍କ ରୂପଲବଣ୍ୟ ଦର୍ଶନେ ବିମୋହିତ ହୋଇ ତାହାଙ୍କ ପାଣିଗ୍ରହଣ କଲେ । ମରୁଭୂମି ଅତିକ୍ରମ କରିବା ସମୟରେ ସେହି ବେଗମ ପୃଥିବୀର ଥିଲେ । ଜଣେ ଅମାତ୍ୟ ଆଗେହଣ କରିବା ପାଇଁ ତାହାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଘୋଡ଼ାଙ୍କ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନର ଗଲରୁ ସେ ଆପଣା ଅଶ୍ବକୁ ଜ୍ଞାତ ଦେଖି ତାହାଙ୍କୁ ଭଲେ ଓହ୍ଲାଇଦେଇ ଘୋଡ଼ାଙ୍କ ଦେହଯାଏ, ସୁଭରଂ ପୃଥିବୀର ବେଗମଙ୍କୁ ଅନନ୍ୟ ଉପାୟ ହୋଇ ପ୍ରତିଶ୍ରୋତୁତ୍ର ବାଲୁକା ଉପରେ ପଦ ସଞ୍ଚାରଣପୂର୍ବକ ଚାଲିଯିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ସେ ସମୟରେ ସେ ଯେ ବିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କ୍ଳେଶ ଭୋଗ କରିଥିଲେ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନ କରିବା ବାହୁଲ୍ୟ । ଅମରକୋଟରେ ଯେତେବେଳେ ଆକବର ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ତେତେବେଳେ ସମ୍ରାଟ୍ ସିନ୍ଧୁଦେଶରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ସେ ନବକୁମାରର ଜନ୍ମସମ୍ବାଦ ଶୁଣି ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଅନନ୍ତ ହେଲେ ଓ ଗୋଟିଏ କସ୍ତୁରୀମି ଛାକି ବିଜୁ ମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହୁଥିଲେ “ଏହାର ସୌଗନ୍ଦ୍ୟ ଯେପରି ବିସ୍ମୟ ହୁଏ, ଆପଣମାନେ ଅଗା-ବୀଦ କରନ୍ତୁ ଯେ ଆମ୍ଭ ପୁଅର ଯଗଃ ସେହିପରି ବିସ୍ତାର ହେଉ” । ହିନ୍ଦୁମାନ ଯେତେବେଳେ ତିନି ଯୁବଯାତ୍ରା କଲେ, ତେତେବେଳେ ତାହାଙ୍କର ଏକଗତି ଜଣରୁ ଅଧିକ ସୈନ୍ୟ ଥିଲେ ନାହିଁ । କେବଳ ଶଶୀଙ୍କ ପ୍ରସାଦରୁ ସେ ପ୍ରାୟ ୧୫ ହଜାର ଅ-

ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଫେରିବା ପାଇଁ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ହୁମାୟୁନଙ୍କର ମନଭାଗ୍ୟ ଅଥବା ମନକୁଳି ପ୍ରୟତ୍ନ କୌଣସି କାରଣ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ହେବାରୁ ସିନ୍ଧୁ ଦେଶ ପରାଜୟ ଚେଷ୍ଟା ବ୍ୟ-
 ଲ ହେଲା । ତତ୍ତ୍ୱେ ସେ କାଶ୍ମୀରର ସିବାକୁ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପିତ ହେଲେ । ଭେତେବେଳେ
 କାଶ୍ମୀରର ମିର୍ଜାଅସ୍କରଙ୍କ ଗାସନରେ ଥିଲା । ହୁମାୟୁନ ପ୍ରଶ୍ନର କର ଦେଲେ
 “ଅମ୍ଭେ କାଶ୍ମୀରରେ ପୁଷ୍କୁ ରଖି ମକ୍କା ଯିବାକୁ ଯିବୁ” । କାଶ୍ମୀରର ଅଠା-
 ବନ ହୋଗ ଦକ୍ଷିଣରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଜାହାଙ୍ଗର
 କୌଣସି ପ୍ରାଚୀନ ବନ୍ଧୁର ପ୍ରେରଣ ଏକ ଅଶ୍ୱାସେସ୍ତା ତରଳ ଦ୍ରୁତବେଗେ ଆସି
 ଜାହାଙ୍ଗ୍ର ମୋଦ ଦେଲା ଯେ “ଅପଣଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କରିବାପାଇଁ ଅସୁର ଅସୁଅଛନ୍ତି ଗୀଘ
 ପଜାୟନ କରନ୍ତୁ ।” ହୁମାୟୁନ କେବଳ ବେଗମଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଘେନି ସିବାକୁ ସାବ-
 ଜାଗ ପାଇଲେ; ଅକ୍ତବରଙ୍କୁ ଅସୁରଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଶୁଭସିବାକୁ
 ଦେଲା । ଅସୁର ଆସି, ଅପଣାର କୌଣସି ମଜାଉପ୍ରାୟ ଥିଲା ନାହିଁ ଏହିପରି ବାହାନା
 କଲେ ଓ ଶେଷ ପ୍ରଦର୍ଶନ ପୂର୍ବକ ଅକ୍ତବରଙ୍କୁ କାନ୍ଦାହାରକୁ ଘେନି ଗଲେ । ଏଣେ
 ହୁମାୟୁନ ପଳାୟନ କରି ପାରନ୍ତା ଗୁଜରାଟ ସ୍ତରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେ
 ସ୍ଥାନରେ ଜାହାଙ୍ଗର ଅନେକ ଅନୁଭବ ମଧ୍ୟ ଆସି ଜାହାଙ୍ଗ୍ର ସହିତ ଲିଳିତ
 ହେଲେ । ୧୫୪୩

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ସେରସାହା ।

ହୁମାୟୁନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଶେର ସାହା ଉପାଧି ଆରମ୍ଭପୂର୍ବକ ଦକ୍ଷିଣାମ୍ରାଜ୍ୟ
 ଓ ପଞ୍ଜାବଦେଶ ଆଧିକାର କଲେ । ସେଇ ସିଂହାସନାରୋହଣ କରି ପ୍ରଥମେ ମା-
 ଲବଦେଶ ବର୍ଣ୍ଣାବୃତ୍ତ କଲେ । ଅନନ୍ତର ଭୂପାଳର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଶାସନଦୂର୍ଗ ଅକ୍ରମଣ
 କଲେ । ଦୁର୍ଗରକ୍ଷକମାନେ ଦୁର୍ଗ ସମର୍ପଣ କରି ଧନ ପ୍ରାଣ ସହଜ ଯଥେଚ୍ଛା ଗମନ
 କରି ପାରିବେ, ଅବଶେଷକାରମାନଙ୍କ ସହଜ ଏହିପରି ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରି ଦୁର୍ଗଦ୍ୱାର
 ଫିଟାଇଦେଲେ; କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଗରାସ୍ତ୍ର ସାହି, ଦୁର୍ଗରକ୍ଷକମାନେ ବହିର୍ଗତ ହେବାମାତ୍ରେ
 ସେମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ବଧ କଲେ । ଅତ୍ତେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱମୂର ଭନ୍ନ କୌଣସି
 ମୁସଲମାନଜେତା ନିୟମ ଭଙ୍ଗରୂପ ମହାପାପରେ ଲିପ୍ତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ।
 ସାହା ବି ହେତୁରୁ ଏହି ଅସ୍ପର୍ଶ୍ୟ କର୍ମ କଲେ ଜାହା ଜଣା ଯାଏ ନାହିଁ । ଯାହା
 ହେଉ ସାହାଙ୍କୁ ଅଶ୍ୱ ସେତୁ ମହାପାପର ଫଳଭୋଗ କରିବାକୁ ହେଲା । ଶାସନ
 ଦୂର୍ଗ ଅତ୍ତପାତ୍ର କରି ସାହା ମାତୋପ୍ପାର ଦେଶ ଅକ୍ରମଣ କଲେ; କିନ୍ତୁ ସେ ସ୍ଥା-
 ନରେ ଏପରି ଅସବରେ ପଡ଼ିଲେ ଯେ ପ୍ରାଣରକ୍ଷା କରିବାର ଜାହାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ

କଠିନ ହୋଇ ଥିଲା । ସେ ସ୍ଥାନରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରି ସେ କହୁଥିଲେ “ମୁଁ ଅବୋଧ ମୁଁ ଏ ଭୂମି ପାଇଁ ଏସ୍ପେକ୍ଟି ଭାରତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ହିସାବ ଥିଲି ।”

ପରେ ଯେଉଁ ସେ ସ୍ଥାନରୁ ଉଦ୍ଗତ ହୋଇ ବାଲୁଜର ଅବସ୍ଥେୟ କଲେ । ଉତ୍ତର ପକ୍ଷର ଘୋରତର ସ୍ୱର୍ଗ ହେଉଅଛି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଗହ୍ମ ପକ୍ଷରୁ ଗୋ-
ଟାଏ ଜୁଲନ୍ତ ଗୋଲା ଅତି ଶେରପାହାଙ୍କ ବାରୁଦ ଗାନାରେ ପଡ଼ିଲା । ସେ ସେହାନ-
ରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବାରୁ ଦଗ୍ଧୀଭୂତ ହେଲେ ଏବଂ “ପରମେଶ୍ୱର ତୁମ୍ଭର ଧନ୍ୟବାଦ
କରୁ” ଏହି ବାକ୍ୟ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ଜନତ୍ୟାଗ କଲେ । ଶେରପାହା ଅତି ପର-
ଦାନ୍ତ ଓ ଚତୁର ମମ୍ରାହ୍ ଥିଲେ । ସେ ଅର୍ଥୋପାର୍ଜନ ଅନୁରୋଧରେ ଧର୍ମାଧର୍ମ
କ୍ଷର କରୁ ନ ଥିଲେ, ସତ୍ୟ ଅଟେ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ହିତସାଧନ ବିଷୟରେ
ଅତି ଜପୁର ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ଅଧିକାର ସମୟରେ ବଙ୍ଗଳା ଦେଶଠାରୁ ପଞ୍ଜାବ
ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ରାଜକର୍ତ୍ତ୍ତ ନିର୍ମିତ ଓ ସ୍ଥାନେଽ ପାତ୍ରାବସାସ ସ୍ଥାପିତ ହୁଏ । ଏଭିତ୍ତିରେ
ଅନେକ କୃଷ ଖଜନ ଓ ରାଜନାଳୟ ନିର୍ମିତ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଏହାଙ୍କ ପ୍ରତାପ-
ଦ୍ୱାରା ଦସ୍ୟୁଭୟ ଏକାବେଳାକେ ଦେଶରୁ ନିବାରଣ ହୋଇଥିଲା ।

ଶେର ପରଲେବ୍ ଗମନ କଲେ ତାହାଙ୍କର ପୁଅ ଜଲଲଖା ସିଂହାସନା-
ଗୃହଣ କରନ୍ତି । ଏହାଙ୍କ ଅଧିକାର ସମୟରେ ଇତିହାସରେ ଲେଖିବା ଯୋଗ୍ୟ
କୌଣସି ଘଟଣା ଘଟି ନାହିଁ । ୧୫୫୩ ସାଲରେ ଜଲଲ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବାରୁ
ତାହାଙ୍କର ପୁତ୍ରୁ ମହମ୍ମଦ ଗାଁ ରାଜଦଣ୍ଡ ଧାରଣ କଲେ । ମହମ୍ମଦ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମୂର୍ଖ
ଓ ଜଘନ୍ୟଚରଣ ଏବଂ କୁସ୍ତିଭବ୍ୟବହାରୀ ଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ଅପବ୍ୟୟିତା ଚେତୁରୁ
ରାଜକୋଷ ଗୀଘ୍ର ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଗଲା ସେହି ଅର୍ଥାଭାବ ନିବୃତ୍ତିରଣ ପାଇଁ ସମ୍ରାଟ
ଅମାତ୍ୟମାନଙ୍କର ଜାୟଗିର ଭୂମି ହସ୍ତଗତ କରିବାକୁ ଅରମ୍ଭ କରନ୍ତେ ସୁଭଗ୍ନ
ଅଗ୍ରଗୀଘ୍ର ବିଦ୍ରୋହ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । କର୍ମବୃତ୍ତମାନେ ଜାମା ଉପ୍ରାନ୍ତ କରିବାରୁ
ରାଜ୍ୟଗାସନ ପକ୍ଷରେ ବିଷମ ଗୋଲମାଲ ଘଟିଲା । ଏହି ସମୟ ସିଂହାସନତ୍ରାଣ
ହୁମାୟୁନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନୁକୂଳ ହୋଇଥିଲା । ସେ କାବୁଲରେ ରହୁ
କିଛି ସିଂହାସନ ପ୍ରତି ସତ୍ତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିପାତ୍ର କରୁଥିଲେ, ଏତେବେଳେ ଭାରତବର୍ଷର
ରାଜ୍ୟଗାସନର ବିଶୁଦ୍ଧୀତ ସମ୍ପାଦ ଶୁଣିବା ମାତ୍ରେ ସୈନ୍ୟସଂଗ୍ରହ ପୂର୍ବକ କିଛି ଅନୁ-
ମଣ ଓ ହସ୍ତଗତ କଲେ; କିନ୍ତୁ ଏହି ସମୟରେ ତାହାଙ୍କର ଅସୁବିଧାଳ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ
ହେଲା । ତେଣୁବେଳେ ଯୁବରାଜ ଅବବରାଜ ବୟଃକ୍ରମ ୧୩ ବରଷ ମାତ୍ର ।
୧୫୫୬ ସାଲ ।

ପଞ୍ଚଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଅକବର ।

ଭାରତବର୍ଷୀୟ ମୁସଲମାନ ସମ୍ରାଟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅକବର ସର୍ବପ୍ରଧାନ ଅଟନ୍ତି, ସେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ତେଜସ୍ବୀ, ଧୀମାନ୍, କର୍ମଦକ୍ଷ, ସାହସୀ, ସଦାଗମ୍ଭୀ ଏବଂ ପ୍ରକୃତିକୃଲର ଅଧିକ ହିତକାଂକ୍ଷୀ ଥିଲେ । ମହମ୍ମଦ ଟୋଗଲକ ମରଣ କନଠାରୁ ଭାରତବର୍ଷର ଦଣ୍ଡନାତି ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ବିଶୁଦ୍ଧିଲ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଅଧିପତି ଧର୍ମପଣ ସଂକୀର୍ତ୍ତ ହୋଇ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ଅକବରଙ୍କ ଗାସନ ପ୍ରଭାବରୁ ପ୍ରଜାମାନେ ପରମସ୍ବର୍ଗରେ ବନ ଯାପନ କଲେ । ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ବିସ୍ତୃତ ହୋଇ ଅଗିଲ । ସିଂହାସନ ଅଗ୍ରେଦିଶ ସମୟରେ ଅକବରଙ୍କର ୧୩ ବରଷ ମାସ ବୟଃକ୍ରମ ହୋଇଥିଲା । ସେ ଯେବେହେଁ ନାନା ସନ୍ତୁଷ୍ଟାବଳୀରେ ବିଭୂଷିତ ଥିଲେ, ତଥାପି ବିଶାଳଜନ ଭାରତଗୁଡ଼ିକର ଗାସନଭାର ବହନ କରିବା ଭାବେ ପକ୍ଷରେ ଅବଗ୍ୟ କଠିନ ଥିଲା ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ହିମାୟୁନଙ୍କ ଜୀବଦିନ ସମୟରେ ବେହ୍ରାମ ଗାଁ ନାମକ ଜଣେ ସଚୀବ ଅକବରଙ୍କ ଦେହରକ୍ଷକ ସ୍ବରୂପ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ; ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ସେହି ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥାଇ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ କଲେ । ବେହ୍ରାମ ଅତି ପ୍ରଭୁତକ୍ତ ଓ ସଂଗ୍ରାମନିପୁଣ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କର ସ୍ବଭାବ ଭାବୁଗ ହୃଦୟଗ୍ରାସୀ ନ ଥିଲା ଏବଂ ସେ ତାମାଗୁଣ, ଅହଙ୍କାରୀ ଓ ଅବିନୟୀ ଥିବାରୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କର୍ମଚାରୀମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ଭଲ ପାଉ ନ ଥିଲେ । ପୁଣି କେତେକ ଜଣ ପ୍ରଧାନ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ସହିତ ଅନ୍ୟାୟ ବ୍ୟବହାର କରିବାରୁ ନ୍ୟାୟପରାୟଣ ଅକବର ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ବିରକ୍ତ ହେଲେ । ତହିଁ ଅକବର କେତେକ ଜଣ ସ୍ବହୃଦ୍ ଅମାତ୍ୟଙ୍କ ସହିତ ପରମର୍ଶ କରି ବେହ୍ରାମଙ୍କ ଅଧୀନତା ପରିତ୍ୟାଗ ଉପାୟ ଅବଧାରଣପୂର୍ବକ ଏକତା ବେହ୍ରାମଙ୍କ ସହିତ ମୁଗ୍ଧାର୍ଥ ଯାସା କଲେ; କିନ୍ତୁ ମାର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଜନନୀଙ୍କ ଅବସ୍ଥିତ ଉଲ୍ଲଟପାତାର ସମ୍ବାଦ ପ୍ରାପ୍ତିର ଜ୍ଵଳ କରି ସହସା ନଗରକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ଅକବର ଗୁଜରାଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଅପଣାକୁ ବେହ୍ରାମଙ୍କ କ୍ଷମତା ବିସ୍ତୃତ ଦେଖିବା ମାତ୍ର ପ୍ରବର କରି ଦେଲେ “ଅମ୍ଭେ ସ୍ବୟଂ ଗୁଜରାଟ-ସଙ୍ଗର ଭାର ଗ୍ରହଣ କରିଅଛୁଁ । ଏ ଉତ୍ତାରେ ଅଭିଜାହାର ଅଜ୍ଞା ମାନ୍ୟ ନୁହେଁ” ୧୫୭୦ ।

ଏଣେ ବେହ୍ରାମ ଏହି ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଚିନ୍ତାନ୍ତ ହତାଶ ହେଲେ ଏବଂ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ମନ ଫେରୁଇବା କାରଣ ବିବିଧ ଯତ୍ନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ; କିନ୍ତୁ ଦୃଢ଼-ପ୍ରତିଜ୍ଞ ଅକବରଙ୍କ ମନ କାହିଁରେ ବିଚଳିତ ହେଲା ନାହିଁ । ଅନ୍ତର ବେହ୍ରାମ ବୃତ୍ତିଭେଦୀ ହୋଇ ମକ୍କା ବମନ ମାନସରେ ଗୁଜରାଟରୁ ବହର୍ଗତ ହେଲେ ।

ଗୂର୍ଜରଦେଶଠାରେ ମକ୍କା ଗମନପାଇଁ ଯୋଜ ଅଗ୍ରେବଣ କରୁଅଛନ୍ତି ଏମନ୍ତ ସ-
ମୟରେ ଜଣେ ଲୋକ ତାହାଙ୍କୁ ଅଶୁ ନାଶ କଲ । ହୁମାୟୁନଙ୍କ ଅଧିକାର ସମୟ-
ରେ ଏହି ଘାତକର ପିତା ବେହ୍ରାମଙ୍କ ହସ୍ତରେ ନିଧନପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା ।

ବେହ୍ରାମଙ୍କ ଅପାୟେ ଅଶ୍ଳାଦଗବର୍ଣ୍ଣୀୟ ସମ୍ରାଟ୍ ନାନା ବିପ୍ଳବକୁଳ ସିଂହାସ-
ନରେ ବସି ବିପକ୍ଷମାନଙ୍କୁ ବଶୀକରଣ ଓ ସଫସ୍ତ ସୁଶୃଙ୍ଖଳା ସ୍ଥାପନ ପ୍ରଭୃତି ନାନା
ଦୂରୂହ କର୍ମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଭେତେବେଳେ ତାହାଙ୍କର ଅୟ ମଧ୍ୟ ତାଦୃଶ
ଅଧିକ ଥିଲା ନାହିଁ ଏବଂ ସେନାମାନେ ବିଦେଶୀୟ ଓ ବୃତ୍ତିଭୁକ୍ତ ଥିବାରୁ ସମ୍ରାଟ୍‌ଙ୍କ
ପ୍ରତି ସେନାଜର ତାଦୃଶ ଆହ୍ଲା ମଧ୍ୟ ଥିଲା ନାହିଁ । କେବଳ ଆକବରଙ୍କର
ମହାୟୁଧୀ ଧାମକ୍ରିଷ୍ଣାବ ତାଙ୍କୁ ବିପଦ ନିବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ସିଂହାସନ ଅଗ୍ରେ-
ବଣଠାରୁ ତାହାଙ୍କର ୨୫ ବରଷ ବୟସ୍କମ ଯର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ୭ ବରଷ କାଳ ସେ ଶତ୍ରୁ
ବିମଳ ଓ ବିଦ୍ରୋହୀ ଭୃତ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବଶୀକରଣ ପ୍ରଭୃତି ଗୁରୁତର କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ
ଥିଲେ । ସେ ଅନେକ ଗଜପୁତ ରାଜାଙ୍କୁ ପରସ୍ତ କରୁଥିଲେ; ବିନ୍ଦୁ କାହାର ବିଚ୍ଛି
ଅନିଷ୍ଟ କରି ନାହାନ୍ତି । ମୋଗଲ ଓ ରଜପୁତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବୈବାହିକ ମୁହୂର
ସମ୍ପନ୍ନ ରତ୍ନବା କାରଣ ଆକବରଙ୍କର ଐକାନ୍ତିକ ଯତ୍ନ ଥିଲା । ସେ ସ୍ୱୟଂ ଜୟପୁର
ଓ ଯୋଧପୁରର ଗଜକନ୍ୟାଙ୍କ ପାଣିପ୍ରହଣ କରନ୍ତି ଏବଂ ଯୁବଗଜ ଜୟପୁରର
ଅନ୍ୟ ଏକ ଗଜକୁମାରୀଙ୍କର ପାଣିପ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ସମ୍ରାଟ୍ ମନଭୁକ୍ତି ପାଇଁ
ଉଦୟପୁରର ଭୂପତି ଇନ୍ଦ୍ର ଯାବତ୍ତାୟ ଭୂପତିଙ୍କଦ୍ୱାରା ଏକିଷୟ ଅନୁମୋଦିତ ହୋ-
ଇଥିଲା । ଆଜିଯାଏ ଉଦୟପୁରର ଗଜବନ ଜାତ୍ୟାଂଗେ ଉଲୁଖ ଓ ରଜପୁତ
ରାଜବନ ମଧ୍ୟରେ ପବିତ୍ର ବନ ବୋଲି ଖ୍ୟାତିଲାଭ କରୁଅଛନ୍ତି । ସେହି ସମୟରେ
ବିଦ୍ରୋହୀମାନ ରଜପୁତ ଦେଶ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଗୂର୍ଜର ଦେଶରେ ପ୍ରକୃଳିତ ହୁଏ ।
ଆକବରଙ୍କର ଥୋକିଏ ବିଦ୍ରୋହୀ ଅମାତ୍ୟ ଗୂର୍ଜର ଦେଶକୁ ଯାଇ ନାନା ଉପାଦ
କଲେ ସମ୍ରାଟ୍ ସେ ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ମାତ୍ତା ବିଦ୍ରୋହମାନେ ପଳାୟନ
କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ, ସମ୍ରାଟ୍ ମଧ୍ୟ ସେହି ପଳାୟିତମାନଙ୍କର ଅନୁସରଣ କଲେ
ଏହି ଅନୁସରଣ କ୍ରିୟା ତାହାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଯେ ଏକାନ୍ତ ଅବିମୁଖ୍ୟତାର କାର୍ଯ୍ୟ
ହୋଇଥିଲା ତାହାର ସନ୍ଦେହାତ୍ମକ । କାରଣ ତାହାଙ୍କ ସହିତ ଯେତେ ସୈନ୍ୟ
ଥିଲେ ସେ ସୈନ୍ୟ ତାହାର ଛତୁଣ୍ଡ ଅଧିକ । ଫଳେ ଜୟପୁରର ରାଜା ଭଗବାନ୍
ସିଂହ ଓ ମାନସିଂହ ଉପସ୍ଥିତ ନ ଥିଲେ ପ୍ରାଣରକ୍ଷା କରିବା ସମ୍ରାଟ୍‌ଙ୍କ ପକ୍ଷରେ
ଅଭ୍ୟନ୍ତ କଠିନ ହୋଇଥାଆନ୍ତା । ଗୂର୍ଜର ବିଷୟ ନିଶ୍ଚିତି ହେଲାବେଳେ ସମ୍ରାଟ୍ ଫେରି
ଆସି ବଙ୍ଗ ଓ ବେଙ୍ଗାଲକୁ ଯୁଦ୍ଧ ଯାତ୍ରା କଲେ । ଭେତେବେଳେ ବଙ୍ଗଦେଶ ଦାଉଦ
ନାମକ ଜଣେ ଦାୟୁରୁଷ ହସ୍ତରେ ନ୍ୟସ୍ତ ଥିଲା । ସମ୍ରାଟ୍ ଅନାୟାସରେ ତାହାକୁ

ପରସ୍ତ କରି ତଦେଗ ଅଧିକାର କଲେ । ତହିଁ ଉତ୍ତାରେ ବାଗ୍ମୀର ଓ ପେଗୋୟା ସମ୍ରାଟଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହେଲା; କିନ୍ତୁ ଖେଷୋକ୍ର ଦେଗ ଯୁଦ୍ଧରେ ତାହାଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟପାତ୍ର ସୁଦକ୍ଷ ବାଚ୍ଚତୁର ବିରବଳ ନାମକ ଅମାତ୍ୟ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିନ୍ତି । ବିରବଳ ମୃତ୍ୟୁସମ୍ମାନ ପାଇ ଅକବର ଅନେକ ବିଳାପ ଓ ପରିତାପ କରିଥିଲେ । ୧୫୮୭ ।

ଅକବରଙ୍କ ବାହୁବଳଦ୍ୱାରା ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଉପଯୁଗୁର ଓ ଅଫଗାନି-ସ୍ଥାନର ପାଞ୍ଚୋଟି ଭୂଭାଗ ଉନ୍ନ ସମସ୍ତ ଅର୍ଯ୍ୟବର୍ତ୍ତ ବଞ୍ଚିବାମ୍ରାଜ୍ୟ ଭୁକ୍ତ ହେଲା । ତତ୍ତ୍ୱପର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ତାହାଙ୍କର ଲକ୍ଷସ୍ଥଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ସେହି ଦେଶ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟୁଚ୍ଛୋଦି ନିବନ୍ଧନ ତାହାଙ୍କ ମାର୍ଗ ପୂର୍ବରୁ ନିଷ୍ଠୁର ହୋଇଥିଲା । ୧୫୯୫ସାଲେ ଅମେଦ ନଗର ଗଢାବନରେ ଉପବେଶନ କରିବା ପାଇଁ ଶୁଭକ୍ଷଣ ପ୍ରତିଦୃଷ୍ଟି ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ପଠାନ୍ତି । ତତ-ନୂସାରେ ୧ ଦିନ ମୋଗଲସେନା ପ୍ରେରଣ ହୋଇଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଏହି ସେନାମାନଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତ ପୂର୍ବେ ଗଢାବନ ଅତ୍ୟାଧିକାରୀଙ୍କ ହସ୍ତଗତ ହୋଇ ଥିଲା । ଅଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତାରେ ଶୁଭବିବ ନାମ୍ନା ଜଣେ ରାଜା ପ୍ରାୟକ୍ର ଅଧିକାରକୁ ଅପହରଣ କରି ଏକ ଶିଶୁର ରକ୍ଷାକର୍ତ୍ତ୍ରୀସ୍ୱରୂପ ହୋଇ ତାହା ନାମରେ ନଗର ଅଧିକାର କଲେ । ଶୁଭବିବ ଓ ମୋଗଲ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ସହଜ ବିଷମ ଯୁଦ୍ଧ ଘଟିଲା । ଅକବରଙ୍କ ପୁଅ ମୁରାଦ ମୋଗଲ ସେନାମାନଙ୍କର ନେତା ଥିଲେ । କିଛି କ୍ଷଣ ଯୁଦ୍ଧ ଉତ୍ତାରେ ମୋଗଲ ସେନାମାନେ ଦୁର୍ଗର ବସ୍ତ୍ର ବିସ୍ମୟ ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି । ତହିଁ ଦୁର୍ଗାନ୍ତରୀ ସେନାମାନେ ପଳାୟନ କରିବାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ ତେଣେ-ବେଳେ ଶୁଭବିବ ଅବଶେଷନଦ୍ୱାରା ବଦନ ଅତ୍ୟଧିକ କରି ବର୍ମ ପରିହରଣ ଶକ୍ତିରେ ଓ ଇଷ୍ଟୋଷ ଅସୀ ହସ୍ତେ ମୋଗଲ ସେନାମାନଙ୍କର ସମ୍ମୁଖିନୀ ହେଲେ । କର୍ତ୍ତ୍ରୀର ଏତାଦୃଶ ସାହସ ଦେଖି ପଳାୟନପରାୟଣ ସେନାମାନେ ନିବୃତ୍ତ ହେଲେ ଓ ଅସୀମ ସାହସ ପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବକ ବିପକ୍ଷମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧରେ ମାଡ଼ିଲେ । ସେ ଦିବସ ସନ୍ଧ୍ୟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯୁଦ୍ଧ ଚାଲିଲା । ମୋଗଲ ସେନାମାନେ ଅଗତ୍ୟା ପ୍ରତିନିବୃତ୍ତ ହେଲେ । ପରଦିବସ ଶୁଭବିବ ସକ୍ରିୟ ପ୍ରତ୍ନାବ କରିବାରୁ ମୋଗଲ ସେନାମାନଙ୍କୁ ତହିଁରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ । ସନ୍ଧିରେ ଏହି ନିୟମ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ହେଲା ଯେ ଅମେଦ ନଗରାଧ୍ୟପତି ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ବିରାଟର ଦେଗ ଅର୍ପଣ କରିବେ ସମ୍ରାଟ ଅମେଦ ପ୍ରତି ଅତି କେତେ ଅତ୍ୟାଧିକ କରିବେ ନାହିଁ । ୧୫୯୭ ।

ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସହଜ ସନ୍ଧିର ଅଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତାରେ ଅମେଦ ନଗରରେ ପୁନ-ବାର ବିଚ୍ଛୋଦି ପତାକା ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ମିଥଗନ୍ଧ୍ୟର ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ମୋଗଲ

ସେନାମାନଙ୍କୁ ପୁନଃବାର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟକୁ ଯିବାକୁ ହେଲା । ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱସଙ୍ଗେ ମହାମହିମ ଅବବର ମଧ୍ୟ ଯାଇଥିଲେ । ଅଳ୍ପ ଅୟାସରେ ଅମେଦ ନଗର ଓ ଗାନ୍ଦେସ ଦକ୍ଷିଣାପ୍ରାନ୍ତକୁ ହେଲା । ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଅବବର କୁମାର ତାନିୟୁଲକୁ ବଗର ଓ ଗାନ୍ଦେସର ଗାସନ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱରେ ଓ ସୁପ୍ରିଦିବ ମନ୍ତ୍ରୀ ଅବଦୁଲଫାଜଲକୁ ସୈନ୍ୟାପତ୍ୟରେ ଲଢ଼ୁକୁ କର ଅଗ୍ରାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ । ୧୭୦୧ ।

ଅବବର ଯେତେବେଳେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟକୁ ଗମନ କରନ୍ତି ତେତେବେଳେ ତାହାଙ୍କର ବଂଶଭବର୍ଷାୟ ଜ୍ୟେଷ୍ଠକୁମାର ସେଲିମଙ୍କୁ ଅଜମୀରର ଗାସନକର୍ତ୍ତା ସଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କରି ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ଯେ, ସେଲିମ ସିଂହାସନର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ଅଟନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ସେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ସୁଦ୍ଧା ତୁଷ୍ଟ ନ ହୋଇ ପିତାଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତି ସମୟରେ ସିଂହାସନ ଅଧିକାର ସଂକଳ୍ପ କରିଥିଲେ । ସେଲିମ ସ୍ୱଭାବରେ ନିବୋଧ ଥିଲେ ନାହିଁ । ଅପରିମିତ ସୁଗମାନ ଓ ଅହଫେନ ଭକ୍ଷଣ-ଦ୍ରାବ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ଗୁଚ୍ଛି କଲୁଷିତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସମ୍ରାଟ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ସମୟରେ ଏହି ସମ୍ବାଦ ପାଇ ତାହାଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ—

“ସେଲିମ !

ତୁମ୍ଭର ଅବଲମ୍ବିତ ଗର୍ହିତ ଉପାୟ ପରିତ୍ୟାଗ କର, ନଚେତ୍ତ୍ୱ ଭବିଷ୍ୟତରେ ତୁମ୍ଭର ମହାନ ଅନିଷ୍ଟ ଘଟିବାର ସମ୍ଭାବନା । ଅତିଏକ ଲେଖୁଅଛୁଁ ଯଦି ଗାନ୍ଧି ସତ୍ତ୍ୱପଥାଗ୍ରୟୀ ହୁଅ ତେବେ ତୁମ୍ଭର ସମସ୍ତ ଅପରାଧ ମାର୍ଜନା କରିବୁଁ” ।

ଏହି ପଦ ପାଇ ସେଲିମ ବଗତା ସ୍ୱୀକାର କଲେ ଓ ଅବଲମ୍ବେ ପିତା ନିକଟରୁ ବଙ୍କ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଅଧିକାର ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ସେଲିମଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପୁଅ ଥିଲା ତାହାର ନାମ ଶମ୍ସୁ । ଏହି ପିତା ପୁଅଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା ନାହିଁ । ସମ୍ପର୍କ ସେଲିମ ଶୁଣିଲେ ଯେ, ଶମ୍ସୁ ସମ୍ରାଟଙ୍କର ଅତି ପ୍ରୀତିଭକ୍ତ ନ ହୋଇଅଛନ୍ତି ଅତିଏକ ସମ୍ରାଟ୍ ତାହାଙ୍କୁ ସିଂହାସନର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ କରିଗଲେ ମଧ୍ୟ ଯାଇ ପାରନ୍ତି ସେ ଏହି ଅନୁମାନ କରି ଶମ୍ସୁଙ୍କ ବଧୋପାୟ ଚିନ୍ତା କଲେ । ମାନସିଂହଙ୍କ ଭଗିନୀ, ଶମ୍ସୁଙ୍କ ଜନନୀ ଏହି ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖିତ ହୋଇ ବସପାନ କରନ୍ତି ।

ଏହି ଘଟନାର କିଛିଦିନ ଉତ୍ତାରେ ମହାତ୍ମା ଅବବରଙ୍କ ସହଜ ସେଲିମଙ୍କର ଥରେ ଭେଟ ହେଲା । ସମ୍ରାଟ୍ ପ୍ରଥମରେ ତାହାଙ୍କୁ ଅବରୁଦ୍ଧ କଲେ; କିନ୍ତୁ ପରେ ଅନୁରୋଧ ପ୍ରଦର୍ଶନପୂର୍ବକ କିଛି ନ କହି ଛାଡ଼ି ଦେଲେ ।

କେତେକବର୍ଷ ପୂର୍ବରେ ଅବବରଙ୍କ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁଅ ମୋରାଦ ପଞ୍ଜବ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ; ବର୍ତ୍ତମାନ ତୃତୀୟ ପୁଅ ତାନିୟୁଲଙ୍କର ମଧ୍ୟ ମୃତ୍ୟୁସମ୍ବାଦ ଅତି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଏହି ସମ୍ବାଦ ପାଇ ସମ୍ରାଟ୍ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ବିଳାପ କଲେ ।

ଉପର୍ୟୁପର ପ୍ରିୟସାଧନମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣନାଶ ସମ୍ଭାବ ଛବିଶଦ୍ୱାରା ସମ୍ରାଟଙ୍କର ଏପରି ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଭଙ୍ଗ ଅରମ୍ଭ ହେଲା ଯେ ସେ ଆଉ କୌଣସି ଉପାୟଦ୍ୱାରା ପ୍ରକୃତସ୍ଥ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ମୁମୂର୍ଷୁ ଦଶାରେ ଆକ୍ରମଣ ସମସ୍ତ ପ୍ରୟାନ, ଅମାତ୍ୟ ଓ ସେଲମଙ୍କୁ ଗନ୍ଧ୍ୟା ପାଶୁକୁ ଆହ୍ୱାନ କରି କହିଲେ “ଯଦି ଅମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କାହାରିଠାରେ ଧୃଷ୍ଟ ଅପଗ୍ୟ କରିଥାଉଁ ତେବେ ଏତେବେଳେ ତାହା ମାର୍ଜନା କର” । ତତ୍ତ୍ୱ ଛବଣେ ସେଲମ ଅଶ୍ରୁ ସମୁଦ୍ଧଳିତ ଲେଉଟେ ପିତୃଗରଣରେ ଲପଟିତ ହେଲେ ।

ତତ୍ପରେ ମହାମହିମ ଆକ୍ରମଣ ଲଜ ଭରବାଣୀ ସେଲମଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଅର୍ପଣ କରି ଅବରୋଧବିନାଶମାନଙ୍କର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ, ବଳ ଓ ଦାସବର୍ଗଙ୍କପ୍ରତି ଯତ୍ନ ଓ ଅନୁଗ୍ରହ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଅନୁସାରେ କରାଗଲା । ଉତ୍ତାରେ ତନ୍ମୁ ଜ୍ୟାଗ କଲେ । ୧୭୦୫ । ସେ ୫୦ ବରଷ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ଆକ୍ରମଣ ଦୃଢ଼, ସୁଗଠିତ ଓ ଗୌର କଲେବର ଥିଲେ । ସେ ଯୌବନକାଳରେ ସୁରାପ୍ରିୟ ଓ କିଲାସୀ ଥିଲେ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ପରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମିତା-ଗୁରତାର ବଗମୁଦ ହୋଇଥିଲେ । ମୃଗୟାରେ ତାହାଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନୁରାଗ ଥିଲା । ହସ୍ତୀ ବ୍ୟାଘ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଯେ ସକଳ ଶିକାରରେ ପଦେ ପଦେ ବିପଦ ଘଟିବାର ସମ୍ଭାବନା ସେହି ସକଳ ଶିକାରକୁ ଆଧିକ ଭଲ ମଣୁଥିଲେ । ଅଶ୍ୱାରୂତ ହୋଇ ଭ୍ରମଣ କରିବା ତାହାଙ୍କର ବିନୋଦନୋପାୟ ଥିଲା । କେବେ, ସେ ଇଚ୍ଛାପୂର୍ବକ ଏକଦିନେ ୧୫ । ୧୭ ଜୋଗ ମାର୍ଗ ପଦବ୍ରଜେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିଲେ । ଅପରିମିତ ଶୟନ ତାହାଙ୍କୁ ଏକାବେଳେକେ ଯରତ୍ୟାଗ କରିଥିଲା । ସେ ଅତି ସାହସୀ ଥିଲେ ଆଧିକ ଯୁବରେ ତାହାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ଥିଲା ନାହିଁ । ସେ କେବଳ ଦକ୍ଷିଣ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର କେତେକ ଦୃଢ଼ ରାଜ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧଶୈଳୀ ପାଇଁ ସମରକ୍ଷେପରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଚିତ୍ର ସଦାଶୟତା, ନମ୍ରତା, ଉଦାରତା ଓ ବଦାନ୍ୟତା ପ୍ରଭୃତି ସଦ୍‌ଗୁଣା-ବଳୀରେ ବିଭୂଷିତ ଥିଲା । ଆକ୍ରମଣ ଦର୍ଶନ ଓ ପରମାର୍ଥ ବିଷୟକ ଉଚ୍ଚବିଚାରରେ ଏକାନ୍ତ ରତ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସମତ ବିପରୀତବାଦମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତାହାଙ୍କର ଅଶ୍ରୁ-ମାତ୍ର ବିରୋଧ ଥିଲା ନାହିଁ । ବଳେ ବା ହୌସଲେ ପ୍ରଜାପୀତକଦ୍ୱାରା କୋଷପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବା ତାହାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା ନାହିଁ । ପ୍ରଭୃତ ପ୍ରଜାବିଚ୍ଛେଦ ହେବା ପାଇଁ ତାହାଙ୍କର ଈତାନ୍ତ ଆନ୍ତରିକ ଯତ୍ନ ଥିଲା । ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ବୋଲି ଇତର ବିଶେଷ ବିବେଚନା ତାହାଙ୍କ ମନରେ ସ୍ଥାନ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଥିଲା ନାହିଁ । ସେ (ଗୁଣ ଥିଲେ) ଉତ୍ତମ ଜାତୀୟ ଲେଖକ, ଉଚ୍ଚପଦ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ଉତ୍ତମ ଜାତୀୟ ଲେଖକ ଏକମେଳ କରି ଗଢ଼ି କରିବା ତାହାଙ୍କର

ମୁଖ୍ୟାଦିପ୍ରାୟ ଥିଲା । ଫଳେ ଅକବରଙ୍କୁ ପର ମହାତ୍ମା ଗଜା ଭାରତବର୍ଷରେ
 ଅବା ପୃଥିବୀରେ ବରଲ ଦେଖା ଯାଏ । ଅକବର ପ୍ରଥମେ ମୁସଲମାନ ଧର୍ମରେ
 ଗାନ୍ଧିତ ଥିଲେ । ପରେ ଏକମାତ୍ର ଅଦ୍ୱିତୀୟ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ନିର୍ମଳ ଉପାସନା
 ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଏହି ମତ ଥିଲା ଯେ ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରଣୀତ କୌଣସି
 ପ୍ରକାର ଅର୍ଚ୍ଚନା ପ୍ରଣାଳୀ ବା କର୍ମକାଣ୍ଡ ମାନ୍ୟ ନୁହଇ । ଯେ ହେତୁରୁ କି ପ୍ରଧାନ
 କି ଅପ୍ରଧାନ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକର ମତିଭ୍ରମ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା, ଅତଏବ
 କେବଳ ଯୁକ୍ତି ଅମୃତମାନଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ଉପଦେଶକ, ତଥାପି ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର
 ଅଦ୍ୱିତୀୟତା ଓ ପରମ ଦୟାଳୁତା ଉତ୍ତମରୂପ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହେଉଅଛି । ଅହାର
 ବିଷୟରେ ତାହାଙ୍କର କୌଣସି ପ୍ରକାର ଦ୍ରବ୍ୟର ନିଷେଧ ଥିଲା ନାହିଁ । ସେ
 ଜାତିଭେଦ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରୁ ନ ଥିଲେ । ସେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନ ଉଭୟ
 ଜାତୀୟ ହେତେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଅଯୋକ୍ତିତ ନିୟା ଲେଖ କରିବାକୁ ବିଶେଷ ଯତ୍ନଶୀଳ
 ଥିଲେ । ଅଗ୍ନିପରୀକ୍ଷା ଓ ବାଲୁବିବାହ ନିବାରଣ ଏବଂ ବିଧବା ବିବାହ ପ୍ରଚଳନ
 ପ୍ରଭୃତି ବିବିଧ ସଙ୍ଗାର୍ଯ୍ୟର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ପୂର୍ବ ମୁସଲମାନ
 ଗଜାମାନଙ୍କ ସମୟରେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ଅନେକ ଅବିଧେୟ ଶୁଳ୍କ ଦେବାକୁ ହେଉଥିଲା
 ଓ ମୁସଲମାନ ପ୍ରଜା ଭିନ୍ନ ଆଉ ସମସ୍ତ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଜିଜ୍ଞାସା ନାମକ ଏକ ପ୍ରକାର
 ଶୁଳ୍କ ଦେବାକୁ ହେଉଥିଲା । ଅକବରଙ୍କ ଗାସନ ସମୟରେ ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ
 ଉଦ୍‌ଯାତ୍ତିତ ହୁଏ । ଅକବରଙ୍କର ଜି ୨ ଶ ସହକାରୀ ଥିଲେ । ପ୍ରଥମଙ୍କ ନାମ
 ଫେଜା ଓ ଦ୍ୱିତୀୟଙ୍କ ନାମ ଅବଦୁଲ୍‌ଫାଜଲ । ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଫେଜା
 ପ୍ରଥମରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଶିକ୍ଷା କରନ୍ତି ଏବଂ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରୁ ବିବିଧ କାବ୍ୟ,
 ଦର୍ଶନ, ବୀଜଗଣିତ ଓ ଲୀଳାବତୀ ତାହାଙ୍କଦ୍ୱାରା ଅନୁବାଦିତ ହୁଅଇ । ଫେଜାଙ୍କ
 ଭ୍ରାତା ଅବଦୁଲ୍‌ଫାଜଲ ମଧ୍ୟ ଅସାଧାରଣ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ସେ ଅକବରଚରିତ
 ନାମକ ସ୍ୱପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚୟିତା ଅଟନ୍ତି । ମହାତ୍ମା ଅକବର ଗଜସ୍ବ ଅଦାୟ,
 ସୈନ୍ୟ ଏବଂ ରାଜ୍ୟଗାସନ ସମ୍ପନ୍ନୀୟ ପ୍ରଭୃତି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଷୟର ଅନେକ
 ସୁଶୃଙ୍ଖଳାବଦି କରିଯାଇ ଥିଲେ । ଆକବାଲ ଓଡ଼ିଶା ଗଡ଼ଜାତ ମାହାଲର
 ରାଜାମାନେ ଯେତେବେଳେ ପାଉଣାଦାରମାନଙ୍କୁ ଗୋଦ ଟଙ୍କା ନ ଦେଇ ବରାଜ ଗତି
 କରନ୍ତି, ପୂର୍ବଜନ ମୁସଲମାନ ରାଜାମାନଙ୍କ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ ନିୟମ
 ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଅକବର ତାହା ରଦ୍ଧ କରି ଯାହାର ଯାହା ପ୍ରାପ୍ୟ ତାକୁ
 ରାଜକୋଷରୁ ନଗଦ ଟଙ୍କା ଦେଉଥିଲେ । ମହାତ୍ମା ଅକବର ସ୍ୱୟଂ ପରିଚ୍ଛଦ ଓ
 ଆଉରାଣ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ଆତମ୍ବର କରନ୍ତି ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କର ସ୍ୱତ୍ୱ
 ଅଭ୍ୟନ୍ତର ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ଥିଲା ।

ଷୋଡ଼ଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଜାହାଜୀର ।

୧୭୦୫ ସାଲେ କୁମାର ସେଲମ ଜାହାଜୀର ଅର୍ଥାତ୍ ଭୁବନବିଜୟୀ ଉପାଧୀ ଧାରଣ ପୂର୍ବ ସିଂହାସନାବେଷ୍ଟଣ କଲେ । ସେ ପ୍ରଥମେ ରାଜ୍ୟମଧ୍ୟରେ ବରକୁ-
ଜନକ କେତେକ ଶୁଳ୍କ, ଗୃହସ୍ଥମାନଙ୍କ ଗୃହରେ ବଳପୂର୍ବକ ରାଜପୁରୁଷମାନଙ୍କର
ବସା କର ରହିବା, ମଦଗ୍ୟାନ ଓ ଦୋଷିମାନଙ୍କର ନାସାବର୍ଣ୍ଣକ୍ଲେଦ ନିଷେଧକ
ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ସୁନିୟମ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରନ୍ତି । ଯାହାର ଇଚ୍ଛା ସେ ଗୃହସାକ୍ଷାତ୍ ନାଚ
କରିବାକୁ ପାରବ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟେ ସେ ନିଜ ଆବାସଗୃହରେ କେତେ ଗୃହୀଣ
ସୃଷ୍ଟିଦଣ୍ଡା ଟଙ୍କାର ସେହ ଘଣ୍ଟାବଳୀରେ ଟୁଙ୍ଗାଳ ବଜନ ପୂର୍ବକ ତାହାର ଅପର
ପ୍ରାନ୍ତ ଜାହାଜୀରେ ରଖିଥିଲେ । ସେହ ଟୁଙ୍ଗାଳ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଘଣ୍ଟାଧୁନ ହେଲେ
ସେ ଜାଣିପାରନ୍ତି ଯେ, କୌଣସି ଆବେଦନଦ୍ୱାରା ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର ପ୍ରାର୍ଥନା
କରୁଅଛନ୍ତି । ପୂର୍ବେ ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇଅଛି ଯେ, ଜାହାଜୀରଙ୍କର ଗସ୍ତ ନାମ-
ଧେୟ ଏକ ପୁଷ୍ପ ଥିଲେ; ସେହି ପୁଷ୍ପ ସହଜ ଜାହାଜୀର ପ୍ରଣୟ ଥିଲା ନାହିଁ । ଏତେ-
ବେଳ ଯାଏ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ମନୋମାଳିନ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା ।
ଗୃହ୍ୟାଚ୍ଛେଦର ଗୁରୁମାସ ଉତ୍ତାରେ ଦିନେ ରଜନୀରେ ସମ୍ରାଟ୍ ପ୍ରବୋଧିତ ହୋଇ
ଦେଖିଲେ ଯେ, କୁମାର ଗସ୍ତ ଥୋଡ଼ାଏ ଅନୁଚର ସହଜ ଦକ୍ଷିଣ ପଲ୍ଲୀୟନ
କରୁଅଛନ୍ତି, ସେ କୁମାରଙ୍କ ଅନୁସରଣପାଇଁ ଅବିଳମ୍ବେ ଲେଟ ପ୍ରେରଣ କଲେ
ଏବଂ ପ୍ରାୟେ ଉପସ୍ଥିତ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଘେନି ସ୍ୱୟଂ ଯାଣ କଲେ । ଗସ୍ତ ମାର୍ଗରେ
ଦେଶ ଲୁଣ୍ଠନ କରୁ ଯାଇ ୧୦ ସହସ୍ର ସୈନ୍ୟସହଜ ପଞ୍ଜାବରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ
ସେ ସ୍ଥାନରେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଆଗ୍ରଗ ସେନାମାନଙ୍କ ସହଜ ଜାହାଜୀର ଯୁବ ହେଲା ।
ସେହି ଯୁବରେ ଗସ୍ତ ପରସ୍ତ, ଧୃତ ଓ କଠିନଶୃଙ୍ଗାଳରେ ବନ୍ଦ ହୋଇ ସମ୍ରାଟଙ୍କ
ନିକଟକୁ ଆମତ ହେଲେ । ସମ୍ରାଟ୍ ପୁଷ୍ପକୁ ପ୍ରାଣଦାନ କଲେ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ଜାହା-
ଜୀର ୨ ଗଜ ଅନୁଚରଙ୍କୁ ଶୂଳଦ୍ୱାରା ବଧ କଲେ । ସେହି ବଧକ୍ରିୟା ସାଧନ
ସମୟରେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଆଦେଶାନୁସାରେ କୁମାର ଏକ କରପୃଷ୍ଠରେ ଅଗ୍ରେସ୍ଥିତ
ହୋଇ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଚାଲିଗଲେ ହେଲେ ଏବଂ ଜଣେ ବେଶଧାରୀ ପୁରୁଷ
କହିଲେ “କୁମାର ଆପଣଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ଏମାନେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ଅଛନ୍ତି ।
ଆପଣ ଏମାନଙ୍କ ଆତ୍ମବାଦନ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତୁ” । ଅନନ୍ତର କୁମାର ବାଗିଚାରକୁ
ନାଚ ହେଲେ । ସେ ସ୍ଥାନରେ ସେ ୩ ଦିବସ ଆହାର ପରିତ୍ୟାଗ କରି କେବଳ
ଆଶ୍ରୟାତ କରୁଥିଲେ । ପରବର୍ଷ ୧୭୦୭ ସାଲେ ବସନ୍ତ ସମୟରେ ଜାହାଜୀର
ଜାଗୁଲକୁ ଗମନ କରି ସମ୍ରାଟଙ୍କ ମନ୍ତ୍ର କଲେ ।

୧୬୧୧ ସାଲେ ଜାହାଙ୍ଗୀର, ସ୍ୱପ୍ନସିଦ୍ଧ ନୂରଜାହାନାୟାଙ୍କ ପାଣିପାତ୍ରନ କରନ୍ତି । ପାରସ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଚିହାଗ୍ନ ନଗରର ଏକ ପ୍ରଧାନ କର୍ମଚାରୀର ପୁତ୍ର ଗବସଭଦୀନ ଦରଦ୍ରାବାସନ୍ ହୋଇ ଭାଗ୍ୟ ବଢାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଦୁଇପୁତ୍ର ଓ ଅନ୍ୟସଭା ରମଣୀଙ୍କ ସହତ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆସିଥିଲେ । ଜାହାଙ୍ଗୀରଠାରେ ସେହି ରମଣୀ ଗୋଟିଏ ଜନ୍ମା ସନ୍ତାନ ପ୍ରସବ କଲ । ପଥଚାନ୍ତି ଓ ପ୍ରସବବେଦନା ହେ-
ତୁରୁ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଏପରି ଦୁର୍ଗନ୍ଧ ଥିଲା ଯେ, ତଦ୍ୱାରା ନବପ୍ରସୂତା ଜନ୍ମା ଜୀବନ ଧାରଣ କରିବାକୁ ପାରେ । ଗବସ ମଧ୍ୟ ଏପରି ଲକ୍ଷଣମୂଳ ହୋଇଥିଲେ ଯେ, ଧାନ୍ତୀ ନିୟୁକ୍ତ କରିବା ତାହାଙ୍କର କ୍ଷମତାଜାତ ଥିଲା । ସୁତରାଂ ଅପତ୍ୟସ୍ନେହ ପରିତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ ସେହି ପାତ୍ରଦମ୍ପତି ମାର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ନବପ୍ରସୂତା ଜନ୍ମାକୁ ଅଗତ୍ୟା ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଅନୁକୂଳ ଦୈବବଶରୁ ସେହି ମାର୍ଗ ଦେଇ ଏକଦଳ ଭାରତବର୍ଷ ଆଗମନଶୀଳ ବଣିକ ଆସିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଧାନ ବଣିକ ସେହି ମାର୍ଗତ୍ୟକ୍ତା ଜନ୍ମାକୁ ପ୍ରତିପାଳନ କରିବା ବାସନାରେ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଏବଂ ପଶ୍ଚେଦାନ ନିମନ୍ତେ ଏକଥାଣୀ ନିୟୁକ୍ତ କଲେ । ସେହି ଜନ୍ମାର ଜନନୀ ଯେ ଧାନ୍ତୀସ୍ଥାନାୟା ହୋଇଥିଲେ ଏ କଥା ବୋଲିବା ବାହୁଲ୍ୟ-
ମାସ । କାରଣ ସେହି ଦୂର୍ଗମ ମାର୍ଗରେ ଅନ୍ୟ ଧାନ୍ତୀ ମିଳିବାର ସମ୍ଭାବନା କି ? ପରେ ଗବସ ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ପୁତ୍ରଦ୍ୱୟ ମଧ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱେ ଭାରତବର୍ଷରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ବଣିକ, ଗବସ ପରିବାରର ସଦାଗତ୍ୟୁକ୍ତା ଶୁଣି ବସନ୍ତ ହୋଇ, ମହାତ୍ମା ଅକବରଙ୍କଠାରେ ପରିଚୟ କରଇ ଦେଇ ଏକଠି ପଦରେ ନିୟୁକ୍ତ କରଇ ଦେଲେ । ସେହି ଦିନଠାରୁ ଗବସ ସ୍ୱର୍ଗାୟ ସ୍ୱଭାବସିଦ୍ଧ ବିଚକ୍ଷଣତାଦ୍ୱାରା ଉତ୍ତରାତ୍ମର ଉନ୍ନତପଦ ଲାଭ କରନ୍ତି । ପୂର୍ବୋକ୍ତ ବଣିକପାଳତା ଜନ୍ମା ଜାଲ-
କ୍ରମେ ଅନୁପମ ରୂପଲବଣ୍ୟମୟୀ ହେଲେ । ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଅନ୍ତଃପୁର ମଧ୍ୟକୁ ଗମନ କରିବା ଗବସପତ୍ନୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କୌଣସି ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ନ ଥିଲା । ନୂରଜାହାନାୟା ମଧ୍ୟ ଜନନୀଙ୍କ ସହତ ଗମନ କରୁଥିଲେ । ଦିନକରେ ସେହି ସଂସାରଲଲମ ଯୁବକ କୁମାର ସେଲିମଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିପଥବର୍ତ୍ତନା ହେବାରୁ ସେ ତାହାଙ୍କର ରୂପଲବଣ୍ୟ ଦେଖି ଅଧୈର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରଣୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ତତ୍ତ୍ୱ ଶ୍ରବଣରେ ଗବସଜାୟା ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କୌଣସି ଅବଗ୍ଞେୟବସିନୀଦ୍ୱାରା ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଶ୍ରୁତିଗୋଚର କରଇ ଦେଲେ । ଜ୍ୟାୟସଗ୍‌ପୂଣ ସମ୍ରାଟ୍ ଏହି କଥା ଶ୍ରବଣ କରିବା ମାତ୍ରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ରାଗାନ୍ୱିତ ହେଲେ ଓ ପୁତ୍ରକୁ ଅନେକ ତର୍ଜନା କଲେ ଏବଂ ଜନ୍ମାକୁ ପାଶବାକ୍ତ କରିବାପାଇଁ ଗବସଙ୍କ ମର୍ମମର୍ତ୍ତ ଦେଲେ । ଉଦନସାରେ ଗେରଅଫଗାନଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରଣା ନୂରଜାହାନାୟାଙ୍କର ପରିଣୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା । ସଦାଗତ୍ୟୁ ଅକବର

ଯୌତୁକ ସ୍ବରୂପ ଗେର ଅଫଗାନଙ୍କୁ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଖଣ୍ଡେ ଜାୟଗିର ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

ଯୁବଜା ପରଜାୟା ହୋଇ ଦୂରଦେଶକୁ ନାଜ ହେଲେ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କର ମୋହନମୂର୍ତ୍ତି ସେଲମଙ୍କର ହୃଦୟପଥରୁ ଅପନାଜ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସିଂହାସନାରୁ ଡୋଇ ସେହି ରମଣୀରତ୍ନ ଲଭର ଉପାୟ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ସମ୍ରାଟ୍ ପ୍ରଥମେ ବହୁଲସମ୍ପତ୍ତି ସହିତ ନୁରଜାହାନାୟାଙ୍କୁ ବିଚ୍ଛେଦନ କରା କାରଣ ଗେରଅଫଗାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଦୂତ ପଠାଇଲେ । ଅଫଗାନ ବହୁ ସାମାନ୍ୟ ଲୋକ ନୁହନ୍ତି, ସାମାନ୍ୟ ଧନ ଲୋଭରେ ଯେ, ଏତାଦୃଶ ଜୟନ୍ୟବସ୍ବୟରେ ସମ୍ମାନ ହେବେ ଏହା ନିତାନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ ; ସୁତରାଂ ଗେରଅଫଗାନ ଏହି ପ୍ରସାବ ଶୁଣି ଅତ୍ୟନ୍ତ ରାଗାନ୍ତୁତ ହେଲେ ଓ ଅପଣାକୁ ବିଦ୍ରୋହୀ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରି ଦେଲେ ଏବଂ ବହୁ ମଧ୍ୟରେ ଖଣ୍ଡେ କୁଣ୍ଡଳା ଗୋପନ ଭାବରେ ଘେନି ଏହି ପ୍ରସାବର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ବଙ୍ଗଦେଶର ତାହାଲକ ସୁବାଦାରଙ୍କ ଜାମୁରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ପ୍ରଥମ ସମ୍ମୁଖେ ଉତ୍ତାରେ ଯୁଦ୍ଧୋକ୍ତ ବିଷୟ ଉଦ୍ଘାଟିତ ହେବାମାତ୍ର ଗେରଅଫଗାନ ସୁବାଦାରଙ୍କୁ ବଧ କଲେ; କିନ୍ତୁ ସୁବାଦାରଙ୍କ ପକ୍ଷୀୟ ଲୋକମାନଙ୍କ ଦ୍ବାରା ସ୍ବୟଂ ନିଧନ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ସୁବାଦାରବଧ ଅପରାଧରେ ଗେରଅଫଗାନଙ୍କ ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ସହିତ ବିଧବା ରମଣୀ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ନାଜ ହେଲେ । ନୁରଜାହାନାୟା ଦିଲ୍ଲୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାମାତ୍ର ନିର୍ଦ୍ଦୟ ଜାହାଙ୍ଗୀର ଜାହାଙ୍ଗର ପ୍ରଣୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ; କିନ୍ତୁ ସେ ପତିହନ୍ତାଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନାରେ କର୍ଣ୍ଣପାତ ମଧ୍ୟ କଲେ ନାହିଁ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସାମାନ୍ୟ ଜାମୁକମାନେ ଏପରି ଅସହାୟା ରମଣୀ ପ୍ରତି ବଳ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଜାହାଙ୍ଗୀର ତାହା କଲେ ନାହିଁ । ନୁରଜାହାନାୟା ସାମାନ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ଧରଣ କାଳ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଅନ୍ତଃସ୍ଥରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । କମଳନା ପଙ୍କଜ ସରୋବରରେ ବାସ କରି ମଧ୍ୟ ସୌରଭ ବିସ୍ତାର କରୁଥାଏ । ନୁରଜାହାନାୟା ଯେ କେବଳ ବାହ୍ୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଆଧାର ଥିଲେ ଏମନ୍ତ ନୁହେଁ । ସେ ଶିଳ୍ପ, ଚିତ୍ରକାର୍ଯ୍ୟ ଓ କବିତା ରଚନା ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ସନ୍ତୁଷ୍ଟରେ ଅଲଙ୍କୃତ ଥିଲେ । ରମଣୀ ଜାତିର କଥା ଅବା ବି କହବା; ଉଲ୍ଲିଖିତ ଗୁଣାବଳୀ ବିଷୟରେ ଭାରତବର୍ଷରେ ତାହାଲକ ଅଳ୍ପ ପୁରୁଷ, ତାହାଙ୍କ ଉପମାସ୍ଥାନାୟା ଥିଲେ ପୁଣି ମନ୍ତ୍ରଣା ବିଷୟରେ ଅନେକ ଦକ୍ଷ ସଚୀବ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ଠାରେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମାନିଥିଲେ । ସାମାନ୍ୟାବସ୍ଥାରେରହି ମଧ୍ୟ ଅସାଧାରଣରୂପଲବଣ୍ୟମୟୀ ନୁରଜାହାନାୟା ଗୁଣବତ୍ତା ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ସେ ସାମାନ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ରହି ନାନା ପ୍ରକାର ଜରିର କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ଓ କବିତା ରଚନା କରି ନିନୟାପନ କରୁଥିଲେ । ଏହି ବିଷୟ କର୍ଣ୍ଣ ପରମ୍ପରାୟ

ସମ୍ରାଟଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ହେଲେ ଲାହୋରର କଲ୍ୟାଣପୁରୀରୁ ପୁନର୍ଦ୍ଦିପ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ନୂରଜାହାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ବିରାଜିତ ଯନ୍ତ୍ରଣା ସହିତ କର ନ ପାରି ସମ୍ରାଟଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ । ସେହି ଦିନଠାରୁ ନୂରଜାହାନଙ୍କୁ ଯତ୍ନଗତ୍ୟର ଭାରତବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଜାତୀୟମାନ ହେବାର ଅରମ୍ଭ ହେଲା ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ତାହାଙ୍କର ଯେପରି ଆଧିପତ୍ୟ ଚଳିଲା, ଅତି କୌଣସି ବେଗମର ଏପରି ଆଧିପତ୍ୟ ଚଳିଥିଲା ନାହିଁ । କେହି ବୋଲନ୍ତି, ନୂରଜାହାନଙ୍କୁ ଅପଣାର ସମ୍ମାନ ବଢ଼ାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରଥମେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ଅସମ୍ମତ ହୋଇ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଅମୃତମାନେ କହୁଁ, ଏହା ନିମ୍ନକର୍ମୀଙ୍କର ଅପବାଦ ମାତ୍ର । ବୁଦ୍ଧିମତୀ ଓ ଗୁଣବତ୍ତା ରମଣୀ ଯେ ପତିବିରାଗ ବାକ୍ୟରେ ସହିତ ଅସମ୍ମତ ହେବେ ଏଥିରେ ବିଚିତ୍ର କି ଅଛି ?

ବିବାହର ପର ବରଷ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୬୧୨ ସାଲେ ସମ୍ରାଟ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ବର୍ଗୀକରଣ ପାଇଁ ଯତ୍ନ ସେନା ପ୍ରେରଣ କଲେ; କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ଶୀଘ୍ର ପରାସ୍ତ ହୋଇ ଫଳାଜି ଆସିଲେ । ସେହି ସଙ୍ଗେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ପୁତ୍ର ଶରମ ମଧ୍ୟ ଥୋକାଏ ସେନା ଘେନି ଉପତ୍ୟକାର ଜୟ କରିବାକୁ ଯାଇ ଥିଲେ । ସେ ତତ୍ତ୍ୱାବଳୀ ଗୁଣାଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରନ୍ତି । ପରାସ୍ତ ଗୁଣା ବଗତା ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର କରବାରୁ ଆକରଣ ଅଚରଣ ନିୟମାନୁସାରେ ଶରମ ଅଜନ ପୁରୀରୁ ତାହାଙ୍କୁ ଆକରଣ କଲେ ଓ ଆଧିପା ପାଶୁରେ ବସାଇ ପ୍ରଚୁର ଆଦର ଓ ସମ୍ମାନ ସହିତ କଥୋପକଥନ କରି ବସିଲେ । ପରେ ପୁରୀ ମୋଗଲ ସମ୍ରାଟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଉପତ୍ୟକାରୁ ଯେ ସମସ୍ତ ଭୂସମ୍ପତ୍ତି ଗୃହୀତ ହୋଇ ଥିଲା, ତତ୍ତ୍ୱାବଳୀ ଫେରୁଇ ଦେଲେ ଓ ଗୁଣାଙ୍କୁ ପୁରୀକୁ ଅମୀରପଦ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଏପରି ସାଧୁ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ଶରମଙ୍କର ସୁଖ୍ୟାତି ବୃଦ୍ଧି ହେଲା । ଏହି ସମୟରେ ସେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସାଜାହାନ ଅର୍ଥାତ୍ ଭୂବନାଧିପ ଏହି ପଦ ପାଇଁ ସିଂହାସନର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ବୋଲି ନିର୍ବାଚିତ ହୁଅନ୍ତି ; କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କର ଶତ୍ରୁ ଓ ପାର୍ଶ୍ୱିକ ନାମକ ଅପରି ଦୁଇ ପୁତ୍ର ତାହାଙ୍କର ପ୍ରବଳ ପ୍ରତିଯୋଗୀ ଥିବାରୁ ସିଂହାସନପ୍ରାପ୍ତି ଆଶା ଦୃଢ଼ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ଅନ୍ତଃକରଣରେ ବଦଳିଲା ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ସେ ଯାହା ହେଉ କିଛି ଦିନ ଉତ୍ତାରେ ଶରମ, ଆମେଦ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନଗର ବର୍ଗୀକରଣାର୍ଥ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟକୁ ଗମନ କଲେ । ସେହି ସମୟରେ ଶତ୍ରୁ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଥିଲେ । ଦିନେ ସହସ୍ର ସ୍ଥାନାବାର ମଧ୍ୟରେ ଦିନନ ଥିବା ଶୁଭିଲା । ପରାସ୍ତବାରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ ଶତ୍ରୁ ପରାସ୍ତ ଯାହା କଲେ । ଏଥିକୁ ସମସ୍ତେ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି ଯେ, ଶରମ ଏହି ଘଟଣାର ମୂଳ କାରଣ ଅଟନ୍ତି । ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ଅର୍ଥଗୁରୁତା ଦେଖି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରବାଦ ଆକରଣ

ବୋଲି ବୋଧ ହେଉ ନାହିଁ । ଅନନ୍ତର ଖରମ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଅନେକ ସ୍ଥାନ ଜୟ କରି ସାନନ ମନରେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଏହି ଘଟଣାର ଅଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତାରେ ଖରମଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରତିଯୋଗୀ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା, ସେ ବିଷୟ ନିମ୍ନେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଉ ଅଛି;—

ଗେର ଅପଗାନ ଔରସଜାତ ନୂରଜାହାନାୟାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଜନ୍ମା ଥିଲା । ସମ୍ରାଟଙ୍କର ଚତୁର୍ଥ ପୁତ୍ର ସହେରସ୍ତାରଙ୍କ ସହିତ ତାହାର ବବାହ ହୁଏ; ଅତଏବ ନୂରଜାହାନାୟା ସପତ୍ନୀ ପୁଷ୍ପକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ସ୍ୱଳାୟ ଜାମାତାର ସତ୍ୟପ୍ରାପ୍ତି ବିଷୟରେ ଯେ ଅନୁକୂଲ୍ୟ କରିବେ ଏକଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ବାହୁଲ୍ୟ-ମାସ । ସେ ଏହା ମଧ୍ୟ ବିବେଚନା କଲେ ଯେ, ଜେଜସ୍ୱା ଖରମ ସିଂହାସନାର୍ତ୍ତେ ହଣ କଲେ ସ୍ୱଳାୟ ଅଧ୍ୟପତ୍ୟ ହ୍ରାସ ହୋଇ ଯିବ; ଅତଏବ ସେ ଖରମଙ୍କୁ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ନିକଟରୁ ଦୂରଦେଶରେ ରଖିବା କାରଣ ଉପାୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବାରେ ରହଲେ । ଏହି ସମୟରେ ନୂରଜାହାନାୟାଙ୍କର ଅନୁକୂଳଜନକ ଏକ ଘଟଣା ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସମ୍ରାଟ ଅସିଲ ଯେ, ପାରସିକମାନେ କାନାହାର ଅଧିକାର କରିଅଛନ୍ତି; ସତରଂ ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ସୈନ୍ୟ ପ୍ରେରଣ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ହେଲା । ନୂରଜାହାନାୟାଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନାରେ ଖରମ ପ୍ରେରତ ହେଲେ, କିନ୍ତୁ ସାଜାହାନ ଅର୍ଥାତ୍ କୁମାର ଖରମ ବହି ଦୂର ଯାଇ କମାତାର ଚକ୍ରାନ୍ତ ବୃଦ୍ଧି ପାରବାରୁ ନାନା ଛଳ କରି ଯୁଦ୍ଧ ଯାଣା ସୁବିଧା କଲେ । ଏଣେ ନୂରଜାହାନ କୌଣସି ମନ୍ଦାଭିପ୍ରାୟ ହେତୁରୁ ସାଜାହାନ ଗମନ ରହତ କଲେ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି କୁମାରଙ୍କ ପ୍ରତି ସମ୍ରାଟଙ୍କର ଚିନ୍ତା ଜନ୍ମାଇ ଦେଲେ । ଅନନ୍ତର କୁମାର ସହେରସ୍ତାରଙ୍କ ପ୍ରତି କାନାହାର ଉଦ୍ଧାରର ଭାର ଅର୍ପିତ ହେଲା ଏବଂ କୁମାର ସାଜାହାନଙ୍କ ସମଭିବ୍ୟାହାର ସମସ୍ତ ସେନା ସହେରସ୍ତାରଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ଆଦେଶ ପ୍ରେରତ ହେଲା । ଏହି ସମସ୍ତ ବ୍ୟାପାର ସମାଧାନ ସମୟରେ ଶ୍ରୀଷ୍ଟାତିଗୟା ହେତୁରୁ ସମ୍ରାଟ କାଶ୍ମୀରକୁ ଯାଣା କଲେ । ଦୂତଦ୍ୱାରା ପିତା ପୁତ୍ରଙ୍କର ବାଦାନୁବାଦ ଚଳିଲା । ସାଜାହାନ ପିତାଙ୍କ ସହିତ ସୁନର୍ମିଳନର ସମ୍ଭାବନା ନ ଦେଖି ସପ୍ତେନ୍ଦ୍ରେୟ ଦିଲ୍ଲୀ ଆରମ୍ଭକୁ ଧାବିତ ହେଲେ । ଏହି ସମ୍ରାଟ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବା ମାସ ସମ୍ରାଟ ଜାହାଙ୍କର ଅନୁସରଣ କଲେ । ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଉଭୟ ପକ୍ଷର ଏକ ସାମାନ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧ ଘଟିଲା ସେ ସ୍ଥାନରେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସେନାମାନେ ପରାସ୍ତ ହେଲେ; କିନ୍ତୁ ଜୟୀ ସେନା-ମାନେ ନିମଗଃ କୁମାରଙ୍କ ପକ୍ଷ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ତତ୍ତ୍ୱେ ସେ ପଲାୟନ ଯୁଦ୍ଧ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟମାର୍ଗେ ମଲ୍ଲବନ୍ଦରରେ ପ୍ରବଞ୍ଚ ହୋଇ ବଙ୍ଗ ଦେଶରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଓ ତଦେଶ ଓ ବିହାର ଚତ୍ରଗତ କରି ଆଲାହାବାଦକୁ ଧାବିତ ହେଲେ ।

ସେ ସ୍ଥାନରେ ସମ୍ରାଟ ପ୍ରେରଣ କୁମାରପାର୍ଜବଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସେହି ଯୁଦ୍ଧରେ ସାତହଜାର ପରସ୍ତ ହୋଇ ପୁନର୍ବାର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟକୁ ପଳାୟନ କଲେ । ଏହି ଘଟଣାର ଅବସାନେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୭୮୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦେ ରୌପ୍ୟସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ବର୍ଗୀଭୂତ କରିବା ପାଇଁ ଜାହାଙ୍ଗୀର କାବୁଲ ଯାତ୍ରା କଲେ । ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥାନ ସମୟରେ ନୂରଜାହାଙ୍ଗୀଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନ ଅଭିଯୋଗ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା ଯେ, ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଅବସ୍ଥିତ ସମୟରେ ମହମ୍ମଦଗାଁ ଗଢ଼ିବଲ୍ ଭଙ୍ଗ ଓ ପ୍ରଜାପୀତନ କରି ଅଛନ୍ତି । ଉନ୍ନିବନ୍ଦନ ସମ୍ରାଟ ତାହାକୁ ଭଲକ କରି ପଠାଇଲେ । ଉଦୟପୁରରେ ମହବତ ଏହାକୁ ଅନୁଗତ ୧୫ ସହସ୍ର ସୈନ୍ୟ ସହିତ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଶିବିରର ଅନତିଦୂରରେ ଶିବିର ସନ୍ନିବେଶିତ କଲେ । ଦୂତ-ଦ୍ୱାରା କେତେକ ବ୍ୟାବାର୍ତ୍ତା ଚଳାଇ ଉତ୍ତାରେ ମହବତ ବୁଝିଲେ ଯେ, ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସହିତ ସଂମିଳନର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । ଅତଏବ ସେ ଏକାବେଳକେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଶିବିର ଆକ୍ରମଣ କରିବା ପାଇଁ ମନ ସୁକଲେ । ଦିନକରେ ରାତିନା ଯୋଗେ ସହସ୍ରା ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଶିବିର ଆକ୍ରମଣ କଲେ ଓ ଭେତେବେଳେ ସୈନ୍ୟମାନେ ନିଦ୍ରାତ; ସୁତରାଂ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ଥିବାରୁ ଏକାବେଳକେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଗର୍ଭସ୍ଥ ପତ୍ନୀବୀ ସମ୍ଭରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ହେଲେ । ସମ୍ରାଟ ଭେତେବେଳେ ନିଦ୍ରାଭିହୂତ ଥିଲେ; ହଠାତ୍ ଜାଗରଣ ହୋଇ ମହବତଙ୍କୁ ଛିଦ୍ରଣ ମନ୍ଦାଗରଣର କାରଣ ପଚାରିଲେ । ତତ୍ତ୍ୱ ମହବତ ପ୍ରଣତି ପୂର୍ବକ ନିବେଦନ କଲେ “ଅପଣଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍ ନ ହେବାରୁ ଏହି ପ୍ରକାର ଅଚରଣ କରିଅଛି, ଅତଏବ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଁ ଯେ, ଅପଣ ବାହାରକୁ ଆସି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ ଦେଉନ୍ତୁ” । ଏହିରୂପେ ସମ୍ରାଟ ବିପାଶା ନଦୀକୂଳରେ ମହବତଙ୍କ ଶିବିରରେ ବନ୍ଦୀସ୍ୱରୂପ ହୋଇ ରହିଲେ ।

ଏହି ଦାରୁଣ ବିପଦ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ନୂରଜାହାଙ୍ଗୀଙ୍କ ସାହସ ଚିତ୍ତେରୁତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସେ ଏକ କଘ ପୃଷ୍ଠରେ ଆରୋହଣ କରି ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ସୈନ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ବିପକ୍ଷ ସୈନ୍ୟମାନେ ଅପର ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ନୂରଜାହାଙ୍ଗୀଙ୍କ ହସ୍ତୀ ଉପରେ ଅସ୍ତ୍ରବର୍ଷଣ କଲେ । ପ୍ରଥମେ ଗୋଟାଏ ଗରୁ ଅସି ତାହାଙ୍କ ପାର୍ଶ୍ୱବର୍ତ୍ତୀ ଦୌହସୀ ଉପରେ ପଡ଼ିତ ହେଲା ଯେଉଁ ମାନ୍ତ୍ରୀ ବଧ ହେଲା; ଅବଶେଷେ ହସ୍ତୀକରରେ ଗୋଟାଏ ବାଣ ପଡ଼ିବାରୁ ସେ ଅଗତ୍ୟା ଭଙ୍ଗଦେଇ ପଳାୟନ କଲେ, ଯେଉଁ ନୂରଜାହାଙ୍ଗୀ ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବାର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟ ନ ଦେଖି ଇଚ୍ଛାପୂର୍ବକ ତାହାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟସହଯୋଗୀ ହୁଅନ୍ତି । ମହବତ ସେ ସ୍ଥାନରୁ ଯାଇ ଆଫଗାନିଷ୍ଟାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେ ସ୍ଥାନରେ ଆକ୍ରମଣ ଗାଁ ଓ ଉଦ୍ୟତ୍ୟ ଅନାମୟ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କଲେ । ଗୁରୁମତ୍ତ

ନୂରଜାହାନାୟା ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଉଦ୍ଦାର ପାଇଁ ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରତାରଣାକାଳ ବିସ୍ତାର କଲେ । ତାହାଙ୍କର ଉପଦେଶାନୁସାରେ ସମ୍ରାଟ୍ ମହବତଙ୍କ ନିକଟରେ ସଦା ନୂରଜାହାନାୟା ଓ ଅଜିମ୍‌ଶାହଙ୍କର ମୌଖିକ ନିନ୍ଦା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଏପରି ଭାବ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଯେ, ସେମାନେ ଏହି ଉପ୍ରାନ୍ତର ମୂଲ୍ୟଧାର । ଏହି ଉପାୟଦ୍ୱାରା ସମ୍ରାଟଙ୍କ ପ୍ରତି ମହବତଙ୍କର ଅଶୁମାସି ଅବିଶ୍ୱାସ ରହିଲା ନାହିଁ । ଦିନେ ସମ୍ରାଟ୍ ମହବତଙ୍କଠାରେ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ ଯେ “ସୈନ୍ୟ ରକ୍ଷାବାପୀର ଅମୃତ ଅନେକ ଲୋକ ଜୀବନର ଭୋଗ କରୁଅଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଶୁଣି ପାଉଁ ସେମାନେ ଉପସ୍ଥଳ ସୈନ୍ୟ ରଖି ନାହାନ୍ତି ଅତଏବ ଏ ବିଷୟ ଦେଲେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ଉଚିତ” । ମହବତ ଏଥିରେ ଅସ୍ୱୀକୃତ ହେଲେ ନାହିଁ । ଉପସ୍ଥିତ ବିଷୟର ଅନୁସନ୍ଧାନ ଲାଗିଲା । ନୂରଜାହାନାୟା ମଧ୍ୟ ଜୀବନର ଭୋଗ କରୁଥିଲେ । ସୈନ୍ୟ ଦେଖାଇବା କାରଣ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆଦେଶ ପ୍ରେରଣ ହେଲା । ପ୍ରଥମେ ସେ ସାମାନ୍ୟ ଲୋକ-ମାନଙ୍କ ସହିତ ଗଣିତ ହେଲେ ବୋଲି କାଳ୍ପନିକ ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଗୁମାସ୍ତା ହେଲେ; କିନ୍ତୁ ଅବ୍ୟବହୃତ ପରେ ସେ ଭାବ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହେଲା । ଦିନକରେ ନୂରଜାହାନାୟାଙ୍କ ସୈନ୍ୟମାନେ ଆସି ଏକକ୍ଷେପରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେଲେ । ତାହାଙ୍କର ସେନା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ଯାଇ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇ ଗଲେ । ଏହି ରୂପେ ସମ୍ରାଟ୍ ମୁକ୍ତି ଲାଭ କଲେ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ଅଜିମ୍‌ଶାହ ପ୍ରଭୃତି ତେଜେବେଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ବନ୍ଦୀ ଥିଲେ, ଅତଏବ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ସନ୍ଧି କରିବାକୁ ହେଲା । ଏହି ସମୟରେ ସାଜାହାନ ସହସ୍ର ମାସ ସୈନ୍ୟ ଘେନି ଅଜିମ୍‌ଶାହଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ କିନ୍ତୁ ଦୂର୍ଭାଗ୍ୟବଶରୁ ଉପସ୍ଥିତ ମାସ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ସହଯୋଗୀ ପ୍ରାଣ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ତତ୍ପରେ କାବୁଲକୁ ଯିବାକୁ ଲେଖି । ଏହି ସମୟରେ ସେ ଏପରି ଦୁର୍ବଳାରେ ପଡ଼ିଥିଲେ ଯେ, ସୁସ୍ଥଗଣରରେ ଥିଲେ ପାରସ୍ୟକୁ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣପାଇଁ ସମାୟନ କରି ଥାଆନ୍ତେ; କିନ୍ତୁ ପୁରୁଷର ଶୌଭାଗ୍ୟ ବିଷୟ ଦେବତାମାନେ ମଧ୍ୟ କହୁ ନ ପାରନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରାଚୀନ କବଳରେ ମିଥ୍ୟାର ଲେଖମାତ୍ର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଅତ୍ୟୁଦ୍ଧବଶରୁ କେତେ ଗୁଜରାଜେଶ୍ୱର ସାମାନ୍ୟାବସ୍ଥା ପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଅଛନ୍ତି ଓ କେତେକ ସାମାନ୍ୟାବସ୍ଥା ଲୋକେ ସୁଦ୍ଧା ଗୁଜରାଜେଶ୍ୱର ସିଂହାସନାରୋହଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ସେ ଯାହା ହେଉ ଯେ କୁମାର ସାଜାହାନ ସାମାନ୍ୟ ପ୍ରଜା ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ଭାରତବର୍ଷରେ ରହୁ ନ ପାରୁ ଦେଶାନ୍ତରିତ ହେବାପାଇଁ ମାନସ କରିଥିଲେ । ଏତେବେଳେ ତାହାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଭାରତସମ୍ରାଟାସନ ପ୍ରାପ୍ତିମାର୍ଗ ନିଷ୍ପଣ୍ଣକ ହୋଇ ଆସିଲା । ସେହି ସମୟରେ କୁମାର ପାର୍ସିବଙ୍କର ପରଲୋକ ଗମନ ହୁଏ । ୧୬୨୭ସାଲେ ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଶ୍ୱାସରୋଗ ହେତୁରୁ ଲୋକଲିଳା ସମ୍ପର୍କଣ କରିବାକୁ ହେଲା ।

୧୭୧୭ ସାଲେ ଜାହାଙ୍ଗୀରଙ୍କ ରାଜତ୍ବ ସମୟରେ ଇଂଲଣ୍ଡର ପ୍ରଥମ ଚାର୍ଲସ ଭରତବର୍ଷକୁ ଏକଦୂତ ପଠାଇଥିଲେ । ଉକ୍ତ ଦୂତ ଲେଖନରେ ମୋଗଲ ସମ୍ରାଟମାନଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ବା ଜ୍ଞାବୃଦ୍ଧି ଓ ଭରତବର୍ଷର ବିବିଧ ଶିଳ୍ପଶୂର୍ଯ୍ୟ ବଥା ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

ସପ୍ତଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ସାଜାହାନ ।

ଜାହାଙ୍ଗୀର ଉପରତ ହେଲେ ନୂରଜାହାନଙ୍କୁ ସ୍ବାୟଂ ଜାମାତା ସହେରସ୍ତାରଙ୍କୁ ସିଂହାସନରେ ବସାଇବାପାଇଁ ଯତ୍ନ କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଆକ୍ରମଣୀ ଜାହା କରିବାକୁ ନ ଦେଇ ସ୍ବାୟଂ ଜାମାତା ସାଜାହାନଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟଭିଷିକ୍ର କରାଇଲେ । ସେହି ଦିନଠାରୁ ନୂରଜାହାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭବ ନିମଗଃ ଚିନ୍ତେହତ ହେଲା । ସେ ବାର୍ଷିକ ୨୫ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କାମାତ୍ର ବୃତ୍ତି ଭୋଗ କରି ଅନ୍ତଃସ୍ଥରେ ବାସ କଲେ । ସହେରସ୍ତାର ତେତେବେଳେ ଲହୋରରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ସେ ସ୍ଥାନରେ ସେ ଅଧିପତ୍ୟ ହାସଲ ପାଇ ଇଚ୍ଛା କରିବାରୁ ସାଜାହାନ ଯାଇ ତାହାଙ୍କୁ ବଧ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଖାଜାହାନ ନାମକ ଜଣେ ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟସ୍ଥ ଉଚ୍ଚ-ପଦାରୁହ ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ବାଧୀନ ହେବାକୁ ଚେଷ୍ଟିତ ହେଲେ । ସୁଇର୍- ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସହଜ ଜାହାଙ୍ଗର ଯୁଦ୍ଧ ଘଟିଲା, ଅବଶେଷେ ଖାଜାହାନ ବଗତା ସ୍ବାକାରପୂର୍ବକ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶାନୁସାରେ ଆଗରରେ ବାସ କଲେ; କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ସେ, ସମ୍ରାଟ ଜାହାଙ୍କ ଅନିଷ୍ଟ ଚନ୍ଦ୍ରା କରୁଅଛନ୍ତି ଶୁଣି, ୨୦୦୦ ସୈନ୍ୟ ସହଜ ପ୍ରକାଶ୍ୟରୂପେ ଆଗର ପରତ୍ୟାଗ କଲେ । ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସେନାମାନେ ଜାହାଙ୍କର ଅନୁସରଣରେ ରହଲେ । ପରବଶେଷେ ଖାଜାହାନ ପରାସ୍ତହେଲେ ଓ ଜାହାଙ୍କ ହିନ୍ଦୁମସ୍ତକ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସମୀପକୁ ପ୍ରେରଣ ହେଲା । ଖାଜାହାନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଉତ୍ତାରରେ ବ ୨ ଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟ ମହାମାତ୍ରା ଓ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷଦ୍ବାରା ଅକୁଳିତ ହୋଇଥିଲା । ପରେ ୧୬୩୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ସ୍ଥିରତା ଲଭକରି ସମ୍ରାଟଙ୍କ କରତଳନ୍ୟସ୍ତ ହେଲା । ବିଜୟପୁର ଓ ଗୋଲକୁଣ୍ଡାର ଗଜାମାନେ ଏହି ସମୟରେ ବିନା ଯୁଦ୍ଧେ ବଗତା ସ୍ବାକାର କରନ୍ତି ।

ସମ୍ରାଟ ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟ ବିଷୟ ନିଷ୍ପତ୍ତି କରି ଅଧିକଦିନ ଦିକ୍ଷାମଲ୍ଲ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ୧୬୩୭ ସାଲେ କାଗୁଲର ଗାସନକର୍ତ୍ତା ଆଲମର୍ଦିନଖାଁ ଆପଣାର ନିୟୋଗ୍ୟ ପାରସିକ ରାଜାଙ୍କ ହସ୍ତରୁ ଉଦ୍ଧାର ପାଇବା ବାସନାରେ ସାଜାହାନଙ୍କ ଗରଣାପନ୍ନ ହେବାରୁ ଜାହାଙ୍କୁ କାଗୁଲ ଯାତ୍ରା କରିବାକୁ ହେଲା । ଉଦ୍ୟେ ସମ୍ରାଟଙ୍କର ଦୁଇ

ସୁସ ଦ୍ଵାରା ଓ ଅରଙ୍ଗଜେବ ମଧ୍ୟ ଯାଇଥିଲେ । ୧୬୩୭ ସାଲଠାରୁ ୧୬୫୩ସାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦିଲ୍ଲୀ ସମ୍ରାଟ ଓ ପାରସିକ ଗଜାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅପାର ଯୁଦ୍ଧ ଘଟିଲା; କିନ୍ତୁ କାହାର ପକ୍ଷରେ କୌଣସି ବିଶେଷ ଅନ୍ତର୍ଗତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଅଲମର୍ଦ୍ଦନଶାହି ଅତି ଯୋଗ୍ୟଲୋକ ଥିଲେ; ସେ ସାଧାରଣ ଉପକାର ପାଇଁ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ବିଦ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ କଲାପ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଭାରତବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଦିଲ୍ଲୀରୁ ତାହାଙ୍କର ସ୍ଵ ନାମ ଜ୍ୟୋତି ସର୍ବୋତ୍ତମ ସର୍ବପ୍ରଧାନ ।

ଅଭୟପୁର ବ ୨ ଶ ଶ କାଳ ମୋଗଲ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଲମାଲର ନାମ ମାତ୍ର ଶୁଣା ନ ଗଲା । ଇତି ପୂର୍ବେ ବ ୧୦ ଶ ହେଲା ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଜୟକ ପାଇଁ ଲୋକ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଅଇ । ଆକବରଙ୍କ ଗଜର ସମୟରେ ଗଜା ଟୋଗଲମୁଲ୍ ଅର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତର ଗଜସ୍ଵ ସମ୍ବଳେ ଯେପ୍ରକାଳୀ ଉତ୍ତରାବନ କରିନ୍ତି ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ତାହା ପ୍ରଚଳ ହେଲା । ଏହି ଗାନ୍ଧି ସମୟରେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଉତ୍ତର ଗାୟୁହଲ୍‌ଶାହି ପରଲୋକ ଗମନ କରିନ୍ତି । ଭାରତବର୍ଷରୁ ଯାବତ୍ତାୟ ଉତ୍ତରମାଳଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏବ୍ୟକ୍ତି ସବୁଠାରୁ ଦକ୍ଷ ଓ ଧର୍ମତୀରୁ ଥିଲେ ।

ଚରକାଲ ସମାନାବସ୍ଥାରେ ଅତିବାହିତ ହେବା ନିତାନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ । ଶୁଳ୍ଲ ଓ କୃଷ୍ଣପକ୍ଷ ପରି ପୃଥିବୀରେ ସୁଖ ଦୁଃଖର ନିୟତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉଅଛି । ଏହି ଗାନ୍ଧି ସମୟରେ ଗୋଲକୁଶ୍ଵାପତିଙ୍କ ଉତ୍ତର ମୀରଜୁମଲ୍ ସ୍ଵାୟ ପ୍ରଭୁତ୍ଵାନ୍ ଅପଦସ୍ଥ ହୋଇ ସମ୍ରାଟଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିନ୍ତି । ତହିଁ ସମ୍ରାଟ ମିଲନ ବାସନା ଗୋଲକୁଶ୍ଵାପତିଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ; କିନ୍ତୁ ତହିଁରେ କିଛି ଫଳ ଦର୍ଶିଲା ନାହିଁ । ଅତଏବ ତାହାଙ୍କ ଦମନ ପାଇଁ କୁମାର ଅରଙ୍ଗଜେବଙ୍କ ପ୍ରତି ଆଦେଶ ପ୍ରେରଣ ହେଲା । ସେ ଭେତେବେଳେ ଅରଙ୍ଗବାଦରେ ଅବସ୍ଥିତ କରୁଥିଲେ । ଅରଙ୍ଗଜେବ କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ ପାଇଁ ଦେହବଳ ପ୍ରୟୋଗଠାରୁ ଚତୁର ପ୍ରୟୋଗ କରିବାକୁ ଭଲ ମଣିଲେ । ଅରଙ୍ଗଜେବ ଆଜ୍ଞାପତ୍ର ପ୍ରାପ୍ତିମାତ୍ର ସ୍ଵାୟପୁଷ ମହମ୍ମଦଙ୍କ ସହିତ ତ୍ରାତୁଷ୍ଟୁଣୀର ବିବାହ ହେବ, ଏପରି ଏକ ମିଥ୍ୟା ଘୋଷଣା କରିଦେଲେ । ସେହି କୁମାରୀ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଥିଲେ । ଅରଙ୍ଗବାଦରୁ ବଙ୍ଗଦେଶକୁ ଯିବାକୁ ହେଲେ ମଢ଼ଲିବନ୍ଦର ମାର୍ଗଦେଇ ଯିବାକୁ ହୁଏ । ଆଉ ଗୋଲକୁଶ୍ଵା ଗଜଧାନୀ, ମଢ଼ଲିବନ୍ଦରଠାରୁ ବହୁଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ନୁହେଁ । ଅରଙ୍ଗଜେବ ଅଳ୍ପ ସଂଖ୍ୟକ ମାତ୍ର ସୈନ୍ୟ ସହଜ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଯୁଦ୍ଧ ସଜ୍ଜା ନ କରି ମଢ଼ଲିବନ୍ଦରଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତ ଯୁଦ୍ଧରେ ତାହାଙ୍କ ସହଜ ଅପାର ସୈନ୍ୟ ଥିଲେ । ଗୋଲକୁଶ୍ଵାପତି କୌଣସି ପ୍ରକାର ସନ୍ଦେହ ନ କରି ଯୁଦ୍ଧରତଙ୍କ ସହଜ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ଆସିବାରୁ ଅରଙ୍ଗଜେବଙ୍କ ଲକ୍ଷି ତାନୁସାରେ ଲୁଚାୟିତ ସେନାମାନେ ହଠାତ୍ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ

ତାହାଙ୍କୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପଚାରି କଲେ । ତେବେବେଳେ ଗୋଲକୁ ଗ୍ରାସିତଙ୍କଠାରୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସ୍ପଷ୍ଟ କରୁନ ନେବା ଆରଜ୍ଜେବଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅଧିକ କଠିନ ବ୍ୟାପାର ହେଲା ନାହିଁ । ୧୭୫୭ । ଆରଜ୍ଜେବ ସେ ସ୍ଥାନରୁ ବାହାର ବଜୟପୁର ଗଡ଼ ଅନ୍ତର୍ଗତ କଲେ; ଅଳ୍ପକାଳ ଯୁଦ୍ଧରେ ତତ୍ତ୍ୱ ରୂପକୁ ଏମନ୍ତ ଅଟେ କଲେ ଯେ, ସେ ଯଦି ବିଶେଷ କାର୍ଯ୍ୟ ଅନୁସ୍ଥାପନରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଅନୁତ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତେ ତେବେ ବଜୟପୁରରେ ନିଶ୍ଚୟ ତାହାଙ୍କ ବଜୟବାନା ଉଠି ଥାଆନ୍ତା ।

ଦାଗ୍, ସୁଜା; ଆରଜ୍ଜେବ ଓ ମୁଗ୍ଧ ନାମରେ ସାଜାହାନଙ୍କର ଗୁରୁପୁତ୍ର ଥିଲେ । ଦାଗ୍ ସାହସୀ, ଉଦାର ଓ ବଦାନ୍ୟ କିନ୍ତୁ ସୈନ୍ୟ ଓ ଉଦତ୍ତ ଥିଲେ । ଧର୍ମବିଷୟରେ ସେ ଆକରଣ ଅନୁସରଣ କରନ୍ତି । ସୁଜା ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ କିନ୍ତୁ ସୁର ଓ ଆମୋଦପଚୟିତା ହସ୍ତରୁ ବିମୁକ୍ତ ଥିଲେ ନାହିଁ । ମୁଗ୍ଧ ନିବୋଧ, ସୁସ୍ବକ୍ତ ଓ ଏକାନ୍ତ ବ୍ୟବହାରୀ ଥିଲେ । ଆରଜ୍ଜେବଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ସେମାନଙ୍କ ସହଜ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ନ ଥିଲା । ତାହାଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ସୁଦୃଶ୍ୟ ଓ ସୌମ୍ୟସ୍ବଭାବ ପ୍ରଗାନ୍ତ, ନିର୍ମଳ ଓ ସନ୍ନିହାନ ଥିଲା । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସାହସୀ କପଟୀ ଓ ଧୂର୍ତ୍ତ ଥିଲେ । ମହମ୍ମଦୀୟ ଧର୍ମପ୍ରତି ତାହାଙ୍କର ଦୃଢ଼ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ତେଣୁ ମୁସଲମାନ ପ୍ରଜାମାନେ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନୁରକ୍ତ ଥିଲେ ।

ସାଜାହାନଙ୍କ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟଦିନା ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ରାଜ୍ୟଶାସନ ସମ୍ଭାଳି ଅଧିକାଂଶ ଭାର ଦାଗ୍ଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ, ଏଥକୁ ବୋଧହୁଏ ଆନ ଚିନ୍ତା ପୁତ୍ରକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ଦାଗ୍ଙ୍କୁ ସିଂହାସନରେ ବସାଇବା ତାହାଙ୍କର ଅନ୍ତର୍କର ଇଚ୍ଛା ଥିଲା । ଏକଦା ସମ୍ରାଟ ପାତ୍ରିତ ହୋଇ ମୁମୂର୍ଷୁଦିନୀ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଦାଗ୍ ତ୍ରାତାମାନଙ୍କଠାରେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ତାତ୍କାଳିକ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରକଟ ରଖିବା କାରଣ ବିଶେଷ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ତାହା ସେମାନଙ୍କଠାରେ ଅବିଫଳ ରହିଲା ନାହିଁ । ସୁଜା ବଜୟପୁରରେ ସୁବାଦାର ଥିଲେ । ସେ ରାଜୋପାଧ୍ୟାୟ ଧାରଣ କରି ଅଗଗ୍ ପ୍ରତି ଧାବତ ହେଲେ । ଗୁଜରାଟ ଦେଶସ୍ଥ ମୁଗ୍ଧ ମଧ୍ୟ ସୁଜାଙ୍କର ଅନୁକରଣ କଲେ । ଧୂର୍ତ୍ତ ଆରଜ୍ଜେବ ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ କୌଣସି କର୍ମରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କଲେ ନାହିଁ ଏବଂ ରାଜ୍ୟଶାସନରେ ବାସନା ପ୍ରକଟ ରଖି ମୁଗ୍ଧଙ୍କ ସହାୟତାରେ କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ କରିବା ପାଇଁ ମନସ୍ଥ କଲେ । ଅତଏବ ମୁଗ୍ଧ ରାଜ୍ୟଶାସନ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରି ଦେଲେ । ଆରଜ୍ଜେବ ତହିଁରେ କାଳ୍ପନିକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦ ଓ ଅଭିମାନ ପ୍ରକାଶ କଲେ; ଏବଂ ମୋରାଦଙ୍କୁ ଲେଖି ପଠାଇଲେ ଯେ, “ଭାଇ! ଅମ୍ଭେ

ସଂସାର ତ୍ୟାଗ କରି ମଜ୍ଜା ଗର୍ଭକୁ ଯାଇ ଧର୍ମଚିନ୍ତା କରିବୁଁ, ମାତ୍ର ତତ୍ତ୍ୱପୂର୍ବକ ନୀତିକ ଦାର୍ଢ଼ ଓ ତତ୍ତ୍ୱପକ୍ଷୀୟ ଗଜ୍ଞା ଯଗୋବନ୍ଦୁସିଂହର ଦମନ ପାଇଁ ତୁମ୍ଭର ସହାୟ ହେବାକୁ ବାସନା କରୁଁ” । ଏହି କଥାତା ଗୀତ୍ର ପ୍ରକାଶ ହୋଇଥିଲା ମାତ୍ର ନିବୋଧ ମୁଗ୍ଧ ତାହା ଗୁଡ଼ି ପାଇଲେ ନାହିଁ । ୧୭୫୭ ।

ଏହି ସମୟରେ ସାଜାହାନ ସ୍ୱସ୍ଥତା ଲଭି କଲେ ଏବଂ ପୁରମାନଙ୍କର ଗର୍ହିତ ଅଗରଣ ବିଷୟ ଶୁଣି ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିରକ୍ତ ହେଲେ । ଅନନ୍ତର ଗୀତ୍ର ଶୁବାକୁ ଫେରି ଯିବା ପାଇଁ ସୁଜାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆଦେଶ ଗଲା; କିନ୍ତୁ “ଏହି ଆଦେଶ ସମ୍ରାଟଙ୍କର ନୁହଇ ଦାରୁଙ୍କର ଅଟେ” ଏହିରୂପେ ଛୁଳ କରି ରାଜଧାନୀ ଅଭିମୁଖେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ; କିନ୍ତୁ ଦାରୁଙ୍କ ପୁଅ ସଲିମାନ ଯାଇ ତାହାଙ୍କୁ ବାରାଣସୀଠାରେ ପରସ୍ତ କରିବାରୁ ସେ ଅଗତ୍ୟା ବଜାଦେଶକୁ ପଳାୟନ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । ଏଣେ ମୁଗ୍ଧ ଓ ଅରଞ୍ଜତେବ ସମ୍ରାଟପ୍ରେରିତ ଯଗୋବନ୍ଦୁ ସିଂହଙ୍କୁ ମାଲବଦେଶଠାରେ ପରସ୍ତ କରି ରାଜଧାନୀ ଅଭିମୁଖେ ଆଗମନ କଲେ । ଦାରୁ ସେମାନଙ୍କ ଆଗମନ ନିବାରଣ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲେ । ଅଗ୍ରାଠାରେ ଉଭୟ ପକ୍ଷୀୟ ସେନାମାନଙ୍କର ଭେଟ ହେଲା । ଦାରୁ ଓ ତତ୍ତ୍ୱପକ୍ଷୀୟ ସେନାମାନେ ବିକ୍ରମ ପ୍ରକାଶିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ ମୁଗ୍ଧ ମଧ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀୟ ବାହୁବଳର ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଉଦ୍ଧୃତ କଲେ ନାହିଁ । ଅବିଚ୍ଛାନ୍ତ ବାଣ ନିପତିତ ହେବାରୁ ଦାରୁଙ୍କ ଆଗ୍ରେହିତ କରା ଗୀତ୍ର ଶକ୍ତିର ଅକାର ଧାରଣ କଲା । ଏଣେ ଅରଞ୍ଜତେବ ସୁଜାୟ ସାହସିକତା ଓ ବିମୁଷ୍ୟକାରଣ ଦେଖାଇବାରେ ତତ୍ପରହେଲେ । ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ସେନାମାନେ ନିର୍ଭୟହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି ସେହି ସ୍ଥାନରେ ତାହାଙ୍କର ହସ୍ତୀ ଉପସ୍ଥିତ ଥାଏ ଓ ତାହାଙ୍କ କଣ୍ଠନିଃସାରିତ “ପରମେଶ୍ୱର ଅମୃତମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅଛନ୍ତି ! ତତ୍ତ୍ୱ ନାହିଁ ହାହସ ଅବଲମ୍ବନ କରି, ବାରତ୍ର ପ୍ରକାଶ କରି” ଏହି ବାକ୍ୟାବଳୀ ପ୍ରତିଧ୍ୱନିତ ହେଉଥାଏ । ଘୋରତର ଯୁଦ୍ଧ ହେଉଅଛି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଗୋଟାଏ ଜଳନ୍ତ ଗୋଲା ଦାରୁଙ୍କ ହସ୍ତୀ ଉପରେ ପଡ଼ିତ ହେବାରୁ ସେ ରଞ୍ଜିତ ଭୂମି ତ୍ୟାଗ କରି ପଳାୟନ କଲା । ତାହାଙ୍କ ସେନାମାନେ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ନ ଦେଖି ଭଙ୍ଗ ଦେଲେ । ଭେଣୁ ବିପକ୍ଷ ପକ୍ଷ ଅନାୟାସରେ ଜୟୀ ହେଲେ । ୧୭୫୮ ଖଲ । ଯୁଦ୍ଧରେ ଜୟୀ ହୋଇ ଅରଞ୍ଜତେବ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ କଲେ ଓ ମୋରାଦ ନିକଟକୁ ଯାଇ “ତୁମ୍ଭେ ରାଜା ହେଲ” ଏହା କହୁ ଅଭିନନ୍ଦନ କରି ବସିଲେ । ପରେ ଅରଞ୍ଜତେବ ସମ୍ପର୍କରୂପେ ବଗଜା ସ୍ତ୍ରୀବାର କରି ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ପସି ଲେଖନ୍ତି । ମାତ୍ର ସମ୍ରାଟ ଭିତ୍ତିରେ ଦୁର୍ବଳତା ମଧ୍ୟ କଲେ ନାହିଁ । ଅବଶେଷେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଅବାସ ଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର କରିବାପାଇଁ ଅପଣା ପୁଅ ମହମ୍ମଦଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ଦୁର୍ଗ ଅଧିକୃତ

ହେଲା । ଅଭ୍ୟସର ସାଜାହାନ ଚରମଦଶା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ୨ ବରଷ ଛାଲ ବନ୍ଦୀକୃତ ହୋଇ ରହିଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଆରଜଜେବଙ୍କ ସମସ୍ତ କାମନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବାରୁ ମୁରାଦଙ୍କୁ ବିଷ-
ଜନ ଦେବାର ଉପାୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ କଲେ । ଏକଦା ନିଗହୋଜନରେ
ଆରଜଜେବ କୌଶଳ ହମେ ମୋରାଦଙ୍କୁ ଏତେ ମଦରା ପାନ କରାଇଲେ ଯେ,
ସେ ଫଜ୍ଜାହାନ ମୃତ୍ୟୁପିଣ୍ଡବତ୍ ପଡ଼ି ରହିଲେ । ଏହି ସୁଯୋଗରେ ସେ ତାହାଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ
କରି “ଆଲମଗୀର” ଅର୍ଥାତ୍ ଜଗଜ୍ଜୟୀ ନାମଧାରଣ ପୂର୍ବକ ଦିଲ୍ଲୀସିଂହାସନରେ
ଅବେଶିତ କଲେ । ଏସବୁସେ ସମ୍ରାଟ୍ ସାଜାହାନଙ୍କ ଅଧିପତ୍ୟ ବିଲୁପ୍ତ ହୁଏ ।
ସେ ଅନେକ ବିଷୟରେ ବାବର ବା ଆକବର ତୁଲ୍ୟ ଥିଲେ ନାହିଁ । ସତ୍ୟ, ମାସ
ଭରତବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ଜଣେ ମଙ୍ଗଲବର୍ଦ୍ଧକ ଓ ହୃତୈଷୀ ରାଜା ଥିଲେ ତାହାର
ସନ୍ଦେହାଭାବ । ତାହାଙ୍କ ଅଧିକାର ସମୟରେ ଭରତବର୍ଷର ଯେଉଁସବୁ ଭଗ୍ନତା ହୋଇ
ଥିଲା, ଅନ୍ୟ କୌଣସି ରାଜାର ଅଧିକାର ସମୟରେ ସେପରି ଲକ୍ଷିତ ହୋଇନାହିଁ ।
ସାଜାହାନ ଭିନ୍ନ ରାଜାମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧରେ ଲାଗି ଥିଲେ ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ସାଧୁଗୁଣ୍ୟ
ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବସାଧାରଣ ବିରାଜୁଥିଲା ।

ଧର୍ମାଧିକାରରେ ତାହାଙ୍କର ସର୍ବଦା ଦୃଷ୍ଟି ଥିବାରୁ କୌଣସି ବିରୁଦ୍ଧ
ଅନ୍ୟାୟ ବିରୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ସାହସୀ ହୋଇ ପାରୁ ଥିଲେ ନାହିଁ । ଗୁଜୁସ୍ତ ଅବାସୀ-
ମାନେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କପ୍ରତି ଅତ୍ୟାଚାର କରି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଫଳେ ପିତା
ଯେମନ୍ତ ପୁତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଗାସନ କରନ୍ତି, ସେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧୃତ ଗାସନ କରୁଥିଲେ
ସାଜାହାନ ତୁଲ୍ୟ ସମ୍ବିଧାନ ସମ୍ରାଟ୍ ଭରତବର୍ଷରେ ଆଉ ଦେଖା ଯାଇ ନାହିଁ ।
ସେ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମୟୁରସନର ନିର୍ମାତା ଅଟନ୍ତି । ସେହି ଆସନ ଦେଖିବାକୁ ଅବିଚଳ
ଶିଖା ତୁଲ୍ୟ, ତାହାର ଚନ୍ଦ୍ରିକା କଲାପ ମହାର୍ଦ୍ଦ ମଣି ମୁକ୍ତାରେ ଖଚିତ ଥିଲା ।
ଏହି ଆସନ ପ୍ରସ୍ତୁତରେ ପ୍ରାୟ ଛ କୋଟୀ ମୁଦ୍ରା ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହୋଇଥିଲା । ଅ-
ନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଷୟ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ହର୍ମ୍ୟରୁ ତାହାଙ୍କ ବିଭବଶାଳିନୀ ଅନେକ
ପରିଚୟ ମିଳେ । ସେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଏକ ନୂତନ ନଗର ନିର୍ମାଣ କରନ୍ତି ପ୍ରାଚୀନଦିଲ୍ଲୀ-
ଠାରୁ ତାହାର ଗୋଟିଏ ଅଙ୍ଗୁଳ ଉନ୍ନତ । ଏହିସବୁ ହର୍ମ୍ୟ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ମ-
ମତାକ୍ରମହଲ ବା ତାକ୍ରମହଲ ନାମକ ଆଶ୍ରା ସମାଧାନର ସର୍ବଠାରୁ ଉନ୍ନତ ।
ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ହର୍ମ୍ୟ ଧରଣରେ ଲୁହାପି ବିଦ୍ୟମାନ ନାହିଁ । ସମ୍ରାଟଙ୍କ ମମତାକ୍ରମହଲ
ନାମ୍ନା ପ୍ରିୟତମା ମହତୀର ସୁରଗାର୍ଥ ଏହି ସମାଧାନ ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି । କନକ-
ରେ ଗର୍ଭବତୀ ମହତୀ ଶୟନାବସ୍ଥାରେ ଉଦରସ୍ଥ ଶିଶୁର ହନନ ଧକ୍ଷ ଶୁଣିପାଇଲେ
ପରେ ଗୁଳିସଜ୍ଜା ପଶ୍ଚିତ ଓ କାଳମାନଙ୍କୁ ଏହାର କାରଣ ପଚାରିଲେ

ସେମାନେ ଏକମତ ହୋଇ କହୁଲେ ଯେ, ଏହା ମୃତ୍ୟୁର ପୂର୍ବଲକ୍ଷଣ ଅଟେ । ବେଗମ ଏହା ଶୁଣି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଚ୍ୟୁତ ହେଲେ ଓ ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ଅନ୍ଧାନ କରି କହୁଲେ ଯେ ମୋହର ପରଲୋକ ଗମନାନ୍ତେ ଏପରି ଏକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ ଯେମନ୍ତ ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ମୁଁ କିଛିଦିନ ମୁରବୀୟ ହୋଇ ରହିପାରେ । ତଦନୁସାରେ ତାଙ୍କମହଲ ନିର୍ମିତ ହୁଏ । ଏହା ନିର୍ମାଣରେ ୮ କୋଟି ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟିତ ହୋଇଥିଲା । ଜନଶ୍ରାନ୍ତି-ଜୋପଲଦେବୀୟ ଜଣେ ମିଷ୍ଟ୍ରୀ ଏହାର ନିର୍ମାଣ ଅଟନ୍ତି । ସେ ୫୦୦୦ ଟଙ୍କା ବେତନ-ରେ ୮ ବରଷ ନିୟୁକ୍ତ ଥିଲେ । ଏହିସମୟ, କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇ ୬ କୋଟି ଟଙ୍କା ରାଜକୋଷରେ ଉଠିତ ଥିଲା, ଅଥଚ ସାଜାହାନ ନତନ ଶୁଲ୍କ ସୂ-କ୍ତି ବା ଅନ୍ୟାୟ ପୂର୍ବକ ପ୍ରତାମାନଙ୍କ ନିକଟରୁ ଏକ କପର୍ଦ୍ଦିକ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ନାହିଁ ।

—*—

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଅରଞ୍ଜଲେବ ।

୧୬୫୮ ସାଲେ ଅରଞ୍ଜଲେବ ଦିଲ୍ଲୀସିଂହାସନ ଅଧିକାର କଲେ ମାତ୍ର ଏକ ବରଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭୋଗକଲେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଆପଣା ନାମରେ ମୁଦ୍ରା ମଧ୍ୟ ଚଳାଇଲେ ନାହିଁ । ସେ ରାଜ୍ୟଲଭ ପାଇଁ ଯେଉଁସବୁ ଗର୍ବିତ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲେ କୌଣସି ସମ୍ରାଟ୍ ଏପରି ଗର୍ବିତାଚରଣ କରି ନାହାନ୍ତି । ଫଳତଃ ସେ, ରାଜ୍ୟଲଭ ଲାଭସାରେ ପିତାକୁ ବନ୍ଦୀ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଚରକାଳ ତାହାଙ୍କ ନାମରେ କଲଙ୍କ ରେଖା ଅଙ୍କିତ ଥିବ ।

ଅରଞ୍ଜଲେବ ସିଂହାସନାରୋହଣ କରି ଦାଗ୍‌କୁ ବନ୍ଦୀ କରିଣାର୍ଥ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲେ ମାତ୍ର ଦାଗ୍ ଅରଞ୍ଜଲେବଙ୍କ ମନୋଗତ ଭବ ଜାଣିବାକୁ ପାର ଲହୋର କୁ ପଳାଇଲେ ।

୧୬୫୯ ସାଲେ ବଜାଦେଗ ଗାସନକର୍ତ୍ତା ସୁଜା ସହିତ ଅରଞ୍ଜଲେବଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ସେହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଅରଞ୍ଜଲେବ ବିଜୟ ଲଭି କଲେ । କିଛିଦିନ ଉତ୍ତାରେ ଦାଗ୍ କାନାହାର ଠାରେ ପଶ୍ଚାତ୍ ଓ ଗୋଟାଏ ସାମାନ୍ୟ ହସ୍ତୀ ସ୍ଥଳରେ ଅବେହିତ ହୋଇ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଆଗତ ହେଲେ । ଅରଞ୍ଜଲେବ ମନରେ ଭବିଷ୍ୟତ ଯେ ନଗରବାସିନାମାନେ ଦାଗ୍‌ଙ୍କର ଏପରି ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ତାହାଙ୍କୁ ଘୃଣା କରିବେ, ମାତ୍ର ତାହାର ବିପରୀତ ଫଳ ଘଟିଲା । ନାଗରକମାନେ ଦାଗ୍‌ର ଓ ତତ୍ପାତ୍ନ-କର୍ତ୍ତା ତଦାୟ ପୁରର ଶୁଭଗ ଦଶା ଦର୍ଶନ କରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିଳାପ କଲେ ଏବଂ ନଗର ମଧ୍ୟରେ ବିଦ୍ରୋହର ପୂର୍ବଲକ୍ଷଣ ମଧ୍ୟ ଦେଖା ଗଲା । ଅରଞ୍ଜଲେବ

ଭାସା ଦେଶ ସର୍ବତ୍ର ଚିତ୍ତରେ ଦାଗର ବଜାଗନ ଚେଷ୍ଟାରେ ରହିଲେ । ପରଦିନ ଦାଗ୍ ନାସ୍ତିକ ବୋଲି ବରଗୁରମ୍ ହେଲେ ! ଥୋଡ଼ାଏ ଦୃଷ୍ଟି ବରଗୁରୁ ଅରଜକେବଳ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷୀତାରେ ଦାଗର ପ୍ରାଣପଣ ବ୍ୟାଜ କଲେ, କେତେକ ଦିନ ଉତ୍ତାରେ ସେହି ଆଦେଶ ସାଧନ ହେଲା । ଦାଗର ପୁତ୍ର ଗୋ-ପାଲପୁର ଦୁର୍ଗ କାରାଗାରରେ ନିଷିଫ୍ତ ହେଲେ ।

ଅନନ୍ତର ସମ୍ରାଟଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀ ମୀରଜୁମଲ ବହୁଳ ସେନା ସମଭିବ୍ୟା-ହାରେ ଯାଇ ସମସ୍ତ ବଞ୍ଚଦେଶ ଅଧିକାର କଲେ । ଅଗାମ ଓ ତାନଦେଶକୁ ଯୁଦ୍ଧ ଯାସା କରାଯାଇ ମଧ୍ୟ ସେ ଆଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ପ୍ରଥମରେ ଅଗାମକୁ ଯାଇ ତଦେଶ ଆକ୍ରମଣ ଓ ଅଧିକାର କଲେ କିନ୍ତୁ ଦୂର୍ଭାଗ୍ୟ ପ୍ରୟୁକ୍ତ ସେ ସ୍ଥାନରୁ ଫେରି ଆସି ତାକାଠାରେ ପହଞ୍ଚି ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ।

ରାଜ୍ୟଭିଷେକର *ବରଷ ଉତ୍ତାରେ ସମ୍ରାଟ୍ ଏକଦା ସାଂଘାତିକ ରୋଗଦ୍ୱାରା ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୁଅନ୍ତେ ଭାସାଙ୍କର ପ୍ରାଣରକ୍ଷାର ସନ୍ଦେହ ହୋଇଥିଲା । ରୋଗର ପଞ୍ଚମ ଦିନରେ ହଠାତ୍ ମୂର୍ଚ୍ଛା ହୁଏ । ମୂର୍ଚ୍ଛାବସାନ୍ନେ ସମ୍ରାଟ୍ ସ୍ୱାଭାବିକ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଓ ସାହସ ଅବଲମ୍ବନ ପଦ୍ଧତି ପ୍ରଧାନ, ଅମାତ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଡକାଇ କହଲେ “ଅମ୍ଭର ରାଜିନୀ ଓଷୀନାରୁ ନିକଟରେ ଯେ ମୋହର ରକ୍ଷାଅଛି” ଭାସା ଅମ୍ଭ ପାଖକୁ ଆସ, ଏ ସମୟରେ ଅନ୍ୟ ନିକଟରେ ରକ୍ଷାବା ଉଚିତ ନୁହେଁ; କେ ଜାଣେ ତଦ୍ୱାରା କେହି କୌଣସି ଅନର୍ଥ ଘଟନା ଘଟାଇପାରେ” । ପରେ ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଲାଭ ବାସନାରେ କାଶ୍ମୀରକୁ ଯାସା କଲେ । ଭାସାଙ୍କ ବାସନା ମଧ୍ୟ ଗୀଘ୍ର ସଫଳ ହେଲା ଏହିସମୟରେ ଭାସାଙ୍କର ଏକଦଳ ପ୍ରବଳ ପରପକ୍ତିକୁ ମସ୍ତକୋତ୍ତଳନ କରିବାର ଦେଖାଗଲା । ସେହି ଦିନର ନାମ ମାରହଟ୍ଟା ।

ଗୋପାଳନଗରଠାରୁ ବିଦର୍ଭ ନଗର ଦେଇ ବରଦାନଙ୍କର ଚାନ୍ଦାନଗର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ଚଳିଥିଲେନା ପଶ୍ଚିମେ ଅରବ୍ୟସାଗର ଏହା ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଭୂଭାଗର ନାମ ମହାଗଞ୍ଜୁ ଦେଶ ଏଦେଶର ନିବାସିମାନଙ୍କୁ ମାରହଟ୍ଟା ବୋଲାଯାଏ । ମାରହଟ୍ଟା ମାନେ ଖବ, ଦୃଢ଼ଗଣ୍ଡର ପରାମ୍ପରୀ, କଷ୍ଟସହ ଓ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଅଧିବସାୟୀ । ସ୍ୱାଭାବିକ ସାଧନପାଇଁ ସେମାନେ ପ୍ରାଣପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଣ କରିବାକୁ ସୁତୀ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଚାନ୍ଦାନଗର ଓ ଧୂର୍ତ୍ତତା ଏମାନଙ୍କ ନିୟତ ଆଜ୍ଞାବାସ । ମହାଗଞ୍ଜୁପୁରୀମାନଙ୍କର ଅଦମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଅତି ଅପରଜ୍ଞେୟ; ଅଥଚ ଭାସା ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ମଧ୍ୟ ଅମ୍ଭମାନ-ଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକ ନାହିଁ ।

ମାଲଜାଭୋସଲ ଓ ଯଦୁରୁପୁ ନାମକ ୨ ଜଣ ଯୋଗ୍ୟ ମହାଗଞ୍ଜୁପୁ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର କୌଣସି ଗୁଜା ନିକଟରେ ପ୍ରଧାନ ବର୍ମଗୁଣ୍ଡ ଥିଲେ । ଏକଦା

ମାଲ୍ଲିକା କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟୋପଲକ୍ଷରେ ଯଦୁରାୟ ଗୃହକୁ ଆସୁନା ହୋଇଥିଲେ । ସେ ସ୍ଥାନରେ ଯଦୁ ଆପଣା ଦୁଗ୍ଧ ପୋଷ୍ୟା ଜନ୍ୟା ଓ ମାଲ୍ଲିକାଙ୍କ ପଞ୍ଚମବର୍ଷୀୟ ପୁତ୍ର ସାଜକୁ କୋଳରେ ଘେନି କହୁଲେ “ବାଃ ବେଗ ସାଜି ଅଛି, ଏଦୁହେଁ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷ ପରି ଦଶୁଅଛନ୍ତି” । ଯଦୁ କଣ୍ଠରୁ ଏହି ବାକ୍ୟ ଲିପୁଡ଼ି ହେବା ମାତ୍ର ମାଲ୍ଲିକା ସହରା ଗାଧୋଆନ କରି ସରସ୍ତ୍ର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନପୂର୍ବକ କହୁଲେ “ଯଦୁଙ୍କ ଜନ୍ୟା ସହିତ ଅମ୍ଭ ପୁତ୍ରର ବିବାହ ସମ୍ଭବ ନିଶ୍ଚିତ ହେଲା; ଆପଣମାନେ ଏଥରେ ସାକ୍ଷୀ ରହିଲେ” । ଯଦୁ ଥଣ୍ଡାକରି ଉଠି ଶୁଣି କଥା କହୁଲେ ସୁଭରଂ ମାଲ୍ଲିକାଙ୍କ ଏପରି କଥା ଶୁଣି ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର କରିବୁ ହେଲେ । ମାଲ୍ଲିକାଙ୍କ ପୁତ୍ରକୁ ଜନ୍ୟାଦାନ କରିବା ପକ୍ଷରେ ଯଦୁଙ୍କର ବିରୋଧ ଅପତ୍ତି ଥିଲା; କାରଣ ପଦମର୍ଯ୍ୟାଦାରେ ମାଲ୍ଲିକା ଅନେବାଂଶରେ ଯଦୁଙ୍କଠାରୁ ନୁହନ୍ତି ଥିଲେ । ଯାହା ହେଉ ଅନୁକୁଳ ଦୈବ ବଗରୁ ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ମାଲ୍ଲିକା ଉଚ୍ଚପଦ ଓ ପୁନା ନଗର ସମୀପରେ ଦେବେ-କ ଭୂମି ଜାୟନ୍ତୀର ସ୍ବରୂପ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଯଦୁ ଭେତେବେଳେ କୌଣସି ଆପତ୍ତି ନ କରି ସାଜକୁ ଜନ୍ୟାଦାନ କଲେ । ସେହି ବିବାହରେ ସାଜଙ୍କର ୨ ପୁତ୍ର ହୁଏ; ୨ୟ ପୁତ୍ରଙ୍କ ନାମ ଶିବଙ୍କ ୧୭୨୭ ଖ୍ରୀ ଅବ୍ଦ ।

ଏହି ଦିବଙ୍କ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ବଂଶର ଉନ୍ନତିର ମୂଳାଧାର ବୋଲି ମଣିବାକୁ ହେବ । ଶିବଙ୍କ ଦୀର୍ଘାବ୍ଦର, ଆଜାନୁଲମ୍ବିତ ବାହୁ, ଗୁଣ୍ଡରସ୍ତୋ, ଉନ୍ନତ ଗଣ୍ଡର ଭେଙ୍ଗାପୁନ, ମେଧାବା, ସୁଚିତ୍ତର, କର୍ମଂ ଓ ଧୂର୍ତ୍ତ ଥିଲେ । ଶିବଙ୍କର ଭରଷ ଲେଖକମାନେ ବୋଲନ୍ତି ଅଧ୍ୟପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିବାର କ୍ଷମତା ତାହାଙ୍କର ବାଲ୍ୟ କାଳରେ ଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଶିବଙ୍କ ପିତା ସାଜ ବିଜୟପୁର ପକ୍ଷର ସରହାଲରେ ରହୁଛୁ ହୋଇ ମଘସ୍ବର ଦେଗରେ ଏକ ବିସ୍ତୃତ ଜାୟନ୍ତୀର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ମାଲ୍ଲିକା ଉପାଡ଼ିତ ଜାୟନ୍ତୀର ମଧ୍ୟ ଭାଗାଙ୍କର ଅଧିକାର ତୁଳୁ ହେଲା । ସାଜ ମଘସ୍ବର ଜାୟନ୍ତୀର ଥାଇ ସେ ସ୍ଥାନକୁ ଯିବା ସମୟରେ ତ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ରକୁ ସଙ୍ଗରେ ଘେନି ଯାଆନ୍ତି ଓ କଳଷ୍ଟ ପୁତ୍ର ଶିବଙ୍କ ଉପରେ ପୈତୃକ ଜାୟନ୍ତୀର ଗୁରୁ ଅର୍ପଣ କରି ପୁନାରେ ଉଠି ଯାଆନ୍ତି । ପୁନାସ୍ଥିତି ସାଜଙ୍କର ଅଗ୍ନି ସେନାମାନେ ଏକ ସନ୍ନିହତ ସହ୍ୟାଦ୍ରର ଅଧି-ବିତିମାନେ ଶିବଙ୍କଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ସହଚର ଥିଲେ । ସେ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ପବନକୁ ବା-ଇମ୍ବାର ମୃଗୟା ଯାତ୍ରା କରିବାରୁ ଯାବତ୍ତାୟ ଗିରିବର୍ତ୍ତୀ ତାହାଙ୍କୁ ବିଶେଷରୂପେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ହୋଇଥିଲା । ଅଧ୍ୟପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିବାର ଓ ବାରଣେଶୀରେ ଗଣ୍ୟ ହେବାର ଇଚ୍ଛା ଶିବଙ୍କଙ୍କର ବାଲ୍ୟକାଳରେ ଜନ୍ମେ । ସେ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କୁ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଘୃଣା କରି ସଦା ବୋଲୁଥିଲେ “ଅମ୍ଭେ ସେମାନଙ୍କୁ ପରାଜୟ କରି ସ୍ବାଧୀନ ହେବୁ” ।

ପ୍ରଥମେ ସେ ବଜ୍ରପୁରପତିର କେତେଟା ଗିରିଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର କଲେ । ୧୭୮୮
ସାଲରେ କଙ୍କଣର ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳଗଣ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କର ଅଧିକାରକୁ ଦେଲେ ।
ବଜ୍ରପୁରପତି ଏହି ସମ୍ପାଦ ପାଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁଖୀଭୂତ ହେଲେ ଏବଂ ଶିବଙ୍କୁ
ଦମନ କରିବାର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟ ନ ପାଇ କୌଶଳପୂର୍ବକ ସାଙ୍ଗକୁ ହସ୍ତ-
ଗତ କରି କାଶୀଗାରରେ ନିକ୍ଷେପ କଲେ ଏବଂ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରି ଦେଲେ ଅମୃତ ଦଳ
ମଧ୍ୟରେ ଶିବଙ୍କୁ ହସ୍ତଗତ କ ଦେଲେ ସାଙ୍ଗକୁ ଜାଅନ୍ତା ବବର ଦିଅସିବ ପିତାଙ୍କ
ବ୍ୟତି ସମ୍ପାଦ ଶୁଣି ଶିବଙ୍କୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାକୁଳିତ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ଦଗଡ଼ା ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର
ନ କରି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅଧିକାର ଭୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କଲେ । ଏହି ଉପାୟଦ୍ୱାରା ସାଙ୍ଗ
ମୁକ୍ତ ହେଲେ ସତ୍ୟ; ମାତ୍ର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ସ୍ୱାଧୀନ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାହାଙ୍କୁ
୧୭୯୩ ପାଇଁ ବଜ୍ରପୁର ନଗରରେ ନିଜରବନ୍ଦୀରେ ରହିବାକୁ ଦେଲେ । ୧୭୯୩
ସାଲରେ ସାଙ୍ଗ ମୁକ୍ତ ହେଲେ ଶିବଙ୍କୁ ଦଳବଳ ସଜାଡ଼ି ପୁନର୍ବାର ଆଧିପତ୍ୟ
ବସ୍ତ୍ରର ଚେଷ୍ଟାରେ ରହିଲେ । ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ପୁନଃନଗରର ଦକ୍ଷିଣବର୍ତ୍ତୀ
କେତେଟା ଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର କରି ନେଲେ । ସେହି ସଙ୍ଗେ ଦକ୍ଷିଣପୁରଙ୍କ ଅଧିକୃତ
ଦକ୍ଷିଣାଭ୍ୟାସ କେତେକ ଅଂଶରେ ମଧ୍ୟ ଲୁଟପାଟ କଲେ । ମାତ୍ର ସେହି ସମୟରେ
ଅରଜକେବ ଗୋଳକୁଣ୍ଡାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲେ; ତାହାଙ୍କ ସହଜ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ
ହେବାକୁ ସାହସ ନ ଅଭିବାରୁ ଶିବଙ୍କୁ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ଦେଲେ । ଅର-
ଜକେବ ମଧ୍ୟ କ୍ଷମା ଦାନ କଲେ ।

ଯେତେବେଳେ ଯୁବଗୁଡ଼ ଦକ୍ଷିଣ ଯାତ୍ରା କରନ୍ତି ତେତେବେଳେ ଶିବଙ୍କୁ
ବଜ୍ରପୁରପତି ସହଜ ଯୁଦ୍ଧରେ ଲିପ୍ତ ଥିଲେ । ସେହି ଯୁଦ୍ଧରେ ବଜ୍ରପୁରପତି
ପରାସ୍ତ ହୋଇ ସନ୍ଧି କଲେ । ସେହି ସନ୍ଧିର ନିୟମାନୁସାରେ କଙ୍କଣଦେଶ ତାହା-
ଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ହସ୍ତଗତ ହେଲା ତେତେବେଳେ ଶିବଙ୍କର ୨୦୦୦ ଅଶ୍ୱ-
ଗେହ୍ନା ଓ ୫୦୦୦୦ ପଦାତି ସେନା ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଏ ଉତ୍ତାରେ ଅସ୍ତ୍ରକାଶିତ ଘଟନାମୂର୍ତ୍ତି ସମ୍ରାଟ ସହଜ ଶିବଙ୍କର ବିଦ୍ରୋହ
ଉପହୁତ ହେବାରୁ ୧୭୭୨ ସାଲେ ସେ ଦକ୍ଷିଣପୁରଙ୍କ ଅଧିକାର ଲୁଣ୍ଠନ ଆରମ୍ଭ
କଲେ । ତତ୍ତ୍ୱ ଦକ୍ଷିଣପୁରଙ୍କର ଦକ୍ଷିଣାଭ୍ୟାସ ଗାସନବର୍ତ୍ତୀ ସେପ୍ରାଣୀ ସହଜ ଯୁଦ୍ଧ
ଘଟିଲା । ସେହି ସମୟରେ ସେପ୍ରା ଜୟୀ ହୋଇ ପୁନଃନଗର ଅଧିକାର କଲେ ।
ଶିବଙ୍କ ବାଲ୍ୟକାଳରେ ଯେ ଗୃହରେ ବାସ କରୁଥିଲେ, ସେପ୍ରା ସେହି ଘରରେ
ବାସ କରି ରହିଲେ । ମହାରାଷ୍ଟ୍ରପତି ପୁନଃ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ସିନଗଡ଼ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ
ଅଗ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଅନନ୍ତନାଥ ଏକଦା ଅଳ୍ପକାଳମଧ୍ୟ ରଜନରେ ଶିବଙ୍କୁ
ଅପାର ପୈତ୍ୟ ଗୁପ୍ତସ୍ଥାନରେ ରଖି ୧୫ ଜଣ ମାତ୍ର ସହକାର ଦେଇ ଏକ ବିବାହ

ଯାଦ୍ରଦିନ ସହଜ ଯାଇ ଅପଣା ଗୃହରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ଭେତେବେଳେ ସେସ୍ତା ଅଗତ୍ୟା ଆତ୍ମରକ୍ଷାର ଉପାୟାନ୍ତର ନ ଦେଖି ଶିତଳା ବାଟେ ପଳାୟନ କଲେ । ସେହି ସମୟରେ କୌଣସି ବିପକ୍ଷଦଳର ସୈନିକପୁରୁଷର ତରବାର ଅଘାତଦ୍ୱାରା ତାହାଙ୍କର ଫୁଲଗୋଟି ଅଙ୍ଗୁଳୀ ଛିନ୍ନ ହୋଇଯାଏ । ସେହି ଗୁଡ଼ିରେ ପୁନଃ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଗତୁ ହସ୍ତରୁ ମୁକ୍ତି ଲାଭିଲା ।

ଅଭୟର ଶିବଜୀ ବହୁଳ ଅଶ୍ୱସେନା ସହଜ ଯାଇ ବହୁ ସମ୍ପତ୍ତିର ଅଗାର ସ୍ୱରୂପ ବନ୍ଦର ଲୁଣ୍ଠନ କରି ବିପୁଳସମ୍ପତ୍ତି ଲାଭ କଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କର ରଣତୀର୍ଥ ସକଳ ସୁଗୃହ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବନ୍ଦରର ମୋଗଲମାନଙ୍କର ରଣତୀର୍ଥ ଅଧିକାର କଲେ ।

ମଲ୍ଲାର୍ଥବର୍ଣ୍ଣନାର୍ଥ ଯାଦ୍ରମାନେ ସୁଗୃହ ନଗରରେ ବୋରଡ଼ ଆଶ୍ୱେତଶ ବରନ୍ତି, ଏଥିପାଇଁ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ମତରେ ତାହା ପବିତ୍ରସ୍ଥାନ ଅଟେ । ଶିବଜୀ ସେହି ପବିତ୍ରସ୍ଥାନ ଲୁଣ୍ଠନ କରିବାରୁ ଆରଙ୍ଗଜେବଙ୍କର କ୍ରୋଧର ଅବସ୍ଥା ରହିଲା ନାହିଁ । ଏହି ସମୟରେ ସାଜା ପରଲୋକ ଯାଏ କରୁଥିବା ଶିବଜୀ ସ୍ୱାଧୀନ ଗୂଜା ବୋଲି ପ୍ରବଚନ କରି ଦେଲେ, ଏବଂ ଅପଣା ନାମରେ ମୁଦ୍ରା ଅଙ୍କିତ କରାଇଲେ । ଏହି ସମ୍ପାଦି ଆରଙ୍ଗଜେବଙ୍କ ଜ୍ୱଳନ୍ତ କ୍ରୋଧାଗ୍ନିରେ ଆହୁତିସ୍ୱରୂପ ହେଲା । ସେ ଅବଳମ୍ବେ ଗୂଜା ଜୟସିଂହ ଓ ଦଲିରଖା ସହଜ ଅପାର ସୈନ୍ୟ ଦେଇ ଶିବଜୀଙ୍କୁ ଗାସନ କରିବାପାଇଁ ପଠାଇଲେ । ସେନାପତିମାନେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଶିବଜୀ ଯୁଦ୍ଧ ନ କରି ବଗଡ଼ା ସାକାର କଲେ । ଉଭୟ ମଧ୍ୟରେ ମିତ୍ରତା ସଂସ୍ଥାପିତ ହେଲେ ଶିବଜୀ ପ୍ରାୟକ୍ର ସେନାମାନଙ୍କ ସହଜ ଦକ୍ଷିଣ ଆଗମନ କରନ୍ତି । ସମ୍ରାଟ୍ ସେହି ସମୟରେ ଶିବଜୀଙ୍କୁ ସମାଦର ଓ ସମ୍ମାନ କରିଥିଲେ ଅନାପାସରେ ଜଣେ ପ୍ରବଳଗତୁ ବୀରଭୂତ ହୋଇଥାନ୍ତା; କିନ୍ତୁ ସେ ତାହା ନ କରି ଅନାଦର ପ୍ରଦର୍ଶନଦ୍ୱାରା ଶିବଜୀଙ୍କ ଗର୍ବ ରୁଣ୍ଡ କରିବାର ଚେଷ୍ଟାରେ ରହିଲେ ।

ଏଉଡ଼ାରୁ ଶିବଜୀ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସିଂହାସନ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଅଭିବାଦନ ଓ ଉପତ୍ୟୋଜନ ପ୍ରଦାନ କଲେ; ମାତ୍ର ସମ୍ରାଟ୍ ସେଥିରେ ଦୃଷ୍ଟିପାତ୍ର ସ୍ୱୀକାର କଲେ ନାହିଁ ଏବଂ ତାହାଙ୍କୁ ସାମାନ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟମାନଙ୍କ ସହଜ ବସିବାକୁ ହେଲା । ଭେଟି-ୟାନ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରପତି ଏହି ସକଳ ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତ କ୍ରୋଧ ଓ ମୂର୍ଚ୍ଛାପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ପରେ ପ୍ରକୃତସ୍ଥ ହୋଇ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ “ଭୁମ୍ବେମାନେ ମୋହର ମାନ ଛେଦନ କଲ, ଶିରଞ୍ଜେଦ ମଧ୍ୟ କର” ।

ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଅନୁମତି ବା ଖେଳଇ ଗ୍ରହଣ ବିନା ଶିବଜୀ ଉଦ୍ଦକ୍ଷଣାତ୍ ସଭାରୁ ବାହାରିଲେ । ଶିବଜୀ ଯେ ଏପରି ଭେଟୋବତୀ ପ୍ରକାଶ କରିବେ ସମ୍ରାଟ୍ ଏମନ୍ତ

ପ୍ରତ୍ୟାଗା କର ନ ଥିଲେ ସୁତରାଂ ବିଂଶତୀବ୍ୟବସର ହୋଇ ବଞ୍ଚିତ କ୍ଷଣ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରବୃତ୍ତବରେ ରହବାକୁ ହେଲା । ଶିବଜୀ ବସାକୁ ଅସି ଦିଲ୍ଲୀରୁ ମୁକ୍ତି ଲାଭ ଉପାୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରି ବସିଲେ । ପରଦିନ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ନିକଟକୁ କହି ପଠାଇଲେ “ଦିଲ୍ଲୀ ଜଳବାୟୁ ଦୋଷରୁ ଅମୃତ ସେନାମାନେ ପୀଡ଼ିତ ହେଉଅଛନ୍ତି ପ୍ରାର୍ଥନା କରେ ଅପଣ ସେନାଙ୍କୁ ସ୍ବଦେଶକୁ ଯିବାର ଅଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତୁ” । ସମ୍ରାଟ୍ ଗୁହୀଲେ ସୈନ୍ୟମାନେ ଗୁଲିଗଲେ ନିଃସହାୟ ଶିବଜୀଙ୍କୁ ଅୟତ୍ତ କରିବା ବଡ଼ କଠିନ ହେବ ନାହିଁ; ତେଣୁ ଅବଳମ୍ବରେ ଯେ ଶିବଜୀଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନା ସଫଳ ହୋଇଥିଲା ଏକଥା ବୋଲିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାସ ।

ପୁଣି ଗଠଗୁଡ଼ାମଣି ମହାବୀର ପୀତା ବାହାନା କରି ଗୟାଗାୟା ହେଲେ । ପୀତାଗାନ୍ଧି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ତୈବା କର୍ମର ଅନୁଷ୍ଠାନ ହେଲା । ପ୍ରତିଦିନ ବୃହତ୍ ପାଣ୍ଡିୟା ପୂର୍ଣ୍ଣ ମିଷ୍ଟାନ୍ନ ବିତରଣ ହୁଏ । ସେହି ମିଷ୍ଟାନ୍ନ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବୃହତ୍ ପାଣ୍ଡିୟା ସବୁ ଚୁରୁ ଲୋକ ସାଙ୍ଗିକରୁ ହଳୁ ସନ୍ଧ୍ୟା ଓ ମୁସଲମାନ ଫକୀରମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଘେନି ଯାନ୍ତି । ଏହିରୂପେ ସହସ୍ର ସାଙ୍ଗ ତାହାଙ୍କ ବସାରୁ ପ୍ରତିଦିନ ବାହାରେ । ସାଙ୍ଗି ଦେଖିଲେ ଲୋକମାନେ ମିଷ୍ଟାନ୍ନ ଭାର ବୋଲି ମନରେ କରନ୍ତି; ଏହି ରୂପେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ପ୍ରହରୀ ଏବଂ ଚରମାନଙ୍କର ସଂସ୍କାର ବସମୂଳ ହୋଇ ଗଲେ ଏକଦିନ ଶିବଜୀ ଅପେ ଏକ ବଡ଼ ପାଣ୍ଡିୟାରେ ବସିଲେ ଏଠା ପୁଣି ଅନ ଏକ ପାଣ୍ଡିୟାରେ ଚଢ଼ାଇ ଘରୁ ବାହାରିଲେ । ଅତୁରେ ଏକ ଘୋଡ଼ାଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲା ସେ ସାଙ୍ଗିରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଘୋଡ଼ାଙ୍କରେ ଅରୋହଣ କଲେ ଏବଂ ପୁଣି ଅପଣା ନିକଟରେ ବସାଇ ମଧୁଗନ୍ଧଗରକୁ ଯାଇଲେ । ସେସ୍ଥାନରେ ଅପଣା ପୁତ୍ରକୁ ରଜ୍ଜି ସନ୍ଧ୍ୟାସୀ ବେଳ ଧାରଣ ପୂର୍ବକ, ବ୍ରମଣ କରୁ ମା ୬ ସ ଉତ୍ତାରେ ଦକ୍ଷିଣାଭ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ୧୬୭୭ ।

ଯେତେବେଳେ ଶିବଜୀ ଦକ୍ଷିଣାଭ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତି, ତେତେବେଳେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସେନାମାନେ ବିଜୟପୁର ପଡ଼ିକ ସହଜ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ଥିଲେ, କାଳେ ଶିବଜୀ ବିପକ୍ଷ ପକ୍ଷର ସାହାଯ୍ୟ କରନ୍ତି, ଏହି ଅଗଙ୍କା କରି ସମ୍ରାଟ ତାହାଙ୍କୁ ଅତ୍ୟାଧିକ ପକ୍ଷ କରିବା ପାଇଁ ଏକ ନୂତନ ଜାୟଗିର ପ୍ରଦାନ କଲେ, ଏବଂ ଶିବଜୀଙ୍କ ଉପାୟ ମଧ୍ୟ ଦୃଢ଼ିଭୁତ ହେଲା ।

ଶିବଜୀ ଅରଡ଼ଜେବଙ୍କ ହସ୍ତରୁ ମୁକ୍ତି ଲାଭ କରି ଗୋଲକୁଣ୍ଡା ଓ ବିଜୟପୁର ରାଜାମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା କଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ଏମନ୍ତ ଅସ୍ଥିର କଲେ ଯେ ବରଷକୁ ବରଷ ନିୟମିତ କରି ଦେବା ପଣରେ ଶିବଜୀ ସହଜ ସେମାନଙ୍କୁ ଅଗତ୍ୟା ସନ୍ଧି କରିବାକୁ ହେଲା ।

ଏ ଉତ୍ତାରେ ବହୁଦିନ ପାଇଁ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଶାନ୍ତ ଭରତମାନ ହେଲା । ସେହି ସମୟରେ ଶିବଜୀ ଗଜ୍ୟ ସୁଗାସନ ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଣୟନରେ ବ୍ୟାପୃତ ହୁଅନ୍ତି । ଶିବଜୀ ଲୁଣ୍ଠନ ଏବଂ ସମରରେ ଯେ କେବଳ ନିୟୁତ ଥିଲେ ଏମନ୍ତ ନୁହଇ ସେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରଣୟନରେ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ନିୟୁତା ପ୍ରକାଶ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ମହାଗୁଣ୍ଡୀୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣଜାତି ବିଦ୍ୟାଗିକ୍ଷା କରନ୍ତି । ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟା ଗୃହକାର୍ଯ୍ୟରେ ନିୟୁତ କରିବାର ଅରମ୍ଭ କଲେ ଏବଂ କୃଷକମାନଙ୍କ ଉପରେ ଦୌରନ୍ତ୍ୟ ଏବଂ ସରକାରପ୍ରତି ପ୍ରତାରଣା ନିବାରଣ ପାଇଁ କେତେକ ଟଙ୍କା ଆଇନ ପ୍ରଚଳିତ ହେଲା । ଫୈନ୍ୟସଂଗ୍ରହ ଓ ସେମାନଙ୍କୁ ବେତନ ଦେବାର ଭାର ଗଜାଙ୍କ ହସ୍ତରେ ରହିଲା । ନୂତନ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ସେନାମାନେ ଅଧିକ ପରିମାଣେ ବେତନ ପାଇଲେ ଏବଂ ସୈନିକ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦିନ ସେନାପତି ବିଂଶତି, ସେନାପତି, ଏବଂ ଗଜ ସେନାପତି ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଧାନ, ସୈନିକ କର୍ମଚାରୀମାନେ ନିୟୁତ ହେଲେ । ସେମାନେ ମୁସଲମାନ ପ୍ରଧାନ ସୈନିକ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ପରି ଜାୟଗିର ନ ପାଇ ସାମାନ୍ୟ ସୈନିକମାନଙ୍କ ପରି ଗୃହକୋଷରୁ ବେତନ ପାଇବାର ନିୟମ ହେଲା ।

ଦକ୍ଷିଣ ଶିବଜୀ ପଲାୟନ ଉତ୍ତାରେ ଅଭିଜ୍ଞତେବ ଯେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଜାହାଜ ସହିତ ମୌଖିକ ପ୍ରଣୟ ପ୍ରକାଶ କରି ଥିଲେ; ଜାହା ପୂର୍ବେ ଥରେ ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇ ଅଛି । ଆଉ ଏକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏହି ଯେ, ଆଉ ଥରେ ଜାହାକୁ ହସ୍ତଗତ କରିବେ । କିନ୍ତୁ ଶିବଜୀ ଯୁଦ୍ଧ ଥର ଭୁଲିବାର ପାସ ଥିଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ଛତ୍ରବେଶ ପରିତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ସମରରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାକୁ ହେଲା; କିନ୍ତୁ ଅବଳମ୍ବରେ ମହାଗୁଣ୍ଡୀପତିଙ୍କର କ୍ଷମତା ତାହାଙ୍କଠାରେ ଅବଦିତ ରହିଲା ନାହିଁ । ଶିବଜୀ ମୋଗଲ ପତିଙ୍କ କେତେକ ଦୁର୍ଗ ହସ୍ତଗତ କରି, ଆଉ ଥରେ ସୁରଟ ନଗର ଲୁଣ୍ଠନ ଓ ଗାନ୍ଦେଶ ନଗରରେ ମହା ଉପାତ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୬୭୦ ସାଲରେ ସୁପ୍ରିସିବ ଚୌଧୁରୀ ନାମ ଶୃଙ୍ଗାଗଲା । ଚୌଧୁରୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେ ଦେଶରେ ଯେତେ ଗଜସ୍ତ୍ର ଅଦାୟ ହୁଏ, ତାହାର ଏକ ଚତୁର୍ଥ ଭାଗ ପାଇଲେ ଯୁଦ୍ଧରୁ କ୍ଷାନ୍ତ ହେବେ; ମହା ବଞ୍ଚୁୀୟମାନେ ଏପରି ନିୟମ କଲେ ।

୧୬୭୨ ସାଲରେ ଶିବଜୀଙ୍କ ଦମନ ପାଇଁ ସମ୍ରାଟ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟକୁ ଅଧିକାର ସୈନ୍ୟ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ଏଣେ ଶିବଜୀ ମଧ୍ୟ ଭୁଲି ହୋଇ ରହିଲେ ନାହିଁ ଉଭୟ ପକ୍ଷର ଅପାର ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ଯୁଦ୍ଧରେ ମୋଗଲ ସେନାମାନେ ପରାସ୍ତ ହେଲେ । ମହା ବଞ୍ଚୁୀୟ ଓ ମୋଗଲମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ପ୍ରଥମ ସମ୍ମୁଖ ଯୁଦ୍ଧ ଅଟେ । ସ-

ଗୁଡ଼ିକ ହୋଇ ମୋଗଲମାନେ ଯେପରି ହଜାଗୁଣ ଓ ସ୍ଥାନବଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ, ତେଜାମାନଙ୍କର ସେହରୂପ ଜୟୋଲ୍ଲାସର ପ୍ରାଦୂର୍ଭାବ ଦୃଶ୍ୟରୂପେ ବୃଦ୍ଧି ହୋଇ ଉଠିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ କେତେକ ବରଷ ଅନ୍ୟତ୍ର ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ ସମ୍ରାଟ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟକୁ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ସେନା ପ୍ରେରଣ କରିବାକୁ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତନ୍ମୁ ଯୁଦ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟ ଏକାବେଳେକେ ଲବ୍ଧ ହେଲା ନାହିଁ । କେତେ ଥର ସାନ ସାନ ଯୁଦ୍ଧ ଘଟି ଥିଲା ।

ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଅନ୍ୟତ୍ର ଯେ ସକଳ ବିରାଡ଼ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲା, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଅଞ୍ଚଳୀୟ ସ୍ଥାନ ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳୀୟ ଲବାସି ମାନଙ୍କ ସହଜ ଯୁଦ୍ଧ ସର୍ବ ପ୍ରଧାନ ଅଟେ । ଯାହା ହେଉ ଲାହା ଏପ୍ରକାର ଲକ୍ଷ୍ମଣ ହୋଇ ଗଲେ ଦକ୍ଷିଣ କଡ଼ରେ ଏକ ବିଦ୍ରୋହ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସେଠାରେ ସତ୍ତରାମୀ ନାମକ ଏକଦଳ ହିନ୍ଦୁଲୋକ ଥିଲେ । ସେମାନେ ଏକ ମାସ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କ ଉପାସନା କରନ୍ତି । ସତ୍ୟବ୍ରତ, ମିତାଗର, ଇନ୍ଦ୍ରଯ୍ୟୁଯମ ସେନାନାଥଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଅନୁଷ୍ଠାନ । ମାଦକପ୍ରବ୍ୟ ଏମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୃଶ୍ୟ ଅଟେ ।

ଏକଦା ଜଣେ ସତ୍ତରାମୀ କୃଷକ ଦକ୍ଷିଣ ଅଗ୍ରରେ ହଳ କରୁଥିଲା । ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଅବସ୍ଥାକୁ ଜଣେ ପିଅଦା ସହଜ ଲାହାର ବିରୋଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । କ୍ରମେ ଉଭୟ ପକ୍ଷର ମିଶ୍ରଣ ଅସି ମିଳିଲେ; ଏହି ଦକ୍ଷାରେ ଗୁଡ଼ିକ କର୍ମଗୁରୁମାନଙ୍କର ବିରୋଧ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଘଟିଲା । ପରେ ସନ୍ଧି ହେତୁ ପ୍ରଦେଶର ପ୍ରଜାମାନେ ଅସି ସତ୍ତରାମୀଙ୍କ ପକ୍ଷ ଅବଲମ୍ବନ କଲେ, ଏଣେ ଗୁଡ଼ିକ କର୍ମଗୁରୁମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ମଧ୍ୟ ଥୋଡ଼ାଏ ସେନା ଅସିଲେ ମାତ୍ର ସୈନ୍ୟଧର୍ମ୍ୟ ଅଳ୍ପତା ଲବ୍ଧରେ ପଶ୍ଚାତ୍ତ ମାଲ ପଳାୟନ କଲେ । ଅନନ୍ତର ଅଳ୍ପକ୍ଷଣ ଏକଦଳ ସୈନ୍ୟ ଅସିଲେ, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ପଶ୍ଚାତ୍ତ ହୋଇ ପିଠ ଦେଖାଇଲେ । ଏଥିକୁ ଲୋକମାନଙ୍କ ମନରେ ମହା ବିଶ୍ୱାସ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । କେନ୍ଦ୍ର ମନରେ କଲେ ସତ୍ତରାମୀମାନେ ଲୋକବିଦ୍ୟା ପ୍ରଭାରୁ ଅଭେଦ୍ୟ କଲେବର ହୋଇ ଅଛନ୍ତି, ଏଣୁ କୌଣସି ଅସ୍ତ୍ର ସେମାନଙ୍କର କିଛିହିଁ କର ପାରୁ ନାହିଁ । ଏଥିପାଇଁ କୌଣସି ଗୁଡ଼ିକ ସେନା ସେମାନଙ୍କର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ସାହସ କର ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଅରବିନ୍ଦେ ଏହି ସମ୍ପାଦ ପାଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିରକ୍ତ ହେଲେ ଓ ସତ୍ତରାମୀମାନଙ୍କ ଦମନ ପାଇଁ ଅପାର ସୈନ୍ୟ ପଠାଇ ଦେଲେ । ଶେଷ ଥର ସତ୍ତରାମୀମାନେ ଲଜ୍ଜାନ୍ତ ପଶ୍ଚାତ୍ତ ଓ ହିନ୍ଦୁତ୍ତ ହୋଇ ପଳାୟନ ପର ହେଲେ ।

ପୂର୍ବେ ମୋଗଲ ବର୍ଗୀୟ ଯେ ସକଳ ସମ୍ରାଟ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗ୍‌ବାସନରେ ସମାପନ ଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି ଉନ୍ନତ ଧର୍ମିକଲମ୍ବୀ ବୋଲି ହିନ୍ଦୁତା ଉପରେ

କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅଭ୍ୟାସର କର ଯାଇ ନାହାନ୍ତି । ପ୍ରଭୁତ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି ହିନ୍ଦୁ ଗୃହମାନଙ୍କ ସହିତ ବୈବାହିକ ସୁସ୍ଥରେ ସମ୍ପର୍କ ହେବା ପାଇଁ ଏକାନ୍ତ ଉତ୍ସାହ ଥିଲେ । ଏବଂ ହିନ୍ଦୁମତାବଲମ୍ବିମାନେ ସେମାନଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଅତି ଉଚ୍ଚ ବର୍ମ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଉ ଥିଲେ । ପୂର୍ବେ ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇ ଅଛି ମହାତ୍ମା ଅବବର ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କୁ ଏକମେଳ କରି ରକ୍ତଚୁ କରିବା ପାଇଁ ଅନେକ ଯତ୍ନ କରି ଥିଲେ । ଜାହାଙ୍ଗୀର ଓ ସାଜାହାନ ତେଜେ ଚେଷ୍ଟାକରୁ ନ ଥିଲେ ସତ୍ୟ ଅଟେ; ତଥାପି ହିନ୍ଦୁ ବୋଲି କାହାର ଉପରେ ଅଭ୍ୟାସର କର ନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଅରଞ୍ଜେବ ସେହ ସୁପରିଚିତ ଏକାବେଳେକେ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଥିଲେ । ସେ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣର ବହୁତ କାଳ ଉତ୍ତାରେ ବର୍ଷ ଗଣନାର ସୌର ପ୍ରଥା ଗ୍ରହଣ କରି ଶୁକ୍ଳ ପ୍ରଥା ଅବଲମ୍ବନ କଲେ । ଶୁକ୍ଳ ପ୍ରଥାଠାରୁ ସୌର ପ୍ରଥା ଅତି ସହଜ କିନ୍ତୁ ତାହା କୋରୁନ ବହୁତ ଓ ହିନ୍ଦୁ ଉଦ୍ଭାବିତ । ଏହା ଶୁଦ୍ଧ ସେ ଆନ୍ତର ଅନେକ ନିୟମ ପ୍ରଣୟ କରି ତହିଁରୁ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରଗାଢ଼ ବିଦ୍ବେଷର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ଏହା ଶୁଦ୍ଧ ପୂର୍ବେ ଚିକିତ୍ସାନାମକ କରି ଯାହାକି କେବଳ ହିନ୍ଦୁ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଦେବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା ଅବବର ତାହା ରହିତ କରିଥିଲେ । ଅରଞ୍ଜେବ ତାହା ପୁନର୍ବାର ପ୍ରଚଳନ କରିବାରୁ ଦିଲ୍ଲୀବାସୀ ହିନ୍ଦୁମାନେ ଅଭ୍ୟାସ କରିବାକୁ ହେଲେ । ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରକ୍ତପୂଜାମାନେ ଦିଲ୍ଲୀ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ଅବଲମ୍ବନ ଥିଲେ; ସେମାନଙ୍କ ବାହୁବଳରେ ସେ ଅନେକ ସଂଗ୍ରାମରେ ଜୟ ଲାଭିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଚିକିତ୍ସା-କର ସ୍ତାପିତ ହେବାରୁ ସେମାନେ ନିଜାନ୍ତ ବନ୍ଦ ହୋଇ ବସିଲେ ଏବଂ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟବାସୀ ହିନ୍ଦୁମାନେ ମଧ୍ୟ ମନେ ଶିବଙ୍କ ପକ୍ଷ ଅବଲମ୍ବନ କଲେ ୧୬୨୭ । ଗୂଜା ଧର୍ମବିଷୟରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କଲେ ଗଜ୍ଜରେ ମଙ୍ଗଳ ଘଟେ ନାହିଁ । ଅତୁରଦର୍ଶୀ ଅରଞ୍ଜେବ ତାହା କରି ଭାରତବର୍ଷରେ ମୋଗଲ ପ୍ରଭୂତା ବିନାଶୋନ୍ମୁଖ କରି ଯାଆନ୍ତି !

ଚିକିତ୍ସା ପୁନଃ ସ୍ଥାପନର ଅଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତାରେ କାବୁଲରେ ଗୂଜା ଯଗୋବନ୍ତ ସିଂହ ପ୍ରାଣ ଗ୍ରହଣ କରିନ୍ତି । ତହିଁ ତାହାଙ୍କର ଦୁଇପୁତ୍ର ସହିତ ବ୍ୟବସାୟ ସମ୍ରାଟଙ୍କର ଅନୁମତିବିନା ଦୁର୍ଗାଦାସ ନାମକ ଜଣେ ସମ୍ରାନ୍ତ ରକ୍ତପୂଜ ସହିତ ସ୍ବଦେଶକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ । ଅଫଗାନିସ୍ତାନରେ ସମ୍ରାଟ୍ ଲେଙ୍କମାନେ ତାହାଙ୍କର ଗତି ରୁଚି କରିନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ବ୍ୟବସାୟ ତାହା ନ ମାନି ସିନ୍ଧୁନଦୀ ପାର ହୋଇ ଆସିଲେ । ସାମ୍ରାଟ୍ ସେନାମାନେ ପୁନର୍ବାର ତାହାଙ୍କ ଶିବର ବେଷ୍ଟନ କଲେ; କିନ୍ତୁ ସମ୍ରାଟ୍ ନିର୍ଦ୍ଦେଶାନୁସାରେ ଦୁର୍ଗାଦାସ ସମଭିବ୍ୟାହାରଣୀ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରମଣୀମାନଙ୍କୁ ସ୍ବଦେଶକୁ ପ୍ରେରଣ କରିବାପାଇଁ ଅନୁମତି ଦେଲେ । ତହିଁ ଦୁର୍ଗାଦାସ ଏକ

ପରଶୁରାଜାକୁ ଗୁଞ୍ଜା ସଜାଇ ଶିବରରେ ରଖି ପ୍ରକୃତ ଗୁଞ୍ଜା ଓ ଉତ୍କୃଷ୍ଟମାନଙ୍କୁ ସ୍ବଦେଶକୁ ପଠାଇଦେଲେ । ଏଥିକୁ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ମନରେ ସନ୍ଦେହ ଜାତ ହେବାରୁ ଗୁଞ୍ଜାକୁ ପୂର୍ବମଧ୍ୟକୁ ଘେନିବାପାଇଁ ତାଗର ପେଷିଲେ । ମାତ୍ର ଗୁଣାର ସୈନ୍ୟମାନେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଆଦେଶ ପାଳନ କରିବାକୁ ଅସ୍ମାକୃତ ହେବାରୁ ଉତ୍ତୟ ପକ୍ଷର ଘୋର ସଂଗ୍ରାମ ଘଟିଲା । ପରଶେଷେ ରଜପୁତ ସେନାମାନେ ପରାସ୍ତ ଓ ହତ ହେଲେ ଏବଂ ଗୁଣୀ ବଳାକୃତ ହେଲେ କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତ ଗୁଣୀ ଭେତେବେଳେ ଯୋଧପୁରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଯଶୋବନ୍ତସିଂହ ପହାପ୍ରତି ଅଭ୍ୟାସର ଓ ଜିଜ୍ଞାସା ପ୍ରଚଳନଦ୍ବାରା ରଜପୁତମାନେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର କରିବାକୁ ହେଲେ ଏବଂ ଉତ୍ତୟପୁରପତିକୁ ଆପଣାମାନଙ୍କର ସେନାମାନା କରି ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ କିନ୍ତୁ ଗାନ୍ଧୀ ସମ୍ରାଟ୍ ସେମାନଙ୍କଦ୍ବାରା ଛିନ୍ନ ହୋଇଗଲେ ।

ଏହିସକଳ ଉତ୍ପାତରେ ରଜପୁତ ଓ ମୁସଲମାନ ଉତ୍ତୟ ଜାତିର ଅନ୍ୟତମ ଶକ୍ତି ହେଲା । ଏଥିକୁ ସମ୍ରାଟ୍ ଜିଜ୍ଞାସାର କୌଣସି ପ୍ରସଙ୍ଗ ନ କରି ଉତ୍ତୟପୁର ପତିର ଅନୁକୂଳପଣେ ସନ୍ଧ୍ୟାସରେ ସ୍ବାକ୍ଷର କଲେ ।

ଯେତେବେଳେ ଆରଞ୍ଜଜେବ ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତର ଗୋଲମାଲରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହେଲେ, ତେତେବେଳେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ସ୍ଥିତି ଭାବରେ ଥିଲା ନାହିଁ । ବିଜୟପୁରପତି ପରଲୋକ ଯାଏ କରବାରୁ ମହା ଗୋଲଯୋଗ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଥିଲା । ଶିବଜୀ ଏହି ସୁଯୋଗରେ ସମସ୍ତ କଙ୍କଣଦେଶ ଓ ସହ୍ୟାଦ୍ରର ପଶ୍ଚିମସ୍ଥ ଅନେକ ଭୂଭାଗ ଆକ୍ରମଣ କରିନେଲେ ଅନନ୍ତର ୧୬୨୫ ସାଲରେ ଶିବଜୀ ସେନାମାନେ ନର୍ମଦା ନଦୀ ପାର ହୋଇ ମୋଗଲ ଆଧିକାର ଗୁଜରାଟର କେତେକ ଅଂଶରେ ଲୁହପାଟ କଲେ । ଶିବଜୀ ସ୍ବୟଂ ମହାସୁରକୁ ଯାଇ ଆପଣାର ପୈତୃକ ଜାୟଗାର ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ତେତେବେଳେ ମହାସୁର ତାହାଙ୍କର କନିଷ୍ଠପୁତ୍ରାଦି ବଞ୍ଚୁଛନ୍ତି ଅଧୀନରେ ଥିଲା । ବଞ୍ଚୁଜୀ ସମସ୍ତ ରାଜସ୍ବର ଅର୍ଦ୍ଧଭାଗ ଦେବାପାଇଁ ସ୍ବାକୃତ ହେବାରୁ ଶିବଜୀ ତାହାଙ୍କ ସହସ୍ର ସନ୍ଧ୍ୟାସନ କଲେ । ଅନନ୍ତର ଶିବଜୀ ଅଠରମାସ ସେଣ୍ଟାନରେ ବାସକରି ଗୁପ୍ତଗତକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ୧୬୨୮ । ଗୁପ୍ତଗତ ପୁନାର ସନ୍ଧି ହେତୁ, ଶିବଜୀ ସତରଘର ସେ ସ୍ଥାନରେ ବାସ କରନ୍ତି ।

ପର ବରଷ ମୋଗଲ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସଙ୍ଗଠାରୁ ଦକ୍ଷ ସେନାମାନା ଦିଲ୍ଲୀର ବିଜୟପୁର ପତିକୁ ଆକ୍ରମଣ କରନ୍ତି । ବିଜୟପୁର ପତି ଶିବଜୀଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାରୁ ସେ ଯାଇ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଉଡ଼ି ଦିଅନ୍ତି ।

ପର ବରଷ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୭୮୦ ଖାଲରେ ଶିବଜୀ ଜେପ୍ସନ୍ ବରଷ ବୟସରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ଶିବଜୀ ପରଲୋକ ଗମନ ସମୟରେ ତାହାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ଗମ୍ଭୀର ଅପ-
ଶାର ଦୃଶ୍ଟରୂପତା ଦୋଷରେ ପିତାଙ୍କ ଅଦେଶ ଅନୁସାରେ କାରାରୁଦ୍ଧ ଥିଲେ । ପୁଣି
ଗମ୍ଭୀର ସ୍ବଭାବ ଅତି ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଥିଲା, ଏଥିକୁ ତାହାଙ୍କୁ ସିଂହାସନରେ ବସାଇବା ପାଇଁ
କାହାର ଇଚ୍ଛା ଥିଲା ନାହିଁ ଏବଂ ଏହାମଧ୍ୟ ଜନରବ ଉଠିଥିଲା ଯେ, ଶିବଜୀ
ମରଣ ସମୟରେ ତାହାଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ ପୁତ୍ର ରାଜାରାମ ସିଂହାସନର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ହେବେ
ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରାଯାଇ ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଭେତେବେଳେ ରାଜାରାମଙ୍କର ବୟସ
୧୦ ବରଷ ମାତ୍ର ।

ଗମ୍ଭୀର ସେନାମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଗୁଜରାଟ ଉତ୍ତାର ରାୟଗଡ଼ରେ
ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଏବଂ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାମାତ୍ର ରାଜାରାମଙ୍କ ଜନନୀ ଏବଂ ବ୍ରାହ୍ମଣ
ଜାତିଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରି, ଆଉଁସ ପିତୃ ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ନିଦାରୁଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଦେଇ ସଂହାର କଲେ ।
ଏବଂ ରାଜାରାମ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସଚୀବମାନଙ୍କୁ କାରାରୁଦ୍ଧ କଲେ । ଗମ୍ଭୀର ରାଜ୍ୟଗାସନ
ଉପେକ୍ଷା କରି ମନ୍ଦ୍ୟ ସେବନରେ ଓ ବେଶ୍ୟାଠାରେ ରତନୁବାରୁ ତାହାଙ୍କର
ରାଜ୍ୟଗାସନ ଭର ଗ୍ରହଣକରିବା ଅଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତାରେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ରାଜ୍ୟ ନିକାନ୍ତ
ହଇଗ୍ରା ହୋଇଗଲା । ପ୍ରତାପ ଅଛି, ଗମ୍ଭୀର କଲ୍ୟାଣନାମକ ଜଣେ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ
ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅତି ବିଶ୍ବାସ ପାତ୍ର ଓ ତାହାଙ୍କର ଯାବତ୍ତାପ୍ତ କୁପ୍ରବୃତ୍ତିର ଉତ୍ତେଜକ ଥିଲା
ମନ୍ଦ୍ୟ ଆଉ ବେଶ୍ୟାରେ ସମସ୍ତ ପିତୃଅର୍ଜିତ ସମ୍ପତ୍ତି ନଷ୍ଟ ହେବାରୁ ଗମ୍ଭୀର ନାନା
ଅପନ୍ୟାସଜନକ କରି ସ୍ଥାପନ କଲେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବ ପ୍ରଜାମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିରକ୍ତ ହେଲେ
ଏବଂ ଗୁଜରାଟରେ ଅର୍ଥର ଅସଙ୍ଗତି ନିବର୍ତ୍ତନ ସେନାମାନେ ନିୟମିତ ସମ-
ୟରେ ବେତନ ନ ପାଇବାରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଭିଭୂତ ହେଲେ ।

ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଏହିପ୍ରକାର ଗୋଳମାଳ ଶୁଣିବାମାତ୍ର ଅରଜକ୍ଷେପ ଅପ-
ଶାର ଜର୍ଜୁର ସ୍ଥାପନ ମାନସରେ ସେହ ଦେଖି ଯାହାକଲେ । ସେ ପ୍ରଥମରେ
ବିରଜାନପୁରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତି । ସେ ସ୍ଥାନରେ ଗୁଜରାଟ ଓ କଚ୍ଚିଆକର
ଅନ୍ଧାଧର ନିୟମ ସ୍ଥାପନ କରି ଅପଶାର ପୁତ୍ର ମୋତାଇନଙ୍କୁ ଜନଜାନ ଲୁଣ୍ଠନ
ଓ ଜନଶୂନ୍ୟ କରିବା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ପଠାଇଦେଲେ । ମାତ୍ର ରାଜପୁତ୍ର ଉପସ୍ଥିତ
ହେବାମାତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ତଳ ବାୟୁ ଦୋଷରୁ ତାହାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧବ୍ୟାହାରୀ ଅଶ୍ବ ଓ
ବୃଷଭମାନଙ୍କୁ ଏବଂ ଅନେକ ସେନାମଧ୍ୟ ପଞ୍ଚୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଭେଣ୍ଟ
ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଫେରି ଆସିବାକୁ ହେଲା ।

ଏତାବତ୍ କାଳ ଗମ୍ଭୀର ମଧ୍ୟ ଭୂମି ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ସେ ବରହାନପୁର ଆକ୍ରମଣ କରି ଭସ୍ମସାତ୍ କରି ପକାଇଲେ ।

ଏଣେ ଆରକ୍ଷକେବ ହଇଦ୍ରାବାଦ, ଗୋଲକୂଣ୍ଡା ଓ ବିଜୟପୁର ଏହି କେତେଟା ନଗର ଲୁଣ୍ଠନଦ୍ୱାରା ଲଣ୍ଡଭଣ୍ଡ କରିଦେଇ ମହାପୁରରେ ସାହାଜଙ୍କର ଯେ ଜାୟଗୀର ଥିଲା ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଦିଲ୍ଲୀ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଭୁକ୍ତ କଲେ ।

ଅନନ୍ତର ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସେନାମାନେ ଗମ୍ଭୀରକୁ ଜନକାନଠାରେ ବନ୍ଦୀ କଲେ ଗମ୍ଭୀ କେତେକଜଣ ବନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧବଙ୍କୁ ସେନା ମନ୍ତ୍ରୀମାନଦ୍ୱାରା ଆମୋଦି କରୁଥିଲେ ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ସମ୍ରାଟ୍ ସେନାମାନ ତାହାଙ୍କୁ ବେକ୍ଷଣ କଲେ । ଗମ୍ଭୀ ମନ୍ଦିର ପାଖରେ ଅଚେତନ ପ୍ରାୟ ଥିଲେ ଶୁଭରଂ ପଲାଇ ନ ପାରିବାରୁ ଅବରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ପ୍ରେରିତ ହେଲେ । ସମ୍ରାଟ ତାହାଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ ମୁସଲମାନ ଧର୍ମ ଅବଲମ୍ବନ କରିବାକୁ ଆଜ୍ଞା ଦେଇଥିଲେ ; ମାତ୍ର ଗମ୍ଭୀ ତାହା ନ ମାନି କଠୁର କରିବାରୁ ସେ (ସମ୍ରାଟ) ତାହାଙ୍କର ପ୍ରାଣଦଣ୍ଡ ପାଇଁ ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ । ପୂର୍ବଲିଖିତ କଳ୍ପସକୁ ମଧ୍ୟ ସେହି ଦଣ୍ଡର ଭାଗୀ ହେବାକୁ ହୋଇଥିଲା ।

ଗମ୍ଭୀରଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଉତ୍ତାରେ ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରୀରାଷ୍ଟ୍ରୀୟମାନେ ରାଜାଗୁମଙ୍କୁ ଅଭିଭବକ କରି ଗମ୍ଭୀରଙ୍କ ଶିଶୁସନ୍ତାନ ସାହୁଙ୍କୁ ସିଂହାସନରେ ବସାଇଲେ । ମାତ୍ର ଅଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତାରେ ସମ୍ରାଟ୍ ସେନାମାନେ ଯାଇ ଶିଶୁ ରାଜାକୁ ବନ୍ଦୀକୃତ ଓ ଗୁରଗଡ଼ ଅଧିକାର କଲେ । ପୁଣି ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟତା ପୂର୍ବକ ତାହା ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ନ ଦେଇ ସେ ସ୍ଥାନରେ ଅପଣାମାନଙ୍କ ନାମରେ ଗୃହସ୍ଥ ସ୍ଥାପନ କଲେ । ରାଜାଗୁମ ଛଦ୍ମବେଶରେ ସେ ସ୍ଥାନରୁ କର୍ଣ୍ଣାଟର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଜଞ୍ଜିଦୁର୍ଗକୁ ପଳାୟନ କଲେ ଓ ସେ ସ୍ଥାନରେ ଅପଣା ନାମରେ ଗୃହସ୍ଥ କରି ବସିଲେ ।

ସମ୍ରାଟ୍ ଗୁରଗଡ଼ସ୍ଥ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କର ଉତ୍ତୁଗ ଗର୍ହିତ ବ୍ୟାପାର ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗ୍ରାସିତ ହେଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ଦମନପାଇଁ ଜଳପଞ୍ଜର ନାମକ ଏକ ଦକ୍ଷ ସେନାନୀକୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ରାଜାଗୁମ ସର୍ବତ୍ର ଲୁଣ୍ଠନ ଓ ଚୋଥ ଗ୍ରହଣ ପାଇଁ ଗନ୍ତାଜା ଓ ଦାନାଜା ନାମକ ଦୁଇ ସେନାନୀଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣ କରନ୍ତି । ସେନାନାମାନେ ଯାଇ ଗୃହ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ନରହତ୍ୟା, ଲୁଣ୍ଠନ ଓ ନଗରଦାହଦ୍ୱାରା ଦେଶ ସକଳ ଲଣ୍ଡଭଣ୍ଡ କରି ପକାଇଲେ ! ସେହିସକଳ ଅଭ୍ୟାସର ନିବାରଣ କରିବା ମୋଗଲ ସେନାନାମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ସାଧ୍ୟ ଥିଲା ନାହିଁ । ଆକବରଙ୍କ ସମୟରେ ମୋଗଲ ସେନାନାମାନେ ଯେପରି ଗିରିଜିତ, ଦକ୍ଷ ଏବଂ ସାହସୀ ଥିଲେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେନାନାମାନେ ସେପରି ଥିଲେ ନାହିଁ । ପୁଣି ପୂର୍ବଠାରୁ ଏମାନଙ୍କର ଅଧିକ ବାଗୁଚିଣ୍ଡ ବଢିଥିଲା । ଏହା ଗୁଡ଼ିଏ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟଯୁଗ ଏହି

ଯେ, ମୋଗଲ ସେନାପତିମାନେ ଅତି ପୀନଗଣର ଘୋଟକରେ ଆଗେଇବା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଘୋଡ଼ାଉପରେ ଏତେ ଦ୍ରବ୍ୟାଦି ବୋହାର କରୁଥିଲେ ଯେ, ସେହି ସକଳ ବୋହା ଘେନି ଘୋଡ଼ା ଅଧିକଦୂର ଚାଲି ପାରୁ ନ ଥିଲେ ବିଶେଷରେ ତମୁ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟାଦି ସଙ୍ଗରେ ଥିବାରୁ ସେନାମାନେ ଗାଘ୍ର ଏକ ସ୍ଥାନରୁ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନକୁ ଯାଇ ପାରୁ ନ ଥିଲେ ।

ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ସେନାମାନେ ଏପରି ନୁହନ୍ତି; ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ମତ ଗୋଟିଏ ଘୋଡ଼ା ଥାଏ, ସେହି ସକଳ ଘୋଡ଼ା ଦୃଢ଼ଗଣର ଓ ଶିକ୍ଷିତ । ଶୁଭଦିନେ ପଡ଼ିଯାରେ ଗୁଲି ଖାଆନ୍ତି ଏବଂ ଆଗେଇବା କଲେ ପବନ ଗ୍ରୋ ଦୌଡ଼ନ୍ତି । ଆଉ ସେମାନଙ୍କ ପୃଷ୍ଠରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅସନ ଥାଏ ନାହିଁ । ଆଗେଇବା ପାଇଁ ଓ ଉଦ୍‌ବିଧି ଅସନ ଅଟେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟପୂର୍ବରୁ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ସେନାମାନଙ୍କର ସେପରି ଚନ୍ଦ୍ରା ଥାଏ ନାହିଁ, କଠରନଳ ପ୍ରତ୍ୟୁଲ୍ଲଭ ହେଲେ ମୁଁ ଏଠା ଚୋରାଉ ତାହା ନିବାରଣ କରନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଅସ୍ତ୍ର ଖଣ୍ଡେ ଉଦ୍‌ବିଧି ଓ ଗୋଟିଏ ବଳୁକ ବା ମାଂସ ଛାତି ଲମ୍ବା ଗୋଟିଏ ବଳି । ଗୁଣରେ ଘୋଡ଼ାଲଗାମ ଅଶ୍ୱାରେ ବାନ୍ଧି ମାଟିରେ ଗୋଇଥାଆନ୍ତି । ପ୍ରୟୋଜନ ହେଲେ ଉଦ୍‌ବିଧି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଯାଆନ୍ତି । ତିଳାର୍ଚ୍ଚ ବଳମ୍ବ ହୁଅଇ ନାହିଁ ।

ମୋଗଲ ସେନାମାନେ ଅନ୍ୟମତ କଲେ ସେମାନେ ସ୍ଥିରରୂପେ ଠିଆହୋଇ ଯୁଦ୍ଧ ନ କରି ପଳାଇ ଯାଆନ୍ତି ଏବଂ ଗହମାନେ ଥକ୍କାହୋଇ ପଡ଼ିବାମାତ୍ରେ ସେମାନେ ମହାବିକ୍ରମ ପ୍ରକାଶପୂର୍ବକ ସେମାନଙ୍କୁ ଲଘୁଭୟ କରି ପକାନ୍ତି । ଗହମେନାମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବା ଉଦ୍‌ବିଧି ଅର୍ଥ ଯିବାର ଶୁଣିଲେ ଉଦ୍‌ବିଧି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ତାହା ଛୁଡ଼ାଇ ଚାଲନ୍ତି ।

ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନିବାରଣପାଇଁ ସମ୍ରାଟ୍ କଳିଙ୍ଗରୁ ପ୍ରତି ଆଦେଶ ପ୍ରେରଣ କଲେ ଆଉ ଜିଞ୍ଜିରୁର୍ଣ୍ଣ ଅନ୍ୟମତପାଇଁ ଉଦ୍‌ବିଧି କମବକସ ନାମକ ଅପଣା ପୁରୁଷ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ପୁରୁ ମୋଗଲସେନା ମହାବିକ୍ରମ ପ୍ରକାଶ କରି ଏକ ଉଦ୍‌ବିଧିରେ ଜିଞ୍ଜିରୁର୍ଣ୍ଣ ଅନ୍ୟମତ ଓ ଅଧିକାର କଲେ; ମାତ୍ର ରାଜାଗମ୍ଭୀର ପାରଲେ ନାହିଁ । ସେ ସିତାଗୁଲୁ ପଳାୟନ କଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ଦାନଜା ଓ ସନ୍ତାଜା ଉଭୟ ସେନାମାନଙ୍କର ପରସ୍ପର ବିବାହ ହେଲା । ରାଜାଗମ୍ଭୀର ସନ୍ତାଜାଙ୍କ ପକ୍ଷ ଅବଲମ୍ବନ କଲେ; କିନ୍ତୁ ସନ୍ତାଜାଙ୍କ ସେନାମାନେ ତାହାଙ୍କପ୍ରତି ବିରକ୍ତ ହୋଇ ତାହାଙ୍କୁ ବଧ କଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜାଗମ୍ଭୀର ଆପାର ସୈନ୍ୟ ଘେନି ଦକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଉତ୍ତରଭାଗ ଲୁଣ୍ଠନ ଓ ଏକାବେଳେ ଉଦ୍‌ବିଧି କରି ପକାଇଲେ । ଆରବଦେବ ଏକାବିଳାଳ ବ୍ରହ୍ମପୁରରେ ନାସ କରୁଥିଲେ

ସେ ସ୍ୱୟଂ, ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ନାହିଁ; ଅବଶ୍ୟକମତେ ସେନାପତି ପ୍ରେରଣ କରୁଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଦଳବଳ ଘେନି ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ବାହାର ସିତାଗ୍ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ଆକ୍ରମଣର କେତେମାସ ଉତ୍ତାରେ ସିତାଗ୍ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଅସ୍ତତ୍ତ ହେଲା ।

ଏହି ସମୟରେ ଗୁଜରାମ ପରଲୋକ ଗମନ କଲେ; କିନ୍ତୁ ଯୁଦ୍ଧନିବୃତ୍ତ ହେଲା ନାହିଁ ଗୁଜରାମ ଉପରତ ହେଲେ ତାହାଙ୍କର ଭାର୍ଯ୍ୟା ତାଗ୍‌ବାର ଆପଣା ଶିଶୁ ସନ୍ତାନ ଶିବଙ୍କ ନାମରେ ଗୁଜରା କରବାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ ।

ଆରଜଜେବ *ବର୍ଷକାଳ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ମହାପୁରୁଷାଗ୍ ଅନେକ ମହାରା-
ଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଚୂର୍ଣ୍ଣ ହସ୍ତଗତ କରୁଥିଲେ; ମାତ୍ର ସମ୍ପ୍ରତି ତାହାଙ୍କର ଅନେକ ସେନା ଯୁଦ୍ଧରେ
ହତ ଓ ଅନେକ ପୀଡ଼ିତ ହୋଇ ପଳାୟନ କଲେ । ପୁଣି ଅଗରର ସମାପବର୍ତ୍ତୀ
ଜାଠନାମକ ଏକ ଜାତିଙ୍କ ସହୃଦ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକ ହେଲା । ଏଣୁ
ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ସହୃଦ ସଜ୍ଜି କରିବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲେ; ମାତ୍ର ମରହଟ୍ଟାମାନେ
ଅଧିକ ପଣ ମାଗିବାରୁ ସେ ଚେଷ୍ଟା ବିଫଳ ହେଲା । ସମ୍ରାଟ୍ ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନ
ଦେଖି ସର୍ବେନେୟ ଆହମ୍ମଦ ନଗରକୁ ଯାହାକଲେ; ମାତ୍ର ସେହି ଗମନ ସ୍ୱରୂପେ
ପରେ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା ନାହିଁ । ମହାରାଷ୍ଟ୍ରମାନେ ପଶ୍ଚାତ୍ତ୍ୟାଗରୁ ସମ୍ରାଟ୍‌ଙ୍କୁ ନାନା-
ପ୍ରକାର କରିକ୍ର କଲେ । ସମ୍ରାଟ୍ କୌଣସିପ୍ରକାରେ ସେମାନଙ୍କୁ ନିବାରଣ କରି
ପାରଲେ ନାହିଁ । ଏହି ସବଳ ଚିନ୍ତା ଓ ଗାରାଉକ ପୀଡ଼ାପ୍ରୟୁକ୍ତ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଯୁଦ୍ଧ
ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ପରେ ୧୭୦୭ସାଲ ଫେବୃଆରୀମାସ ଜା ୧ ରିଖରେ ପ୍ରାଣ ତ୍ୟାଗ
କଲେ । ଆରଜଜେବ *ବର୍ଷ ଗୁଜରା କରୁଥିଲେ ।

ଆରଜଜେବ ଅଧିକ ବୃଦ୍ଧିମାନ ଓ ଭେଜସୀ ଥିଲେ ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ତାହା
ବୋଲି ତାହାଙ୍କର ପ୍ରଗଂସା କରୁନାହିଁ ନ ପାରେ । ସେ ଅତି ନିରା, କଥା ଓ
ଅବିଶ୍ୱାସୀ ଥିଲେ । ପରକଥା ଅବା କି କହିବା, ତାହାଙ୍କର ପୁରମାନେଷୁବା
ତାହାଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ନାହିଁ । ଆରଜଜେବଙ୍କର ଚରଣ ବିଷୟରେ ଗୋଟି-
ଏମାତ୍ର କଥା କହିଲେ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ହେବ ଯେ, ସେ ଗୁଜରାଟରେ ଆପଣାର
ଜନ୍ମବାତା ପିତାଙ୍କୁ କାରୁରୁବି କରୁଥିଲେ । ଏପରି ଆରଜଜେବଙ୍କୁ ମୋଗଲ
ରାଜ୍ୟ ବିନାଗର ମୂଳ ବୋଲି ମଣିବାକୁ ହେବ । ସେ ଯଦି ଜତିଯୁକ୍ତର ସ୍ଥାପନ ଓ
ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନ୍ୟବିଧି ଅଭ୍ୟାସର କରି ନ ଥାନ୍ତେ ତେବେ ବୋଧ
ହୁଅଇ ଏତେ ଗାଢ଼ ଉନ୍ନତିଶୀଳ ମୋଗଲସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିଲେପ ହୋଇ ନ
ଥାନ୍ତା । ଏଦେଶୀ ପଠାଣମାନେ ଆରଜଜେବଙ୍କର ଅନେକ ପ୍ରଗଂସା କରନ୍ତି ।
ବୋଧ କରୁଁ ତାହାଙ୍କର ମୁସଲମାନଧର୍ମ ପ୍ରତି ଦୃଢ଼ବିଶ୍ୱାସ ଏହାର କାରଣ ହେବ ।

ଉନବିଂଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ବାହାଦୁରସାହ ।

ଅରଙ୍ଗଜେବଙ୍କର ଚିକିତ୍ସା ଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ମୋଜାରମ, ଦୁଃଖୀୟ ଅଜ୍ଞାନ, ଦୁଃଖୀୟ କ୍ରମବଦ୍ଧ । ଅରଙ୍ଗଜେବ ମୃତ୍ୟୁ ସମୟରେ ରାଜ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ ୩ ଅଂଶରେ ବିଭାଗ କରି ୩ ଜଣଙ୍କୁ ଦେଇ ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ଦିଲ୍ଲୀ, ଅଗ୍ରା ଏବଂ ଗୋଲକୁଣ୍ଡା ବା କଜୟପୁର ଏହି ସକଳ ସ୍ଥାନରେ ରାଜଧାନୀ ସ୍ଥାପନ କରିବାପାଇଁ ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଯାଇଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଡାହାଙ୍କର ୨ୟ ପୁତ୍ର ଅଜ୍ଞାନ ସେ ଅଜ୍ଞା ଅବହେଳା କରି ଆସେ ଗୃହସଦ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ମୋଜାରମ ତେଜେବେଲେ କାବୁଲରେ ଥିଲେ, ମଧ୍ୟମତ୍ରାତାର ଏପରି ବ୍ୟବହାର ଦେଖି ସେ ମଧ୍ୟ ଗୃହ୍ୟାଭିଷିକ୍ତ ହେଲେ । ତେଣୁ ଅଗ୍ରାଠାରେ ଉତ୍ତୟତ୍ରାତାର ଘୋରଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ସେହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଦୁଇପୁତ୍ର ସହିତ ଅଜ୍ଞାନ ହତ ହେଲେ । ମୋଜାରମ ରାଜତ୍ୟା ହୋଇ ବାହାଦୁରସାହ ନାମ ଧାରଣପୂର୍ବକ ସିଂହାସନ ଅବେଶିତ କଲେ ।

ଦୁଃଖୀୟ କ୍ରମବଦ୍ଧ ପିତାଙ୍କ ନିଦେଶାନୁସାରେ ଅପଣାକୁ ଗୃହ୍ୟର ଦୁଃଖୀୟ-ଗର ଅଧିକାରୀ ଜାଣି ଦକ୍ଷିଣଗୃହ୍ୟରେ ରାଜତ୍ବ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ବାହାଦୁର ରାଜ୍ୟଶୂର ହୋଇ ତତ୍ତ୍ବରୂପରେ ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା କଲେ । ହାୟଦ୍ରାବାଦଠାରେ ଉତ୍ତୟତ୍ରାତାର ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ କ୍ରମବଦ୍ଧ ପରାସ୍ତ ଓ ହତ ହୁଅନ୍ତି । ତେଜେବେଲଯାଏ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କର ଉପଦ୍ରବ ବିରତ ହୋଇ ଥିଲା ନାହିଁ । ବାହାଦୁର ସ୍ବୟଂ ସେମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା ନ କରି ସେମାନଙ୍କ ଗୃହବିବାଦ ଜନ୍ମାଇ ଦେବା କାରଣ କାରବବି ସାହୁକୁ ମୁକ୍ତ କରି ଦେଲେ । ସେହି ଦିନଠାରୁ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ଦୁଇଦଳରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।

ରଜପୁତମାନଙ୍କ ସହିତ ପୂର୍ବରୁ ଯୁଦ୍ଧ ଚଳୁଥିଲା ବର୍ତ୍ତମାନ ପଞ୍ଜାବବାସୀ ଶିଖମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ ଏକାବେଳକେ ଦୁଇଆଡ଼େ ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ଅସାଧ୍ୟ ଜାଣି ସମ୍ରାଟ ରଜପୁତମାନଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧି କଲେ; କିନ୍ତୁ ଶିଖମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ ଚାଲିଲା ।

ତିତ୍ତ ଏକ ନବ୍ୟଜାତି, ସେମାନଙ୍କ ବିବରଣ ସଂକ୍ଷେପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଉଅଛି ।

ଏହି ଧର୍ମପ୍ରଚାରକର ନାମ ନାନକ । ଇଂରାଜୀ ପଞ୍ଚଗତାଦୀ ଗେଷଭାଗରେ ବିପାଗାନଦୀ ଧାରବର୍ତ୍ତୀ ରାଜପୁର ଗ୍ରାମରେ ସେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିନ୍ତି । ସେ ଜାତିରେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଡାହାଙ୍କ ପିତାର ନାମ କାଲୁଦେବୀ । ନାନକ ପ୍ରଥମେ ଗସ୍ୟ ବିକ୍ରୟ ବ୍ୟବସାୟ କରୁଥିଲେ, ପରେ ବୃକ୍ଷତ୍ବ ବୟୋବୃଦ୍ଧ ହେଲେ ଗସ୍ୟ ବିକ୍ରୟ ବ୍ୟବସାୟ

ତ୍ୟାଗ କରି ଧର୍ମ ପ୍ରଭୃତି କଲେ । ମାତ୍ର ଜାନକ ଜୀବନଗତ ଲେଖକମାନେ ବୋଲନ୍ତି ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଏହାଙ୍କଠାରେ ଧାର୍ମିକତା ଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଜାନକ ଭାରତବର୍ଷର ସର୍ବୋତ୍ତମ ଗୁମଣ କର ମହା, ମଦନା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଇଥିଲେ । ସେହି ସକଳ ସ୍ଥାନରେ ନାନା ଉପଦେଶ ଓ ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକାଶହାରୀ ଅନେକ ଲେଖକ ଶିଷ୍ୟ କରନ୍ତି । ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଜାମ ଶିଖ । ଜାନକଙ୍କ ମତରେ ପରମେଶ୍ଵର ଏକମାତ୍ର ଅଦ୍ଵିତୀୟ, ନିର୍ଲିପ୍ତ, ନିର୍ବିଚାର, ନିରଞ୍ଜନ, ନିତ୍ୟ, ସତ୍ୟ, ସ୍ଵୟଂଭୂ, ପରମ୍ପରା ଓ ବାକ୍ୟ ମନର ଅଗୋଚର ଏବଂ ସେ ପରମେଶ୍ଵରଙ୍କୁ ଅନାଦି ଅଦମ ସମାଧାନ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ଜାନକଙ୍କ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ପାଠ କଲେ ବୋଧ ହୁଅଇ ସ୍ଵନୁବୈଦାନ୍ତିକ ଓ ମୁସଲମାନ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣମତର ସାମ୍ୟ ସଙ୍କଳିତ ହୋଇଅଛି ।

ସେ ଜୀବ ଓ ଯୋନି ଗୁମଣ ଏବଂ ଶୁଭ୍ରଶୁଭ କର୍ମାନୁରୂପ ଉତ୍ତମାଧମ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ ଅସ୍ଵୀକାର କରନ୍ତି । ଆଉ ସେ ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ମନେଶ୍ଵରଦ୍ଵାରା ଅସ୍ଥିତ ଓ ଦେବତା ସ୍ଵୀକାର କରନ୍ତି, ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ଉପାସନା କରିବାକୁ ବିଧି ନାହିଁ । ସେ ଲେଖନ୍ତି “ଅନ୍ୟର ଉପାସନା କର ନାହିଁ, ଶବ୍ଦ ସମୀପରେ ନିଜ ହୁଅ ନାହିଁ, ପ୍ରତିମାପୂଜା ଗର୍ଭସାଧା ଏବଂ ଅଶୁଦ୍ଧମାନଙ୍କୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନସ୍ଥାନରେ ବସେବା ବ୍ୟର୍ଥ” ସେ ଜାତିଭେଦ ସ୍ଵୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ । ତାହାଙ୍କ ମତରେ ସର୍ବଜାତୀୟ ଲେଖକଙ୍କର ପରମେଶ୍ଵର ଉପାସନା କରିବାର କ୍ଷମତା ଅଛି । ଖାଦ୍ୟବିଷୟରେ ଗୋମାଂସ ଓ ବଗ୍ଢମାଂସ ଅତି ଅପବିତ୍ର ଅଟେ । ସେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ମାଂସ ଖାଉ ନ ଥିଲେ ।

ଜାନକଙ୍କ ମତରେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର କୌଣସି ଅପତ୍ତି ଥିଲା ନାହିଁ । ବିନ୍ଦୁ ଅର୍ପେନିତ ମୁସଲମାନମାନେ ତାହାଙ୍କ ମତ ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଅଗ୍ରାସ୍ୟ କରିଥିଲେ ଓ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତି ନାନା ଅଭିବାଦ୍ଧ କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ସୂଚି କରି ନ ଥିଲେ । ଜାନକ ସେମାନଙ୍କର ଅନେକ ଅଭିବାଦ୍ଧ ସହିତ କରିଥିଲେ, ପରମେଶ୍ଵର ସେ ସେମାନଙ୍କ କୋପାଳରେ ପଡ଼ି ୭୦ବର୍ଷ ବୟସ ସମୟରେ ୧୭୦୭ସାଲେ ସୁଲତାନ ଅକ୍ବରୀୟା ଇର୍ଶାଦ୍ଦୀ ନଦୀ ତଟସ୍ଥ ନାର୍ତ୍ତିପୁରରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ମୁସଲମାନମାନେ ଜାନକଙ୍କୁ ବଧକଲ ଉତ୍ତାରେ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ତାହାଙ୍କୁ ସ୍ଵର୍ଗରୋଚ୍ଛାଦ୍ଧ ଅପରାମାନଙ୍କର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ କଲେ । ହରଗୋବିନ୍ଦ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ଅଭିବାଦ୍ଧ ସହିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ପଞ୍ଜାବ ପରିତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ପାଟଣା ଦେଶକୁ ଯାଇଥିଲେ । ଦୁର୍ଗର ମୁସଲମାନମାନେ ତହିଁରେ ମଧ୍ୟ କ୍ଷାନ୍ତି ହେଲେ ନାହିଁ; ସେହି ପାଟଣା ଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ଶିଖମାନଙ୍କୁ ଅଭିବାଦ୍ଧ ଫଳ ହୋଇବାକୁ

ହେଉଥିଲା । ପରେ ୧୬୭୫ ସାଲରେ ହରଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ପୌତ୍ର ଗଙ୍ଗାଦୋବିନ୍ଦ ଶିଖମାନଙ୍କୁ ଅସ୍ତ୍ରଧାରଣ କରିବା ପାଇଁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ । ଏଥି ପୂର୍ବରେ ଶିଖ-ଜାତି କେବଳ କୃଷିକର୍ମ କରୁଥିଲେ । ଆଉ ଦେଶରେ ସହତରେ ଚନ୍ଦ୍ରାୟିବେ ବୋଲି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସତ୍ତ୍ୱବାଳ ଧାରଣ ଓ ନାଳାମୂର ପରିଧାନ ପାଇଁ ଅଦେଶ କଲେ । କିନ୍ତୁ ରାଜା ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ତେତେବେଳେ ଯାଏ ସେମାନେ ସକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ ନାହିଁ । ରାଜା ଚୈନ୍ୟମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଘରଘର ଦେଉ ଥାନ୍ତି ଏବଂ ଶିଖ ସେନାମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରେ ପଡ଼ିଲେ ତତ୍ତ୍ୱକାଳ ବଧ କରିନ୍ତି; ଆବାଳ ବନ୍ଧୁ ବନ୍ଧିତା ଜାହାକୁ ଶୁଭକ୍ତି ନାହିଁ । ଶିଖମାନେ ଏହି ସକଳ ଅଭ୍ୟାସର ସହିବାକୁ ନ ପାରୁ ସ୍ୱାଧୀନ ହେବା ପାଇଁ ମନସ୍ଥ କଲେ । ଗୁରୁଗୋବିନ୍ଦ ସେପରି ଭେଦବୀ ପୁରୁଷ ଥିଲେ ନାହିଁ; ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କର ସପକ୍ଷ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ଜଣେ ଲୋକ ଅତି ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଓ ନିଷ୍ଠୁର ଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଶିଖମାନେ ପର୍ବତରୁ ଓହ୍ଲାଇ ପଞ୍ଜାବର ପୂର୍ବସ୍ଥ ଭାବଦେଶ ଛିନ୍ନଭିନ୍ନ କରି ପକାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଦୌରାନ୍ତରେ ସେଦେଶରେ ଲୋକଶୂନ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ଅନନ୍ତର ଶିଖମାନେ ଯମୁନାତୀରବର୍ତ୍ତୀ ବାହାଦୁରପୁର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅସି ଦକ୍ଷିଣ ଅକ୍ରମଣ ପାଇଁ ମନସ୍ଥ କଲେ । ଏହି ସମ୍ପାଦ ପାଇ ବାହାଦୁର ସେମାନଙ୍କ ଦମନ ପାଇଁ ଏକଦଳ ଭୂରଗ-ସେନା ପେଷିଲେ । ତତ୍ତ୍ୱ ଶିଖମାନେ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ନ ହୋଇ ଶୈଳଶିଖରକୁ ପଳାୟନ କଲେ । ସେହ୍ନାନରେ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଗଥିଲା ବନ୍ଧୁ ତତ୍ତ୍ୱରେ ଅଗ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରିନ୍ତି । ବିପକ୍ଷମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ଧରିବା ପାଇଁ ଅନେକ ଯତ୍ନ କଲେ କିନ୍ତୁ ପାରଲେ ନାହିଁ । ଅନନ୍ତର ସେ ଲହୋରକୁ ଫେରି ଅସି ବନ୍ଧୁ ବାଳ ଉତ୍ତାରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ବାହାଦୁରସାହି ମଧ୍ୟ ଏହି ସମୟରେ ଲୋକାନ୍ତରଣ ହୁଅନ୍ତି । ବାହାଦୁର ବ * ରକ୍ଷ ମାତ୍ର ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ୧୭୧୧ ।

ବାହାଦୁରସାହିଙ୍କର ଦୁଇ ପୁତ୍ର ଥିଲେ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠର ନାମ ଜାହାନ୍ନରସାହି ଓ କନିଷ୍ଠର ନାମ ଅଜାମ । ପିତା ଅପାୟେ ସିଂହାସନ ଅଧିକାର ପାଇଁ ଦୁଇ ଭାଇ ମଧ୍ୟରେ ମତା ବିବାଦ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ପ୍ରଧାନ ଅମାତ୍ୟମାନେ ଓ ପ୍ରଧାନ ସେନାପତି ଜଳଫଙ୍କାର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଜାହାନ୍ନରସାହିଙ୍କ ସପକ୍ଷ ହେବାରୁ ସେ ସିଂହାସନ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଅଜାମ ସେହି ବିବାଦରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ଜାହାନ୍ନର ସିଂହାସନାବେଶେ ଜଳଫଙ୍କାର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ହୋଇ ଏକାଧିକାଳ କରିବାର ପଦ୍ଧତି କଲେ । ଜାହାନ୍ନରଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଉପପତ୍ନୀ ଥିଲା; ସେ ଜଣେ ସାମାନ୍ୟ ନର୍ତ୍ତକୀ ଜାହାନ୍ନର ସିଂହାସନରେ ଅବେଶେ କରି ସେହି ଉପପତ୍ନୀ ଜ୍ଞାନମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଧାନ କର୍ମରେ ନିୟୁତ କଲେ । ଏଥିରେ ସମସ୍ତେ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି ।

ସେ ଯାହା ହେଉ ନିଷ୍ପତ୍ତିକରେ ରାଜ୍ୟ ଭୋଗ କରିବା ପାଇଁ ଜାହାନର ରାଜ-
ପରିବାର ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁମାନେ ରାଜ୍ୟଭିକ୍ଷା କୋର ପାରନ୍ତି ଏକ ଏକ କରି
ସେମାନଙ୍କୁ ବଧ କଲେ । କିନ୍ତୁ ଫେରକ ସାହ ନାମରେ ଅଜମଲର ଏକ ପୁଅ
ବଜାଦେଗରେ ଥିଲେ, ସମ୍ରାଟ୍ ତାହାଙ୍କୁ ବିନାଶ କରି ନ ପାରି ତତ୍ତ୍ୱରୂପରେ
ସେନା ପ୍ରେରଣ କଲେ । ଫଗ୍ଗେସ ପିତୃବ୍ୟ ଅଭ୍ୟାଗରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ
ଆବଦୁଲ୍ଲା ଓ ହୁସେନ ଆଲି ନାମକ ସାୟୁଦଗୋଷ୍ଠି ଚୁରଭାଇଙ୍କଠାରେ ଗରଣ ପଡ଼ିଲେ ।
ଏମାନେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ଓ ଜଣେ ଏଲ୍‌ହାବାଦରେ ଅତି ଜଣେ ବେହା-
ରରେ ସୁବାଦାର ଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଫଗ୍ଗେସ ସମ୍ରାଟ୍ ପ୍ରେରଣ
ସେନାମାନଙ୍କୁ ତଡ଼ିଦେଇ ଆଗ୍ରାକୁ ଯାଯାଇଲେ । ଏଣେ ଜାହାନର ଏହି ସମ୍ବାଦ
ପାଇଁ ୭୦ ହଜାର ସୈନ୍ୟ ଘେନି ଯୁଦ୍ଧାର୍ଥ ତାହାଙ୍କର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲେ । ଜଳଫ-
ଲାର ସମ୍ରାଟ୍ ସେନାମାନଙ୍କର ନେତା ଥିଲେ । ପ୍ରବଳ ସଂଗ୍ରାମ ହେଲା । ଅବଶେଷେ
ଜାହାନର ପରାସ୍ତ ହୋଇ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଫଳାୟନ କଲେ । ଫଳାୟନ ସମୟରେ ଜଳ-
ଫଲାର ବାସ ଆସଦଗାଁ ତାହାଙ୍କୁ ଧରି ରଖିଲେ । ଫଗ୍ଗେସ ଆଗ୍ରାଠାରେ ଉପହୃତ
ହେଲେ । ଆସଦଗାଁ ଓ ଜଳଫଲାର ମନରେ ବଡ଼ ଆଶା କରି ଜାହାନରକୁ
ଫଗ୍ଗେସ ହସ୍ତରେ ଆର୍ପଣ କଲେ । ମାତ୍ର ଫଗ୍ଗେସ ସେମାନଙ୍କ ମନୋବାଞ୍ଛା ପୂର୍ଣ୍ଣ ନ
କରି ଜାହାନର ଓ ଜଳଫଲାର ଦୁହେଁଙ୍କୁ ବଧ କଲେ ।

ଫଗ୍ଗେସସାହ ସିଂହାସନାବେଶଣ କରି ଆବଦୁଲ୍ଲାକୁ ମନ୍ତ୍ରୀଭୂତରେ ଓ ହୁସେନ
ଆଲିକୁ ପ୍ରଧାନ ସୈନ୍ୟାପତ୍ୟେ ଯୋଗୁ କଲେ । ଏଥିରେ ଦୁଇ ଭାଇ ମନେ ଭାବ-
ଲେ ରାଜା ରାଜ୍ୟଭୋଗେ ଭୋଗହୋଇ ରହଲେ, ଅମ୍ବେମାନେ ସର୍ବପ୍ରଧାନ ହୋଇ
କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ କରିବୁ । ମାତ୍ର ଫଗ୍ଗେସ ଏହା ଗୁପ୍ତିପାତ୍ର ଆପଣାର ଜଣେ ଅନୁଗତକୁ
ମିରଜୁମଲ ଉପାଧି ଦେଇ ସେମାନଙ୍କୁ ବଧ କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦିଅନ୍ତି । ଏହି
ଅଭିପ୍ରାୟ ସାଧନ ନିମନ୍ତେ ଉକ୍ତ ଦୁଇ ଭାଇଙ୍କୁ ପୃଥକ୍ ସ୍ଥାନରେ ରଖିବାକୁ
ମନସ୍ଥ କଲେ । ହୁସେନ ଆଲିଙ୍କ ପ୍ରତି ମାତୌପୁର ରାଜା ଅଜିତ ସିଂହ ସହଜ
ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ଆଦେଶ ପ୍ରେରଣ କଲେ ଏବଂ ସମ୍ରାଟ୍ ଗୋପନ ଭାବରେ
ଅଜିତ ସିଂହକୁ ଲେଖି ପଠାଇଲେ ଯେ ତୁମ୍ଭେ ଗାନ୍ଧି ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷ କରିବ ନାହିଁ ।
ମାତ୍ର ଅଜିତ ସିଂହ ଆପଣାର ମଙ୍ଗଳ ବାମନାରେ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ନ ହୋଇ
ସମ୍ରାଟ୍‌ଙ୍କୁ ଜନସାଦାନ କରିବେ ବୋଲି ଲେଖି ପଠାଇଲେ । ତତ୍ତ୍ୱେ ହୁସେନ
ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ଅତି ଆଡ଼ମ୍ବରରେ ଅଜିତ ଜନସା ସହଜ ସମ୍ରାଟ୍-
ଙ୍କର ବବାହ ହେଲା । ଏ ଉତ୍ତାରେ ଅତି କୌଣସି ହିନ୍ଦୁରାଜା ମୁସଲମାନମାନଙ୍କୁ
ଜନସାଦାନ କରି ନାହାନ୍ତି ।

ଅନନ୍ତର ହୁସେନଅଲ ଦାସିଶାଜ୍ୟକୁ ଯୁଦ୍ଧ ଯାସା କରନ୍ତି । ସେ ସ୍ଥାନରେ ମହାବ୍ରହ୍ମାୟମାନଙ୍କ ସହଜ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ମରହଟ୍ଟାମାନେ ଅପଣାମାନଙ୍କ ନିୟମାନୁସାରେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାରୁ ହୁସେନ ସେମାନଙ୍କୁ ପରାହତ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଏହି ସମୟରେ ହୁସେନଙ୍କୁ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାପାଇଁ ସମ୍ରାଟଙ୍କଠାରୁ ଆଜ୍ଞା ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା ମାତ୍ର ତେଜେବେଳେ ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷ ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ହୁସେନ, ସାହୁ ସହଜ ସକ୍ରିୟ ହୋଇ କଲେ । ସକ୍ରିୟ ସମୟରେ ଯେ ସକଳ କଥା ଲେଖା ଥିଲା ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନ କଥା ଏହି ଯେ ସାହୁ ଦିଲ୍ଲୀସ୍ଥିତଙ୍କୁ ୧୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା କର ଦେବେ । ଯୁଦ୍ଧ ସମୟରେ ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ୧୫ ସହସ୍ର ସୈନ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଦେଶରେ ଯେପରି ଯୁଦ୍ଧ ନ ହୁଏ, ସେ ବିଷୟ ଚେଷ୍ଟା କରିବେ ତାହା ହେଲେ ସେ ଦକ୍ଷିଣ ରାଜ୍ୟରେ ସମସ୍ତ ଦେଶରୁ ଚୌଥ ଓ ଗଜସ୍ବର ଦାନମାଗ ପାଇବେ । ସମ୍ରାଟ ଏହି ସନ୍ଧି ଗ୍ରହଣ କଲେ ନାହିଁ, ତତ୍ତ୍ୱେ ହୁସେନ ସହଜ ତାହାଙ୍କର ମନୋମାଳିନ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା ।

ଏହି ସମୟରେ ଶିଖମାନେ ପୁନର୍ବାର ଦେଶ ଲୁଣ୍ଠନ ଆରମ୍ଭ କରିବାରୁ ସମ୍ରାଟ ସେମାନଙ୍କ ଗାସନ ପାଇଁ କ୍ରୋଧ ଦକ୍ଷ ସେନାପତିକୁ ପଠାଇ ଦେଲେ । ସେନାପତି ଯାଇ ଅନେକ ଶିଖକୁ ବନ୍ଦୀ ଗ୍ରହଣ କରି ୨ ଶତ ଶିଖ ସହଜ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ବନ୍ଦୀଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କରି ଦିଲ୍ଲୀକୁ ପଠାଇ ଦେଲେ । ଶିଖମାନେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ମାତ୍ର ସମ୍ରାଟ ମୁସଲମାନ ଧର୍ମ ଅବଲମ୍ବନ କରିବାରୁ ଅଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ମାତ୍ର ସେମାନେ ତାହା ସ୍ୱୀକାର ନ କରିବାରୁ ପ୍ରତିଦିନ ୧୦୦ ଜଣର ପ୍ରାଣଦଣ୍ଡ ହେଲା । ବନ୍ଦୁକୁ ଶୁଦ୍ଧ ବସ୍ତ୍ର ପିନ୍ଧାଇ ମସ୍ତକରେ ଏକ ଲଲପାଗ ଦେଇ ଲୋହିତ ପିଞ୍ଜରରେ ରଖା ଗଲା । ଅତି ତାହାଙ୍କର ଚୋଟିଏ ଅତି ସାନପୁଅ ଥିଲା, ଗଜପୁରୁଷମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ସମ୍ମୁଖେ ଅତି ବନ୍ଦୁକ ହସ୍ତରେ ଗଣ୍ଡେ ଗ୍ରାସ୍ତ୍ର ଅସ୍ତ୍ର ଦେଇ ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ ତୁମ୍ଭେ ଏହାକୁ ବଧ କର । ବନ୍ଦୁ ପୁଷ୍ଟକୁ ବଧକରି ପାରିଲେ ତାହାଁ; ତହିଁରେ ନରପିତା ମୁସଲମାନମାନେ ସେହି ପିଲାଟିକୁ ବଧକରି ତାହାର ଅସ୍ଥି ଓ ରକ୍ତ ତାହାଙ୍କ ଦେହରେ ଲେପିଲେ । ପରେ ଲୋହିତଗଳାବା ଅଗ୍ନିରେ ସିନ୍ଦୂର ରଙ୍ଗ କରି ରତ୍ନସିଂହରୁ ବିକ୍ରି ତାହାଙ୍କୁ ବଧକଲେ । ବନ୍ଦୁ ପରମେଶ୍ବରଙ୍କ ଧନ୍ୟବାଦ କରୁଁ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗରେ ଧର୍ମତ୍ୟାଗ କଲେ ନାହିଁ ।

ଗଜମନ୍ତ୍ରୀ ଅବତୁଣ୍ଡା ଅତି ଅଳସ ପୁଣ୍ୟାତ୍ମିକାଣୀ ଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ସମ୍ରାଟ ସହଜ ତାହାଙ୍କର ମନୋମାଳିନୀ ନ ଥିବାରୁ ସମ୍ରାଟ ସଦା ତାହାଙ୍କର ବଧୋପାୟ ଚିନ୍ତା କରୁଥିଲେ । ଗଜାଜୟନ୍ତୀ ଓ ଅଭିଷେକେ ତଣ୍ଡ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରତି ସ୍ବାତ୍ମିକାସ ମୁଣ୍ଡ ପାଇଁ ଅଦେଶ ଦେଲେ; କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ତାହା କର ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଏହି

ସମୟରେ ହୁସେନ ଦଶ ସହସ୍ର ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ସେନା ସହିତ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ବଧ କରନ୍ତି । ଫରୋଗ ୨ ବରଷ ରାଜତ୍ବ କରୁଥିଲେ ।

ଫରୋଗଙ୍କୁ ସହାର କର ଝେୟୁଦମାନେ * ଅଉ ୨ ଜଣକୁ ସମ୍ରାଟାସନରେ ବସାଇଲେ ମାତ୍ର ସେମାନେ ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ପଞ୍ଚଭୂ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବାରୁ ମହମ୍ମଦ-ସାହା ଉପାଧିଧାରୀ ୩ ଯୁ ଜଣକୁ ରାଜ୍ୟଭିଷିକ୍ର କରାଇବାକୁ ହେଲା ; ଝେୟୁଦ-ମାନଙ୍କର ଅସୀମ କ୍ଷମତା ଦେଖି ଅମାତ୍ୟମାନେ ଓ କାଳକ୍ରମେ ସମ୍ରାଟ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସୁସ୍ଥ ପରବଶ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ସେମାନେ କୌଣସି ଅନିଷ୍ଟ ସାଧନ କର ପାରଲେ ନାହିଁ ; ଅବଶେଷେ ସୂର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ ପତନର ଏକ ଘଟଣା ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା ।

ଅରବିଜେବଙ୍କର ଗାଜାଉଦ୍ଦୀନ ନାମଧେୟ ଏକ ସଚୀବର ପୁତ୍ର ନିଜାମୁଲ୍ଲାହ† ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଗାସନ କର୍ତ୍ତୃତ୍ବ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । ହୁସେନ ତାହାଙ୍କୁ ପଦ-ରୂପ କରନ୍ତି । ତହିଁରେ ନିଜାମୁଲ୍ଲାହ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସନ୍ନୁଷ୍ଟ ହୋଇ କତ୍ରୋଗ୍ରା ହେଲେ ପୁଣି ୧୨୦୦ ସାଲରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ପ୍ରଭୃତା ବିସ୍ତାର କର ବସିଲେ । ଝେୟୁଦମାନେ ନିଜାମୁଲ୍ଲାହ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଝେନ୍ୟ ପ୍ରେରଣ କଲେ ମାତ୍ର ସେମାନେ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ଫେରି ଆସିଲେ । ଏହି ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଝେୟୁଦମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭୀତ ହେଲେ ଏବଂ ନିଜାମୁଲ୍ଲାହ ଦମନ ପାଇଁ ସ୍ବୟଂ ହୁସେନ ସଝେନେୟ ଦାକ୍ଷି-ଣାତ୍ୟକୁ ଯାସା କଲେ । ସମ୍ରାଟ ରାଜଧାନୀରେ ରହଲେ, ଆପଣାର ଅଥବା ଆପଣା ଭ୍ରାତା ଅବଦୁଲ୍ଲାହ କୌଣସି ଅନିଷ୍ଟ ଘଟଣା ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଶବ୍ଦ ତାହାଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଘେନି ଚଳିଲେ । ମାତ୍ର ଆଗରୁ ଶୁଦ୍ଧି ଅଳ୍ପଦୂର ଯାଇଅଛନ୍ତି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଜଣେ ଗୁପ୍ତଶଲେଷ ଅବେଦନପତ୍ର ଦେବାର ଛଳ କର ହୁସେନଙ୍କ ପାଲଙ୍କା ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଏମନ୍ତ ଅଘାତ କଲା ଯେ ସେହି ଅଘାତରେ ହୁସେନ ଉପରତ ହେଲେ । ଏହି ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ଯେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ପ୍ରେରଣ ଲେଖ ଏକଥା ବୋଲିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର ।

ଅନନ୍ତର ସମ୍ରାଟ ସେୟାନରୁ ଦିଲ୍ଲୀକୁ ବାହୁଡ଼ିଲେ । ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ପୂର୍ବରେ ହୁସେନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ସମ୍ବାଦ ଅବଦୁଲ୍ଲାହ କର୍ତ୍ତୃଗୋଚର ହୋଇ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ଅତ୍ତରାଷା ପାଇଁ ଏକଦଳ ସୈନ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ମହମ୍ମଦ ଗାଘ୍ର ତାହାଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ ଓ କାରାରୁଦ୍ଧ କଲେ । ୧୨୧୦ ।

* ଝେୟୁଦ କହିଲେ ହୁସେନଅଲ୍ଲୀ ଏବଂ ଅବଦୁଲ୍ଲାହ ଅଥବା ଇବ୍ରାହିମ-ମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇବ ।

† ଏହାଙ୍କର ପୁର ନାମ ଅଝେ । ଅଜଫତା ଓ ନିଜାମୁଲ୍ଲାହ ।

ମହମ୍ମଦ ଏହିରୂପେ ନିଷ୍ପତ୍ତିକ ହୋଇ ରାଜ୍ୟଭାର ଗ୍ରହଣ କଲେ କିନ୍ତୁ ଶୀଘ୍ର ବ୍ୟସନାସକ୍ତ ହେ ଉପପତ୍ନୀପରାୟଣ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ମହମ୍ମଦ ଉଜ୍ଜୈନର ପଦ ପ୍ରଦାନ ପାଇଁ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆହ୍ୱାନ କରୁଥିଲେ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ରାଜଧାନୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଦେଖିଲେ ଯେ, ସମ୍ରାଟ୍ ଥୋକ୍ସାଏ କାସୁରୁଷ ପ୍ରିୟପାତ୍ରର ନିଜାନ୍ତ ବଶୀଭୂତ ଅଟନ୍ତି; ଏପରି ପ୍ରଭୁତାରେ ବର୍ମ କରବା ଅମଙ୍ଗଳର ମୂଳ ଜାଣି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଜ୍ଜୈନର ପରିତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟକୁ ଫେରିଗଲେ । ସାଦାବର୍ତ୍ତୀ ନାମକ ମହମ୍ମଦଙ୍କର ଜଣେ ଦକ୍ଷ ଓ ଅନୁରକ୍ତ ସଚିବ ଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ସମ୍ରାଟ୍‌ଙ୍କୁ ଅସାର ଦେଖି କରକ୍ତ ହୋଇ ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ଚାଲିଗଲେ । କାଳକ୍ରମେ ଉଲ୍ଲିଶିତ ଦୁଇ ସଚିବଙ୍କଠାରୁ ଦୁଇ ସ୍ୱାଧୀନ ରାଜବଂଶ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀମାନେ ନିଜାମ ଏହି ନାମ ଧାରଣପୂର୍ବକ ଆଜିଯାଏଁ ହାଇଦ୍ରାବାଦରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଅଛନ୍ତି । ସାଦାବର୍ତ୍ତୀ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀମାନେ ବହୁକାଳରୁ ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ରାଜପଣ କରି ଆସୁଥିଲେ; ଅଳ୍ପଦିନ ହେଲେ ସେହି ବଂଶର ଶେଷ ରାଜା ଓପାକ୍ରମ ଅଲିକୁ ଇଂରେଜବାହାଦୂର ପଦଚ୍ୟୁତ କରି ଅଛନ୍ତି ।

ଅତ୍ୟନ୍ତ ମହମ୍ମଦଙ୍କ ସଭାରୁ ବାହାରି ନାୟପ୍ରବାସରେ ବାସସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ କଲେ । ସେସ୍ଥାନରେ ମହାଗୁପ୍ତଛତ୍ର ତାହାଙ୍କର ଆଉ କେହି ଶୟ ଥିଲେ ନାହିଁ । ରାଜାସାହାଙ୍କର ଫେରୋସ୍ତା ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରାନ୍ତବାକ କଲଜା କିମ୍ବଦନ୍ତୀର ପରାଗୁମାନଙ୍କର ବଳୋତ୍ତମର ପ୍ରଧାନ ହେଉ ଥିଲେ । ମହାଗୁପ୍ତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଫେରୋସ୍ତା ପଦ ଯେପରି ପ୍ରଧାନ, ରାଜପ୍ରତିନିଧି ପଦ ପ୍ରାୟ ସେହିରୂପ ଅଟେ । ପ୍ରଥମୋକ୍ତ ପଦ ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମିକ କଲଜା ବଂଶରେ ଥିଲା ।

୧୭୧୦ ସାଲରେ କଲଜା ପରଲୋକ ଗମନ କରିବାରୁ ତତ୍ତ୍ୱାୟ ପୁଅ ବାଜରାଓ ଫେରୋସ୍ତା ପଦରେ ଅଭିଷିକ୍ତ ହେଲେ । ଶିବଜୀଙ୍କୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ବାଜା ଭୁଲ୍ଲି ଦକ୍ଷ ପୁରୁଷ ମହାଗୁପ୍ତାୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଉ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ସେ ଫେରୋସ୍ତାପଦରେ ଅବୈଦିଶ କରି ଦିଲ୍ଲିଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଅନିମଣ କରିବାପାଇଁ ଅପଣା ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ପରମର୍ଶ ଦେଲେ । ସେ କହିଲେ “ଅମ୍ଭେମାନେ ଆଗେ ସେହି ଜାଣି ତରୁକୁ ଛେନେନ କରୁଁ, ପରେ ତାହାର ଗାଢ଼ା ପ୍ରଗାଢ଼ା ସଂଜ୍ଞା ଆପେ ଆପେ ପଡ଼ିଯିବ ।” ସାତ୍ତ୍ୱ ସେହି ପରମର୍ଶରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ । ତତ୍ତ୍ୱ ବାଜରାଓ ମାଲବ-ଦେଶ ଲୁଣ୍ଠନ କରି ରାଜଗଡ଼ର ଶାସନକର୍ତ୍ତାଠାରୁ ଚୌଥ ଆଦାୟ କରି ବସିଲେ । ଏ ଉତ୍ତାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଅପଣାକୁ ବନ୍ଧମୂଳ ଜ୍ଞାନ କରି ସାହଜ୍ଞ ଯେ ଚୌଥ ଏକ ସରଦାରମୁଖିଃ ଦେବାକୁ ହେଉଥିଲା, ତହିଁରୁ ମୁକ୍ତି

※ ଚୌଥ ବାଦେ ଅବଶିଷ୍ଟ ରାଜସ୍ୱର ଦମନାଂଗ ।

ଲଭ କରିବାର ଉପାୟ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପ୍ରଥମେ ସେ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ ସାହୁ ଓ ଗମ୍ଭୀର୍ ଏହି ଦୁଇଜଣ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଅଧୀଶ୍ୱର ଅଟନ୍ତି । ଅଭବ ଚୌଥ କାହାର ନ୍ୟାୟାନୁଗତ ପ୍ରାପ୍ୟ ତାହା ସ୍ଥିର ନ ହେଲେ କେହି ପାଇ ପାରିବେ ନାହିଁ ।

ଏତାବତ୍ତ ଶ୍ରବଣକରି ସାହୁ ଏବଂ ଜାହାଙ୍କ ପେଗୋୟା ଅତି ଗୁମାସ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ବୃଦ୍ଧିକାଳ ଗେଷହେବା ମାତ୍ର ବାଜା ଅଜୟଜୀର ଅଧିକାର ଅକ୍ରମଣ ଏବଂ ଗୁମନପୁର ଅବଗେଧ କଲେ । ତତ୍ତ୍ୱ ଅଜୟଜୀ ପ୍ରକାଶ୍ୟରୂପରେ ଗମ୍ଭୀୟକ୍ଷ ଅବଲମ୍ବନ କଲେ; ମାତ୍ର ବାଜାପାଗ୍ ଏମନ୍ତ ଉତ୍ସବ ହେଲେ ଯେ ଗାନ୍ଧି ଜାହାଙ୍କୁ ଗମ୍ଭୀୟକ୍ଷ ଜ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହେଲା ।

ଅନନ୍ତର ବାଜାଗୁଡ଼ି ମାଲବଦେଶକୁ ଯୁକ୍ତଯାସା କରନ୍ତି । ଏହି ସମୟରେ ଏକଦା ଗୁଜ୍ରପ୍ରତିନିଧି ଅଜର୍ଜିତରୂପେ ଗମ୍ଭୀକୁ ଆକ୍ରମଣକରି ପରାସ୍ତ କଲେ । ତେଣୁ ଗମ୍ଭୀକୁ ଅଗଭ୍ୟା ସନ୍ଧି ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ହେଲା । ସେହି ସନ୍ଧି ପଦ୍ଧତରେ ଏହି କଥା ଲିଖିତ ଥିଲା ଯେ “ଗମ୍ଭୀ କେବଳ କୋଲପୁର ସମାପବର୍ତ୍ତୀ ଅତି ସ-ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଭୂଭାଗରେ ଅଧିଷ୍ଠାନୀ ହୋଇ ରହବେ । କିନ୍ତୁ ସାହୁଜ୍ୟର ଶତୋପାଧି ଧାରଣ ଏବଂ ଆଉଁ ଗୁଜ୍ରସମ୍ମାନ ଗ୍ରହଣ କରିବେ । ସାହୁ ସମସ୍ତ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଅଧିପତି ହେବେ ।”

ଅଜୟଜୀଙ୍କ ଏକ ଉଦ୍ୟମ ବିଫଳ ହେବାରୁ ସାହୁଙ୍କୁ ଧରନ୍ତୁ କରିବାର ଆଉ ଏକ ବିବାଦ ବାଗୁରୁ ବିସ୍ତାର କଲେ । ମହାରାଷ୍ଟ୍ର, ରାଜ୍ୟରେ ପେଗୋୟା ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁଜ୍ର ପ୍ରତିନିଧି ପଦ ଯେପରି ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମିକ ପ୍ରଧାନ ସେନାପତି ପଦ ମଧ୍ୟ ସେହି ସରି ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମିକ ଅଟେ । ସାହୁ ସମୟରେ ପ୍ରଧାନ ସେନାପତି ଦବରା ଅବଦକ୍ଷ ଥିଲେ । ଜାହାଙ୍କ ବାହୁବଳରୁ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ଗୁଜ୍ରରାଜ ଦେଶରେ ଅଧିପତିତ୍ୱ ସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି ! ଅଥବା ଦବରା ସମସ୍ତ ବର୍ଷରେ ବାଜାଙ୍କ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ଦେଖି ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ଅଜୟଜୀ ଜାହାଙ୍କ ସହିତ ସହଯୋଗ କରନ୍ତି । ଦବରା ଅଜୟଜୀଠାରୁ ବହୁ ସାହାଯ୍ୟ ଅର୍ଜୀକାର ପାଇ ୩୫,୦୦୦ ସୈନ୍ୟ ସଂଗ୍ରହକରି ବାଜା କରୁଣରେ ଯୁକ୍ତଯାସା କଲେ ।

ବାଜା ଓ ଦବରା ଯୁଦ୍ଧ ଘଟିଲା, ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ବାଜା ଜୟୀ ଓ ଦବରା ଭୂ-ଜଳଗାୟୀ ହେଲେ । ଦବରା ଗୋଟିଏ ଶିଶୁପୁତ୍ର ଥିଲା । ଯୁଦ୍ଧ ଉତ୍ତାରେ ବାଜା ସେହି ଶିଶୁ ଜନନୀ ସହଜ ଏହି ଉତ୍ପନ୍ନ କଲେ ଯେ ସେ ବରଷକୁ ବରଷ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର

† ୧୭୧୭ ସାଲେ କୃତ୍ତୟ ଗିବଜା ପରଲୋକ ଗମନ କଲେ ଜାହାଙ୍କର ବୈମାତ୍ସେୟ ଭ୍ରାତୃ ଗମ୍ଭୀ ଜନ୍ମପଦରେ ଅଭିଷିକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ।

ପତଙ୍କୁ ଗୃହର ଅର୍ଦ୍ଧଭାଗ ରାଜସ୍ୱ ପ୍ରଦାନ ଏବଂ ଅପଗର୍ବ ସ୍ୱୟଂ ଶ୍ରେଣ କରାବେ । ଶିଶୁ ପକ୍ଷ ହୋଇ ପିଲଟି ଗୁରୁକୋପାତ୍ତ ନାମକ ଅମାତ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ସେନାପତି କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ କରିବାରେ ରହିଲେ । ୧୭୩୯ ।

ଦବରାବ ମୃତୁର କିଷ୍ଟ ଯୁଦ୍ଧରେ ଉଦ୍‌ଦୟୋୟାରମହାରାଜଗୃହଲ-
କାର ଏବଂ ରଣଜୀ ସିନ୍ଧିୟା ନାମକ ତ ୨ ଟ ଲୋକଙ୍କୁ ବାଜାର୍ତ୍ତ ଉନ୍ନତ ପଦରେ
ଅଭିଷିକ୍ତ କରାଇ ଥିଲେ । ଅଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତରେ ଉଦ୍‌ଦୟୋୟାର ଆଗ୍ରାରେ
ଅଧ୍ୟପତି୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ପ୍ରଥମେ ମହାରାଜଗୃହ ଯୁଲକାର ଏବଂ ରଣଜୀ ସିନ୍ଧିୟା
ଅତି ସାମାନ୍ୟ ବସ୍ତ୍ର ଲେବ ଥିଲେ । ସେ ଯାହା ହେଉ ଏହି ଦୁଇଲୋକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ
ସିନ୍ଧିୟା ଓ ଯୁଲକାର ଦୁଇ ଗଜବଂଶର ଅବସ୍ଥରୁଷ ଅଟନ୍ତି ।

ଦବରାବ ଏହିରୂପ ପରିଣାମ ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତାୟତ୍ତରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ନ
ହୋଇ ବାଜାର୍ତ୍ତ ସହଜ ସନ୍ଧି ସ୍ଥାପନ ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥା ହେଲେ । ବାଜା ମଧ୍ୟ ତହିଁରେ
ଦୃଢ଼ି ନ କରି ସମ୍ମତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଅନନ୍ତର ୧୭୩୭ ସାଲରେ ବୁନ୍ଦେଲଖଣ୍ଡର ଜଣେ ରାଜା ମାଲବ ଦେଗର
ତଦାନନ୍ତର ଗାସନକର୍ତ୍ତା ମହମ୍ମଦଗାଁଦ୍ୱାରା ଉଦ୍‌ବେଚିତ ହୋଇ ବାଜାର୍ତ୍ତ ଗର-
ଣାଗତ ହେଲେ । ତଦନ୍ତସାରେ ବାଜାର୍ତ୍ତ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ମହମ୍ମଦଗାଁକୁ ଏମନ୍ତ
ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ କରାଇଲେ ଯେ, ଅବଗେଷେ ତାହାଙ୍କୁ ମାଲବ ପରିତ୍ୟାଗ କରି
ପଳାଇବାକୁ ହେଲା । ବୁନ୍ଦେଲଖଣ୍ଡର ଗଜା କୃତଜ୍ଞତାର ଚିହ୍ନ ସ୍ୱରୂପ ହାନ୍ସି
ପ୍ରଦେଶ ବାଜାଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କଲେ ଏବଂ ମୃତ୍ୟୁ ସମୟରେ ତାହାଙ୍କୁ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ
କରି ଯିବାରୁ ସମଗ୍ର ବୁନ୍ଦେଲଖଣ୍ଡ ମହାଗଞ୍ଜ ଗଜ୍ୟଭୁକ୍ତ ହେଲା ।

ମହମ୍ମଦଗାଁ ପଳାୟନ କରିବାରୁ ଜୟପୁରରଗଜା ଜୟସିଂହ ମାଲବ ଗାନେ
କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ଜୟସିଂହ ବିଜ୍ଞାନ ଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁଶୀଳନ ପାଇଁ
ଅତି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲେ ସତ୍ୟ; ମାତ୍ର ରଣଗୁରୁର୍ଯ୍ୟରେ ସେପରି ଦକ୍ଷ ନ ଥିଲେ । ସେ
ପେଗୋୟାକୁ ଦମନ କରିବା ଅସାଧ୍ୟ ମଣି ମାଲବ ଦେଗ ତାହାଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଅର୍ପଣ
କଲେ । ଏଥିରେ ଦକ୍ଷିଣ କୌଣସି ଅପତ୍ତି କଲେ ନାହିଁ । ସମ୍ରାଟ୍ ମନରେ
କରିଥିଲେ ମାଲବଦେଗ ପାଇଁ ବାଜା ଭୁକ୍ତ ହୋଇ ରହିବେ; ଆଉ କୌଣସି ଉପାଦାନ
କରିବେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ବାଜା ତାହା ନ କରିବାରୁ ସମ୍ରାଟ୍‌ଙ୍କୁ ସନ୍ଧି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ
ହେଲା । ଏଣେ ବାଜା ସମ୍ରାଟ୍‌ଙ୍କୁ ପୁନଃପୁନଃ ସନ୍ଧି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ଦେଖି ପ୍ରସାଦ
କଲେ “ଯଦି ସମଗ୍ର ମାଲବଦେଗ ଓ ଚର୍ମଣ୍ଡା ନଦୀର ଦକ୍ଷିଣବର୍ତ୍ତୀ ତାବତ୍ତ ଭୂଭାଗ
ଏବଂ ମଥୁରା, ପ୍ରୟାଗ ଏବଂ ବାଗ୍‌ଶାହି ଏହି ତିନିଗର ଜାୟଗାର ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରାପ୍ତ
ହେଉଁ ତେବେ ସନ୍ଧି କରି ପାରୁଁ” କିନ୍ତୁ ସମ୍ରାଟ୍ ଏପରି ଅସମ୍ଭବ ପ୍ରସ୍ତାବରେ
ଅସମ୍ମତ ହେବାରୁ ସନ୍ଧି ପ୍ରସଙ୍ଗ ଏକାବେଳକେ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହେଲା ।

ଦିନକୁ ଦିନ ଦିଲ୍ଲୀପତିଙ୍କ କ୍ଷମତାର ହ୍ରାସ ଓ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ଉପତ୍ୟକା ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । ଗଢ଼ିତ ଦେବାର କାରଣ ମଧ୍ୟ ଥିଲା ମହାରାଷ୍ଟ୍ରମାନେ ପ୍ରବଳ ହେଲେ, ତାହାଙ୍କର ସବନାଗ ଘଟିବା ବିଷୟ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ନ ଥିଲା । ଏଥିକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦିଲ୍ଲୀପତି ସହଜ ମିଳିତ ହୋଇ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିବାର ଉପାୟ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ରହିଲେ । ଦିଲ୍ଲୀଶ୍ୱର ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆତ୍ମ ବିଦ୍ରୋହପ୍ରତା ବୋଲି ଜ୍ଞାନ ନ କରି ସହୃଦ ଓ ସ୍ୱାଧୀନ ରାଜା ବୋଲି ସମ୍ମାନ କଲେ ଏବଂ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ଦମନ ପାଇଁ ରାଜଧାନୀକୁ ଆହ୍ୱାନ କଲେ । ତତ୍ତ୍ୱ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସେନାପତିପତି ଗ୍ରହଣପୂର୍ବକ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିବାପାଇଁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ । ତେଣୁବେଳେ ଦିଲ୍ଲୀଶ୍ୱର ଏମନ୍ତ ସ୍ଥାନଦଳରେ ପଡ଼ିଥିଲେ ଯେ, ଚୌଦ୍ୱିଗହଜାର ମାସ ସୈନ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ନିମିତ୍ତ ଅନେକ ଯତ୍ନ କରିବାକୁ ହୋଇଥିଲା ।

କିଛିଦିନ ଉତ୍ତାରେ ବାଜାର୍ତ୍ତ ୮୦,୦୦୦ ଅଶ୍ୱାରୋହୀ ସୈନ୍ୟ ସହିତ ନିର୍ମଦା ଉତ୍ତରକୁଳରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ତାହାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା କଲେ । ମରହଟ୍ଟାମାନେ କେବେ ସମ୍ମୁଖସ୍ଥରେ ଆସାମାନ୍ୟ ବାରତା ପ୍ରଦାନ କରିନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ ଯେ ପ୍ରଣାଳୀରେ ଯୁଦ୍ଧ କରିନ୍ତି, ତହିଁରେ ଯୁଦ୍ଧ ପ୍ରାୟମୂଳେ ସମସ୍ତବଳ ପ୍ରଦାନ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ଅନୁମୋଦନ କଲେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ତାହା ନ କରି ଭୂପାଳର ସମାପବର୍ତ୍ତୀ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଗମ୍ୟ ଦୁର୍ଗ ଅନୁମୋଦନ କଲେ । ଏଣେ ବାଜାର୍ତ୍ତ ତାହାର ଚତୁର୍ଦ୍ଧାବର୍ତ୍ତୀ ଭୂଭାଗରେ ଏମନ୍ତ ଉପସ୍ଥିତ କଲେ ଯେ ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ କୌଶଳି-ରୂପେ ଲବାରଣ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତତ୍ତ୍ୱ ଅଗତ୍ୟା ସେନୋପତି ସହିତ ଅ-ତ୍ୟନ୍ତକୁ ସମ୍ମିତ ହାସନ କରିବାକୁ ହେଲା । ୫୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଓ ଚର୍ମଶୂଳନଦୀର ସମସ୍ତ ଦକ୍ଷିଣସ୍ଥ ଭୂଭାଗ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରମାନେ ପାଇବେ ବୋଲି ସନ୍ଧିରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ହେଲା ୧୭୩୮, କିନ୍ତୁ ଏହି ସନ୍ଧିସମ୍ପାଦନା ସମ୍ପାଦକ ସ୍ୱାକ୍ଷର ହେବା ପୂର୍ବେ ଭାରତବର୍ଷରେ ଏକ ଆସାମାନ୍ୟ ଗତୁ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଅଭ୍ୟାସରେ ଆରମ୍ଭ କଲେ ।

ବିଂଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ନାହରସାହ ଏବଂ ମୋଗଲସାମ୍ରାଜ୍ୟର ବିନାଶ ।

ସମ୍ରାଜ୍ୟବିଂଶାୟ ରାଜାମାନେ ପାରସ୍ୟ ଗୁଜରାଟରେ ଆସିଲେ । କାହାହାର ନଗରବାସୀ ଶିଳ୍ପୀ ନାମଧାରୀ ପଠାଣମାନେ ସେମାନଙ୍କ ବିଂଶ ବିରାଗ କରି ପାରସ୍ୟ ଆସିବାକୁ କଲେ । ଶିଳ୍ପୀମାନେ ଯେତେବେଳେ ପାରସ୍ୟ

ଅନ୍ତର୍ଗତ କରନ୍ତି ତେଜେବେଳେ ତାମାଷ୍ଟ ନାମକ ସଂପାଦକ ବଗୀସ୍ ଗୋଟିଏ ପିଲା କାଷ୍ଠିୟାନୁସ୍ତବ କଲରେ କାଜାର ନାମକ ଏକଜାତିର ଗରୁଣାଗତ ହୋଇ ଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ଗୋବିନ୍ଦ ଦେବବାବୀ ଜଣେ ବୀରପୁରୁଷ ତାମାଷ୍ଟ ସହଜ ମିଳିତ ହୁଅନ୍ତି । ସେହି ବୀରପୁରୁଷଙ୍କ ନାମ ନାଦରସାହ । ନାଦର ଅତି ସ୍ଥାନ ବଗୋ-ଭବ, ତାହାଙ୍କ ବାପ ଜଣେ ମେଷପାଳକ ଥିଲେ । ତାମାଷ୍ଟ ନାଦରସାହଙ୍କ ସହାୟ-ରେ ଶିଳ୍ପଜ୍ଞାନକୁ ଦୂର କରି ଦେଇ ପାରସ୍ୟ ସୁନରସ୍ତକାର କଲେ ବିନ୍ଦୁ ତା-ହାଙ୍କୁ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ଶକ୍ତିପଣ ଭୋଗ କରିବାକୁ ହେଲା ନାହିଁ । ନାଦର ତାମାଷ୍ଟକୁ ଗୃହ୍ୟରୂପ କରି ଅପେ ଗୃହମୁକୁଟ ଥାଉଣ କଲେ ।

ଶିଳ୍ପ ପଠାଣମାନେ ପାରସ୍ୟ ଦେଶର ଲତାନ୍ତ ଦୂରବସ୍ଥା କରି ଥିଲେ । ନାଦର ତାହାର ପ୍ରତିଫଳ ଦେବାପାଇଁ ଓ କାନାହାର ସେମାନଙ୍କ ଚିତ୍ରରୁ ନେଇ ପାରସ୍ୟ ଦେଶରେ ସୁନମିଳନ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରି ଉଲ୍ଲି ଶିଳ୍ପ ନଗର ବେଷ୍ଟନ କଲେ । ଶିଳ୍ପଜ୍ଞାନେ ବହୁଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗହ୍ମଜାଲରେ ବେଷ୍ଟିତ ହୋଇ ଅବ-ଗେଷେ ପରାବଦ୍ଧ ସ୍ଥିତିରେ କଲେ । ବିଷୟଲସାର ଏକ ଚମତ୍କାର ମୋହିନୀଗନ୍ତ୍ର ଏହି ଯେ ତାହାକୁ ଚରତାର୍ଥ କରିବାପାଇଁ ଯେତେ ଚେଷ୍ଟା ହୁଅଇ ଅନୁତ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁତାସନବତ୍ ତେଜେ ପ୍ରକୃଳତ ହେଉଥାଏ । ଇତିହାସ ମଧ୍ୟରେ ସେବିଷୟର ଉଦାହରଣ ଦେବା ପ୍ରୟୋଜନୀୟ । କାରଣ ଅନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥପାଇଁ ଇତିହାସରୁ ସେ ବିଷୟର ଗତ ଉଦାହରଣ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇପାରେ । ସେ ଯାହା ହେଉ ନାଦର ଶିଳ୍ପଜ୍ଞାନଙ୍କ ଗୃହ୍ୟ ଅସ୍ତକାର କରି ମୋଗଲଗୃହ୍ୟ ଭାରତବର୍ଷ ଚିତ୍ରାତ ନିରବାକୁ ମନସ୍ତ କଲେ । ତେଜେବେଳେ ମୋଗଲ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପରାକ୍ରମୀ ନାଦରଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରାପ୍ତ ଥିଲା ନାହିଁ କାରଣ ତେଜେବେଳେ ଦିଲ୍ଲୀସ୍ଥର ଲତାନ୍ତ କିସ୍ତେତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ନାଦର ପ୍ରଥମେ ଦିଲ୍ଲୀସ୍ଥରଙ୍କୁ କହୁ ପଠାଇଲେ “ ତୁମ୍ଭେ ଆମ୍ଭର ଅଧୀନତା ସ୍ୱୀକାର କରି, ନ ହେଲେ ଆମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭର ଗୃହ୍ୟ ବଳ ପୂର୍ବକ ଗ୍ରହଣ କରିବୁଁ ” । ସମ୍ରାଟ୍ ତହିଁରେ କୌଣସି ଉତ୍ତର ନ ଦେବାରୁ ନାଦର ଦିଲ୍ଲୀ ଅଭିମୁଖେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ । ମାର୍ଗରେ ଦିଲ୍ଲୀସ୍ଥରଙ୍କ ସେନା ସହଜ ଭେଟ ହେଲା, ମାତ୍ର ପ୍ରବଳନିରାବେଗରେ ବାଲିବନ୍ଧପରି ସମ୍ରାଟ୍ଙ୍କ ସେନାମାନେ ନାଦରଙ୍କ ଗତିକ୍ଷେପ କରିପାରଲେ ନାହିଁ । ନାଦର କ୍ରମଶଃ ଅସି ଦିଲ୍ଲୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ପାରସିକ ସେନାମାନେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଧୁଞ୍ଚିଲେ । ନଗରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କୌଣସି ଅଭ୍ୟାସ୍ କରି କଲେ ନାହିଁ ।

ତତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଦବସରେ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟପ୍ରୟୁକ୍ତ ଏକ ଜନରବ ଉଠିଲା ଯେ, ନାଦରସାହ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଅଛନ୍ତି । ତହିଁରେ ମୋଗଲମାନେ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ ୨୦୦ ଗଜ

ପାରସୀ ସେନାକୁ ବଧ କଲେ । ଜାଧର ଏହି ଗୋଲମାଲ ପାତ୍ର ନିମନ୍ତେ ଅନେକ ଯତ୍ନ କଲେ ମାତ୍ର ବାହୁଁରେ ଛବୁର ହେଲା ନାହିଁ । ବିପେଷରେ ନାବର ଅସ୍ତ୍ରାଶ୍ରେୟଣ କରି ତଳିବାରଣ ପାଇଁ ଯେତେବେଳେ ନଗରକୁ ବାହାରଲେ ତେତେବେଳେ ତତୁର୍ଦ୍ଦିଗକୁ ଭାଙ୍ଗିବା ଉପରେ ପରବୃତ୍ତି ହେଲା । ତତୁର୍ଦ୍ଦି ନାବର ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ହୋଥାନ୍ତି ତ ହୋଇ ନଗରସ୍ଥ ଅବାନ ବନ୍ଧିତା ବୃଦ୍ଧ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବଧ କରିବା ପାଇଁ ଅଦେଶ ଦେଲେ, ପାରସିକ ସେନାମାନେ ଯାହାକୁ ସମ୍ମୁଖରେ ଦେଖିଲେ ଭାଙ୍ଗିକୁ ବଧ କଲେ । ନରହତ୍ୟା ବଳାହାର ଲୁଣ୍ଠିତ ଭାଷଣବୈରବ୍ୟାଭିନବିୟୁ ଅସୁରବତ୍ ସେନାମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଯାହା ବହୁ ସାଧୁଜ ଦୋରପାରେ ଭାଙ୍ଗିର ନୁହଁ ହେଲା ନାହିଁ । କଥିତ ଅଛି ସେଦିନ ଦକ୍ଷିଣରେ ଏକଲକ୍ଷ ଲୋକ ମରା ପଡ଼ିଥିଲେ ।

ନାବର ଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ତାପନ କରିବାପାଇଁ ଭରତବର୍ଷକୁ ଆସିଥିଲେ ନାହିଁ । ଅର୍ଥସଂଗ୍ରହପାଇଁ ଆସିଥିଲେ । ସୁଭଗ୍ନ ସେ ଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରାପ୍ତି ବିଷୟରେ କୌଣସି ଚେଷ୍ଟା ନ କରି ଗୁଡ଼ିକୋଷ ଲୁଣ୍ଠନପୂର୍ବକ ଭାରତବର୍ଷରୁ ଚିଣ୍ଡାନ୍ତ ହେଲେ । କଥିତ ଅଛି ନାବର ଅନ୍ୟନ ସିଂଗହୋତି ଝଙ୍କା ପାଇଥିଲେ ।

ଏହିସମୟରେ ମୋଗଲ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ଯେପରି ଦୁରବସ୍ଥା ଦୃଷ୍ଟିଲା ପାଠକମାନେ ଭାବି ସହିତରେ ଅନୁଭବ କରିପାରନ୍ତି । ଏହିସମୟରେ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ଅନିମଣ କରିଥିଲେ ଦକ୍ଷିଣ ସିଂହାସନ ଅବଧାରଣ ସେମାନେ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଥାଆନ୍ତେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ବାଲଗୁଡ଼ି ଭାବି ନ କରି ଦକ୍ଷିଣଗୁଜ୍ୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପୁଣି ନାସରଜନ ସହଜ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଗଲେ । ଉତ୍ତପୃଷ୍ଠର ଘୋର ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ଜାସର ଏପରି ଯୁଦ୍ଧ କରିବେ ବୋଲି ବାଲଗୁଡ଼ି ଭାବିଥିଲେ ନାହିଁ । ସୁଭଗ୍ନ ସେ ଆଉ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ନ ହୋଇ ନାସର ସହଜ ସନ୍ଧି ସ୍ତାପନ ପୂର୍ବକ ମୋଗଲ ସାମ୍ରାଜ୍ୟାଭିମୁଖେ ଯାସୀ କଲେ । କିନ୍ତୁ ନିର୍ମମା ପାର ନ ହେଉଣୁ ବାଲ ଗ୍ରାସରେ ପଡ଼ିତ ହେଲେ ।

ବାଲଗୁଡ଼ି ମୃତ୍ୟୁ ଉତ୍ତାରେ ଉତ୍ତପୃଷ୍ଠ ବାଲଗୁଡ଼ି ଉତ୍ତପଦରେ ଅରୁଦ୍ଧ ହେଲେ । ବାଲଗୁ ଅତି କ୍ଷମଜାବାନ୍ ଲୋକ ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଭାବିକର ପ୍ରବଳଗର୍ବ ମଧ୍ୟ ଅଭାବ ନ ଥିଲା । ଗହମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରଘୁଜାଭୋଷଲା ଅତି ଉତ୍ସାହ ଥିଲେ । ସେ ବେଗର ଓ ଉତ୍ତପୂର୍ବ ଜଙ୍ଗଲ ଗୁଜ୍ୟରେ ଗୋଥ ସଂଗ୍ରହ କରୁଥିଲେ ଉହିଁରେ ସେ ପ୍ରଦେଶରେ ଭାବିକର ଗୁଜାପରି ଆସୁପତ୍ୟ ଥିଲା ।

ଅଧୁନା ରଘୁଜାଭୋଷଲା ବଳଦେଶ ଅନିମଣ କରିବାରୁ ସମ୍ରାଟ୍ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଭୁଜ ହେଲେ ଓ ତେତେବେଳେ ସେହି ଅନିମଣ ନିବାରଣ କରିବା ଅପଣାକୁ ଅକ୍ଷମ ଜାଣି ବାଲଗୁ ଲେଖି ପଠାଇଲେ ତୁମ୍ଭେ ଯଦି ରଘୁଜାକୁ ଅମ୍ଭ ଗୁଜ୍ୟରେ

ଉତ୍ପାଦି କରିବାକୁ ନ ଦେବ ତେବେ ଅମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ମାଲବଦେଶ ଶୁଦ୍ଧ ଦେବୁ । ବାଲଜା ଏହି ସମ୍ପାଦ ପାଇଁ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଅନୁନତ ହେଲେ; ଓ ବଙ୍ଗଦେଶର ରାଜଧାନୀ ମୁରସିଦାବାଦକୁ ଯାଇ ସେ ସ୍ଥାନରୁ ରଘୁଜୀଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର ଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ଅବଳମ୍ଭେ ଅନେକ ଲୋକ ରଘୁଜୀ ପକ୍ଷରେ ମିଶିବାରୁ ତାହାଙ୍କୁ ଦମନ କରିବା ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ସ୍ବପ୍ନ ହେଲା । ସୁତରାଂ ବଙ୍ଗଦେଶ କର ପରିବର୍ତ୍ତରେ ତାହାଙ୍କୁ ୧୨ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଏବଂ ଉତ୍ତରାଘ୍ରଦେଶର ଅଧିପତି ଦେଇ ତାହାଙ୍କ ସହିତ ସନ୍ଧି ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ହେଲା । ୧୭୫୧ ।

ଏହି ସମୟରେ ଅଜୟଜା ଓ ରାଜା ସାହୁ ଜୀବବ୍ୟବହାର ଚରମେ ଅଶ୍ରୟ ସ୍ଥାନ ପରଲୋକ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ରାଜା ସାହୁ ମୃତ୍ୟୁ ଉତ୍ତାରେ ତାହାଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ବିଷୟରେ ଅନେକ ଗୋଲମାଲ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଅବଶେଷେ ବାଲଜା ଗୁଜରାଟ ନାମକ ଏକ ଲୋକଙ୍କୁ ସିଂହାସନରେ ବସାଇବାରୁ ସମସ୍ତ ଗୋଲମାଲ ନିବୃତ୍ତ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ତହିଁ ଉତ୍ତରରେ ବାଲଜା ସ୍ବୟଂ ଗୁଜରାଟ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ; ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଫରସିମାନେ ଗୁଜରାଟ ପକ୍ଷ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଥିଲେ । ଅମ୍ଭେମାନେ କେତେକ ପୃଷ୍ଠା ନାଦରସାହି ବିବରଣ ଓ ମରହଟ୍ଟା ବୃତ୍ତାନ୍ତ ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖିଲୁଁ; ବର୍ତ୍ତମାନ ଇତିହାସରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ ଅନ୍ୟ ବିଷୟ ଲେଖା ଯାଉଅଛି ।

ନାଦରସାହି ଭାରତବର୍ଷ ଉପାଗଳିତ ଉତ୍ତାରେ ଗୈରଲମାନେ ମସ୍ରହୋ-
ତାଳନ କରିନ୍ତି ।

ବହୁକାଳରୁ ଗୈରଲମାନ ନାମଧାରୀ ଅନେକ ପଠାଣ ଦକ୍ଷିଣର ସରହାରରେ ନିୟନ୍ତ୍ର ଥିଲେ । ଭଦ୍ରମଧ୍ୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଲମହମ୍ମଦ ନାମକ ତଣେ ସାମାନ୍ୟ ସୈନ୍ୟକ ସ୍ବରୂପ ଅପଣାର ପ୍ରଜ୍ଞା ଓ ବାହୁବଳରେ ନିମଗଃ ଉନ୍ନତ ହୋଇ ଗଜାନନା ଓ ଅଯୋଧ୍ୟାର ମଧ୍ୟସ୍ଥଳ ଭୂଭାଗରେ ଅଧିପତି ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ସେହିଦିନଠାରୁ ଉତ୍ତରୀଣ ସ୍ଥାନ ବେହଲଗଣ ନାମରେ ବିଖ୍ୟାତ ହୋଇଅଛି । ଯାହା ହେଉ ଅଲ ଅଧିପତି ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ଦକ୍ଷିଣର ସ୍ବୟଂ ତାହାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯାଇ ତାହାଙ୍କୁ ଅପବିସ୍ତ କରିବେ । ଅନ୍ୟାବର୍ତ୍ତସ୍ଥ ପଠାଣମାନେ ଏହିରୂପେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ ସତ୍ୟ ଅଟେ ମାତ୍ର ପଶ୍ଚିମଦିଗରୁ ଏକଦଳ ପଠାଣ ଆସି ଦକ୍ଷିଣରୁ ମହାବ୍ୟାକୁଳିତ କରି ପକାଇଲେ ।

ଭାରତବର୍ଷରୁ ଫେରି ଯାଇ ନାଦର ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ପ୍ରଜାପାତକ ହେବାରୁ ପାର-
ସ୍ୟସ୍ଥ ସମ୍ପ୍ରାନ୍ତ ଲୋକମାନେ ଚକ୍ରାନ୍ତ କରି ତାହାଙ୍କୁ ବଧ କଲେ ଓ ତାହାଙ୍କ ସେନାମାନ ଅମେଦଗାଁ ଅଳ୍ପ ଅୟାସରେ ପାରସ୍ୟର ସିଂହାସନ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ।

ଅଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତାରେ ସେ ଲୁଣ୍ଠନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଅଗମନ କରି ଥିଲେ କିନ୍ତୁ ସମ୍ରାଟ୍ ସେନାମାନେ ସହିଦ ପ୍ରଦେଶରେ ତାହାଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିବାରୁ ତେଣୁ ତାହାଙ୍କୁ ବାହୁଡ଼ି ଯିବାକୁ ହେଲା । ୧୭୮୮ ।

ଅମେଦକ ପ୍ରସ୍ଥାନ ଅଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତାରେ ସମ୍ରାଟ୍ ମହମଦସାହା ଲେବାନୁର ଗମନ କରିବାରୁ ତାଙ୍କର ପୁଅ ଅମେଦସାହା ଦିଲ୍ଲୀସିଂହାସନରେ ଅବେଶ ହେଲେ ଅଧୁନା ଉଜ୍ଜରର ପଦଗୁନ୍ୟ ଥିଲା; ନୂଆ ସମ୍ରାଟ୍ ଅଯୋଧ୍ୟାର ଗାସନକର୍ତ୍ତା ସଫଦରଜଙ୍କୁ ତାହା ଅର୍ପଣ କଲେ । ସଫଦର ଉଜ୍ଜରରୁ ପାଇ ପ୍ରଥମରେ ଗୈରଲମାନଙ୍କ ଉଚ୍ଛେଦ ସାଧନ ପାଇଁ ଫକଲ୍ କଲେ । ଅତୀତ ସାଧନ ପାଇଁ ସେ ଫରେଜ୍‌ବାଦ ପଂଶ ସରଦାରକୁ ସ୍ବ ସମ୍ପଦ କଲେ । କିନ୍ତୁ ଗୈରଲମାନଙ୍କ ସହିତ ସତ୍ରାମ ହେଲେ ସେହି ସରଦାର ଗତାୟୁ ହୁଅନ୍ତୁ । ଉଜ୍ଜର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟ ନ ଦେଖି ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ମରହଟ୍ଟାମାନେ ଅତି ଗୈରଲମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ ଓ ଲୁଠପାଟଦ୍ବାର ଗୈରଲମାନଙ୍କୁ ନିଜାନ୍ତ ଲଗ୍ନରୁ କରି ପକାଇଲେ । ୧୭୯୧ ।

ଏ ଉତ୍ତାରେ ସଫଦର ଦିଲ୍ଲୀକୁ ଫେରିଗଲେ । ସେ ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି, ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଅମେଦଗାଁ ଘୁନିବାର ଅତି ପଞ୍ଜୀବ ଅନୁମତି କଲେ ଓ କହୁ ପଠାଇଲେ ଯେ “ଅମେଦ ଯଦି ଏହି ପ୍ରଦେଶର ଅଧିପତି୍ୟ ପାଇଁ ତେବେ ଦିଲ୍ଲୀସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ କୌଣସି ଉଦ୍ବିଗ୍ନ କରିବୁ ନାହିଁ ।” ଉଦ୍ବିଗ୍ନସାରେ ସମ୍ରାଟ୍ ତାହାଙ୍କୁ ସେହି ପ୍ରଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ମାତ୍ର ଏଥିରେ ଉଜ୍ଜର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ସୁବରେ ସମ୍ରାଟ୍ ଓ ଉଜ୍ଜର ଉତ୍ତୟକର ପରସ୍ପର ମନାନ୍ତର ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଅଧୁନା ଦିଲ୍ଲୀରୁ ଗଜପ୍ରଭାବ କାଟି ନିଷ୍ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପ୍ରାଚୀନ ବୃକ୍ଷପର ନିଜାନ୍ତ ଅନ୍ତଃସାର ବିସ୍ତାନ ହୋଇଥିଲା, ଏବଂ ପତନ କାଳ ନିମଗଃ ନିବର୍ତ୍ତକର୍ତ୍ତା ହୋଇ ଆସୁଥିଲା । ସମ୍ରାଟ୍ ସ୍ବୟଂ ଉଜ୍ଜରକୁ ଦମନ କରିବା ଅସାଧ୍ୟ ମଣି ଆଜ୍ଞାପତା ପୌଷ ଗାଜାଉଦୀନକୁ ଉଦ୍ବିଗ୍ନସ୍ବରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ଗାଜାଙ୍କ ବଳ ଓ କୌଶଳରେ ସଫଦରଙ୍କୁ ଉଜ୍ଜରରୁ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହେଲା । ଗାଜା ସ୍ବୟଂ ଉଜ୍ଜର ହେଲେ । ମାତ୍ର ଅନୁପର୍ଯ୍ୟାସକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଗାଜାଙ୍କ ଗର୍ବିତ ବ୍ୟବହାର ଦେଖି ସମ୍ରାଟ୍ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ନିପାତନ ଚେଷ୍ଟାରେ ରହିଲେ । କିନ୍ତୁ ଗାଜାଙ୍କଠାରେ ଏହା ପାର୍ଯ୍ୟକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ଗୁପ୍ତ ରହିଲା ନାହିଁ । ସେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ପ୍ରବଳ ସାହାଯ୍ୟରେ ସମ୍ରାଟ୍ଙ୍କ ସମସ୍ତ ମନୋରଥ ବ୍ୟର୍ଥ କରି ପକାଇଲେ ଓ ଅମେଦସାହାଙ୍କୁ ରୁଦ୍ଧ କରି ତାହାଙ୍କୁ ଅଳ୍ପ କରିଦେଲେ ଏବଂ ଦ୍ବିତୀୟ ଆଲମଗିର ଏହି ନାମ ଦେଇ ବଞ୍ଚିକୁଲୋଡ଼ବ ଏବଂ କୁମାରକୁ ଦିଲ୍ଲୀ

ସିଂହାସନରେ ବସାଇଲେ । ଅଧିକା ଦିଲ୍ଲୀପତି ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଚପ୍ରେତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ସବୁମେ ପଠାଣ ଓ ଶିଖ ଏବଂ ପକ୍ସ ତାଠ ଏବଂ ସେହିଲ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣେ ମରହଟ୍ଟା ଏହି ସମ୍ବଳ ଗଠୁ ଗବବେଷିତ ଗୁପ୍ତନାବକ୍ ତାହାକୁ ଗୁରୁଅନ୍ତୁ ଦେଇଥିଲେ ।

ପକ୍ସ ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇଅଛି ଯେ ପଞ୍ଜାବ ଅମେଦଗାଁଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଥିଲା । ସେସ୍ଥାନରେ ତାହାଙ୍କର ନିୟୁକ୍ତ ଗାସନ କର୍ତ୍ତା ପରଲେକ ଯାହା ବରକାରୁ ତାହାଙ୍କର ବିଧବାରମଣୀ ତତ୍ତ୍ୱାୟ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ କର ଅସୁଥିଲେ । ଗାସନ-କର୍ତ୍ତାର ଦୁହିତା ସହୃଦ ଗାଜାଉଦ୍ଦୀନର ବିହାବ ସମ୍ପର୍କ ହୋଇଥିଲା । ଗାଜା ବିହାବ ବରକାରୁ ଯାଇ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟତା ପ୍ରଦାନ ଗାସନକର୍ତ୍ତାକୁ ରୁଦ୍ଧ ଓ ପଞ୍ଜାବ ଅଧିକାର କଲେ ।

ଅମେଦ ଏହି ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ରାଜାନ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ନାଦିରହାବ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଯେପରି ଅଭ୍ୟାଗର କରୁଥିଲେ ସେ ଆସି ଠିକ୍ ସେହିରୂପ କରଗଲେ । ଗମନ ସମୟରେ ସେ ଏକ ମୋଗଲ ରାଜକୁମାରୀର ପାଣିଗ୍ରହଣ କର ଯାଆନ୍ତି । ତାହାଙ୍କ ଗମନ ସମୟରେ ଦିଲ୍ଲୀପତି ବନୟକର କହୁଲେ “ଅମେ ଉଜ୍ଜରଳଗବଂ ଓ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଦେଶ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ବିରକ୍ତ ଥାଉ; ଅପଣ ଏମନ୍ତ ଏକ ବଳୋବସ୍ତ କର ଯାଉନ୍ତୁ ଯେମନ୍ତ ଉଜ୍ଜର ଅମ୍ ଉପରେ କୌଣସି ପ୍ରାଧାନ୍ୟ କରବାକୁ ନ ପାରେ” ସେହିଅନୁସାରେ ଅମେଦ ନାଜରଉଦ୍ଦୋଲ ନାମକ ଜଣେ ଦକ୍ଷ ଗୃହଲକୁ ସେନାପତି ପଦରେ ନିୟୁକ୍ତ କରଗଲେ । ଅମେଦ ଭବିଷ୍ୟରେ ନାଜର ପ୍ରଭାବରେ ଗାଜାକୁ ସଂଯତ ରହିବାକୁ ହେବ, ମାତ୍ର ସେ ଆଶା ନିଷ୍ଠଳ ହେଲା । ମରହଟ୍ଟା-ମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଗାଜା ଦିଲ୍ଲୀପତିଙ୍କୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଅଧିକୃତ କଲେ । ଏହି ବ୍ୟାପାର ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲେ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ପଞ୍ଜାବ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଅଧିକାରପୂର୍ବକ ସେସ୍ଥାନରେ ଜଣେ ଗାସନକର୍ତ୍ତା ନିୟୁକ୍ତ କର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟକୁ ନାହିଁଇଲେ । ୧୭୫୭।

ପଞ୍ଜାବ ଅଧିକୃତ ହେଲେ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ଅଯୋଧ୍ୟା ଆକ୍ରମଣ ଓ ସମସ୍ତ ଭାରତବର୍ଷରେ ଏକାଧିପତ୍ୟ ଦସ୍ତାର କରବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲେ । ଫଳେ ଭେଭେ-ବେଲେ ସେମାନେ ଏପରି ପ୍ରବଳ ଥିଲେ ଯେ ଭାରତବର୍ଷର କୌଣସି ଭୂପତି ସେମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରବାକୁ ସକ୍ଷମ ଥିଲେ ନାହିଁ । ସେ ଯାହା ହେଉ ମରହଟ୍ଟା-ମାନଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରୀ ଗୁଡ଼ି ଅଯୋଧ୍ୟାର ଉଦାନାନ୍ତନ ଗାସନକର୍ତ୍ତା ସୁଜାଉଦ୍ଦୋଲ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭୂପତି ଆଭରୁକ୍ତା ପାଇ ମିଳିତ ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏଣେ ଅମେଦଗାଁ ମଧ୍ୟ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ପ୍ରଥମଯୁଦ୍ଧରେ ସେନାପତି ଓ ହୁଲକାର ଅଧୀନ ୨ ଦଳ ମହାଗୁମ୍ଫାୟ ସେନା ପରାସ୍ତ ହେଲେ । ଏତେବେଳେ ଗାଜା

ଭାବରେ, ଅମେଦଗାଁ ଜୟା ହେଲେ ଅଲମଗୀର ପୂର୍ବଦ୍ୱାରା ହେତୁ ଜାହାଙ୍ଗୀର ସଙ୍ଗୀନ କରିବେ । ଏଣୁ ସେ ଅଲମଗୀରଙ୍କୁ ସଂହାରପୂର୍ବକ ଆଉ ଏକ ଲେକକୁ ସିଂହାସନରେ ବସାଇଲେ । ମାତ୍ର ଲେକେ ଜାହାଙ୍ଗୀର ସମ୍ରାଟ୍ ବୋଲି ମାନ୍ୟ କଲେ ନାହିଁ । ଅଲମଗୀର ପୁଣି ସାହାଅଲମ ଦିଲ୍ଲୀ ସିଂହାସନର ଯଥାର୍ଥ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ଅଟନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ମମୟରେ ସେ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ବାସ କରୁଥିଲେ ।

ଅମେଦଗାଁ ଯଦଳ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ସେନା ବଳାଗ କଲେ ସତ୍ୟ କିନ୍ତୁ ତହିଁରେ ସେମାନେ ଗଢ଼ିତ ହେଲେ ନାହିଁ । କିପରି ହେବେ? ଭେତେକେଲେ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପ୍ରଭାବ, ଆଉ ହିମାଲୟଠାରୁ କୁମାରଭା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ପ୍ରକାରରେ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ଥିଲା । ସେ ଯାହା ନେଉ ଯେଗୋଟି ବଲ୍ଲୀ ଭ୍ରାତୃସ୍ତ୍ରୀ ସଦାଶିବ ଏବଂ ଯେଗୋଟି ପୁଣି ବିଶ୍ୱନାଥ ୧,୫୦,୦୦୦ ସୈନ୍ୟ ସେହି ସ୍ୱଦେଶରୁ ବାହାରିଲେ । ପ୍ରଥମେ ସେମାନେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ତତ୍ତ୍ୱାବଳୀ ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ଅନୁସାତ୍ କରୁଥିଲେ । ୧୭୭୦ ।

ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅମେଦଗାଁ ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ରହି ସୁଜାତଦୌଳ ପ୍ରଭୃତି ମିଳିତ ଭୂପତିମାନଙ୍କ ସହତ ପରମର୍ଶ କରି ଇତିବର୍ତ୍ତବ୍ୟତା ଅବଧାରଣ କରୁଥିଲେ । ଏ-ଭେକେଲେ ସେ ଧାବିତ ହୋଇ ଏମନ୍ତ ଶୀଘ୍ର ଓ ସାହସରେ ଯମୁନାତୀ ଅଭିମୁଖ ହଲେ ଯେ, ତତ୍ତ୍ୱକଣରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣସ୍ୱରୂପେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାକୁ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କର ସାହସ ଅଶ୍ୱିକ୍ଷ ନାହିଁ । ଏଣୁ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ପାଣିପଥ ଦେଇ ଯାଇ ସେଠା-ରେ ଶିବର ସମ୍ମିଳିତ କଲେ । ଆଉ ଶିବର ରକ୍ଷା ପାଇଁ ଚତୁର୍ଦିଗରେ ପଞ୍ଚାଙ୍ଗ ଗନନ ଓ କମାଣବିନ୍ୟାସ କରି ରହିଲେ । ଅମେଦ ଆସି ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟମାନଙ୍କ ଶିବର ଅଦୂରରେ ଶିବର ପ୍ରାପନ କରି ରହିଲେ । ଜାହାଙ୍ଗୀର ସହତ ୫୦,୦୦୦ ପଠାଣ ଓ ୧୩,୦୦୦ ଅଶ୍ୱାଗେହୀ ଓ ୩୮,୦୦୦ ପଦାତିକ ସେନା ଓ ତ୍ରିଗଣା କମାଣ ଥିଲା । ବିପକ୍ଷ ଦଳରେ ୭୦,୦୦୦ ଅଶ୍ୱାରୋହୀ ୧୫,୦୦୦ ପଦାତିକ ଏବଂ ୨୦୦ କମାଣ ଥି-ଲା । ଅମେଦ ପ୍ରଥମରେ ଅକ୍ରମଣ ନ କରି ଅକ୍ରମଣ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷା କରି ରହିଲେ । ଏ-ମନ୍ତ ସମୟରେ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରଦେଶରୁ ୧୨,୦୦୦ ଅଶ୍ୱସେନା ଆସି ଅମେଦକୁ ଅକ୍ର-ମଣ କଲେ କିନ୍ତୁ ଶୀଘ୍ର ସେମାନେ ବିପକ୍ଷ ପ୍ରଭାବରେ ଛିନ୍ନଭିନ୍ନ ହୋଇ ଗଲେ ।

ପରେ ୧୭୭୧ ସାଲ ଜାନୁୟାରୀ ମାସ ୨ ତାରିଖରେ ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶର ପ୍ରବଳ ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ଅବଳମ୍ବେ ମରହଟ୍ଟା ସେନାମାନେ ଛୁଟିଗଲେ ହୋଇ ପଳାୟନ କଲେ । ସଦାଶିବ ଓ ବିଶ୍ୱନାଥ ନିହତ ହେଲେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମରହଟ୍ଟା ପ୍ରଧାନ ୨ ସେନାମାନେ ମଧ୍ୟ ଅକ୍ଷୁନ୍ନ ଗହୀରରେ ରହିଲେ ନାହିଁ । ପଠାଣମାନେ ବହୁଦୂର ଅନୁସରଣ କରି ପଳାୟନୀନ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ସେନାମାନଙ୍କୁ ବଧ

କରିବାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ପଠାଣମାନଙ୍କ ଗର୍ବରୁ ଯେଉଁମାନେ ଉଦ୍‌ବାହି ପାଇଲେ ସେମାନଙ୍କ ଗୋଣିଜରେ କୃଷକମାନଙ୍କର ଅସ୍ତ୍ର ଯୌଦ୍ଧ ହେଲା । ପୂର୍ବେ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ସେହି କୃଷକମାନଙ୍କ ଉପରେ ଅନେକ ଅତ୍ୟାଚାର କରିଥିଲେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟ ପାଇଁ ତାହାର ପ୍ରତିଫଳ ଦେଲେ । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରୁ ଯେ ଉତ୍କଳର ମହାରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ବାହୁଡ଼ିଥିଲା ଏମନ୍ତ ବୋଧ ହୁଅଇ ନାହିଁ । ଏ ଅସାମାନ୍ୟ ପରାଜୟର ସମ୍ମୁଖ ପାଇଁ ଅନତିକଳମ୍ବରେ ଗୋଟିଏ ମନସ୍ତାପରେ ଯେଗୋଟିଏ ବଲ୍ଲଙ୍କ ପ୍ରାଣ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ଏ ଉତ୍କାରେ ପ୍ରବଳ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟମାନେ ବିଷଶୂନ୍ୟ ବିଷଧର ପରି ଦୀର୍ଘକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ପଡ଼ି ରହିନ୍ତି ।

ତତ୍ପରାତ୍ ଉତ୍କାରେ ଅମେଦ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ତେଜେବେଳେ ଦିଲ୍ଲୀସାମ୍ରାଜ୍ୟ ତାହାଙ୍କର ପଦାନତ ଥିଲା; ଇଚ୍ଛା କଲେ ସେ ନରୁଦ୍ଦିନରେ ଆରୋହଣ କରି ଥାଆନ୍ତେ କିନ୍ତୁ ସେ ତାହା ନ କରି ସୁଦେଶକୁ ଯାସା କଲେ; ଏହିରୂପେ ଦିଲ୍ଲୀସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଓ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଉଚ୍ଛିନ୍ନ ହୁଅଇ । ଏ ଉତ୍କାରେ ଅମ୍ବେମାନେ ଅତ୍ର ଏକ ଘାହାଣି ବସନ୍ତି । ଯେପରି କିନ୍ତୁ ବାଣ୍ଟ ସଂବୃଦ୍ଧତା ହୋଇ ମେଘର ସମ୍ଭାର ହୁଏ ଓ ସେହି ମେଘ ସମ୍ଭାର ସମୟରେ କେହି ଜାଣି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ତେଣୁ କେହି ସେ ବିଷୟରେ ମନୋଯୋଗ ମଧ୍ୟ କରନ୍ତି ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ସେହି ମେଘ କାଳକ୍ରମେ ମୁଷଲଧାରେ ବୃଦ୍ଧି ଓ ବଜ୍ରପାତଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅସ୍ଥିର କରୁଏ, ସେହି ପରି କେତେକ ଜଣ ମାଧ ବଢ଼ିଯାଏ ଏ ଦେଶକୁ ଆସି ନିମଗ୍ନ ବଳପୁଷ୍ପ ହେଉଥିଲେ । ଅବଶେଷେ ଭାରତଭୂମିକୁ ଏକତ୍ରତା କଲେ ।

HISTORY OF INDIA.

BY

PHUKHIR MOHUN SENAPUTY.

PART II.

SECOND EDITION.

ଭାରତବର୍ଷର ଇତିହାସ ।

ଶ୍ରୀ ଫକୀର ମୋହନ ସେନାପତିଦ୍ୱାରା

ସଂଶ୍ଳେଷରେ ସଂଗୃହୀତ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ।

CUTTACK,

Printed by the Cuttack Printing Company.
1890.

ଭାରତବର୍ଷର ଇତିହାସ ।

—୦୦—

ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ ।

ପଞ୍ଚମାଳା ଜାତି ।

ଅତିପୁରାତନରୁ ଭାରତବର୍ଷ ଏବଂ ତହିଁ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଦ୍ଵୀପମାନଙ୍କର ବାଣିଜ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟମାନ ଇସ୍ପତ୍ତିକୁ ନାଭି ଓ ବନ୍ଧୁମୂଳ୍ୟରେ ବିକ୍ରୀତ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା । ପ୍ରଥମରେ ଫିନିସୀୟମାନେ ବାଣିଜ୍ୟର ସୂତ୍ରପାତ କଲେ । ତହିଁ ଉତ୍ସରେ ସ୍ଵେପକ ଓ ବିନସନଗରୀୟ ବଣିକମାନେ ବାଣିଜ୍ୟର ଅନୁଶୀଳନ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମରେ ପଣ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟସଜ୍ଜଳ ଆରବ ଓ ଲେହ୍ନିଆଗର ଦେଇ ମିସର ଓ ସେସ୍ଥାନରୁ ନାଳ-ନଦଦ୍ଵାରା ଭୂମଧ୍ୟସାଗର ବାଟେ ଇସ୍ପତ୍ତିର ବିପଣି ସମ୍ପଦକୁ ନାଭି ହେଉଥିଲା । ବିନସନଗରୀୟ ବଣିକମାନେ ମିସରଠାରୁ ଇସ୍ପତ୍ତିକୁ ଘେନି ଯାଉଥିଲେ । ତହିଁରୁ ସେମାନଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ଲାଭ ହେଉଥିଲା । ଥରେ ପଞ୍ଚମାଳା ବଣିକମାନେ ବିନସନଗରୀୟ ବଣିକମାନଙ୍କଠାରୁ ପଣ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ଘେନିଯାଇ ଇସ୍ପତ୍ତିର ପଶ୍ଚିମ-ଖଣ୍ଡରେ ବିନୟ କରିବାରୁ ସେମାନଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ଲାଭ ହୋଇଥିଲା । ତହିଁ ସେମାନେ ଉତ୍ସାହୀ ହୋଇ ମୂଳଭାରତବର୍ଷକୁ ଆସିବାପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷାର୍ଦ୍ଧରେ ସେମାନଙ୍କର ଏହି କଳ୍ପନା ହୋଇ ଥିଲା । ଇସ୍ପତ୍ତିର ଅନ୍ୟାନ୍ୟଦେଶସ୍ଥ ଲୋକମାନଙ୍କଠାରୁ ପଞ୍ଚମାଳାମାନେ ନାବିକ ବିଦ୍ୟାରେ ଅଧିକ ନିପୁଣ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ସ୍ଥିରସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଥିଲା, ଅଟଲାନ୍ତି କମଦାସାଗର ବାଟେ ଆଫ୍ରିକାର ଦକ୍ଷିଣଭାଗ ବେଷ୍ଟନିକର ପୁରୀମୁଖରେ ଗମନ କଲେ ଭାରତବର୍ଷରେ ପହଞ୍ଚିଯାଇ ପାରେ; ମାତ୍ର କେଉଁଠାରେ ଆଫ୍ରିକାର ଦକ୍ଷିଣଭାଗ ଛାଡ଼ା ସେମାନଙ୍କୁ ଜଣା ନ ଥିଲା । ଏଥିରୁ ସେମାନଙ୍କର କାମନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବାକୁ ଅନେକ ବିଳମ୍ବ ହୋଇଥିଲା । ବହୁକାଳ ଉତ୍ସରେ ବାର୍ଥଲେମିଉ-ଡାଇଜ ନାମକ ଜଣେ ନାବିକ ଆଫ୍ରିକାର ଦକ୍ଷିଣଭାଗସ୍ଥ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଉକ୍ତ ନାବିକ ସେସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାପାଶ୍ଚାତ୍ତେ ବୟସ୍କର ଭୂମାନ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା ଏଥିପାଇଁ ଉକ୍ତ ନାବିକ ସେହି ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧ୍ୟର ନାମ ଭୂମାନ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧ୍ୟ ଏହି ନାମ ଦେଇ ନିଜ ଦେଶକୁ ବାହାରି ଗଲେ, ମାତ୍ର ଛାଡ଼ାକର

ନିଯୋକ୍ତା ବୁଝଇ ଏତେବେଳେ ଭରତବର୍ଷ ପ୍ରାପ୍ତିର ଚରକାଳ ଆଶା ସମ୍ପଳ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଜାଣି ସେହି ଅନୁଷ୍ଠାନର ନାମ ଉତ୍ତମାଶା ଅନୁଷ୍ଠାନ ଥୋଇଲେ ।

ଉତ୍ତମାଶା ଅବସ୍ଥାରର ବ ୨ ରଷ ଉତ୍ତରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୪୯୭ ସାଲରେ ଗୁପ୍ତ ଗାମା ନାମକ ଜଣେ ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜ ରାଜକୁଳୋତ୍ତରପୁରୁଷ ଆଫ୍ରିକାର ଦକ୍ଷିଣଭାଗ ବେଞ୍ଜୁନ କରି ଆସି ୧୪୯୭ ସାଲରେ ଭରତବର୍ଷର ଦକ୍ଷିଣ ମଲବାର ଉପକୂଳରେ ଏକ ହିନ୍ଦୁରାଜ ଅଧିକାରରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେହି ରାଜାଙ୍କର ଉପାଧି ନାମୁଣ୍ଡ । ରାଜଧାନୀ କଲିକଟ । ସେସ୍ଥାନରେ ଆରବ ଓ ମିସରଦେଶୀୟ ବଣିକମାନେ ବହୁକାଳପୂର୍ବରୁ ସଣ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟର ଆମଦାନୀ ରପ୍ତାନୀ କରି ଆସୁଥିଲେ । ତହିଁରୁ ସେମାନଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ଲାଭ ହେଉଥିଲା । ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜମାନେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ରାଜାଙ୍କ ଅନୁମତି ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ରାଜା ମଧ୍ୟ ତହିଁରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ; ମାତ୍ର ମୁସଲମାନ ବଣିକମାନେ ବବେଚନା କଲେ ଯେ ବିଧର୍ମୀ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନମାନେ ବାଣିଜ୍ୟ କଲେ ନିଜର ସ୍ୱାର୍ଥହାନିର ସମ୍ଭାବନା; ଏଥିକୁ “ ନବାଗତ ବଣିକମାନେ ଜଳଦସ୍ୟ ଓ ଗୁରୁତର ଅପରାଧ ହେତୁରୁ ସ୍ୱଦେଶରୁ ନିବାସିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ” ଏହିପରି ମିଥ୍ୟାପବାଦ ରଚାଇ ଦେଲେ ଏବଂ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ବିସ୍ମଳ ଉଚ୍ଚୋତ ପ୍ରଦାନପୂର୍ବକ ଏକଥା ରାଜାଙ୍କୁ ଗୋଚର କରାଇଲେ । ଗାମା ଏହା ବୁଝିପାରି ସ୍ୱଦେଶକୁ ବାହୁଡ଼ିଲେ ଏବଂ ଯିବାସମୟରେ କେତେଜଣ ଭରତବର୍ଷୀୟ ଲୋକଙ୍କୁ ଘେନି ପଳାଇଲେ । ତେଣୁ ତାହାଙ୍କର ଦୟାକାମବାଦ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୋଇଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଭରତବର୍ଷୀୟମାନେ ପର୍ତ୍ତୁଗାଲ ଦେଶ ଆସି ତାହାର ଗୌରବ ସ୍ୱଦେଶରେ ପ୍ରଚାର କରିବେ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗାମା ଏପରି କର୍ମ କରିଥିଲେ ।

କିଛିଦିନ ଉତ୍ତରେ କେତେକଖଣ୍ଡ ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜ ସୁଲୁପ ଅପହୃତ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ଘେନି କଲିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା, ବାହୁଡ଼ି ଆସିଥିବା ହିନ୍ଦୁମାନେ ସ୍ୱଦେଶରେ ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜମାନଙ୍କ ମହିମା ଓ ବଳ ବିଜୟ ଜାର୍ଜନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତାହା ଶୁଣି କଲିକଟ ରାଜା, ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେ କ୍ରୋଧଥିଲା ତାହା ପାଶୋର ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଅନୁମତିପ୍ରଦାନ କଲେ । ତହିଁ ସେମାନେ ଏକ କୋଠି ନିର୍ମାଣ କରି ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ; କିନ୍ତୁ ମୁସଲମାନ ବଣିକମାନଙ୍କର ଶତ୍ରୁତା ହେତୁରୁ କୌଣସି ବାଣିଜ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ତହିଁରେ ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜମାନେ ଗୁଗାନ୍ତର ହୋଇ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ଏକ ବାଣିଜ୍ୟ ଜାହାଜ ଆକ୍ରମଣ କଲେ, ମୁସଲମାନମାନେ ଏହିବସୟ ଗୁଜ ଗୋରର କରିବାରୁ ସେମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟପାଇଁ ଏକଦଳ ସୈନ୍ୟ ପ୍ରେରଣ ହୋଇଥିଲା । ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜମାନେ କଲିକଟ ଉପରେ ଗୋଳାବୁଝି କରି ଓ କେତେକ ଘର ପୋଡ଼ି ଦେଇ କୋଷ୍ଠାନଗରକୁ ଚାଲିଗଲେ । କୋଷ୍ଠାଗୁଜ ଅନନ୍ତ ହୋଇ ଆଗନ୍ତୁକ-ମାନଙ୍କୁ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ଅନୁମତିପ୍ରଦାନ କଲେ । ଗୋୟାନ୍ନଗରରେ ଅଶ୍ରୟ ପାଇ ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜମାନେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଗଢାୟିତ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପରେ ୧୫୧୦ସାଲରେ ଆଲବୁକାର୍କ ନାମକ ଜଣେ ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜ ସେନାପତି ଭାରତବର୍ଷରେ ଆଶ୍ୱପତ୍ୟ ସ୍ଥାପନ ମାନସରେ ଆସି ଗୋୟାନ୍ନଗର ଅଧିକାର କଲେ । ସେନାମାନଙ୍କର ଯେ ସକଳ ଗୁଣଥିବା ଉଚିତ ଆଲବୁକାର୍କ ତହିଁରୁ ବଞ୍ଚି ଥିଲେ ନାହିଁ ।

ଆଲବୁକାର୍କଙ୍କ ସମୟଠାରୁ ୧୫୮୦ ସାଲପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜମାନଙ୍କର ପୂର୍ବଦେଶୀୟ ରାଜ୍ୟ କ୍ରମଶଃ ବୃଦ୍ଧି ହୋଇ ଆସୁଥିଲା । ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସେମାନଙ୍କର ସେସକଳ ସ୍ଥାନ ଦସ୍ତଗତ ହୋଇଥିଲା ଛାଡ଼ା ତାଲିକା ଏହି ।—

ଅଫ୍ରିକାର ଷ୍ଟ୍ରିପ ଉପକୂଳରେ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ନଗର ଅର୍ମଜହାସ, ବୋମ୍ବାଇ, ଗୋୟା ନଗର, ଲଙ୍କା ଦ୍ୱୀପ, ବହୁସଂଖ୍ୟକ କୁଠି ଓ ବାଣିଜ୍ୟ ସ୍ଥାନ, ହୁଗଲିରେ କେ-ବେଗୋଟା କୋଠି, ମଲକା ନଗର, ଭାରତବର୍ଷୀୟ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜରେ ଅନେକ ନଗର ଓ ବାଣିଜ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଓ କାଷ୍ଠନ ଦ୍ୱୀପ । ବର୍ତ୍ତମାନ କେବଳ ମୋଜାମିକ, ଗୋୟା ଓ ମାକେୟା ସେମାନଙ୍କର ଦସ୍ତଗତ ଅଛି ଅବଶିଷ୍ଟ ସକଳ ଦସ୍ତଗତ ହୋଇ ଅଛି ।

ଓଲ୍‌ନାଜ ଜାତିଙ୍କର ଆଗମନ ।

ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜମାନଙ୍କର ଭାରତୀୟ ବାଣିଜ୍ୟଦ୍ୱାରା ବସ୍ତୁଲଭ୍ୟ ହେଉଥିବାର ଦେଖି ଓଲ୍‌ନାଜମାନେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆସିବାପାଇଁ ଇଚ୍ଛୁକ ହେଲେ । ଉତ୍ତମାଗା-ନ୍ତରାସ ମାର୍ଗରେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆସିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଉତ୍ତର ମହାସାଗରକୁ କେତେଖଣ୍ଡ ବାଣିଜ୍ୟବୋଇତ ପ୍ରେରଣ ହେଲା ; ଉତ୍ତମାଗା ଅନ୍ତରାସମାର୍ଗରେ ମାତ୍ର କିଛି ଫଳଲାଭହେଲା ନାହିଁ । ଅବଶେଷେ ଭାରତବର୍ଷରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜମାନେ ଭାରତବର୍ଷରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପଦ୍ରବ କର-

ଥିଲେ ; ଏଣୁ ଓଲଟାଜମାନେ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକମାନଙ୍କ ସହିତ ମିଳି ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜମାନଙ୍କୁ ଭାରତବର୍ଷୀୟ ଦ୍ଵୀପଶ୍ରେଣୀରୁ ଦୂରତୁଳ କରିଦେଇ ଆସେ ପ୍ରବଳହୋଇ ଉଠିଲେ । ଏମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ବାଣିଜ୍ୟ କୋଠି ଚୁରୁଡ଼ାରେ ଥିଲା ।

ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆଗମନ ।

୧୫୯୯ ସାଲେ ମହାରାଣୀ ଏଲିସେବେଥଙ୍କ ଶାସନ ସମୟରେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଗୋଟିଏ ଟ୍ରେଡ଼ କୋମ୍ପାନୀ ଅର୍ଥାତ୍ ବଣିକଦଳ ମିଳିତ ହୋଇଥିଲେ ସେମାନଙ୍କର ମୂଲ୍ୟନ ୬୮୦୦୦୦ ଛଅଲକ୍ଷ ଅଶିହଜାର ଟଙ୍କା । ସେମାନେ ସୋଡ଼ାଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଦବସରେ ମହାରାଣୀଙ୍କଠାରୁ ୧୫ବରଷ ମିଆଦରେ ସନନ ଦେଇ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆଗମନ କରିଥିଲେ । ଇଂଲଣ୍ଡର ଆଉ ଆଉ ବଣିକଦଳ ଏମାନଙ୍କର ବିରୋଧୀ ହୋଇଥିଲେ ; କିନ୍ତୁ “ଅର୍ଥବିଶାଃ ମାନବାଃ” ନୂତନ କୋମ୍ପାନୀର ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣ-ରୌପ୍ୟ-ରୁଣରେ ଇଂଲଣ୍ଡସ୍ଥ ଅନେକ ଉଦ୍ଫୁଲ୍ଲେକ ଏମାନଙ୍କର ସପକ୍ଷ ହେବାରୁ ଆଉମାନେ ଘୁଞ୍ଚିଗଲେ । ୧୬୦୧ ସାଲରେ ଏହି କୋମ୍ପାନୀ ପୁନର୍ବାର ଏକ ବେମିଆଦ ସନନ ପାଇଥିଲେ ସେଥିରେ ଏହି ନିୟମ ଥିଲା ଯେ କୌଣସି କାରଣରୁ ଏହି ସନନ ରହିତ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ ୩ବରଷ ପୂର୍ବରୁ ସମ୍ବାଦ ଦିଆଯିବ ।

୧୬୦୨ ସାଲରେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଅନ୍ତର୍ବିବାଦ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ କିଛିଦିନ-ନିମନ୍ତେ ବାଣିଜ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ମନ୍ଦୀଭୂତ ହୋଇଥିଲା । ଏଉଁଥିରେ ୧୬୦୧ ସାଲରେ ଭୂପତି ୨ୟ ଖର୍ଚ୍ଚସକଠାରୁ କୋମ୍ପାନୀ ଯେଉଁ ସନନ ପାଇଥିଲେ ତହିଁରେ ପୂର୍ବ ସମତା ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୋଇଥିଲା ମାତ୍ର ଶୀଘ୍ର ସେମାନଙ୍କର ଦଳେ ପ୍ରତିଯୋଗୀ ଦେଖା ଦେଇଥିଲେ । ୧୬୧୦ ସାଲରେ କମନ୍ସ ହାଉସ, ପୂର୍ବଦେଶ ବାଣିଜ୍ୟ-ନିମନ୍ତେ ଏକ ନୂତନ କୋମ୍ପାନୀ ସୃଜନ ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରନ୍ତେ ପୁରାତନ କୋମ୍ପାନୀ ତହିଁରେ ଛାଡ଼ି ଦୋଇ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ ଯେ, ଯେବେ ନୂତନ କୋମ୍ପାନୀକୁ ସନନ ନ ଦିଆଯାଏ ତେବେ ଅମ୍ଭେମାନେ ଟଙ୍କା ସୁଧରେ ୭୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ରାଜକୋଷରେ ଜମା କରିବୁଁ, ଯେଣୁ କି ତେତେବେଳେ ରାଜକୋଷରେ ଅର୍ଥର ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲା; ମାତ୍ର ନୂତନ କୋମ୍ପାନୀ ୮ ଟଙ୍କା ସୁଧରେ ୨କୋଟି ଟଙ୍କା ଧାର ଦେବାକୁ ସ୍ଵୀକୃତ ହେବାରୁ ସେମାନେ ସନନ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ପୂର୍ବ ନିୟମାନୁସାରେ ୩ ବରଷଉଁଥିରେ ସେମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ରହିତକରିବା କାରଣ ପ୍ରାଚୀନ କୋମ୍ପାନୀକୁ ସମ୍ବାଦ ଦିଆଗଲା ନୂତନ କୋମ୍ପାନୀ ଆସି ଭାରତବର୍ଷରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ରାଜକୋଷରେ ଟଙ୍କା ଗଢ଼ିତ କରିଥିବାରୁ ବହୁତଟଙ୍କା ସେମାନଙ୍କ ଦାତରେ ନ ଥିଲା ତେଣୁ ବାଣିଜ୍ୟ ବିପ୍ରାର କରିପାରିଲେ

ନାହିଁ । ଏହି ଦୁଇ କୁମ୍ଭୀରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପରସ୍ପର କିଛିଦିନ ବବାଦ ଚଳିଥିଲା । ପରେ ୧୭୦୨ ସାଲେ ଦୁଇକୋମ୍ପାନୀ ମିଳିତ ହୋଇ “ଇଉନାଇଟେଡ଼ ଇଷ୍ଟ-ଇଣ୍ଡିୟା କୋମ୍ପାନୀ” ନାମଧାରଣ କରିଥିଲେ । ୧୭୦୮ ସାଲେ ଇଂଲଣ୍ଡିୟ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିୟା କୋମ୍ପାନୀଙ୍କଠାରୁ ୧,୨୦,୦୦,୦୦୦ ଟଙ୍କା ଧାର ନେଇଥିଲେ ; କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ ପୂର୍ବଦତ୍ତ ୨କୋଟି ଓ ଏହିଟଙ୍କା ଏକତ୍ରିତ କରି ଶତକଡ଼ା ୫ ଟଙ୍କା ସୁଧର କଥାଦେଲା । କୋମ୍ପାନୀ ୧୬୨୭ ସାଲପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିୟାଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ୧୭୩୦ ସାଲେ କେତେକ ଲୋକ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିୟା କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ ଏକତ୍ରିତ ବାଣିଜ୍ୟ ରହିତ କରିବାନିମନ୍ତେ ପାର୍ଲିଆମେଣ୍ଟରେ ଅବେଦନ କଲେ ; କିନ୍ତୁ ତାହାର କାରଣ ଦର୍ଶାଇପାରିଲେ ନାହିଁ । ତତ୍ତ୍ୱ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ ଏକତ୍ରିତ ବାଣିଜ୍ୟ ରହିତ ନ ହୋଇ ବରଂ ୧୭୭୭ ସାଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସନନର ମିୟାଦ ବଢ଼ିଗଲା । ୧୭୪୪ ସାଲରେ ଇଂଲଣ୍ଡିୟ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ପୁନର୍ବାର ଟଙ୍କାର ଅବଶ୍ୟକ ହେଲା, କୋମ୍ପାନୀ ଏକକୋଟି ଟଙ୍କା ଧାରଦେଲେ । ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ପ୍ରତ୍ୟୁପକାରସ୍ୱରୂପ ୧୭୮୦ ସାଲପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିୟାଦ ବଢ଼ାଇଦେଲେ ।

କୋମ୍ପାନୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଯେଉଁ ଘଟଣାମାନ ହୋଇଥିଲା ତାହା ସମ୍ବେଦରେ ଲେଖାଗଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ସେମାନଙ୍କର ବାଣିଜ୍ୟର ଅବସ୍ଥା ସମ୍ବେଦରେ ଲେଖାଯାଉଅଛି ।

ମହାରାଣୀ ଏଲିଜବେଥଙ୍କ ନିକଟରୁ ସନନ ପାଇ କୋମ୍ପାନୀ ୪ ଖଣ୍ଡ ଜାହାଜ ଓ ଖଣ୍ଡେ ପାନସ ଭାରତବର୍ଷକୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ ସେମାନେ ଭାରତବର୍ଷରୁ ଯେ ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ଘେନ ଯାଇଥିଲେ ତହିଁରୁ ସେମାନଙ୍କର ଶତକଡ଼ା ଏକଶତ ଏକପ୍ରତି ଟଙ୍କା ଲେଖାଏଁ ଲାଭ ହୋଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ତାହା ବାଦ ଆଉ ଏତେଲାଭ ହୋଇ ନ ଥିଲା; ମଧ୍ୟ କୌଣସି ସମୟରେ ବରଂ ଏକଶତ ଟଙ୍କାରୁ ଅଳ୍ପ ଲାଭ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରଥମେ ସେମାନଙ୍କର ଯାବାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ବାଣ୍ଟନ ନଗରରେ ପ୍ରଧାନ ଖଟି ଥିଲା । ପରେ ଜାହାଜୀର ବାଦସାହାଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରୁ ୧୭୧୩ ସାଲେ ତାପ୍ରୀ କୁଲବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ୱରୂପ ନଗରରେ ବାଣିଜ୍ୟକୋଠି ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ମାତ୍ର କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ସେମାନେ ନିରୁପଦ୍ରବରେ ନ ଥିଲେ । ବାଣ୍ଟନ ନଗରରେ ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜ ଓ ସ୍ପାନିଶରେ ଓଲଟାଇ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରବଳ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ଥିଲେ । ଏହି ଦେହରୁ ଅନେକଥର ବବାଦ ବିଷମାଦ ଘଟିଥିଲା । ୧୭୨୨ ସାଲେ ଇଂରେଜ ବଣିକମାନେ ପାରସିକ ବଣିକମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଅର୍ମଜ ଦ୍ୱୀପରୁ ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜ ମାନଙ୍କୁ ଉଢ଼ିଦେଲେ । ଆଉ ଆଉ ସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜମାନେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ତମ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୭୪୦

ସାଲେ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କୋମ୍ପାନୀ ମାଦ୍ରାଜରେ ସ୍ଥାୟୀ ହୋଇ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ସେ ସ୍ଥାନର ରଜାଙ୍କଠାରୁ ପଞ୍ଜା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଫୋର୍ଟ ସେଣ୍ଟଜର୍ଜନାମଦେଇ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କଲେ । ତେତେବେଳେ ଜଣେ ଫରାସୀ ପାତ୍ର ୧୦ ଘର କେରୁଟ ଦେଇ ସେସ୍ଥାନରେ ବାସ କରୁଥିଲେ ।

ଇଂଲଣ୍ଡର ରୂପଇ ୨ୟ ଚାର୍ଲସ ପର୍ଟିଗାଲ ରାଜକୁମାରଙ୍କର ପାଣିଗ୍ରହଣ କରି ବୋମ୍ବେ, ନଗରକୁ ଯୋଡ଼ିବା ସ୍ବରୂପ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ମାତ୍ର ତହିଁରୁ ଏପରି ରାଜସ୍ବ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଉ ନ ଥିଲା ଯେ ସେଥିରେ ସେ ସ୍ଥାନର ଶାସନକାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ ହେବାକୁ ପାରେ । ତେଣୁ ସେ ଏକଗଡ଼ ଟଙ୍କା ରାଜସ୍ବରେ କୋମ୍ପାନୀକୁ ଇଜର ଦେଲେ । କୋମ୍ପାନୀ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଓ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଉପଦ୍ରବ ହେତୁରୁ ସୁରୁଟ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ବୋମ୍ବେକୁ ପ୍ରଧାନ ମୋକାମ କରିଥିଲେ । ସମ୍ରାଟ ସାଜି-ହାନଙ୍କ ଅଧିକାର ସମୟରେ କୋମ୍ପାନୀ ବଙ୍ଗଳା ଦେଶରେ ପ୍ରଥମେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସମ୍ରାଟ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ଥିବା କାଲରେ ତାହାଙ୍କ ଜନ୍ମଧାର ପରିଧେୟ ବସ୍ତ୍ରରେ ଅଭିଲଗି ଶରୀର ଦଗ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ତେତେବେଳେ ଇଂରାଜ ତାଳୁରମାନେ ଭାରତବର୍ଷରେ ବିଖ୍ୟାତ ଥିଲେ । ସମ୍ରାଟ ସୁରୁଟ ନଗରର ଏକ ତାଳୁର ଅଣା-ଇଲେ । ସେହି ତାଳୁରଙ୍କ ନାମ ବୌଟନ । ଭଗ୍ୟ ଗୁଣରେ ବୌଟନ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । ତତ୍ତ୍ବ କୃତଜ୍ଞ ସମ୍ରାଟ ତାହାଙ୍କ ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ପୁରସ୍କାର ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ କହନ୍ତେ ସେ ଅପଣାପିଈ କିଛି ପ୍ରାର୍ଥନା ନ କରି “ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିୟା କୋମ୍ପାନୀ ବିନାଶୁଲ୍ଲରେ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରି ପାରିବେ” ଏଭଳି ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ପ୍ରାର୍ଥନା ମଞ୍ଜୁର ହେଲା ସମ୍ରାଟ ସନନ ଦେଲେ । ସେହି ସନନ ବଳରେ କୋମ୍ପାନୀ ପ୍ରଥମେ ୧୬୩୬ ସାଲେ ବାଲେଶ୍ବର ବନ୍ଦରରେ ପରେ ଦୁଗଳୀ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ କୋଠି ନିର୍ମାଣ କଲେ କିନ୍ତୁ କୋମ୍ପାନୀ କର୍ମଗୃହମାନଙ୍କର ଦାମ୍ଭିକତା ଓ ମୂର୍ଖତା ହେତୁରୁ ୧୬୮୬ ସାଲରେ ବଙ୍ଗଳାର ଶୁବାଦାର ଶାଏ-ସୁଖା ସେମାନଙ୍କୁ ବଙ୍ଗଳା ଦେଶରୁ ଡାକିଦେଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ରାଗାନ୍ୱିତ ହୋଇ ବାଲେଶ୍ବର ନଗର ପୋଡ଼ିଦେଇ ଇଞ୍ଜିଲ ଦ୍ବୀପରେ ଅଶ୍ରୟ ନେଲେ । ତହିଁ ଅରବର୍ଷ ମିଳିତ ହେବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ହେଉଅଛି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ହିତନା-ମକ ଜଣେ ଇଂରେଜସେନା ନା ଅସି ବୃଥାରେ ଚଢ଼ିଗ୍ରାମ ଆକ୍ରମଣ କରି ବାଲେଶ୍ବର ନଗର ପୋଡ଼ିଦେଇ ମାଦ୍ରାଜକୁ ଚାଲି ଗଲେ ।

ସମ୍ରାଟ ଆରଜେବ ଏହି ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ ରାଗାନ୍ୱିତ ହେଲେ ଓ ସୁରୁଟ ନଗର ଅଧିକାର କଲେ କିନ୍ତୁ ଇଂରାଜମାନେ ଦାନଭାବରେ କ୍ଷମାପ୍ରାର୍ଥନା

କରବାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଫେରାର ଦେଲେ ଏବଂ ସୁଭାନୁଷ୍ଠାରେ ବାଣିଜ୍ୟ କୋଠିନିର୍ମାଣ ପାଇଁ ଆଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

ଯେମନ୍ତ କଶିକାମାସ ବଟବାଜରୁ ବିଷାଳବୃକ୍ଷ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ତେମନ୍ତ ଇଂରାଜମାନେ ଅଳ୍ପ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ । ୧୭୮୯ ସାଲେ କୋମ୍ପାନୀ ମାଦ୍ରାଜର ପ୍ରାୟ ୫୦ କୋଶ ଦକ୍ଷିଣେ ଟେଗ୍ଗାପାଟନ ନାମକ ଏକଗ୍ରାମ ଜୟକର ସେଥିରେ ଏକ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କଲେ ଇନ୍ଦ୍ରା ନାମ ଫୋର୍ଟସେଣ୍ଟ ଡେକଟ । ଇନ୍ଦ୍ରା ନଅବରଷ ଉତ୍ତରେ ସେମାନେ ଆରଜେବଙ୍କ ପୁତ୍ର ଆଜିମଉସାନଙ୍କ ନିକଟକୁ କଲିକତା, ଗୋବିନ୍ଦପୁର ଓ ସୁଭାନୁଷ୍ଠା ଏହି ତିନି ସ୍ଥାନ ଜୟ କଲେ ଓ କଲିକତାରେ ଏକ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କଲେ, ଇନ୍ଦ୍ରା ନାମ ଫୋର୍ଟଉଲ୍ଲୟମ୍ । ଏହି ନାମାନୁସାରେ କୌଣସି ଇଂରାଜୀ କାଗଜରେ ସମସ୍ତ କଲିକତାକୁ ଫୋର୍ଟ ଉଲ୍ଲୟମ୍ ବୋଲି ଯାଏ ।

ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କୋମ୍ପାନୀ ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ସୋନା, ରୂପା, ସୀସା, ପାଚ, ପସ-ମାଲୁଗା, ଲେହା ଏବଂ ବାସନ ଏହି ସକଳ ଦ୍ରବ୍ୟ ଆଣନ୍ତି ଏବଂ ଭାରତବର୍ଷର ଛୁଟ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲୁଗା, ରେସମ, ଗ୍ରାସ, ଚା, ଚିନାବାସନ, ମଇଦା, ଔଷଧର ଗଛ ଓ ସୋରା ଘେନି ଯାଆନ୍ତି । କୋମ୍ପାନୀ ଯେ ସକଳ ଦ୍ରବ୍ୟ ନିଅନ୍ତି ତତ୍ତ୍ୱରେ ବସ୍ତ୍ର ପ୍ରଧାନ । ଏକାବେଳକେ ବହୁତ ଟଙ୍କାର ଲୁଗା ଦେଇ ପାରବେ ତେତେବେଳେ ଏମନ୍ତ କେହି ବଡ଼ ମହାଜନ ଭାରତବର୍ଷରେ ନ ଥିଲେ ତେଣୁ ଭନ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଦାଦନ ଦେଇ ଲୁଗା ବୁଣାଇ ନେବାକୁ ହେଉଥିଲା । ମାତ୍ର ସେଥିରେ ଭନ୍ତିମାନଙ୍କର ବିଶେଷ ଲାଭ ହେଉ ନ ଥିଲା । କାରଣ କୋମ୍ପାନୀ ଭନ୍ତିମାନଙ୍କର ହାତରୁ ମାଲ ନେଉ ନ ଥିଲେ । ଦାଦନ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କୁ ଦିଆ ଯାଉ ନ ଥିଲା । କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ କୋଠିରେ ମୁସବ ନିୟୁକ୍ତ ଥାଆନ୍ତି । ମୁସବତୀରେ ପଇକାଶ ଓ ପଇକାଶତୀରେ ଗୋମାସ୍ତା ନିୟୁକ୍ତ ଥାଆନ୍ତି । ଗୋମାସ୍ତାମାନେ ଲୁଗାର ଅଡ଼ଳକୁ ଯାଇ ଭନ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଦାଦନ ଦେଇ ଲୁଗା ବୁଣାଇ ନେଉଥିଲେ । କୋମ୍ପାନୀ ଯେ ଦାଦନ ଦିଅନ୍ତି ତାହା ଉତ୍କଳରୁପେ ଗୁରୁ ପାଞ୍ଚଦାହ ହୋଇ ଭନ୍ତିମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସେ ମାଲ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ରୂପ ହୋଇ ଯାଏ । ଏଣୁ କୋମ୍ପାନୀ ଯେ ଦାଦନ ଦିଅନ୍ତି ତହିଁରୁ ଟଙ୍କାରେ ଉତ୍ପାଦିତ ସେମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଲାଗିଯାଏ, ଅବଶିଷ୍ଟ ଦଶଅଣା ଦରଦ୍ର ଭନ୍ତିମାନଙ୍କଠାରେ ପହଞ୍ଚେ । ତଥାପି ସେମାନେ କୋମ୍ପାନୀର ଦାଦନ ଏଡ଼ିପାରୁ ନ ଥିଲେ ।

ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ ଭାରତବର୍ଷରେ କଲିକତା ମାଦ୍ରାଜ ଓ ବୋମ୍ବେ ଏହି ତିନି ପ୍ରଧାନ କୁଠିର ଅଧୀନରେ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ ସମସ୍ତ କାରବାର ଚଳୁ

ଥିଲା । ଏହି ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ପ୍ରେସିଡେନ୍ସି ବୋଲି ଯାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରେସିଡେନ୍ସିରେ ଗୋଟିଏ ସଭା ଥିଲା, ସେହି ସଭାର ନାମ କୌନସିଲ । କୌନସିଲର ଅଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କ ନାମ ପ୍ରେସିଡେଣ୍ଟ ବା ଗଭର୍ଣ୍ଣର । କୋଞ୍ଚାମା କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଲୋକ ଦୋଷ କଲେ ତାହା କୌନସିଲ ବୁଝୁଥିଲେ । ୧୭୭୧ ସାଲେ ଇଂଲଣ୍ଡର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ୨ୟ ଗର୍ଭସ ଦେଓଧାନା ଓ ଫୌଜଦାରୀ ମକଦ୍ଦମା ବିଚାର କରିବା କୋଞ୍ଚାମାକୁ କ୍ଷମତା ଦେଇଥିଲେ । ସେହିଦିନଠାରୁ ୧୭୭୫ ସାଲପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେହି କ୍ଷମତା ସେମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ନ୍ୟସ୍ତ ଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତେ ସେମାନେ ଚିନ୍ତା ପ୍ରେସିଡେନ୍ସିରେ ଇନୋଟି ବିଚାରାଳୟ ସ୍ଥାପନ କରିବାର ଅନୁମତି ପାଇଥିଲେ ସେହି ବିଚାରାଳୟର ନାମ ମେୟାର୍ସକୋର୍ଟ । ତହିଁରେ ସମସ୍ତପ୍ରକାର ଦେଓଧାନା ମକଦ୍ଦମାର ବିଚାର ହେଉଥିଲା । ଏ ଭାବରେ କୋଞ୍ଚାମା ବିନା ଶୁଲ୍ଲରେ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ବିଶେଷ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ୧୭୯୩ ସାଲରେ ଫେରକ ସେଇ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସମୟରେ ଇଂଲଣ୍ଡୀୟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷୀୟମାନଙ୍କ ଆଦେଶାନୁସାରେ କଲିକତାର କୁଠିରକର୍ତ୍ତା ସାହେବ ବହୁମୂଲ୍ୟ ଭେଟଦ୍ରବ୍ୟସହିତ କେତେଜଣ ଦୁଇକୁ ଦଣ୍ଡି ପଠାଇ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କସହିତ ଜଣେ ତାକ୍ରୁର ଥିଲେ ନାମ ହାମିଲଟନ । ଦୁଇମାନଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାର କିଛି ପୂର୍ବରୁ ସମ୍ରାଟ୍ ପାଞ୍ଜିର ଥିଲେ । ବୈଦ୍ୟ ଓ ହାକିମମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଶୀଘ୍ର ଆରୋଗ୍ୟ ଲଭି ନ କରିବାରୁ ସେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ଥିଲେ, ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ହେବାର କାରଣ ମଧ୍ୟ ଥିଲା; ଘୋଷପୁରର ଏକ ରାଜକୁମାରୀ ସହିତ ତାହାଙ୍କର ବିବାହସମ୍ପନ୍ନ ସ୍ଥିତିକୁ ଦେଖିଥିଲା ସେହି କୁମାରୀ ମଧ୍ୟ ଦଣ୍ଡିରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ହାମିଲଟନଙ୍କ ଚକିତ୍ୟାଦ୍ୱାରା ସମ୍ରାଟ୍ ଶୀଘ୍ର ଆରୋଗ୍ୟଲାଭ କଲେ । ସମ୍ରାଟ୍ ଆରୋଗ୍ୟଲାଭ କରି ହାମିଲଟନଙ୍କୁ ପାରିତୋଷିକ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ଆଦେଶ କରନ୍ତେ ସେ ଆପଣାପାଇଁ କିଛି ନ ମାଗି ତାକ୍ରୁର ବାଉଟନ ସାହେବଙ୍କ ପରି “ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିୟା କୋଞ୍ଚାମା ବିନା ଶୁଲ୍ଲରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବେ ଓ ସୁତାନୁଷ୍ଠାନ, କଲିକତା ଓ ଗୋବିନ୍ଦପୁର କଲିକତା ସମୀପ ପଞ୍ଚକ୍ଷିପ୍ରସାଦମାନ କଣିବାକୁ ପାଇବେ ” ଏହିପରି ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ସମ୍ରାଟ୍ ତହିଁରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ ।

ଏହି ଆଦେଶ କୋଞ୍ଚାମାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ମଙ୍ଗଳଦାୟକ ଅଟେ । ମାତ୍ର ବଙ୍ଗଳା ଶୁଭାଦାରଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ବିଶେଷ ଅନିଷ୍ଟକର ଥିଲା, କାରଣ ଇଂରାଜମାନେ ଶୁଲ୍ଲ ନ ଦେଲେ ଶୁବାର ଅନେକ ଆୟ ହ୍ରାସ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଓ ଜମିଦାରୀ କ୍ଷୟ କଲେ ଏକପ୍ରକାର ସ୍ୱାଧୀନ ହୋଇ ପଡ଼ିବେ । ଏଣୁ ସେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଆଦେଶ ରହିତ କରିବା କାରଣ ବିଶେଷ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ; ମାତ୍ର କିଛି କରି

ପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେ କଲକତା ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଜମିଦାରମାନଙ୍କୁ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କୁ ଜମିଦାରୀ ବନ୍ଦୁ କରିବାପାଇଁ ବିଶେଷରୂପେ ନିଷେଧ କରି ପଠାଇଲେ । କିନ୍ତୁ ଶୁଳ୍ ବନ୍ଦୁରେ କିଛି କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ଫରାଶି ଜାତିମାନଙ୍କର ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆଗମନ ।

ଇଂଲଣ୍ଡର ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବପାର୍ଶ୍ବେ ଫ୍ରାନ୍ସ ନାମକ ଏକଦେଶ ଅଛି, ସେସ୍ଥାନ ନିବାସିମାନଙ୍କୁ ଫରାଶି ବୋଲାଯାଏ । ଫ୍ରାନ୍ସ ଇଂଲଣ୍ଡର ଅତି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ, ମଧ୍ୟରେ ଏକ ପ୍ରଣାଳୀ ବ୍ୟବଧାନ ମାତ୍ର । ଫରାଶିମାନେ ବଳ, ବୀର୍ଯ୍ୟ, କୁଞ୍ଜି, ବିଭବ, ସୃଷ୍ଟି ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ସକଳ ବିଷୟରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ତୁଲ୍ୟ । ତେଣୁ ସେମାନେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ପ୍ରତିଯୋଗୀ ହୋଇ ଉଠିବେ ଏଥିରେ ବିବାଦ କି ଅଛି ?

୧୬୭୪ ସାଲରେ ଫ୍ରାନ୍ସର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ କଲବର୍ଟଙ୍କର ଚେଷ୍ଟାଦ୍ୱାରା ଫରାଶି ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିୟା କୋମ୍ପାନୀର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ସେହିଦିନଠାରୁ ସେମାନେ ଭାରତ-ବାଣିଜ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ମାଦ୍ରାଜର ପ୍ରାୟ ଶୁଳ୍ବଶକୋଷ ଦକ୍ଷିଣରେ ପଟ୍ଟଚ୍ଛେଦ, ମଲବାର ଉପକୂଳରେ ମାହି, ଚୈଲମଣ୍ଡଳ ଉପକୂଳରେ କାରିକୋଳ ଓ ବଙ୍ଗଳାଅନ୍ତର୍ଗତ ଚନ୍ଦନନଗରରେ ସେମାନଙ୍କର କୁଠି ନିର୍ମିତ ହେଲା । ପଟ୍ଟଚ୍ଛେଦରେ ଫରାଶି କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର ଗୋଟିଏ କୌନସିଲ ଥିଲା । ସେହି କୌନ୍ସିଲର ଅଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କର ନାମ ଗବର୍ଣ୍ଣର, ଏହା ସ୍ଥିର ମରସସ୍ ଓ ବୋର୍ବୋ ଏହି ଦ୍ୱାପ ଫରାଶିମାନଙ୍କର ଅଧିକାରଭୁକ୍ତ ଥିଲା ସେହି ସ୍ଥାନର ରାଜକାର୍ଯ୍ୟଶାସନ ପାଇଁ ସ୍ୱଳ୍ପ ଶାସନକର୍ତ୍ତା ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ ।

୧୭୪୪ ସାଲରେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ଫ୍ରାନ୍ସ ଏହି ଦୁଇଦେଶରେ ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା; ତେତେବେଳେ ମରସସରେ ଲବର୍ଡ୍‌ଜେନ ଓ ପଟ୍ଟଚ୍ଛେଦରେ ଡିଡ୍‌ମ୍ପ୍ଲେ ଗବର୍ଣ୍ଣରପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । ଏ ଦୁଇଜଣ ଅତି ଅସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟଥିଲେ । ସମୁଦ୍ରବିଷୟରେ ଏମାନଙ୍କର ଚତୁରତା ଥିଲା, ଦୋଷମଧ୍ୟରେ ଡିଡ୍‌ମ୍ପ୍ଲେ ପରାଜା ଦେଖିପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଇପୁରେସରେ ଇଂରେଜ ଓ ଫରାଶି ଉଭୟ ଜାତିବର ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତେ ଭାରତବର୍ଷରେ ଯୁଦ୍ଧ ଦଃିବାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ଭାବନା ହେଲା । ତେଣୁ ଇଂରେଜ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର ବାଣିଜ୍ୟସ୍ଥାନ ରକ୍ଷା ନମନ୍ତେ ଇପୁରେସରୁ କିଛି ସୈନ୍ୟ ଆଣିବାର ଆବଶ୍ୟକ ହେଲା, ସୈନ୍ୟ ଆସିବାବେଳେ ନାଗପଟ୍ଟନ ନଗର ନିକଟରେ ଲବର୍ଡ୍‌ଜେନ ସେହି ସକଳ ରଣଭଣ୍ଡା ଦେଖିଲେ । ଅତିଦୂରରୁ ଉଭୟ ଉଭୟଙ୍କପ୍ରତି ଗୋଲବର୍ଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପରେ ଗୁଳି ଦେବାରୁ ଯୁଦ୍ଧ

ରହିଲେ ହେଲା । ସେହି ଅବସରେ ଇଂରେଜମାନେ ପଳାୟନ କଲେ । ଯଦ୍ବଦନ ଲବର୍ଡୁନେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଭେଟ ନ ପାଇ ପଟ୍ଟଶେଷକୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ଲବର୍ଡୁନେଙ୍କ ଅଗମନରେ ତତ୍ତ୍ଵେତ୍ତେର ଦାୟିତ୍ଵ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵା ଜନ୍ମିଲେ ସେ ଦେଖିଲେ ଲବର୍ଡୁନେଙ୍କ ବାସନା ସଫଳ ହେଲେ ସ୍ଵଦେଶରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଯଶସ୍ଵୀ ହେବେ, ଏଥକୁ ତତ୍ତ୍ଵେତ୍ତେ ତାହାଙ୍କର ବାସନା ବ୍ୟାଘାତ ପାଇଁ ବଶେଷ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଲବର୍ଡୁନେ ମାଦ୍ରାଜ ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରି ତତ୍ତ୍ଵେତ୍ତେ ନିକଟକୁ ଶାଂସିଗୋଟା କମାଣ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ମାଗି ପଠାଇଲେ; କିନ୍ତୁ ତତ୍ତ୍ଵେତ୍ତେ କେବଳ ଦ୍ଵିଗୋଟା ସ୍ଵରୂପା ଭଙ୍ଗା କମାଣ ପଠାଇଲେ, ଅନ୍ୟ କିଛି ପଠାଇଲେ ନାହିଁ । ଆଉ ଏମନ୍ତ ଜଳ ପଠାଇଲେ ଯେ ତାହା ପାନ କରି ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କର ଉଦରମୟୁ ରୋଗ ଜନ୍ମିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଲବର୍ଡୁନେ ଯାଇ ମାଦ୍ରାଜ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ଭେତେବେଳେ ସେଣ୍ଟାନରେ ୩୦୦ ଶତ ମାଣ ଇଂରେଜ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଇନ୍ଦିବନ ଅବରୋଧ ସହ ଇଂରେଜମାନେ “ ନିଷ୍ଠୁର୍ଯ୍ୟ ପାଇ ମାଦ୍ରାଜ ଶୁଦ୍ଧ ଦେବେ ” ଏହିକଥା ସ୍ଵୀକାର କରି ନେଇ ଲବର୍ଡୁନେଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କଲେ । ସେଞ୍ଚଜର୍ଜ ଦୁର୍ଗରେ ଫରାଶିଙ୍କର ଜୟପତାକା ଉଡ଼ିଲା ।

ମାଦ୍ରାଜ କର୍ଣ୍ଣାଟ ନବାବଙ୍କ ଅଧିକାରର ଅନ୍ତର୍ଗତ, ଇଂରେଜମାନେ ଜମିଦାରସ୍ଵରୂପ ଥିଲେ । ମାଦ୍ରାଜ ଆକ୍ରମଣ ସମ୍ବାଦ ପାଇ କର୍ଣ୍ଣାଟର ନବାବ ବିରକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରି ଫରାଶିମାନଙ୍କୁ ପତ୍ନି ଲେଖିଲେ, ତହିଁରେ ତତ୍ତ୍ଵେତ୍ତେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ “ ଆମ୍ଭେମାନେ ମାଦ୍ରାଜ ଆକ୍ରମଣ କରିଅଛୁଁ ସତ୍ୟ କିନ୍ତୁ ତାହା ଅଧିକାର କଠଳ ଅପଣଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରିବୁଁ । ” ନବାବ ଏହିକଥାରେ ଭୁଲିଗଲେ ।

ଏଣେ ଲବର୍ଡୁନେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ମାଦ୍ରାଜ ଫେରାର ଦେବାର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଶୁଣି ତତ୍ତ୍ଵେତ୍ତେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ବିରକ୍ତ ହେଲେ ଏହି ଉପଲକ୍ଷେ ଉତ୍ତମ୍ଭ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ବାଦାନୁବାଦ ଚଳିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଲବର୍ଡୁନେ କହିଲେ ମାଦ୍ରାଜ ଆମ୍ଭେ ଜଣିଅଛୁଁ ଆମ୍ଭର ଯାହା ଇଚ୍ଛା ତାହା କରିବୁଁ । ତତ୍ତ୍ଵେତ୍ତେ କହିଲେ ଭାରତବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଆମ୍ଭେ ଫରାଶିଙ୍କର ସର୍ବପ୍ରଧାନ କର୍ମଗୃହ । ଜିତ ଦେବାମାତ୍ର ମାଦ୍ରାଜ ଆମ୍ଭର ଏଲ୍ଲାକାରୁ ହୋଇଅଛି; ତାହା ରଖିବା ଅବା ଶୁଦ୍ଧିଦେବା ଆମ୍ଭର ଇଚ୍ଛା । ଉତ୍ତମ୍ଭପକ୍ଷର ଏହିପରି ବିବାଦ ବିସମ୍ବାଦ ଚଳିବାରୁ ଲବର୍ଡୁନେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ସ୍ଵପ୍ନାନୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । ପୂର୍ବପ୍ରତିଜ୍ଞାନୁସାରେ ମାଦ୍ରାଜ ସମର୍ପଣ ନ କରିବାରୁ କର୍ଣ୍ଣାଟ ନବାବ ଫରାଶିମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ କେତେ ସୈନ୍ୟ ପଠାଇଲେ କିନ୍ତୁ

ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ସେହି ପ୍ରେରଣ ସେନାମାନେ ମାଦ୍ରାସ ସମୀପରେ ଫରାଶିମାନଙ୍କୁ ଦ୍ଵାରା ପରାଜିତ ହୋଇ ପଳାୟନ କଲେ । ତତ୍ପରେ, ମାଦ୍ରାସ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ନ ଦେଇ ଆପଣାର ଅଧିକାରଭୁକ୍ତ କଲେ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରାଜ୍ୟ ଇଂରେଜ ବନ୍ଦୀମାନଙ୍କୁ ଘେନି ପଟ୍ଟଶ୍ଵେତାକୁ ଗମନ କଲେ ।

ଫରାଶିଙ୍କପକ୍ଷରୁ ପଶରଙ୍ଗ ହେବାରୁ ବନ୍ଦୀ ଇଂରେଜମାନେ ଆପଣାମାନଙ୍କୁ ଧର୍ମଦ୍ଵାରରେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ପାଶରୁ ମୁକ୍ତ ଜାଣି ଫୋର୍ଟସେଣ୍ଟଜେବିଟକୁ ପଳାୟନ କଲେ । ଫରାଶିମାନେ ସୁନବାର ସେଣ୍ଟଜେବିଟ ଆକ୍ରମଣ କଲେ କିନ୍ତୁ କଣ୍ଠୀଟର ନବାବ ଇଂରେଜଙ୍କ ପକ୍ଷ ଅବଲମ୍ବନ କରିବାରୁ କିଛି କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ସୁନବାର ତତ୍ପରେ ସେଣ୍ଟଜେବିଟ ଆକ୍ରମଣ ପାଇଁ ସେନା ପ୍ରେରଣ କଲେ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରେରଣ ସେନାମାନେ ସେଣ୍ଟଜେବିଟକୁ ଯାଉଁ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ ଯେ, କେତେକ ଖଣ୍ଡ ଜାହାଜ ନଗରୁଦ୍ଧମୁଖ ହୋଇ ଆସୁଅଛନ୍ତି । ସେହି ସବଳ ଇଂରେଜୀ ଯୁଦ୍ଧ ବୋଇତ ମନରେ କରି ସେନାମାନେ ପଟ୍ଟଶ୍ଵେତାକୁ ବାହୁଡ଼ି ଗଲେ ।

ଭୁକ୍ତ ରଣ କୋଇଲମାନଙ୍କରେ ୧୪ ଶତ ଇଂରେଜୀ ସୈନ୍ୟ ବିଲ୍ଲଭରୁ ଆସିଥିଲେ, ଇଂରେଜ ସେନାପତି ମେଜର ଲରେନ୍ସ ପଟ୍ଟଶ୍ଵେତା ଅବରୋଧ କଲେ ; କିନ୍ତୁ ବୃଷ୍ଟି ଓ ବନ୍ୟାସର ପ୍ରତିବନ୍ଧକତା ଓ ଅବରୋଧକାରୀମାନଙ୍କର ଅଜ୍ଞତା ହେତୁରୁ କିଛି କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତତ୍ପରେ ଏହାର ବିଶେଷ ବିବରଣ ଲେଖି ଦେଖିଯୁ ଗୁଜାମାନଙ୍କଠାରୁ ପଠାଇଲେ ସେଥିରେ ଗୁଜାମାନେ ଜାଣିଲେ ଯେ ଫରାଶିମାନେ ପ୍ରବଳ ଓ ପରାଜିତ, ଇଂରେଜମାନେ ଅସାର ଓ ଅପଦାର୍ଥ ।

ଏହି ଘଟଣା ଅବସାନେ ୧୭୪୯ ସାଲେ ଇୟୁଣ୍ଟେପରୁ ସମ୍ପାଦ ଆସିଲା ଯେ, ଅୟୁଲ୍ଲାସାପଲ ନଗରେ ଇଂରେଜ ଓ ଫରାଶି ଉଭୟ ଜାତିର ସକ୍ତ ହୋଇ-ଅଛି ସୁଇସ୍ ଭାରତବର୍ଷରେ ସକ୍ତ ହେଲା ।

—୦୦*୦୦—

ଦ୍ଵାବିଂଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଚରକାଳ ସମାନ ଯାଏ ନାହିଁ, ସଂସାରର ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁ ଅନନ୍ୟ, ଶୁକ୍ଳ କୃଷ୍ଣ-ପକ୍ଷ ପରି ସ୍ଵପ୍ନ ଦୃଶ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ “ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତ ପରିତ୍ରମନ୍ତ୍ର ଦୁଃଖୀନା ଚ, ସୁଖୀନା ଚ” କାହା ଅଦୃଷ୍ଟରେ କେତେବେଳେ କି ଘଟିବ ତାହା କିଏ କହି ପାରେ । ଯେ ସାହିଜାହାନ ଘାଣ୍ଟି ସିଂହାସନକୁ ମଣିମାଣିକ୍ୟରେ ବିଭୂଷିତ କରିଥିଲେ, ଯାହାଙ୍କର ନିର୍ମିତ ଭାଜମଦଲ ପୃଥିବୀର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶିଳ୍ପକର୍ମ ବୋଲି ବିଖ୍ୟାତ ହୋଇଅଛି ଓ

ଯାହାଙ୍କର ଦୌର୍ଦ୍ଦଶ୍ୟପ୍ରଭାପରେ ଭାରତଭୂମି କମ୍ପିତ ହେଉଥିଲା; ସେହି ସାହଜୀବୀ ବଳୀବଶରେ ଦେହ ଛାଡ଼ି କରିବେ ଏକଥା କାହା ମନରେ ଥିଲା । ସାମାନ୍ୟ ଦୟାଦଳପତ ଶିବଜୀ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ସ୍ଥାପିତ ରାଜା ଦେବା ମଧ୍ୟ ସେହି ପରି କଥା । ଦୁର୍ଗର ଭୈରବ ବା ଅରଙ୍ଗଜେବ ଅଥବା ମହାମହମ ଅକବର କେଉଁଠାରେ ? ସେମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଧର୍ମଧାମରେ ଦେଖାଯିବା ମନରେ ରହିଥିଲା । ମନୁଷ୍ୟମାନେ କି ଅପରାଧମୟ, ସଂସାରର ଭବଗତ ଜାଣି ମଧ୍ୟ କୁଳମର୍ମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଉଥିଲେ । ଏହାଠାରୁ ଆଉ କି ଅଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପାରେ ।

ଅରଙ୍ଗଜେବଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୬୦୭ ସାଲଠାରୁ ୪୦ ବରଷ କେତେ ଜଣ କାପୁରୁଷ ସ୍ଥାନବଳ ଲୋକ ଘାଣ୍ଟି ସିଂହାସନରେ ଅଭେଦଶ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ ନାମେ ମାତ୍ର ଗାନ୍ଧୀଶ୍ୱର; କାର୍ଯ୍ୟରେ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଗାନ୍ଧୀଶ୍ୱରମାନଙ୍କର ପାଦୁକାବଳୀ ଫିଟାଇବାର ମଧ୍ୟ ଯୋଗ୍ୟ ନ ଥିଲେ । ରାଜଗୁଣ ବା ରାଜପ୍ରଭାବ ସେମାନଙ୍କର କିଛି ହିଁ ନ ଥିଲା । ବିଳାସ ଉପପତ୍ତି ଓ ମାଦକ ସେବନ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ । ରାଜ୍ୟ ଶାସନ ବିଷୟରେ ସେମାନେ ମହାମାନଙ୍କଠାରେ ମାକଡ଼ିଆ ହାତନାଟମାକଡ଼ି ପରି ଥିଲେ । ମନ୍ତ୍ରିମାନେ ଯେପରି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ସେମାନେ ସେହିପରି ନାଉଥିଲେ । ପୁଣି ଅମାତ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୁଦ୍ଧା ପରସ୍ପର ମତଭେଦ, ବିଦ୍ୱେଷ ଓ ବିବାଦ ଚଳୁଥିଲା । ଏହି ବିଶୃଙ୍ଖଳା ସମୟରେ ଭ୍ରମପ୍ରକୃତ ଅକ୍ରମଣ-କାରମାନେ ସିନ୍ଧୁନଦୀ ପାର ହୋଇ ଆସି ଗାନ୍ଧୀର ଅରକ୍ଷିତ ଭଗ୍ନାବଳୀ ଲୁଟି ନେଇ ଗଲେ । ସୁନ୍ଦର ପ୍ରସ୍ତୁତି ପଦ୍ମବନ ହସ୍ତୀ ପଦରେ ଦଳିତ ହେଲା ପରି ଗାନ୍ଧୀ ସହର ହୋଇ ଗଲା । ଗୁରୁଆଡ଼େ ଶତ୍ରୁ ଗୁରୁଆଡ଼େ ବିପଦ ଏବଂ ରାଜପୂତ ରଜାମାନେ, ସିନ୍ଧୁ ତଟରେ ଶିଖ, ଯମୁନାକୁଳରେ ଜାତ, ଏବଂ ରେହଲମାନେ ଏକାବେଳେ ଦେଖା ଦେଲେ ଏବଂ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟମାନଙ୍କ ଦୌରାତ୍ମ୍ୟରୁ ସମସ୍ତ ଭାରତଭୂମି କମ୍ପିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ପଦମର୍ଦ୍ଦିତ ଭରଙ୍ଗମ ଯେପରି ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ ଅକ୍ରମଣକାରୀ ପ୍ରତିହଂସା କରିଥାଏ ସେହିପରି ସମସ୍ତେ ଗାନ୍ଧୀଶ୍ୱରଙ୍କ ଉପରେ ବଳ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହି ଗୋଳମାଳର ଯେ କପରି ଅବସ୍ଥାନ ହେବ ତାହା ଅନେକଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ଜଣା ଗଲା ନାହିଁ । ମରହଟ୍ଟା, ରାଜପୂତ, ଶିଖ, ରେହଲ ଏହିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେ କୌଣସି ଜାତି ଗାନ୍ଧୀର ଭବିଷ୍ୟତ ଅଧିକାରୀ ହେବେ ଏତିକି ମାତ୍ର ଜଣା ଯାଉଥିଲା କିନ୍ତୁ ସହସ୍ର କୋଶ ଦୂରସ୍ଥିତ ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ବଣିକଦଳ ଯେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଦର୍ପ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କରି ହିମାଳୟ-ଠାରୁ କୁମାରିକା ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିବେ ଏକଥା କାହାର ମନରେ ଥିଲା ନାହିଁ ।

ଇଂରେଜମାନେ ଯେ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରି ବଣାଳ ଭାରତକୁ ଏକତ୍ର କରିଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ କିଛିରେ ସେ କଥା ଲେଖୁଅଛନ୍ତି ।

ପୂର୍ବେ ବୋଲି ଯାଇଥିବା ଶିବଜୀଙ୍କ ପିତା ସାଜା ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପ୍ରଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ଜାୟଗୀର ପାଇଥିଲେ, ସେହି ଜାୟଗୀର ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପ୍ରଦେଶରେ ବହୁଦୂର ବିସ୍ତୃତ ଥିଲା ତାହାର ନାମ ଇଞ୍ଜୋର । ଇଞ୍ଜୋର ନାମେ ମାତ୍ର କର୍ଣ୍ଣାଟପଡ଼ା ଅଧୀନରେ ଥିଲା, କାର୍ଯ୍ୟରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ସ୍ୱାଧୀନ । ସାଜାଙ୍କ ଉତ୍ତରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ୱରୂପ ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କରିଥିଲେ । ଏ ଉତ୍ତରେ ସାହୁଜୀ ଓ ପ୍ରତାପସିଂହ ନାମକ ୨ ଜଣ ସେହି ବଣରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମରେ ସାହୁଜୀ ସିଂହାସନରେ ଅରୋହଣ କରିଥିଲେ, ପରେ ୧୬୪୧ ସାଲେ ପ୍ରତାପସିଂହ ତାହାକୁ ତଡ଼ି ଦେଇ ସ୍ୱୟଂ ରାଜ୍ୟେଶ୍ୱର ହେଲେ । ତତ୍ତ୍ୱ ସାହୁଜୀ ଆସି ଇଂରେଜ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ ଶରଣାଗତ ହୋଇ କହିଲେ; “କୋମ୍ପାନୀ ଯେବେ ଆମ୍ଭ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ବିଷୟରେ ସହାୟତା କରିବେ, ତେବେ ଆମ୍ଭେ ରାଜ୍ୟପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ ସମସ୍ତ ଯୁଦ୍ଧ-ବ୍ୟୟ ଧରି ଦେବୁଁ ଆଉ ତାହା ଶୁଦ୍ଧ ଦେଶକୁଟ ନଗର ଜାୟଗୀର ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରଦାନ କରିବୁଁ ।

ଇଂରେଜମାନେ ଦେଶକୁଟର ଗନ୍ଧ ପାଇ, ଝାମ୍ପି ପଡ଼ିଲେ । ତତ୍ତ୍ୱକାଳୀନ ସୈନ୍ୟ ସାମନ୍ତ ଘେନ ଦେଶକୁଟ ଯାହା କଲେ ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମ ଉଦ୍ୟମରେ କିଛି ହିଁ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ୨ୟ ଥର ଯାଇ ଦୃଢ଼ରୂପେ ଆକ୍ରମଣ କରିବାରୁ ପ୍ରତାପସିଂହ ଭୀତି ହୋଇ ସଜ୍ଜ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ ଓ ଦେଶକୁଟ ଓ ତାହାର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ କେତେକ ଭୂଭାଗ ଜାୟଗୀର ସ୍ୱରୂପ ଇଂରେଜ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କୁ ଓ ବାର୍ଷିକ ଚାନ୍ଦ-ଦ୍ୱାରା ଟଙ୍କା ସାହୁଜୀଙ୍କୁ ବୃତ୍ତିସ୍ୱରୂପ ଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହେଲେ ; ତତ୍ତ୍ୱ ଉଦୟପୁରରେ ସନ୍ଧି ହେଲା ।

ଏହି ଘଟଣା ଅବସାନ ପୂର୍ବେ ଇଂରେଜ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅନୁକୁଳ ଜନକ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ତାହା ଏହି :—

ଗାନ୍ଧି ସାମ୍ରାଜ୍ୟ କେତେକ ଅଂଶରେ ବିଭକ୍ତ ଥିଲା ଓ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅଂଶକୁ ସୁବା ଏବଂ ତୃତୀୟ ଶାସନକର୍ତ୍ତାଙ୍କୁ ସୁବାଦାର ବୋଲିଯାଏ । କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ସୁବାଦାରଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧି ନିଯୁକ୍ତ ଥାଆନ୍ତି; ସେହି ପ୍ରତିନିଧିଙ୍କ ଉପାଧି ନବାବ । ନିଜାମଉଲମୁଲୁକ ଯେତେବେଳେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ସୁବାଦାସ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ, ତେତେବେଳେ ସାଦତୁଲ୍ଲା କର୍ଣ୍ଣାଟର ନବାବ ଥିଲେ । ସାଦତୁଲ୍ଲା ଆତ୍ମଶିକ୍ଷା ଥିବାରୁ ଦୋସ୍ତାଲି ଓ ବକ୍ସାଲି ନାମକ ତାଙ୍କର ଦୁଇ ପୁତ୍ରକୁ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଅନନ୍ତର ବକ୍ସାଲିଙ୍କୁ ବିଲୋରର ଶାସନ

କର୍ତ୍ତା ପଦରେ ଏବଂ ୧୭୩୭ ସାଲେ ମରଣ ସମୟରେ ଦୋସ୍ତଲିଙ୍କୁ କର୍ଣ୍ଣାଟର ନବାବ ପଦରେ ବସାଇ ଯାଇଥିଲେ । ଏହି ବିଷୟରେ ସୁବାଦାରଙ୍କର ଆଦେଶ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ; କିନ୍ତୁ ତାହା ହୋଇ ନ ଥିଲା; ତେଣୁ ନିଜାମ ଏହି ନିୟୁକ୍ତି ବିଷୟରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତର କରି ଥିଲେ । ଦୋସ୍ତଲି ନବାବ ପଦରେ ଅଭିଷିକ୍ତ ହୋଇ, ଆଗା ଜୁଆର୍ ତମସାହେବଙ୍କୁ ଦେଉଳୀନା ପଦରେ ନିୟୁକ୍ତ କଲେ ।

୧୭୩୭ ସାଲେ ତ୍ରିରୁଷ୍ଟନାପଲ୍ଲୀର ରାଜାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୁଅନ୍ତେ ତମସାହେବ ବିଶ୍ୱାସପାତକତା କରି ସେହି ସିଂହାସନ ଅଧିକାର କଲେ ।

ତ୍ରିରୁଷ୍ଟନାପଲ୍ଲୀ ବିଷୟରେ ଏହି ପରି ନିଷ୍ପତ୍ତି ହେଲାବେଳେ ତତ୍କାଳୀନ ପ୍ରଭୁତ୍ୱର ରାଜାମାନେ ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଭାବ ହେଲେ ଓ କର୍ଣ୍ଣାଟ ନବାବଙ୍କୁ ଶାସନ କରିବା ପାଇଁ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କଲେ । ମରହଟ୍ଟାମାନେ ବିନା ଚକରରେ ସମସ୍ତ ଦେଶ ଆକ୍ରମଣ କରି, ଏତେବେଳେ ନିମନ୍ତେ ପାଇ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ମନରେ କର୍ଣ୍ଣାଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଓ ସଂଗ୍ରାମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ଦୋସ୍ତଲିଙ୍କୁ ଫତା କଲେ । ଦୋସ୍ତଲିଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ସଫଦର ଅନେକ ମୃତ୍ୟୁ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେବାରୁ ତାହାଙ୍କୁ କର୍ଣ୍ଣାଟର ସିଂହାସନରେ ବସାଇଲେ । ମରହଟ୍ଟାମାନେ ସେ ସ୍ଥାନରୁ ଯାଇ ତ୍ରିରୁଷ୍ଟନାପଲ୍ଲୀ ଆକ୍ରମଣ ଓ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ମୁରୁରାବତ୍ତଙ୍କୁ ସେ ସ୍ଥାନର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ପଦରେ ନିୟୁକ୍ତ କରି ବିନା ତମସାହେବଙ୍କୁ ଘେନି ସିଦ୍ଧାର ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟମାନେ ଗୁଲିୟିବାରୁ ସଫଦରଅଲିଙ୍କ ଖୁଜୁଆପୁଅ ଭାଇ ମଝିଜିଅଲି ତାହାଙ୍କର ପ୍ରାଣନାଶ କରି ନିଜେ ସିଂହାସନରେ ବସିଲେ, କିନ୍ତୁ ସୁବାଦାର ନିଜାମଉଲମୁଲୁକ ତାହା କରିବାକୁ ନ ଦେଇ ସଫଦରଙ୍କର ଅଳ୍ପବୟସ୍କ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ସିଂହାସନରେ ବସାଇଲେ । ଏହି ବାଲକ ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଅକାଳ ମୃତ୍ୟୁରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରନ୍ତେ ଅନୋଅରଉଦ୍ଦୀନ ରାଜଦଣ୍ଡ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ; କିନ୍ତୁ କର୍ଣ୍ଣାଟବାସିମାନେ ସାଦତୁଲ ବଂଶୀୟ କୌଣସି ଲୋକଙ୍କୁ ନିୟୁକ୍ତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଉତ୍ସୁକ ହୋଇ ତମସାହେବଙ୍କୁ ମନୋନୀତ କଲେ ।

ଭାରତବର୍ଷର ଏରୂପ ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ତତ୍କାଳୀନ ଯୁବରୁ ବୁଝିପାରୁଥିଲେ ଯେ ଯେବେ କୌଣସି ରାଜାର ଆଶ୍ରୟ ଧରି ଇସ୍ଲାମ୍‌ବାସୀୟମାନେ ସକ୍ଷି ବସ୍ତ୍ରହାସରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ଭାରତରୁମିର ରାଜସିଂହାସନ ସେମାନଙ୍କର ଅଦୃଷ୍ଟରେ ଘଟିଲେ ମଧ୍ୟ ଘଟିପାରେ । ଏଣୁ ସେ ତମସାହେବଙ୍କ ସହିତ ମିତ୍ରପଣ ସ୍ଥାପନ କରିବାପାଇଁ ବହୁଦିନରୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ; ବର୍ତ୍ତମାନ କର୍ଣ୍ଣାଟ ବାସିମାନଙ୍କର ତାହାଙ୍କପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ଦେଖି ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟମାନଙ୍କୁ ୨୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ପ୍ରଦାନ

ଚିର ତନସାହେବଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ କରି ଦେଲେ । ତନ କାଶଗାରରୁ ମୁକ୍ତ ପାଇ ସେନା ସମ୍ରାଟ କରୁଁ କର୍ଣ୍ଣାଦଗକୁ ଅସିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଏଣେ ନଜାମଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁରୁଦ୍ଧରେ ଇନ୍ଦ୍ରାଜିତ ପୁତ୍ର ନାଜରଜଙ୍କ ପିତୃପଦ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ମୁଜଫରଜଙ୍କ ନାମକ ଇନ୍ଦ୍ରାଜିତ ଜଣେ ଭଗନା ସିଦ୍ଧାସନଲୋଭୀ ହୋଇ, ଯୁଦ୍ଧର ଆୟୋଜନ କରୁଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ତନସାହେବକୁ ପାଇ ଇନ୍ଦ୍ରାଜିତ ସହିତ ମିଳିତ ହେଲେ ଓ ଉଭୟେ ପରସ୍ପରଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ବୋଲି ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ । ଦୁଇଜଣ ପରମର୍ଶ କରି, ତତ୍ତ୍ଵେତ୍ତେ ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ କିମ୍ବଦନ୍ତୀରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ଦୁଇ ପ୍ରେରଣ କଲେ, ତତ୍ତ୍ଵେତ୍ତେ ମଧ୍ୟ ସେହି ପ୍ରତୀକ୍ଷାରେ ଥିଲେ; ଏତେବେଳେ ଦୁଇ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାମାତ୍ରେ ସେ ୪୦୦ ଫରାଶିଗୋରୁ ଓ ୨୦୦୦ ସିପାହୀ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ମୁଜଫରଜଙ୍କ ଓ ତନସାହେବ ଏହି ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଦେଇ ଆନନ୍ଦମନରେ ୧୭୪୯ ସାଲ ଅଗଷ୍ଟମାସରେ କର୍ଣ୍ଣାଟ ଆକ୍ରମଣ କରି, ଅନୋଥର ଉଦାନକୁ ବଧ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରାଜିତ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ରକୁ ବନ୍ଦୀ କଲେ । କନିଷ୍ଠ ମହମ୍ମଦଅହି ଅଭିକଳ୍ପରେ ହିରୁଷ୍ଟନାପୁରୀକୁ ପଳାୟନ କଲେ । ସେମାନେ ଘେରିକିବେଳେ ହିରୁଷ୍ଟନାପୁରୀ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ ଇନ୍ଦ୍ରାଜିତ ସହକରେ ଦସ୍ତଗତ ହୋଇଥାଆନ୍ତା, ମାତ୍ର ସେମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରାଜିତ କଲେ ନାହିଁ । ଏତ୍ତରୁ ନାଜରଜଙ୍କ ଓ ମହମ୍ମଦଅହି ଏକତ୍ର ହୋଇ ତନ ଓ ମୁଜଫରଜ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଆସୁଥିଲେ ମର୍ଗମଧ୍ୟରେ ଇଂରେଜ ସେନାମାନେ ଲରେନ୍ସ, ୮୦୦ ସିପାହୀ ସହିତ ଭେଟ ହେଲା । ସେ ସମୟରେ ଫରାଶି ସେନାମାନେ ତନସାହେବଙ୍କୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ନ ଥିଲେ କାହାର ଯେ କପର ଅବସ୍ଥା ଘଟି ଥାଆନ୍ତା ଇନ୍ଦ୍ରାଜିତ ବୋଲିଯାଇ ନ ପାରେ; ମାତ୍ର କୌଣସି କାରଣରୁ ଫରାଶି ସେନାମାନେ ଗୁଲି ଯିବାରୁ ତନ ବିନା ଯୁଦ୍ଧରେ ପଟୁହେଇ ଓ ମୁଜଫରଜ ମାତୁଲାନୟକୁ ପଳାୟନ କଲେ ।

ନାଜରଜଙ୍କ ଜୟା ହେଲେ ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ କିଛି ନ ଦେବାରୁ ସେମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରାଜିତ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଚାଲିଗଲେ । ତତ୍ତ୍ଵେତ୍ତେ ଏକ କିସ୍ତିରେ ମାତ୍ର ହେବାର ଲୋକ ଥିଲେ ନାହିଁ; ଅନେକ ଗୁଲି ଦେଖି ଖେଳନ୍ତି । ସେ ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେବା ଦଳଠାରୁ ଉପାୟ ଅନ୍ୱେଷଣ କରୁଥିଲେ; ବର୍ତ୍ତମାନ ନାଜରଜଙ୍କୁ ଅସହାୟ ଓ ବ୍ୟସନାସକ୍ତ ଦେଖି ଜିଞ୍ଜିଭୁର୍ଗରୁ ଫରାଶିସେନା ପଠାଇ ନାଜରଜଙ୍କୁ ବଧ କଲେ ଓ ଅବଳମ୍ବରେ ମୁଜଫରଜଙ୍କୁ ସିଦ୍ଧାସନରେ ବସାଇଲେ ।

ଏହି ଘଟଣାରେ ତତ୍ତ୍ଵେତ୍ତେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦ ହେଲେ । ଯେଉଁସ୍ଥାନରେ

ନାଜରଜଙ୍ଗଙ୍କ ବଧୂକିୟା ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିଲା, ତତ୍ତ୍ୱେ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ବନ୍ଦୀ ହୋଇଥିବା ନାମ ଦେଇ ଏକନଗର ସ୍ଥାପନ କଲେ । ତତ୍ତ୍ୱେଙ୍କର ସୁଖାଦର ପରି ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ, ଉପାର୍ଜନ ମଧ୍ୟ ବିଲକ୍ଷଣ ହୋଇଥିଲା; ଏପରି ଶୁଣାଅଛି ଯେ ମୂଳା ମାଣିକ୍ୟାଦି ଗୁଡ଼ିକ କୋଟି ନଗଦଟଙ୍କା ପାଇଥିଲେ । ମୁଜଫରଜଙ୍ଗ ତତ୍ତ୍ୱେଙ୍କୁ କେବଳ ପୁରସ୍କୃତ କରି ଶାନ୍ତ ହେଲେ ନାହିଁ, ତମସାହେବଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଅର୍ଚ୍ଚାତ୍ମର ନବାଗ ପଦ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

ତତ୍ତ୍ୱେ, ବୃଦ୍ଧାନାମକ ଜଣେ ଦକ୍ଷ ଫରଶିସେନାପତିଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଘେନି, ହାୟଦରାବାଦକୁ ଯାଉଥିଲେ ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ମୁଜଫରଜଙ୍ଗଙ୍କ ମୁସଲମାନ ସେନାମାନେ ମାର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ବିଦ୍ରୋହୀ ହେଲେ । ସେହି ଗୋଲମାଲରେ ମୁଜଫର ମର ଗଲେ, ତତ୍ତ୍ୱେ ବୃଦ୍ଧୀ, ସଲ୍ତବତଜଙ୍ଗଙ୍କୁ ସୁବାଦାସୀ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ ।

ଗୌଳମଣ୍ଡଳ ଉପକୂଳରେ ଫରଶିମାନଙ୍କ ପରାଭବ ଦେଖି ମମସ୍ତେ ସିକାନ୍ତ କରିଥିଲେ ଯେ, “ସମୟରେ ଫରଶିମାନେ ଭରତବର୍ଷମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନ ହୋଇ ଉଠିବେ” । ଇଂରେଜମାନେ ଏଭେଦନ ନିନ୍ଦିତ କରିଛନ୍ତି ପରି ପଡ଼ିରହି ଥିଲେ ଯେଣୁ ସେମାନଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଦକ୍ଷ ସେନାପତି ମେଜର ଲରେନ୍ସ ସ୍ୱଦେଶକୁ ଯାଇ ଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଏପରି ସୈନ୍ୟବଳ ବା ଅର୍ଥବଳ ନ ଥିଲା ଯେ ଫରଶିମାନଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ରାମରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ପାରନ୍ତି । ଜଣା ଯାଏ, ସେମାନେ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲେ ଫରଶିମାନଙ୍କ ଉନ୍ନତ ସମୟରେ ତୁନି ହୋଇ ନ ଥାଆନ୍ତେ, ସେ ଯାହା ହେଉ ଫରଶି ଓ ଇଂରେଜ ଏହି ଦୁଇ ଜାତିଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ ଘଟିବାର ଏକ ସୂଚକ ହେଲା ।

ଇଂରେଜମାନେ ତତ୍ତ୍ୱେଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ ଯେ, “ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ମହମ୍ମଦ ଆଲିଙ୍କୁ ଡିରୁସ୍ତନାପଲି ଶ୍ରଦ୍ଧାଦେଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଫରଶିଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ଗୁଁଦସାହେବଙ୍କୁ ସମସ୍ତ କର୍ତ୍ତାବ୍ଧିର ନବାବ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବୁଁ” ମାତ୍ର ତତ୍ତ୍ୱେ ଏକଥା ଶୁଣିଲେ ନାହିଁ; ତେଣୁ ଉଭୟ ପକ୍ଷରେ ଯୁଦ୍ଧ ଘଟିବାର ସମ୍ଭାବନା ସମ୍ଭାବନା ହୋଇ ଉଠିଲା । ଗୁଁଦସାହେବ ଏକ ଉଦ୍ୟମରେ ଡିରୁସ୍ତନାପଲି ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଯାହା କଲେ । ମାର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଇଂରେଜମାନେ ବାଧା ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ଥିଲେ; ମାତ୍ର ସେଥିରେ କେବଳ ସେମାନଙ୍କର ଦୁର୍ବଳତା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ଯୁବକ ଆସି ସ୍ୱଜାତିର ଅପବାଦ ମୋଚନ ପୂର୍ବକ ମୁଖ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କଲେ । ସେହି ଯୁବାପୁରସର ନାମ ରବର୍ଟ କ୍ଲାଇବ ।

କ୍ଲାଇବ ୧୭୭୭ ସାଲେ ଇଂଲଣ୍ଡର ଅନ୍ତଃପାତ୍ର ସରସସାୟର ପ୍ରଦେଶେ ଜନ୍ମ-ଲଭ କରିଥିଲେ ଯେ ପିଲାକାଳରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଦୂରନ୍ତ ଅବ୍ୟାଧି ଥିଲେ, ଲେଖାପଢ଼ା

ଶିକ୍ଷିତା ବିଷୟରେ ତାହାଙ୍କର ମନ ନ ଥିଲା । ପିତା, ବିଦ୍ୟାଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ତାହାଙ୍କୁ ଯେତେ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ପଠାଇ ଥିଲେ, ସେ କୌଣସି ସ୍ଥାନରୁ ଅପସନ୍ନ ଶକ୍ତି ଆଉ କିଛି ଉପାର୍ଜନ କରି ନ ଥିଲେ । ସେ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ଯିବାବେଳେ ଗଛ ଓ ଗିରି-ଜାର ଚୂଡ଼ାଉପରେ ଚଢ଼ନ୍ତି । ସେ ଯାହା ଦେଉ ଇଚ୍ଛୁକ ଶିକ୍ଷା କୋମଳରେ ଗୋଟିଏ କରୁଣିଗିରି କର୍ମ ମିଳିବାରୁ ତାହାଙ୍କ ପିତା ତାହାଙ୍କୁ ସେହି କର୍ମରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରି, ଭାରତବର୍ଷକୁ ପ୍ରେରଣସ୍ୱରୂପ ନିର୍ବାସନ କରି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଉଦୟପୁରରେ କ୍ଲାଇବ ୧୭୪୪ ସାଲେ ଶରତ୍ କାଳରେ ମାଦ୍ରାସରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଏସ୍ଥାନରେ ତାହାଙ୍କର ବନ୍ଧୁ ଅଥବା ସହାୟ ହେଉ ନ ଥିଲା । ତାହାଙ୍କର ଏପରି ବିଦ୍ୟା ବା ଧନ ଅଥବା ସୁନରସଣ ନ ଥିଲା କି ଯହିଁରେ ବନ୍ଧୁ ଓ ଧନ ଉପାର୍ଜନ ହୋଇ ପାରେ । ବରଷ ତାହାଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ଦାରୁଣ, ଗର୍ବିତ, କର୍କଶ ଓ ଉଦ୍ବିଗ୍ନ ଥିବାରୁ ସମସ୍ତେ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତି ବିରକ୍ତ ହେଉଥିଲେ । ତାହାଙ୍କୁ କେହି ଭଲ ନ ପାଇବାରୁ ସେ ସର୍ବଦା ବିରସ ମନ ଓ ଚିନ୍ତା ଥାଆନ୍ତି । ଅବଶେଷରେ ଆପଣା ଜୀବନ ପ୍ରତି ଅଭ୍ୟନ୍ତର ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଅନୁଦୟା ପାଇଁ ମର୍ମସ୍ଥାନକୁ ଲକ୍ଷ କରି ଦୁଇଥର ପିସ୍ତଲ ଆର୍ତ୍ତ୍ୟାଜ କଲେ, ଦୁଇଥରରେ ମଧ୍ୟ ପିସ୍ତଲର ଘୋଡ଼ା ରଞ୍ଜିତରେ ପଡ଼ି ନିଆଁ ଦେଲା ନାହିଁ । ଇହୁଁ କ୍ଲାଇବ ସ୍ଥିର କଲେ ଯେ, “ଆମ୍ଭ ଜୀବନ ଯେତେବେଳେ ସହଜରେ ନ ଗଲା ତେବେବେଳେ ଜଣାଯାଏ ସେ ଅବଶ୍ୟ କୌଣସି ମହତ୍ତ୍ୱାର୍ଥ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ରହିଲା” । ଗର୍ବିତ ଓ ଉଦ୍ବିଗ୍ନ ସ୍ୱଭାବ ଲେଖମାନେ ଲେଖନୀ ଗୁଲନଠାରୁ ଅଳ୍ପ ଗୁଲନକୁ ଭଲ ମଣନ୍ତି । କେବଳ ଶାଗିରି କର୍ମ ଭଲ ନ ଲାଗିବାରୁ ସେ ତାହା ପରିତ୍ୟାଗ କରି ସୈନିକ ଦଳରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ; ହିରୁଷ୍ଟନାପଲ୍ଲି ଅବରୋଧର ବିଚ୍ଛିନ୍ନବେଳେ ସେ କପ୍ତାନ ପଦରେ ନିୟୁକ୍ତ ଥିଲେ । କ୍ଲାଇବ ବିଧିମତ ସୈନିକ ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା କରି ନ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ତାହାଙ୍କୁ, ଅସାମାନ୍ୟ ଯୋଧୁଗୁଣରେ ଅଲଙ୍କୃତ କରି ଥିଲା; ଯୁଦ୍ଧ ଭୂମିରେ ତାହାଙ୍କର ଯେପରି ଅପରିସୀମସାହସ ଓ ସେନାପତିଗୁଲନର ନିପୁଣତା, ମଲ୍ଲୋଗାସ୍ଥଳରେ ତେମନ୍ତ ଉଦ୍ଭାବନାଶକ୍ତି, କୌଶଳ ଏବଂ ଚତୁରତା ଥିଲା ।

ହିରୁଷ୍ଟନାପଲ୍ଲି ଅବରୋଧ ହେଲାକୁ ଇଂରେଜମାନେ ଉତ୍ତୁକ ବିପଦରେ ପଡ଼ିଥିଲେ । ଯୁଦ୍ଧ କରିବା କମ୍ପା ଭୁନି ହୋଇ ରହିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିଷୟରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ପରସ୍ପର ଦେବାର ସମ୍ଭାବନା । କ୍ଲାଇବ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ ହିରୁଷ୍ଟନାପଲ୍ଲି ଉଦ୍ଧାର କରିବା ବାସନା ପରିତ୍ୟାଗ କରି, ସହସା ଆକ୍ରାନ୍ତ ନଗର ଆକ୍ରମଣ କରିବା ଉଚିତ । ତାହା ହେଲେ ବିପକ୍ଷମାନେ ହିରୁଷ୍ଟନାପଲ୍ଲି ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଆକ୍ରାନ୍ତପ୍ରତି ଧାଇଁବେ, ସେହି ଅବକାଶରେ ହିରୁଷ୍ଟନାପଲ୍ଲି ମଧ୍ୟ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ

ଅତୀତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ହୋଇ ପାରେ । ସେଣ୍ଟଜେବିଷ୍ଟ ଦୁର୍ଗାଧିଷ୍ଠ ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ, ଓ କ୍ଲାଇବ୍‌ଙ୍କୁ ସେନାପତି କରି ଛାଡ଼ାଇ ଅଧୀନରେ ୨୦୦ ଇଞ୍ଚୁସ୍ତେସୀୟ ଓ ୩୦୦ ସିପାହି ଦେଇ ଆର୍ଜିଡ଼ୁକୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଢେଢେବେଳେ ଏମନ୍ତ ଅବସ୍ଥା ଯେ, ତେଜକ ମାଣ୍ଡ ସୈନ୍ୟ ସଗ୍ରହ କରିବାକୁ ସେଣ୍ଟଜେବିଷ୍ଟ ଦୁର୍ଗ ରକ୍ଷକଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା ।

୧୭୫୧ ସାଲ ଅଗଷ୍ଟ ମାସରେ କ୍ଲାଇବ୍ ବିନାୟକେ ଆର୍ଜିଡ଼ୁ ଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ସେହି ଦୁର୍ଗରେ ନଗରବାସୀ ବଣିକମାନଙ୍କର ୫ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଜମା ଥିଲା, କ୍ଲାଇବ୍ ସେ ସମସ୍ତ ଧନ ଅଧିକାରମାନଙ୍କୁ ଫେରାଇ ଦେବାରୁ ନଗରବାସିମାନେ ଛାଡ଼ାଇପ୍ରତି ଅଭ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । କିଛିଦିନ ଅବରୋଧ ଉତ୍ତରେ କ୍ଲାଇବ୍‌ଙ୍କର ଖାଦ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ଏକାବେଳକେ ସରି ଆସିଲା । ସେହି ସମୟରେ ଛାଡ଼ାଇର ଦେଶୀୟ ସିପାହିମାନେ କହିଲେ ଯେ, “ ଗୋରାମାନଙ୍କର ଢେଜସ୍ବା ଶରୀର, ଢେଣୁ ପୁଷ୍ଟିକର ଆହାରୀୟ ଅବଶ୍ୟକ; ସେମାନଙ୍କୁ ଭାତ ଦେଇ, ଆମ୍ବେମାନେ ପେଜ ପିଇ ରହିବୁଁ ” । ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେଶୀୟ ସାମାନ୍ୟ ଲୋକ ମୁଖରୁ ଏପରି ସ୍ୱାର୍ଥଶୂନ୍ୟ କଥା ଶୁଣା ଯାଏ ନାହିଁ ।

କ୍ଲାଇବ୍ ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନ ଦେଖି ସାହାଯ୍ୟ ପାଇ ମାଦ୍ରାଜକୁ ପତ୍ର ଲେଖିଲେ ଚନ୍ଦ୍ରନୁସାରେ ମାଦ୍ରାଜରୁ ସୈନ୍ୟ ଆସିଲେ; ମାଣ୍ଡ ବିପକ୍ଷମାନଙ୍କ ପ୍ରତିବନ୍ଧକତା ହେତୁରୁ ଛାଡ଼ାଇଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । କ୍ଲାଇବ୍ ମାଦ୍ରାଜକୁ ପତ୍ର ଲେଖିବାବେଳେ ମୁରୁରାଜଠାରୁ ମଧ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥିଲେ । ଦେଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କର ସମ୍ଭାର ଥିଲା ଯେ ଯୁଦ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଇଂରାଜମାନେ ନିତାନ୍ତ ଗଣ୍ଡମୂର୍ଖ, ସମ୍ପ୍ରତି ଆର୍ଜିଡ଼ୁର ଅବରୋଧ ବାର୍ତ୍ତା ଶୁଣି, ମୁରୁର କହିଲେ, “ ଇଂରେଜମାନେ ଯେ ଯୁଦ୍ଧ କରି ପାରନ୍ତି, ଆମ୍ବେ ଏହା ଜାଣି ନ ଥିଲୁଁ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଶୁଣିଲୁଁ ସେମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ଅଛି, ଆମ୍ବେ ଅବଶ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ କରିବୁଁ ” । ଅଳ୍ପଦିନ ମୁରୁରଙ୍କ ପ୍ରେରଣ ସେନାମାନେ ଆର୍ଜିଡ଼ୁ ଦିଗକୁ ଆସିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ରାଜାସାହେବ ବିବେଚନା କଲେ ଆଉ ଯେତେ ବିଳମ୍ବ କରିବୁଁ ତେତେ ଅନିଷ୍ଟର ସମ୍ଭାବନା, ଅତଏବ କ୍ଲାଇବ୍‌ଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ, ଯେବେ ତୁମ୍ଭେ ଦୁର୍ଗ ପରିତ୍ୟାଗ କର, ତେବେ ବିପୁଳ ଅର୍ଥ ପ୍ରଦାନ କରିବୁଁ; ଅନ୍ୟଥା ସଙ୍ଗ୍ରାମନଙ୍କ ସହିତ ତୁମ୍ଭର ନିପାତର ସମ୍ଭାବନା । କ୍ଲାଇବ୍ ପ୍ରଲେଉଟନରେ ଭୁଲିବାର ବା ବିଭୀଷିକାରେ ଭ୍ରାତ ହେବା ଲୋକ ନୁହନ୍ତି; ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସେ ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟିତ ପତ୍ରିକାରେ କର୍ଣ୍ଣପାତ ନ କରି ଅବଜ୍ଞାସୂଚକ ପତ୍ର ଲେଖିଲେ । ତହିଁରେ ନବାବଜାଦା ଅତୀବ କ୍ରୋଧା-

ହୁଏ ହୋଇ, ଏକ ଉଦ୍ୟମରେ ଦୁର୍ଗ ଅନ୍ତର୍ଗତ କଲେ; କିନ୍ତୁ କ୍ଳାଉବଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ-
କୌଶଳ ହେତୁରୁ ଶୀଘ୍ର ପରାସ୍ତ ହୋଇ ସ୍ୱସ୍ଥାନକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

ରାଜା ସାହେବ ଗୁଲ୍‌ସିବା ଉତ୍ତରେ କ୍ଳାଉବ ଦୁର୍ଗ ରକ୍ଷାର୍ଥ ଥୋକାଏ
ସୈନ୍ୟ ରଖି ବାହାରଲେ; ସେହି ସମୟରେ ମାଦ୍ରାଜ ଓ ମୁଗ୍‌ରବର୍ତ୍ତଙ୍କ ପ୍ରେରଣ
ସେନାମାନେ ତାହାଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହେଲେ । କ୍ଳାଉବ ସେହି ବସ୍ତୁଳ ସେନା
ଦେଇ କାଞ୍ଚବେରମ ନଗର ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ତେଜେବେଳ ଯାଏଁ ସୁବା
ହିରୁଷ୍ଟନାପଲ୍ଲି ଅବରୁଦ୍ଧ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲା, କ୍ଳାଉବ ସାହେବଙ୍କ ବଳ ବଳମ କଥା
ଶୁଣି ତନସାହେବ ଭଗ୍ନୋତ୍ସାହ ହୋଇ ପଡ଼ି ଥିଲେ; ସେହି ସମୟରେ ତତ୍ତ୍ୱତ୍ୟ
ଇଂରେଜମାନେ କିଛି ସାହସ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ, ନିଷ୍ଠୁର୍ ତନସାହେବ ପରାସ୍ତ
ହୋଇଥାନ୍ତେ; କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ନାମରେ ଇଂରେଜ, ବାସ୍ତବ୍ୟ କ୍ଳାଉବଙ୍କ ଜୁଡ଼ା
ପୋଡ଼ିବାର ଯୋଗ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟବହାର ଦେଖି, ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟମାନେ
କହିଥିଲେ “ ଅମ୍ଭେମାନେ ଆକାଉରେ ଯେଉଁ ଇଂରେଜଙ୍କୁ ଦେଖିଅଛୁ, ନିଷ୍ଠୁର୍
ଏମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଜାତି ନୁହନ୍ତି ” ।

କ୍ଳାଉବ ମାଦ୍ରାଜରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ମେଜର ଲରେନ୍ସ ମଧ୍ୟ ସେହି
ସମୟରେ ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଅଭ୍ୟନ୍ତର କ୍ଳାଉବ ଓ ଲରେନ୍ସ
ମାଦ୍ରାଜର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷୀୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହିରୁଷ୍ଟନାପଲ୍ଲିର ଅବସ୍ଥା ମୋଚନାର୍ଥ
ପ୍ରେରଣ ହୋଇ ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାଧା କରିଥିଲେ । ଗୁଁଦ ସାହେବ
ଆତ୍ମରକ୍ଷାର ଉପାୟାନୁର ନ ଦେଖି ତଞ୍ଜୋର ସେନାର ଅଧିନାୟକ ମୋନାକଜାଙ୍କ
ଶରଣାପନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ । ମୋନାକଜା ମହମ୍ମଦଅଲିଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇ ଆସିଥିଲେ,
ସେ ଉଦ୍ର ବ୍ୟବହାର କରିବେ ବୋଲି ଗୁଲ୍‌ସାହେବଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ
ଶରଣାଗତ ହେଲେହେଁ ମୋନାକ ଗୁଁଦସାହେବଙ୍କର ଜୀବନ ସହାର କରି
ଥିଲେ । ଗୁଁଦସାହେବଙ୍କର ଶତ୍ରୁମାନେ ମଧ୍ୟ ବୋଲନ୍ତି, ସେ ଅତି ଦକ୍ଷ, ଉଦ୍ର ଓ
ବଦାନ୍ୟ ଥିଲେ, ତାହାଙ୍କର ଏତାଦୃଶ ପରଶାମ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଦୁଃଖଜନକ ସନ୍ଦେହ
ନାହିଁ ।

ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରେ ଏହି ସମୟରେ ସୁନବାର ମସ୍ତବୋତ୍ତୋଳନ କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ
ତାହାଙ୍କର ନିୟୋଗ୍ୟ କୋମ୍ପାନିଙ୍କ ଅଭିମତ ନ ହେବାରୁ ନିରୁତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।
କ୍ଳାଉବ ହିରୁଷ୍ଟନାପଲ୍ଲି ଅବସ୍ଥା ମୋଚନ କରି ଆଉ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଯୁଦ୍ଧ-
ରେ ଜୟୀ ହୋଇଥିଲେ । ତତ୍ତ୍ୱରେ କୋବଲ୍ ଓ ଚିଙ୍ଗଲପଟ୍ଟନ ନାମକ ଦୁଇ
ଦୁର୍ଗର ବଶୀକରଣ ସଦ୍ୱ ପ୍ରଧାନ । ଏ ଉତ୍ତରେ କ୍ଳାଉବ ପାଡ଼ିତ ହେବାରୁ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ-
ଲଭ ବାସନାରେ ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ଯାଆ କଲେ । ସେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତେ

ତାହାରେକୃତମାନେ ତାହାକୁ ଅତି ସମାଦର କରୁଥିଲେ ଓ ପୁରସ୍କୃତ ଏକତର-
ବାର ପୁରସ୍କାର ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲେ କିନ୍ତୁ କ୍ଳାଉଡ଼ ତାହା ଅସ୍ୱୀକାର କରି
କହିଲେ “ ଆମ୍ଭର ଉପରସ୍ଥ କର୍ମଗୁଣ ମେଜର ଲରେନ୍ସ ଏହିପ୍ରକାର ପୁରସ୍କୃତ
ନ ଦେଲେ ଆମ୍ଭେ ଏହା ଗ୍ରହଣ କରୁନାହିଁ ” । ଲରେନ୍ସଙ୍କ ନିକଟକୁ ମଧ୍ୟ
ଅବନମ୍ବେ ଛଦ୍ମ ପ ଛରବାର ପ୍ରେରଣ ହୋଇଥିଲା ।

ଡକ୍ଟରଙ୍କ ପ୍ରତି ଫରାଶି ଡରେକୃତମାନଙ୍କର ଏପରିଭାବ ଉଦୟ ହୋଇ
ନ ଥିଲା, ବରଂ ସେ ବାଣିଜ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟରେ ଔଦାସିନ୍ୟ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଯୁକ୍ତରେ
ଲିପ୍ତ ହେବାରୁ ସେମାନଙ୍କର ଚକ୍ଷୁର ବାଲି ହୋଇଥିଲେ । ଡରେକୃତସମାଜ
ତାହାକୁ ପଦଚ୍ୟୁତ କରି ଗୁଡ଼ିହଡ଼ ନାମକ ଏକ ଲେବକୁ ତାହାଙ୍କ ପଦରେ
ନିଯୁକ୍ତ କରି ପଠାଇଥିଲେ । ହିଉ ୧୭୫୪ ସାଲରେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆସି
ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସହିତ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲେ ।
ଡକ୍ଟରଙ୍କୁ ବହୁ ଆୟୁଷ ସ୍ୱୀକାର କରି ଯେସକଳସ୍ଥାନ ଉପାର୍ଜନ କରୁଥିଲେ
ଇଂରେଜମାନେ ଦାମ୍ କରୁଥିଲେ ହିଉ ଏକକଥାରେ ସମସ୍ତ ପରିତ୍ୟାଗ
କରି ଦେଲେ ।

ଡକ୍ଟରଙ୍କୁ ଅଭିଷେକପଦରେ ସ୍ୱଦେଶକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ସେସ୍ଥାନରେ
ଉପସ୍ଥିତ ହେଲାକୁ କେହି ତାହାଙ୍କର ସମ୍ମାନ ବା ପୁରସ୍କାର କଲେ ନାହିଁ ଓ
କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ନିମନ୍ତେ ନିଜ ଭବନରୁ ଯେ ସମସ୍ତ ଅର୍ଥ ଦେଇଥିଲେ
ସେଥିରୁ ମଧ୍ୟ ଏକ କପର୍ଦ୍ଦକ ପାଇଲେ ନାହିଁ । ଅବଶେଷରେ ସ୍ଥାନାବସ୍ଥାରେ
ଓ ଶୂନ୍ୟହୃଦୟରେ ତାହାଙ୍କୁ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହୋଇଥିଲା ।

—୦୦—

କ୍ଳାଉଡ଼ଙ୍କର ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆଗମନ ।

ବରଷେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ରହି କ୍ଳାଉଡ଼ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଲଭ କରନ୍ତେ ସ୍ୱଜନମଣ୍ଡଳୀ ଓ
କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ ତାହାରେକୃତମାନେ ତାହାଙ୍କୁ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱପଦ ପ୍ରଦାନ ଓ ସେଣ୍ଟାଜେବଟ
ଦୁର୍ଗର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ କରି ଭାରତବର୍ଷକୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ୧୭୫୫ ସାଲ ନବମ୍ବର
ମାସରେ କ୍ଳାଉଡ଼ ବୋମ୍ବାଇରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଏଡମିରଲ ଓ ଅଟସନ
ସାହେବ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ମିଳିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଫରାଶିମାନଙ୍କସହିତ
ଯୁଦ୍ଧ ଘଟିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥିଲା ନାହିଁ, ଭାରତବର୍ଷର ଅନ୍ୟତ୍ର ମଧ୍ୟ ଶାନ୍ତିବିରାଜିତ
ହେଉଥିଲା; ଏଥିକୁ ଦୂରସେନାମା ଏକଦଳ ଦସ୍ୟୁ ଦମନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା
କଲେ ।

ରଜାରାମଙ୍କ ରଜତ ସମୟରେ ଅକ୍ତିଆ ନାମରେ ଜଣେ ଲେବ ମହାସ-

ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ନୌସେନାର ଅଧିନାୟକ ଥିଲେ । ରାଜାରାମଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଉପରେ ଘଟନାସୂତ୍ରେ ଅକ୍ତିଆଁ ଗୋ ୧୦ ଟା ଦୁର୍ଗର ଅଧିକାର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟେ ସୁବର୍ଣ୍ଣଦୁର୍ଗ ଓ ବଜ୍ରଯୁକ୍ତା ଦେଢ଼ିଆ ଦୁର୍ଗ ପ୍ରଧାନ । ଅକ୍ତିଆଁ ଶେଷୋକ୍ତ ଦୁର୍ଗରେ ଅବସ୍ଥିତ ହୋଇ ବାଣିଜ୍ୟପୋତ ସଜଳ ଲୁହପାଟ କରୁଥିଲେ ।

ଏଥିଉପରେ ଅକ୍ତିଆଁ, ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ପେଶୋୟାଙ୍କ ବଶ୍ୟତା ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ, ଏହି ଅପରାଧେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟମାନେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କସହିତ ମିଳି ସୁବର୍ଣ୍ଣ-ଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର କଲେ । ୧୭୫୭ ସାଲରେ କ୍ଲାଇବ ଓ ଓୟାଟସନ ସାହେବ ଏବଂ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ପେଶୋୟା ଯାଇ ଅକ୍ତିଆଁଙ୍କ ଅବଶିଷ୍ଟ ଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର କଲେ ।

ଜୁନ ମାସରେ କ୍ଲାଇବ ସେଣ୍ଟଡେବିଡ଼ଦୁର୍ଗର ଅଧିକାରପଦ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏମନ୍ତ ସମୟରେ କ୍ଲାଇବଙ୍କ ବୁଦ୍ଧିଶକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରିବାର ଗୋଟିଏ ଘଟନା ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଦିଲ୍ଲୀସାମ୍ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ବଙ୍ଗଳାଦେଶପରି ଧଳବନ୍ତ ଦେଶ ଆଉ ଥିଲା ନାହିଁ । ଉତ୍ତରତା ଗୁଣରେ ଓ ବାଣିଜ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟ ନିବାହ ବିଷୟରେ ବଙ୍ଗଳାଦେଶ ସବୋଲୁଷ୍ଟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିବାରୁ ହେବ । ଇଂଲଣ୍ଡପରି ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ଜାତିମାନେ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ବାଣିଜ୍ୟକୋଠି ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ତନନନଗରରେ ଫରାଶି, ରୁରୁଡ଼ାରେ ଓଲ୍ଲମ'ଜ ଓ କଲିକତାରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର କୋଠି ଥିଲା । ୧୭୫୭ ସାଲେ କଲିକତାରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଗିର୍ଜା ଓ କେତେଟା ଗୋଦାମ ଓ ଗଙ୍ଗାତଟରେ କୋଠିଓଧ୍ୟାୟମାନଙ୍କର କେତେଗୋଟା କୋଠି ନିର୍ମିତ ଥିଲା, ସେହିସ୍ଥାନରେ ଥୋକାଏ ହିନ୍ଦୁ ମଧ୍ୟ ବାସ କରୁଥିଲେ; ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେଉଁ ଚୌରଙ୍ଗୀ ନାମକ ସ୍ଥାନ ସ୍ୱର୍ଗଭୁବନପରି ଅପୂର୍ବଶୋଭା ଧାରଣ କରିଥିଲା ଓ ତାହାର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ସେ ମାର୍ଗରେ ଦିବାବସାନେ ଶଙ୍କଟଚକ୍ରରେ ପେଶିତ ହୋଇ ଯିବା ଭୟରେ ସଶକ୍ତି ହୋଇ ଲୋକମାନେ ଗମନ କରନ୍ତି, ସେହି ଚୌରଙ୍ଗୀରେ ଭେତେବେଳେ କେବଳ କେତେଟା ଗୁଳଘର ଥିଲା ଓ ଶୁଗାଲ ଭୟରେ ଦିବାବସାନେ ଲୋକମାନେ ସେମାର୍ଗରେ ଗମନାଗମନ କରୁ ନ ଥିଲେ ।

୧୭୫୯ ସାଲରେ ଜଣେ ଯୋଗ୍ୟପୁରୁଷ ବଙ୍ଗ ବେହାର ଓ ଉଡ଼ିଶା ଏହି ଛାନି ପ୍ରଦେଶରେ ସୁବାଦାଶ୍ଚ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ତାହାଙ୍କର ନାମ ଅଲିବର୍ଦ୍ଦଖାଁ, ରାଜଧାନୀ ମୁରଶିଦାବାଦ । ତାହାଙ୍କ ସମୟରେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟମାନେ ବଙ୍ଗଳା ଦେଶରେ ନାନା ଉପଦ୍ରବ କରିବାରୁ ସେ ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା ନଦୀର ଦକ୍ଷିଣବର୍ତ୍ତୀ ସମସ୍ତ ଉଡ଼ିଶାଦେଶ ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

୧୭୫୭ ସାଲ ଏପ୍ରେଲମାସରେ ସେ ପରଲେକ ଗମନ କରନ୍ତେ, ତାହାଙ୍କର ଅଷ୍ଟାଦଶବର୍ଷ ବୟସ ଦୌହସ୍ତ ସିଂହଜଉଦୌଲ ଇସାୟ ପଦରେ ଆରୁଦ ହେଲେ ।

ସିଂହଜଉଦୌଲ ଯାବନ୍ତ ମନ ଗୁଣରେ ଭୂଷିତ ହୋଇ ଧରାଧାମେ ଅବତାରଣ ହୋଇଥିଲେ । କଥିତ ଅଛି, ସେ କୌତୁକ ଦେଖିବା ପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଇତ ଜଳମଧ୍ୟରେ ଡୁବାଇ ଦିଅନ୍ତି ଓ ଗର୍ଭମଧ୍ୟରେ ସନ୍ତାନ କପର ରହିଥାଏ ତାହା ଦେଖିବା ପାଇଁ ଗୁର୍ବିଣୀର ଗର୍ଭବଦାରଣ କରନ୍ତି । ଦେବତା ଭୂଲ୍ୟ ବାହନ ପ୍ରାୟ ଘଟି ଥାଏ । ସିଂହଜଉଦୌଲଙ୍କ ଯେପରି ସ୍ୱଭାବ, ତେଣୁ ତଦ୍ରୂପ ଗୁଣଧାରୀ କେତେ-ଗୁଡ଼ିଏ ଅନୁଚର ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କୁ ମିଳିଥିଲେ, ଫଳେ ପ୍ରଭୁ ଓ ଦାସମାନଙ୍କର ଅଭ୍ୟା-ଗୁରରେ ଦେଶସ୍ଥ ସତ୍ତାମାନଙ୍କର ସତ୍ତା, ମାନଙ୍କର ମାନ, ଧନଙ୍କର ଧନ ରକ୍ଷା କରିବା ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର କଠିନ ହୋଇଥିଲା । ଏଭାବରେ ଦେଖାଯିବ, ସେହି ଦୋଷ ହେତୁରୁ ସିଂହଜ, ଶୀଘ୍ର ମୃତ୍ୟୁମୁଖ ଅବଲୋକନ କରୁଥିଲେ ।

ସିଂହଜଉଦୌଲର ରାଜ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତିର ଅଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତରେ ତାକାନବାସୀ ରାଜା ରଜବଜ୍ଜରଙ୍କ ପୁତ୍ର କୃଷ୍ଣଦାସ ନାମକ ଜଣେ ଲୋକ ଉପରେ ତାଙ୍କର ଆକ୍ରୋଶ ଜନ୍ମେ; ତେଣୁ କୃଷ୍ଣଦାସ ପ୍ରାଣରକ୍ଷା ବାସନାରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ସିଂହଜ, କୃଷ୍ଣଦାସଙ୍କୁ ପଠାଇ ଦେବା ପାଇଁ ଲେଖିଲେ, କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜମାନେ ତାହା ଶୁଣିଲେ ନାହିଁ । କିଛିଦିନ ଉତ୍ତରେ ଇଂରେଜମାନେ କଲିକତାସ୍ଥ ଦୁର୍ଗ ସମ୍ଭାର କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିବାରୁ ସିଂହଜ ତାହା କରିବାକୁ ନିଷେଧ କରି ପଠାଇଲେ, ଇଂରେଜମାନେ ତାହା ମଧ୍ୟ ଶୁଣିଲେ ନାହିଁ । ତତ୍ପରେ ସିଂହଜଉଦୌଲଙ୍କ କ୍ରୋଧ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ହୋଇ ଉଠିଲା ଓ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସହଜ ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏଥିରେ ସିଂହଜଉଦୌଲ କେତେ ଦୋଷୀ ଅଟେମାନେ ନ ଜାଣୁ । ଯେଣୁ ଇଂରେଜମାନେ ପ୍ରଜା, ସାମାନ୍ୟ ପ୍ରଜା ହୋଇ ରାଜ୍ୟେଶ୍ୱରଙ୍କର ଆଦେଶ ଅବହେଳା କରିବା ଯେ ନିତାନ୍ତ ଅଜ୍ଞାୟ ଏହା ସର୍ବଦେଶୀୟ ଲୋକେ ଏକବାକ୍ୟ ହୋଇ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ । ସିଂହଜଉଦୌଲଙ୍କ ଜଣେ ଅଗଣିତ ଲୋକ, ସତ୍ୟତମ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡବର୍ଣ୍ଣ-ମେଖଙ୍କ ଅଧିକାର ମଧ୍ୟରେ ବିନାନୁମତିରେ ଯଦି କେହି ଦୁର୍ଗନିର୍ମାଣ କରେ ଓ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଖଙ୍କ ଆଦେଶପାଳନ ନ କରେ ତେବେ କି ଗବର୍ଣ୍ଣମେଖ ଭୁଲ ହୋଇ ରହିବେ ?

ସିଂହଜଉଦୌଲ ବହୁତ ସେନା ସହଜ କାଶିମବଜାରର କୋଠି ଲୁଣ୍ଠନ-କରି କଲିକତାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ (୧୭୫୭ ଜୁନ) । କଲିକତାରେ ଇଂରେ-

ଜମାନଙ୍କର କିଛିହିଁ ଯୁଦ୍ଧର ଆୟୋଜନ ଥିଲା ନାହିଁ । ଅଳ୍ପକାଳ ଅବରୋଧ ଧାରଣ ଉତ୍ତରେ କଲିକତାର ସବାଧ୍ୟକ୍ଷ ତ୍ରେକସାହେବ ଓ ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷ ବାହାଦୁର ପଲାୟନ କଲେ; ସେମାନେ ଉତ୍ତରେ ଏମିତି ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇଥିଲେ ଯେ, ସମସ୍ତେ ପଲାୟନ କରିବାକୁ ବ୍ୟସ୍ତ; ଯେ, ଯେ ଜାହାଜ ସମୁଦ୍ରରେ ପାଇଲା ସେ ତହିଁରେ ଆଶେଷଣ କଲା; ଏହି ବ୍ୟସ୍ତତା ହେତୁରୁ ୧୮୭ ଇଂରେଜ ଓ ଗୋଟିଏ ବିନା ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ରହିଗଲେ । ଜାହାଜ ସକଳ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଦୂରରେ ନିଜର କର ରହିଲେ । ଦୁର୍ଗସ୍ଥିତି ସେନାମାନେ ଅପରାଧରୁ ଦୂରରେ ରଖିବା ପାଇଁ ଯାହାକି ଅଧ୍ୟକ୍ଷ କଲେ । ପରଦିନ ଘୋରତର ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା; ଦୂରରେ ରହିବା ପାଇଁ ସାହେବ ମୁକ୍ତିର ଉପାୟାନୁର ନ ଦେଖି ଅଳ୍ପକାଳ ମାତ୍ର ଦୁର୍ଗରକ୍ଷାର ଉପାୟ ଚେଷ୍ଟା କରି ଅଗତ୍ୟା ଶତ୍ରୁ ହସ୍ତରେ ସମର୍ପଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଦୂରରେ ରହିବା ପାଇଁ ସାହେବ କମାଣ ବନ୍ଧକରିବା ମାତ୍ର ସିରୁଜଉଦ୍ଦୋଲଙ୍କ ସେନାମାନେ ପ୍ରାଚୀର ଲଘନକରି ଦୁର୍ଗମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ତନ୍ମଧ୍ୟସ୍ଥିତ ଇଂରେଜମାନେ ବନ୍ଦୀ ହେଲେ । ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ସିରୁଜ ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟକୁ ଗମନ କଲେ ଓ ବନ୍ଦୀମାନଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରି କହିଲେ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର କେଶ ମଧ୍ୟ ଶୁଣିବ ଯିବ ନାହିଁ । ପରେ ମାଣିକଗଡ଼ ହସ୍ତରେ ଦୁର୍ଗରକ୍ଷାର ଭାର ସମର୍ପଣ କରି ଶିବିରକୁ ଗମନ କଲେ । ରଜନୀ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତେ ମାଣିକଗଡ଼ ଦିଗ୍‌ବେଳ ୧୨ ହସ୍ତ ପ୍ରସ୍ତେ ୮ ହସ୍ତ ଏକ ଘର ମଧ୍ୟରେ ସେହି ୧୪୭ ଜଣ ବନ୍ଦୀକୁ ବନ୍ଦ କଲେ । ସେହି ଘର ଇଂରେଜମାନଙ୍କର କାରାଗାର ଥିଲା ସେଥିରେ କେହି ଜଣେ ଦୁଇଜଣ ମତୁଆଲା ଗୋରୁ କସ୍ତେରୀ ରୁହନ୍ତି, ବର୍ତ୍ତମାନ ଦାରୁଣ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ସମୟରେ ସେହି ଗୋରୁମାନଙ୍କର ଅସହ୍ୟ କ୍ଳେଶ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଇଂରେଜମାନେ ଅସହ୍ୟ କ୍ଳେଶ ସହ ନ ପାରି ଅନ୍ୟଘରକୁ ଯିବା ପାଇଁ ରକ୍ଷିମାନଙ୍କୁ ବସ୍ତ୍ର ଅର୍ଥ ଦେବାକୁ କହିଲେ । ମାତ୍ର ରକ୍ଷିମାନେ କହିଲେ “ସୁବାଦାରଙ୍କ ଆଦେଶ ନ ହେଲେ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କରାଯାଇ ନ ପାରେ” । ସୁବାଦାର ବର୍ତ୍ତମାନ ନିଦ୍ରା, ତାହାକୁ ଉଠାଇବାକୁ କାହାର କ୍ଷମତା ନାହିଁ । ତହିଁ କସ୍ତେରୀମାନେ ଅନୁପାୟ ହୋଇ ଘର ମଧ୍ୟରେ ଦୋଳାଦୋଳି କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ, କେହି ବା ଉତ୍ତରଙ୍କ ସ୍ତବ କେହି ବା ପାଗଲପରି ଉତ୍ତର ନିନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହିପରି ବହୁ ସମୟ ଉତ୍ତରେ ସର୍ଦ୍ଦିଗର୍ମ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ ୨୩ ଜଣ ଶ୍ୱେତ ସମସ୍ତେ ପଥର ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଏହି ଘଟଣାକୁ ଅଳ୍ପକାଳପରେ ବୋଲା ଯାଏ, ଅଳ୍ପକାଳପରେ ପରା ପରା ଇସ୍ଲାମୀୟମାନେ ସିରୁଜଉଦ୍ଦୋଲଙ୍କୁ ନିରାଶ୍ରୟ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତି ।

ପରଦିନ ପ୍ରାତଃକାଳେ ସିରଜ ଧନାଗାରକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲେ ସେଥିରେ ପଞ୍ଚାଶହଜାର ମାଟି ଟଙ୍କା ଥିଲା । ଏଥିରେ ସିରଜ ଅଧ୍ୟନ୍ତ ବରକୁ ଦେଲେ ; କାରଣ ଅଧିକ ଟଙ୍କା ପାଇବା ପାଇଁ ତାହାଙ୍କର ଆଶା ଥିଲା । ପରେ ସାମାନ୍ୟ ଇଞ୍ଜେକ୍ସନମାନଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ କରି ଦୁଇଟିଏଲଙ୍କୁ ମୁଖିଦାବାଦକୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ, ବଗାଟୀ ମଧ୍ୟ ସିରଜଙ୍କ ଅନ୍ତଃସ୍ତରକୁ ପ୍ରେରଣ ଦେଲେ । ସିରଜଭୂଦୌଳ କଲିକତାରେ ୧ ଦିନ ବାସ କରି ଗମନ ସମୟରେ ମାର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଫରାଶି ଓ ଓଲଟାଜମାନଙ୍କୁ ଭୟ ଦେଖାଇ କିଛି ଦକ୍ଷିଣା ଦେଇ ଗଲେ ।

ସେ ବରଷ ଇଂରେଜମାନେ ବଙ୍ଗଦେଶରୁ ତାଡ଼ିତ ହେଲେ ସେହି ବରଷ ଦକ୍ଷିଣାମାନେ ଶ୍ରୀରାମପୁର ନଗର ସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି ।

ଅଗଷ୍ଟ ମାସରେ କଲିକତା ଫରାଶିବାବାର୍ତ୍ତା ମାଦ୍ରାଜରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତେ, ଇନ୍ଦିଆ ଇଂରେଜମାନେ କ୍ରୋଧରେ କମ୍ପିତ ହୋଇ ଉଠିଲେ । କଲିକତା ଗ୍ରହଣ ଓ ବୈରନ୍ଦିର୍ଯ୍ୟାଭନ ପାଇଁ ଅକ୍ଟୋବର ମାସରେ ଦଶଖଣ୍ଡ ଯୁଦ୍ଧ ବୋଇତରେ ୯୦୦ ଇୟୁରୋପୀୟ ପଦାତକ ଓ ୧୫୦୦ ସିପାହୀ ସହତ ଅଜମିରର ଓୟାଟସନ ସାହେବ ଓ କର୍ଣ୍ଣେଲ କ୍ଲାଉବଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ । କ୍ଲାଉବଙ୍କ ଉପରେ ସମସ୍ତ ଭାର ଅର୍ପିତ ଥିଲା ।

ସିରଜ କଲିକତାରୁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧେଦ କରି ଯେପରି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ସେହିପରି ନିରାଶନର କାରଣ ମଧ୍ୟ ଥିଲା; କାରଣ ଯେହେତୁ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଯେ କିଛି ଆଦାୟ ହେଉଥିଲା ତାହା ଏକାବେଳେ ରହିତ ହେଲା । ଇଂରେଜମାନେ ସେ ବଙ୍ଗଦେଶକୁ ପୁନଃବାର ଆସିବେ ସେ ଏପରି ଆଶା ଦିନେ ମଧ୍ୟ କରି ନ ଥିଲେ । (ତାହାଙ୍କର ଭୂଗୋଳ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଏପରି ଘୋର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଥିଲା ଯେ ସେ ସବଦା ବୋଲନ୍ତି ସମସ୍ତ ଇୟୁରୋପ ୧୦ ସହସ୍ରମାତ୍ର ଲୋକର ବାସସ୍ଥାନ ଅଟେ) । ଏଥକୁ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବା କାରଣ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ପୁନଃବାର ତାଙ୍କବା ପାଇଁ ବଞ୍ଚର କରୁ ଅଛନ୍ତି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ସେମାନେ ବିନା ନିମନ୍ତ୍ରଣରେ ଆସି ଦେଖା ଦେଲେ ।

ଉତ୍ତମ୍ବର ମାସରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ରଣଭଣ୍ଡ ସକଳ ଆସି କଲିକତାର ୧୦ କ୍ରୋଶ ଦକ୍ଷିଣେ ଫଲତାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । କ୍ଲାଉବ ସେ ସ୍ଥାନରେ ଓହ୍ଲାଇ ମାୟାପୁର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆସିଲେ । ସେ ସ୍ଥାନରେ ସୁବାଦାରଙ୍କ ସେନାପତି ମାଣିକଗୁନ ସହତ ଗୋଟିଏ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା; ନବାବ ସେନାମାନେ ଉତ୍ତମ୍ବରୁପେ ଯୁଦ୍ଧ କରି ଥିଲେ କ୍ଲାଉବ ନିଷ୍ଠୁର୍ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ଥାଆନ୍ତେ ମାତ୍ର ମାଣିକଗୁନଙ୍କ ଦାଉଦା ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଗୋଟିଏ ଗୋଳା ଗୁଲିଯିବାରୁ ସେ ପଳାୟନ କଲେ ।

୧୭୫୭ ସାଲ ତା ୨ ରଖ ଜାନୁଆରୀରେ ଓଅଟସନ ସାହେବ କଲିକତା ଉପରେ ୨ ଘଣ୍ଟାକାଳ ଗୋଳା ବର୍ଷଣ କରି ନଗର ଅଧିକାର କଲେ । ଅଥଚ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଚୀରସୁଦ୍ଧା ପ୍ରାଣନାଶ ହେଲା ନାହିଁ ।

କ୍ଲାଇବ କଲିକତା ଉଦ୍ଧାର କରି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ରହିଲେ ନାହିଁ; କଲିକତା ଅବମାନନାର ପରଶୋଧ ଦେବା ପାଇଁ ଦୁଗଳ ନଗର ଅଧିକାର କଲେ । ତେବେ-ବେଳେ ସେହି ନଗର ବହୁବିଧ ବାଣିଜ୍ୟ ଓ ମହାସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ଥିଲା । ଇଙ୍ଗ୍ରେଜ-ମାନେ ଦୁଗଳ ଅଧିକାର କରିଅଛନ୍ତି ଶୁଣି ଶିରଜ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଗୁଗାନ୍ତ ହେଲେ । ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଉପରେ ତାହାଙ୍କର ଯେ କିଛି ପ୍ରସନ୍ନତା ଜନ୍ମି ଥିଲା, ତାହା ଏକାବେଳେ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହେଲା । ସେ ବହୁଳ ସେବାସମଉଦ୍ୟୋଗରେ ଫେରୁଥିବା ମାସ ଦୁଇ ଭାରିଖ କଲିକତା ଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଶିରଜଉଦ୍ଦୌଲ ଉପ-ସ୍ଥିତ ହେବାମାତ୍ରେ କ୍ଲାଇବ ସଜ୍ଜ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ପଠାଇଲେ । ପ୍ରତ୍ୟାଗତ ଦୂତ ଏହି ବାର୍ତ୍ତା ଆଣିଲା ଯେ ସୁବାଦାର ମୌଖିକସଜ୍ଜ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମ୍ମତ ଅଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କ ଅନ୍ତଃକରଣ ସେପରି ନୁହେଁ । ତତ୍ତ୍ୱ କ୍ଲାଇବ ଏକଉଦ୍ୟମରେ ଶତ୍ରୁପକ୍ଷ ଅଫମଣ କରିବାକୁ ସ୍ଥିର କଲେ ଓ ଆପଣାର ଅଲ୍ପସଂଖ୍ୟକ ସୈନ୍ୟ ଶତ୍ରୁ ଚକ୍ଷୁରୁ ପ୍ରହର ରଖିବା ବାସ୍ତବରେ ଫେରୁଥିବା ଶତ୍ରୁଭାରିଖ ରଜନୀ ଦା ୨ ଶା ସମୟରେ ଶତ୍ରୁ ଶିବିର ଅଫମଣ କଲେ ପରଦିନ ପ୍ରାତଃକାଳେ ନିବିଡ଼ କୁଜ୍ଞଟିକା ଦୋଇ କ୍ଲାଇବଙ୍କ ବାସନା ସଫଳ ବିଷୟରେ ପ୍ରତିଯୋଷକ ହୋଇ ଥିଲା । ଯାହା ହେଉ ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ କ୍ଲାଇବଙ୍କର ୨୨୦ ଜଣ ସେନା ନିଧନ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଥିଲେ । ଏହି କ୍ଷତି ମଧ୍ୟ କ୍ଲାଇବଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଯଥେଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ସ୍ବାକାର କରିବାକୁ ହେବ, କାରଣ ତାହାଙ୍କର ସୈନ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ୨୦୦୦ ମାତ୍ର । ଯାହା ହେଉ ଶିରଜ ଅସାଧାରଣ ଜ୍ଞାନଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଅନୁମାନ କରି ଥିଲେ ଇଂରେଜମାନେ ଅସ୍ତ୍ର ଧରିବାକୁ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ; ବର୍ତ୍ତମାନ କ୍ଲାଇବଙ୍କର ଅଳ୍ପମାତ୍ର ପରାକ୍ରମ ଦେଖି ଭୀତ ହେଲେ, ଆଉ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ସାହସ ଅଶ୍ରେୟ ନାହିଁ । ସକ୍ରିୟ ଚେଷ୍ଟା ଦେଖିବାକୁ ଲାଗିଲେ, ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସେହି ଇଚ୍ଛା । ଫେରୁଥିବା ମାସ ୯ ଭାରିଖରେ ସଜ୍ଜପକ୍ଷ ସାକ୍ଷରତ ହେଲା ।

ଏହି ସଜ୍ଜ ଦ୍ୱାରା ଇଂରେଜମାନେ ସମସ୍ତ ପୂର୍ବାଧିକାର ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଗତ ବରଷ ଯୁଦ୍ଧରେ ସୁବାଦାର ଯେ ସମସ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ କ୍ଷତି କରି ଥିଲେ ସେ ସମସ୍ତ ଧରି ଦେଲେ । ଏହା ଶୁଦ୍ଧ ଇଂରେଜମାନେ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଗ ଓ ଟଙ୍କଶାଳ ନିର୍ମାଣ କରିବାକୁ ଆଦେଶ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । କ୍ଲାଇବ କାଲିକତା, ଅନୁଗତ ବିବେଚନା କରି ଦେଶାତ୍ମ ସେନାମାନଙ୍କର ଦୁର୍ବଳତା ଏକ ଦୁର୍ଗ ନିର୍ମାଣ କରିବାକୁ ଅଭ୍ୟାସ କଲେ; ଯେତେ-

ବେଳେ ସେ ନକସା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିନ୍ତି ତେବେବେଳେ ତହିଁରେ ବେତେଟଙ୍କା ବ୍ୟୟ ଦେବ ଭାଦ୍ରା ଜାଣି ନ ଥିଲେ । ପରେ ସେଥିରେ ଦୁଇକୋଟି ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟ ହେଲା । ସମ୍ପ୍ରତି ସେ ଦୁର୍ଗ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଛି ସେହି କ୍ଳାଭବସାହେବଙ୍କ ନିର୍ମିତ ଦୁର୍ଗ; ଅଗଷ୍ଟମାସ ୧୯ ଭାରତରେ ଟଙ୍କାମଧ୍ୟ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା ।

ଏହି ସମୟରେ ଫ୍ରାନସ ଓ ଇଂଲଣ୍ଡମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧବାର୍ତ୍ତା ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଉପ-ସ୍ଥିତ ହେଲା । କ୍ଳାଭବ ସୁବାଦାରଙ୍କ ଅନୁମତି ଗ୍ରହଣ କରି ଚନ୍ଦନନଗର ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ବାସନାକଲେ; ମାତ୍ର ଏହି ବିଷୟରେ ସୁବାଦାରଙ୍କୁ ଯେତେଥର ପତ୍ନୀ ଲେଖିଲେ କୌଣସି ଥର ଉଚିତଉତ୍ତର ପାଇଲେ ନାହିଁ । ଶିରଜଉଦ୍ଦୌଲ୍ଲା କେବଳ ଉପୁପ୍ରୟୁକ୍ତ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସହିତ ସଜ୍ଜସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ, ଭାଦ୍ରାଙ୍କର ଅନ୍ତଃ-କରଣ ସେପରି ଥିଲା ନାହିଁ । ଅବଶେଷେ ଏଡମିରଲ ଓୟ୍ ଟସନ ସାହେବ ଲେଖିଲେ “ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଯେତେ ସୈନ୍ୟ ଆସିବାର କଥା ଥିଲା ସମସ୍ତ ଆସିଅ-ଛିନ୍ତି, ଆପଣ ଯେବେ ଫରାଶିମାନଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଅନୁମତି ନ ଦେବେ, ତେବେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଆପଣଙ୍କ ରାଜ୍ୟରେ ଏମନ୍ତ ଯୁଦ୍ଧାନଳ ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳିତ କରିବୁଁ ଯେ, ସମସ୍ତ ଗଙ୍ଗାଜଳରେ ଭାଦ୍ରା ନିଭବ ନାହିଁ” । ଶିରଜଉଦ୍ଦୌଲ୍ଲା ଶ୍ରୀତ ହୋଇ ଲେଖିଲେ “ଆପଣମାନଙ୍କର ଯାହା ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତୁ” କ୍ଳାଭବ ଏହି ଉତ୍ତରକୁ ଫରାଶିମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାର ଅନୁମତି ଗଣନା କରି ନେଲେ ଏବଂ ସୁଲ ଓ ଜଳ ସେନାଦ୍ୱାରା ଚନ୍ଦନ ନଗର ଆକ୍ରମଣ ଓ ଅଧିକାର ଓ ତତ୍ତ୍ୱତ୍ୟ ଫରାଶି-ମାନଙ୍କୁ ବନ୍ଦୀ କଲେ ।

ଚନ୍ଦନନଗରର ପରାଜୟବାର୍ତ୍ତା ଶୁଣି ଶିରଜଉଦ୍ଦୌଲ୍ଲାଙ୍କର କ୍ରୋଧ ଉତ୍ତେ-ଜିତ ହୋଇ ଉଠିଲା । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ କରିବାକୁ ସାହସ ଅଭାବିଲା ନାହିଁ । ସେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଦୁର୍ଦ୍ଦର୍ଶ ଜ୍ଞାନ କରି ଅନ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିଥିଲେ । ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଦୂର କରି ଦେବା ପାଇଁ ଫରାଶି ସେନାପତି ବୃଷୀକୁ ପଡ଼ିଲେଖନ୍ତି । ସେହି ସକଳ ପଡ଼ି କ୍ଳାଭବଙ୍କ ହସ୍ତରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ଆଉ ଫରାଶିମା-ନଙ୍କର କାଶିମବଜାର କୋଠିର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଲକ୍ଷାହେବଙ୍କୁ ଯେ ପଡ଼ିଲେଖନ୍ତି ଭାଦ୍ରାମଧ୍ୟ କ୍ଳାଭବଙ୍କ ହସ୍ତରେ ପଡ଼ିଥିଲା; କ୍ଳାଭବ ବୁଝିଥିଲେ ଲକ୍ଷାହେବ ବଙ୍ଗଳା ଦେଶରେ ଥିଲେ ଆପଣା ପକ୍ଷରେ ଅନେକ ଦାସିବାର ସମ୍ଭାବନା; ଏଥିରୁ ଲକ୍ଷାହେବଙ୍କୁ ଦୂର କରି ଦେବା ପାଇଁ ଶିରଜଉଦ୍ଦୌଲ୍ଲାଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ । ଶିରଜ କ୍ଳାଭବସାହେବ-ଙ୍କ ଅଦେଶ ଅବଜ୍ଞା କରିବାକୁ ସାହସୀ ନ ହୋଇ ଲକ୍ଷାହେବଙ୍କୁ ଦୂର କରି ଦେଲେ, ମାତ୍ର ଗୋପନେ ଲକ୍ଷାହେବଙ୍କ ସମୀପକୁ ଅନେକ ଅର୍ଥ ସହିତ ପଡ଼ି ପଠାଇଲେ ଯେ “ଆପଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାଉନ୍ତୁ ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଆପଣଙ୍କୁ

ଜବା ଯିବ” । ଲକ୍ଷାଦେବ ଭଉର ଦେଲେ “ଅମ୍ଭେ ଯଥାର୍ଥ କହୁ ଅଛୁ, ଆମକୁ ଆଉ ଅସିବାକୁ ଦେବ ନାହିଁ ଅପଣଙ୍କ ସହୁଅ ଆମ୍ଭର ଏହି ଶେଷ ଦେଖା” ।

ସୁବାଦାରଙ୍କର ଅଭ୍ୟାସର କ୍ରମେଃ ଚାକି ଦେବାରୁ ରାଜ୍ୟର ପ୍ରଧାନ, ଲୋକମାନେ ସେଥିରୁ ଉଷା ପାଇବା କାରଣ ତେଣୁ କରବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେହି ଚକ୍ରାନ୍ତକାରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିପୁଳ ଧନପତି ଜଗତଶେଠ, ସୁବାଦାରଙ୍କ ସବାଧିକାରୀ ରଜା ରାମଚରଣ, ସେନାପତି ମିରଜାପର, ଉମାଇଗୁଦ ଓ ଖୋଜାବଜ୍ର ନାମକ ୨ଜଣ ବଣିକ ପ୍ରଧାନ ଅଟନ୍ତି । ଏମାନେ ଶିରଜଉଦୌଲଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟଦ୍ରଷ୍ଟା କରି ମିରଜାପରଙ୍କୁ ସୁବାଦାସ ପଦରେ ଅଭିଷିକ୍ତ କରିବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲେ । ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କାରଣ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଠାକୁ ଗୋପନରେ ଦୂତ ପ୍ରେରଣ ଦେଲେ ।

ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ବ୍ୟାପ ଛନ୍ଦିଥିଲା ଯାକହ ବାଲକସ୍ଵରାବ ଅସ୍ଥିରମତି ନବାବ ସିଂହାସନରେ ଅରୁଣ ଥିବେ, ତାକହ ସେମାନେ ନିର୍ଭୟ ହୋଇ ପାରବେ ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ କ୍ଲାଉବ ଚକ୍ରାନ୍ତକାରମାନଙ୍କର ପତ୍ର ପରମାହ୍ଲାଦରେ ପ୍ରବଣ କଲେ । ମୁରଶିଦାବାଦସ୍ଥିତ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ମୁକ୍ତାର ଓପ୍ପାଟସାଦେବଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଚକ୍ରାନ୍ତ ଚଳିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଚକ୍ରାନ୍ତ ବିଷୟ ସମସ୍ତ ସ୍ଥିର ହୋଇଅଛି, ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଉମାଇଗୁଦ କହିଲେ, ଆମକୁ ନିଶ୍ଚୟ ଟଙ୍କା ଦେବାକୁ ଦେବ, ନୋହିଲେ ଆମ୍ଭେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ସୁବାଦାରଙ୍କୁ କହିଦେବୁଁ । ଉମାଇଗୁଦ ଏହି ବିଷୟ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଚକ୍ରାନ୍ତକାରମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣଦନ୍ତ ଦେବାର ସମ୍ଭାବନା; ଏଥିକୁ ଓପ୍ପାଟ ସାଦେବ ଏକଥା ଶୁଣି ଅଭ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାକୁଳିତ ହେଲେ ଓ ଅବଳମ୍ଭେ କ୍ଲାଉବ ସାଦେବଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଜଣାଇଲେ । ପରେ କ୍ଲାଉବ ପକ୍ଷ ପାଇ ପ୍ରଥମେ କହୁଛୁ ବ୍ୟାକୁଳିତ ହେଲେ; ମାତ୍ର ସେ ରାଜନୀତି ଓ ଯୁଦ୍ଧ-କୌଶଳରେ ଯେଉଁ ନିପୁଣ ଥିଲେ ଶଠତା ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ତହିଁରୁ ଉଣା ନ ଥିଲେ । ସେ ବବେଚନା କଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଉମାଇଗୁଦ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମ୍ମତହୋଇ ପଶ୍ଚାତ୍ ତାହାକୁ ଫାଙ୍କଦେବା ବଡ଼ କଠିନ ଦେବ ନାହିଁ । ଚନ୍ଦନୁସାରେ ସେ ଶେର ଓ ଲେହନ ଦୁଇଖଣ୍ଡ କରାଇନାମା ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲେ । ଶେର ପତ୍ର ଯଥାର୍ଥ ଲେହନ ପକ୍ଷ କେବଳ ଉମାଇଗୁଦକୁ ଫାଙ୍କ ଦେବାଲାଗି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା । ଲେହନ ପକ୍ଷରେ ଉମାଇଗୁଦକୁ ୩୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଦେବାର କଥା ଲେଖା ଗଲା, ଶେର ପତ୍ରରେ ଉମାଇଗୁଦଙ୍କ ନାମ ମଧ୍ୟ ରହିଲା ନାହିଁ । ସେହି ଦୁଇ ପକ୍ଷ ସ୍ଵାକ୍ଷରକ ହେଲା, ମାତ୍ର ଏଡ଼ମିରଲ ଓପ୍ପାଟସନ ସାଦେବ କେବଳ ଶେର ପତ୍ରରେ ସ୍ଵାକ୍ଷର କଲେ ।

ଲେହେ ପତ୍ରରେ ସ୍ପାଷ୍ଟର କଲେ ନାହିଁ । ଧୂର୍ତ୍ତିଶ୍ରେୟଶୀ କ୍ଳାଉବଙ୍କର କୌଣସି କର୍ମ ଅସାଧ୍ୟ ଥିଲା ନାହିଁ, ସେ ଲେହେ ପତ୍ର ଜାଲ କଲେ ।

ଏ ଉତ୍ତରେ ସମସ୍ତ ଆୟୋଜନ ସ୍ଥିରହୁଅନ୍ତେ ଓୟୁଟସନ ସାଦେବ ଗୃପ୍ତରେ ମୁରଶିଦାବାଦରୁ ପଳାୟନ କଲେ । କ୍ଳାଉବ ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରେ ଧାବତ ଦେଲେ ଏବଂ ସୁବାଦାର ନିକଟକୁ ଏକପକ୍ଷ ଲେଖିଲେ । ସୁବାଦାର ପକ୍ଷପାତ ସୈନ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ପୂର୍ବକ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାପାଇଁ ଆସିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ୧୮୫୭ ସା-ଲର ଜୁନମାସ ତା ୨୧ ରଖରେ ସୈନ୍ୟମାନେ ଆସି ପଳାଶିଠାରେ ଶୁଭୁଣୀ କଲେ; ମିରଜାଫରଙ୍କ ସହିତ ବନୋବସ୍ତ ଥିଲା ଯେ, ସେ ସୁବାଦାରଙ୍କପକ୍ଷ ପରିତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରେ ଇଂରାଜମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଚିଲିତ ହେବେ; ମାତ୍ର ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହାଙ୍କର ଦେଖା ନାହିଁ । କ୍ଳାଉବ ଭାବ ଅସ୍ଥିର ଦେଲେ ଓ ମିରଜାଫରଙ୍କ ନିକଟକୁ ବାରମ୍ବାର ପତ୍ର ପଠାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ ମାତ୍ର ଜାଫର ଆଶା ଛାଡ଼ି ଆସିବାର କୌଣସି କଥା ଲେଖିଲେ ନାହିଁ । କ୍ଳାଉବ ବିଷମ ସଙ୍କଟରେ ପଡ଼ିଲେ, ନିଜର ଓ ସୁବାଦାରଙ୍କ ସୈନ୍ୟସଂଖ୍ୟା ବିବେଚନାକରି ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ବ୍ୟାକୁଳ ହେଲେ, ସୁବାଦାରଙ୍କର ସୈନ୍ୟସଂଖ୍ୟା ୬୦ ସହସ୍ର ଥିଲା, କ୍ଳାଉବଙ୍କର ୩ ସହସ୍ର ମାତ୍ର । ଏକ୍ଷେସେ କଣ କରିବାକୁ ହେବ ସ୍ଥିର କରି ନ ପାରି ରଣ ସମିତ * ଆହ୍ୱାନ କଲେ । ଅଧିକାଂଶ ସୈନ୍ୟାଞ୍ଚଳ ଯୁଦ୍ଧ ନ କରିବାପାଇଁ ପତ୍ରମର୍ଶଦେଲେ । ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଅନ୍ୟସେନାପତି ଦେଲେ ଅବଶ୍ୟ ପଳାୟନ କରନ୍ତେ; ମାତ୍ର କ୍ଳାଉବ ଅନ୍ୟଥାତୁର ଲେକଥିଲେ; ଆପଦ ସମୟରେ ତାହାଙ୍କର ସାହସ, ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଓ ଜ୍ଞାନ ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ । କ୍ଳାଉବ ସିଂହରୁ ବାହାର ସାମାପବର୍ତ୍ତୀ କେତୋଟି ଆମ୍ବରୁର ଶତ୍ରୁକୁ ଗମନ ଓ ଉପବେଶନପୂର୍ବକ ପ୍ରଗାଡ଼ ଚିନ୍ତାରେ ନିମଗ୍ନ ହେଲେ । ସେଠାରୁ ଶିବିରକୁ ଫେରି ଆସି ଶତ୍ରୁପକ୍ଷ ଅନୁମତ କରିବାପାଇଁ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଆଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ତହିଁ ଅରଦନ ଶଙ୍ଖାନଦୀ ପାରଦୋଇ ଯାର ରଜନୀସମୟରେ କ୍ଳାଉବଙ୍କ ସୈନ୍ୟମାନେ ପଳାଶିର ସମାପବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ଅମ୍ବବଶିଷ୍ଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଉତ୍ତରାରେ ସେ ଗୁଡ଼ି କ୍ଳାଉବଙ୍କର ନିଦ୍ରା ଦେଲା ନାହିଁ । କରୁପେ ବଂଶଜଗୁଣ ଅଧିକ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରିବେ ଏହା ଭାବ ଅସ୍ଥିର ଦେଲେ । ପରିଣାମ ଫଳ ସ୍ଥିର କରି ନ ପାରି ତାହାଙ୍କର ଅଟଳ ସାହସ ବିଚଳିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

* ପ୍ରମାନ ଦେନାପତି, ଯୁଦ୍ଧ ବନ୍ଦବୀ ରୀତି କି ନା ବରାବର କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହେଲେ ଅଧିକୃଷ୍ଟ ସୈନ୍ୟାଞ୍ଚଳମାନଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଯେ ସଙ୍ଗ ବନ୍ଦୀ ତାହାକୁ ଇଣ୍ଡିଆନ କୋଲୋନୀୟ ।

ଏଣେ ଶିରଜଉଦ୍ଦୌଲ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱର୍ଗରେ ନିଦ୍ରାଚାୟିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଅସନ୍ନ ସମ୍ରାଟ ଉଦ୍ଦେଶେ ତାହାଙ୍କର କାମକ୍ରୋଧାଦି ଉପସଙ୍କୁଳହୃଦୟ ଆକ୍ରମଣ ଦେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଏହିରୂପେ ଜୁନମାସ ୨୨ ତାରିଖ ରଜନୀସହିତ ଭାରତଦୁଃଖବିଭବସ୍ୟ ପ୍ରଭାତ ହେଲା । ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ଦେବାମାତ୍ରଙ୍କେ ଅଗ୍ନିସ୍ତମାନଙ୍କ ନିନାଦଦ୍ୱାରା ପଳାଶି କମ୍ପିତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ପ୍ରଥମରେ ସୁବାଦାରଙ୍କ ସେନାମାନେ ପ୍ରବଳରୂପେ ଅସ୍ତ୍ରଶୂଳନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହିରୂପେ ମଧ୍ୟାହ୍ନପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ଯୁଦ୍ଧ ଦେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଉତ୍ତରରେ ଅସରାଏ ବରଷାଦେବାରୁ ସୁବାଦାରଙ୍କ ବାରୁଦ ସଜ୍ଜା ଭଗ୍ନିଗଲା ତେଣୁ ତାହାଙ୍କର ସେନାମାନେ ନିସ୍ତେଜ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଏମନ୍ତସମୟରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଲାଯାଇ ସୁବାଦାରଙ୍କ ସେନାପତି ମୀର ମଦନକୁ ସାପାତକ ଆଘାତ କଲା । ସେ ଅବଳମ୍ବେ ପଶ୍ଚାତ୍ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ; ସୁବାଦାର ଅଭ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାକୁଳ ହେଲେ ଓ ଚକ୍ରାନ୍ତବିଷୟ ବୁଝିପାରିଲେ ଏବଂ ମୀରଜାଫରଙ୍କୁ ଜାଣି ଆପଣାର ଉତ୍ତୀଷ୍ଟ ତାହାଙ୍କ ପଦତଳେ ଦେଇ ବିନାଭଗ୍ନବରେ କହିଲେ “ଆପଣ ଆମ୍ଭର ସମସ୍ତ ଦୋଷ କ୍ଷମା କରନ୍ତୁ ଓ ଆମ୍ଭ ମାତାମହଙ୍କୁ ଧ୍ବରଣ କରି ଆମ୍ଭପ୍ରତି ସଦୟ ହେଉନ୍ତୁ” ବିଶ୍ୱାସପାତକ ମୀରଜାଫର କହିଲେ “ଅଦ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧ ବନ୍ଦ କରାଯାଉ ଜଗନ୍ନାଥର କଲେ କଲ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧବରାଧାର ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ ଦୂରକର ଦିଅଯିବ” । ସୁବାଦାର ଭହିଁରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ ଓ ଯୁଦ୍ଧ ସୁଗତି କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେବାରୁ ସେନାମାନେ ଅନିଚ୍ଛାପୂର୍ବକ ନିବୃତ୍ତ ହେଲେ ଓ ଛନ୍ଦଭିନ୍ନ ହୋଇ ପଳାୟନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ, ଏହି ସ୍ୱଯୋଗରେ ମୀରଜାଫର ସମସ୍ତ ସୈନ୍ୟସହିତ ସୁବାଦାରଙ୍କ ଶିବର ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ପଶି ଲେଖାନ୍ତି, ମାତ୍ର ସେହି ପକ୍ଷ କ୍ଲାଇବ ପାଇଥିଲେ ନାହିଁ, ସୁବାଦାରଙ୍କ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା କ୍ଲାଇବଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ପଡ଼ିସ୍ୱରୂପ ହୋଇଥିଲା । କ୍ଲାଇବ ଧାବିତ ହେଲେ, ମୀରଜାଫର ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କସହିତ ମିଳିତ ହେଲେ, ଅଳ୍ପସମୟ ମଧ୍ୟରେ ସୁବାଦାରଙ୍କ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରାଜୟ ହେଲା ।

ଏହିଯୁଦ୍ଧରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ୨୨ ଜଣ ସୈନ୍ୟ ହତ ଓ ୫୦୦ ଶା ଆହତ ଏବଂ ସୁବାଦାରଙ୍କର ୫୦୦ ଶା ନିଧନ ହାସ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ମୀରଜାଫର ବିଶ୍ୱାସପାତକଭାବରଣ କରି ନ ଥିଲେ ସୁବାଦାରଙ୍କର ପରାଜୟର ସମ୍ଭାବନା ଥିଲା ନାହିଁ ।

ପରଦିବସ ପ୍ରାତଃକାଳେ ମୀରଜାଫର ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଶିବରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେ ପ୍ରକାଶ୍ୟରୂପେ କୌଣସି ସାହସ୍ୟ କରିଥିଲେ ନାହିଁ

ବୋଲି ତାହାଙ୍କର କିଛି ଶକ୍ତି ଥିଲା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମାତ୍ର କ୍ଳାନ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ଶକ୍ତି ବଢ଼ି ଯାଇଥିଲା । କ୍ଳାନ୍ତ ପ୍ରଥମେ ସମ୍ପର୍କନାକର ବଙ୍ଗ ବଦାର ଉଡ଼ିଯିବାକୁ ସୁବାଦାର ବୋଲି ତାହାଙ୍କୁ ଅଭିବାଦନ କଲେ ।

ଏଣେ ଶିଶୁକରୁଦୌଳ ପଲ୍ଲୀ ବଗିଚାରୁ ପଲ୍ଲୀ ମୁରୁଖିଦାବାଦରେ ଉପସ୍ଥିତ ଦେଲେ । ଏଠାରେ କି କରବା ଉଡ଼ି, ବନ୍ଦୁ କରବାପାଇଁ ମନିଷୀ ନକ୍ସା ପରାମର୍ଶ ମାଗିବାରୁ ସେମାନେ ପଲ୍ଲୀ ଯିବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ । ତତ୍ତ୍ୱ ସୁବାଦାର ରଜନୀୟୋଗେ ଅପଣା ଶ୍ରୀ ଓ କନ୍ୟା ସହୁତ ଗୋଟିଏ ଶୁଦ୍ଧ କୌତାରେ ଅବେଦନ କରି ପଲ୍ଲୀୟୁକ କଲେ । ତାହାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଥିଲା ଯେ, ପାଟନାରୁ ଯାଇ ଚିତ୍ରରାଜ୍ୟରେ ଯେନ ପଲ୍ଲୀ ଲକ୍ଷ୍ୟଦେବଙ୍କର ଅଶ୍ରୁ ନେବେ । ସେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ଦେଲେ । ସେ ସ୍ଥାନରେ ଅପଣାର ଶ୍ରୀ ଓ କନ୍ୟାପାଇଁ ଅଳ୍ପପାତ କରିବା କାରଣ ଏକ ପଲ୍ଲୀର କୁଟୀରରେ ଉପସ୍ଥିତ ଦେଲେ । ପୂର୍ବେ ଶିଶୁକରୁଦୌଳ ସେହି ପଲ୍ଲୀର ପ୍ରତି ଅଭ୍ୟାସ କରିଥିଲେ, ସମ୍ପ୍ରତି ସେହି ପଲ୍ଲୀର ତାହାଙ୍କୁ ଚିତ୍ରରାଜ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧ୍ୟତାମାନଙ୍କୁ ସମ୍ପାଦ ଦେଲେ । ତେଣୁ ସୁବାଦାର ବନ୍ଦୁ ଦୋର ମୁରୁଖିଦାବାଦକୁ ଅଣାଗଲେ । ଶିଶୁକରୁଦୌଳ ତାହାଙ୍କୁ ଶୋଭିତ ଭାବରେ ପ୍ରାଣ ରକ୍ଷା କଲେ, ମାରିବା ପାଇଁ ମନରେ ମଧ୍ୟ କରୁଣା ସମ୍ଭାବି ହୋଇଥିଲା, ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କର ପାତ୍ର ପ୍ରତି ମିତ୍ରତା, ଦାତବ ପଠାଇ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରାଣ ସଂରକ୍ଷଣ କରନ୍ତି । ସେହି ପାତ୍ରାଗ୍ରା ଦାତବର ନାମ ମହାଦେବ । ଅଳ୍ପବର୍ଷର ଏହାକୁ ପ୍ରତିପାଳନ କରିଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ତାହାଙ୍କୁ ଦୌରାନ୍ତ ପ୍ରାଣସଂହାର ଦ୍ୱାରା ଦୃଢ଼ତା ସ୍ୱୀକାର କଲେ ଯେଉଁ ଶିଶୁକରୁଦୌଳଙ୍କ ମୃତ ଦେହ ଶୁଦ୍ଧ ଶୁଦ୍ଧ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୋର ଦସ୍ତା ପୁଣ୍ୟରେ ବଦଳି ସ୍ଥାନକୁ ଗାତ ଦେଲେ ।

ମାରିବାପାଇଁ ସୁବାଦାଙ୍କ ପଦରେ ଅଭିଷେକ ମହାଦେବଙ୍କୁ ସମ୍ପାଦ ଦେଲେ । କ୍ଳାନ୍ତ ସ୍ୱର୍ଗ ତାହାଙ୍କର କରି ଧାରଣ କରି ତାହାଙ୍କୁ ମିତ୍ରାସନରେ ବସାଇଲେ ଓ ବଙ୍ଗ, ବେହାର ଏବଂ ଉଡ଼ିଶା ଏହି ତିନି ପ୍ରଦେଶର ସୁବାଦାର ବୋଲି ଅଭିବାଦନ କଲେ । ପରେ ସମ୍ପ୍ରଦେଶମାନଙ୍କୁ ସମ୍ପାଦନ କରି କହିଲେ “ଅପଣାଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ପ୍ରଭାବରୁ ମୁକ୍ତି ଦୋର ଉଦ୍ଧୃତ ପ୍ରାପ୍ତ ଦେଲେ; ତେଣୁ ଉଦ୍ଧୃତମାନଙ୍କର ଅଭ୍ୟାସ କରନ୍ତୁ” । ଅଳ୍ପକାଳ ମାରିବାପାଇଁ, କ୍ଳାନ୍ତ, ଉଦ୍ଧୃତମାନଙ୍କୁ ସମ୍ପାଦନ ଓ ମୁକ୍ତି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପ୍ରଦାନ ଏକମିତ୍ର ଦୋର ଧର୍ମାତ୍ମା

• କ୍ଳାନ୍ତ ପଦେଶୀ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ତାହାଙ୍କୁ ଦେଲେ, ସେ ମନୁ ନାମକ ଲେଖକଙ୍କ ଦେହରେ, ଅପଣାଙ୍କ ସେହି ସମ୍ପାଦନା ଦ୍ୱାରା ଦେଲେ ।

ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ । ମାତ୍ର ସେମାନେ ସେ ସ୍ଥାନରୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଗୋଷ୍ଠୀ ୨ କୋଟୀରୁ ଅଧିକ ଦେଖିଲେ ନାହିଁ । ମୁସଲମାନ ଇତିହାସ ଲେଖକମାନେ ବୋଲନ୍ତି, ଏହା କେବଳ ବାହ୍ୟ ଧନାଗାର; ମାତ୍ର ଏହା ଶୁଦ୍ଧ ଗୋଟିଏ ଅନ୍ତଃସ୍ଥର ଧନାଗାର ଥିଲା, କ୍ଲାଉବ ତାହାର ସନ୍ତାନ ପାଇଁ ନାହାନ୍ତି । ସେ ସ୍ଥାନରେ ୮ କୋଟୀ ମୁଦ୍ରା ସଂଗୃହୀତ ଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଉମାଇଗୁନ ଟଙ୍କାର କଥା ଉତ୍ଥାପନ କଲେ, ତାହାକୁ ଲେହନ ପତ୍ର ଦେଖାଇ ଫାକ ଦିଆଗଲା । ଏକଥା ଯେ କେତେଦୂର ନ୍ୟାୟାନୁମୋଦିତ, ତାହା ପାଠକମାନେ ବୁଝନ୍ତୁ ।

ମୀରଜାଫର ଶାହ ପାଇଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ସକଳ ପ୍ରକାଶ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ସତ୍ୟର ସମୟରେ ମୀରଜାଫର କ୍ଲାଉବଙ୍କ ସମୀପରେ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ହୋଇଥିଲେ “ଆମେ ଆମ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି-ବିଷୟରେ ସହାୟ ହେଲେ ଆମେ ଆପଣଙ୍କୁ ଓ ଇଂରେଜ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କୁ ଅନେକ ଟଙ୍କା ଦେବୁଁ” । କ୍ଲାଉବ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି ଟଙ୍କା ମାଗି ବସିଲେ । ଏଣେ ମୀରଜାଫରଙ୍କର ସସ୍ଥାନ ଥିଲା ନାହିଁ ଯେ, ସେ ତାହା ଦେଇ ନିଷ୍ଠୁରଲ୍ଲଭ କରପାରବେ । ପ୍ରଥମେ ସେ କେତେ ଟଙ୍କା ଦେବାରୁ ତାହା ଇଂରେଜମାନେ ଏହି-ରୂପେ ବିଭାଗ କଲେ ନେଲେ, ଯଥା; କ୍ଲାଉବ ୨,୮୦,୦୦୦ ବଲ୍ଲିକତା ଗରୁଡ଼ିର ପାଇଁ କ୍ଲାଉବ ୨,୮୦,୦୦୦ ଏହା ଛଡ଼ା ମୀରଜାଫର କ୍ଲାଉବଙ୍କୁ ୧,୫୦,୦୦୦ ପାରଭୋଷିକ ସ୍ୱରୂପ ଦିଅନ୍ତି । ବଲ୍ଲିକତାର କୌନସିଲର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଦସ୍ୟ ୨,୪୦,୦୦୦ ଟଙ୍କା ଲେଖାଏଁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଏତଦ୍ୱାରା ହିଃପିଟିଠାରୁ ଶାଳଗ୍ରାମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଇଂରେଜ ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ପ୍ରଣାମୀ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଏଥିରେ ଯେ ଇଂରେଜମାନେ ତୁଷ୍ଟ ହେଲେ ଏମନ୍ତ ନୁହଇ, ବିବେଚନା କଲେ ଏହା କେବଳ ଆତମନ ମାତ୍ର । ପଶ୍ଚାତ୍ତଲ୍ଲଖିତ ଟଙ୍କା ସକଳ ଦେବା ପାଇଁ କରାଚରପତ୍ରରେ ଲେଖା ଥିଲା । ତାହାର ହସାବ ଏହି —

ଶିଶୁଜତ୍ୱଦୌଳ କଲିକତା ଅକ୍ରମଣହେତୁ କଲିକତା ଷଡ଼ମୁରାଜା ବାବୁ		ଟ ୧,୦୦,୦୦୦.୦୦
”	” ଇଂରେଜ ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କର ଟ	୫୦୦୦.୦୦
”	” ଦେଶୀୟ ”	ଟ ୨୦୦୦୦.୦୦
”	” ଅରମାଣୀମାନଙ୍କର	ଟ ୭୦୦୦.୦୦
ଗାଏ		ଟ ୧୩୫୦୦୦.୦୦

ଏହି ସମସ୍ତ ନଗଦ ଟଙ୍କା ଶୁଦ୍ଧ କରାଚର ପତ୍ରରେ ଆକ୍ରମ ପଣ ଥିଲା ଯେ,

କଲିକତାଠାରୁ କୁଲି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ସ୍ଥାନ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଜମିଦାରୀ
ହେବ । ଫରାଶିମାନେ କଦାଚ ବଙ୍ଗଳାରେ ପଶି ପାରୁବେ ନାହିଁ ।

—୦୦*୦୦—

ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

୧୭୫୪ ସାଲେ ଗୁଡ଼ିହାଟ୍ କୃତ ସନ୍ଧିରେ ଏପରି କରା ଥିଲା ଯେ,
ଭାରତବର୍ଷୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କମଧ୍ୟରେ ପରସ୍ପର ଯୁଦ୍ଧ ହେଲେ ଭାରତବାସୀ ଇଂରେଜ
ଓ ଫରାଶିଜାତି ତହିଁରେ ହାତ ଦେବେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଅଧିକକାଳ ଏହି ନିୟମ
ପାଳି ପାରୁନାହିଁ । ଗୁଡ଼ିହାଟ୍ ସଞ୍ଜେଶକୁ ଯାତ୍ରା କରନ୍ତେ ଇଂଲେଜମାନେ
ସୁନାବାର ମହମ୍ମଦୀଲଙ୍କ ସପକ୍ଷରେ ଅସ୍ତ୍ରଧାରଣ କଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଦେଖାଦେଖି
ଫରାଶିମାନେ ମଧ୍ୟ ରାଜାସାହେବଙ୍କର ସହାୟତା କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ ।
ଅବଶେଷରେ ଏପରି ହୋଇ ପଡ଼ିଲା ଯେ, ମହମ୍ମଦୀଲ ଓ ରାଜାସାହେବ
ନିତାନ୍ତ ଉପଲକ୍ଷର ପାତ୍ର ହେଲେ । ପ୍ରକୃତ ଫରାଶି ଓ ଇଂରେଜ ଏ ଉଭୟଙ୍କ
ମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

୧୭୫୬ ସାଲେ ଯେତେବେଳେ ଇଙ୍ଗରାଜ ଓ ଫରାଶି ଜାତିର ଇସ୍ମିର-
ପର ଯୁଦ୍ଧସମ୍ବାଦ ଭାରତବର୍ଷରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ, ତେତେବେଳେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟବାସୀ
ଇଂଲେଜ ଓ ଫରାଶି ଉଭୟ ଜାତିର ଅଳ୍ପ ମାତ୍ର ସୈନ୍ୟ ଥିଲେ, ତଥାପି ସେ-
ମାନେ ବୀର ଦମନ ନିମନ୍ତେ ସେହି ଅଳ୍ପସଂଖ୍ୟକ ସେନା ଘେନି ମଧ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେ-
ତ୍ରରେ ଦେଖା ଦେଲେ । ଫରାଶିମାନଙ୍କର ପକ୍ଷ ବୋଲି ଇଂଲେଜମାନେ ଓପ୍ପାଣ୍ଡି-
ୟାସ ଗ୍ରାମ ଦଖଲ କରି ଦେଲେ । ଫରାଶିମାନେ ମଧ୍ୟ ଜାଣିବରଣ ଉତ୍ସାହ କରି
ତାହାର ପରିଶୋଧ କଲେ । ମାତ୍ର ଏଥିରେ ସେମାନଙ୍କର କଡ଼ାଏ ମଧ୍ୟ
କ୍ଷତି ହେଲା ନାହିଁ, କେବଳ ମଧ୍ୟରେ ପଡ଼ି ଦେଖାୟିଲେକମାନଙ୍କର
ସବାଜାଣ ହେଲା । ଏଉତ୍ତରେ ଫରାଶିମାନେ ତ୍ରିରୁଷ୍ଟନାପତ୍ତି ଅନ୍ତମଣ
କରନ୍ତେ ଇଂରେଜଙ୍କ କାପ୍ରାନ କାଲିଅଜ ଯାଇ ତାହାର ଉତ୍ତାର ସାଧନ କଲେ
ଏହିରୂପେ ବହୁଦିନ ଗତ ହୁଅନ୍ତେ କାଉଶ ଲାଲି ୧୭୦୦ ଗୋଡ଼ା ସହିତ
ଫ୍ରାନ୍ସରୁ ଆସି, ୧୭୮୮ ସାଲ ଏପ୍ରେଲ ମାସର ଶେଷ ଭାଗରେ ଭାରତବର୍ଷରେ
ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଲାଲିଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷର ବାସସ୍ଥାନ ଆୟୁର୍ଲିଙ୍ଗ, ଗୋଟାଏ
ରଞ୍ଜିତପୁର ସମୟରେ ସ୍ବଦେଶ ଇ୍ୟାଗ କରି ଫ୍ରାନ୍ସରେ ବାସ କରନ୍ତି । ଲାଲି
ସାହସ, ଉଦ୍ୟୋଗ ଓ ଅଗ୍ରଦୃ ପ୍ରଭୃତି ଗୁଣରେ ସେନାପତି ପଦର ଉପଯୁକ୍ତ
ପାତ୍ର ଥିଲେ । ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଓ ବିମୁଗ୍ଧକାରିତା ଗୁଣର ନିତାନ୍ତ ଅପ୍ର-
ତ୍ନ ଥିଲା । ଅଧୀନସ୍ଥ ଲେକମାନଙ୍କ ପ୍ରତି କି ପ୍ରକାର ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ

ହୁଏ ତାହା ସେ ଜାଣୁ ନ ଥିଲେ । ଫ୍ରାନ୍ସରୁ ତାହାଙ୍କର ଏପରି ସମ୍ଭାର କନ୍ଦି-
ଥିଲା ଯେ, ପଟୁଞ୍ଚେଶ୍ୱର କର୍ମାଧ୍ୟକ୍ଷମାନେ ସମସ୍ତେ ଅଭଦ୍ର ଓ ସେମାନେ ବୋମ୍ବା-
ନାଙ୍କର ସବ୍‌ନାଶ ସାଧନ କରି ବିପୁଳ ଅର୍ଥ ଗ୍ରାସ କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ଯାହା ଦେଉ-
ଲାଲ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ମାନ୍ଦିକେ ଇଂରେଜଙ୍କ ନୌସେନାମାନ ଅତ୍ୟନ୍ତରାଜ୍ୟ ପୋକକ
ଜାହାଜକୁ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମରେ ଘୋରତର ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା ମାତ୍ର ଏହି
ନୌଯୁଦ୍ଧରେ କାହାର ବିଶେଷ କ୍ଷତି ହେଲା ନାହିଁ ।

ଲାଲ ବୋଇତରୁ ଓଲାଇ ଅଧିଆଗୋଡ଼ରେ ଫୋର୍ଟସେଣ୍ଟଜେବିଟ ଦୁର୍ଗ
ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ବାହାରିଲେ । ଏପରି ଗୁରୁତର କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ କରିବାକୁ
ଯିବା ସମୟରେ ପୁରୀପର ବିବେଚନା କରିବାର ବିଶେଷ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଥିଲା; ବିପକ୍ଷ
ପକ୍ଷ ସସକ୍ତ ଥିଲେ ଲାଲ ଅବିମୁଗ୍ଧକାରିତାର ଉପଯୁକ୍ତ ଶିକ୍ଷା ପାଇ ଆସନ୍ତେ ।
ଲାଲ ବ୍ୟସ୍ତତାପ୍ରୟୁକ୍ତ ଗମନକାଳେ ଆହାତ୍ୟୁସାମଗ୍ରୀ ନେବାକୁ ବିପ୍ଳୁତ ହୋଇ-
ଥିଲେ, ତେଣୁ ସେନାମାନଙ୍କୁ ଯତ୍ନଶୀଳତା ସଜ୍ଜା ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହୋଇ-
ଥିଲା ଏବଂ ମାର୍ଗମଧ୍ୟରେ ମୂଲିଆ ଅବଶ୍ୟକ ହେବାରୁ ଲାଲ ହିତାହିତ ବିବେ-
ଚନା ନ କରି କି ପ୍ରଧାନ କି ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ସମସ୍ତ ଦେଶୀୟଲୋକଙ୍କୁ ବେଠିୟା ଧରି-
ବାକୁ ଲାଗିଲେ । କୌଣସି ଇତିହାସ ଲେଖକ ଲେଖନ୍ତି, ଏହି କର୍ମ ହେତୁରୁ
ଦେଶୀୟଲୋକମାନେ ଲାଲଙ୍କପ୍ରତି ଯେପରି ବିରକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ସମସ୍ତ ନଗର
ଦଗ୍ଧ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତେଡ଼େ ବିରକ୍ତ ହୁଅନ୍ତେ ନାହିଁ ।

ଫରାଶିମାନେ ଯେତେବେଳେ ସେଣ୍ଟଜେବିଟ ଦୁର୍ଗ ସମୀପରେ ଉପସ୍ଥିତ
ହୁଅନ୍ତି ତେତେବେଳେ ତାହାର ରକ୍ଷାର୍ଥେ ଉପଯୁକ୍ତସେନା ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ ନାହିଁ,
ଯେଉଁମାନେ ଥିଲେ ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ନିତାନ୍ତ ଅକର୍ମଣ୍ୟ, ତେଣୁ ଲାଲିସାହେବଙ୍କୁ ଅତି
କ୍ଳେଶଗ୍ରସ୍ତ କରିବାକୁ ହେଲା ନାହିଁ, ଅଳ୍ପକାଳ ଅବରୋଧର ଉତ୍ତରେ ଲାଲ
ସେଣ୍ଟଜେବିଟ ଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର ଓ ଭୂମିସାହ କରି ଦେଲେ । ସେହିଦିନ ଠାରୁ
ସେଣ୍ଟଜେବିଟର ନାମ ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇଗଲା । ଫୋର୍ଟସେଣ୍ଟଜେବିଟ ଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର
ଉତ୍ତରେ ଲାଲ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲେ, ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କର ନିତାନ୍ତ
ଅର୍ଥ ଅପ୍ରତୁଳ ହୋଇଥିଲା । ପଟୁଞ୍ଚେଶ୍ୱର ଅଧ୍ୟକ୍ଷମାନେ ଲାଲଙ୍କର ଔକ୍ତବ୍ୟ
ହେତୁରୁ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ତାହାଙ୍କୁ ପଛସାଏ ମଧ୍ୟ ଦେବାକୁ ରାଜି ହେଲେ
ନାହିଁ, ଫଳେ ତେତେବେଳେ ସରକାରୀ ତହବିଲ ମଧ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ ଥିଲା । ଲାଲ ପୁରୀ
ସମ୍ଭାର ଅନୁସାରେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷମାନଙ୍କୁ ସରକାରୀ ତହବିଲ ଅପହରଣ ଓ ଅପବ୍ୟୟରୁ
ଅପବାଦ ଦେଲେ । ଅପବାଦ୍ୟମାନେ ମଧ୍ୟ ଏକବାକ୍ୟ ହୋଇ ଘୋରତର
ବିତଣ୍ଡା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଯାହା ହେଉ ପଟୁଞ୍ଚେଶ୍ୱର କୋଷଗୃହରେ ତତ୍ତ୍ୱୋତ୍ତର

ରାଜାଙ୍କ ଲିଖିତ ପତ୍ରାଶ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କାର ଖଣ୍ଡେ ଟୀପ ଥିଲା । ଲାଲ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟ ନ ପାଇ ସେହି ଟୀପ ଲିଖିତ ଟଙ୍କା ଆଦାୟ କାରଣ ବହୁତସେନା ଦେନ ଚଞ୍ଚୋର ଦିଗକୁ ଧାଇଁଲେ; ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ସକାଶ ରସଦ କଣିକାକୁ ପୃଞ୍ଜି ଥିଲା ନାହିଁ; ତେଣୁ ଗମ୍ୟ ମାର୍ଗର ପାର୍ଶ୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଗ୍ରାମସକଳ ଲୁଣ୍ଠନ ଅବଶ୍ୟକ ହେଲା । ସେନାମାନେ ସମ୍ମୁଖରେ ଯାହା ଯାଇଲେ ତାହା ଲୁଣ୍ଠନ ଓ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ବେଗାର ଧରବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେନାମାନଙ୍କର ଦାରୁଣ ଅତ୍ୟାଚାରରେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ପ୍ରଜାମାନେ ଲାଲଙ୍କଠାରେ ଅଭିଯୋଗ କଲେ ମାତ୍ର ତାହାର କୌଣସି ପ୍ରତିକାର ହେଲା ନାହିଁ । ଲାଲ ' ଗୋଟା ଦେବାଳୟର ଧନ ସମ୍ପତ୍ତିର କଥା ଶୁଣିଥିଲେ; ମହେନ୍ଦ୍ରପୁର ଦୁଷ୍ଟାନାନ୍ତରୂପରେ ସେହି ଦୁଇ ଦେବାଳୟ ଲୁଣ୍ଠନ କଲେ ମାତ୍ର ଆଶାନ୍ତରୂପ ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ନାହିଁ । ତତ୍ତ୍ବ ଲାଲ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଚିନ୍ତାଧ୍ୟାୟ କେତେ ଜଣ ପୁରୋହିତକୁ ଡୋପରେ ଉଡ଼ାଇ ଦେଲେ । ଭାରତବର୍ଷ କି କାୟାରୂପଦେଶ ! ବିଦେଶୀୟମାନେ ଅସି ବିବିଧ ଅତ୍ୟାଚାର କରନ୍ତି, ଏମାନେ ବଳିଦାନର ପଶୁପରି ଅମ୍ଳାନମୁଖରେ ବେକ ବଢ଼ାଇ ଦିଅନ୍ତି । ଦେଶୀୟ ଲୋକମାନେ ସମବେଦ ହୋଇ ଯଦି ଲାଲଙ୍କର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇ ଆଅନ୍ତେ, ତାହାଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ ନ କରନ୍ତୁ ମାତ୍ର ଅନେକ ଅପକାର କରି ଆଅନ୍ତେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଅବଶେଷେ ଲାଲ ଚଞ୍ଚୋରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଟୀପ ଲେଖିତ ଟଙ୍କା ରାଜାଙ୍କୁ ମାଗିପଠାଇଲେ, ରାଜା ଆଂଶିକ ଟଙ୍କା ଦେବାକୁ ସ୍ୱୀକୃତ ହେଲେ; ମାତ୍ର ଲାଲ କହୁ ପଠାଇଲେ ଯେ, “ଟୀପ ଲେଖିତ ଟଙ୍କାରୁ ପଇସାଏ ସୁଦ୍ଧା ଉଣା ହେବ ନାହିଁ, ସବୁ ଟଙ୍କା ଏକାବେଳକେ ଦେବାକୁ ହେବ । ଅନ୍ୟଥା ଅମ୍ଭେ ରାଜାଙ୍କୁ ସପରକାରରେ ବନ୍ଦ କରି ମାରଣଶୃଙ୍ଖ ପଠାଇ ଦେବୁଁ” । ଏଥିରେ ରାଜା ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଯେ ଯୁଦ୍ଧ ସଜ୍ଜାକରି ଥିଲେ ଏକଥା ଲେଖିବା ଅଧିକ ଅଟେ । ଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହେଲା, ଏହି ସମୟରେ କର୍ଣ୍ଣେଲକାଲମ୍ପୁଡ଼ ୨୦୦ ସିପାହୀ ସହର ରାଜାଙ୍କ ସହର ମିଳିତ ହେଲେ । ଏଣେ ଲାଲଙ୍କର ଗୋଲା ଓ ବାରୁଦ ସମାପ୍ତ ହୋଇ ଯିବାରୁ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଦୁର୍ବଳ ହୋଇ ଗଲେ ଓ ତାହାଙ୍କର ଭୂରୁ ଅପତୟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା, ଏମନ୍ତ କି ଲାଲ ଥରେ ମରୁଁ ବଞ୍ଚିଥିଲେ । ଦ୍ରାସପୟକ୍ତ ଲାଲ ଚଞ୍ଚୋର ପରିତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ ପଳାୟନ କଲେ । ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କର ବାହୁଡ଼ା ବିଜେ ସୁଖରେ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା ନାହିଁ । ଗମନ ସମୟରେ ଲାଲ ଯେ ସକଳ ଦେଶୀୟ ଲୋକ ଉପରେ ଅତ୍ୟାଚାର କରୁଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ସେମାନେ ସୁଯୋଗପାଇ ତାହାଙ୍କ ଉପରେ ବିବିଧ ଅତ୍ୟାଚାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ମନୁଷ୍ୟମାନେ ଯେତେ ଶାନ୍ତି

ଦେଉଳ ସଂଯୋଗ ପାଇଲେ ହିଂସାକାରର ପ୍ରତିହିଂସା କରିବାକୁ ଡ଼ିଆଁ କରିନ୍ତି ନାହିଁ । ବହୁକଷ୍ଟରେ ଲାଲି ପଟୁଞ୍ଚେଶ୍ୱରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।

ଲାଲଙ୍କର ଯେପରି ସାହସ ଥିଲା, ସେହିପରି ଯଦି ବିଚକ୍ଷଣତା ଥାଆନ୍ତା ତେବେ ସେ ଫରାଶି ଇଞ୍ଜୁଇଣ୍ଡିୟା କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର ଅନେକ ଭିନ୍ନତା କରି ଯାଇ ଥାଆନ୍ତେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କ ଅବିମୁଖ୍ୟକାରତା ଦେଉଳୁ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କୁ ଶତଶ୍ରମ ଦେବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ବିଶେଷତଃ ନିମ୍ନଲେଖିତ ଘଟଣାରେ ସେ ଫରାଶି କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର ବଢ଼ାଭାବରେ ବାଲିପକାଇ ଯାଇଥିଲେ । ସେହି ଘଟଣାଟି ଏହି:—

ଡିଭିସନେଲ ସମୟଠାରୁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ସଚୀବ ଓ ସୈନିକ କାର୍ଯ୍ୟବିଶାରଦ ରୂପୀ, ସଲ୍ତବତ୍ତଙ୍କଙ୍କ ସଭାରେ ସର୍ବାଦା ଥାଆନ୍ତି, ସେ ସେହି ଅଯୋଗ୍ୟ ସୁବାଦାରକୁ ହସ୍ତଗତ କରି ତାହାଙ୍କ ସଭାରେ ସର୍ବପ୍ରଧାନ ହୋଇ ଥିଲେ ଏବଂ ଅପଣା ପ୍ରଭୁ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ ନାମରେ ଉତ୍ତରସରକାର ନାମକ ଭୁଭୁଗ ଜାୟ୍‌ଗୀର ସ୍ୱରୂପ ଲେଖାଇ ନେଇଥିଲେ । ଏହି ଭୁଭୁଗ ମଧ୍ୟରେ ବିଶାଖପଟ୍ଟନ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନରେ ଇଞ୍ଜେନିୟରଙ୍କର ଯେ ସକଳ କୋଠି ଥିଲା ସେ ସକଳ ଉଠାଇ ଦେଇ ଥିଲେ । ଲାଲି ଯେବେ ବଞ୍ଜ ରୂପୀଙ୍କ ସହିତ ମିଳି ମିଶି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଆନ୍ତେ, ତେବେ ଫରାଶି କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର ବିଶେଷ ମଙ୍ଗଳ ହୋଇ ଥାଆନ୍ତା ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ରୂପୀ ସ୍ୱାର୍ଥସାଧନ ନିମନ୍ତେ ସଲ୍ତବତ୍ତଙ୍କଙ୍କଠାରେ ଥିଲେ, ଲାଲିଙ୍କ ଅବିବେକ ହୃଦୟରେ ଏହି କଥା ଉଦୟ ହେବାରୁ ସେ ଅଶ୍ରଦ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କରି ତାହାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସିବା ନିମନ୍ତେ ରୂପୀଙ୍କୁ ପଡ଼ି ଲେଖିଲେ । ରୂପୀ, ସ୍ୱଜାପର ସଜ ହୋଇ ସଲ୍ତବତ୍ତଙ୍କଙ୍କ ସହିତ ଗୋଲକୁଣ୍ଡାକୁ ଯାଉଥିଲେ; ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଲାଲିଙ୍କର ଆଜ୍ଞାପତ୍ର ପାଇଲେ । ସେହି ପଡ଼ି ପାଇ ରୂପୀ ପଟୁଞ୍ଚେଶ୍ୱରକୁ ଆସିଲେ । ସେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଦେଖିଲେ, କୋଷାଗାର ଶୂନ୍ୟ, ସେନାପତି ଉଦ୍‌ବିତ ଓ କୌନସିଲର ସଦସ୍ୟମାନେ ଭିନ୍ନ ମତାବଲମ୍ବୀ । ଏହି ସକଳ ଦୁର୍ଲ୍ଲକ୍ଷ ଦେଖି ବିଚକ୍ଷଣ ରୂପୀଙ୍କ ମନରେ ତେତେବେଳେ ବିପରୀତ ଭାବ ଉଦୟ ହୋଇଥିବ ପାଠକମାନେ ସହଜେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ପାରିବେ । ଦୂରରୁ ରୂପୀଙ୍କ ଉପରେ ଅବିଶାସ ଜନ୍ମି ଥିଲା, ଏତେବେଳେ ସେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାମାତ୍ରେ ଲାଲି ତାହାଙ୍କ ଉପରେ ନାନା ଅଲଙ୍କ ଦୋଷାଭେଦ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ମିଥ୍ୟା ଦୋଷାଭେଦ କଲେ ସମସ୍ତଙ୍କ ମନ ବରକ୍ତ ହୋଇ ଥାଏ, ରୂପୀ ମଧ୍ୟ ତଦନୁରୂପ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦାନ କଲେ । ସେ ଯାଦା ଦେଉ ସମସ୍ତେ ସମବେତ ହୋଇ ମାତ୍ରାଜ ଅବିଶେଷ କରିବାକୁ ପରମର୍ଶ ଦିଅ କଲେ; ମାତ୍ର ତେତେବେଳେ ପଟୁଞ୍ଚେଶ୍ୱରେ ଅର୍ଥର ଟାଣଟୁଣ ହୋଇଥିଲା । ଲାଲି ସେହି ଅଭାବ ନିରାକରଣ ନିମନ୍ତେ ଅର୍କାଡ଼ ନଗର ଆକ୍ରମଣ ଓ ଅଧିକାର କଲେ; ମାତ୍ର

ଅଶ୍ୱାନୁରୂପ ଫଳ ଲଭ ଦେଲା ନାହିଁ; କାରଣ ଉଦ୍ଭବ ମହାଜନମାନେ ପୂର୍ବରୁ ସମ୍ଭାବ ପାଇ ଥିଲାଯୁକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଯାହା ଦେଉ ଲାଲ ଅନେକ ଯନ୍ତ୍ର କରି ଓ ନିଜ ଭଦ୍ରକଲରୁ କିଛି ଟଙ୍କା ଦେଇ ଅର୍ଥ ସଂଗ୍ରହ କଲେ ।

୧୭୫୮ ସାଲ ଉପମ୍ବର ମାସରେ ୨୭୦୦ ଇଉରୋପୀୟ ଓ ୪୦୦୦ ଦେଶୀୟ ଯୋଦ୍ଧା ଘେନ ଲାଲ ମାଦ୍ରାଜ ସମୀପରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ବୃଷୀଙ୍କ ସହଜ ଢାଢ଼ାଙ୍କର ସଦ୍‌ଭାବ ଥିଲା ନାହିଁ, ଅଉ ଅଉ ସେନା ମଧ୍ୟ ଢାଢ଼ାଙ୍କ ପ୍ରତି ବିରକ୍ତ ଥିଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ଯୁଦ୍ଧର ଆଶଙ୍କା କରି ମେକର ଲରେନ୍ସ ସେନାପତିଙ୍କ ଅଧୀନରେ ୪୦୦୦ ସେନା ମୋଜୁଦ ରଖିଥିଲେ । ଏହା ଶୁଦ୍ଧ ମେକର କାଲ୍‌ଯୁଦ୍ଧ ମଧ୍ୟ ଦ୍ୱିରୁଦ୍ଧନାପତ୍ତିରୁ କିଛି ସେନାସହଜ ଅସି ଫରାଶିମାନଙ୍କ ପକ୍ଷାତ୍ ଧାବିତ ହେଲେ ଓ ସେମାନଙ୍କର ରସଦ ଅମଦାନା ବନ୍ଦ କରି ଦେଲେ । ସେହି ଉତ୍ତପାତରେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଲାଲ କହିଥିଲେ “ ଏମାନେ ମକ୍ଷିକାର ସନ୍ଦୋଦର ଏକସ୍ଥାନରୁ ଘଉଡ଼ି ଦେଲେ ଅନ୍ୟସ୍ଥାନରେ ଅସି ବସୁଅଛନ୍ତି ” ।

ଫରାଶିମାନେ ଅଳ୍ପ ପରଶ୍ରମରେ ମାଦ୍ରାଜ ନଗରର ଦେଶୀୟ ଅଧିବାସିମାନଙ୍କର ପକ୍ଷୀ ଅଧିକାର କଲେ । କିନ୍ତୁ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଅନେକ ମଦର ସହଜ ଥିଲା, ସେଟପୁରର ପାନ କରିବାରୁ ଫରାଶିସେନାମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମତୁଆଲା ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ସେଞ୍ଜର୍ଜ ଦୁର୍ଗରୁ ଇଂରେଜ ସେନାମାନେ ବାହାର ପରାଶିମାନଙ୍କ ଉପରକୁ ଧାବିତ ହୁଅନ୍ତି । ବୃଷୀ ଯେବେ ଯନ୍ତ୍ର କରି ଆଆନ୍ତେ, ତେବେ ଧାବନ୍ତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଣି ମଧ୍ୟ ଫେରି ନ ଆଆନ୍ତା ମାତ୍ର ସେ ଲାଲଙ୍କ ପ୍ରତି ବିରକ୍ତ ଥିବାରୁ ସେ-ବିଷୟର କୌଣସି ଚେଷ୍ଟା କଲେ ନାହିଁ । ପର୍ବରେ ଉନ୍ନେଷ ବସ୍ତ୍ର ହୋଇଅଛି, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସେନାମାନେ ମଧ୍ୟ ଢାଢ଼ାଙ୍କ ପ୍ରତି ବିରକ୍ତ ଥିଲେ । ସେନାପତି ଯେତେ ସାହସିକ ଓ କର୍ମଦକ୍ଷ ହେଉନ୍ତୁ ପଛକେ ଅଧୀନସ୍ଥ ସେନାମାନେ ଆନ୍ତରିକ ଯନ୍ତ୍ର ସହଜ କର୍ମକାରକ ନ ହେଲେ ଶୁଦ୍ଧଫଳ ଲଭ କରିବା କଠିନ, ତେଣୁ ଲାଲଙ୍କର ଏହି ଉଦ୍ୟୋଗ ଯେ ବିଫଳ ହୋଇଥିଲା ଏ କଥା ଲେଖିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଅଟେ, ଦୁଇ ମାସ ଅବସ୍ଥେୟ କଲେ କୌଣସି ଫଳ ଦର୍ଶିଲା ନାହିଁ । ଅଉ ଏହି ସମୟରେ ଅତମିରୁଲ ଘୋକକ ସାହେବ ଥୋକାଏ ଅଭିନବ ଇଂରେଜ ସେନା ସହଜ ମାଦ୍ରାଜଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଏବଂ ଫରାଶିଙ୍କ ମୁକାବାରରେ ଭକ୍ଷ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟର ନିତାନ୍ତ ଅପ୍ରଭୁଲ ହୋଇ ପଡ଼ିବାରୁ ସ୍ୱଳ୍ପଂ ଲାଲଙ୍କୁ ଶୀଘ୍ର ମାଦ୍ରାଜ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହେଲା । ବ୍ୟଗ୍ରତା ପ୍ରୟୁକ୍ତ ଅଦ୍ଭତ ଓ ପୀଡ଼ିତ ସେନାମାନଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଯାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଲାଲ

ଖଣ୍ଡିଏ ପହି ଲେଖି ସେମାନଙ୍କୁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ କରୁଣାରେ ସମର୍ପଣ କରି ଗଲେ । ସେହି ଲେଖା ସୁଦ୍ଧା ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଥିଲା ନାହିଁ । ଏହି ଦୟାର କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଇଂରେଜ ଜାତିକୁ ଭୃଷ୍ଟୀ ଧନ୍ୟବାଦ କରିବାକୁ ହେବ । ଅପଦ ସମୟରେ ମିତ୍ରପ୍ରତି ସମସ୍ତେ ଦୟା ପ୍ରକାଶ କରି ଥାଆନ୍ତି ଶବ୍ଦ ପ୍ରତି ଯେଉଁମାନେ ଦୟା ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ସେମାନେ ଅବଶ୍ୟ ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀୟ ଲୋକ ।

ଏହି ଘଟଣାର ଅବ୍ୟବହୃତପରେ ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ସମ୍ଭାଦ ଅସିଲା ଯେ ସହସ୍ରାଧିକ ଇଂରେଜ ସେନାସହିତ ଆୟୁର କୂଟ ସେନାପତି ହୋଇ ଅସୁଅଛନ୍ତି । ତେତେବେଳେ ମେଜର ବ୍ରେକଟନ ମାଦ୍ରାଜରେ ସେନାପତି ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । କୂଟ ପହଞ୍ଚିଲେ ତାହାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ରହିବାକୁ ହେବ ଜାଣି ପୂର୍ବ ବ୍ରେକଟନ ଖ୍ୟାତ ବଢାଇବା ପାଇଁ ଉତ୍ସୁକ ହେଲେ ଓୟାଣ୍ଡିୟାସ ଦୁର୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କଲେ ମାତ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣକାମ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

୧୭୫୯ ସାଲେ ଅକ୍ଟୋବର ମାସ ଶେଷରେ କର୍ଣ୍ଣେଲ କୂଟ ମାଦ୍ରାଜରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । କୂଟଙ୍କର ବୟସ ତେନିଶ ବରଷ, ତାହାଙ୍କର ଶରୀର ମନ ସଜେଇ ଥିଲା । ସେ ଯେପରି ସାହସୀ ଓ ସ୍ଥିରପ୍ରତିଜ୍ଞ, ସେହିପରି ସତର୍କ ଓ ବିବେଚନାକାଣ୍ଡ ଥିଲେ । ଦେଶୀୟ ସିପାହୀମାନଙ୍କୁ ବଶୀଭୂତ କରିବାର ଉପାୟ ଉତ୍ତମରୂପେ ଜାଣନ୍ତି । କୂଟ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ପ୍ରଥମେ ଓୟାଣ୍ଡିୟାସ ଦୁର୍ଗ ଆକ୍ରମଣ ଓ ଅଧିକାର କଲେ ।

ଓୟାଣ୍ଡିୟାସ ପତିନ ସମ୍ଭାଦ ପାଇ, ଲାଲି ଯୁଦ୍ଧଯାତ୍ରା କଲେ । ତେତେବେଳେ ଦୂରଦର୍ଶୀ ବୁଝା ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ “ବର୍ତ୍ତମାନ ସନ୍ତ୍ରାମରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ଉଚିତ ନୁହଇ, ଇଂରେଜ ସେନାମାନେ ଗୁଲିଗଲା ଉତ୍ତରୁ ନଗର ଆକ୍ରମଣ କଲେ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଉତ୍ତମ ହୋଇ ପାରେ ।” ମାତ୍ର ତେତେବେଳେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ବୁଝାଙ୍କ ପ୍ରତି ଲାଲିଙ୍କର ଅବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା; ସୁତରାଂ ସେହି ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ ନାହିଁ । ଲାଲି ଓୟାଣ୍ଡିୟାସ ସମାପରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ, ତେତେବେଳେ ଲାଲିଙ୍କର ୨,୨୫୦ ଇଂଲିଶ୍‌ସୌଥ୍ ଏବଂ ୧,୩୦୦ ସିପାହୀ ଥିଲେ ; ମାତ୍ର ଏମାନେ ନୂତନ ରଣବ୍ରତରେ ବ୍ରତୀ; ଏହା ପୂର୍ବରେ ଯୁଦ୍ଧଭୂମି ସ୍ପର୍ଶ କରି ଥିଲେ ନାହିଁ । ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ୧,୯୦୦ ଇଂଲିଶ୍‌ସୌଥ୍, ୨,୧୦୦ ସିପାହୀ ପଦାତି ଓ ୧,୫୦୦ ଦେଶୀୟ ଅଗ୍ନିଶିଳ୍ପୀ ଥିଲେ । ୧୭୬୦ ସାଲେ ଜାନୁଆରୀ ମାସ ୨୦ ତାରିଖରେ ଉଭୟ ସେନାଦଳର ପରସ୍ପର ଚେଷ୍ଟା ହେଲା । ଉଭୟପକ୍ଷ କ୍ରମଶଃ ସମ୍ବିହତ ହୋଇ ଅବଶେଷରେ ସଙ୍ଗୀନର ଅଗ୍ରଭାଗ ଦ୍ୱାରା ଯୁଦ୍ଧକରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଉଭୟପକ୍ଷ ଅଟଳ, କେହି ପଦମାଡ଼ ବିଚଳିତ ହେଉ ନାହିଁ, କାହାର

କୃଷ୍ଣ ପରାକ୍ରମର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଫରାଶିମାନଙ୍କର ଏକ ବାରୁଦସାନ୍ତରେ ଦଠାହୁ ଡାଗ୍ରି ସଂଯୋଗ ହେବାରୁ ସୈନ୍ୟମାନେ ବିଷମ ବିଶ୍ୱାସଲ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଏହି ଘଟଣା ଇଂରେଜମାନଙ୍କପକ୍ଷରେ କ୍ଷୀରଶର୍କରାସଂଯୋଗ ପ୍ରାୟ ଘଟିଲା । ଫରାଶିସେନାମାନେ ଶ୍ରେଣୀଭଙ୍ଗ ହୋଇ ପଳାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଯୁଦ୍ଧରେ ଓ ପଳାଇବାରେ ଫରାଶିମାନଙ୍କପକ୍ଷର ୬୦୦ ସୈନ୍ୟ ନଷ୍ଟ ହେଲେ । ଇଂରେଜଙ୍କ ପକ୍ଷର ନିତାଦତ ୧୯୦ ରୁ ଅଧିକ ନୁହେଁ; ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ରୁସୀ ବନ୍ଦୀ ହେଲେ ।

ମାଦ୍ରାଜସ୍ଥିତ ଇଂରେଜମାନେ ଓୟାଣ୍ଡିୟାସର ଯୁଦ୍ଧର ଶେଷଫଳ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ସୁକ ଥିଲେ । ଯୁଦ୍ଧର ପରଦିନ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟରେ (ସେନାପତି କୃଷ୍ଣାଦେବଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ରଣକ୍ଷେତ୍ରରେ ସେନ୍ଟିଲ ଲାଗିତ ଦୁଇଧାଡ଼ି) ଖଣ୍ଡିଏ ଜୟସଂବାଦ ପଡ଼ି ପାଇ ଜୟଧ୍ବନି କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ସେମାନେ, ଯୋଗ୍ୟ ସେନାପତିର ରଣନୈପୁଣ୍ୟ ଓ ସାହସର ଅଭିଶମ୍ଭ ପ୍ରଶଂସା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେହି ଦିନ ମାଦ୍ରାଜରେ ଇଂରେଜମାନେ ସେ ପ୍ରକାର ଅନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ପଳାଶୀର ଯୁଦ୍ଧଜୟସଂବାଦରେ କଲିକତାର ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଅନନ୍ଦ ସେଥିର ଏକମାତ୍ର ଉପମାସ୍ଥଳ । ଫଳତଃ ପଳାଶୀର ଯୁଦ୍ଧରେ ସେମାନଙ୍କର ସେରୁପ ବଙ୍ଗଦେଶଲାଭ, ଏହି ସମ୍ଭାଷରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ସେହିରୁପ କର୍ଣ୍ଣାଟର ଅଧିପତ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ।

ଓୟାଣ୍ଡିୟାସ ଜୟ ସମୟରେ କୃଷ୍ଣାଦେବ ଯେବେ ପଟୁହେର ଚନ୍ଦାନା-ନ୍ତନ ଦୁର୍ବଳଦଶା ଓ ଗୁହୁଛିନ୍ଦ୍ର ଅବଗତ ହୋଇଥାନ୍ତେ, ତେବେ ସେ ଶୀଘ୍ର ସେହି ଶତ୍ରୁପୁଷ୍ପ ଅକମଳ କରିଥାନ୍ତେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ସେ ଶନୈଃଶନୈଃ ସେମାନଙ୍କ ସବନାଶ ସାଧନର ପଦ୍ଧାରେ ପ୍ରଭୃତି ହେଲେ । ଅର୍କାଟୁ, ଦିନୋମାଲି, ଦେଶକୁଟ ଓ କଡ଼ାଲୁର ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ ସ୍ଥାନ ତାଙ୍କର ବଶୀଭୂତ ହେଲା । ଏଣେ ଫରାଶି-ମାନେ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇ ମନ୍ତ୍ରାସୁରର ଚକ୍ରାଳୀନ ସେନାପତି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦ୍ବଦରଥାଲିକ୍ଷୀ ନିକଟରେ ଆବେଦନ କଲେ । ତାହାଙ୍କ ସହିତ ଏହି ପଣ ସ୍ଥିର ହେଲା ଯେ, ସେ ୩,୦୦୦ ଅଗାରେସ୍ତା ଓ ୫,୦୦୦ ପଦାତ ପ୍ରେରଣ କରିବେ, ଫରାଶିମାନେ ସାଧ-କୃତ କର୍ଣ୍ଣାଟର ଅନ୍ତର୍ଗତ ତାରାଗଡ଼ ଦୁର୍ଗ ପ୍ରଦାନଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ସେହି ଉପକାର ପରିଶୋଧ କରିବେ । ମନ୍ତ୍ରାସୁରର ସେନାମାନେ ଅଗମନ କଲରୁ କୃଷ୍ଣାଦେବ ସେମାନଙ୍କୁ ଇତିଦେବା ନିମନ୍ତେ ଏକଦଳ ସେନା ପଠାଇଦେଲେ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରେରତ ସେନାମାନେ ପରସ୍ପର ହୋଇ ଫେର ଥିଲେ । ଯାହା ହେଉ ମନ୍ତ୍ରାସୁର ସେନାମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଫରାଶିମାନଙ୍କର ବିଶେଷ ଉପକାର ହୋଇ ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କ

ଅସିବାର ଅଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତରେ ସମ୍ପାଦ ଅସିଲ ଯେ, ମହାସରରେ ଏକ କପ୍ପକ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା; ଚତୁଷଶାତ୍ ସେମାନେ ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ ଲାଲିକୁ କୌଣସି ସମ୍ପାଦ ନ ଦେଇ ଗୁମିବାଳରେ ସ୍ବଦେଶକୁ ଚାଲିଗଲେ ।

କ୍ରମେ ଫରାଶିମାନଙ୍କର ଶତ୍ରୁଦଳ ନିଜ ପଟୁଞ୍ଚେଶକୁ ବେଞ୍ଚନ କଲେ । ତେ-
ବେବେଳେ ପଟୁଞ୍ଚେଶ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ସମୁଦ୍ରଭାଗ ସ୍ବକା ଇଂରେଜ ନୌସେନାମାନ-
ଙ୍କର ଅଧିକୃତ ଥିଲା; ସୂତରାଂ ସୁଲ ଓ ଜଳ ସବୁଆଡ଼େ ନିରୁକ । ନଗରରେ
ସାହାଯ୍ୟର ସମାଗମ ଏକାବେଳକେ ବନ୍ଦ ହେଲା । ଯାହାଦେଉ ଫରାଶିମାନଙ୍କର
ସାହସ ଏବଂ ବର୍ଷାକାଳର ଝଡ଼ ଓ ବୃଷ୍ଟି ହେତୁରୁ କୃଷିସାହେବଙ୍କ ତେଣୁ
ସାଧନରେ ବିଳମ୍ବ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ୮ ଭାରତ ଉପମାର ରଜନୀରେ ଇଂରେଜ
ସେନାମାନେ ଉତ୍ତରେଦକ ୪ ଗୋଟା କମାଣ ଦ୍ବାରା ପଟୁଞ୍ଚେଶର ପ୍ରାଚୀରକୁ
ଲକ୍ଷକର ଗୋଲା ବର୍ଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଉତ୍ତରୁ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଅସାମାନ୍ୟ
ସାହସ ସହିତ ଅସ୍ତ୍ରାଦି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଅବଶେଷରେ ଖାଦ୍ୟ
ବସ୍ତୁର ଅଭାବ ହେତୁରୁ ଦୁର୍ଗବାସିମାନେ ୧୭୭୧ ସାଲ ଜନୱାରୀମାସ ଦି ୧୭ନ-
ରେ ଶତ୍ରୁହସ୍ତେ ଦୁର୍ଗ ସମର୍ପଣ କଲେ; ଇଂରେଜମାନେ ଜୟୋତ୍ସ୍ନାସରେ ଗଡ଼
ଅଧିକାର କରନ୍ତି । ଏ ଉତ୍ତରେ ଉତ୍ତୟପକ୍ଷରେ ଶିଖାର ଚଳିଲାକୁ ଲାଲି
୨,୦୦୦ ଫରାଶିସେନା ସହିତ ବନ୍ଦୀ ହେଲେ । କୃଷି ସେହି ନଗରର ଦୁର୍ଗ
ଧଳିସାତ୍ କରି ଦେଲେ, ଦୁର୍ଗ ସହିତ ଫରାଶି କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର ପ୍ରଭୁତ୍ବ ସ୍ବକା
ଭାରତବର୍ଷରୁ ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇଗଲା ।

ପଟୁଞ୍ଚେଶ ଦସ୍ତଗତ ହୁଅନ୍ତେ ଜୟା ସେନାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମହାଗୋଳମାଳ
ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର ସବାଧ୍ୟକ୍ଷ ମାଦ୍ରାଜସ୍ତ୍ର ପିଗଟ୍‌ସାହେବ କହିଲେ,
ଏହା କୋମ୍ପାନୀର ଅଧିକାର ଭୁକ୍ତି, ମାତ୍ର କୃଷି କହିଲେ ନା ଏହା ଇଂଲଣ୍ଡେଶ୍ବର-
ଙ୍କର ଅଧୀନରେ ରହିବ । ପିଗଟ୍‌ସାହେବ କହିଲେ, ଏହା ଯଦି କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର
ଅଧୀନ ନ ହୁଏ ତେବେ ଆମ୍ଭେ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ଖରଚ ପାଇ ପଇସାଏ ମଧ୍ୟ
ଦେବୁଁ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ସମସ୍ତ ବିବାଦ ଉଠିନ ଓ ନଗର କୋମ୍ପାନୀଙ୍କୁ ଦିଆଗଲା ।

ଫରାଶି କୋମ୍ପାନୀର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷମାନଙ୍କ ଅପରାଧରୁ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଭୁତ୍ବ
ଭାରତବର୍ଷରୁ ଉଚ୍ଛିନ୍ନ ଗଲା । ଏହା ସେମାନଙ୍କର କୃତଦ୍ରୁତାର ଫଳ ସ୍ବରୂପ ହୋଇ
ଥିଲା । ମହାମତ୍ତ ଉତ୍ତପ୍ରେ ଭାରତବର୍ଷରେ ଇସ୍ଲାମ୍‌ବାସୀମାନଙ୍କର ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତା-
ରର ଉପାୟ ଦର୍ଶାଇ ଯାଆନ୍ତି । ଲବର୍ଡ୍‌ଜେ ମଧ୍ୟ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର ଅନେକ ମଙ୍ଗଳ
ସାଧନ କରି ଥିଲେ, ମାତ୍ର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷୀୟମାନେ ନରହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ଅଥବା ଛାଦୁଣ
ଉଚ୍ଛିନ୍ନ ଅପରାଧମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେପରି ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ହୁଏ, ଉକ୍ତ ଦୁଇ

ମହାତ୍ମାଙ୍କ ପ୍ରତି ତାହାଠାରୁ ଅଧିକ ଉତ୍ତମ ବ୍ୟବହାର କରି ନ ଥିଲେ । ଲଲ ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ଯାଇ, ଫ୍ରାନ୍ସରେ ତାହାଙ୍କ ନାମରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ନିନ୍ଦା ହେଉ ଅଛି, ସେହିଅପବାଦ ମୋଚନ କାରଣ ଫ୍ରାନ୍ସକୁ ଯିବାନିମନ୍ତେ ଇଂଲଣ୍ଡୀୟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କର ଅନୁମତି ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ଅନୁମତି ଦିଆଗଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ଫ୍ରାନ୍ସରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାମାତ୍ର ବନ୍ଦୀ ହେଲେ । ପରେ କୃଷି ବିତ୍ତରରେ ଦୋଷୀ ହିସାବ ହେବାରୁ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତି ଶିରଃଛେଦର ଆଜ୍ଞା ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

— ୦୦*୦୦ —

ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ସମସ୍ତ ଦେଶରେ ରାଷ୍ଟ୍ରବିପ୍ଳବ ଉତ୍ଥରେ କିଛିଦିନ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ନାନା ବିଶୃଙ୍ଖଳା ଘଟି ଥାଏ । ତାହା ନିରାକରଣ ପୂର୍ବକ ପୁନଃ ଶାନ୍ତିସ୍ଥାପନ କରିବା, ପ୍ରଚୁର ସାମ୍ୟ ଓ ବିଚକ୍ଷଣତାର ଆବଶ୍ୟକ । ମାତ୍ର ମୀରଜାଫର ସେ ଗୁଣରୁ ବଞ୍ଚିତ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ବିଷୟରୁଦ୍ଧି କିଛିହିଁ ନ ଥିଲା ଏବଂ ସେ ଭାରତ, ଅଲଗା, ନିବୋଧ, ନିଷ୍ଠୁର, ଅର୍ଥଲୋଭୀ ଓ ଅବ୍ୟବସ୍ଥିତଚିତ୍ତ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ପୁଅ ମୀରଜା, ଶିଶୁଜନ୍ମଦୌଲାଙ୍କ ଠାରୁ ସୁଦ୍ଧା ଅଧିକ ନିବୋଧ ଓ ନିଷ୍ଠୁର ।

ମୀରଜାଫର ଶତ୍ରୁତ୍ୱ ସମୟରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଚୁର ଅର୍ଥ ଦେବ ପାଇଁ ଅଙ୍ଗୀକାର କରିଥିଲେ । ସେହି ଅର୍ଥ କେଉଁଠାରୁ ଦିଆଯିବ ସେ ଚିନ୍ତା ବେଳେସୁଦ୍ଧା ତାହାଙ୍କ ମନରେ ସ୍ଥାନ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସେ ମନରେ କରି ଥିଲେ, ସୁବାଦାସୀ ପାଇଲେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଦେୟ ପରିଶୋଧ କରି ଯାଇ ପାରେ, କିମ୍ବା ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ପାଁକ ଦେବା ବଡ଼ କଠିନ ହେବ ନାହିଁ; ମାତ୍ର ପରେ ସେ ଦେଖିଲେ, ଇଂରେଜମାନେ ପାଁକ ପାଇବାର ପାତ୍ର ନୁହନ୍ତି ଓ ସ୍ୱଳ୍ପ-କୋଷରେ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ଅର୍ଥ ନାହିଁ । କ୍ଲାଉବ ପାଉଣା ଟଙ୍କା ପାଇଁ ଜିଦ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ, ଜାଫରଙ୍କର ତାହା ଦେବାକୁ ସମର୍ଥ ନାହିଁ । ଏହିରୂପେ କ୍ଲାଉବ ଓ ଜାଫରଙ୍କର ପରସ୍ପର ମନାନ୍ତର ହୋଇ ଉଠିଲା; ମାତ୍ର ସଦୃଶା କେହି ମନୋଗତ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କଲେ ନାହିଁ । ଜାଫର ବିତ୍ତର କଲେ କ୍ଲାଉବଙ୍କୁ ଚଳାଇଲେ ସର୍ବ-ନାଶର ସମ୍ଭାବନା, କ୍ଲାଉବ ମଧ୍ୟ ବୁଝି ଥିଲେ ଜାଫର ପରି ଅଯୋଗ୍ୟ ସୁବାଦାର ପଦସ୍ଥ ଥିଲେ, ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନକୁ ସୁବାଦାସୀ ପଦ ଇଂରେଜଙ୍କ ଅଦୃଷ୍ଟରେ ଘଟିବା କଠିନ ନୁହେଁ ।

ଯାହା ହେଉ ଜାଫର ଅର୍ଥାଗମର ଉପାୟ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟ ନ ଦେଖି ସ୍ୱଜ୍ୟସ୍ତ୍ର କେତେକ ଜଣ ପ୍ରଧାନ ଲୋକଙ୍କ ସମ୍ପତ୍ତି ହରଣ କରିବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲେ । ପ୍ରଥରେ ଖାଜାସ୍ତ ରାୟଦୁର୍ଲଭଙ୍କ ସମ୍ପତ୍ତି ଉପରେ

ତାହାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିଲା; ମାତ୍ର ରାୟଚୂର୍ଛର ଜାମିନର କୁଅଭିସନ୍ଧି ଜାଣିପାର କ୍ଲାଇବଙ୍କ ଶରଣାଗତ ହୋଇ ସେ ଯାହା ରକ୍ଷା ପାଇଗଲେ । ଅନ୍ଧାର ଜାମିନ ବିହାରର ଯୋଗ୍ୟ ଶାସନକର୍ତ୍ତା ରାମନାରାୟଣଙ୍କୁ ପଦଚ୍ୟୁତ କରି ତାହାଙ୍କ ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲେ । ରାମନାରାୟଣ ଏହି ସମ୍ଭାବ ପାଇ ଦଠାନ୍ ବିଦ୍ରୋହୀ ହେଲେ । ଏଣେ ମେଦିନୀପୁରର ଜମିଦାର ରାଜାରାମସିଂହ ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣିୟାର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଅଦଲସିଂହ ମୀରଜର ଅଭ୍ୟାଗରରେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଅସ୍ଥାୟୀ ଧାରଣ କଲେ; ଏହିଭାବେ ତିନି ପ୍ରଦେଶରେ ତିନି ବିଦ୍ରୋହ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଜାମିନ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଛାଡ଼ି ଦୋଇ କ୍ଲାଇବଙ୍କର ସହାୟତା ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ସେହି ପ୍ରାର୍ଥନା ମଧ୍ୟ ତଳେ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ ।

କ୍ଲାଇବ ମୁରଶିଦାନାଦକୁ ଗମନ କରନ୍ତେ, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶରେ ସହ-ଜରେ ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହେଲା; ମାତ୍ର ବିହାରକୁ କ୍ଲାଇବଙ୍କ ଗମନର ଆବଶ୍ୟକ ହେଲା । କ୍ଲାଇବ ସମୟ ବୃଦ୍ଧି ଅତି ବସିଲେ, କହିଲେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ପ୍ରାପ୍ୟ ମଧ୍ୟରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ୨୩ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ନ ପାଇଲେ ଆମ୍ଭେ ବିହାରକୁ ଯିବୁଁ ନାହିଁ । ଜାମିନଙ୍କର ମନା କରିବାର ଶକ୍ତି ନାହିଁ ତତ୍ତ୍ୱଶାସ୍ତ୍ର ୧୧୫ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଦେଇ ବାକୀ ଟଙ୍କାଲଗ ହୁଗଲି, ନଦୟା ଓ ବର୍ଦ୍ଧମାନର ରାଜସ୍ୱ ଲେଖିଦେଲେ । ଏଭାବେ କ୍ଲାଇବ ବିହାରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲାରୁ ଓ ତାହାଙ୍କର ଚେଷ୍ଟାଦ୍ୱାରା ରାମନାରାୟଣଙ୍କ ସହିତ ଜାମିନଙ୍କର ସନ୍ଧି ହେଲା । ରାମନାରାୟଣ ସ୍ୱପଦରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ରହିଲେ । ଅନ୍ତର ଜାମିନ ସମଭିବ୍ୟାହାରରେ କ୍ଲାଇବ ବଙ୍ଗଳାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।

କ୍ଲାଇବଙ୍କର ଅନୁପସ୍ଥିତ ସମୟରେ ବିଲତସ୍ତ୍ର ତାଇରେକ୍ଟର ସମାଜରୁ ଏକ ଆକ୍ଷା ଆସିଲା ତାହାର ମର୍ମ ଏହି :—

କଲିକତାରେ ୧୦ ଜଣ ସଦସ୍ୟବିଶିଷ୍ଟ ଏକ କୌନସିଲ ସ୍ଥାପିତ ହେବ । ୪ ଜଣ ସଦସ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟକ୍ରମେ ତାହାର ଅଧ୍ୟକ୍ଷତା ସମ୍ପାଦନ କରିବେ, ମାତ୍ର ସଦସ୍ୟମାନେ ବିବେଚନାକଲେ, ଏତେଶୀଘ୍ର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଲେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନାନାଗୋଲମାଲ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଏଥକୁ ସେମାନେ ତାଇରେକ୍ଟରଙ୍କ ଆଦେଶ ରହିତ କରି କ୍ଲାଇବଙ୍କୁ ଅଧ୍ୟକ୍ଷତା ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ଅବ୍ୟବହିତ ପରେ ତାଇରେକ୍ଟର ସମାଜରୁ ପ୍ରଥମେ ନିଯୁକ୍ତ ରହିତ ହୋଇ ଶେଷୋକ୍ତ ପ୍ରକାରେ ଆଦେଶ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସେ ଯାହା ଦେଉ ଅନ୍ଧାର କ୍ଲାଇବ ଏକ ଗୁରୁତର ବ୍ୟାପାରରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ପୂର୍ବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରା ଯାଇଅଛି, ରୁସି ଉତ୍ତର ସରକାରକୁ ଜାମିନୀର ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ତହିଁରେ ଫରଶିଙ୍କ ଆଧିପତ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ସେହି ପ୍ରଦେଶରେ ଆନନ୍ଦରାଜ ନାମକ ଏକ

ସୁଦ୍ରରାଜା ବାସ କରୁଥିଲେ । ସେହି ଅନନ୍ତରାଜ କୌଶସି କାରଣ ପ୍ରୟାଗ ଫରଶିମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ବରଜ ହୋଇ କ୍ଲାଇବଙ୍କୁ ଗ୍ରାସା ଲେଖିଲେ ଯେ, ଯେବେ ଇଂରେଜମାନେ ଉତ୍ତରସରକାର ପ୍ରଦେଶ ଆକ୍ରମଣ କରିବେ, ତେବେ ଆମ୍ଭେ ବିଶେଷ ସହାୟତା କରିବୁଁ । କ୍ଲାଇବ ଏହି ପତ୍ର ପାଇ ୧୦୦ ଇଂଲିଶ ପାଉଣ୍ଡ ଓ ୧,୧୦୦ ଦେଶୀୟ ସେନା ସହ ଉପଯୋଗ୍ୟ ସେନାପତି କର୍ଣ୍ଣେଲ ଫୋର୍ଡଙ୍କୁ ଉତ୍ତରସରକାର ପ୍ରଦେଶକୁ ପଠାଇ ଦେଲେ ।

୧୭୫୯ ସାଲ ଅକ୍ଟୋବରମାସ ୨୦ ତାରିଖରେ ବିଶାଖପଟ୍ଟନ ଠାରେ ଅନନ୍ତରାଜଙ୍କ ସହ ଫୋର୍ଡଙ୍କର ଶେଷଦେଲ । ଇଂରେଜମାନେ ଆଶା କରୁଥିଲେ, ଅନନ୍ତରାଜ ସମସ୍ତ ଯୁଦ୍ଧ ବ୍ୟୟ ନିର୍ବାହ କରିବେ; ତେଣୁ ସେମାନେ ସଙ୍ଗରେ ଅଧିକ ସମ୍ବଳ ନେଇ ନ ଥିଲେ, ମାତ୍ର ଅଳ୍ପ ସମୟ ଉତ୍ତରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା ଯେ, ସମସ୍ତ ବ୍ୟୟ ଦେବାକୁ ରାଜାଙ୍କର ଶକ୍ତି ନାହିଁ । ପରେ ଅନନ୍ତ ଓ ଇଂରେଜଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ହେଲା ଯେ, ରାଜା ସେନାମାନଙ୍କର ମାସିକ ବ୍ୟୟ ନିର୍ବାହ କରିବେ, ଉତ୍ତରସରକାର ହସ୍ତଗତ ହେଲେ ସମୁଦ୍ର-କୁଳ-ବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନସବୁକୁ ଶୁଦ୍ଧ ସମସ୍ତ ଉତ୍ତରସରକାର ପ୍ରଦେଶ ରାଜାଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରି ଯିବ । ଅନନ୍ତର ଫୋର୍ଡ, ରାଜାଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଘେନ ଗଜମହେନ୍ଦ୍ରୀଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେ ସ୍ଥାନରେ ସେନାପତି କନ୍ଫଲ୍‌ଲନ୍‌ସଙ୍କ ଅଧୀନରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଫରଶି ସେନା ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଇଂରେଜଙ୍କ ସୈନ୍ୟସଂଖ୍ୟା ଠାରୁ ନ୍ୟୁନ ନହଇ; ତଥାପି ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲାକୁ ସେମାନେ ପରସ୍ତ ହୋଇ ପଳାୟନ କଲେ । କନ୍ଫଲ୍‌ଲନ୍‌ସ ପଳାଇଯାଇ ମଲ୍ଲିବନ୍‌ର ଦୁର୍ଗରେ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରି ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ସୁବାଦାରଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟପାଇ ପଡ଼ି ଲେଖିଲେ ।

ଏଣେ ଫୋର୍ଡ କନ୍ଫଲ୍‌ଲନ୍‌ସଙ୍କ ପଛେପଛେ ଗୋଡ଼ାଇଯାଇ ମଲ୍ଲିବନ୍‌ର ଦୁର୍ଗ ଆକ୍ରମଣ ଓ ଅଧିକାର କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ସୁବାଦାର ମଲ୍ଲିବନ୍‌ରଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେ ତେତେବେଳେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ପ୍ରକଳଦେଖି ଅବିଳମ୍ବେ ସେମାନଙ୍କ ସହ ଶୁଣାପକଲେ । ଏତେଶୀଘ୍ର ସଙ୍ଗ କରିବାର କାରଣ ଏହି ଯେ, ସୁବାଦାର ରାଜଧାନୀ ବ୍ୟାଗ କରିନେ, ତାଙ୍କର ଭ୍ରାତା ନିଜାମଅଫି ବିଦ୍ରୋହୀ ହୁଅନ୍ତି; ତେଣୁ ତାହାଙ୍କୁ ଶୀଘ୍ର ସ୍ୱସ୍ଥାନକୁ ଯିବା ଓ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବଳଦି ସେନା ସଂଗ୍ରହ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥିଲା । ସଙ୍ଗର ପଥ ଅନୁସାରେ ସୁବାଦାର ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ମଲ୍ଲିବନ୍‌ର ସମୀପସ୍ଥ ଏକ ବିସ୍ତୃତ ଭୂଭାଗ ପ୍ରଦାନ କଲେ ଓ ଉତ୍ତରସରକାରରୁ ଫରଶିମାନଙ୍କୁ ଦୁର୍ଗଭୁତ କରିଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ । ଏଣେ ଇଂରେଜମାନେ ସୁଦ୍ଧା ସେନାଦ୍ୱାରା ଘାତାକର

ଉପକାର କରିବାପାଇଁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ । ଅଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତରେ ସୁବାଦାରଙ୍କର କିଛି ସୈନ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ହେଲା, ମାତ୍ର କୌଣସି କାରଣପ୍ରୟୁକ୍ତ ଫୋର୍ଡ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ପ୍ରତିପାଳନ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ଜୟଲକ୍ଷ୍ମୀଦ୍ୱାରା ଫୋର୍ଡଙ୍କର ସୁଖ୍ୟାତି ହୁଅନ୍ତେ କ୍ଲାଭର ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ । କ୍ଲାଭରଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଯେ ଦୁର୍ଗୁଣ ଥାଉ, ପରଶ୍ରାକାନ୍ତରତା ତାହାଙ୍କ ମନରେ ସ୍ଥାନ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଉତ୍ତର ସରକାର ବିଷୟ ନିଷ୍ପତ୍ତି ହେଲାବୁ ଫୋର୍ଡ କିଛି ସୈନ୍ୟ ମାନ୍ଦ୍ରାଜକୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ ଓ ଅବଶିଷ୍ଟ ସୈନ୍ୟଦେବ ବଙ୍ଗ ଦେଶକୁ ବାହୁଡ଼ିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ମୀରଜାଫରଙ୍କର ଦାରୁଣ ବିଦ୍ରାଢ଼ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ କ୍ଲାଭରଙ୍କୁ ପାଟନା ଯିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ଦିଲ୍ଲୀର ସମ୍ରାଟ୍ ଆଲମଗୀରଙ୍କ ପୁତ୍ର ସାଦ୍ ଆଲମ ଅଯୋଧ୍ୟାର ନବାବ ଓ ଆଲହାବାଦର ନବାବଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇ ମୀରଜାଫରଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରନ୍ତି । ଏହି ଆକ୍ରମଣର ସମ୍ବାଦ ପାଇ ମୀରଜାଫର ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଉତ୍ସ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଅନେକ ଟଙ୍କା ଦେବାକୁ ହୋଇ ଥିଲା, ତାହାଙ୍କର ନିଜର ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଅପବ୍ୟୟ ଥିଲା । ଏଣୁ ତାହାଙ୍କର ଯାନାଗାର ଶୂନ୍ୟ ପ୍ରାୟ ହୋଇ ଯାଇ ଥିଲା; ସୈନ୍ୟମାନେ ଅନେକ ଦିନ ବେତନ ନ ପାଇ ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଓ ଅବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ଏଣେ ତାହାଙ୍କ ପୁତ୍ର ମୀରଜାର ପଶୁବତ୍ତ ଓ କୁର ବ୍ୟବହାର ଦେଖି ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଜାମାନେ ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ମୀରଜାଫରଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ସହାୟ କ୍ଲାଭର; କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହାଙ୍କ ସହିତ ମନାନ୍ତର ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା । ତାହାଙ୍କୁ ବଙ୍ଗଳାରୁ ଦୂର କରି ଦେବାଲାଗି ଗୋପନରେ ଓଲଟାକମାନଙ୍କ ସହିତ ପରାମର୍ଶ କରୁଥିଲେ । ଯାହା ହେଉ କ୍ଲାଭରଙ୍କ ଗରଣ ଭଲ ଜାଫରଙ୍କର ଉପାୟାନୁର ଥିଲା ନାହିଁ । ସେ କ୍ଲାଭରଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ, କ୍ଲାଭର ମଧ୍ୟ ଅଙ୍ଗୀକୃତ ହେଲେ । ଏଣେ ସାଦ୍ ଆଲମ କ୍ଲାଭରଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ “ଆପଣ ଯଦି ଆମ୍ଭର ଅଭିଷ୍ଟ ସିଦ୍ଧି ବିଷୟରେ ସହାୟତା କରିବେ, ତେବେ ଆମ୍ଭେ କ୍ରମେ ଆପଣଙ୍କୁ ଅନେକ ପ୍ରଦେଶର ଆଧିପତ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିବୁଁ” କିନ୍ତୁ କ୍ଲାଭର ତହିଁରେ କର୍ତ୍ତୃପାତ୍ର ମଧ୍ୟ କଲେ ନାହିଁ । ପରେ କ୍ଲାଭର ମୀରଜାଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଘେନି ବହାର ଅଭିମୁଖେ ଚଳିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ୪୫୦ ଗୋରୁ, ୨,୫୦୦ ସିପାହୀ ଓ ମୀରଜାଫରଙ୍କର କେତେକ ନିଜ ସେନା ଥିଲେ । ଏଣେ ସାଦ୍ ଆଲମ ଦ୍ୱିଗ ବଜାର ସେନା ସହିତ ଆସିପାଟନା ଆସିବାରୁ କଲେ । ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନ ଶାସନକର୍ତ୍ତା ରାମ ନାରାୟଣ ମହା ଦକ୍ଷତା ସହିତ ୯ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ପରେ

ପାଟନା ପରସ୍ତ ହେବାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୂର୍ବଲକ୍ଷଣ ଦେଖା ଗଲା । ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ସମ୍ବାଦ ଅସିଥିଲା ଯେ, ଅଯୋଧ୍ୟାର ନବାବ ଆଲାହାବାଦ ଗ୍ରହଣ କରି ଅଛନ୍ତି; ଏଥିକୁ ଆଲାହାବାଦର ନବାବ ସର୍ବେନ୍ଦ୍ର ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବାର୍ଥେ ଗମନ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ କ୍ଲାଇବ ପାଟନାଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତି; ସୁଇରଂ ସାହଥଲମକୁ ପାଟନାର ଆଶା ପରିତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ ଭଙ୍ଗଦେଇ ପଳାଇ ଯିବାକୁ ହେଲା ।

ଏଉରୋପରେ ସାହଥଲମଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସେ ପାଟନାରୁ ପଳାଇ ଯାଇ ପ୍ରଥମେ ଅଯୋଧ୍ୟା, ପରେ ବଙ୍ଗଳାର ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି; ମାତ୍ର କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଆଶ୍ରୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ନାହିଁ । ପରେ କ୍ଲାଇବଙ୍କୁ କିଛି ଅର୍ଥ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାରେ କ୍ଲାଇବ ସହସ୍ର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି । ଏହି ବିପଦରୁ ଉଦ୍ଧାର ପାଇ, ଜାଫର ଦଲ୍ଲୀସମାପ୍ତକୁ ଲେଖି କ୍ଲାଇବଙ୍କୁ ଉପରାଜ ଉପାଧି ଅର୍ପଣ ଦେଲେ, କଲିକତା ଏବଂ ତାହାର ଦକ୍ଷିଣେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଯେ ବିସ୍ତୃତ ଜମିଦାସୀ ଥିଲା, ତାହାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କ୍ଲାଇବଙ୍କୁ ଯାବତ୍ତାବନ ଭୋଗ କରିବା ପାଇଁ ଦାନ କଲେ । ସେଥିରୁ କ୍ଲାଇବଙ୍କର ବାର୍ଷିକ ଭତିଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଲାଭ ହେଲା ।

ଯାହା ହେଉ ମିରଜାଫର ବାରଂବାର ଉପକୃତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସେ ସର୍ବଦା ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଉଚ୍ଛେଦର ମନ୍ତ୍ରଣା କରୁଥାନ୍ତି । ତାହାଙ୍କର ଧାରଣା ହୋଇ ଥିଲା ଯେ “ଆମେ ବଳବନ୍ତ ବିଦେଶମାନଙ୍କ ବାହୁବଳଦ୍ୱାରା ସ୍ୱାଧୀନତା କରିଅଛୁ, ଅଳ୍ପମାତ୍ର ତୁଟି ହେଲେ ସାହାଯ୍ୟକାରୀମାନେ ଆମକୁ ଫିଦାସନତ୍ୱ କରି ପାରନ୍ତି, ସର୍ବଦା ସେମାନଙ୍କର ମନୋରଞ୍ଜନ କରି ସ୍ୱଜ୍ଞ କରିବା ବିଜ୍ଞାନା”; ଏଥିକୁ ଜାଫର ତହିଁରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବାର ଉପାୟ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେ ଏହା ମଧ୍ୟ ବୁଝି ପାରିଥିଲେ ଯେ, ଏତଦେ ଶୀଘ୍ର ଅସିଥିବ ସୈନ୍ୟମାନେ ସୃଷ୍ଟିକ୍ଷିତ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କର ସମକକ୍ଷ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ କଦାଚ ସମ୍ମତ ନୁହନ୍ତି; ତେଣୁ ପରଜାୟ ବଳ ସାହାଯ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି କଥା ବିଚାର କରି ସେ ଓଲ୍‌ଜାଜମାନଙ୍କର ଖଟା ଜାଭା ଅନ୍ତର୍ଗତ ବଟେଉ-ଯାକୁ ପକ୍ଷ ଲେଖିଲେ, ଓଲ୍‌ଜାଜମାନେ ମଧ୍ୟ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ବିରକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ; ଜାଫରଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଶୁଣିବାମାତ୍ର ଅଭୟତ୍ୱର ୨୦୦ ଲକ୍ଷ୍ମିରେପାୟ ଓ ୮୦୦ ମାଲିକ ସୈନ୍ୟ ସହଚ ୭ ଖଣ୍ଡ ରଣତଣ୍ଡା ଜାଫରଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇ ପଠାଇ ଦେଲେ ।

କ୍ଲାଇବ ଏବିଷୟର ଗତି ଫୁଟା ପାଇ ନ ଥିଲେ, କାରଣ ଗୁପ୍ତରେ

ଏହିଚକ୍ରାନ୍ତ କରା ଯାଉଥିଲା । ସାହୁଆଲମଙ୍କ ଆକ୍ରମଣରୁ ରକ୍ଷାପାଇ, କ୍ଲାଉବ
ଥରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସହୃଦ ସାକ୍ଷାତ କରିବାପାଇଁ କଲିକତାକୁ ଆସିଥିଲେ,
ସେହିସମୟରେ ଓଲନ୍ଦାଜ ରଣଭଣ୍ଡା ସକଳ ଭାଗୀରଥୀରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି ।
ଜାଫର ଉତ୍ତୟ ସଙ୍କଟରେ ପଡ଼ିଲେ, ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସହୃଦ ମୌଖିକ ପ୍ରଣୟ
ରଖିବା ଓ ଓଲନ୍ଦାଜମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଉତ୍ତୟ ଅବଶ୍ୟକ ହୋଇଥିଲା ।
ଏଣେ ଇଂରେଜମାନେ ଜିଦ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ “ ଅପଣ ଆଗନ୍ତୁବ ଓଲନ୍ଦାଜ
ନୌସେନାମାନଙ୍କୁ ଦୂରକର ଦେଉନ୍ତୁ । ଜାଫର ଇତିକର୍ତ୍ତବ୍ୟତା ବିମୁଦ୍ଧ ହୋଇ
ଅଗତ୍ୟା ଏହିଉତ୍ତର ଦେଲେ ଯେ, ଆମ୍ଭେ ହୁଗଳୀକୁ ଯାଇ ଚୁର୍ଚ୍ଚତାର କର୍ତ୍ତୁ-
ପକ୍ଷୀୟମାନଙ୍କୁ ଡକାଇ ଏହି ଅନ୍ୟାୟରରଣ ପାଇଁ ତାହାଙ୍କୁ ସମ୍ମତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ ପ୍ରଦାନ
କରିବୁଁ; ମାତ୍ର ସେ ହୁଗଳୀରୁ କ୍ଲାଉବଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ ଯେ, ପବନର ପ୍ରତିକୂଳତା
ହେତୁରୁ ଓଲନ୍ଦାଜଜାହାଜମାନେ ନିର୍ଦ୍ଦମ୍ୟରେ ଆଶ୍ରୟ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି,
ସୁବତ୍ତାସ ପାଇଲେ ସେମାନେ ଚାଲିଯିବେ । ମାତ୍ର ନବାବଙ୍କ ଅଭିପ୍ରାୟ କ୍ଲାଉବଙ୍କ
ଠାରେ ଅପ୍ରକାଶିତ ରହିଲା ନାହିଁ ଏବଂ ଓଲନ୍ଦାଜଜାହାଜମାନେ ମଧ୍ୟ ନିମ୍ନଶଃ
କଲିକତାନିକଟକୁ ଆସିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

କ୍ଲାଉବ ବିଷମ ସଙ୍କଟରେ ପଡ଼ିଲେ । ଢେଢେବେଳେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ହଲଣ୍ଡ-
ଉତ୍ତୟ ଦେଶର ମୈତ୍ରୀ ଥିଲା ତେଣୁ ଓଲନ୍ଦାଜଜାହାଜମାନଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କଲେ
ଇଂଲଣ୍ଡ ଓ ହଲଣ୍ଡର ପରସ୍ପର ଯୁକ୍ତି ଘଟିପାରେ, ଏଥିପାଇଁ ତାହାଙ୍କ ଉପରକୁ
ବଡ଼ ଝୁଙ୍କ ଆସିବ, ଶାନ୍ତିଭଙ୍ଗ ଅପରାଧରୁ ଗୁରୁତର ଦଣ୍ଡ ଘଟିବ । ମଧ୍ୟ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ
ନୁହଇ । ଏଣେ ତାହାଙ୍କର ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହୋଇଥିଲା ଯେ, ଉପସ୍ଥିତ ଓଲନ୍ଦାଜସେ-
ନାମାନେ ଚୁର୍ଚ୍ଚତାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ମାତ୍ରକେ ଜାଫର ଅବଶ୍ୟକଦୁର୍ଭାବ ପରି-
ତ୍ୟାଗ କରି ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମିଳିତ ହେବେ । ଢେଢେବେଳେ ବଙ୍ଗଳାରେ
ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ପ୍ରଭୃତ ରକ୍ଷାକରିବା ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର କଠିନ ହୋଇ ପଡ଼ିବ । କ୍ଲାଉବ
ଏହି ସକଳବିଷୟ ବିବେଚନା କରି ଓ ଅସମସାଦୃଶରେ ନିର୍ଭର କରି ଯୁକ୍ତି କରିବାକୁ
ମନସ୍ଥ କଲେ । ଜଳ ଓ ସ୍ଥଳ ଉତ୍ତୟମାର୍ଗରେ ଓଲନ୍ଦାଜସେନାମାନଙ୍କ ଆଗମନ
ବ୍ୟାଘାତ କରିବାପାଇଁ ସେନା ପ୍ରେରଣ କଲେ । ଓଲନ୍ଦାଜ ନୌସେନାର ଅଧି-
ନାୟକ ଥୋକାଏ ସୈନ୍ୟ ଓଲ୍ଲାଇ ଦେଲେ । ସେହି ସକଳ ସେନାମାନେ ସୁଲ-
ମାର୍ଗରେ ଚୁର୍ଚ୍ଚତା ଗମନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏଉତ୍ତରେ ଇଂରେଜ ଓ ଓଲ-
ନ୍ଦାଜ ଉତ୍ତୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜଳଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ନୌଯୁଦ୍ଧରେ ଇଂରେଜ-
ମାନେ ଯେପରି ନିପୁଣ, ସେପରି ଅନ୍ୟକୌଣସି ଜାତି ନୁହନ୍ତି । ଓଲନ୍ଦାଜ ନୌ-
ସେନାମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରାସ୍ତ ହେଲେ, ସେମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ରଣଭଣ୍ଡା

ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହେଲା । ସୁଲରେ ଓଲନାଜମାନଙ୍କର ଆହୁର ଦୁର୍ଗତ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । କର୍ଣ୍ଣେଲ ଫୋର୍ଡ଼ ଚୁର୍ଚ୍ଚା ନିକଟରେ ଅଗନ୍ତୁକ ସେନାମାନଙ୍କ ପ୍ରତାପରେ ପ୍ରେରତ ହୋଇଥିଲେ; ସେମାନେ ଆଗତ ପ୍ରାୟ ଜାଣି ଆପଣା ଦୋଷ-କ୍ଷାଳନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଫୋର୍ଡ଼, କ୍ଲାଉବଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ “ଯଦି ଆମ୍ଭେ କୌନସିଲର ଆଜ୍ଞା ପାଉଁ, ତେବେ ଆଗନ୍ତୁକମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବୁ” । ତେବେବେଳେ ଗୁଡ଼ାକାଳ, କ୍ଲାଉବ ତାହା ଖେଳୁଥିଲେ । ଖେଳରୁ ନ ଉଠି ସେନ୍ସିଲରେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ “ପ୍ରିୟତମ ତୁମ୍ଭେ ଅବଲମ୍ବେ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଅ, ଆମ୍ଭେ କାଲି କୌନସିଲର ଆଜ୍ଞା ପଠାଇବୁ” । ଫୋର୍ଡ଼ ଏହି ଆଜ୍ଞା ପାଇ ଏମନ୍ତ ଖାରତା ପ୍ରକାଶକର ଶତ୍ରୁପକ୍ଷ ଆକ୍ରମଣ କଲେ ଯେ, ଅଧ୍ୟକ୍ଷାକ ମଧ୍ୟରେ ଓଲନାଜମାନେ ପରସ୍ପର ଓ ଲଘୁଭଞ୍ଜ ହୋଇଗଲେ । ତତ୍ତ୍ୱ ଓଲନାଜମାନେ ଆପଣାମାନଙ୍କର ସମସ୍ତଦୋଷ ସ୍ୱୀକାରକର ବିନାଦତ୍ତବରେ କ୍ଲାଉବଙ୍କ ନିକଟରେ କ୍ଷମାପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ ଓ ଯୁଦ୍ଧର ସମସ୍ତ ଖରଚ ଦେବାଲାଗି ସ୍ୱୀକୃତ ହେଲେ; ସୁତରାଂ ଉତ୍ତମୂର୍ତ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ସଜ୍ଜି ହୋଇଗଲା, ଇଂରେଜମାନେ ସମସ୍ତ ରଣତରୀ ଫେରାଇ ଦେଲେ । ଏହି ଘଟଣାର ଅଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତରେ କ୍ଲାଉବ ଓ ଫୋର୍ଡ଼ ସ୍ୱଦେଶକୁ ଯାତ୍ରା କରିବାପାଇଁ ମନସ୍ଥ କଲେ । କ୍ଲାଉବ ବିଧୁଳ ଅର୍ଥରାଶି ଉପାର୍ଜନ କରିଥିଲେ, ତାହାଙ୍କର ଶତ୍ରୁ ମଧ୍ୟ ରୁଗ୍ନ ହୋଇଥିଲା; ତେଣୁ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଲାଭ ଓ ବାବୁଗିରି କରିବାପାଇଁ ୧୭୭୦ ସାଲ ଫେବୃଏରୀମାସରେ ପଦତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ ସ୍ୱଦେଶକୁ ଯାତ୍ରାକଲେ । ତାହାଙ୍କ ପଦରେ ବାନ୍ସିଟାର୍ଟ ସାହେବ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ; ମାତ୍ର ସେ ତେବେବେଳେ ମାଦ୍ରାଜରେ ଥିବାରୁ ହଲ୍ଡିଏଲ ସାହେବ କର୍ମ ନିବାହ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେନାଧ୍ୟକ୍ଷପଦ ମେଜର କାଲମୃତଙ୍କୁ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

କ୍ଲାଉବ ସ୍ୱଦେଶକୁ ଯାତ୍ରାକରିବାର ଅବ୍ୟକ୍ତକାଳ ଉତ୍ତରେ ବଙ୍ଗଳାଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ଦାରୁଣ ଗୋଳମାଳ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଜାଫର ଓ ତତ୍ତ୍ୱାୟ ପୁତ୍ର ମୀରଜଙ୍କ ଦୌରାତ୍ମ୍ୟରେ ସମସ୍ତଲୋକ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟି ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ, ବିଶେଷରେ ପୃଷ୍ଠିପୁର ଫୌଜଦାର କଦମହୋସେନ୍ ବିଦ୍ରୋହର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରୁଥିଲେ, ଏହିସମୟରେ ସାହାଆଲମ ପାଟନା ଆକ୍ରମଣ କରନ୍ତି । ସାହାଆଲମ ଏତେବେଳେ ସାହଜାଦା ମାତ୍ର ଥିଲେ ନାହିଁ । ଜନକଙ୍କର ପରଲୋକ ଯାତ୍ରା ନିବନ୍ଧନ ସେ ସ୍ୱୟଂ ସମ୍ରାଟ୍ ହୋଇଥିଲେ; ମାତ୍ର ସେ ସମ୍ରାଟ୍‌ପଦ ଗୁଡ଼ି ଆଉକିଛି ପ୍ରାପ୍ତହୋଇ ନ ଥିଲେ । ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର କଥା ଅବା କି କହୁବା ଦକ୍ଷିଣା ତାହାଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ଥିଲା ନାହିଁ । ସେ ନାମରେ ଦକ୍ଷିଣର ଥିଲେ, ଖଣ୍ଡିଏ ବ୍ରାହ୍ମ-

ସୁଦ୍ଧା ତାହାଙ୍କର ଦସ୍ତଗତ ଥିଲା ନାହିଁ । ସାମ୍ରାଜ୍ୟରୁ ନିବାସିତହୋଇ ଇତିହାସ
ଭ୍ରମଣ କରୁଥିଲେ ।

ସେ ଯାହା ଦେଉ ପାଟନାର ସମ୍ପାଦ ମୁରଶିଦାବାଦରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତେ
କାଲମୂର୍ତ୍ତି ଓ ମୀରଣ ସର୍ବେନ୍ଦ୍ୟ ପାଟନା ଯାହାକଲେ; ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କର ଉପ-
ସ୍ଥିତ ଦେବାପୂର୍ବେ ଇତିହାସ ଶାସନକର୍ତ୍ତା ରାମନାରାୟଣ, ସାହାୟକମଙ୍କ ଦ୍ଵାରା
ପରସ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସମ୍ରାଟ୍ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ଅନାୟାସରେ ନଗର ଦସ୍ତଗତ
କରି ଆଆନ୍ତେ; ମାତ୍ର ସେ ତାହା ନ କରି ଦେଶଲୁଣ୍ଠନରେ କାଳକ୍ଷେପ କରୁଥିଲେ,
ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ମୀରଣ ଓ କାଲମୂର୍ତ୍ତି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଉତ୍ତମ ପକ୍ଷର ଯୁଦ୍ଧ-
ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ସମ୍ରାଟ୍ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରାହତ ହୋଇ ବହାର ନଗରକୁ
ପଳାୟନ କଲେ । ସେ ସ୍ଥାନରେ ତାହାଙ୍କ ମନରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଅଭିଷେକ
ଉଦୟ ହେଲା । ମୀରଣ ଓ କାଲମୂର୍ତ୍ତି ପାଟନାରେ ଆଉଁ ଆଉଁ ମୁରଶିଦାବାଦ
ଅନୁମୋଦନ କଲେ ଅନାୟାସେ ନଗର ଆୟତ୍ତ ହୋଇପାରେ; ତେଣୁ ସେ ଗିରବର୍ତ୍ତରେ
ମୁରଶିଦାବାଦକୁ ଯାହାକଲେ । ମାତ୍ର ମୀରଣ ଏହା ଜାଣିପାରୁ ଦୁର୍ଭଗତ ତରଣୀ
ଦ୍ଵାରା ପିତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ସମ୍ପାଦ ପଠାଇଲେ ଓ ଆପେ ମଧ୍ୟ ଯାହାକଲେ । ସମ୍ରାଟ୍
ମୁରଶିଦାବାଦର ୧୫ କୋଶ ଦୂରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଦେଖିଲେ ଯେ, ମୀରଣ
ଓ କାଲମୂର୍ତ୍ତି ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ରହି ଅଛନ୍ତି; ଏଥିକୁ ଦୃଷ୍ଟି ଯୁକ୍ତରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ
ନ ହୋଇ ଭଙ୍ଗଦେଇ ପଳାୟନକଲେ ଓ ପାଟନା ଗିରବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରାୟ ଦେଖି
ସୁନବାର ତାହା ଅନୁମୋଦନ କଲେ । ଏଣେ କାଲମୂର୍ତ୍ତି ମଧ୍ୟ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଥିଲେ ନାହିଁ
ସେ ଅଳ୍ପ ସୈନ୍ୟସହକାରେ କାପୁର ନକ୍ସ ସାହେବଙ୍କ ପାଟନା ସାହାଯ୍ୟାର୍ଥ ପଠାଇ
ଦେଲେ । ପାଟନା ପଡ଼ିନୋନ୍ନା ସମୟରେ ନକ୍ସ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଓ ସମ୍ରାଟ୍ଙ୍କୁ
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରସ୍ତ କରି ଦୁର୍ଗଭୁତ କରିଦେଲେ । ଏ ଉତ୍ତରେ ସମ୍ରାଟ୍ ଆଉ
ବିଜ୍ଞାନାଦେଶ ପ୍ରାପ୍ତ କରିଥିଲେ ନାହିଁ । ଏହି ପାଟନାର ଅଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତରେ
ପୂର୍ଣ୍ଣିମାର ଫୌଜଦାର କଦମହୋସେନ ହିଂଶିତ ସଦସ୍ତ୍ର ସୈନ୍ୟସହକ ସାହାୟକମଙ୍କ
ସହକ ମେଳିତ ହେବା ପାଇଁ ପାଟନାଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ତେବେବେଳେ
ନକ୍ସଙ୍କର ସଦସ୍ତ୍ରରୁ ଅଧିକ ସୈନ୍ୟ ଥିଲେ ନାହିଁ । ପାଟନାବାସିମାନେ ଅନୁମାନ
କରିଥିଲେ ଯେ, ଯୁଦ୍ଧ ଆହ୍ୱାନ କରିବା ନକ୍ସଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁକୁ ଆହ୍ୱାନ କରିବା
ହେବ । ମାତ୍ର ନକ୍ସଙ୍କର ସଦସ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷିତ ସୈନ୍ୟ ସମ୍ମୁଖରେ ଫୌଜଦାରଙ୍କ ହିଂସା
ସଦସ୍ତ୍ର ସୈନ୍ୟ ଇଷ୍ଟି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ରଜା ଶାହାବରାୟ ଅସାଧାରଣ
ରଣ ବୀରତା ପ୍ରକାଶ କରିବାରୁ ନକ୍ସସାହେବ ତାହାଙ୍କୁ ଭୂପୂର୍ବ ପ୍ରଶଂସା
କରିଥିଲେ; ଫୌଜଦାର ପରାହତ ହୋଇ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ପଳାୟନ କରିବାକୁ

ଲଗିଲେ । କାଳୀୟତ୍ ଓ ମୀରଣ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ତାହାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ଲଗିଲେ । ମାତ୍ର ୧୭୭୦ ସାଲ ଜୁଲାଇମାସ ୨ ତାରିଖରେ ନବାବଙ୍କ ଶିବିରରେ ଏକ ବାରୁଣ ଦୁଃଖଜନକ ଘଟଣା ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ମୀରଣ ତମ୍ବୁ ମଧ୍ୟରେ ଶୟନ କରି ନାଲି ଶୁଣ୍ଠିଆରେ ଓ ଦୁଇଜଣ ଦାସ ତାହାଙ୍କର ପଦମର୍ଦ୍ଦନ କରୁଥିଲେ, ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ବଜ୍ରପାତ ହେବାରୁ ତିନିଜଣ ଦାସ ସହିତ ମୀରଣ ପହଞ୍ଚି ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । କାଳୀୟତ୍ ସେ ସ୍ଥାନରୁ ଫେରିଆସି ପାଟନାରେ ଶୁଭ୍ରଣୀ କଲେ ।

ମୀରଜାଫରଙ୍କ ରାଜତ୍ବ ଦିନକ ପାଁଇ ମଧ୍ୟ ସୁଖକର ହୋଇଥିଲା ନାହିଁ । ସେ ଶୂନ୍ୟ ରାଜକୋଷ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ, ଏଣେ ଇଙ୍ଗରେଜମାନଙ୍କୁ ବିପୁଳ ଅର୍ଥ ଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହୋଇ ଥିଲେ, ତାହାଙ୍କ ନିଜର ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଅପବ୍ୟୟ ଥିଲା; ତେଣୁ ତାହାଙ୍କୁ ଦାରୁଣ ପ୍ରଜାଶୋଷଣ କରିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ଏହି କାରଣ ଓ ମୀରଜାଫରଙ୍କର ଅଭ୍ୟାଗାରରୁ ପ୍ରଜାମାନେ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଥିଲେ । ସେନାମାନେ ବେତନ ନ ପାଇ ଅବଶେଷେ ମୁରଶିଦାବାଦ ରାଜପ୍ରସାଦ ଅବରୁଦ୍ଧ କଲେ ଓ ନବାବଙ୍କର ପ୍ରାଣସଂହାର କରିବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ବିଭୀଷିକା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଲଗିଲେ, ଏହି ସମୟରେ ନବାବଙ୍କର ଜୁଆଇଁ ମୀରଜାଶିମ ନିଜ ଚନ୍ଦ୍ରବିଳରୁ ଯଦି ୩୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଦେଇ ନ ଥାଆନ୍ତେ, ତେବେ ମୁରଶିଦାବାଦରେ ଉଚ୍ଚିତ ଦୂର୍ୟୋଗ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଥାଆନ୍ତା ।

ମୀରଜାଫର ଏଯାହା ରକ୍ଷା ପାଇଲେ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ଶୀଘ୍ର ତାହାଙ୍କର ରକ୍ଷକ ଇଙ୍ଗରାଜମାନେ ତତ୍ତ୍ବ ସ୍ବରୂପ ହୋଇ ଦେଖା ଦେଲେ । ଜାଫର ରାଜତ୍ବ ପ୍ରାପ୍ତି ସମୟରେ ଇଂରାଜମାନଙ୍କୁ ବିପୁଳ ଅର୍ଥରାଶି ଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହୋଇଥିଲେ ସେହି ଅଙ୍ଗୀକୃତ ଅର୍ଥ କେଉଁଠାରୁ ଦେବେ, ବୋଧ ହୁଏ ସେ ଭାବନା ତାହାଙ୍କ ମନରେ ଉଦୟ ହୋଇ ଥିଲା ନାହିଁ ଏବଂ ତାହା ପ୍ରାପ୍ତି ବିଷୟରେ ଇଂରାଜମାନଙ୍କ ମନରେ ଯେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ସନ୍ଦେହ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଥିଲା ଏହା ମଧ୍ୟ ବୋଧ ହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ ସେମାନେ ସେହି ପ୍ରାପ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ବ୍ୟୟ ନିବାହ ଚିନ୍ତା ଏକାବେଳକେ ବିସର୍ଜନ କରି ଥିଲେ । ଉରେକ୍ଟର ସମାଜ ମଧ୍ୟ ଆଦେଶ କରି ଥିଲେ ଯେ, ବଙ୍ଗାଳୀରୁ ଯେ ଅର୍ଥରାଶି ଲବ୍ଧ ହେବ, ତଦ୍ବାସ ବଙ୍ଗ, ମାଦ୍ରାଜ ଓ ବୋମ୍ବେ ତିନି ପ୍ରେସିଡେନ୍ସିର ବ୍ୟୟ ନିବାହ ହେବ, ଆଉ ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ଅର୍ଥ ପ୍ରେରଣ ହେବ ନାହିଁ । ଏଣେ କଲିକତାର ରାଜକୋଷ ଶୂନ୍ୟପ୍ରାୟ ହୋଇ ଥିଲା, ପୁଣି ପୂର୍ବାପେକ୍ଷା ସେମାନଙ୍କର ଆୟଠାରୁ ବ୍ୟୟ ଅଧିକ ହେଉ ଥିଲା; କାରଣ ଏତେବେଳେ ସେ କମିଶନ ବଣିକତା ଶୁଭି ରାଜତ୍ବ ଅବଲମ୍ବନ କରିବାର ଶୈଳୀ ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟରେ ଅଧିକ ବ୍ୟୟ ହେଉଥିଲା । ଏହି ସମୟ-

ରେ ବାନ୍ଧିଛାଟି ସାହେବ ମାଦ୍ରାଜରୁ ଆସି ହଲଡ଼ଏଲ ସାହେବଙ୍କ ହସ୍ତରୁ ଗବର୍ଣ୍ଣର ପଦ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ସେ ରାଜକୋଷର ଉଦ୍‌ଘୃଷ୍ଟ ଦୁରବସ୍ଥା ଦେଖି ନାନା ଉପାୟ ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅବଶେଷେ ନବାବଙ୍କର ବଶଧର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଲୋକକୁ ସୁବାଦାସ୍ତ ପଦ ପ୍ରଦାନ କରି ଭାଦ୍ରାଠାରୁ ଅର୍ଥ ଦୋହଳ କରିବା ଉପାୟ ଭାଦ୍ରାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥିର ହେଲା । ଇତିପୂର୍ବେ କାଶିମ, ସୁବାଦା-ରା ପଦପ୍ରାପ୍ତିର ପ୍ରତ୍ୟାଶାରେ ସେନାମାନଙ୍କୁ ଭିନ୍ନ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଦେଇ ଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ସୁବାଦାସ୍ତ ପଦର ଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଅନ୍ତି ।

ବାନ୍ଧିଛାଟି ସାହେବ କାଲମୁର୍ତ୍ତ ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ମୁରଶିଦାବାଦରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଓ ଜାଫରଙ୍କୁ ପଦଚ୍ୟୁତ କରି କାଶିମଙ୍କୁ ଉପ୍ପଦରେ ଅଭିଷିକ୍ତ କରାଇଲେ । ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ଯେ କ୍ଷତ୍ର ନ୍ୟାୟାନୁମୋଦିତ, ଭାଦ୍ରା ଇଂରେଜମାନେ ବୋଲୁନୁ, ଆମ୍ଭର କୌଣସି କଥା ବୋଲିବାର ପ୍ରୟୋ-ଜନ ନାହିଁ ।

ଏଉଡ଼ରେ ମୀରଜାଫର ମୁରଶିଦାବାଦ ଯରଭ୍ୟାଗ କରି କଲିକତା ଗମନ କରନ୍ତି । ଜାଫର ଏକ ନର୍ତ୍ତକାର ନିତାନ୍ତ ଦାସ ହୋଇ ଥିଲେ, ସେହି ନର୍ତ୍ତକୀ ଅବଶେଷେ ମଣିବେଗମ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଜାଫର କଲିକତା ଗମନ ସମୟରେ ଭାଦ୍ରାଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଘେନିଗଲେ । ବୋଧହୁଏ ମୀରକାଶିମ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଅନେକ ଟଙ୍କା ଦେବା ପାଇଁ ସ୍ତ୍ରୀକାର କରି ଥିଲେ, ଭାଦ୍ରା ନ ହେଲେ ସେମାନେ କିପରି ଜାଫରଙ୍କୁ ପଦଚ୍ୟୁତ କରି ଭାଦ୍ରାଙ୍କୁ ନିୟୁକ୍ତ କରନ୍ତେ ?

କାଶିମ ସିଂହାସନରେ ବସି ଇଂରେଜ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କୁ ପାଞ୍ଚଲକ୍ଷ ଓ ବାନ୍ଧି-ଛାଟି ପ୍ରଭୃତି କର୍ମଗୁରମାନଙ୍କୁ ଅନେକ ଟଙ୍କା ପ୍ରଦାନ କଲେ ଓ ବାକୀ ଟଙ୍କା କ୍ରମେ ଦେବାଲାଗି କରାଇ କଲେ । କାଶିମ, ଇଂରେଜ କର୍ମଗୁରମାନଙ୍କୁ ଯେ ଅର୍ଥ ଦେଇ ଥିଲେ, ତହିଁରୁ କଲିକତାର କୌନ୍ସିଲର କେତେକ ଜଣ ସଦସ୍ୟ ଅଂଶ ପାଇ ଥିଲେ ନାହିଁ; ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର କ୍ରୋଧ ଓ କ୍ଷୋଭ ଜନ୍ମେ । ତୁଳ ହେଉ ଅବା ମନ ହେଉ ବାନ୍ଧିଛାଟି ଯେ ପ୍ରସ୍ତାବ କରିବେ ଭାଦ୍ରା ପ୍ରତିବାଦ କରିବା ପାଇଁ ସେମାନେ ଦଳବଦ୍ଧ ହୋଇ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ ।

ନବମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

୧୭୭୦ ସାଲ ଅକ୍ଟୋବରମାସରେ କାଶିମ ବଙ୍ଗଳା ସୁବାଦାରଙ୍କ ଅସନରେ ଉପବେଶନ କଲେ । ସେ ଅତି ଉର୍ଜ୍ଜ୍ୱଳ ଓ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ ଥିଲେ । ମୀରଜାଫରଙ୍କ ଅଯୋଗ୍ୟତା ହେତୁରୁ କର୍ମଦାରମାନଙ୍କ ଉପରେ ଅନେକ ରାଜସ୍ୱ ବାକୀ ପଡ଼ି ଥିଲା

ଓ କର୍ମଭରମାନେ ଅନେକ ଅର୍ଥ ଅପହରଣ କରିଥିଲେ, କାଶିମ ସେହି ସକଳ ଉତ୍ପଳ କରି ରାଜକୋଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ନିଜର ବ୍ୟୟ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଉଣା କରି ଦେଲେ, ତେଣୁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଓ ନିଜ ସେନାମାନଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଦେଶା ଥିଲା ତାହା ନିଃଶେଷିତ ହୋଇ ଧନାଗାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଉଦ୍ୟୋଗ ଓ ମାନ୍ଦବ୍ୟୟୀ ପୁରୁଷ ଅଲକ୍ଷ୍ମୀର ରାଜ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଧନବାନ୍ ହୋଇ ପାରନ୍ତି ।

କାଶିମ ସେନାଶୋଧନ ଓ ସଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିକରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଓ ଇସ୍ମୁରୋସୀୟ ପ୍ରଣାଳୀ ଅନୁସାରେ ଶିକ୍ଷା ଦେବାଲାଗି ଗର୍ବିନ ଖାଁ ନାମକ ଜଣେ ଆର୍ମୀନା ଓ ସମରୁ ନାମରେ ଜଣେ ଜର୍ମାନକୁ ସେନାପତି ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । କାଶିମ ମୁରଶିଦାବାଦରୁ ରାଜପାଟ ଉଠାଇ ନେଇ ମୁଜେରରେ ସ୍ଥାପନ କରନ୍ତି । ଗର୍ବିନ ଖାଁ ମୁଜେରରେ ବନ୍ଦୁକର କାରଖାନା ଆରମ୍ଭ କଲେ ।

ସମ୍ରାଟ୍ ସାହଥଲମ ଏ ଯାଏଁ ବିହାର ଦେଶରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କୁ ସେ ସ୍ଥାନରୁ ଦୃଷ୍ଟକୃତ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ବୋଧ ହେବାରୁ ଇଂରେଜ ସେନାର ତଦାନୁଗତ ସବାଧ୍ୟକ୍ଷ ମେଜର କଣ୍ଡିକ ପାଟନାରୁ ଯାଇ ତାହାଙ୍କୁ ଆରମ୍ଭ ଓ ପରସ୍ତ କଲେ । ଏ ଉତ୍ତରେ ସକ୍ଷର ପ୍ରସଙ୍ଗ ହେଲା, ସମ୍ରାଟ୍ ତହିଁରେ ସମ୍ମତ ହେବାରୁ ମେଜର କଣ୍ଡିକ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ସମୀପକୁ ଗମନପୂର୍ବକ ସାକ୍ଷାତ୍ ଓ ବନ୍ଦନାଦ କଲେ । ମୀରକାଶିମ ସେ ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ, ସେ ବାର୍ଷିକ ଚଳଣ ଟଙ୍କା ଦେବାକୁ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେବାରୁ ସମ୍ରାଟ୍ ତାହାଙ୍କୁ ସବାଦାସ ପଦରେ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ କରି ଗଲେ । ବିଦାୟ ସମୟରେ ସମ୍ରାଟ୍ କଣ୍ଡିକ ସାହେବଙ୍କୁ କହିଲେ ଇଂରେଜମାନେ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ବଙ୍ଗ, ବିହାର ଓ ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳର ସବାଦାସ ପଦକୁ ଦେବ । (୧୭୭୧) ।

ପୂର୍ବରୁ ପାଟନାରେ ଅନେକ ରାଜସ୍ୱ ବାଜା ପଡ଼ି ଥିଲା, କାଶିମ ତତ୍ତ୍ୱ ଶାସକକର୍ତ୍ତା ରାମନାରାୟଣଙ୍କୁ ହସାବ ଭଲବ କଲେ; ମାତ୍ର ରାମନାରାୟଣ ଉତ୍ତର ଦେଲେ ତାହାଙ୍କଠାରେ କିଛି ପାତ୍ରଣା ନାହିଁ, ଯେ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ ହୋଇ ଥିଲା ତାହା ଦେଶରକ୍ଷାର୍ଥ ସମସ୍ତ ବ୍ୟୟ ହୋଇଅଛି । ଏ କଥା ଯେ ମିଥ୍ୟା ଏପରି ବୋଧ ହୁଏ ନାହିଁ, ତଥାପି ହସାବ ଦେବା ରାମନାରାୟଣଙ୍କର ଉଚିତ ଥିଲା; ମାତ୍ର ଇଂରେଜମାନେ ରାମନାରାୟଣଙ୍କ ସପକ୍ଷ ଥିବାରୁ କାଶିମଙ୍କ ପ୍ରତି ତାହାଙ୍କର ସେପରି ଭୟ ବା ଭକ୍ତି ଥିଲା ନାହିଁ ।

ପୁରୀ ଉଲ୍ଲେଖ କରା ଯାଇଅଛି କୌନସିଲର ସଦସ୍ୟମାନେ ଦୁଇ ଦଳରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସବାଧ୍ୟକ୍ଷ ବାନ୍ସିଚାର୍ଟ ସାହେବଙ୍କ ଦଳ କାଶିମଙ୍କର ସପକ୍ଷ

ଅନ୍ୟଦଳ ତାହାଙ୍କର ବିପକ୍ଷ । କାଶିମ, ରାମନାରାୟଣଙ୍କୁ ଶାସନ କରିବା କାରଣ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ଏହି ବିଷୟ ଘେନି କଲିକତା କୌନସିଲରେ ଅନେକ ଚର୍ଚ୍ଚାବର୍ତ୍ତ ହେଲା; ଅବଶେଷେ କାଶିମଙ୍କର ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ସମ୍ମତ ହେବା ସ୍ଥିତିକୁ ହେଲା । ତତ୍ତ୍ୱ କାଶିମ ସୈନ୍ୟ ପ୍ରେରଣ କରି ରାମନାରାୟଣଙ୍କୁ ଧୁର ଓ କାରାଗାରରେ ବନ୍ଦୀ କଲେ ।

ଅନ୍ତର୍ଗତ କାଶିମଙ୍କ ସହିତ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ବିଷମ ମନାନ୍ତର ଘଟିଲା । ମୀରଜାଫରଙ୍କୁ ପଦଚ୍ୟୁତ କରି ତତ୍ପରେ ମୀରଜାଶିମଙ୍କୁ ନିୟୁକ୍ତ କରିବା ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଅବିବେଚନାର କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । କାରଣ ମୀରଜାଫର ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ନିବୋଧ ଓ ସ୍ଥାନସାହସ ଲୋକ ଥିଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ଯେଉଁ ବାଟରେ ଚଳାନ୍ତି ସେ ସେହି ବାଟରେ ଚାଲୁ ଥିଲେ; ମାତ୍ର କାଶିମ ସେପରି ଧାଡ଼ୁର ଲୋକ ଥିଲେ ନାହିଁ । ସେ ଅଭିସାହସୀ ଓ ଚତୁର ଲୋକ ଥିଲେ । ସେ ଯାହା ଦେଉ କାଶିମଙ୍କ ସହିତ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଯେ ମନାନ୍ତର ଘଟିଲା ସେଥିର କଥା ଏହି :—

ମୋଗଲ ଅଧିକୃତ ଭାରତବର୍ଷର ସର୍ବାଙ୍ଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ୍ରବ୍ୟ ଭୂମରେ ମାଗୁଲ ଗୃହୀତ ଓ ଉଦ୍ଧାର ଭୂର ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ ଦେଉ ଥିଲା । ଜଳ ଓ ସୁଲ ଭୂଭୂମି ମାର୍ଗରେ ସ୍ଥାନେଂ ଘାଟଘର ଆସ, ବଣିକମାନେ ସେହିଂ ସ୍ଥାନରେ ମାଗୁଲ ଦେଇ ଯାଆନ୍ତି । ସେହି ମାଗୁଲକୁ ‘ପଞ୍ଚୋତ୍ତର’ ବୋଲାଯାଏ । ଇଂରେଜ କୋମ୍ପାନୀ ବହୁତେଜ୍ଜାହାଜ ସେହି ପଞ୍ଚୋତ୍ତରରୁ ନିଷ୍କୃତି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଥିଲେ । କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବସାୟ ସକଳ କଲିକତାର ରେସିଡେନ୍ସ ସାହେବଙ୍କ ଶୁଦ୍ଧ ଚିଠି ଦେଖାଇ ଓ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର ନିଶାଣ ଉଡ଼ାଇ କୁତୁହରରୁ ଅବ୍ୟାହତ ପାଆନ୍ତି । କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର କର୍ମଚାରୀମାନେ ଗୁପ୍ତଭାବରେ ବଙ୍ଗଳାର ବହୁଳ ଲବ୍ଧକର ବାଣିଜ୍ୟରେ ଲିପ୍ତ ଥିଲେ । କ୍ଲାଇବଙ୍କ ଦୃଢ଼ ଶାସନରେ କର୍ମଚାରୀମାନେ ପ୍ରକାଶ୍ୟ-ରୂପେ ଏହି କର୍ମରେ ଲିପ୍ତ ହୋଇ ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଯାତ୍ରା କରନ୍ତେ ସେମାନଙ୍କର ଅର୍ଥଲୋଭା ନିରାଶ ହୋଇଥିଲା । ସେମାନେ ଲବଣ, ପାନ ଓ ଏତଦେଶୋପନ୍ନ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଦ୍ରବ୍ୟର ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାକୁ ଓ ଏକ ସ୍ଥାନରୁ ଅନ୍ୟସ୍ଥାନକୁ ମାଲ ଚଳାଇ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଘାଟଘରଠାରେ ନବାବଙ୍କର ଆମଲ୍ଲମାନେ ମାଗୁଲ ମାଗିଲେ ସେମାନେ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର ମାଲ ବୋଲି କହନ୍ତି ଓ କୋମ୍ପାନୀର ନିଶାଣ ଉଡ଼ାନ୍ତି । ନବାବଙ୍କର ଗୋମାସ୍ତାମାନେ କିଛି ଉଚ୍ଚିତ୍ୱାଚ୍ୟ କଲେ ଇଂରେଜ କର୍ମଚାରୀମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ଦାରୁଣ ପ୍ରହାର କରିନ୍ତି ଓ କିଏଦ କରିନ୍ତି । ଦେଶୀୟ ବଣିକମାନେ ଶୁଣିଲେ ସେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ

ପକ୍ଷରେ ମାଗୁଲ ଲାଗେ ନାହିଁ, ତେଣୁ ସେମାନେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଚିତ୍ରା ଦକ୍ଷିଣା ଦେଇ ସେମାନଙ୍କ ନାମରେ ମାଲ ଗୁଲଣ ଦେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହି ରୂପେ ଅଜାତଶତ୍ରୁ ବାଳକ ଇଂରେଜମାନେ କି ସେଉଁମାନଙ୍କର ବାର୍ଷିକ ୧୦୦୦ଟି-
କାରୁ ଅଧିକ ଆୟ ନ ଥିଲା, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରରେ ୧୫୨୦ ଦକ୍କାର
ଟଙ୍କା ବାବୁଗିରିରେ ଉଡ଼ାଉଥିଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ମାଗୁଲ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ
ଏବଂ ମାଲସକଳ ମଧ୍ୟ ବଜାରଦରରେ କଣନ୍ତି ନାହିଁ; ସେମାନଙ୍କର ସେତେ
ଇଚ୍ଛା ଭେତେ ମୂଲ୍ୟ ଦେଇ ମାଲ ଉଠାଇ ନିଅନ୍ତି । କୌଣସି ଅଜ୍ଞାନ ବିକେତା
ଦ୍ୱିରୁକ୍ତି କଲେ, ହୁଏ ଭରସାଗାହ ତାହା ପୃଷ୍ଠର ଚର୍ମ ଉଡ଼ିଯାଏ, ନଚେତ୍ ଶ୍ରାଦ୍ଧ-
ରରେ ବାସ କରିବାକୁ ହୁଏ, ତେଣୁ ସେମାନେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବଣିକମାନଙ୍କ ଠାରୁ
ମାଲ ଅଳ୍ପଦରରେ ବିକ୍ରୟ କରିବାରୁ ବଙ୍ଗଳାର ସମସ୍ତ ବାଣିଜ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ
ଦସ୍ତଗତ ହୋଇଥିଲା ।

ମୀରକାଶିମ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଅଭ୍ୟାସରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ହୁଏ ହୋଇ
ତାହା ନିବାରଣ ନିମନ୍ତେ ପୁରୀପୁରୀ କଲିକତାର କୌନସିଲରେ ଅବେଦନ କରି-
ଥିଲେ କିନ୍ତୁ ସର୍ବାଧିକ ବାନସିଟାର୍ଟ ଓ ଦେଷ୍ଟିଂସସାହେବ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ସଦସ୍ୟମାନେ
ସେକଥାରେ କର୍ଣ୍ଣପାତ କରନ୍ତି ନାହିଁ । କାରଣ ଶେଷୋକ୍ତ ମହାତ୍ମାମାନେ ଦେଶୀୟ
ବାଣିଜ୍ୟରେ ଲିପ୍ତ ଥିଲେ । ଦେଷ୍ଟିଂସ୍ ଅନେକ ତେଷ୍ଟାକରି ମଧ୍ୟ ବହୁତ ଅନିଷ୍ଟକର
କର୍ମଗୁରୁମାନଙ୍କର ବାଣିଜ୍ୟ ରହିତ କରି ଧାରଲେ ନାହିଁ । ସେ ଯେ ନିତାନ୍ତ
ଅଯୋଗ୍ୟ ଥିଲେ ଏମନ୍ତ ନୁହେଁ, ତାହାଙ୍କ ସମୟରେ ଶାସନପ୍ରଣାଳୀ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର
ଗୋଲଯୋଗ ଥିଲା, ତେଣୁ ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କର ଭ୍ରୁକୁଟୀ ଦେଖି ସେ ଭୀତ ହେଲେ ।
ଓ ନବାବଙ୍କ ଭୂଷ୍ଟିପାଇଁ ତାହାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇ କହିଲେ, ଇଂରେଜ କର୍ମ-
ଗୁରୁମାନେ ପଣ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟ ଉପରେ ଆପାତତଃ ଶତକର ୯ ଟଙ୍କା ଲେଉଟାଏ ଶୁଳ୍ଲ
ଦେବେ; ମାତ୍ର ଯହିଁରେ ଶୀଘ୍ର ସେମାନଙ୍କର ବାଣିଜ୍ୟ ରହିତ ହୁଏ ସେ ବିଷୟରେ
ବିଶେଷ ତେଷ୍ଟା କରିବୁଁ, ମଧ୍ୟ ଆମ୍ଭେ କଲିକତାକୁ ଯାଇଁ କୌନସିଲରେ ଏବିଷ-
ୟର ମୀମାଂସା କରିବୁଁ । ଏହିକଥା କହି ବାନସିଟାର୍ଟ ସାହେବ କଲିକତାକୁ
ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ; କିନ୍ତୁ ନବାବଙ୍କର କାଳବିଳମ୍ବ ସହିଲା ନାହିଁ । ବାନସିଟାର୍ଟ
ସାହେବଙ୍କ ଯାତ୍ରାର ଅନତିକାଳବିଳମ୍ବରେ ଇଂରେଜ ବଣିକମାନଙ୍କ ନିକଟରୁ
ଶତକର ୯ ଟଙ୍କା ହସାବେ ଶୁଳ୍ଲ ଆଦାୟ କରିବା ପାଇଁ କର୍ମଗୁରୁମାନଙ୍କୁ ଲେଖି
ନେପାଳ ଦେଶକୁ ଯୁକ୍ତ ଯାତ୍ରା କଲେ । ସେହି ହୁକୁମ ଅନୁସାରେ ନବାବଙ୍କ
କର୍ମଗୁରୁମାନେ ଇଂରେଜ ବଣିକମାନଙ୍କୁ ଶୁଳ୍ଲ ମାଗିବାକୁ ଲାଗିଲେ; ମାତ୍ର ଇଂ-
ରେଜ ବଣିକମାନେ ବାନସିଟାର୍ଟ ସାହେବଙ୍କୁ ବିନୋଦପୁ ଶୁଣି ନ ଥିଲେ;

ସୁଭଦ୍ରା ସେମାନେ ଶୁଭ ପ୍ରାର୍ଥନାକୁ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଦାନ ଓ କର୍ମେତ୍ତ କରବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏଣେ ବାନସିଚାର୍ଚ୍ଚ ସାହେବ କଲିକତାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲାକୁ ମାଗୁଲ ବିଷୟ ବିଚାର ପାଇଁ କୌନସିଲ ବସିଲା । ଦ୍ଵାଦଶଜଣ ସଭ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଇନ୍ଦ୍ରେ ବାନସିଚାର୍ଚ୍ଚ ଓ ହେଷ୍ଟିଂସ୍ ସାହେବ ଉନ୍ନ ସଦସ୍ୟମାନେ କହିଲେ, କୋ-ମ୍ପାନୀଙ୍କର କର୍ମଗୁରୁମାନଙ୍କର ବାଣିଜ୍ୟ କରବାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧିକାର ଅଛି; ତେଣୁ ସେମାନେ ବିନାଶୁଲରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରବେ କେବଳ ଲାଭ ଉପରେ ଶତକର ଅଭୀକ୍ଷା ହିସାବ ମାଗୁଲ ଦେବେ, ତାହାମଧ୍ୟ ନବାବ ଦାବା କରାଉନାହିଁ । କେବଳ ଇଂରେଜମାନେ ସ୍ଵଭାବସିଦ୍ଧ ବଦାନାୟତା ପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବକ ଏହା ଦାନ ଶୁଳ୍କିବେ ।

ନବାବ ନେପାଳରୁ ବାହୁଡ଼ିବା ଉତ୍ତରେ କୌନସିଲର ମତ ଶୁଣି ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଗାନ୍ଧିତ ହେଲେ ଓ କୌନସିଲରେ ଥରେ ବିଫଳ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ଅବଶେଷେ ଅଭ୍ୟନ୍ତର ବିରକ୍ତ ହୋଇ ମାଗୁଲ ଆଦାୟ ପ୍ରଥା ବଙ୍ଗଦେଶରୁ ଏକା-ବେଳକେ ଉଠାଇ ଦେଲେ । ତତ୍ପରେ ଇଂରେଜ ବଣିକମାନଙ୍କର ବିପୁଳ ଲାଭର ଦ୍ଵାର ଏକପ୍ରକାର ରହିତହୋଇ ଅସିଲା; କାରଣ ଦେଶୀ ବଣିକମାନେ ମାଗୁଲ ନ ଦେବାରୁ ସେମାନେ ସ୍ଵଳା ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସମାନ ଦରରେ ବିକ୍ରୟ କରବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଲେ, ସୁଭଦ୍ରା ଇଂରେଜ ବଣିକମାନଙ୍କର ଏକଦାତଥ ବାଣିଜ୍ୟ ଏକପ୍ରକାର ରହିତ ହୋଇ ଅସିଲା । ଇଂରେଜ ମହାପୁରୁଷମାନେ ଏବିଷୟ ଶୁଣି ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଗାନ୍ଧିତ ହେଲେ ଓ ଦେଶୀୟ ବଣିକମାନଙ୍କ ଠାରୁ ମାଗୁଲ ଆଦାୟ କରବା କାରଣ ଅନୁରୋଧକର ପଠାଇଲେ । ଅମିୟୁଟ ଓ ହେ ସାହେବ ନବାବଙ୍କ ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସେହି ଅନୁରୋଧ ଲଗାଇଲେ; କିନ୍ତୁ ନବାବ ତହିଁରେ କର୍ତ୍ତୃପାତ ସ୍ଵୀକାର କଲେ ନାହିଁ । ସୁଭଦ୍ରା ଯୁଦ୍ଧ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଅସିଲା ।

୧୭୬୧ ସାଲ ମେମାସ ତା ୧୫ ରଖରେ ମୁଙ୍ଗେରରେ କେତେକଖଣ୍ଡ ଅସ୍ତ୍ର ପୁରୁଷନୌକା ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା ସେହି ସକଳ ନୌକା କଲିକତାରୁ ପାଟନା ଯାଉଥିଲା, ନବାବ ସେ ସକଳ ନୌକା ଅଟକ କଲେ । ଅମିୟୁଟ ଓ ହେସାହେବ ତେତେବେ-ଲେ ମୁଙ୍ଗେରରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସେମାନେ ସେ ସକଳ ନୌକା ମୋଚନ ପାଇଁ ବାରମ୍ବାର ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ ମାତ୍ର ତାହା ଅରଣ୍ୟରେ ରୋଦନପରି ହେଲା, ନବାବ କହିଲେ ପାଟନାରେ ଥିବା ଇଂରେଜ ସେନାମାନେ ଗୁଲିଯାଉନ୍ତୁ ଓ ଚତୁର୍ଥ ସର୍ବାଧିକ ଦୂରନ୍ତ ଇଲିସ୍‌ସାହେବଙ୍କ ପଦରେ ହେଷ୍ଟିଂସ୍‌ସାହେବ ନିୟୁକ୍ତ ହେଉନ୍ତୁ, ତାହା ହେଲେ ଏହି ସକଳ ନୌକା ଶୁଦ୍ଧଦେବୁଁ, ନଚେତ୍ ଶୁଦ୍ଧଦେବୁଁ ନାହିଁ । ଏ ଉତ୍ତରେ ଇଂରେଜ ଦୂତମାନେ ବିଦାୟ ପ୍ରାର୍ଥନାକଲେ । ନବାବ ଅମିୟୁଟ-

ସାହେବଙ୍କୁ ଯିବାପାଇଁ ଅନୁମତି ପ୍ରଦାନକଲେ ଓ କଲିକତାରେ ଯେ ନବାବଙ୍କର ଶ୍ରେୟମାନେ କହେଉଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରତିଭୁ ସ୍ବରୂପ ହେବାହେବଙ୍କୁ କହେଉଥିଲେ । ଏଣେ ମହାମତି ଇଲିସ୍‌ସାହେବ ଅଭିକିନ୍ତରୂପେ ପାଟନା ଆକ୍ରମଣ ଓ ଅଧିକାର କରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତରରେ ନବାବଙ୍କର ବହୁଳ ସେନା ଯାଇ ତାହାକୁ ଅବରୋଧକର ମୁଙ୍ଗେରକୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ସେହିସମୟରେ କାଶିମ-ବଜାରର ଇଂରେଜକର୍ମଶ୍ରେୟମାନେ ମଧ୍ୟ ବନ୍ଦୀଦଶାରେ ମୁଙ୍ଗେରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ନବାବ, ଆମିୟୂହ୍‌ସାହେବଙ୍କୁ ଅଟକାଇବା ପାଇଁ ଆଜ୍ଞା ପଠାଇଲେ । ତେତେବେଳେ ଆମିୟୂହ୍‌ସାହେବ ମୁରଶିଦାବାଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଇଥିଲେ, ସେ ସ୍ଥାନରେ ତତ୍ତ୍ବପଲକ୍ଷେ ଦଙ୍ଗା ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା, ସେହି ଦଙ୍ଗାରେ ଆମିୟୂହ୍ ପୀଡ଼ା ପ୍ରାପ୍ତହେଲେ ।

ମୀରକାଶିମଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ କଲିକତା କୌନସିଲର ସହସ୍ୟମାନେ ମୀରଜାଫରଙ୍କୁ ସୁବାଦାତା ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କରିବାକୁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ । ଅଳ୍ପକାଳ ପ୍ରବର ମଧ୍ୟ ତହିଁରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ । ଜୁଲାଇମାସ ୨ ତାରିଖରେ ଫୁଲରତ୍ନପେକ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା ।

କାଶିମ ଇଂରେଜ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କୁ ସେସମସ୍ତ ଅଧିକାର ଓ କ୍ଷମତା ଦେଇଥିଲେ, ସେସମସ୍ତ ସ୍ଥିର ରହିଲା ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଇଂରେଜଙ୍କର ନିଜ ନିଜ ହସ୍ତାବର କ୍ଷତ୍ତିର ଯେ ସମସ୍ତେ ହେବ, ସେ ଟଙ୍କା ମଧ୍ୟ ନବାବ ଧରିଦେବା ଲାଗି ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଲେ । ନିଜ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ନିକଟରୁ ଶୁଳ୍କ ଗ୍ରହଣ ଓ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ବିନାଶିଲୁରେ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାକୁ ଦେବେବୋଲି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ । ଆନ୍ଦର ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଲେ ୧୭୦୦୦ ଅଶ୍ବ ଓ ୧୨୦୦୦ ପଦାତିକସେବା ରଖିବାରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଯେ ବ୍ୟୟ ହେବ, ତତ୍ତ୍ବବତ୍ ନିଜ ଚାହୁଁବିଲରୁ ଦେବେ ।

ଏ ଉତ୍ତରରେ ଇଂରେଜ ସେନା ରଣକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟହେଲେ, ଜୁଲାଇମାସ ୧୫ ତାରିଖରେ କାଟୋୟାରେ ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା; ସେ ସ୍ଥାନରେ ଇଂରେଜ ସେନାମାନେ ଜୟଲାଭ କଲେ । ସୁବିହୀଳଠାରେ ନବାବଙ୍କର ଯେ ସୈନ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ, ୧୭ ତାରିଖରେ ସେମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଇଂରେଜ-ସେନା ମୁରଶିଦାବାଦ ଅଧିକାର କଲେ । ଏ ଉତ୍ତରରେ ଅଗଷ୍ଟମାସ ୨ ତାରିଖରେ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ସନ୍ଦିହ୍ତ ଘେରୁଆନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା; ସେ ସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ ନବାବଙ୍କ ସେନାମାନେ ପରାସ୍ତ ହେଲେ । ଅକ୍ଟୋବର ଇଂରେଜ ସେନାମାନେ ମୁଙ୍ଗେରଦିଗକୁ ଯାତ୍ରାକଲେ, କାଶିମ ତାହା ଶୁଣି ପାଟନା ପଳାଇଗଲେ । ଇକ୍ଟୋବର୍ ସେ ଅଭ୍ୟନ୍ତର ବିରକ୍ତହୋଇ ଗୁଜା ରାମନାସ୍‌ପୁର, ଗୁଜା ଗୁଜବଲ୍ଲର ଓ

ସେଠାବଶୀୟ ୨ ଜଣ ପ୍ରଧାନ ବଣିକକୁ ନିଷ୍ଠୁରରୂପେ ବଧ କରିଥିଲେ; ସମ୍ପ୍ରତି ପାଟନାରେ ଉପସ୍ଥିତହୋଇ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ଇଂରେଜ ବନ୍ଦୀମାନଙ୍କୁ ବଧ କରିବାକାରଣ ସେନାପତିମାନଙ୍କୁ ଅଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନକଲେ; ମାତ୍ର ସେନାପତିମାନେ ମନସ୍ଥିତା ପ୍ରକାଶକରି କହିଲେ “ଆମ୍ଭେମାନେ କିଛି ଘାତକ ନୋହୁଁ” ଯେ ନିରାସ୍ତ୍ର ବନ୍ଦୀମାନଙ୍କୁ ବଧ କରିବୁଁ ସେମାନଙ୍କ ଦସ୍ତରେ ଅସ୍ତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତୁ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛୁଁ” ମୁସଲମାନମାନେ ଯେଉଁ ଦୃଷ୍ଟିକାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ ନାହିଁ, ଶମରୁନାମକ ଜଣେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମୀବଳମ୍ବୀ ଅମ୍ଳାନମୁଖେ ସେହି ଅଭିଗନ୍ନିତ କାର୍ଯ୍ୟର ଭାର ଗ୍ରହଣକଲେ । ସେହି ପାପିଷ୍ଠ କେତେକଜଣ ସେନାସହଚର କାଗିରୀରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ହୋଇ ଗୁଳି କରି ତାଙ୍କର ଫୁଲଟିନଙ୍କୁ ଶୁଦ୍ଧ ସମସ୍ତ ଇଂରେଜବନ୍ଦୀଙ୍କୁ ବଧକଲେ । ସେ ସ୍ଥାନରେ ୪୭ ଜଣ ଉଦ୍‌ଭ୍ରାନ୍ତ ଓ ଦେହଶତ ଗୋରୁ ଅବରୁଦ୍ଧ ଥିଲେ ।

ମୁଙ୍ଗେରରୁ ପାଟନା ପଳାୟନ ସମୟରେ ରେବାନଫା ଘଟରେ ଗୋଟିଏ ଭୟାନକ ଗୋଲଯୋଗ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସମସ୍ତେ ନଦୀପାର ଦୋଇ ପଳାଉଅଛନ୍ତି, କେତେକଜଣ ଲେବ୍‌ଗ ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦ କବର ସ୍ଥାନକୁ ଘେନି ଯାଉଅଛନ୍ତି; ପରୁରବାରୁ ଜଣାଗଲା, ତାହା ସେନାପତି ଗର୍ଗିନଖାଁଙ୍କର ମୃତଦେହ । କେତେକଜଣ ମୋଗଲସେନା ଉପରତ୍ତଳ ବେତନ ମାଗିବାପାଇଁ ଯାଇଥିଲେ, ସେ ବେତନ ନ ଦେବାରୁ ସେମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ବଧକଲେ; ମାତ୍ର ଏକଥା ସତ୍ୟ ନୁହେଁ; କାରଣ କିଛିଦିନ ପୂର୍ବରେ ସେମାନଙ୍କର ବେତନ ନିଷ୍ପତ୍ତିକରି ଦିଆ ଯାଇଥିଲା; କାହାର କିଛି ପ୍ରାପ୍ୟ ଥିଲା ନାହିଁ । ବୋଧହୁଏ ମୀରଜାଶିମ ଛଳକରି ସେନାପତିଙ୍କୁ ବଧ କରିବା ନିମନ୍ତେ ସେହି ମୋଗଲମାନଙ୍କୁ ପଠାଇଥିଲେ । ଖୋଜାପିତୃଶ ନାମରେ ଗର୍ଗିନଖାଁଙ୍କର ଭାଇ କଲିକତାରେ ବାସ କରନ୍ତି, ବାନସିଟାଟ୍ ଓ ହେଷ୍ଟିଂସ୍ ସାହେବଙ୍କ ସହଚର ତାହାଙ୍କର ଅତି ପ୍ରଣୟୀ ଥିଲା । ପିତୃଶ ଏହି ଅନୁରୋଧକରି ଗର୍ଗିନଖାଁଙ୍କୁ ପତ୍ର ଲେଖିଥିଲେ ଯେ “ ଅପଣ ନବାବଙ୍କ କର୍ମ ପରିଚ୍ୟାପନ କରନ୍ତୁ ଓ ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ ନବାବକୁ ଧରାଇଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବେ ।” ଏକଥା ଯେ ନିତାନ୍ତ ଅଲକ ଏମନ୍ତ ବୋଧହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ ମୀରଜାଶିମଙ୍କର ସୈନ୍ୟ ସେପରି ସ୍ଥିତିରେ ହୋଇଥିଲେ, ଇଠିଃପୂର୍ବେ ବଙ୍ଗଦେଶରେ କୌଣସି ରାଜାଙ୍କର ସୈନ୍ୟ ଏପରି ଶିକ୍ଷିତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ତଥାପି ସେମାନେ ବାରମ୍ବାର ପରାସ୍ତ ହୋଇଥିଲେ; ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଗର୍ଗିନଖାଁଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସଘାତକତା କେବଳ ତାହାର ମୂଳକାରଣ । ସେ ଯାହା ହେଉ ନବାବଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ଚର ସେନାପତି ବିଶ୍ୱାସଘାତୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି ବୋଲି ରଜନୀ ଦୁଇପ୍ରହର ସମୟରେ ଆପଣା ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଜଣାଇଲା । ତାହାର ପରିଦର୍ଶନ ଏହି ଘଟଣା ।

ନବମ୍ବରମାସ ୨ ତାରିଖରେ ପାଟନା ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଦ୍ଵସ୍ତଗତ ହେଲା । କାଶିମ ପଲାୟନ କର ଅଯୋଧ୍ୟାର ସୁବାଦର ସୁଯାଉଦୌଲ୍ଲଙ୍କର ଶରଣ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ସୁଆ ମଧ୍ୟ କାଶିମଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ସୁନଃପ୍ରାପ୍ତି ବିଷୟରେ ସାଦାମ୍ୟ କରିବା-କାରଣ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହେଲେ । ଏଣେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ତଦାନନ୍ତର ସେନାପତି ମେଜର କର୍ଣ୍ଣାକ ଗୁଜ ପ୍ରତାପାକର ପାଟନାରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ୧୭୭୪ ସାଲ ମେମାସର ତ୍ରୟୋଦଶ ଦିବସରେ କାଶିମ ଓ ସୁଯାଉଦୌଲ୍ଲ ଆସି ତାହାଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ ଓ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ପଲାୟନ କଲେ ।

ଅତଃପର ଦଶରମନରେ ନାମକ ଜଣେ ଦକ୍ଷିଣଂରେଜ ସେନାପତି ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ପାଟଣା ଯାତ୍ରାକଲେ । ସେ ସ୍ଥାନରେ ସେ କର୍ଣ୍ଣାକଙ୍କ ଦ୍ଵସ୍ତରୁ ସୈନ୍ୟ ଗ୍ରହଣକରି ସେପ୍ଟମ୍ବର ମାସରେ ସୁଯାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧେ ଅଯୋଧ୍ୟାଭିମୁଖେ ଯାତ୍ରାକଲେ । ଶୋଣନଦ ପାରହେବା ସମୟରେ ସୁଯାଉଦୌଲ୍ଲଙ୍କ ସୈନ୍ୟସହଚ ଭେଟ ହେବାରୁ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ରଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ସେହି ଯୁଦ୍ଧରେ ନବାବଙ୍କର ସୈନ୍ୟମାନେ ପରାସ୍ତ ହେଲେ । ଅକ୍ଟୋବର ମାସ ତା ୨୨ ରଖରେ ଇଂରେଜମାନେ ବକସାର ନଗରରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ସେ ସ୍ଥାନରେ ସୁଯାଙ୍କ ଶିବିରମଧ୍ୟ ସନ୍ଧିବେଶିତ ଥିଲା । ପରଦିନ ଦିବା ୯ ଘଣ୍ଟା ସମୟରେ ଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ୧୨ ଟା ସମୟରେ ସୁଯାଉଦୌଲ୍ଲଙ୍କ ସୈନ୍ୟମାନେ ପରାସ୍ତହୋଇ ପଲାୟନ କଲେ । ବକସାର ଯୁଦ୍ଧରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ପ୍ରତାପ ଅତୀବବର୍ଦ୍ଧିତ ହୁଏ । ଅଯୋଧ୍ୟାପତିଙ୍କର ଅଧିକାର ବିଲୁପ୍ତପ୍ରାୟ ହୋଇ ଆସିଲା ଏବଂ ବିକ୍ରୟବତ ଉଦାର୍ୟ ପ୍ରଦେଶରେ ଇଂରେଜମାନେ ଅଦ୍ଵିତୀୟ ପ୍ରଭୁତ୍ଵଶାଳୀ ହୋଇ ଉଠିଲେ ।

ସମ୍ରାଟ୍ ସାହୁଆଲମ ସେ ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ଯୁଦ୍ଧର ପରଦିବସ ସେ ମନରେସାହେବଙ୍କୁ ଅଭିନନ୍ଦନ ଓ ଅନୁଗ୍ରହ ପ୍ରାର୍ଥନାକର ପଠାଇଲେ ଓ ସାହେବଙ୍କ ଶିବିରରେ ମଧ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ମନରେ ତାହାଙ୍କୁ ଆଶାସ ପ୍ରଦାନ କରିବାରୁ ସେ ଆପଣାକୁ କୃତାର୍ଥମ୍ଭନ୍ୟ ଜ୍ଞାନ କରିଥିଲେ । ଇଂରେଜ ସେନାପତି ତହିଁ ଚାରୁନସୀ ଯାତ୍ରା କଲେ । ସୁଯାଉଦୌଲ୍ଲଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀ ତାହାଙ୍କଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସଜ୍ଜପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ଇଂରେଜ ସେନାପତି କହିଲେ ଯେବେ କାଶିମ ଓ ଶମରୁକୁ ଆମ୍ଭ ଦ୍ଵସ୍ତରେ ସମର୍ପଣ କରିବେ ତେବେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସଜ୍ଜ କରିବାକୁ ସମ୍ମତ ଅଛୁ । ଶରଣାଗତ ଲୋକକୁ ଶତ୍ରୁ ଦ୍ଵସ୍ତରେ ସମର୍ପଣ କରିବା ଗର୍ହିତକର୍ମ ବିଚାର କରି କାଶିମ ବିଷୟରେ ଅସମ୍ମତ ହେଲେ ଏବଂ ଶମରୁ ବିଷୟରେ କହିଲେ, ଆମ୍ଭେ ତାହାଙ୍କୁ ଭୋଜନର ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରାଣ

ମହାର କରନ୍ତି । ଏପ୍ରସାବରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ରୁଚି ହେଲା ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ସକ୍ରିୟସଙ୍ଗ ବଫଳ ହେଲା ।

ଅଭ୍ୟାସର ମନରେ ସୈନ୍ୟ ପଠାଇ ପୁନାର ଦୁର୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୭୭୫ ସାଲ ଜାନୁଆରୀମାସରେ ବଙ୍ଗଳାର ସୁବାଦାର ମାଲୁ-ଜାଫର ପରଲୋକ ଯାତ୍ରା କରନ୍ତି ।

କୌନସିଲର ସଦସ୍ୟମାନେ ଜାଫରଙ୍କର ବଂଶଜବର୍ତ୍ତବ୍ୟମ୍ବ ୧୯୫ ପୁଅ ନିଜାମଉଦ୍ଦୋଲ୍ଲାଙ୍କୁ ସୁବାଦାସୀ ସିଂହାସନରେ ଅଭିଷିକ୍ତ କଲେ । ନିଜାମଉଦ୍ଦୋଲ୍ଲାଙ୍କ ସହିତ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଏହିପରି ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ହେଲା ଯେ ବର୍ଷକୁ ଦିନଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ବେତନରେ ଜଣେ ନାୟବ ସୁବାଦାରଙ୍କ ସଭାରେ ନିୟୁକ୍ତ ହେବେ । (ସେହି ପଦରେ ମହମ୍ମଦରେଜାଣି ନିୟୁକ୍ତ ହେଲେ । ଦୁଗଲୀର ଫୌଜଦାର ନନକୁମାର ରାୟ ଉକ୍ରପଦ ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇଥିଲେ; ମାତ୍ର ଅସଫଲପ୍ରାପ୍ତ ହେବା କିନ୍ତୁ ବଞ୍ଚିତ ହୁଅନ୍ତି) । ପୂର୍ବ ସୁବାଦାରମାନେ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କୁ ଯେ ଯେ କ୍ଷମତା ଦେଇ ଯାଇଥିଲେ ତାହା ବଜାୟ ରହିବ ।

ଏହିରୂପେ ୧୭୭୦ ସାଲ ଫେବୃୟାରୀମାସ କ୍ଲାଉବଙ୍କର ଇଂଲଣ୍ଡଯାତ୍ରା ଦିନ-ଠାରୁ ୧୭୭୫ ସାଲ ଫେବୃୟାରୀମାସ ନିଜାମଉଦ୍ଦୋଲ୍ଲାଙ୍କୁ ସୁବାଦାସୀ ପ୍ରାପ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ୫ ବର୍ଷକାଳ ବଙ୍ଗଳାରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ପ୍ରଭୁତା କ୍ରମେ ବଞ୍ଚିମଳ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଏହିସମୟରେ ଇଂଲଣ୍ଡର କୋର୍ଟ ଅଫ୍ ଚିରୋକ୍ସମାନେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ବିପଦ ସାଗର ଦେଖୁଥିଲେ । ପାଟନାର ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ, ସୁବାଦାସୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଓ ବଙ୍ଗଳାର ବାଣିଜ୍ୟଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅଭ୍ୟାସର ଏହି ସକଳ ସମ୍ବାଦ ସେମାନଙ୍କୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାକୁଳ କରୁଥିଲା । ବଙ୍ଗଳାଦେଶରୁ ଇଷ୍ଟଇଣ୍ଡିଆ କୋମ୍ପାନୀର ପ୍ରଭୁତା ଲୋପ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା, ଏହି ସମ୍ଭାର ସେମାନଙ୍କର ମନରେ ଉଦ୍ବିଗ୍ନ ହୋଇଥିଲା । ସେମାନେ ଏକବାକ୍ୟ ହୋଇ ସ୍ଥିରକଲେ ଯେ କ୍ଲାଉବଙ୍କ ବାହୁବଳରେ ବଙ୍ଗଳାର ଅଧିପତ୍ୟ ଲାଭ ହୋଇଅଛି, ସେହି କ୍ଲାଉବଜନ ଆଉ କେହି ତାହା ରକ୍ଷା କରି ପାରିବ ନାହିଁ । ଅତଏବ କ୍ଲାଉବଙ୍କୁ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆସିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

— ୦୦୦୦ —

ଦଶମ ଅଧ୍ୟାୟ ।

କ୍ଲାଉବ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଲର୍ଡ଼ ଉପାଧି ସହିତ ବହୁତ ସମ୍ମାନ ଲାଭ କରୁଥିଲେ କିନ୍ତୁ ତାରିରେକୃଷ୍ଣଭର ଅକ୍ଷୟ ସଲବନ୍ “କ୍ଲାଉବ ଭାରତ-ବର୍ଷରେ ଅନେକଥର ଚିରୋକ୍ସ ଆଜ୍ଞା ଲଘନ କରୁଅଛନ୍ତି” ଏହି ଦୋଷ ଆରୋପ

କରି ତାହାଙ୍କର ଜାୟଗୀର ବାଜେୟାପ୍ତ କଲେ । କ୍ଳାଉବ ଅଦାଲତରେ ତିରେକୃର ନାମରେ ନାଲିଶ କଲେ । ସେହି ମୋକଦ୍ଦମା ଚଳୁଅଛି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ତିରେକୃର ସମାଜ ତାହାଙ୍କୁ ଭାରତବର୍ଷରୁ ପଠାଇବାପାଇଁ ପ୍ରବନ୍ଧାର ଜାକଲେ ଇହିଁରେ କ୍ଳାଉବ ଉତ୍ତର ଦେଲେ “ ଅମ୍ଭର ଶତ୍ରୁ ସଲିବାନ୍ ଯେତେଦିନ ପଦସ୍ଥ ଥିବେ ଓ ଅମ୍ଭ ଜାୟଗୀର ପ୍ରବନ୍ଧାର ନ ପାଇଅଛି” ତେତେଦିନ ଆମେ ଭାରତ-ବର୍ଷକୁ ଯାଇ ନ ପାରୁଁ, ଜାଲରେକୃର ସମାଜର ଅଧ୍ୟକ୍ଷମାନେ ଏକବର୍ଷ ପାଇଁ ନିୟୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ତେତେବେଳେ ସଲିବାନଙ୍କର କାଳ ସମାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା; ତତ୍ପରେ କ୍ଳାଉବଙ୍କ ଅତି ଅନୁରକ୍ତ ରୌପସାହେବ ମନୋମାତ ହେଲେ । ୧୦ ବର୍ଷ ପାଇଁ ତାହାଙ୍କର ଜାୟଗୀର ବାହାଲ ରହିଲା ।

୧୭୭୫ ସାଲ ମେ ମାସ ୩ ତାରିଖରେ ଲର୍ଡ଼କ୍ଳାଉବ କଲିକତାରେ ଉପ-ସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଦୈବାତ ସେହି ଦିନରେ ସ୍ଵାଭାବିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ପରାସ୍ତ ହୋଇ ରେହଲଖଣ୍ଡକୁ ପଳାୟନ କରନ୍ତି ।

କ୍ଳାଉବ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଦେଖିଲେ ତିରେକୃର ସମାଜ ଯେ ସକଳ ଆପଦ ମନରେ କରି ବ୍ୟାକୁଳିତ ହେଉଥିଲେ ସେ ସକଳ ଆପଦର ଗରମାଣ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଥିଲା ନାହିଁ । ଫଳେ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷେ ଚନ୍ଦ୍ରମା ପରି ଭାରତରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ସୌଭାଗ୍ୟ ଦିନକୁଦିନ ବୃଦ୍ଧି ପାଉଥିଲା ।

ଇତ୍ୟଦୃଷ୍ଟେ ତିରେକୃର ସମାଜ ଆଦେଶ କରିଥିଲେ, କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର କର୍ମ-ଗୃହମାନେ ଏପରି ଗୋଟିଏ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ପଦରେ ସ୍ଵାକ୍ଷର କରିବେ ଯେ, ସେମାନେ ଦେଶୀୟ କୌଣସିଲୋକ ନିକଟରୁ ସଦସ୍ତ୍ରକରୁ ଅଧିକ ଟଙ୍କା ଉପତୋକନ ଗ୍ରହଣ କରିବେ ନାହିଁ । ସେ ଆଦେଶ ଅଜିଯାଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । କ୍ଳାଉବ ପ୍ରଥମରେ ସେହି ଆଦେଶ ବାହାର କଲେ ଓ ଜିଦ କରି କୌଣସିଲର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ପଦରେ ସ୍ଵାକ୍ଷର କରାଇ ନେଲେ । ଏଥିରେ କୌଣସିଲର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କ ମନରେ ଦାରୁଣ ଅସନ୍ତୋଷ ଜନ୍ମିଲା । କେବଳ ଏଥିରୁ ଯେ ସେମାନେ ନିଷ୍ଠୁର ଲାଭକଲେ ଏମନ୍ତ ନୁହେଁ । ଏହାର ଅବ୍ୟବହାରରେ ନିଜାମଉଦ୍ଦୌଲ କ୍ଳାଉବଙ୍କଠାରେ ଅଭିଯୋଗ ଉପସ୍ଥିତ କଲେ ଯେ ରେଜାଖା କୋମ୍ପାନୀର ପ୍ରବଳ କର୍ମଗୃହମାନଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହ ଲାଭପାଇଁ ଉତ୍କୋଚଦ୍ଵାର ସ୍ଵଜକୋଷ ଶୂନ୍ୟପ୍ରାୟ କରିଅଛନ୍ତି ।

ସେହି ଅଭିଯୋଗ ବର୍ତ୍ତମାନରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା ଯେ, କୋମ୍ପାନୀ ସତୀବମାନେ ତତ୍ପ୍ରଦେଶର ରେଜାଖାଙ୍କ ନିକଟରୁ ଅନେକ ଅର୍ଥ ଦସ୍ତଗତ କରିଅଛନ୍ତି । କ୍ଳାଉବ କର୍ମଗୃହମାନଙ୍କର ଦୋଷ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷାୟମାନଙ୍କ

ନିକଟରୁ ବିଜ୍ଞାପନା ପଠାଇଲେ । ଦୋଷିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକେ ଅବଳରେ କର୍ମ-
ଦାଗ କଲେ, ବନ୍ଦୁରେ ଅଧିକାଂଶ ଲୋକର କର୍ମ ଗଲା । ମହନ୍ତଦ ରେଜାଣା-
ଙ୍କର କୌଣସି ଦୋଷ ସପ୍ରମାଣ ହେଲା ନାହିଁ ; ସୁତରାଂ ସେ ପଦସ୍ଥ ରହିଲେ ।
ସ୍ୱୟଂଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଓ ଜଗତଶେଠ ତାହାଙ୍କର ସହକାରୀ ନିୟୁକ୍ତ ହେଲେ । ଅଭୟର
କ୍ଲାଇବ ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳକୁ ଯାତ୍ରାକଲେ । ଯିବା ସମୟରେ ମୁରଶିଦାବାଦରେ ଉପସ୍ଥିତ
ହୋଇ ନବାବଙ୍କ ସହିତ ଏପରି ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିଗଲେ ଯେ, ଏଠାରେ
ନବାବ ଗୁଳ୍ମସମ୍ବଳାୟ ଆୟୁବ୍ୟୟ କୌଣସି ବିଷୟରେ ଦସ୍ତଖେସ୍ତ କରିବେ
ନାହିଁ । ତାହା ଇଂରେଜମାନେ ଦେଖିବେ, ନବାବ କେବଳ ନିଜବ୍ୟୟ କାରଣ
ବାର୍ଷିକ ୫୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ପାଇବେ । ତହିଁ ଉତ୍ତରେ କ୍ଲାଇବ ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ଉପ-
ସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଢେଢେବେଳେ ସୁଯାଉଦୌଲା ଏପରି ନିଷ୍ପେଷ୍ଟାହୋଇ ପଡ଼ି-
ଥିଲେ ଯେ, କ୍ଲାଇବ ଇଚ୍ଛାକଲେ ତାହାଙ୍କୁ ପଦତ୍ୟାଗ କରିପାରନ୍ତେ; କିନ୍ତୁ ସେ
ତାହା କଲେ ନାହିଁ । କେବଳ କିଛି ଓ ଆଲ୍‌ହାବାଦ ତାହାଙ୍କ ଦସ୍ତରୁ ନେଇ
ସମାହୁ ସାହାଯ୍ୟମକୁ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ନବାବଙ୍କସହିତ ଏହିପରି ବନ୍ଦୋବସ୍ତ
ହେଲା ଇଂରେଜମାନେ ବିଗତ ଯୁଦ୍ଧରେ ବ୍ୟୟବାବନ୍ଦ ୫୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ପାଇବେ
ଓ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବିପଦ ସମୟରେ ସୁଯାଉଦୌଲା ଓ ସୁଯାଉଦୌଲାଙ୍କ ବିପଦ-
ସମୟରେ ଇଂରେଜମାନେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ଏହା ମଧ୍ୟ ପଣବକ ହେଲା ।

୧୭୭୫ ସାଲ ଅଗଷ୍ଟମାସ ତା ୧୨ ରଖରେ ସମାହୁ ସାହାଯ୍ୟମ ପୁରୀ
ପ୍ରଭିଜ୍ଞାନୁସାରେ ଇଞ୍ଜେଜମାନଙ୍କ ଦସ୍ତରେ ବଙ୍ଗ ବନ୍ଦାର ଓ ଉଡ଼ିସା ତିନିପ୍ରଦେ-
ଶର ସୁବାଦାସ ପ୍ରଦାନ କଲେ । କ୍ଲାଇବ ପୁରୀକୁ ତିନି ପ୍ରଦେଶର ଗୁଜସ୍ତ
ବାର୍ଷିକ ୨୨ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଦେବାପାଇଁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହେଲେ । ଏହି ସକଳବିଷୟ
ନିଷ୍ପତ୍ତି ହେଲାକୁ କ୍ଲାଇବ କଲିକତାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ ।

କ୍ଲାଇବଙ୍କର କଲିକତା ଆଗମନ ସମୟରେ ଡିରେକ୍ଟର ସମାଜ, ବହୁ
ଅନର୍ଥର ହେତୁଭୁତ କୋମ୍ପାନୀ କର୍ମଗୁରୁମାନଙ୍କର ବାଣିଜ୍ୟ ରହିତ କରିବାପାଇଁ
ବିଶେଷରୂପେ ଆଦେଶ କରିଥିଲେ । ବୋଧହୁଏ କ୍ଲାଇବଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଏହିପରି
ଇଚ୍ଛା ଥିଲା ଯେ, ସେ କଲିକତାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଏହି ବିଷୟ ମାମାଂସା
କରିବେ । କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କର ସେହି ଇଚ୍ଛା କିଛିଦିନ ପାଇଁ ଗୁଣ୍ଡରେ ଥିଲା ।
ଏତେବେଳେ ସେ ପଶ୍ଚିମରୁ ଫେରିଆସି ସେହି ବିଷୟ ମାମାଂସା କରିବାକୁ ବସିଲେ,
ଇଦାନାନ୍ତନ ସମୟରେ ଇଂରେଜ କର୍ମଗୁରୁମାନେ ସେପରି ସୁଲୁ ବେତନ ପାଉ-
ଥିଲେ, ପୁରୀ ସେପରି ଥିଲା ନାହିଁ । ତେଣୁବେଳେ ସେମାନେ ଅତି ଅଳ୍ପମାତ୍ର
ବେତନ ପାଉଥିଲେ । କ୍ଲାଇବ ବେତନକା କଲେ ୧୦୦୦ ଟଙ୍କା ଲଂଘନ

କରି ଦାରୁଣ ରକ୍ଷଦେଶକୁ ଆସି କୋମ୍ପାନୀର କର୍ମଚାରୀମାନେ ଏବେ ଅଳ୍ପ ବେଳ-
ନରେ କଦାଚ ସମୁଦ୍ର ଦୋର ରହିପାରନ୍ତେ ନାହିଁ, ବିଶେଷରେ ସେମାନଙ୍କର
ସଂସାର ନିର୍ବାହ କରିବା ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ କଠିନ ହେବ । ଏଥିକୁ ଯେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
ସେମାନଙ୍କର ବେତନବୃଦ୍ଧି ନ ହେଉଅଛି ତେବେକି ସେମାନଙ୍କୁ ବାଣିଜ୍ୟ
ବ୍ୟାପାରରୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ରଖିବା ନ୍ୟାୟାନୁଗତ ବିଚାର ନୁହଇ । ଆଉ ସେମାନଙ୍କ
ବେତନ ବୃଦ୍ଧିପାଇଁ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷୀୟମାନଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିବା ମଧ୍ୟ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ
ବୋଲି ତାହାଙ୍କର ବୋଧହେଲା ନାହିଁ; କାରଣ ସେ ବିଚାର କଲେ,
ବେତନ ବୃଦ୍ଧି ହେଲେ ତିରେକୁର ସମାଜ ଅନୁରୋଧରେ ପଡ଼ି ଅନେକ ଅଯୋଗ୍ୟ
ଲୋକଙ୍କୁ ଭାରତବର୍ଷକୁ ପଠାଇବେ, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭବିକାଳରେ ଅଯୋଗ୍ୟ କର୍ମଚାରୀ-
ମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ରାଜକାର୍ଯ୍ୟର ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିଶୃଙ୍ଖଳିତ ଘଟିବ । ଏହି ସକଳ କାରଣ-
ପ୍ରସଙ୍ଗ ଜାଣିବ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ଅନ୍ତର୍ବାଣିଜ୍ୟରେ ଲିପ୍ତ ରଖି-
ବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲେ । କର୍ମଚାରୀମାନେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦୋର ବାଣିଜ୍ୟ କରୁଥିଲେ,
କ୍ଲାଇବ ତାହା ରହିତ କରି ଏହିପରି ବନୋବସ୍ତ କଲେ ଯେ, ସମସ୍ତେ ସମବେତ
ହୋଇ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବେ, ସେଥିରୁ ଯେ ଉପସ୍ଥାନ ନିଳବ, ପଦ
ଅନୁସାରେ ସମସ୍ତେ ବିଭାଗ କରି ନେବେ । ଏବିଷୟ ଅନୁମୋଦନ କାରଣ
ତିରେକୁର ସମାଜକୁ ବିଜ୍ଞାପନା ପଠାଇଲେ ।

କ୍ଲାଇବ ମହାଜାବିମାନଙ୍କର ବିଷୟ ବନୋବସ୍ତ କଲା ଉତ୍ତରେ ଅସାଧାରଣ-
ମାନଙ୍କର ବିଷୟରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କଲେ । ସୈନିକ ବ୍ୟୟ ଲାଘବ କରିବା ପାଇଁ
କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷୀୟମାନେ ଦୃଢ଼ରୂପେ ଅଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ତେବେବେଳେ
ସୈନିକ ବ୍ୟୟ ଏବେ ଅଧିକ ହେଉଥିଲା ଯେ, ଭବିଷ୍ୟରେ ବଳାଳାର ସମସ୍ତ ରାଜସ୍ୱ
ବ୍ୟୟିତ ହେଉଥିଲା; ଏକଥା ଲେଖିଲେ ଗୋଟିଏ ଦ୍ୱିଏ ବଡ଼ ଅଭ୍ୟାସ ହେବ
ନାହିଁ ।

ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ସମୟରେ ଇଂରେଜ ସୈନିକ କର୍ମଚାରୀ-
ମାନେ ବେତନ ପ୍ରତି କିଛି ଅଧିକା ଭତ୍ତା ପାଆନ୍ତି । ପଳାଶୀ ଯୁଦ୍ଧ ଉତ୍ତରେ
ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ସୈନିକ ବ୍ୟୟର ମାରଜାଫରଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ଲଦା ଯାଇ
ଥିଲା । ସେହି ଦିନ ଠାରୁ ସେନାପତିମାନଙ୍କର ଭତ୍ତା ଦୃଢ଼ୀକୃତ ହୋଇଥିଲା । ସେହି
ଭତ୍ତା ଡବଲବଟା ନାମରେ ଅଭିହିତ । ଡବଲବଟା ରହିତ କରିବା ପାଇଁ ତିରେକୁର
ସମାଜ ବାରମ୍ବାର ଅଦେଶ ପଠାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେନାପତିମାନଙ୍କ ବ୍ୟୟ ହେତୁରୁ
ତାହା ଏବେକି ବାର୍ଯ୍ୟର ପରିଣତ ହୋଇ ଥିଲା ନାହିଁ । ଅଧୁନା କ୍ଲାଇବ
ଡବଲବଟା ରହିତ କରିବା କାରଣ ଅଜ୍ଞା ପ୍ରଚାର କରିଦେଲେ । ଏହି ଅଜ୍ଞା ଶୁଣି

ସେନାପତିମାନେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଅସନ୍ତୋଷ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଓ ସମସ୍ତେ ସମବେଦ ହୋଇ ପଦବ୍ୟାଗର ପତ୍ତି ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଥୋକେ ମହାରାଜାଙ୍କୁ ସୈନ୍ୟ କରି ପ୍ରଦେଶର ସନ୍ଧିଆନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଥିବାର ସମ୍ଭାବ ଅସିଲା । କ୍ଲାଉବ ବିଷମ ଅପଦରେ ପଡ଼ିଲେ, କିନ୍ତୁ ସେ ବିପଦରେ ପଡ଼ି ବହୁଳତା ଦେବାର ପାତ୍ର ନଲେ ନାହିଁ । ସେ ମାଦ୍ରାଜରୁ ସୈନ୍ୟ ଅଣାଇବା ପାଇଁ ଅବଲମ୍ବେ ପଡ଼ି ଲେଖିଲେ ଓ ଜଳିକତାସ୍ଥିତ କେତେକ ବ୍ୟବହାରିକ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ତରବାର ପ୍ରଦାନ କଲେ, ଏହି ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖି ବିଦ୍ରୋହୀ ସେନା-ପତିମାନେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଭାବ ଦେଲେ ଓ ଅନେକ ଲୋକ ଅସି ବିନୟ ପୂର୍ବକ କ୍ଷମା-ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ସ୍ଵପଦରେ ନିୟୁକ୍ତ ହେଲେ କିନ୍ତୁ କ୍ଲାଉବ ଅଧିକ ବିଦ୍ରୋହୀମାନଙ୍କୁ ପଦରୁ ତଳ କରି ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ପଠାଇ ଦେଲେ । କ୍ଲାଉବ ତରଳ ବଟା ରହିତ କରି ଏହିରୂପେ ଇସ୍ପରେସୀୟ ସୈନିକ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଧିକ ମାର୍ଗ ରୁଦ୍ଧ କରିଥିଲେ ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ପ୍ରକାଶନରେ ସେମାନଙ୍କର ପରମ ଉପକାରର ସୁସମ୍ପାଦ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ମାରିଜାଫର ମୃତ୍ୟୁ ସମୟରେ କ୍ଲାଉବଙ୍କୁ ୫ ଲକ୍ଷଟଙ୍କା ଦେବା ପାଇଁ ଆପଣା ଉତ୍ତରରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଯାଇଥିଲେ । କ୍ଲାଉବ କାହାର-ଠାରୁ କିଛି ଉପହାର ଗ୍ରହଣ କରିବେ ନାହିଁ ଏହି ପରି ପ୍ରତିଜ୍ଞାପତ୍ରରେ ସ୍ଵାକ୍ଷର କରିଥିବାରୁ ସେହି ଟଙ୍କା ନିଜେ ଗ୍ରହଣ ନ କରି ବିବେଚନା କଲେ, ଏହା ମୂଲ୍ୟ-ଧନସ୍ଵରୂପ ଗଚ୍ଛିତ ରଖି ତାହାର ଲାଭରୁ ଅଗଳ ସୈନିକ ଓ ମୁଦସୈନିକମାନଙ୍କର ପରବାରର ଭରଣପୋଷଣ ପାଇଁ ବୃତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରିବା ଉଚିତ । ଏହିରୂପେ ଇଂଲଣ୍ଡର ଅନ୍ତର୍ଗତ ପପଲର ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ନିରାଶ୍ରୟ ସୈନିକଶାଳାର ସୁଦ୍ରବ୍ୟାପ ହୋଇଅଛି । ୧୭୭୭ ସାଲେ ମୁରଶିଦାବାଦର ନବାବ ପଞ୍ଚଭୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତେ ତାହାଙ୍କର ଭ୍ରାତା ସୈଫଉଦ୍ଦୀନ ହିଦାସନରେ ବସିଲେ । ଏହି ସଂଯୋଗେ କ୍ଲାଉବ ନବାବଙ୍କର ବୃତ୍ତି ୫୩ ଲକ୍ଷ ପୁଲରେ ୧୭ ଲକ୍ଷ କରି ଦେଲେ ।

କ୍ଲାଉବ କୋମ୍ପାନୀ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କର ବ୍ୟବସାୟ ବିଷୟ ବିନୋବସ୍ତ କରି ତାହା ଅନୁମୋଦନ କାରଣ ଡିରେକ୍ଟର ମୋଜକୁ ବିଜ୍ଞାପନା ପଠାଇଥିଲେ ଓ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟଙ୍କେ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟରେଲଙ୍କ ବେତନ ବୃଦ୍ଧି କରିବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଡିରେକ୍ଟର ସମାଜ ତାହା ଶୁଣିଲେ ନାହିଁ । ପ୍ରଭବ ନାନାତ-ର୍ଥନା କରି କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କର ବାଣିଜ୍ୟ ଏକାବେଳକେ ରହିତ କରିବା କାରଣ କ୍ଲାଉବଙ୍କଠାରୁ ଦୂରରୂପେ ଆଜ୍ଞା ପଠାଇଲେ । ସେ ସେହି ଆଜ୍ଞାପତ୍ର ପ୍ରାପ୍ତହୋଇ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କର ବାଣିଜ୍ୟ ରହିତ କରାବା କାରଣ ଦୋଷଣା କରି ଦେଲେ ।

ଅକ୍ଟୋବର ଶାସ୍ତ୍ରରକ ଅସୁସ୍ଥତା ନିବନ୍ଧନ ୧୭୬୭ ସାଲ ଜାନୁୟାରୀ ମାସରେ କ୍ଲାଇବ ସ୍ୱଦେଶକୁ ଯାତ୍ରା କରନ୍ତି ।

ସ୍ୱଦେଶକୁ ଗମନକରି ୭ ବରଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବନ୍ତ ଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ବଙ୍ଗଳାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଢାଡ଼ାଙ୍କର ଅନେକ କାର୍ଯ୍ୟର ଦୋଷ ଆନ୍ଦୋଳନ ହେଲା ସେହି ଉପଲକ୍ଷରେ ଢାଡ଼ାଙ୍କ ନାମରେ ପାର୍ଲିୟମେଣ୍ଟରେ ଅଭିଯୋଗ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ମାତ୍ର ପାର୍ଲିୟମେଣ୍ଟ ଢାଡ଼ାଙ୍କର କୌଣସି ଦୋଷର ପ୍ରମାଣ ନ ପାଇବାରୁ ମୁକ୍ତିଦାନ କଲେ ।

କ୍ଲାଇବଙ୍କ ବିଷୟରେ ଅମୁମାନଙ୍କର ମତ ଏହି, ସେ ଯେ ନିତାନ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଥିଲେ ଏମନ୍ତ ନୁହଇ; ମାତ୍ର ସେ ଯେସେ ଉତ୍ତୁଳକ ବିପଦରେ ପଡ଼ି ଦୁର୍ଘର୍ମରେ ବସ୍ତ୍ରକ୍ଷେପ କରୁଥିଲେ, ବୋଧକରୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲୋକେ ସେହିପରି ବିପଦରେ ପଡ଼ିଲେ ଢାଡ଼ାଙ୍କଠାରୁ ଯେ ନିତାନ୍ତ ନିର୍ମଳ ଅବସ୍ଥାରେ ରହି ପାରନ୍ତେ ଅମୁମାନଙ୍କର ଅନୁମାନ କଦାଚ ଢାଡ଼ା ଲକ୍ଷ କରବ ନାହିଁ । ଅର୍ଥ ଯେସ୍ତୁଲେ ଇଂରେଜ ମାନଙ୍କର ଭାରତବର୍ଷର ରାଜ୍ୟ ସ୍ଥାପନର ସେ ଏକମାତ୍ର ମୂଳାବୃତ୍ତ କାରଣ ସେସ୍ତୁଲେ ଢାଡ଼ାଙ୍କର ସାମାନ୍ୟ ଦୋଷ ଯେନି ଏତେ ଆନ୍ଦୋଳନ କରିବା କଦାଚ ଉଚିତ ନୁହଇ । ଆହା ! ଯେ କ୍ଲାଇବଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ଲାଭ ବାସନାରେ ଜଗତ୍‌ଗୋପ ପ୍ରଭୃତି ବଞ୍ଚିଦେଶୀୟ ଧନତାନ ଲୋକମାନେ ସ୍ୱର୍ଗରଜତରୁଣି ଢାଡ଼ାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଜମା କରୁଥିଲେ ଯେ କ୍ଲାଇବଙ୍କର ନାମ ଶୁଣି ଭାରତୀୟ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ସୁବାଦାର୍ଥୀମାନେ କମ୍ପିତ ହେଉଥିଲେ ଓ ଘାଟି ଫିନାସନର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ସାହୁଆଲମଙ୍କର ଯେ କ୍ଲାଇବଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହ ପ୍ରାର୍ଥନା ଥିଲା, ସେହି ଶିଶୁଜଉଦୌଳନ୍ତକାରୀ କ୍ଲାଇବଙ୍କୁ ପାର୍ଲିୟମେଣ୍ଟ ମଧ୍ୟରେ ଛିଡ଼ାକରି ଚଉଦିଗରୁ ଯେ ଦୋଷରୁଣି ଢାଡ଼ାଙ୍କ ଉପରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କରୁଥିଲେ ଓ ସେହି ହେତୁରୁ ଢାଡ଼ାଙ୍କର ଯେଉଁ ପରିଶ୍ରମ ହେଲା ତାହା ସ୍ମରଣ କରି ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ପାର୍ଲିୟମେଣ୍ଟ ପ୍ରତି ଅମୁମାନଙ୍କର ବିଜ୍ଞାତୀୟ ଘୃଣା ଓ ରାଗଜନ୍ମେ । ସେ ଯାହା ହେଉ ପାର୍ଲିୟମେଣ୍ଟରେ ଢାଡ଼ାଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦୋଷିତା ପ୍ରମାଣୀକୃତ ହେଲା ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ଢାଡ଼ାଙ୍କର ଅଚରଣ ଦୋଷାବଳୀ ପାର୍ଲିୟମେଣ୍ଟ ମଧ୍ୟରେ ଆନ୍ଦୋଳିତ ହେବାରୁ ସେ ନିତାନ୍ତ ଦୁଃଖିତ ଓ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଅସୁବିଧାଦ୍ୱାରା ଜୀବନ ତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ଏକାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ପୂର୍ବ କେତେ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବଙ୍ଗଳାଦେଶର ବବରଣ ଲେଖା ଯାଇଅଛି ସେହି ସମୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଦେଶରେ ଯେ ସକଳ ଘଟଣା ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଥିଲା ବର୍ତ୍ତମାନ ମେଥୁର ସମ୍ମେପ ନବରଣ ଲେଖିବୁଁ ।

ପଟୁଝେରା ଫଗୁଣୀମାନଙ୍କର ଦସ୍ତୁରୁଷ୍ଟ ଦେବା ଦିନଠାରୁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଅଧିପତ୍ୟ କଣ୍ଠୀଟରେ ଦିନକୁଦିନ ବୃଦ୍ଧି ଦେଉଥିଲା । ଅପଣାମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପ୍ରକୃତ ରଖି ମହମ୍ମଦଆଲିଙ୍କୁ ନିରାପଦରେ ରଖିବା ପାଇଁ ସେମାନେ ଫଗୁଣୀମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ, ଏହିପରି ବାହାନାକରି ଚଳୁଥିଲେ । ଏଥିରେ ସେମାନଙ୍କର ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ହୋଇଥିଲା ଯେ, ଯୁଦ୍ଧର ଯାବନ୍ତ ବ୍ୟୟ ଦୁର୍ବଳ ମହମ୍ମଦଆଲି ଠାରୁ ଡଳାୟୁସରେ ଦେହନ କରି ପାରୁ ଥିଲେ ।

୧୭୭୩ ସାଲ ଫେବୃୟାରୀ ମାସ ୧୦ ମ ଦିନରେ ଇଂରେଜ ଓ ଫଗୁଣୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଜ୍ଜ ହେଲା । ସଜ୍ଜପତ୍ତରେ ଏହି ବେତେଟା ନିୟମ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ଥିଲା: --

୧ ମ । ୧୭୪୯ ସାଲ ପୂର୍ବରେ ଭାରତବର୍ଷେ ଫଗୁଣୀମାନଙ୍କର ସେ ସକଳ ଅଧିଷ୍ଠାନ ଥିଲା ତତ୍ତ୍ୱାବତ୍ତ ସେମାନେ ପୁନଃପ୍ରାପ୍ତ ହେବେ ।

୨ ଯୁ । ବଙ୍ଗଳା ସବାଦାର ଅଧୀନରେ ସେମାନେ (ଫଗୁଣୀମାନେ) ସେନା ରଖିବାକୁ ବା ଦୁର୍ଗନିର୍ମାଣ କରିବାକୁ ପାଇବେ ନାହିଁ ।

୩ ଯୁ । ଇଂରେଜ ଫଗୁଣୀ ଉଭୟ ଜାତି ସଲବତଜଙ୍ଗକୁ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ନ୍ୟାୟାନ୍ତରୀଣ ନାଜିମ ଓ ମହମ୍ମଦଆଲିଙ୍କୁ କଣ୍ଠୀଟର ନ୍ୟାୟାନ୍ତରୀଣ ନବାବ କୋରି ଅଙ୍ଗୀକାର କରିବେ । କିନ୍ତୁ ତେତେବେଳେ ସଲବତଜଙ୍ଗକୁ ଭାଇ ନଜାମଅହି ଢାଡ଼ାଙ୍କ ପ୍ରାଣ ସଂହାର କରିଥିଲେ ।

ସଜ୍ଜ ଉତ୍ତରେ ମହମ୍ମଦଆଲି ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ମଦୁରା ଓ ତିରୁନେଲ୍ଲୁବର୍ଣ୍ଣର ତଦାନନ୍ତର ଜମିଦାର ମହମ୍ମଦ ଇସମଙ୍କ ନିକଟରୁ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଇସମ ଅତି ଅଚଳଚିତ୍ତ ଓ ଦୃଢ଼ପ୍ରଭାବି ଥିଲେ । ପୂର୍ବେ ସେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସୈନ୍ୟାଧିକାରରେ ବର୍ମ କରି ଅପଣା ଗୁଣ-ଗ୍ରାମ ଦ୍ୱାରା ଜମିଗଃ ଉନ୍ନତ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଇଂରାଜମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଢାଡ଼ାଙ୍କର ଅଭିଶପ୍ତ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ଥିଲା । ଯାହା ହେଉ ସେ ମଦୁରା ଓ ତିରୁନେଲ୍ଲୁବର୍ଣ୍ଣର ଜମି-ଦାର ପାଇଁ ସେହି ସେହି ସ୍ଥାନର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦେଉରୁ ଅଧିକ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ କରି ପାରୁଥିଲେ ନାହିଁ; ତେଣୁ ମହମ୍ମଦଆଲିରୁ ରାଜସ୍ୱ ଦେଇ ପାରୁ ନ ଥିଲେ, ଇଂରେଜ ଓ ମହମ୍ମଦଆଲିଙ୍କ ସେନାମାନେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତେ ସେ ଆଗେ ରକ୍ଷା ପାଇଁ ବିମେଷ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ କିନ୍ତୁ ଶେଷରେ ଜଣେ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ଫଗୁଣୀ ବର୍ମଗୁର ଦ୍ୱାରା ଧରାଯାଇ ମରାଗଲେ ।

ଏଉଡ଼ାରେ ମହମ୍ମଦଆଲିଙ୍କ ସହିତ ଢାଡ଼ୋରାଧିପତିଙ୍କର ବିରୋଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । କାବେଶ୍ୱନା ଏହି ବିବାଦର ମୂଳଅଟେ । କାବେଶ୍ୱନା ମୁଦାଗ ଠାରେ

ଦୁଇ ଗ୍ରାମରେ ବନ୍ଧୁକୁ ନୋଇ ପ୍ରବାହତ ହୁଅଇ; ସେହି ଦୁଇ ପ୍ରବାହ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଦ୍ରାଘାକାର କ୍ଷେତ୍ର ଶାରଙ୍ଗମ ନାମରେ ଅଭିହିତ ଅଟେ । ଶାରଙ୍ଗମର ଦକ୍ଷିଣବର୍ତ୍ତୀ କାବେରୀ ଶାଖା ତାଞ୍ଜୋର ଗଜ୍ୟ ଦେଇ ପ୍ରବାହତ ଓ ସେହି ପ୍ରବାହଦ୍ୱାରା ସେହି ଦେଶର କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟ ବସ୍ତୁତ୍ୱରେ ଅନେକ ସାହାଯ୍ୟ ହୁଏ ।

ଶାରଙ୍ଗମର ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳରେ ଗୋଟିଏ ବନ୍ଧୁ ଅଛି, ସେହି ବନ୍ଧୁକୁ ବରଷକୁ ବରଷ ମରୁମତ କରିବାକୁ ହୁଅଇ, ନ କଲେ ଖାଇଯାଇ ଉତ୍ତରବାହିନୀ ଶାଖାଦ୍ୱାରା ସରୁପାଣି ବହିଯାଏ । ଦକ୍ଷିଣବାହିନୀ ଶାଖା ଶୁଷ୍କହୋଇ ଯାଏ । ତେଣୁ ତାଞ୍ଜୋରର କୃଷିକର୍ମପକ୍ଷରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ବିପଦ ଯାଏ । ଏଥିପାଇଁ ବନ୍ଧୁକୁ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ କରିବା ତାଞ୍ଜୋରପତିଙ୍କ ନିତାନ୍ତ ବାସନା । କିନ୍ତୁ ବନ୍ଧୁତ୍ୱପରେ ତାହାଙ୍କର ଅଧିକାର ଥିଲା ନାହିଁ । ଏହା ମହନ୍ତଦଥଲଙ୍କ ଶାସନାଧୀନ ଅଟେ । ସେହି ବନ୍ଧୁକୁ ଦୃଢ଼ କରିବା ତାଞ୍ଜୋରପତିଙ୍କର ଯେମନ୍ତ ଇଚ୍ଛା ତାହା ଭାଙ୍ଗିଦେବା ମହନ୍ତଦଥଲଙ୍କର ସେହିପରି ବାସନା । ଏହିସୂତ୍ର ଅବଲମ୍ବନ କରି ଦୁଇଜଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମହାଯୁଦ୍ଧ ଘଟିଥାନ୍ତା; କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜମାନେ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ହୋଇ ଏହି ବିବାଦ ଏହିପରି ମୀମାଂସା କରି ଦେଲେ, ମହନ୍ତଦଥଲଙ୍କର ବନ୍ଧୁତ୍ୱପରେ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଥିବ ଓ ତାଞ୍ଜୋରପତି ସ୍ୱାୟତ୍ତ ବ୍ୟୟରେ ବନ୍ଧୁ ସମ୍ଭାର କରିବେ ।

୧୭୬୫ ସାଲରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ସୁବାଦାର ନାଜିମଅଲ୍ଲି ବହୁତ ସେନାସଙ୍ଗେ କର୍ଣ୍ଣାଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ନାନା ଅଭ୍ୟାଗର କରୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜ ଓ ନବାବସେନାମାନେ ରଣକ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାମାତ୍ରକେ ସେ ପଳାଇଗଲେ । ଏହି ଘଟନାସମୟରେ ସମ୍ରାଟ୍ କ୍ଲାଭବଙ୍କର ନିତାନ୍ତ ହସ୍ତଗତ ଥିଲେ । କ୍ଲାଭବ ଇଂରେଜଙ୍କ ମିତ୍ର ମହନ୍ତଦଥଲଙ୍କର ଗଜ୍ୟ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ସୁବାଦାରର ଏଲ୍ଲକାରୁ ଖାରିଜ କରି ପଠାଇଲେ । ସେ ଆହୁର ମଧ୍ୟ ସନନ୍ଦ ବାହାର କଲେ ଯେ ଉତ୍ତର ସରକାର ପ୍ରଦେଶ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଅଧିକାରରେ ରହିବ ।

୧୭୭୭ ସାଲ ମାର୍ଚ୍ଚମାସରେ ସେନାପତି କାଲୟୁଡ୍ ସାହେବ ସେହିପ୍ରଦେଶ ଅଧିକାର କରିବାପାଇଁ ଯାତ୍ରା କଲେ । ତହିଁରେ ନାଜିମଅଲ୍ଲି କହିଲେ “ ଇଂରେଜମାନେ ଯଦି ଉତ୍ତରସରକାର ଆକ୍ରମଣ କରିବେ ତେବେ ଆମ୍ଭେ କର୍ଣ୍ଣାଟ ଆକ୍ରମଣ କରିବୁ ” ଏଥିକୁ ଇଂରେଜମାନେ ନାଜିମଅଲ୍ଲିଙ୍କ ସହିତ ଏହିପରି ବନୋବସ୍ତୁ କଲେ ଯେ ଉତ୍ତରସରକାରର ଯେଉଁ ଅଣ ନାଜିମଅଲ୍ଲିଙ୍କ ଭ୍ରାତା ସଲ୍ଲବହୁଜଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଅଛି ଜାବିଦକାଲପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଥିବ । ସେ ଅଂଶ ଇଂରେଜମାନେ ଦଖଲ କରିବେ ତାହାର ଉପଯୁକ୍ତ କରି ଦେବେ । ଇଂରେଜମାନେ ଏହା ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ ଯେ ଅବଶ୍ୟକ ହେଲେ ନାଜିମଅଲ୍ଲିଙ୍କୁ

ଇଂରେଜମାନେ ସୈନ୍ୟ ଦେଇ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ । ଏହିଘଟନାର ଅନୁକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଅନର୍ଜିଷ୍ଟ ଘଟନାସୂତରେ ମହାଶୂରପତିଙ୍କ ସହିତ ନାଜିମଅଞ୍ଜିଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ ଘଟନା ହେବାରୁ ପୂର୍ବ ପ୍ରତିଜ୍ଞାନୁସାରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକ ହେଲା ।

୧୭ ଶ ସାଲଠାରୁ ମହାଶୂର ସ୍ବାଧୀନତା ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲା, ସେହିଦିନଠାରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣକୁଳୋତ୍ତର ରାଜାମାନେ ସେସ୍ଥାନରେ ରାଜପଣ କରି ଆସୁଥିଲେ । କାଳକ୍ରମେ ରାଜାମାନେ ଅଳସ ବଳାସୀ ଓ ଗଞ୍ଜକାର୍ଯ୍ୟରେ ଅମନୋଯୋଗୀ ହେବାରୁ ମନ୍ତ୍ରିମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ସର୍ବାଧିକାରକୁ ନ୍ୟସ୍ତ ଥିଲା । ପ୍ରଧାନ ମନ୍ତ୍ରିଙ୍କର ରାଜପ୍ରତିନିଧି ଏହି ଉପାଧି ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟର କିଛି ପୂର୍ବରେ ଦେବରାଜ ଓ ନନ୍ଦରାଜ ନାମରେ ଦୁଇସହୋଦର ମହାଶୂର ନିୟନ୍ତ୍ରା ଥିଲେ ।

ନନ୍ଦରାଜ, ହାୟଦରଆଲି ନାମକ ମୁସଲମାନ ଯୁବକ ଭାଗ୍ୟବର୍ଦ୍ଧନ ବିଷୟରେ ମନୋଯୋଗୀ ଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ଇଂରେଜମାନେ ମହାଶୂରପ୍ରତି ଆକ୍ରମଣ କୁଅନ୍ତୁ ତେତେବେଳେ ହାୟଦରଆଲିଙ୍କ ହାତରେ ସେଦେଶର ଭରଥିଲା । ତାହାର ମୂଲବୁତ୍ତା ଏହି;—

ଶ୍ରୀରାଜପଟ୍ଟନର ପ୍ରାୟ ୪୦ କୋଶ ଉତ୍ତରରେ ସିର ନାମକ ଗୋଟିଏ ନଗର ଅଛି । ଆରଙ୍ଗଜେବଙ୍କ ଆଧିକାର ସମୟରେ ସେହିନଗର ଏବଂ ତାହାର ସନ୍ନିହିତପ୍ରଦେଶ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ ଥିଲା ଏବଂ ଦାସିଶାସକର ସୁବାଦାରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଜଣେ ନବାବ ତାହାର ଶାସନକାର୍ଯ୍ୟରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଥିଲେ । କାଳକ୍ରମେ ଫତେମହମ୍ମଦ ନାମକ ଜଣେ ଲୋକ ତତ୍ତ୍ୱିତ୍ୟ ଫୌଜଦାର ପଦରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଥିଲେ । କଥିତ ଅଛି ଫତେ ଜଣେ ସାମାନ୍ୟ ଫକୀରର ପୁତ୍ର ଅଟନ୍ତି । ପରେ ସିର ରାଜବିପ୍ଳବ ସମୟରେ ଫତେ ନିଜ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରାଣରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଇ ନିଧନ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଫତେଙ୍କର ଦୁଇ ପୁତ୍ର । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ପିତୃବିରୋଧ ସମୟରେ କନିଷ୍ଠ ହାୟଦରର ୭ ବରଷ ମାତ୍ର ବୟସ ହୋଇଥିଲା । ସେ ସେ ରବିସ୍ୟାଦରେ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ଲୋକ ହେବେ ଏକଥା କେହି ଅନୁମାନ କରି ନ ଥିଲେ । ୨୭ ବରଷ ବୟସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହାୟଦର ଖେଳ ବୁଲି ଦିନ କଟାଇ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ମହାସ୍ବରରେ ସେନାପତି । ଅଖ୍ଟାବିଂଶତି ବର୍ଷ ବୟସ ସମୟରେ ହାୟଦର ତାହାଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହେଲେ । ହାୟଦର ସ୍ବାକାୟ ମହାୟୁଧୀ ଶକ୍ତି, ସାହସ, ଧୈର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଗୁଣଗ୍ରାମଦ୍ବାରା ଅତି ଅନୁକାଳ ମଧ୍ୟରେ କାହାରଠାରେ ଅପରାଜିତ ରହିଲେ ନାହିଁ । ପରେ ହୁଦାଏ ଶତବ୍ୟବସାୟୀ ଆସି ତାହାଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ

ହେଲେ । ସ୍ୱପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶିବଜୀ ଯେପରି ଦୟା ସାହାଯ୍ୟରେ ନିଜ ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନର ସୋପାନ କରି ନେଇ ଥିଲେ, ହାୟଦର ମଧ୍ୟ ସେହି ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କଲେ । କ୍ରମଶଃ ଅଧୀନବର୍ଗର ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏହି ଅର୍ଦ୍ଧଦୟା ଓ ଅର୍ଦ୍ଧସୋକାମାନେ ପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରୁ ନିୟମିତ ବେତନ ପାଆନ୍ତି ଓ ଲୁଠପ୍ରବ୍ୟରୁ ଅର୍ଦ୍ଧାଂଶ ପାଆନ୍ତି । ଅପରାଧ ଅଧିନାୟକଙ୍କ ନିଜସ୍ୱ ହୁଏ । ହାୟଦର କୁତ୍ସିତ ନାମକ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣର ସାହାଯ୍ୟରେ ଏମନ୍ତ କୌଶଳ ବନୋବସ୍ତ କରିଥିଲେ ଯେ, ଅଧୀନସ୍ଥମାନେ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରାପ୍ୟାଂଶରେ କଡ଼ାଏ ମଧ୍ୟ ଚଷକତା କରି ପାରୁଥିଲେ ନାହିଁ । ହାୟଦରଙ୍କର କ୍ରମଶଃ ସେନା, ଧନ ବଳ ଓ ଖ୍ୟାତି ବୃଦ୍ଧି ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ଏବଂ ସେ ମଘାପୁର ମଧ୍ୟରେ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ଲୋକ ବୋଲି ଗଣ୍ୟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅବଶେଷେ ସେ (୧୭୫୫) ନନ୍ଦଗଡ଼ୀର ପ୍ରସାଦରେ ଉଦ୍ଘିଷ୍ଟ ପ୍ରଦେଶର ଫୌଜଦାର ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ଉଦ୍ଘିଷ୍ଟ ସମୀପସ୍ଥ ପ୍ରଦେଶର ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳରେ ଚଳାନ୍ତ କରି ମଘାପୁରପତିଙ୍କୁ ରାଜସ୍ୱ ପ୍ରଦାନ ବନ୍ଦ କଲେ । ଏଥିକୁ ହାୟଦର ବହୁଳ ସେନା ସହିତ ଯାଇ ସେମାନଙ୍କ ପରାସ୍ତ କରିନ୍ତି ଏବଂ ସେହି ଜୟବିବରଣ ନାନା ଅଲଙ୍କାରସହ ରଚନା କରି ରାଜସଭାକୁ ପଠାଇ ଦେଲେ । ଜୟଲଭ ପରେ ତାହାଙ୍କୁ ଯେ ସକଳ କଷ୍ଟ ସହିବାକୁ ହୋଇଥିଲା ଓ ଯେତେ ସେନା ଓ ସେନାପତି ନଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ତାହା ଏମନ୍ତ ବଢ଼ାଇ ଲେଖିଥିଲେ ଯେ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷୀୟମାନେ ତାହା ପାଠକର ତାହାଙ୍କର ଭୃତ୍ୟ ସା ପ୍ରଶଂସା କରିଥିଲେ ଓ ଆଦର ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ଦୁଇହାର ବହୁଳଧନ ପଠାଇ ଦେଇଥିଲେ । ସେହି ଯୁଦ୍ଧରେ କେବଳ ୧୭ ଜଣ ଲୋକ ଆହତ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ମାତ୍ର ହାୟଦର ୭ ଶତ ଅକ୍ଷତ ଲୋକଙ୍କ ଦେହରେ ପଟ୍ଟା ବସାଇ ରାଜଦୂତଙ୍କୁ ଦେଖାଇଥିଲେ । ଯେତେ ଦିନ ଆଦର ଲୋକମାନେ ସୁସ୍ଥ ନ ହେବେ ତେତେ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସୈନିକ ପାଇଁ ମାସିକ ଖୋରାକ ୧୪ ଟଙ୍କା ଦେବା ପାଇଁ ରାଜଦୂତ ବନୋବସ୍ତ କରିଗଲେ । ଆଉ ତାହାଙ୍କର ୧୦୦୦୦ ସୈନ୍ୟ ଥିଲେ କିନ୍ତୁ ତାହା ଏମନ୍ତ ସ୍ତରର ସଜାଇ ରାଜଦୂତକୁ ଦେଖାଇଲେ ଯେ ସେ (ଦୁଇ) ତାହାଦେଖି ୧୮,୦୦୦ ସୈନ୍ୟ ଅନୁମାନ କରିଥିଲେ; ସେହି ଅନୁମିତ ସୈନିକର ବେତନ ରାଜସରକାରରୁ ପାଇବାର କଥା ହେଲା, ଏହିରୂପେ କ୍ରମଶଃ ହାୟଦରଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ଓ ସମ୍ପତ୍ତି ବୃଦ୍ଧି ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏଣେ ଦୈବ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କର ଅନୁକୂଳ ହେଲେ ।

ଦେବରାଜ ବସନ୍ତ କର୍ମଦାୟକ କରିବାରୁ ହାୟଦରଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ସହାୟ ନନ୍ଦଗଡ଼ ମଘାପୁରର ସର୍ବମୟ କର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ୧୭୫୮ ସାଲରେ ମଘାପୁର

ଦାଶ ଟଙ୍କା ଦେବାକୁ ନମସ୍କରକ ସଜାଦ ବା ଇଚ୍ଛା ଥିଲା ନାହିଁ । ତେଣୁ ନମସ୍କର ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ଆମ୍ଭ ସହର ସେମାନଙ୍କର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ । ସେମାନେ ଯାଇ ରାଜାଙ୍କୁ ଟଙ୍କା ମାଗୁନୁ । ତଦନୁସାରେ ସେମାନେ ଯାଇ ରାଜଦ୍ୱାରରେ ଧରଣୀ ଦେଇ ବସିଲେ । ଏଥକୁ ରାଜାଙ୍କ ସହର ଦାୟଦରଙ୍କର ଏହିପରି ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ହେଲା ଯେ ସୈନିକ ଭାର ଦାୟଦରଙ୍କର ହସ୍ତରେ ଗଢ଼ିଦେବ ନମସ୍କରଙ୍କ ସହର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ରହିବ ନାହିଁ । ଏହି ସୈନିକ ବ୍ୟୟ ନିବାହ ପାଇଁ ଦାୟଦର ଏତେ ଭୂସମ୍ପତ୍ତି ପାଇଲେ ଯେ ମହାଶୂରର ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧାଂଶ ଭାଦ୍ରାଙ୍କ ଭାଗରେ ପଡ଼ିଲା ।

କିନ୍ତୁ ଏହି ଅଧର୍ମୋପାର୍ଜିତ ସମ୍ପତ୍ତି ଭାଦ୍ରାଙ୍କୁ ଦୀର୍ଘକାଳ ନିରୁଦ୍-ବେଗରେ ଗ୍ରେଗରବାକୁ ହେଲା ନାହିଁ । ଭାଦ୍ରାଙ୍କର ଉନ୍ନତକାରମାନେ ବିପକ୍ଷ-ରୂପ ଧାରଣ କରି ବୁଝିଲେ । ପୁରୋହିତ କୁଳ ଓ ରାଜବାଳା ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଚାର କଲେ ଯେ ନମସ୍କରଙ୍କୁ ପଦବ୍ୟବ କରି ଭାଦ୍ରାଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ଶକ୍ତିଭାଜନ ଜଣେ ଲୋକକୁ ମଝିବୁ ପଦରେ ଅହାନ କରାଗଲା, ଏଥିପାଇଁ ସେମାନେ ଦାୟଦରଙ୍କର ବିନାଶ ସାଧନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ଏହି ଚକ୍ରାନ୍ତ ସମୟରେ ଦାୟଦର ଅଭ୍ୟସନା ସହର ଶ୍ରୀରାଜପଟ୍ଟନ ଦୁର୍ଗ ସମୀପରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । କୁଳ ଏହି ସୁଯୋଗ ଦେଖି କାଳକିଳମ୍ବ ନ କରି ଦାୟଦର ଶିବର ଉପରେ ଗୋଳା ବର୍ଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଦାୟଦର ଉପାୟବିଘ୍ନନ ହୋଇ କେବଳ ଅଭ୍ୟସନା ସହର ପଳାୟନ କରି ରକ୍ଷା ପାଇଲେ । ଏହିରୂପେ ଦାୟଦରର ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ଉଚ୍ଛିନ୍ନ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ସହରରେ ନିରାଶ ହେବାର ଲୋକ ଥିଲେ ନାହିଁ । ସେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟ ନ ଦେଖି ଅସ୍ତ୍ର ପରିତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବକ ଏକାକୀ ଯାଇ ନମସ୍କରଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଏବଂ ଭାଦ୍ରାଙ୍କ ପଦବ୍ୟୟ ଧାରଣ ପୂର୍ବକ କରୁଣସ୍ୱରରେ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ନମସ୍କର କୁଳମ୍ବ ଶଠ ମୁସଲମାନକୁ ଭଲରୂପେ ଚିହ୍ନିଥିଲେ ତଥାପି ଦୟା ପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବକ କ୍ଷମା ପ୍ରଦାନ କଲେ ଏବଂ ଭାଦ୍ରାର ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ଆପଣାର ସୈନ୍ୟ ପଠାଇଲେ । ଦାୟଦର ନବପ୍ରାପ୍ତ ସୈନ୍ୟ ସହର ଯାଇ କୁଳକୁ ଆକ୍ରମଣ ପୂର୍ବକ ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଭାଦ୍ରାଙ୍କର ସୈନ୍ୟ ସକଳ ଛିନ୍ନଭିନ୍ନ କରିଦେଲେ । ଏହିରୂପେ ଦାୟଦରଙ୍କ ସୌଭାଗ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀ ପୁନଃ ବିରାଜିତହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ନମସ୍କର ଓ ମହାଶୂରପତିଙ୍କର ଭରଣପୋଷଣ ପାଇଁ କହୁଡ଼ ଭୂମି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରି ଦେଇ ଆସେ ମହାଶୂରର ସମ୍ପ୍ରଦୟ କର୍ତ୍ତା ହୋଇ ବସିଲେ ।

ଦୁଇଭାଗ୍ୟ କୁନ୍ଦକୁ ଲୌହପିଣ୍ଡର ମଧ୍ୟରେ ବନ୍ଦ କରି ସବୁ ବେଳେ ଆଘାତ
ଆଗରେ ଟାଙ୍ଗି ରଖିଲେ । ୧୬୫୮ ।

ଅଢ଼ାପର ଉପର୍ଯ୍ୟୁପର ହାୟଦରଙ୍କର ଭାଗ୍ୟ ବିସ୍ତୃତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।
୧୭୬୧ ସାଲରେ ସଲ୍ତବଦଳ ୩ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ପଣରେ ହାୟଦରଙ୍କୁ ସିରଜ
ନବାଗ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ୧୭୬୩ ସାଲରେ ସେ ବିଜ୍ଞାନୋର ପ୍ରଦେଶର
ଅଧିକାରସହିତ ଓ ସେ ସ୍ଥାନରୁ ବିପୁଳ ଅର୍ଥରାଶି ଲାଭ କରୁଥିଲେ । ତହିଁ ପର-
ବରଷ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ସେନାମାନେ ଆସି ତାହାକୁ ଆକ୍ରମଣ କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେ
୩୨ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଦେଇ ତହିଁରୁ ମୁକ୍ତି ଲାଭ କଲେ । ୧୭୬୬ ସାଲରେ ହାୟଦର
ମଲବାର ପ୍ରଦେଶରେ ଆଧିପତ୍ୟ ସ୍ଥାପନ କରୁଥିଲେ । ଏହିରୂପେ ଶ୍ରୀରଙ୍ଗପଟ୍ଟନ-
ଠାରୁ କୃଷ୍ଣାନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ଭୂଭାଗରେ ତାହାଙ୍କର ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର ହେବାରୁ
ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ସୁବାଦାର ଓ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟମାନେ ଈର୍ଷ୍ୟାପରବଶ ହୋଇ ତାହାଙ୍କ
ବିନାଶ ସାଧନର ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ୧୭୬୭ ସାଲର ସକ୍ତି ନିୟମାନୁ-
ସାରେ ଇଂରେଜମାନେ ମଧ୍ୟ ତହିଁରେ ମିଳିତ ହେଲେ । ଏମାନେ ମଧ୍ୟ ହାୟଦରଙ୍କ
ଉନ୍ନତ ଦେଖି ଭୀତ ହୋଇଥିଲେ । ଚକ୍ରାନ୍ତକାରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଶିପ୍ରମତ୍ତ ମହା-
ରାଷ୍ଟ୍ରମାନେ ସର୍ବାଗ୍ରେ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଖାଦେଲେ । ହାୟଦର ଆଗମନଶୀଳ
ସେନାମାନଙ୍କ ଗତିଶ୍ରେୟ ପାଇଁ ଅନେକ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ତାହା
ବିଫଳରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରଥମରେ ସେମାନେ ଶିରାନଗର ଦସ୍ତଗତ
କଲେ । ହାୟଦର ଏହି ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭୀତ ହେଲେ, କିନ୍ତୁ ସେ ଉତ୍ତମ
ରୂପେ ଜାଣି ଥିଲେ ଯେ ମରହଟ୍ଟାମାନେ ଅର୍ଥ ପାଇଲେ ଭୁଲ ହୁଅନ୍ତି ଏଥିକୁ
କିଛି ଅଧିକ ଫରମାଗରେ ଦକ୍ଷିଣା ଶୁଣାଇ ଦେଲେ । ମରହଟ୍ଟାମାନେ ମଧ୍ୟ
ତାହା ପାଇ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ ।

ମହାରାଷ୍ଟ୍ରମାନେ ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପୂର୍ବେ ଇଂରାଜ ଓ ସୁବାଦାର
ସେନା ମହାଶୂର ଉତ୍ତରଭାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ
ମୋହିନୀ ମନ୍ଦିରେ ହାୟଦର ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କୁ ଭୁଲାଇ ଥିଲେ ସେହି ମନ୍ଦିରେ
ସୁବାଦାରଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଭୁଲାଇ ବିଦାୟ ଦେଲେ । ତେଣୁ ଇଂରେଜମାନେ କେବଳ
ମଝିରେ ପଡ଼ି ରହିଲେ । ଏତେବେଳେ ହାୟଦର ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ନିଃସହାୟ
ଦେଖି ସେମାନଙ୍କୁ ଏକାବେଳକେ ଭାରତବର୍ଷରୁ ତଡ଼ି ଦେବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲେ ।
ନିମାଗତ ଦୁଇବରଷ କାଳ ଇଂରେଜମାନଙ୍କସହିତ ହାୟଦରଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା ।
ପ୍ରଥମ ପ୍ରଥମ ଯୁଦ୍ଧମାନଙ୍କରେ ଇଂରେଜମାନେ ଜୟୀ ହେଲେ, ଏହା ଦେଖି
ବିଶ୍ୱାସୀ ସୁବାଦାର ହାୟଦର ପକ୍ଷ ଡାକ କରି ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ପକ୍ଷ ଅବ-

ଲମ୍ବନ କଲେ । ସୁବାଦାର ଦାୟଦରଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଥିବାବେଳେ ସେ ବସର ନିର୍ବାକତା ପ୍ରଦର୍ଶନ ପୂର୍ବକ ଦାୟଦରଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ଯେ ବସସ୍ୱର ଗୋଟିଏ ମାସ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ହେବ । ଯିଶମ ଲିନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଉଦୟପକ୍ଷର ଗୋଟିଏ ଯୁଦ୍ଧ ଘଟେ । ସୁବାଦାର ସେ ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସେହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ପକ୍ଷର ୧୫୦୦ ଗୋରୁ ଓ ୯୦୦୦ ସିପାହି ଓ ବସର ପକ୍ଷର ୨୨,୦୦୦ ଯୋଦ୍ଧା ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସୁବାଦାର ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ କହିଲେ “ ବରଷ ଆମ୍ଭେ ନଜର ଜଙ୍ଗଲ ଅନୁଗାମୀ ହେବୁଁ, ତଥାପି ଯୁଦ୍ଧରେ ପୁଷ୍ଟ ଦେବୁଁ ନାହିଁ ” କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପକାଳ ଯୁଦ୍ଧ ଉତ୍ସାହରେ ସୁବାଦାର ଉତ୍ସ ବିହୀନ ଭାବରେ ସ୍ୱଗଣସହିତ ପଳାୟନ କଲେ । ଆଉ ଏକ ଚମତ୍କାର ଲଳା ଦେଖ ଯେଠାରେ ଉତ୍ସର ବିଶେଷ କାରଣ ଥିଲା ସେହି ସ୍ଥାନରେ ନିର୍ବାକତା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ସୁବାଦାର ପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଯୁଦ୍ଧର କର୍ମ ଦେଖାଇବାପାଇଁ କେତେ ଗୁନିଏ ଦସ୍ତରେ ଆଶ୍ୱେତଣ କରାଇ ପୁରବାସିନୀମାନଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଘେନି ଯାଇ ଥିଲେ; ସୁବାଦାର ପଳାୟନ ସମୟରେ ସେହି ଦସ୍ତ ଶ୍ରେଣୀ ଫେରାଇବାକୁ ଆଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ତେତେବେଳେ ଜଣେ ଗାରିନାସ ଚିତ୍କାର କରି କହିଲେ “ ଏହି ଦସ୍ତର ଏପରି ଗୁଲିବାର ଅଭ୍ୟାସ ନାହିଁ ଏ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପତାକାର ଅନୁଗମନ କରିଥାଏ ” । ତେତେବେଳେ ବୈଜାଘୀ ଶିଳାଗୁଡ଼ିକ ପରି ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଗୋଳାବୁଝି ହେଉଥିଲା, ତଥାପି ବାମା ଦସ୍ତ ଚଳାଇଲେ ନାହିଁ; ପରେ ପତାକା ପୁରୋଗତ ହେଲେ ଦସ୍ତ ଚଳିଲା, ବ୍ୟାଚାଙ୍କର କି ବୁଝାମଣା ଏହି ଶବ୍ଦକୁ ଶୁଣି ଓ ସୁବାଦାରକୁ ପୁରୁଷ କରି ସ୍ମୃତ ଥିଲେ ।

ଯାହା ହେଉ ଏହି କାପୁରୁଷ ସୁବାଦାରଟାକୁ ପାଇ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ବିଶେଷ ଲବ୍ଧ ହୋଇ ଥିଲା ନାହିଁ । ଦାୟଦରଙ୍କ ରଣ ଗୁରୁତ୍ୱରେ ଇଂରେଜମାନେ ଏମନ୍ତ ଅସ୍ଥିର ଦୋଇଥିଲେ ଯେ, ସଦୃଶା ତାହାଙ୍କ ସହିତ ସକ୍ତି ସ୍ଥାପନ ନ କଲେ ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ମାଦ୍ରାଜ ସମ୍ପାଦରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସହିତ ଦାୟଦରଙ୍କ ନିମ୍ନଲିଖିତ ପକ୍ଷରେ ସକ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ଉଦୟପକ୍ଷ କର୍ତ୍ତୃକ ଯେ ଯେ ଦେଶ ଗୃହୀତ ହୋଇଅଛି ତାହା ପରସ୍ପର ଫେରାଇ ଦେବେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ କାହାର ବିପତ୍ତିପାତ ହେଲେ ଧରଣର ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ।

ଦାୟଦରଙ୍କ ସହିତ ଏହି ବିବାଦରେ ଅନବାୟୁ ଓ ଅନୟୁକ୍ତ ଅର୍ଥବ୍ୟୟ ହେବାରୁ କୋମ୍ପାନୀ ଆପଣା କର୍ମଗୁରୁମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କୁ ସକଳ ବିଷୟରେ ମିତ୍ରବ୍ୟୟା ହେବା ପାଇଁ ଆଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ସେମାନେ ମନରେ ଭାବିଥିଲେ ମିତ୍ରବ୍ୟୟିତା ଅବଲମ୍ବନ କଲେ ଭାରତବର୍ଷରୁ

ପ୍ରଭୃତି ଅର୍ଥଲବ୍ଧି ଦେବାକୁ ପାରେ । ଅତ୍ର ସେମାନେ ଏହି ଅଦେଶ ମାତ୍ର ପ୍ରେରଣ କରି ଭାରତଭାଗ୍ୟରେ ରାଶି, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ରୌପ୍ୟ ସଞ୍ଚୟ ଅଳ୍ପ ବୋଲି କଲ୍ୟାଣ ଚକ୍ରରେ ଦେଖିବାକୁ ପାରିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଇଂଲଣ୍ଡୀୟ ପ୍ରଧାନ ରାଜମନ୍ତ୍ରୀ ଏଡ଼ୱାର୍ଡ ସମ୍ବଳେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ନିୟମ ସଜଳ ପ୍ରଣୟ କଲେ ।

୧ ମ ନିୟମ । ବଙ୍ଗଳା ବନ୍ଦାର ଓ ଓଡ଼ିଶା ଏହି ଦିନ ପ୍ରବଦନରେ ଜଣେ ସାଧାରଣ ଗଣଶ୍ରମ ନିୟୁକ୍ତ ଥିବେ, ତାହାଙ୍କର ବାର୍ଷିକ ବେତନ ୨୫ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଏବଂ ତାହାଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ଅତ୍ର ଚାକରମାନଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀସଭା ନିୟୁକ୍ତ ଥିବେ ଅତ୍ର, ପ୍ରେସିଡେନ୍ସି ବଙ୍ଗଳାର ଅଧୀନ ହେବ ।

୨ ଯୁ । ତାଲିକାରେ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଧାନ ଅଧ୍ୟକ୍ଷମାନେ ଚାକରମାନଙ୍କ ଅନ୍ତର ନିୟୁକ୍ତ ହେବେ ।

୩ ଯୁ । କଲିକତା ନଗରରେ ସୁପ୍ରିମକୋର୍ଟ ନାମକ ଗୋଟିଏ ବିଚାରାଳୟ ସ୍ଥାପିତ ହେବ; ସେଥିରେ ରାଜାଙ୍କ ନିୟୁକ୍ତ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ବିଚାରପତି ଓ ୩ ଜଣ ପିତୃଲଜ୍ଜ ନିୟୁକ୍ତ ରହିବେ ।

୪ ଥି । କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର ଅଧିକାର ସଂକ୍ରାନ୍ତ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟରେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଇଂଲଣ୍ଡୀୟ ରାଜମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ କରବାକୁ ହେବ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ କର୍ମକାରକମାନେ କୌଣସିପ୍ରକାର ଉଚ୍ଚୋଚ ପଦବୀ ବା ବାଣିଜ୍ୟ କରବାକୁ ପାରିବେ ନାହିଁ ।

—୦୦୦୦—

ଦ୍ୱାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଉପର ଲିଖିତ ନିୟମ ପ୍ରଚାରଣ ହେଲା ଉତ୍ତରରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୭୨୨ ସାଲରେ ଦେଖିଂସ୍ ନାମକ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ଇଂରେଜ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟରେ ନିୟୁକ୍ତ ହେଲେ । ଏବଂ ବାରିଷ୍ଟର ମନ୍ତ୍ରଣା କେବେଂ ଓ ଫ୍ରାନ୍ସିସ ଏମାନେ ନବସ୍ଥାପିତ ସୁପ୍ରିମକୋର୍ଟର ବିଚାରକ, ସରଇଲ୍‌ଲଜ୍‌ଜାଲମ୍ବେ ପ୍ରଧାନ ବିଚାରକ ପଦରେ ନିୟୁକ୍ତ ହେଲେ ।

ଦେଖିଂସ୍ ସାହେବ ନିୟୁକ୍ତ ହେବାମାତ୍ର ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ ବିଷୟରେ ନୂତନ ବନୋବସ୍ତ କଲେ । ଦେଶୀୟ କର୍ମକାରକମାନଙ୍କ ଉପରେ ଉତ୍ତାପଧାରକ ସ୍ୱରୂପ ଜଣେ କଲେକ୍ଟର ନିୟୁକ୍ତ ହେଲେ । କଲେକ୍ଟରମାନେ ବେର୍ଡ୍ ଅଫ୍ ରେଭିନ୍ୟୁ ନାମକ ସଭା ଅଧୀନରେ ରହି କର୍ମ କରିବେ ବୋଲି ଅବଧାରଣା ହେଲା ଏବଂ ଏତେବେଳେ ଜମିଦାରମାନଙ୍କ ସହିତ ନୂତନ ବନୋବସ୍ତ ହେବାରୁ ଫୌଜଦାରୀ ଓ ଦେଓଧାନୀ ମୋକଦ୍ଦମା ନିଷ୍ପତ୍ତି ପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜିଲ୍ଲାରେ ଦୁଇ, ବିଚାରାଳୟ

ସ୍ତୁତିଦେଲେ । ଆଉ ଅପାଳ ବିଷୟ ବିଚାର ନିମନ୍ତେ କଲିକତା ନଗରରେ ଦୁଇଗୋଟି ବିଚାରାଳୟ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ଦେଓଧାନା ବିଷୟ ବିଚାରସ୍ଥାନର ନାମ ସଦରଦେଓଧାନା, ଏବଂ ଫୌଜଦାରୀ ସଫାଳ ବିଚାରସ୍ଥାନର ନାମ ସଦରନିଜାମତ ଅଦାଲତ । ଏଭାବରେ ଦେଖିଂସ୍ ସାହେବ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟରେ ମନୋ-ଯୋଗୀ ହେଲେ ।

ମହମ୍ମଦରଜାଖା ନାମକ ଜଣେ ମୁସଲମାନ ମୁରଶିଦାବାଦ ନବାବଙ୍କ ନାୟେବ ନାଜମପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । କୌଣସି କାରଣରୁ ଗବର୍ଣ୍ଣର ସାହେବ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ତାହାଙ୍କୁ ପଦଚ୍ୟୁତ କଲେ ଓ ତାହାଙ୍କ କର୍ମ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରି ଆଉ ଦୁଇଜଣ ଲୋକଙ୍କୁ ସେହି ଦୁଇ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ନବାବଙ୍କ ନିଜରକ୍ଷାର ଭାର ମଣିବେଗନନାମୀ ବାରବିଲାସିନୀ ପ୍ରତି ଅର୍ପିତ ହେଲା ଏବଂ ତାହାଙ୍କୁ ଗୃହକର୍ମ ସଫାଳ ଅପରାଧ ବିଷୟର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ରାଜା ନିଜକୁପାରଙ୍କ ପୁତ୍ର ରାଜା ଗୁରୁଦାସଙ୍କ ପ୍ରତି ଅର୍ପିତ ହେଲା ।

ଏହି ସମୟରେ ମୋଗଲ ସମ୍ରାଟଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୁଅନ୍ତେ ସମ୍ରାଟ ତାହା ପୁନର୍ଗ୍ରହଣରେ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ, କିନ୍ତୁ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାର ବିପକ୍ଷମାନଙ୍କ ଦ୍ୱସ୍ତରେ ତାହାଙ୍କୁ ଅମୁସମର୍ପଣ କରିବାକୁ ହେଲା । ମହାରାଷ୍ଟ୍ରମାନେ ଆଲହାବାଦ ଓ କୋର-ନାମକ ଦୁଇ ସ୍ଥାନ ଗ୍ରହଣ କରି ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କଲେ । ଏ ଉଭାରେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରମାନେ ବାଦସାହାଙ୍କୁ ଜୟ କରି ଅଯୋଧ୍ୟାର ଉତ୍ତରକୁ ଲକ୍ଷ କରି ଧାବିତ ହେଲେ । ମହାରାଷ୍ଟ୍ରମାନେ ରେହଲଖଣ୍ଡ ବାଟେ ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ଯିବା ପାଇଁ ଅନେକ ଯତ୍ନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ, କିନ୍ତୁ ରେହଲଖଣ୍ଡରେ ଅଯୋଧ୍ୟାର ଉତ୍ତରକୁ ସପକ୍ଷରୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ସେମାନଙ୍କର ବାଟ ଓଗାଳି ବସିଲେ । ଦୁଃଖର ବିଷୟ ଉତ୍ତର ଏହି ମହୋପକାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରି ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ (ରେହଲଖଣ୍ଡମାନଙ୍କ) ପ୍ରତି ଅଭ୍ୟା-ଗର କରିବାକୁ ହୁଏତ କରି ନ ଥିଲେ । ଉତ୍ତର ରେହଲଖଣ୍ଡ ଦ୍ୱସ୍ତଗତ କରିବା ପାଇଁ ବହୁକାଳରୁ ମନସ୍ଥ କରିଥିଲେ; ତେଣୁମାନ ତଦ୍‌ବିଷୟର ସୁଯୋଗ ଦେଖି ଆପଣା ଅଭିଷ୍ଟତି ବିଷୟ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଦେଖିଂସ ସାହେବଙ୍କୁ ଅନୁ-ରୋଧ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏଣେ ଦେଖିଂସ ଅର୍ଥପ୍ରାପ୍ତି ବିଷୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତହିଁରେ ଅତିରକ୍ତ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଲେ । ଅବଲମ୍ବରେ ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ତହିଁରେ ଉତ୍ତର ଜୟୀ ହେଲେ । ଏ ବିଷୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଯେ ନିତାନ୍ତ ଅନ୍ୟାୟ ହୋଇଥିଲା ସେଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଆଉ ଏହି ସମୟରେ ବାଦସାହା ବଢ଼ି, ବେହାର ଓ ଉତ୍ତରାଧିକାର ଏହି ଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶର ବାଜୀ

ଶତ୍ରୁ ମାଗିବାରୁ ଦେଖିଂସ ଇହରେ ଏକାବେଳକେ ଅସ୍ତ୍ରାକୃତ ହେଲେ, ତେଣୁ ଏହି ସମୟଠାରୁ ସମ୍ରାଟ୍ ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ଉନପ୍ରଦେଶର ଆଡ଼ କଡ଼ାଏ ମଧ୍ୟ ଶତ୍ରୁ ପାଇ ନ ଥିଲେ । ଅନେକ ଲୋକେ ଦେଖିଂସସାହେବଙ୍କର ଅନେକ ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି । ସେମାନେ ମନରେ ଭାବନ୍ତି ଏହାଠାରୁ ଅଭ୍ୟାଗୁରୁଦାର ପ୍ରମାଣ ଆଉ ଅଧିକ କି ହୋଇପାରେ ? ଏହି ଉନପ୍ରଦେଶର ଦେଖିଂସ ପ୍ରଦାନ କରିବାର କ୍ଷମତା ବାଦିସାହାବଙ୍କ ହସ୍ତରେ ନ୍ୟସ୍ତ ଥିଲା, ତଥାପି ସେ ସ୍ୱୟଂ ଉପଯାତକ ହୋଇ ଅର୍ଥପ୍ରାପ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟାଶାରେ କିଛି ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଦେଖିଂସ ଦେଇ ଥିଲେ ନାହିଁ । ସେମାନେ ଅପେକ୍ଷା କର ପ୍ରଦାନ ବିଷୟରେ ସ୍ୱାକୃତ ହୋଇ ପଛନ୍ତେ ଉତ୍ସାହ-ରୂପ ପ୍ରବନ୍ଧନା ଜାଲ ବିସ୍ତାର କରି ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ଠକାନ୍ତି । ଏହାଠାରୁ ଆଉ କି ଅଧିକ ଅଭ୍ୟାଗୁରୁ ହୋଇପାରେ ?

ଏହି ସମୟ ଅଭ୍ୟାଗୁରୁ ବିଷୟ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଅନ୍ତେ ସୁପ୍ରିମକୋର୍ଟର ବିଚାରକମାନେ ଦେଖିଂସଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ବିରକ୍ତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ଉପସ୍ଥିତ ସମୟରେ ଯେଉଁ ସମ୍ମାନସୂଚକ ତୋପଧ୍ୱନି ହୋଇଥିଲା ତାହାର ନ୍ୟୁନତା କେବଳ ଏହି କୋଥର କାରଣ ଅଟେ । ବିଚାରକମାନେ କଲିକତାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଦେଖିଂସଙ୍କ ନାମରେ ଅପବାଦ ଓ ଗୁମାସ୍ତା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଦେଖିଂସ ଲୋକମାନେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିଂସସାହେବଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ବିରକ୍ତ ଥିଲେ; ସେମାନେ ସୁଯୋଗ ପାଇ ତାହାଙ୍କ ନାମରେ ଅବେଦନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଭଲରୁ ମହାରାଜ ନନକୁମାରଙ୍କ ଅବେଦନ ଏ ସ୍ଥାନରେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ଯୋଗ୍ୟ ଅଟେ । ସେହି ଅବେଦନରୁ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା ଯେ, ଦେଖିଂସ ସାହେବ ମଣିବେ-ଗମଙ୍କଠାରୁ ଲକ୍ଷେ ଟଙ୍କା ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ଗ୍ରହଣ କରି ଅଛନ୍ତି ଓ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାରୀଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରଚୁର ଅର୍ଥ ଗ୍ରହଣ କରି ତାହାଙ୍କୁ ବିନା ଦଣ୍ଡରେ ଅବ୍ୟାହତ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଦେଖିଂସ ଦାରୁଣ ବିପଦରେ ପଡ଼ିଲେ ଓ ନନକୁମାରଙ୍କୁ ଆପଣାର ସମୂହ ବିପଦର ମୂଳକାରଣ ଜାଣି ତାହାଙ୍କ ବିନାଶଦ୍ୱାରା ଆପଣାର ମୁକ୍ତି ଲାଭର ପନ୍ଥା ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ମୋହନପ୍ରସାଦ ନାମକ ଜଣେ ଲୋକ ଦେଖିଂସସାହେବଙ୍କର ପ୍ରିୟପାତ୍ର ହେବା ବାସନାରେ ନନକୁମାରଙ୍କ ନାମରେ ଏକ ଅଭିଯୋଗ ଉପସ୍ଥିତ କଲା, ଅଭିଯୋଗପତ୍ରରେ ନନକୁମାର ଜାଲକାଣ୍ଡ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ଥିଲା । ସୁପ୍ରିମକୋର୍ଟରେ ବିଚାର ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେଠାରେ ଦେଖିଂସଙ୍କ ପରମବନ୍ଧୁ ସର ଇଲ୍‌ଇଜା ଇଞ୍ଜେ ସମୟ କର୍ତ୍ତା ଥିଲେ; ତେଣୁ ସେ ଯେଉଁ ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଲେ ସେହି ଆଡ଼କୁ ମକଦ୍ଦମା ଚାଲିଲା । ବିଚାରରେ

ନଳକୁମାରଙ୍କ ପ୍ରତି ଫାସି ଆଦେଶ ଦେଲା । ଅଜ୍ଞାର ପରଦିନ ଫାସି ଦିଆଗଲା ।
୧୭୭୪ ।

ପାଠକ ମହାଶୟମାନେ ବିଚାର କରି ଦେଖୁନ୍ତୁ ଦେଖିଂସ କିପରି ଅଭ୍ୟାଗର କଲେ । ସାମାନ୍ୟ ଜାଲ ଅପରାଧରେ ଜଣେ ଦେଶୀୟ ମାନ୍ୟ ଗଣ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ଲୋକକୁ ବଧ କରିବା ଧର୍ମତଃ ଓ ନ୍ୟାୟତଃ ନିତାନ୍ତ ଅନୁଚିତ ହୋଇଅଛି । ବୋଧ କରୁଁ ଦେଖିଂସଙ୍କର ଏହି ନୃଶଂସ ପଶୁବତ୍ତ ବ୍ୟବହାର ଏ ଦେଶୀୟ ଲୋକମାନଙ୍କ ମନରୁ ଚିରକାଳ ପାଇଁ ଅପମାନ ଦେବ ନାହିଁ ।

ପରେ ୧୭୭୭ ସାଲରେ ମନସନ୍ ନାମକ ମେମ୍ବର ପରଲୋକ ଗମନ କରିବାରୁ କେବଳ ପ୍ରାନ୍ତସିଂହ ଓ କ୍ଲେବରନ୍ ମ ଜଣ ଦେଖିଂସଙ୍କର ବିପକ୍ଷ ରହିଲେ । ତହିଁରେ ଦେଖିଂସଙ୍କ ଅଭ୍ୟାଗରତା ଦିନକୁଦିନ ବୃଦ୍ଧି ଦେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଯେତେବେଳେ କଲିକତା ଓ ମାଦ୍ରାଜ ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରେସିଡେନ୍ସିର ଉନ୍ନତି ଦେଉଥିଲା ତେତେବେଳେ ବୋମ୍ବେ ପ୍ରେସିଡେନ୍ସି ଅତି ସ୍ଥାନାବସ୍ଥାରେ ଥିଲା । ତେତେବେଳେ ବୋମ୍ବେ ନଗର ଗୋଟିଏ ସାମାନ୍ୟ ଶାସନଠାରୁ ଅତ୍ୟଧିକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଥିଲା ନାହିଁ । ଏତେବେଳେ ଇଂରେଜମାନେ ବୋମ୍ବେର ଉନ୍ନତ-ପାଇଁ ଇଚ୍ଛାପାର୍ଥବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଆସି ଯକାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ କି ଉପାୟରେ ସେହି ସକଳସ୍ଥାନ ଦ୍ରସ୍ତଗତ ହେବ କୌନସିଲ ଗୃହରେ ସେହି ସକଳର କଳ୍ପନା ଦେବାକୁ ଲାଗିଲା । କିନ୍ତୁ ଯେ ଉପାୟ ସେମାନେ ଉଦ୍ଭାବନ କଲେ ତାହା ନିତାନ୍ତ ଅନ୍ୟାୟ । ସ୍ୱାର୍ଥପରତା ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ହିତାହିତ ବିବେଚନାଶୂନ୍ୟ କରିପକାଏ, ମନୁଷ୍ୟ ଯେତେ ଜ୍ଞାନ ଓ ସତ୍ୟଦେଉ ପଛକେ ସ୍ୱାର୍ଥପରତାର ଅଧୀନ ହେଲେ ତାହାର ଧର୍ମାଧର୍ମ ଜ୍ଞାନ ଥାଏ ନାହିଁ ।

ଏଉଡ଼ାରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଉପରେ ଗୋଟିଏ ଦାରୁଣ ବିପଦ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା । ହାୟଦରଙ୍କ ସହୃଦ ଏପରି ବନୋବସ୍ତ ହୋଇଥିଲା ଯେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାହାରି ଉପରେ ବିପଦ ପଡ଼ିଲେ ସେମାନେ ପରସ୍ପର ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ । ହାୟଦର ଥରେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରକୁହାର ଅଜାନ୍ତ ହୋଇ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥିଲେ କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜମାନେ ମୂର୍ଖତା ଅବା ଅନର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାରଣ ଦେଉରୁ ତାହାଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ନ କରି ପ୍ରତିଜ୍ଞାର୍ତ୍ତ କରିଥିଲେ ସେହି ଦିନଠାରୁ ହାୟଦରଙ୍କର ଇଂରେଜମାନଙ୍କପ୍ରତି ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଦୃଶା ଓ ବିଦ୍ରେଷ ସହାର ହୋଇ ଅସୁଥିଲା; ତଥାପି ସେ ମନରେ କି ଭାବ ତୁନି ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ଏହି ଘଟଣାର କିଛିଦିନ ଉତ୍ତରେ ଇଂରେଜ ସେନାମାନଙ୍କୁ ଆପଣା ଅଧିକାର ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଅନୁମତି ବିନା ଗୁଲିଯାଉଥିବାର ଦେଖି ଆଉ କ୍ରୋଧ ସମ୍ବଳପାରିଲେ

ନାହିଁ ଏବଂ କାଳ ବିଳମ୍ବ ନ କରି ବହୁଳସେନା ସମ୍ରାଟପୂର୍ବକ କର୍ଣ୍ଣାଟଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଏହି ବିପତ୍ତିପାତର ବାସ୍ତବ୍ୟ ଜଣା ନ ଥିଲା ତେଣୁ ଯୁଦ୍ଧସଜ୍ଜାର ଆୟୋଜନ କରୁଥିବା ହୋଇଥିଲା ନାହିଁ । ଏହି ବିପଦ ସମୟରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ସୁବାଦାର ନିଜାମଅଲିଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ଉଡ଼ି ଉଦ୍ଧାରର ଆଶା କୌଣସି ଉପାୟ ଥିଲା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପଛକୁ ଆଉ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ନିଜାମ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବିପଦ ସାଗରରେ ଡୁବିବାକୁ ଦେଖି ଆହୁରି ଭଲକୁ ଚାପିଦେବାକୁ ବସିଲେ । ଏଥକୁ ଇସ୍ମେୟେଲରେ ଫରାଶୀ, ଭାରତବର୍ଷରେ ନିଜାମ-ଅଲି, ହାୟଦରଅଲି ଏବଂ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର, ଏହିଭାର ପ୍ରବଳଶକ୍ତି ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଘେରି ଆସିଲେ । କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜମାନେ କାହିଁରେ ନିରୁଦ୍ଧସାହ ଓ ସାହସଯୁକ୍ତ ହେବାର ପାତ୍ର ଥିଲେ ନାହିଁ । ଏହି ଦାରୁଣ ବିପଦସମୟରେ ଅସାମାନ୍ୟ ବିକ୍ରମ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କରି ସମସ୍ତ ଶତ୍ରୁର ମସ୍ତକ ଅବନତ କରାଇଲେ ।

ହାୟଦର ଯୁଦ୍ଧାରମ୍ଭ ସମୟରେ କୌଶଳପୂର୍ବକ ସମ୍ମୁଖ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାସ୍ତ ହୋଇ କେବଳ କର୍ଣ୍ଣାଟପ୍ରଦେଶୀୟ କେତେକ ନଗର ଲୁଣ୍ଠନ କଲେ ଏବଂ ସେହି ସକଳସ୍ଥାନରେ ନାନା ଅଭ୍ୟାସର ଓ ବହୁଳ ଉପାଦ୍ରାସ୍ତ ସେହି ସକଳ-ସ୍ଥାନ ଏକାବେଳକେ ଉଚ୍ଛନ୍ନ କରିଦେଲେ । ପରେ ଇଂରେଜସେନାମାନେ କର୍ଣ୍ଣେଲ ବେଲସହୃଦ ସାକ୍ଷାତ୍ ହେବାରୁ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ସହିତ ଛାଡ଼ାକୁ ବଧ କଲେ ସରହେକଟର ମନରେ ସାହେବ ମଧ୍ୟ ରଣରେ ପରାସ୍ତ ହେଲେ । ଗବ-ର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରଲ ହେଷ୍ଟିଂସ ସାହେବ ସେନାମାନଙ୍କର ଏକପ୍ରକାର ଦୁରବ-ସ୍ଥାର ବିଷୟ ଗ୍ରହଣ କରି ମହାତନ୍ତ୍ରୀ ହେଲେ ଓ ଅନେକ ବିଶ୍ୱର କରି ସର ଆୟୁର କୁଟନାମକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଯୁଦ୍ଧସାରକୁ ସମ୍ଭାମନମନ୍ତେ ମାଦ୍ରାଜକୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ତେବେବେଳେ ଆର୍କଟ ଓ ଭେଲେରପ୍ରଭୃତି କର୍ଣ୍ଣାଟୀୟ ପ୍ରଧାନପ୍ରଧାନ ନଗରସକଳ ହାୟଦରଙ୍କର ଦସ୍ତଗତ ଥିଲା । କୁଟ ସାହେବ ପୂର୍ବେ ଓୟୁଗ୍ରେସ ନଗରରେ ଫରାଶୀମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଯୁଦ୍ଧ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ଏକାବେଳକେ ବୀର୍ଯ୍ୟହୀନ ଓ ସ୍ଥାନାବସ୍ଥା କରିଥିଲେ, ଏବେବେଳେ ତଦପେକ୍ଷା ଅଧିକ ପ୍ରବଳ-ପରାଜାନୁ ଶତ୍ରୁଦସ୍ତରେ ପଡ଼ିତ ହେଲେ ଏବଂ ବୟସର ଅଧିକ୍ୟ ପ୍ରୟୁକ୍ତ ଅପଣାର ମଧ୍ୟ ସେପରି ବଳବିକ୍ରମ ଥିଲା ନାହିଁ । ତେବେବେ ସେ କୌଣସିପ୍ରକାରେ ହତାଶ ଓ ଉଗ୍ରୋସ୍ତାହ ହେବାର ଲୋକ ନ ଥିଲେ । ବରଂ ସେ ସ୍ୱଳାୟ ସାଞ୍ଜବକ ଅକୁତୋତ୍ସାହ ସହିତ ହାୟଦରଙ୍କ ଙଂ ହଜାର ସୈନ୍ୟଙ୍କୁ ଏକା-ବେଳକେ ପରାସ୍ତ କରି ଜୟଲାଭ କଲେ । ତହିଁରେ କର୍ଣ୍ଣାଟର ଗୋଲମାଲ ଅନେକ ଅଂଶରେ କମିଗଲା ।

ଏହି ସମୟରେ ମାଦ୍ରାଜର ଧନାଗାର ଶୂନ୍ୟପ୍ରାୟ ହୋଇଥିଲା । ବଙ୍ଗଳା-ପ୍ରେସିଡେନ୍ସିରେ ମଧ୍ୟ ସେପରି କିଛି ଅର୍ଥ ସଂଘଟ ଥିଲା ନାହିଁ । ଆଉ ବଲ୍ଲଭର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱକ୍ଷମତାରେ ମଧ୍ୟ ଟଙ୍କା ମାଗିପଠାଇ ଥିଲେ । ଏହି ସବୁକୁ ଅଭାବ ମୋଚନ-ପାଇଁ ଦେଖିଂସ ଅର୍ଥାଗମର ଉପାୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେ ଦେଖିଂସ ସ୍ୱାର୍ଥସାଧନ ପାଇଁ ନରହତ୍ୟା କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ସଙ୍କୋଚିତ ନ ହୁଅନ୍ତି, ସେ ସେ ସ୍ୱକାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ ପାଇଁ କାହାର ସବ୍‌ନାଶ କରିବାକୁ ସଙ୍କୁଚିତ ହେବେ ଏକଥା କୌଣସିରୂପେ ଚୋଧ ହୁଅଇ ନାହିଁ । ଅଯୋଧ୍ୟାସ୍ତୁ ଦୁଇଜଣ ବେଗମ-ଙ୍କର ବିପୁଳସମ୍ପତ୍ତି ସଂଘଟ ଥିଲା, ଦେଖିଂସ ଛତ୍ରତ୍ୟ ଦୁର୍ବିନ୍ଦି ଉଜ୍ଜାରକ୍ଷଣକୁ ପରା-ମର୍ଶ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ଦାରୁଣ କାର୍ଯ୍ୟକ କ୍ଳେଶ ପ୍ରଦାନ କରି ସେମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ହରଣ କଲେ ।

ଏଥିପୂର୍ବେ ଦେଖିଂସ ଆହୁର ଗୋଟିଏ ମଧ୍ୟ ଦାରୁଣ ଅଭ୍ୟାସ କରିଥିଲେ । ଅଯୋଧ୍ୟାସ୍ତୁ ଉଜ୍ଜାର ପରଲୋକ ଗମନ କରିନ୍ତେ ଇଂରେଜମାନେ ତାହାଙ୍କ ପୁତ୍ର ସଙ୍ଗରେ ସଭାବ ସ୍ଥାପନ କରି ବାଗ୍‌ଶାହି ପ୍ରଦେଶ ଅପଣାମାନଙ୍କର ଦସ୍ତଗତ କରିଥିଲେ । ତହିଁରେ ଚନ୍ଦ୍ରବ୍ୟ ରାଜା ଚୈତ୍ୟସିଂହ କୋମ୍ପାନୀର ଶାସନା-ଧୀନତା ସ୍ୱୀକାର କରି ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ରୂପେ ପ୍ରଜାପାଳନ ଓ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ନିୟମିତରୂପେ କରି ପ୍ରଦାନ କରି ଆସୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତି ଦେଖିଂସସା-ହେବଙ୍କର କୌଣସି ବିଷୟରେ ରାଗ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଚୈତ୍ୟସିଂହଙ୍କ ଉଚ୍ଚେଦଚେଷ୍ଟା ନିୟତ କରୁଥାନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଟଙ୍କାର ନିତାନ୍ତ ପ୍ରୟୋଜନ ହେବାରୁ ଚୈତ୍ୟସିଂହଙ୍କୁ ୫୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ମାଗି ପଠାଇଲେ । ଚୈତ୍ୟସିଂହ ନରୁପାୟ ହୋଇ ତାହା ଦାନ କଲେ; ମାତ୍ର ଦୁଇବର୍ଷର ଦେଖିଂସ ତହିଁରେ ମଧ୍ୟ ତୁଷ୍ଟ ନ ହୋଇ ପୁନର୍ବାର ୫୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ମାଗିପଠାଇଲେ । ତାହାଙ୍କର ତେବେ ଟଙ୍କା ଦେବାର କ୍ଷମତା ନ ଥିଲା, ତେଣୁ ଦେଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଏଥକୁ ଦେଖିଂସ ମହା ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଚୈତ୍ୟସିଂହଙ୍କୁ ବିଦ୍ରୋହୀ ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରି ତାହାଙ୍କ ଦମନ କରିବା ପାଇଁ ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରେୟ ଯାତ୍ରା କଲେ । ପ୍ରଥମ ଚୈତ୍ୟସିଂହ ବିଳାପ ଓ ପରତପ କରି କରୁଣ-ସ୍ୱରରେ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ; କିନ୍ତୁ ଦେଖିଂସ ତହିଁରେ କର୍ଣ୍ଣପାତ ମଧ୍ୟ କଲେ ନାହିଁ । ତତ୍ତ୍ୱ ଯୁକ୍ତ ଗୋଟିଏ ଗୋଲମାଲ ଘଟିଲା, ସେ ଗୋଲମାଲରେ ଚୈତ୍ୟସିଂହ ଚରଣାବନ ପାଇଁ ଦେଖାନ୍ତୁରିତ ହେଲେ । ଦେଖିଂସ ରାଜବଂଶରୁ ଅନ୍ୟ ଏକ ଲୋକକୁ ସିଂହାସନରେ ବସାଇ ସମସ୍ତ ଶାସନଭାର କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ ଦସ୍ତରେ ରଖିଲେ । ଏପରି ଅନ୍ୟାୟ କରି ଜଣେ ଅଧୀନ ଓ ଅସ୍ଥିତ ରାଜାର ମାନ ଓ ସବ୍‌ସ୍ୱାପଦଣ କରିବା କି ଉତ୍ସାନକ କାର୍ଯ୍ୟ । ଦେଖିଂସ ବାରିଆର ଦୁର୍ଗମ

କରିବାରୁ ତାହାଙ୍କ ଆତ୍ମା ଏମନ୍ତ କଳ୍ପସିଦ୍ଧ ହୋଇ ଯାଇ ଥିଲା ଯେ ଦୁଷ୍ଟ କର-
ବାକୁ ତାହାଙ୍କର ଉତ୍ସୁକ ହେଉ ଥିଲା ନାହିଁ । ଯାହା ହେଉ ଏହି ସକଳ ଅନ୍ୟାୟ
କର୍ମ ସକାଶେ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷୀୟମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଅପମାନିତ ହୋଇଥିଲେ ।

୧୭୮୫ ସାଲେ ଦେଖିଂସ କର୍ମ ଉପାଗବର ସ୍ଵଦେଶକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ ।
ସ୍ଵଦେଶରେ ପ୍ରଥମ କେତେଦିନ ତାହାଙ୍କ ନାମରେ ବହୁ ଶୁଣା ଗଲା ନାହିଁ ।
ତାହାର ପର ସେ ଭାରତବର୍ଷରେ ଅଭ୍ୟାଗର କରି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ପାଲି-
ୟୁମେଶ୍ଵରେ ଅଭିଯୋଗ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସ୍ଵପ୍ରସିଦ୍ଧ ବକ୍ତା ବାର୍ଦ୍ଧସାହେବ
ଦେଖିଂସଙ୍କ ଭାରତ ଆଗରତ ଦୁଷ୍ଟ କର୍ମ ସକଳ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଉପଯୁକ୍ତ କେତୋଟି-
ବକ୍ତୃତା କଲେ । ଶ୍ରୋତାମାନେ ନିସ୍ତବ୍ଧ ମନରେ ଶୁଣିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସମସ୍ତେ
ଦେଖିଂସଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ପାପଗୁଣି ସ୍ଵରୂପ ଦେଖିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏକ ଗଜମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ
ସଦୃଶ୍ୟମଣି ସେ ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ, ସେ ଏହି ସକଳ ଅଭ୍ୟାଗରର ବୃତ୍ତାନ୍ତ
ଶ୍ରବଣ କରି ମୋହିତ ଓ ହତଜ୍ଞାନ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ୯ ବରଷ କାଳ ଦେଖିଂ-
ସଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ହୋଇଥିଲା ଏହି ନବବାର୍ଦ୍ଧିକ ବିଗ୍ରହ ଶେଷରେ ଦେଖିଂସ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷୀ
ବୋଲି ସାବ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ । ପାଲିୟୁମେଶ୍ଵ ସଭାରେ ଦେଖିଂସଙ୍କ ଦୋଷ ସାବ୍ୟସ୍ତ
ହେଲା ନାହିଁ ସତ୍ୟ; ମାତ୍ର ସେ ନିଜେ ଜାଣନ୍ତି ଯେ, ଧର୍ମ ସଭାରେ ସେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷୀ
ବୋଲି ପରତପ ହୋଇ ପାରିବେ ନାହିଁ । ଦେଖିଂସ ଆପଣା ଦୁଷ୍ଟକର୍ମ ଯେ ଅଂ-
ଶିକ ପ୍ରତିଫଳ ଭୋଗ ନ କରିଥିଲେ ଏମନ୍ତ ନୁହଇ । ଏହି ମକଦ୍ଦମା ଉପଲକ୍ଷରେ
ଉକାଳର ବେତନ ଓ ଅନୁଷଙ୍ଗିକ ବ୍ୟୟରେ ସେ ସର୍ବସ୍ଥାନୁ ହୋଇଥିଲେ ।
ପୂର୍ବୋକ୍ତ ବାର୍ଦ୍ଧସାହେବ ବୋଲନ୍ତି “ ଆପଣା ସପକ୍ଷରେ ଅନୁକୂଳ କଥା ଲେଖା-
ଇବା ପାଇଁ ସେ ସମ୍ବାଦପତ୍ରିକା ସମ୍ପାଦକମାନଙ୍କୁ ୨ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଇ-
ଥିଲେ । ସେ ଯାହା ହେଉ ଦେଖିଂସ ଯେ, ନିତାନ୍ତ ଅଭ୍ୟାଗର ଥିଲେ ଏକଥା,
ସାଧାରଣଙ୍କ ସ୍ଵୀକାର୍ଯ୍ୟ, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଯେହେତୁ ଦେଖିଂସ ଅଭ୍ୟାଗର ସ୍ଵୀକୃତି
ଭାରତବର୍ଷରୁ ଯେ ସକଳ ଅର୍ଥ ଉପାର୍ଜନ କରିଥିଲେ, ତାହା କିଛି ଅପଣା ପାଇଁ
ନୁହଇ, କୋମ୍ପାନୀଙ୍କପାଇଁ କରିଥିଲେ ମାତ୍ର ତାହା କୋମ୍ପାନୀର ଅନୁମୋଦିତ ନୁହଇ ।
ଯଦି କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର ଅନୁମୋଦିତ ନ ହେଲା, ତେବେ ସେପରି ଅଭ୍ୟାଗର କର-
ବାର ପ୍ରୟୋଜନ କି ଥିଲା ? ଏସ୍ଥଳରେ ଦେଖିଂସ ସ୍ଵାୟତ୍ ଅଭ୍ୟାଗରତାବୃତ୍ତିର
ବଶମ୍ବଦ ହୋଇ ଏହି ସକଳ ଅଭ୍ୟାଗର କରି ନ ଥିଲେ ବୋଲି କିଏ ସ୍ଵୀକାର
କରିବେ? ଦେଖିଂସଙ୍କ ଉପରେ ଯଦି କେହି କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷୀୟ ନ ଥାଆନ୍ତେ ଆଉ
ଅନ୍ୟାୟୋପାର୍ଜିତ ଅର୍ଥ ସକଳ ଯଦି ତାହାଙ୍କର ନିଜସ୍ଵ ହେଉ ଥାଆନ୍ତା ତେବେ
ସେ ଭାରତବର୍ଷରେ କି କରି ଯାଇ ଥାଆନ୍ତେ ବୋଲା ଯାଇ ନ ପାରେ ।

ସ୍ୱଳମନ୍ତ୍ରୀ ପିଟ୍‌ସାହେବଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବର ଉପରାୟ ଶାସନ ପ୍ରଣାଳୀ ।

ଇଂଲଣ୍ଡୀୟ ରାଜମନ୍ତ୍ରୀ ଲର୍ଡ଼ନର୍ଥଙ୍କର ଅଧୀନର ଫକ୍ସନାମକ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ମେମ୍ବର ଭାରତବର୍ଷୀୟ ଶାସନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ନିୟମର ପାଣ୍ଡୁଲେଖ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ସଭାରେ ଉପସ୍ଥିତ କରି ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ତାହା ସତ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିତାନ୍ତ ଉପେକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲା ଓ ସେହି ଉପଲକ୍ଷରେ ଲର୍ଡ଼ ଆଉ ଫକ୍ସ ଉଭୟେ ପଦଚ୍ୟୁତ ହୋଇଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ଉଇଲିୟମ ପିଟ୍‌ସାହେବ ମନ୍ତ୍ରୀପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ରାଜ୍ୟଶାସନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେ ନୂତନ ନିୟମାବଳୀ ପ୍ରଚାର କରିନ୍ତି ତାହା ସର୍ବାଦୃତ ଓ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇ ୧୭୮୪ ସାଲ ଠାରୁ ୧୮୩୩ ସାଲ ଯାଏ ବଳବତ୍ତ ଓ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ।

ଏତେଦିନ ଯାଏ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର ଏକେଡେମୀୟ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ତା'ର ରେକର୍ଡ଼ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ସଭାଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାହିତ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା । ଅଂଶିମାନେ କେବଳ ସେମାନଙ୍କର କିଛି ଅନିୟମ ଦେଖିଲେ ଦମନ କରୁଥିଲେ । ଏହା ଛଡ଼ା ପାର୍ଲିୟମେଣ୍ଟ ଅଥବା ଇଂଲଣ୍ଡରେଙ୍କର ଇଦ୍‌ବିଷୟରେ କୌଣସିକ୍ଷମତା ନ ଥିଲା । ବିଚାରପତିଙ୍କ ଅଥବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉଚ୍ଚପଦ କର୍ମକାରକ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ କେବଳ ରାଜାଙ୍କ ସମ୍ମତ ମାତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରା ହେଉଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଭାରତବର୍ଷର ଉନ୍ନତ ଦେଖି ଇଂଲଣ୍ଡୀୟ ଅଧିକାର ଇଦ୍‌ବିଷୟ ପ୍ରଧାନ କ୍ଷମତା ଆପଣା ଦ୍ୱସ୍ତଗତ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ବଳାଇଲେ । ଫକ୍ସସାହେବ ଇଦ୍‌ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ଉପାୟ ଉଦ୍‌ଭବନ କରିଥିଲେ, ତାହା ଅସଙ୍ଗତ ବୋଧ ହେବାରୁ ପରିତ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ପରେ ପିଟ୍‌ସାହେବ ସେହି ମନୋରଥ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାର ମାର୍ଗ ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲେ ।

ତାହାଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ଅନୁସାରେ “ବୋର୍ଡ଼ ଅବ କମ୍ପୋଲି” ନାମକ ଗୋଟିଏ ସମାଜ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ଏହା ଛଡ଼ି ଅଂଶିମାନେ ଓ ଅଧ୍ୟକ୍ଷମାନଙ୍କର ସଭାମଧ୍ୟ ରହିଲା; କିନ୍ତୁ ଶେଷୋକ୍ତ ଦୁଇସଭାର କ୍ଷମତା ତାହାଙ୍କ ରହିଲା ନାହିଁ । ଏହି ଅଭିନବ ସମାଜର ମେମ୍ବରମାନଙ୍କୁ ରାଜା ସ୍ୱୟଂ ନିଯୁକ୍ତ କରନ୍ତି । ଭାରତବର୍ଷୀୟ କାର୍ଯ୍ୟାଦି ବିଷୟର ସମସ୍ତଭାର ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅର୍ପିତ ଥିଲା । ଏହି ସମୟଠାରୁ ବୋର୍ଡ଼ ସର୍ବମୟ କର୍ତ୍ତା ହୋଇ ବସିଲେ । ଏହି ନିୟମପତ୍ର ଦ୍ୱାରା ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜେନରଲ ଏକ ଅଭିରକ୍ତ କ୍ଷମତା ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଏକେଡେମୀୟ ମହା ସଭାର ସଙ୍ଗରେ କୌଣସି ବିଷୟରେ ତାହାଙ୍କ ମତର ଅନୈକ୍ୟ ହେଲେ ସେ ଅଧିକାଂଶ ମେମ୍ବରଙ୍କ ମତ ଅଭିରୂପ କରି ଅଧିଶା ମତ ପ୍ରବଳ ଓ ପ୍ରଚାରକ ରଖି ପାରିବେ । ଏହି ନିୟମ ପ୍ରଚଳିତ ହେବା କିଛି ଦିନ ପୂର୍ବେ ଦେଖିଂସ ଗବର୍ଣ୍ଣର ପଦ ତ୍ୟାଗ କରି ବିଲ୍‌ସ ଯାହା କରିଥିଲେ । ସେ ପଦ ତ୍ୟାଗ କରି ଗଲେ କୌନସିଲର ମେମ୍ବରସମ୍ପର୍କ

ଜାମଜ ପ୍ରଧାନ ମେମ୍ବର କିଛିକାଳ ପାଇଁ ତଦାୟ କାର୍ଯ୍ୟନିବାହ କରିଥିଲେ ଅନନ୍ତର ଜଣେ ଅଭିନବ ଲୋକ ଇତ୍ୟଦିରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଆସିଲେ ।

— — — — —
ହୟୋଦୟ ଅଧ୍ୟାୟ

କର୍ତ୍ତୃୟାଲିଖ ଗବର୍ଣ୍ଣର ।

୧୭୭୮ ସାଲରେ କର୍ତ୍ତୃୟାଲିଖ ବାହାଦୁର ଗବର୍ଣ୍ଣର ପଦାଭିଷିକ୍ତ ହୋଇ ଏଦେଶରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ଯାତ୍ରା କରିବା ସମୟରେ ଭାରତବର୍ଷୀୟ କୌଣସି ରାଜା ସହିତ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ନ ହେବା ପାଇଁ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷୀୟମାନେ ବିଶେଷରୂପେ ଆଦେଶ କରିଥିଲେ ଏବଂ କର୍ତ୍ତୃୟାଲିଖ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତମରୂପେ ବୁଝି ଥିଲେ ଯେ କୋମ୍ପାନୀର ରାଜ୍ୟ ଆଉ ବୃଦ୍ଧିକଲେ ରକ୍ଷା ପାଇବ ନାହିଁ । ଏଥିକୁ ଯତ୍ନରେ ଏତଦେଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କ ସହିତ ସଭାବ ରକ୍ଷିତ ହୁଏ ସେ ବିଷୟରେ ବିଶିଷ୍ଟରୂପେ ଯତ୍ନଶୀଳ ହୋଇଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଦୁର୍ଦ୍ଦେବ ପ୍ରୟୁକ୍ତ ତାହାକୁ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷୀୟମାନଙ୍କ ଏବଂ ସ୍ୱାୟମ୍ଭବର ବିରୁଦ୍ଧ କର୍ମ କରିବାକୁ ହୋଇ ଥିଲା ।

ହାୟୋଦୟଅଛି ଜାବତାବସ୍ଥାରେ ବହୁଦିନ ହିବାଙ୍କୋଡ଼ା ରାଜ୍ୟ ହସ୍ତଗତ କରିବା ପାଇଁ ବିଶେଷ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପାରି ନ ଥିଲେ । ପରେ ଇତ୍ୟଦି ଟୀପୁକୁଳତାନ ମଧ୍ୟ ସେହି ଦୁର୍ଘଟାର ଉପଦେଶ ଅନୁସାରେ ୧୭୮୯ ସାଲେ ଇତ୍ୟଦିଦେଶ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ତେତେବେଳେ ହିବାଙ୍କୋଡ଼ାର ରାଜାଙ୍କ ସହିତ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ମେଳ ଥିଲା; ତେଣୁ ତାହାଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଇଂରେଜମାନେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଆଉ ଏହି ସମୟରେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ପେଶୋୟା ଓ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ସୁବାଦାର ଏ ଦୁହେଁଙ୍କ ସହିତ ଟୀପୁଙ୍କର ମନାନ୍ତର ଥିବାରୁ ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ହିବାଙ୍କୋଡ଼ାର ରାଜାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହି ଗୁରୁଦିନ ମିଳି ଟୀପୁଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅସ୍ତ୍ର ଧାରଣ କଲେ; ତଥାପି ପ୍ରଥମ ଯୁଦ୍ଧରେ ଟୀପୁଙ୍କର ବିଶେଷ କ୍ଷତିହେଲା ନାହିଁ । ପର ବରଷ କର୍ତ୍ତୃୟାଲିଖ ସ୍ୱୟଂ ରଣସ୍ଥଳବର୍ତ୍ତୀ ହେଲେ ଏବଂ ଅପରିମିତ ବିକ୍ରମ ଓ ସାହସ ପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବକ ବାଙ୍ଗାଲେର ନଗରୀୟ ଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର କରି ନେଲେ । ଏଉତ୍ତରେ ମହାଶୂରର ରାଜଧାନୀ ଶ୍ରୀରଙ୍ଗପଟ୍ଟନ ଅଭିମୁଖରେ ଯାତ୍ରା କଲେ । ସେ ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ନଗର ଆକ୍ରମଣର ଉଦ୍ୟୋଗ କରୁଥିଲେ, ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଟୀପୁଙ୍କ ସକ୍ତି ପ୍ରସ୍ତାବ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଟୀପୁ ଯେ ବୟସ ପାଇ ଏହି ସକ୍ତିର ପ୍ରସ୍ତାବ କରିଥିଲେ ସେଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଯାହା ଦେଉ କର୍ତ୍ତୃୟାଲିଖ ତହିଁରେ ଅସ୍ତ୍ରାକୃତ ହେଲେ ନାହିଁ । ସକ୍ତି ନିୟମରେ ଏହିକଥା ଅବଧାରଣ ହେଲା;—

ତାହା ଅପଣା ରାଜ୍ୟର ଅର୍ଦ୍ଧାଂଶ ଇଂରେଜ ସୁବାଦାର ଏବଂ ପେଣ୍ଠେୟା ଏମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିବେ ଆଉ ବାକିସାତେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାହାର ସଙ୍ଗରେ ବିବାଦ କରିବେ ନାହିଁ । ଏହି ପ୍ରତିଜ୍ଞା ପାଳନ ନିମନ୍ତେ ଅପଣା ଦୁଇପୁତ୍ରଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ପ୍ରଦାନ କରିବେ ଏବଂ ହାୟଦରକର୍ତ୍ତୃକ ବନ୍ଦୀକୁ ଇଂରେଜ ନିମନଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ କରି ଦେବେ । ତାହା ଏହି ସକ୍ତି ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇ ଅତି ସୁରୁଦ୍ଧିର କର୍ମ କରିଥିଲେ ନଚେତ୍ ଏପରି ବହୁଳ ଶତ୍ରୁ ହସ୍ତରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବା ତାହାଙ୍କ ଘଷରେ ଦୁଃସାଧ୍ୟ ଥିଲା । ଏହି ସକ୍ତି ହାସଲ ଇଂରେଜମାନେ ୨୪ ଜୁଲାଇ ବର୍ଗମାଲ୍ ଚୁମି ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ।

ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷ ହେଲା ଉତ୍ତରେ ଲର୍ଡ଼ କର୍ଣ୍ଣିଓଲ୍‌ଲିଶ ଅବାଧାରଣ ବିଚକ୍ଷଣତା ପ୍ରକାଶପୂର୍ବକ ଏଇଦେଶୀୟ ଶାସନପ୍ରଣାଳୀ ସୁଶୁଖଳାବଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତାହାଙ୍କ ପ୍ରଚ୍ଛେଦ ନିୟମ ଏହି ଏହି;—

ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ସ୍ଥାପିତ ପ୍ରଥାନୁସାରେ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ ହୋଇ ଆସୁଥିଲା । ବଙ୍ଗଳା, ବହାର ଓ ଉଡ଼ିଶା ଏହି ତିନିପ୍ରଦେଶ ଯେ ନାନା ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲା, କୋମ୍ପାନୀ ତାହାର ପ୍ରତ୍ୟେକସ୍ଥାନରେ ଜଣେ ଇଂରାଜ କର୍ମକାରକ ଓ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଦେଶୀୟ ସାହାଯ୍ୟକାରୀ କର୍ମକାରକ ନିୟୁକ୍ତ କରିଥିଲେ; ଏମାନେ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳୀ ଅନ୍ୟାନ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ କରୁଥିଲେ । ଜମିଦାରମାନେ ଅପଣା ଅଧିକାରସ୍ଥ ଚୁମିର ରାଜସ୍ୱ ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟିତ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ପ୍ରଦାନ କରି ବେତନସ୍ୱରୂପ ଯଥାସୋଗ୍ୟ ଯତ୍ନବଶତ୍ ଅର୍ଥପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଏମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଏକପ୍ରକାର କୋମ୍ପାନୀର ଭୂତ୍ୟ ବୋଲିଲେ ବୋଲାଯାଇପାରେ । ଫୌଜଦାରୀବିଷୟର ତଳତଳ ନିୟମ ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ କି ଥିଲା । ନରହତ୍ୟା ଦଣ୍ଡବୃତ୍ତି ପ୍ରଭୃତି ଗୁରୁତର ଅପରାଧର ଦଣ୍ଡବିଧାନ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସହରରେ କାମ ନାମଧାରୀ ଜଣେ ବିଚାରକ ନିୟୁକ୍ତ ଥିଲେ ଏବଂ କ୍ଷୁଦ୍ର ଅପରାଧର ବିଚାର ନିମନ୍ତେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରାମରେ ଗୋଟିଏ ପଞ୍ଚାଏତ ଅର୍ଥାତ୍ ସଭା ହେଉଥିଲା । ଏହି ନିୟମଦ୍ୱାରା ଯେ କେତେଦୂର ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ଫଳ ହେଉଥିଲା ତାହା ଆମ୍ଭେମାନେ ନ ଜାଣୁ । ସେ ଯାହା ହେଉ ଗବର୍ଣ୍ଣର ସହେବ ସେହି ସକଳପ୍ରଥା ରହିତ କରି ଯେଉଁ ନିୟମ ତଳତଳ କରନ୍ତି ତାହା ଫକ୍ସେପରେ ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ କରା ଯାଉଥିଲା ;—

କର୍ଣ୍ଣିଓଲ୍‌ଲିଶ ସାହେବ ରାଜସ୍ୱବିଷୟ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିବାକୁ ଯାଇ ପ୍ରଥମେ ବଡ଼ ଗୋଳମାଳରେ ପଡ଼ିଲେ । ଚୁମିର ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱାମୀ ନିରୂପଣ କରିବା ପ୍ରଥମେ ତାହାଙ୍କ ଘଷରେ କଠିନ ହୋଇଥିଲା । କୌଣସି ଲୋକ ପ୍ରଜା କେହି ବା

ଜମିଦାର, କେହି କେହି ବା ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଭୂମିର ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱାମୀ ବୋଲି ଡାହାଙ୍କ ଉପଦେଶ ଦେଲେ । କର୍ଣ୍ଣଓପ୍ପାଲିଶ ସାହେବ ଏବିଷୟରେ ଯଥାର୍ଥ ମାମାଂସା କରନ୍ତି । ଡାହାଙ୍କ ସୁସ୍ଥବିଚାରରେ ଜମିଦାରମାନେ ଭୂମିର ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱାମୀ ବୋଲି ସାବ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ । ଗବର୍ଣ୍ଣର ସାହେବ ଭୂମିବିଷୟରେ ବ ୧୦ ଶ୍ରେଣୀ ବନୋବସ୍ତ କରି ଏହି ଘୋଷଣା କରି ଦେଲେ ଯେ ଯଦି ତିରେକ୍ଟରମାନେ ସ୍ୱୀକୃତି ଦିଅନ୍ତି, ତେବେ ଏହା ଚରସ୍ତାୟୀ ବନୋବସ୍ତ ବୋଲି ଗଣ୍ୟ ହେବ । ଏହାର ନାମ “ ଦସ୍ତଖଲ୍ଲା ବନୋବସ୍ତ ” ଅଟେ । ଏଇଦ୍ୱାରା ଜମିଦାରମାନେ ଭୂମିର ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱାମୀ ବୋଲି ଗଣ୍ୟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କସଙ୍ଗରେ ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ବନୋବସ୍ତ କରିବାର ସମତା ସେମାନଙ୍କ ହସ୍ତେ ରହିଲା । ଅତ୍ତ ଗତ କେତେକ ବର୍ଷର ଦ୍ୱାରଦ୍ୱାର କରି ରାଜସ୍ୱ ଅବଧାରତ ହେଲା । ମଧ୍ୟ ଏପରି ବନୋବସ୍ତ ହେଲା ଯେ ଜମିଦାରମାନେ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ଦେୟ ରାଜସ୍ୱ ଦେବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହେଲେ ଅଥବା ଗୋଳମାଳକଲେ ସେମାନଙ୍କ ଜମିଦାରୀ ନିଲମ ହୋଇଯିବ; କିନ୍ତୁ ଶେଷ ନିୟମଟା ଜମିଦାରମାନେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଉପରେ ଖଟାଇ ପାରିବେ ନାହିଁ ଏବଂ ଯେସକଳ ନିଷ୍ପତ୍ତିଭୂମିର ସନନ ଉତ୍ତମ ଥିଲା, ସେମାନଙ୍କସହିତ ଏହିନିୟମର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ରହିଲା ନାହିଁ । ତିରେକ୍ଟରସମାଜ ଏଥିରେ ଅମତ ପ୍ରକାଶ ନ କରିବାରୁ ତେଣୁ ଏହା ଚରସ୍ତାୟୀ ହେଲା । ଏହି ଅଭିନବ ବନୋବସ୍ତଦ୍ୱାରା ଯେ ବିଶେଷ ଉପକାର ସାଧିତ ହୋଇ ନାହିଁ ଏନ୍ତୁ ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ନିତାନ୍ତ ଦୋଷଶୂନ୍ୟ ମଧ୍ୟ ହୋଇ ନାହିଁ । ଆମ୍ଭେମାନେ କେତୋଟି ପ୍ରଧାନ ଦୋଷ ଦେଖୁ ଅଛୁ । ପ୍ରଥମ ଭୂମିର ଉତ୍ତରତ୍ତ ଓ ଉତ୍ତରତ୍ତ ରାଜସ୍ୱର ନ୍ୟୁନତାରେକ ନ ବୁଝି ବରଧାର୍ଯ୍ୟ କରିବାରୁ କୌଣସି ଅଲ୍ପମୂଲ୍ୟବିଶିଷ୍ଟ ଭୂମିରେ ଅଧିକର ଓ ଉତ୍ତର ଭୂମିରେ ଅଲ୍ପମାତ୍ର କରି ଧାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଯାଇଅଛି । ୨ୟ ପ୍ରଜାମାନେ ଚରକାଳ ଯେ ଭୂମିର ସହ ଭୋଗ କରି ଆସୁଥିଲେ, ସେହି ଭୂମି ଉପରେ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱହାସକାର ରହିଲା ନାହିଁ । ୧୭୯୩ ସାଲରେ ଏହି ନିୟମ ସକଳତା ଓ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନତା ହେଲା । ଏହା ଶୁଦ୍ଧି କର୍ଣ୍ଣଓପ୍ପାଲିଶ ସାହେବ ଆହୁର ମଧ୍ୟ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ନିୟମ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ କରିଥିଲେ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ କଥାର ସମ୍ମେଶ ବଦରଣ ଲେଖା ଯାଉଅଛି ।

ହେଷ୍ଟିଂସ ସାହେବଙ୍କ ନିୟମାନୁସାରେ ଫୌଜଦାରୀ, ଦେଓଧାନା ଏବଂ ରାଜସ୍ୱ ସମ୍ରାଟ ଏହି ସକଳ କର୍ମ ଜଣେ ଇଂରେଜଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାହିତ ହେଉଥିଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ବର୍ତ୍ତମାନର କଲେକ୍ଟର, ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ଏବଂ ଜଜ୍ ଏହି ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ କର୍ମର ଭାର ଜଣେଲେକ ଉପରେ ଅର୍ପିତ ଥିଲା । କର୍ଣ୍ଣଓପ୍ପାଲିଶ ସାହେବ ଏହି

ନିୟମକୁ ସୁନିୟମ ବିବେଚନା ନ କରି ଭିନ୍ନକର୍ମରେ ପୃଥକ୍ ଜଣେ ଜଣେ ଲୋକ ନିୟନ୍ତ୍ର କଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଧାନ ଜିଲ୍ଲାରେ ଗୋଟିଏ ଅଦାଲତ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା ଓ ସେଥିରେ ଜଣେ ଜଜ୍ ଓ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅଧୀନକର୍ମଗୁଣ୍ଠ ନିୟନ୍ତ୍ର ହେଲେ । ଜନ୍ମଧର ନିମ୍ନସ୍ଥ କର୍ମଗୁରୁମାନେ ଅର୍ଥାତ୍ ମୁକ୍ତସମ୍ପାଦନେ ଟ ୫୦ କାରୁ ଉତ୍କର୍ ଦାବର ମକଦ୍ଦମାରେ ଦ୍ରସ୍ତକ୍ଷେପ କରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ଅବଧାର୍ଯ୍ୟ ହେଲା । ଏମାନଙ୍କ ବର୍ଗର ଅପାଳ ଜଜ୍‌ସାହେବଙ୍କ ଠାରେ ହେବ ଏବଂ ଜଜ୍‌ସାହେବ ବର୍ଗର ଅପାଳ ଶୁଣିବା ପାଇଁ କଲିକତା, ଡାକା, ପାଟନା ଓ ମୁରଶିଦାବାଦ ଏହି ଗୁରୁ ସ୍ଥାନରେ ୪ ଗୋଟି ନୂତନ ବର୍ଗସଲୟୁ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ଏହି ସକଳ ସ୍ଥାନରେ ଇଂରେଜ ଶକ୍ତି ଆଉ ସବାଜାତୀୟ ଲୋକମାନଙ୍କର ବର୍ଗର ହେବାର ସ୍ଥିର ହେଲା । ଏହି ଗୁରୁ ପ୍ରଧାନ ବର୍ଗସଲୟୁର ନାମ “ପ୍ରବନ୍ଧସାଲକୋର୍ଟ ।” ଏହି ବର୍ଗସଲୟୁରେ ଭିନ୍ନଜଣ ଲେଖିଏ ପ୍ରଧାନ କର୍ମଗୁଣ୍ଠ ନିୟନ୍ତ୍ର ହେଲେ । ଏହି ସକଳ ପ୍ରଧାନ ବର୍ଗସଲୟୁର ନିଷ୍ପାଦିତ ବର୍ଗର ଅପାଳ କଲିକତାସ୍ଥ ସଦର ଦେଓପୁରୀ ଅଦାଲତରେ ବର୍ଗର ହେବାର ସ୍ଥିର ହେଲା । ମୁସଲମାନ କାଜିମାନଙ୍କ ଦ୍ରସ୍ତରେ ଯେ ବର୍ଗର ଭାର ନ୍ୟସ୍ତ ଥିଲା, ଗବର୍ଣ୍ଣର ସାହେବ ତାହା ରହିତ କରି ଦେଲେ । ଏହା ଶକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜିଲ୍ଲାରେ ୧୦ ଜୋଶ ଅନ୍ତର ଦାବେଗା ଉପାଧ୍ୟାୟ ଜଣେ କର୍ମଗୁଣ୍ଠ ନିୟନ୍ତ୍ର ହେଲେ । ଏହି ସକଳ ନିୟମ ପ୍ରଗୁର କରି ଗବର୍ଣ୍ଣର ସାହେବ ସ୍ୱଦେଶକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ । ୧୭୯୩ ସାଲ ।

— — — — —

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ସରଜନ ସୋର ଏବଂ ଓଏଲେସଲ ଗବର୍ଣ୍ଣରମାନଙ୍କର ବୃତ୍ତନ୍ତ ।

ଲର୍ଡ୍ କଣ୍ଠିର୍ଥପୁଲିଶ ସାହେବଙ୍କ ଉତ୍ତରେ ସରଜନ ସୋର ସାହେବ ଭିନ୍ନବର୍ଷକାଳ ଏଦେଶର ପ୍ରଧାନ ଶାସନକାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ଶାସନ ସମୟରେ ଏମନ୍ତ କିଛି ବିଶେଷ ଘଟଣା ଘଟି ନାହିଁ; କେବଳ ଇଂରେଜ ଓ ଫରାଶିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧେପରେ ମହା ବିବାଦ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ ଭାରତ-ବାସୀ ଫରାଶିମାନେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ପ୍ରତିକୂଳରେ ଅସ୍ତ୍ର ଧାରଣ କରିବା ପାଇଁ ଏଦେଶୀୟ ରାଜାମାନଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଚେଷ୍ଟା ଯେ ନିତାନ୍ତ ବିଫଳ ହୋଇଥିଲା ଏମନ୍ତ ନୁହଇ, ଇଂରେଜମାନେ ସାବଧାନ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ବୋଧ ହୁଅଇ ସେମାନଙ୍କର ସବାଜାତୀୟ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତା, ବନ୍ତୁ “ଯାହାକୁ ରଖିବ ଅନନ୍ତ, ବ କରିପାରେ ବଳବନ୍ତ ” ଏଥକୁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସୌଭାଗ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀ ସୁପ୍ରସନ୍ନା ଥିବାରୁ ଯେତେବେଳେ ଯେପରି ଲୋକ

ଅବଶ୍ୟକ ଚେତେବେଳେ ସେହିପରି ଲୋକ ଯୁକ୍ତଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଜଣେ ଉପଯୁକ୍ତ ବୃକ୍ଷମାନ ଓ ପଶୁକାନ୍ତ ଲୋକ ଗବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଠ ପଦରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ହୋଇ ଅସିବାରୁ ଇଂରେଜମାନେ ସମୁଦ୍ରବିପଦରୁ ଉଦ୍ଧାର ପାଇଥିଲେ । ଏହିଲୋକ ନ ଅସିଥିଲେ ଅବଧାରତ ଇଂରେଜ କୋମ୍ପାନୀକୁ ଭାରତସ୍ଥଳ୍ୟ ଚ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହୋଇଥାଆନ୍ତା । ଏହି ଅଭିନବ ଗବର୍ଣ୍ଣିରଙ୍କ ନାମ ମାର୍କୁଇସ ଅବ ଓଏଲେସଲ । ସେ ୧୭୯୮ ସାଲରେ ପ୍ରଧାନ ଗାସନକର୍ତ୍ତା ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଏ ଦେଶକୁ ଅସିଥିଲେ ।

୧୭୯୨ ସାଲର ସକ୍ଷମତାଦ୍ୱାରା ଟୀପୁଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ବିବାଦର ଅବସାନ ହୋଇଥିଲା ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ତତ୍ପର ପରସ୍ପର ମନୋମାଳିନ୍ୟ ଅନୁରୂପ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସେହି ନୟମାନୁସାରେ ଟୀପୁଙ୍କର ଯେଉଁ ଦୁଇପୁତ୍ର ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଥିଲେ ସେମାନେ ସମ୍ପ୍ରତି ବାନ୍ଧୁଡ଼ିଥିଲେ । ତେଣୁ ଟୀପୁ ଏତେବେଳେ ନିଃଶକ୍ତିତ୍ୱରେ ଆପଣା ଦୁଷ୍ଟାଭିପ୍ରାୟ ସାଧନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ଇଂରେଜ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କୁ ଏକାବେଳେକେ ଚିଡ଼ିଦେବା ତାହାଙ୍କର ନିତାନ୍ତ ବାସନା ଥିଲା, ତେଣୁ ମନ୍ତ୍ରଣା କରି ଭାରତବର୍ଷ ଓ କାରୁଲର କେତେଜଣ ରାଜାଙ୍କୁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅତ୍ୟଧରଣ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ଅସ୍ତିତ୍ୱର ଦକ୍ଷିଣପ୍ରାନ୍ତସ୍ଥ ମରସସ ବ୍ରାହ୍ମଣାସୀ ଫରାଶିମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ଏହି ସମୟରେ ସ୍ୱପ୍ରସିଦ୍ଧ ମହାଶର ନେପୋଲିୟନବୋନାପାର୍ଟ ମିଶର ଦେଶରୁ ତାହାଙ୍କୁ ଲେଖିଥିଲେ ଯେ “ଅମ୍ଭେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଯାଇ ଦୁର୍ଗର ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ହସ୍ତରୁ ତୁମ୍ଭର ଉଦ୍ଧାର କରି ଦେବୁଁ* କିନ୍ତୁ ସୁଯୋଗ ନ ଘଟିବାରୁ ଅସିପାର ନ ଥିଲେ । ସେ ଯାହା ଦେଉ ଟୀପୁସଲତାନାଙ୍କର ରଣସଜ୍ଜାର ଏହି ସକଳ ପୁରୀକ୍ଷଣ ଦେଖି ଗବର୍ଣ୍ଣିର ସାହେବ ତାହାଙ୍କୁ କାରଣ ପଶୁର ପଠାଇଲେ; କିନ୍ତୁ ଟୀପୁଙ୍କର ଫରାଶିମାନଙ୍କଠାରୁ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇବା ପ୍ରତ୍ୟାଶା ଥିଲା; ଏଣୁ ତାହାଙ୍କ ପତ୍ର ସଦର୍ପେ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କଲେ । ତେଣୁ ଯୁଦ୍ଧ ଘଟିବାର ଅବଧାରତ ହେଲା । ଇଂରେଜମାନେ ବୋମ୍ବାଇଠାରୁ କର୍ଣ୍ଣେଲଙ୍କୁ ଅର୍ଥ

* ବ୍ୟବସାୟ ଫରାଶିସ ବଜ୍ରବସ୍ତ୍ରର ଉପଲବ୍ଧରେ ଫରାଶିସମାନଙ୍କ ସହୃଦ ଇସ୍ତଫେପସ୍ତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବଜ୍ରମାନଙ୍କର ଉପାନ୍ତ ସମ୍ମାନ ଦେବ । ସେହି ସମ୍ମାନରେ କେତୋତ୍ତମ ନ ମତ ସୁଦ୍ଧାବସ୍ତ୍ର ପୁରୁଷ ଫରାଶିସସେନା ନାୟକ ଥିଲେ । ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ବନାସ କରିବା ତାହାଙ୍କର ନିତାନ୍ତ ମାନସ ଓ ମୂଳ ଅଭିପ୍ରାୟ । ସେହିପରି ସେ ଟୀପୁଙ୍କୁ ଏମନ୍ତ ପତ୍ର ଲେଖିଥିଲେ । ସ୍ୱାଧୀନ ନ ପାଇବାରୁ ସେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଅସି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଏହାକୁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଅତି ସୌଭାଗ୍ୟ ବୋଲି ମଣିବାରୁ ହେବ ନଚେତ୍ ଭାରତବର୍ଷରେ ସେ ବି ଉପାନ୍ତର ଉପାଦାନ ଘଟିଥାଆନ୍ତା ବୋଲିଯାଇ ନ ପାରେ ।

ନାମକ ସେନାମାନଙ୍କ ଅଧୀନ ଏକଦଳ ସୈନ୍ୟ ଓ ମାଦ୍ରାଜଠାରୁ ଜେନରେଲ କଣ୍ଟୌଲ ଓ ଏଲସିଲ ଓ ଫ୍ଲୋଇଡ଼ ନାମକ ୨ ଜଣ ସେନାପତି ସହୃଦ ବହୁଳ ସୈନ୍ୟ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ପ୍ରଥମ ଯୁଦ୍ଧରେ ଖୁଆର୍ଥ ସାହେବ ପରାଜିତ ହେଲେ ମାତ୍ର ଶେଷ ଯୁଦ୍ଧରେ ବୋମ୍ବାଇର ସେନାପତିମାନ ମିଳିତ ହେବାରୁ ଟୀପୁଙ୍କ ସୈନ୍ୟମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରାଜୟ ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ତେଣୁବେଳେ ଗୁରୁସେନାପତି ମିଳିତ ହୋଇ ଏକାବେଳକେ ମସ୍ତାଶୁର ରାଜଧାନୀ ଶ୍ରୀରଙ୍ଗପଟ୍ଟନ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । କିଛିକାଳ ଯୁଦ୍ଧ ଉତ୍ତରେ ମସ୍ତାଶୁର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହେଲା । ଟିପୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ମରଣପଡ଼ିଲେ । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ସେ କେବଳ ମସ୍ତାଶୁର ହସ୍ତଗତ ହେଲା ଏମନ୍ତ ନୁହଇ ଏଥିରେ ଇଂରେଜମାନେ ଯେପରି ଲଭବାନ ହୋଇଥିଲେ ଅନ୍ୟ କୌଣସିସ୍ଥାନରୁ ଏକାବେଳକେ ଏତେ ଲଭପାଇ ନ ଥିଲେ ।

ହାୟଦର ମସ୍ତାଶୁରର ପୁଅ ରାଜବଶକୁ ପଦତ୍ୟୁତ କରି ସ୍ୱୟଂ ରାଜ୍ୟେଶ୍ୱର ହୋଇଥିଲେ, ଗବର୍ଣ୍ଣର ସାହେବ କିୟଦଂଶ ଭୂସମ୍ପ୍ରତିସହୃଦ ସେମାନଙ୍କର ବଲୁପ୍ତପୂର୍ବମର୍ଯ୍ୟାଦା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ରାଜ୍ୟର ଅପରାଂଶ ନିଜାମ, ପେଶୋୟା ଓ ଇଂରେଜ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଏହି ତନିଜଣ ବାଣ୍ଟି ନେଲେ । ଏଥିରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ୨୦ ସହସ୍ର ବର୍ଗମାଇଲ ଭୂମି ଲଭହେଲା; ପୁରୀ ଟିପୁଠାରୁ ସେମାନେ ୨୪ ସହସ୍ର ବର୍ଗମାଇଲ ଭୂମି ପାଇଥିଲେ । ଏଥକୁ ଟିପୁସହୃଦ ଯୁଦ୍ଧ କରି ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ୪୪ ସହସ୍ର ବର୍ଗମାଇଲ ଭୂମି ଲଭିଲେ ହେଲା । ପରନ୍ତୁ ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଆଉ ଗୋଟିଏ ମହତ୍ତ୍ୱ ଫଳଲାଭ ହେଲା । ଅଜିଯାଏ ଭାରତବର୍ଷସ୍ଥ ସେ ରାଜାମାନେ ଇଂରେଜ କୋମ୍ପାନୀର ବିପକ୍ଷଭାବରଣ କରି ଆସୁଥିଲେ, ସେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବାହୁବଳର ପରିଚୟ ପାଇ ବନ୍ଦୁତା ସ୍ଥାପନପାଇ ଯନ୍ତ୍ର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପ୍ରଥମରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ସୁବାଦାର ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସହୃଦ ମସ୍ତାଶୁରରୁ ଦୁଇଥରରେ ସେ ଭୂମିପାତ୍ର ହୋଇଥିଲେ, ଏତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କସହୃଦ ସଜ୍ଜାବ ବର୍ଜନ ପାଇ ତତ୍ତ୍ୱସମସ୍ତ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଏଥିରୁ ଇଂରେଜ କୋମ୍ପାନୀଙ୍କର ୨୨ ସହସ୍ର ବର୍ଗମାଇଲ ଭୂମିଲାଭ ହେଲା । ଡାକ୍ଷିଣୀର ଅସ୍ଥଗତ ମଧ୍ୟ ସେହି ଆଶୟରେ ୪ ସହସ୍ର ବର୍ଗମାଇଲ ଭୂମି ପ୍ରଦାନ କଲେ । ପର୍ତ୍ତୁଗିଜମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରାପୁରଙ୍କ ଗୟାନ୍‌ଗସ୍ତ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

ଅଯୋଧ୍ୟାର ଉଜ୍ଜର ସ୍ୱାୟତ୍ତରାଜ୍ୟ ନିରାସଦରେ ରକ୍ଷା କରିବାନିମନ୍ତେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସୈନ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ତାହାଙ୍କର ବାସନା ମୂର୍ତ୍ତି କରିବାରୁ ସେ ଗୋରକ୍ଷପୁର ପ୍ରଭୃତି ୩୦ ସହସ୍ର ବର୍ଗମାଇଲ ଭୂମି ପ୍ରଦାନକଲେ । ପୁଣି କୋମ୍ପାନୀ କର୍ମୀଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ଆପଣାମାନଙ୍କ କରିଷ୍ଟ

କରି ନବାବଙ୍କୁ ବୁଝିଭୋଗା କରି ରଖିଲେ । ଏଭଦ୍ରାଷ୍ଟ ୩୦ ସହସ୍ର ବର୍ଗମାଇଲ ଭୂମି ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଉଦରସ୍ଥ ହେଲା ।

ଏହିସକଳ ଘଟନାଉତ୍ତରେ ଇଂରେଜମାନେ ଆଉକେତେକ ସାମାନ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଥୁକିୟାନାମକ ଦସ୍ୟୁଦଳପତିସହସ୍ର ଯୁଦ୍ଧ, ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଅଟେ । ଇଂରେଜମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ସହଜରେ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ । ୧୮୦୨ ସାଲରେ ସିକିୟା ଓ ବରୁରର ରାଜା ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧ ସଜ୍ଜାକଲେ । କେହି ଅନୁମାନ କରନ୍ତି ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ପେଶୋୟା ମଧ୍ୟ ଗୁପ୍ତଭାବରେ ସେମାନଙ୍କ ସହସ୍ର ମିଳିତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବୃତ୍ତିବଳରୁ ଏହି ସତ୍ୟକୁ ସେମର ଫଳଦାୟକ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଗବର୍ଣ୍ଣର ବାହାଦୁର ଲେକ ଓ ଓଏଲସିଲ ନାମକ ଦୁଇଜଣ ସେନାପତିଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଦୁଇହଜାର ସେନା ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣଦିଗକୁ ପ୍ରେରଣ କଲେ ଏହି ଦୁଇସେନାମାନେ ଅଭ୍ୟୁଦ୍ଧିବିପକ୍ଷରେ ଯତ୍ନ କରିବାକୁ ଚୁଟିକରି ନ ଥିଲେ, ପ୍ରଥମରେ ଲେକ ସିକିୟା ସହସ୍ର ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ସିକିୟାଙ୍କର ସେସକଳ ଅଧିକାର ଥିଲା, ଲେକ ପ୍ରଥମରେ ସେ ସହସ୍ର ଲୁଣ୍ଠନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ସିକିୟାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟନମନ୍ତେ ସେସକଳ ଫରାସି ସୈନ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଆଲିଗଡ଼ ଦୁର୍ଗ ଅଧିକାର କଲେ । ଅନନ୍ତର ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟ ଯାଇ କୌଶଲଦ୍ୱାରା ବିପକ୍ଷମାନଙ୍କୁ ଛଡ଼ିଦେଲେ ଓ ସମ୍ରାଟଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ଅଧୀନତା ଓ ଅଭ୍ୟାସରୁ ମୁକ୍ତ କରିଦେଲେ । ସମ୍ରାଟ ଏପାଏ ସିକିୟା ଦସ୍ତଗତ ଥିଲେ, ଲେକ ଚୁଟିକରି ବୃତ୍ତି ଦାନଦ୍ୱାରା ତାହାଙ୍କୁ ସଖୀ କଲେ । ଏଭଦ୍ରାରେ ଆଗ୍ରାନଗରୀ ତାହାଙ୍କର ଦସ୍ତଗତ ହେଲା । ମଧ୍ୟ ଲାସୋୟାରୀର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସତ୍ରାମଦ୍ୱାରା ସିକିୟାଙ୍କ ସୈନ୍ୟସକଳ ଏକାବେଳକେ ହିନ୍ଦୁତନ୍ତ୍ର ହୋଇ ଯିବାରୁ ତେଣୁ ସିକିୟାଙ୍କୁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସହସ୍ର ମିଳିତ କରିବାକୁ ହେଲା । ଏଥିରେ ଇଂରେଜମାନେ ଦୋୟାବ, ବରୋର, ଆମେଦନଗର ଓ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରାସ୍ତ ହେଲେ । ୧୮୦୦ ।

ସେତେବେଳେ ଲେକ ସିକିୟାସହସ୍ର ଯୁଦ୍ଧରେ ଲିପ୍ତଥିଲେ ଓଏଲସିଲ ମଧ୍ୟ ସେହି ସମୟରେ ଦକ୍ଷିଣ ଓ ପଶ୍ଚିମ ଅଞ୍ଚଳରେ ଗଡ଼ୁ ବିନାଶସାଧନ କରୁ ଥିଲେ । ସେ ପ୍ରଥମରେ ବରୁରସ୍ଥ ରାଜାଙ୍କ ଅଧିକାର ଅକ୍ଷମକରୁବାକୁ ଆରଜାବାଦ ଓ କମେଟ ଆଉ କେତେକ ଜଗର ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ ସିକିୟା ଓ ବରୁରରାଜା ଦୁହେଁ ଯୁଦ୍ଧରେ ଲିପ୍ତ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପୂର୍ବଲଞ୍ଜିତ ଲାସୋୟାରୀର ରଣକ୍ଷେତ୍ରରେ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ସିକିୟା ତାହାଙ୍କ ପୁରୀସ୍ଥ ଅଧି-

କାର ରଜାନିମନ୍ତେ ଯତ୍ନା କଲେ । ତେବେବେଳେ ଓଏଲସିଲ ବିସ୍ଫରର ରାଜାଙ୍କୁ ଏକାକୀ ପାଇ ସଦସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣକ ତାହାଙ୍କସହିତ ଯୁକ୍ତ କରୁବରୁ ତାହାଙ୍କୁ ଆର୍ମେୟନ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଜୟକଲେ । କ୍ରମେ ଗାଉରଲ ଘରର ଦୁର୍ଗ ତାହାଙ୍କ ହସ୍ତରେ ପଡ଼ିବାରୁ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ଗାରଭ ଓ ପୂର୍ବପ୍ରଭାବ ଏକାବେଳେ କଲପ ହୋଇଗଲା । ଏଥକୁ ବିସରର ରାଜା ଦତ୍ତାତ୍ରୟ ଓ ରାୟପ୍ରାସ୍ତ ହୋଇ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସହିତ ସକ୍ତିର ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ଏଥିରେ ସମ୍ମତ ହେବାରୁ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ଆଞ୍ଚଳିକ ଅଧିକାରସ୍ଥ ତାବତଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଏଥିରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ୩୨୦୦୦ ବର୍ଗ ମାଇଲ ଭୂମି ହସ୍ତଗତ ହେଲା ।

ସିକ୍ଫୟ ଓ ବିସରର ରାଜା ଶାସିତ ହେଲା ଉତ୍ତରେ ଏତେବେଳେ ଏହୁହିଁକାରୁ ଅଧିକ ପ୍ରବଳ ଓ ପରାକ୍ରାନ୍ତ ଆଉ ଜଣେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଦେଖା ଦେଲେ । ତାହାଙ୍କର ନାମ ହୋଲକାର । ସେ ଏତେଦଳଯାଏ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ସମ୍ପ୍ରଦି ସିକ୍ଫୟଙ୍କ ସକ୍ତିରେ ଦୋୟାବ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେବାରୁ ତାହାଙ୍କର ମଧ୍ୟ କେତେକ ଭୂମି ତାହାମଧ୍ୟରେ ଚାଲିଗଲା । ସେହିସକଳ ଭୂମି ଫେର ପାଇବାର ଉପାୟାନୁର ନ ଦେଖି ଯୁଦ୍ଧଦ୍ଵାରା ପାଇବାକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କଲେ । ହୋଲକାର ପ୍ରଥମରେ ଇଂରେଜଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ଜୟପୁର ରାଜାଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କରିବେ ବୋଲି ଭୟ ଦେଖାଇବାରୁ ଇଂରେଜମାନେ ଯୁଦ୍ଧସଜ୍ଜା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେମାନେ ଏହିପରି ଛୋଟିଶଳ ଅବଲମ୍ବନ କଲେ ଯେ, ସେନାପତି ଲେକ ଗାନ୍ଧିବାଟେ ପଶ୍ଚିମଦିଗରୁଯାଇ ହୋଲକାରରାଜ୍ୟ ଆକ୍ରମଣ କରିବେ । ମନସନ୍ ହୋଲକାରଙ୍କ ପଶ୍ଚାତ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ହେବେ ଏବଂ ସେନାପତି ମରେ, ଗୁଜୁରାଟରୁ ଯାତ୍ରା କରିବେ । ଏହିପରି ନାନାଦିଗରୁ ତାହାଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କରିବା କଥା ସ୍ଥିର ହେଲା । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମଯୁଦ୍ଧରେ ମନସନ୍ ଏମନ୍ତ ପରାସ୍ତ ହେଲେ ଯେ, ଜୀବନଘେନ ଫେରାଅସିବା ତାହାଙ୍କପକ୍ଷରେ କଠିନ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଦୁଃଖର ଅବସାନ ହେଲା ନାହିଁ । ବରଂ ତ ଭୟର କାରଣ ଦିଗକୁ ଦିନ ବୃଦ୍ଧି ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏଯାଏ ଉତ୍ତରପ୍ରାୟ ରାଜାଙ୍କସହିତ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ପ୍ରଣୟ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସେ ବିଶ୍ଵାସଯାତକତାପୂର୍ବକ ବିପକ୍ଷପକ୍ଷର ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ବୋଲି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଲେ ଏବଂ ସିକ୍ଫୟ ମଧ୍ୟ ସୁଯୋଗ ପାଇ ସେମାନଙ୍କସହିତ ମିଳିତ ହେଲେ, ଏମାନେ ମିଳିତ ହୋଇ ଗାନ୍ଧି ଆକ୍ରମଣର ବିପଥଛୋଟିଶଳ ଓ ମନ୍ଦଗା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କିନ୍ତୁ ସକଳ ଚେଷ୍ଟା ବିଫଳ ହେଲା । ଲେକ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଯାଉଅଛନ୍ତି ଶୁଣି ହୋଲକାର ନିତାନ୍ତ ଘାତ

ହୋଇ ଖାକ ନଗରକୁ ପଳାୟନ କଲେ । ଇଂରେଜସେନାମାନ ପ୍ରେସ୍‌ହାର ସାହେବ ଛାଡ଼ାକ ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ଏକସ୍ଥାନରେ ହୋଲକାରଙ୍କର ଥୋକାଏ ସୈନ୍ୟକୁ ପରାଜୟ କରି ଅପେ ନିଧନ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ତେବେ ମଧ୍ୟ ଲେଙ୍କ କିଛିମାତ୍ର ଦୁଃଖିତ ବା ସାହସଶାଳୀ ନ ହୋଇ ହୋଲକାରଙ୍କ ଅପରାଧ ସୈନ୍ୟକୁ ଏକାବେଳକେ ପରାସ୍ତ କଲେ । ହୋଲକାର ସେଥିରେ ଫରେକାବାଦ ଯାତ୍ରା କଲେ । ମାତ୍ର ସେ ସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ ନିରାପଦରେ ରହି ନ ପାରି ଭରତପୁରସ୍ଥ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦୁର୍ଗରେ ଅଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ଛାଡ଼ାକ ପିଣ୍ଡଧରି ଯାଇ ସେହିଦୁର୍ଗ ଆକ୍ରମଣ କଲେ ଓ ସେହିଦୁର୍ଗ ପ୍ରାଚୀର ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ଶୁରୁଅର ଚେଷ୍ଟା କଲେ; ମାତ୍ର ଛାଡ଼ା ବିଫଳ ହେବାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରବ୍ୟ ରାଜାଙ୍କସହିତ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗ କରିବାକୁ ହେଲା । ଏଥିକୁ ହୋଲକାର ଅସହାୟ ଓ କ୍ଷମତାଶୀଳ ହୋଇ ଦନ୍ତାସ୍ଥାନ ପେଡ଼ାସାପପରି ପଡ଼ି ରହିଲେ । ଫଳେ ଏହିଦିନଠାରୁ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରସାମନ୍ତମାନେ ସ୍ଥାନକଳ ହୋଇ ଭୁନ ହେଲେ । ଆଉ ହୋଲକାର, ବ୍ରହ୍ମସ ଅଧିକାର ମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧା ରହି ନ ପାରି ତମ୍ବଲନଦୀ ପାର ହୋଇ ପଳାୟନ କଲେ । ୧୮୦୫ ।

ଏତେବେଳେ ଲର୍ଡ଼ ଓଏଲେସଲିଙ୍କ ବାହୁବଳରୁ ଭାରତବର୍ଷସ୍ଥ ସମସ୍ତ ପ୍ରବଳଶତ୍ରୁ ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁଇଲେ । ଆଉ ଯେ ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟରୁ ବାହୁବଳରେ ସମସ୍ତ ଭାରତଭୂମି ବିଜ୍ଞାନ ହେଉଥିଲା, ସେହି ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟର ଜଣେ କୋମ୍ପାନୀର ପୁରୁଣା ଶୁକରପରି ବୃତ୍ତିପାଇ ରହିଲେ । ହିମାଳୟପର୍ବତଠାରୁ କୁମାରାଙ୍ଗାଅନ୍ତର୍ଗତପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ପ୍ରଧାନ ସ୍ଥାନ କୋମ୍ପାନୀରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ ହେଲା । ଓଏଲେସଲି ଅସାଧାରଣ ବୃଦ୍ଧିମାନ ଓ କ୍ଷମତାଶାଳୀ ଥିଲେ, ଛାଡ଼ାକୁ ସମ୍ରାଟ୍ ଅକବରଙ୍କସହିତ ଭୁଲନା କଲେ ମଧ୍ୟ ବିରାଟପାରେ । ଛାଡ଼ାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀବିଷୟ ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, କେବଳ ସଜ୍ଜବିଗ୍ରହ ରାଜନୀତିର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବୋଲି ସେ ମଣ୍ଡୁ ଥିଲେ । ଭାରତବର୍ଷୀୟମାନଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚପଦ ଦେବା ବା ବିଦ୍ୟାଦାନ କରିବା ରାଜନୀତି ବିରୁଦ୍ଧ ବୋଲି ଛାଡ଼ାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସେ ଗୋଟିଏ ଉପକାର କରି ଆତ୍ମମାନ୍ଦବ୍ୟରେ ଭରସାପରୀୟ ହୋଇ ରହିଅଛନ୍ତି । ବହୁକାଳରୁ ଏମନ୍ତପ୍ରଥା ଚଳିଆସୁଥିଲା ଯେ, ଗଙ୍ଗାସାଗର ବା ଗଙ୍ଗାଗରସ୍ଥ ଅନନ୍ୟାନ୍ୟ ପବିତ୍ରତୀର୍ଥରେ କେହି ଅପରା ଶିଶୁପନ୍ଥାନକୁ ଜଳରେ ବସାଇ ଦେଉଥିଲେ । ଲର୍ଡ଼ ଓଏଲେସଲି ୧୮୦୭ ସାଲେ ଖଣ୍ଡିଏଆଇନ ପ୍ରଶ୍ନର କରି ଛାଡ଼ା ରହିତ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଏହି ସକଳକାର୍ଯ୍ୟ ସମାଧାନ କରି ଓଏଲେସଲି ସାହେବ ସ୍ୱଦେଶକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ ।

ପଞ୍ଚଦଶ ଅଧ୍ୟାୟ ।

ଲର୍ଡ଼ ବର୍ଣ୍ଣିଓପୁଲିଶ ଓ ଲର୍ଡ଼ ମିଥୋ ।

ଲର୍ଡ଼ ଏଲେସଲ ଭାରତବର୍ଷ ପରିଦର୍ଶନ କରି ସାନ୍ତେ ଲର୍ଡ଼ ବର୍ଣ୍ଣିଓପୁଲିଶ ପୁନର୍ବାର ଚତୁର୍ଥରେ ନିୟୁତ୍ର ହୋଇ ଆସିଥିଲେ ବ୍ରେଟିସ୍ ମାସ ଉତ୍ତରେ ବାଗ୍ଗଣୀ ସମୀପରେ ଗାଜିପୁରଠାରେ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ ହେଲା । ଚର୍ଚ୍ଚିତ୍ରରେ ତତ୍ତ୍ୱେକ୍ଷକମାନେ ଲର୍ଡ଼ ମିଥୋଙ୍କୁ ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜେନରେଲ ପଦରେ ନିୟୁତ୍ର କରି ପଠାଇଲେ । ସେ ୧୮୦୭ ସାଲରେ ଆସି କଲିକତାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ମିଥୋ କାର୍ଯ୍ୟଭାର ଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରଥମରେ ପଞ୍ଜାବୀୟତା ମହାସଜ୍ଜା ରାଜନିବେଦିଙ୍କ ସହିତ ସଜ୍ଜା ପ୍ରାପନ କଲେ । ସଜ୍ଜାରେ ଏପରି ନିୟମ ରହିଲା ଯେ ଶତଦ୍ରୁ ନଦୀ ଉତ୍ତରଭାଗରେ ମହାସଜ୍ଜାଙ୍କର ଯେ ସକଳ ଅଧିକାର ଅଛି କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ ସହିତ ସେ ସକଳର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ରହିବ ନାହିଁ । ଦକ୍ଷିଣକୁଳରେ ଯେ ସମସ୍ତ ଦେଶ ଅଛି ତାହା କୋମ୍ପାନୀର କରଗତ ହେବ । ରାଜକିତ ସିଦ୍ଧ ସତ୍ୟବାଦୀ ଲେଖି ଥିଲେ । ସେ କଦାଚ ଏହି ନିୟମ ଭଙ୍ଗ କରି ନାହାନ୍ତି ।

ରାଜନିବେଦିଙ୍କ ସହିତ ବକ୍ସା ପ୍ରାପନ କରିବାର ଗୃହମାସ ଉତ୍ତରେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଯୁଦ୍ଧ ଘଟିଲା । ଅମୀରଖା ନାଗସ୍ୱରାଧିପତିଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ନାଗପୁର କୋମ୍ପାନୀର ମିତ୍ରସାଥୀ ଅଟେ । ଏଥିକୁ ମିଥୋ ସାହେବ ଅବଲମ୍ବେ ଦୁଇଦଳ ସେନା ପଠାଇ ଅମୀରକୁ ଦୂର କରିଦେଲେ ।

ଏଉତ୍ତରେ ଗବର୍ଣ୍ଣର ସାହେବ ବାଣିଜ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟର ସୁବିଧା ପାଇଁ ଫରାସି-ମାନଙ୍କଠାରୁ ମରସସ୍ ଓ ବୋବୋ ଓ ଜାବାଦୀପ ବଳପୂର୍ବକ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ୧୮୧୦ ।

୧୮୧୩ ସାଲେ ଲର୍ଡ଼ ମିଥୋ ସୁଦେଶକୁ ଯାତ୍ରା କରିବାରୁ ମାରକୁଇ ଆବ ଦେଫ୍ଟିଂସ୍ ତତ୍ତ୍ୱପଦରେ ନିୟୁତ୍ର ହୋଇ ଆସିଲେ । ଲର୍ଡ଼ ଦେଫ୍ଟିଂସ୍‌ଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତ ସମୟେ ଭାରତବର୍ଷରେ ନାନା ଗୋଳମାଳ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା । ଗୋଳମାଳ-କାରିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନେପାଲେଶ୍ୱର ଜଣେ ପ୍ରାଧାନ ଅଟନ୍ତି । ଗବର୍ଣ୍ଣର ସାହେବ ତାହାଙ୍କୁ ଶାସନ କରିବା ପାଇଁ ଅକେଟାରଲେନି ନାମକ ସେନାପତିଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଥୋକାଏ ସୈନ୍ୟ ପଠାଇ ଦେଲେ । ନେପାଳ ମଧ୍ୟକୁ ଯାଇ ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ସହଜ କଥା ନୁହେଁ । ମାଟି ଇଂରେଜ ସେନାମାନେ କୌଶଳପୂର୍ବକ ତାହା ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶ କରି ନେପାଲେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ପରସ୍ତ କଲେ । ତନ୍ତ୍ର ୧୮୧୬ ସାଲେ ଉତ୍ତମ୍ବ ମଧ୍ୟରେ ସଜ୍ଜା ପ୍ରାପିତ ହେଲା; ସଜ୍ଜାର ନିୟମାନୁସାରେ ନେପାଳର ରାଜଧାନୀ କାଟମଣ୍ଡୁ ନଗରରେ ଜଣେ ଇଂରେଜ ରେସିଡେଣ୍ଟ ନିୟୁତ୍ର ହେଲେ ।

ନେପାଳେଶ୍ବରଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଗବର୍ଣ୍ଣର ସାହେବ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାହାଙ୍କୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଶତ୍ରୁଦଳ ଦମନ କରିବା ପାଇଁ ସୈନ୍ୟ ପଠାଇବାକୁ ହେଲା । ସେହି ଶତ୍ରୁଦଳର ନାମ ପିଣ୍ଡାସ । ଏମାନେ ଅଶ୍ବାସେନା ଦସ୍ୟୁଦଳ । ପରର ସବସ୍ତୁ ହରଣ କରିବା ଏମାନଙ୍କ ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ପିଣ୍ଡାସମାନେ ଇଂରେଜ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଉପରେ ଯେମିତି ଅଭ୍ୟାସ କରିଥିଲେ ତାହା ଶୁଣିଲେ ଏତେବେଳେ ମଧ୍ୟ ଲେମାହୁଡ଼ ହୁଏ । ଶୁଣିଲେ ପଥର ଚପାଇବା, ଢେଲ ଲେହାରେ ଠିଆ କରିବା, ମୁଣ୍ଡରେ ନିଆଁ ଜାଳିବା ଓ ଲୁଗାରେ ଗରମ ତେଲ ପକାଇବା ଏମାନଙ୍କର ପୀଡ଼ନର ଉପାୟ ଥିଲା । ଏହି ସକଳ କଥା ଶୁଣି ସିକିୟା ଏବଂ ଆଉଁ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରସାମନ୍ତମାନେ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏଣେ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଅପାରସେନା ପଠାଇ ପ୍ରବଳ ଦସ୍ୟୁମାନଙ୍କୁ ବିନାଶ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପିଣ୍ଡାସମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଯୁଦ୍ଧ ଚଳୁଅଛି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ବାଜିରାଓ ପେଶୋୟା, ହୁଲକାର ଓ ନାଗପୁରସ୍ଥପତି ଏମାନେ ମିଳିତ ହୋଇ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ମାତ୍ର ଏଥିରେ କେବଳ ସେହିମାନଙ୍କର ସବନାଶ ହେଲା । ନାଗପୁରସ୍ଥପତି ପଦଚ୍ୟୁତ ହେଲେ । ହୁଲକାରଙ୍କ ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧାଂଶ ରାଜ୍ୟ ଅପହୃତ ହେଲା । ପେଶୋୟା ବାର୍ଷିକ ୮ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ପାଇ ବନ୍ଦୁ ନଗରରେ ବାସ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

୧୮୧୩ ସାଲ ଜାନୁଆରୀ ମାସରେ ଦେଖିଂସ ସାହେବ ପଦତ୍ୟାଗ କରି ସ୍ବଦେଶକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ । ଦେଖିଂସ ସାହେବ ଆଉ ଯେ ସକଳ ବର୍ମ କରିନୁ ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ବର୍ମ କରି ଆତ୍ମମାନଙ୍କଠାରେ କୃତଜ୍ଞତାଭାଜନ ହୋଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି ଯୁବେ କୋମ୍ପାନୀ ଏ ଦୁଷ୍ଟାତ୍ମମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦେବା ବିଷୟରେ କୌଣସି ଚେଷ୍ଟା କରୁ ନ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ମାର ଥିଲା ଯେ, ଭାରତବର୍ଷୀୟମାନେ ଶିକ୍ଷିତ ହେଲେ କୋମ୍ପାନୀ ପକ୍ଷରେ ଅମଙ୍ଗଳ ଦୃଷ୍ଟିପାରେ; ମାତ୍ର ଦେଖିଂସ ସେମାନଙ୍କ କୁସମ୍ମାର ମୋଚନ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କ ଯତ୍ନରୁ ସ୍ଥାନେ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପିତ ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ।

ଦେଖିଂସ ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ଯାତ୍ରା କରିନ୍ତେ, ଲର୍ଡ଼ ଆମହର୍ଷ୍ଟ ଗବର୍ଣ୍ଣରଜନରୁଲ ହୋଇ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଅଗମନ କଲେ । ଏହାଙ୍କ ଅଧିକାର ସମୟରେ ବଣେଷ କୌଣସି ଦଟନା ଦଟି ନାହିଁ । କେବଳ ଭରତପୁର ଦୁର୍ଗ ବ୍ରିଟିସ୍ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ ଓ ବ୍ରିଟିସ୍‌ଦେଶୀୟ ରାଜାଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରଥମ ଯୁଦ୍ଧଦଟନା ଦଟି ଥିଲା । ବ୍ରିଟିସ୍‌ଦେଶୀୟ ରାଜା ଆଶାମ, ମଣିପୁର, ଆସାମ୍‌କାନ ଓ ସମସ୍ତ ମାଡ଼ାବାନ ଉପକୁଳ ପ୍ରଦାନ କରି ସକ୍ଷି ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ।

ଅମବନ୍ଧୁ ସାହେବ ପଦବ୍ୟାଗ କଲ ଉତ୍ତରେ ଲର୍ଡ଼ ଉଇଲିୟମ ବେଣ୍ଟିକ୍ ଗବର୍ଣ୍ଣରଜନରଲ ହୋଇ ଆଗମନ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ରାଜ୍ୟଶାସନର ପ୍ରଥମ ଶ୍ରାବଣରେ କାଗ୍‌ରର ରଜା ପରଲୋକ ଗମନ କଲେ । କେହି ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ନ ଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କ ରାଜ୍ୟ କୋମ୍‌ମାଙ୍କ ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ ହେଲା । ୧୮୩୨ ଏହାର ବରଷକ ଉତ୍ତରେ କୁର୍ଗରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟ ବ୍ରିଟିସ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ମିଶିଗଲା ।

ବେଣ୍ଟିକ୍‌ସାହେବ ୧୮୩୦ ସାଲରେ ଖଣ୍ଡିଏ ଆଇନ ପ୍ରଚାର କରି ସହମରଣ ପ୍ରଥା ନିବାରଣ କରି ଚରସ୍ପରଣୀୟ ହୋଇଥିଲେ । ସ୍ୱପ୍ରସିଦ୍ଧ ରଜା ରାମମୋହନରାୟ ଏ ବଷୟରେ ଅନେକ ଯତ୍ନ କରିଥିଲେ । ସେ ତୈମୁର ବଂଶୀୟମାନଙ୍କର ନଷ୍ଟ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଉଦ୍ଧାର ପାଇଁ ବଳଭକ୍ତ ଯାଇଥିଲେ । ସେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପାର ନ ଥିଲେ ସତ୍ୟ କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କ ଯତ୍ନରେ ୩ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ବୃତ୍ତି ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥିଲା ।

ଲର୍ଡ଼ ଉଇଲିଅମ ବେଣ୍ଟିକ୍ ଭାରତବର୍ଷୀୟମାନଙ୍କ ପରମବନ୍ଧୁ ଥିଲେ । ସେ ମୁନସଫ ଓ ସଦରଅମୀନ ପଦ ଯୁକ୍ତିକରି ତହିଁରେ ଏ ଦେଶର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ନିୟୁକ୍ତ କରି ଥିଲେ । ତାହା ଶୁଣି ସେ ଏ ଦେଶୀୟମାନଙ୍କର ଇଂରାଜୀଶାସକ ଉପାୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରି ଯାଇଥିଲେ । ଇୟୁରେପୀୟ ଅୟୁର୍ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷାପାଇଁ କଲିକତାରେ ଯେଉଁ ମେଡିକେଲ କଲେଜ ସ୍ଥାପିତ ଅଛି, ତାହା ତାହାଙ୍କ ଯତ୍ନର ଫଳ ଅଟେ ।

୧୮୧୩ ସାଲରେ କୋମ୍‌ମା ଯେଉଁ ଗୃହର ପାଇଥିଲେ ବେଣ୍ଟିକ୍‌ଙ୍କ ଶାସନର ଶେଷଭାଗରେ ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । ଏଣୁ ସେମାନେ ଆଉ ୨୦ ବରଷ ପାଇଁ ନୂଆ ସନନ୍ଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ନୂଆ ସନନ୍ଦର ନୟମ ଅନୁସାରେ କୋମ୍‌ମାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ବାଣିଜ୍ୟକାର୍ଯ୍ୟ ଉପାଗ କରିବାକୁ ହେଲା । ଏଣୁ ସେମାନେ ରାଜ୍ୟଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରିବାପାଇଁ ଯଥେଷ୍ଟ ସମୟ ପାଇଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଆଇନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା କାରଣ କଲିକତା ମହାନଗରରେ ଲକ୍ଷମିସନ ନାମକ ଗୋଟିଏ ସଭା ସ୍ଥାପିତ ହେଲା । ତାହାଙ୍କ ଅଧିକାର ସମୟରେ ସିଦ୍ଧ ପ୍ରଥମ କଲିକତାରେ ଦୁଇ ଖଣ୍ଡି ବାଣୀୟପୋତ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ।

୧୮୩୫ ସାଲରେ ଲର୍ଡ଼ ଉଇଲିୟମ ବେଣ୍ଟିକ୍ ଭାରତବର୍ଷ ପରଦ୍ୟାଗ କଲରୁ କୌନସଲର ମେମ୍ବରମାନେ ମେଟକାଫ୍ ସାହେବଙ୍କୁ ଗବର୍ଣ୍ଣର ଆସନରେ ଅବେଦନ କରାଇଲେ । ମେଟକାଫ୍ ସାହେବ ଏ ଦେଶର ମୁଦ୍ରାୟତ୍ତକୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦାନ କରି ସତ୍ୟତାର ମାର୍ଗ ଏକାବେଳକେ ପରଖାରର ବ୍ୟାପନ କରି ଯାଇଥିଲେ । ତାହାଙ୍କୁ ଚରସ୍ପରଣୀୟ କରିବାନିମନ୍ତେ ଥୋକାଏ ପ୍ରଧାନଲୋକ କଲିକତାସ୍ଥ ବର୍ତ୍ତମାନ ମେଟକାଫ୍ ହଲ ନିର୍ମାଣ କରି ଅଛନ୍ତି ।

ମେଟକାଫ ସାହେବଙ୍କ ଉତ୍ତରେ ଲର୍ଡ ଅକ୍ଲାଣ୍ଡ ସାହେବ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟର
ରୁଲ ପଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ୧୮୩୫ । ଅକ୍ଲାଣ୍ଡ ସାହେବଙ୍କ ଅଧିକାର ସମୟରେ
କାବୁଲରେ ଗୋଟିଏ ଭୟଙ୍କର ଘଟଣା ଘଟିଥିଲା । ପଞ୍ଜାବର ଅଧିପତି ରଣଜିତ-
ସିଂହ ଓ ଆଫଗାନ ସରଦାର ସାମୁଜାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ବନ୍ଧୁତା ଥିଲା, କାବୁଲ ଓ କାନ୍ଦା-
ହାରର ଅଧିପତି ଦୋସ୍ତମହମ୍ମଦ, ରଣଜିତସିଂହଙ୍କ ପ୍ରତି ଯୁକ୍ତିସତ୍ତା କରିବାରୁ ତେଣୁ
ମିତ୍ରତ୍ବଜ୍ଞ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ଧା ବାନ୍ଧିବାକୁ ହେଲା ।
ଦୋସ୍ତମହମ୍ମଦ ପରାଜିତ ଓ ବନ୍ଦୀକୃତ ହୋଇ କଲିକତାକୁ ଆଣାଗଲେ । ମାତ୍ର
ଦୋସ୍ତଙ୍କ ପୁଅ ଆକବରଖାଁ ଘିଲଜି ପାହାଡ଼ର ଅସତ୍ୟଜାତିମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ
ଗଜନା ନଗରକୁ ଆସି ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଭୟଙ୍କର ଅତ୍ୟାଚାର କରିବାକୁ
ଲାଗିଲେ । ଏହି ଉତ୍ତପାତରେ ତତ୍ତ୍ବିତ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ରେସିଡେଣ୍ଟ ମ୍ୟାକ-
ନେଟନ ସାହେବ ହତ ହେଲେ ଏବଂ ବ୍ରିଟିଶ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ * ହଜାର ସିପାହୀ
୨୦ ହଜାର ଉଚ୍ଚ ମଧ୍ୟ ହତ ହେଲେ । କେବଳ ଜଣେମାତ୍ର ଭଗ୍ନଦୃତ ଫେର ଆସି
ଜେଲ୍ଲାବାଦସ୍ତ୍ର ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଏହି ଭୟଙ୍କର ସମ୍ବାଦ ଦେଲା ।

କାବୁଲର ଭଗ୍ନଦୃତ ମୁଖରୁ ଉଦ୍ଧୃତ ହୋଇ ବିପଦବାତୀ ଶୁଣି ଇଂରେ-
ଜମାନେ ଯଥୋପଯୁକ୍ତ ପ୍ରତାପର ବିଧାନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ; ଫଳେ ଇଂରେଜ-
ସେନାମାନେ ପୁନଃବାର ଯାଇଁ ନଗର ଅଧିକାରପୂର୍ବକ ୨ ଶତ ବନ୍ଦୀକୁ ଉଦ୍ଧାର
କଲେ । କାବୁଲପୁରରେ * ହଜାର ସେନା ଓ ୨୦ ହଜାର ଉଚ୍ଚ ନିଧନ ପ୍ରାପ୍ତ
ଓ ବାରକୋଟୀ ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟହେବା ବାତୀ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ
ଇଂଲଣ୍ଡର ଡିରେକ୍ଟରମାନେ ଅକ୍ଲାଣ୍ଡସାହେବଙ୍କ ଉପରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ରାଗାନ୍ତୁତ
ହେଲେ । ଏହିସମୟରେ ରାଜମନ୍ତ୍ରୀ ପରବର୍ତ୍ତନ କାଳ ଉପସ୍ଥିତ । ରବର୍ଟସାଲ
ମନ୍ତ୍ରୀ ଅସନରେ ଅସୀନ ହେଲେ । ଅକ୍ଲାଣ୍ଡସାହେବ ପୀଲସାହେବଙ୍କ ଦଳର
ଲୋକ ଥିଲେ ନାହିଁ; ତେଣୁ ସେ ଯେ ଦୀର୍ଘକାଳଯାଏ ପଦସ୍ଥ ରହିବେ ତାହାର
କୌଣସି ସମ୍ଭାବନା ନ ଥିଲା । ତାହାରେକୃତମାନେ ଲର୍ଡ ଏଲେନବରୁଙ୍କୁ ଗବର୍ଣ୍ଣ-
ମେଣ୍ଟରେଇ କରି ପଠାଇଲେ । ସେ ଭାରତବର୍ଷରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଅଳ୍ପଦିନ
ଉତ୍ତରେ ଗଜନାରେ ଜୟବାନା ଉଡ଼ାଇଲେ । ବହୁକାଳପୂର୍ବେ ଗଜନାସ୍ଥ
ମାମୁଦ ସୋମନାଥଙ୍କ ମନ୍ଦିରରୁ ଯେଉଁ ଚନ୍ଦନକାଷ୍ଠନିର୍ମିତ କପାଟ ଘେନି ଯାଇ-
ଥିଲେ, ଜୟର ଚକ୍ରସ୍ବରୂପ ତାହା କଲିକତାକୁ ଉଠାଇ ଆଣିଲେ । ଅନନ୍ତର
ଦୋସ୍ତମହମ୍ମଦଙ୍କ ସହିତ ସକ୍ଷିପ୍ତପିତ ହେବା ଉତ୍ତରେ ଏଲେନବର ମିତ୍ରତ୍ବରେ
ତାହାଙ୍କୁ ଖଣ୍ଡେ ଚାଟି ଲେଖିଥିଲେ, ତାହାର ମର୍ମ ଏହି;—

“ ଅପଣ କହିଦିନ କଲିକତାରେ ବାସ କରିଥିଲେ ତେଣୁ ଅମ୍ବୁମାନଙ୍କର ଅନେକ ବିଷୟ ଶୁଣିବକରି ଯାଇଅଛନ୍ତି; ତେବେ ଅମ୍ବୁମାନଙ୍କ ସାମର୍ଥ୍ୟ ବିଷୟରେ ଅପଣ କି ବିବେଚନା କରନ୍ତି ? ” ଦୋସ୍ତମହମ୍ମଦ ଉତ୍ତର ଲେଖିଲେ “ ଅମ୍ବୁ ଅପଣମାନଙ୍କର ସୈନ୍ୟ, ଶିକ୍ଷକ ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟ ସମସ୍ତ ଦେଖି ଆସିଅଛୁ, ଅଧିକ ଅଶୃଣ୍ଠ୍ୟର ବିଷୟ ଏହି ଯେ, ଅପଣମାନଙ୍କର ଏତେ ଆର୍ତ୍ତମଧ୍ୟ କାରୁଲର ଅନୁଷ୍ଠାନ ଭୂମିରେ ମୁଣ୍ଡ ଛୋଡ଼ିବାକୁ ଆସିଥିଲେ ” ଲର୍ଡ଼ ଏଲେନବରଙ୍କ ସମୟରେ ସିକ୍ସଦେଶରେ ଗୋଟିଏ ଷୁଦ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା; ମାତ୍ର ତାହାକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଯୁକ୍ତ ବୋଲି ଯାଇ ନ ପାରେ, ତାହା କେବଳ ଅଫ୍‌ଗାନିୟନର ଲଙ୍ଗୁଳ ଅଟେ । ବୋମ୍ବେରୁ ଯେ ସକଳ ସେନା ଅଫ୍‌ଗାନିୟନକୁ ଯାଇଥିଲେ, ଫେରିଯିବାବେଳେ ବାଟରେ ସେମାନଙ୍କର ଜାଲମାଳାଠାରୁ ଆବଶ୍ୟକ ହେବାରୁ ସେମାନେ ବିନାନୁମତିରେ ସିକ୍ସଦେଶରୁ ବଣରୁ କାଷ୍ଠ ଭାଙ୍ଗି ଆଣିବାରୁ ଆମୀରମାନେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧ କରିଥିଲେ ।

ଏଲେନବରଙ୍କୁ ନିୟୁକ୍ତକରି ଭାରତବର୍ଷକୁ ପଠାଇବା ସମୟରେ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷୀୟମାନେ ଭାବିଥିଲେ, ସେ ଶାନ୍ତିସ୍ଥାପନ କରି ରାଜ୍ୟଶାସନ କରିବେ; କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ଆଶା ନୈରାଶ୍ୟରେ ପରିଣତ ହେଲା । ସେ ଯେଉଁ ଦୁଇବରଷ ଭାରତବର୍ଷରେ ଥିଲେ, ଦିନକ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଯୁକ୍ତାନଳ ନିର୍ବାପିତ ନ ଥିଲା । ଏଥିକୁ ଡିରେକ୍ଟର ସମାଜ ତାହାକୁ ପଦରୁଦ୍ଧ କରି ଚପ୍‌ପରେ ଲର୍ଡ଼ ଦାର୍ଡ଼ୱିନ୍‌ସାହେବଙ୍କୁ ନିୟୁକ୍ତକରି ପଠାଇଲେ । ଦାର୍ଡ଼ୱିନ୍ ପ୍ରଥମରେ ଡିରେକ୍ଟରମାନଙ୍କ ଉପଦେଶ ଓ ସ୍ୱକାୟ ସ୍ୱଭାବସିଦ୍ଧିଗୁଣ ଅନୁସାରେ କିଛିକାଳ ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପନକରି ରାଜ୍ୟଶାସନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ମାତ୍ର ପରେ ଏମନ୍ତ ଏକ ଘଟଣା ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା ଯେ, ସେ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ନ ହୋଇ ସ୍ଥିରହୋଇ ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ପଞ୍ଜାବର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ମିହାରାଜ ରାଜକିରସିଂହ ୧୮୩୯ ସାଲରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିନ୍ତି । ରାଜକିରସିଂହ ଅତି ପ୍ରବଳପ୍ରତାପ ନରପତି ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ବାହୁବଳ ପ୍ରଭବରୁ ତାହାଙ୍କ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ପଞ୍ଜାବ ଏକାବେଳକେ ନରୁପଦ୍ରବ ଥିଲା । ବିଶେଷରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସହିତ ତାହାଙ୍କର ଦିନକପାଇଁ ମଧ୍ୟ ମନାନ୍ତର ନ ଥିଲା । ସେ ସ୍ୱରୂପରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବାହୁବଳ ଉତ୍ତମରୂପେ ଜ୍ଞାତ ଥିଲେ; ତେଣୁ ତାହାଙ୍କର ୮୦ ଦୁଜାର ଗିରିବିଦ୍ୟୋକା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସହିତ ସମର କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ଦିନକରେ ଜଣେ ଲୋକ ତାହାଙ୍କ ସଭାରେ ଖଣ୍ଡେ ଭାରତବର୍ଷର ମାନଚିତ୍ର ଦେଖାଇଲା । ମହାରାଜ ମାନଚିତ୍ର ମଧ୍ୟରେ କେତେକ ସ୍ଥାନ ଲେଖିତ ରଙ୍ଗରେ ରଖିତ ସ୍ୱବାର କାରଣ ପର୍ବ-

ରଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରବାଦକ କହିଲା, ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟର ଚିହ୍ନ । ମହାରାଜ କହିଲେ “ସବୁ ଲାଭ ହୋ ଯାଏଗା” । ଏତେବେଳେ ମହାରାଜାଙ୍କ ଭବିଷ୍ୟତବାଣୀ ସଫଳ ହୋଇଅଛି । ସେ ଯାହା ଦେଉ ମହାରାଜାଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀମାନେ ସେପରି ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପ ଥିଲେ ନାହିଁ; ତେଣୁ ପଞ୍ଜାବର ସୌଭାଗ୍ୟଲକ୍ଷୀ ମଧ୍ୟ ଶୀର୍ଷକାଳ ବରଜମାନ ରହିପାରିଲେ ନାହିଁ । ସୌଭାଗ୍ୟଲକ୍ଷୀ ଅଳସବଳାସୀ କାପୁରୁଷମାନଙ୍କୁ ଧରିତ୍ୟାଗ କରିଥାଆନ୍ତି ଏ କଥା ସ୍ପଷ୍ଟସିଦ୍ଧ ଅଟେ । ରାଜକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପରଲୋକ ଗମନକରନ୍ତେ କରକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସିଦ୍ଧାସନ ପ୍ରାପ୍ତହେଲେ କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଲୁନିୟାଲ୍‌ସିଦ୍ଧ ରାଜ୍ୟଲଭ ବାସନାରେ ସୁଆରଦ୍ବାରା ବିଷଦାନ କରି ପିତାଙ୍କୁ ଧ୍ୟ କଲେ । ପଣ୍ଡିତମାନେ ବୋଲିଅଛନ୍ତି “ଅତି ମହାପାପର ଫଳ ଭିନ୍ନଦିନ ଭିନ୍ନମାସ ଅବା ଭିନ୍ନବରଷ ମଧ୍ୟରେ ଅବଶ୍ୟ ଭୋଗ କରିବାକୁ ହୁଅଇ ।” ଲୁନିୟାଲ୍ ପିତାର ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟା ସମାପନ କରି ସିଦ୍ଧାସନାରେବୃତ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ଯାଇଁ ସିଦ୍ଧଦ୍ବାରାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ହଠାତ୍ ସିଦ୍ଧଦ୍ବାର ତାହାଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ଭାଙ୍ଗି-ପଡ଼ିବାରୁ ସେ ନିଧନ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ।

ଲୁନିୟାଲଙ୍କ ଅପଦାତ ମୃତ୍ୟୁ ହୁଅନ୍ତେ ତଦାୟ ଗ୍ରାହା ଶେରସିଦ୍ଧ ରାଜ୍ୟାଭିଷିକ୍ତ ହେଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ଅଯୋଗ୍ୟ ପୁରୁଷ ଥିଲେ; ତେଣୁ ରାଜ୍ୟମଧ୍ୟରେ ଅସଂଜକ କାଣ୍ଡ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ରାଜମନ୍ତ୍ରୀ ଧ୍ୟୟାନସିଂହ ନିର୍ଦ୍ଦତ ହେଲେ । ମୁଲତାନର * ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଛଲମଲ ଦରବାର ମଧ୍ୟରେ ପିସ୍ତଲର ଗୁଳିଖାଇ ମର୍ତ୍ତ ପଡ଼ିଲେ । ଖାଲସାମାନେ † ଉପୟୁକ୍ତ ସମୟରେ ବେତନ ନ ପାଇବାରୁ ରାଜ୍ୟମଧ୍ୟରେ ନାନା ଉପ୍ରାତ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଓ ଶତଦ୍ରୁ ନଦୀ ପାର ହୋଇ ପୂର୍ବଦଗକୁ ଆସିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରଲ ପ୍ରଥମରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅନେକ ବୁଝାଇଲେ, ପରେ କୌଣସି ପ୍ରକାରରେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାରି ଯୁକ୍ତଯୋଷଣା କରିଦେଲେ । ଯୁକ୍ତ ଆରମ୍ଭହୁଅନ୍ତେ ଖାଲସାମାନେ ଛିନ୍ନଭିନ୍ନ ହୋଇ ପଳାୟନ କଲେ ; ପଞ୍ଜାବରାଜ୍ୟ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ସହଜରେ ହସ୍ତଗତ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରଲ ତାହା ଇଂରେଜରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ ନ କରି ରାଜକର୍ତ୍ତବ୍ୟସିଂହଙ୍କ ପୁତ୍ର ଦଲ୍ଲପ ସିଂହକୁ ସିଂହାସନରେ ସ୍ଥାପିତ କରାଇଲେ ଓ ତାହାଙ୍କ ଦରବାରରେ ଦେନର ଲରେନ୍ସ ସାହେବଙ୍କୁ ରେସିଡେଣ୍ଟ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କରି ପଠାଇଲେ ଓ ଖାଲସାମାନଙ୍କୁ ଦମନରେ ରଖିବାପାଇଁ ଥୋକାଏ ସେନା ମଧ୍ୟ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ଏତେକରି ମଧ୍ୟ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ନିରାପଦରେ ରହି-

* ମୁଲତାନ ଓ ବହୋର ମଧ୍ୟ ମହାରାଜା ଦଶବର୍ଣ୍ଣ ସିଂହଙ୍କ ଶାସନାଧୀନ ଥିଲା ।

† ରାଜକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଖାଲସା ବୋଲିଥାଏ ।

ପାରିଲେ ନାହିଁ । ନିମ୍ନଲିଖିତ ଦାଟିନା ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ମଦା ବ୍ୟାକୁଳିତ କରି ପକାଇଲା ତାହାର ବିବରଣ ଏହି : —

ଲହୋରର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ଛଲମଲ ନିଧନପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତେ, ତତ୍ତ୍ୱସ୍ତୁ ମୂଲ-
ରାଜ ତତ୍ତ୍ୱପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ ।

ଲହୋର ଦରବାରର ଏହିପ୍ରକାର ଶାନ୍ତିଥିଲା ଯେ କୌଣସି ଲୋକ ଶାସନକର୍ତ୍ତା ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ ତାହାଠାରୁ ସମ୍ଭ୍ରମୀସ୍ୱରୂପ କିଛିଟା ନିଆ-
ଯାଏ ତଦନୁସାରେ ଦରବାର ତାହାଙ୍କୁ କୋଟିଏ ଟଙ୍କା ମାଗିଲେ ମାତ୍ର ମୂଲରାଜ ତାହା ଦେବାକୁ ଅକ୍ଷମ ଓ ଅସ୍ୱୀକୃତ ହେବାରୁ ଶେଷରେ ୧୮ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଦେବାର କଥା ସ୍ଥିର ହେଲା । ତାହାମଧ୍ୟ କପ୍ତିବନ୍ଦୀ କରିଦେବାର କଥା ରହିଲା । ଏହି ବନୋବସ୍ତର ଅଳ୍ପକାଳଉତ୍ତରେ 'ମୂଲରାଜ' ସ୍ୱୀକୃତ ଟଙ୍କା ଦେବାକୁ ଅକ୍ଷମ, ଏହି ବାହାନା କରି ପଦତ୍ୟକ୍ତ ପଳ ପଠାଇ ଦେଲେ । ଦର-
ବାର ମଧ୍ୟ ତାହା ଗ୍ରାହ୍ୟ କରି ସରଦାରଖାସିଂ ନାମକ ଏକ ଲୋକକୁ ତତ୍ତ୍ୱ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ଏବଂ ଜନ୍ ଆଗ୍ନୟ ଓ ଆଗ୍ନୟନ ନାମକ ଦୁଇଜଣ ବୃତ୍ତିସ କର୍ମଗୁଣସହୃଦ ତାହାଙ୍କୁ ମୂଲତାନକୁ ପଠାଇ ଦେଲେ । ୫୦୦ ପିପାହୁ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରେରଣ ହେଲା । ସେମାନେ ମୂଲତାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ବିଦ୍ରୋହର କୌଣସି ଚିହ୍ନ ଦେଖିଲେ ନାହିଁ । ମୂଲରାଜସହୃଦ ସାକ୍ଷାତ୍ ହୁଅନ୍ତେ ସେ ବୃତ୍ତିସ କର୍ମଗୁଣମାନଙ୍କୁ ଦୁର୍ଗମଧ୍ୟକୁ ଘେନିଗଲେ । ଏତେବେଳେ ବିପଦ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଆସିଲା । ମୂଲରାଜ ଯଥାଶକ୍ତି ଦୁର୍ଗ ସମର୍ପଣ କଲେ । ଏଉତ୍ତରେ ସେମାନେ ଦୁର୍ଗଦ୍ୱାର ଦେଇ ବହିର୍ଗତ ହେଉ ଅଛନ୍ତି, ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ବୃତ୍ତିସ କର୍ମଗୁଣମାନେ ଅତର୍କରୂପେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହେଲେ । ମୂଲରାଜ ତେତେବେଳେ ଅଶୋପରି ଥିଲେ, ଏହିକାଣ୍ଡ ଦର୍ଶନ କରି ତାହାଙ୍କୁ କିଛି ନ କହି ବଗିଚାଘରକୁ ଚାଲିଗଲେ, ସରଦାରଖାସିଂ ଅହତ କର୍ମଗୁଣମାନଙ୍କୁ ଶିବ-
ରକୁ ଘେନି ଗଲେ ।

ପରବିବସ ପ୍ରାୟଃକାଳରେ ମୂଲତାନର ସମସ୍ତ ସେନା ବିଦ୍ରୋହରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ବିପକ୍ଷ ଶିବର ବେଞ୍ଚିତ ହେଲା । ଅହତ କର୍ମଗୁଣମାନେ ଶଯ୍ୟାଗତ ଥିଲେ ତଥାପି ଅତରୁକ୍ଷା ପାଇଁ ଗାରତା ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତରେ “ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ଦେଶର ସଦସ୍ତ ସଦସ୍ତ ଲୋକ ଆସି ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଏହି ନିଷ୍ପୂରତାର ପ୍ରତିଫଳ ପ୍ରଦାନ କରିବେ” ଏହିକଥା କହି ବୁଲିଗଲାୟା ହେଲେ । ଏଣେ ସରଦାରଖାସିଂଙ୍କ ପିତା ଚେରସିଂହ ଦ୍ୱାଜସ୍ତ ପ୍ରଦେଶରେ ବିଦ୍ରୋହୀନଳ ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସରଦାରଖାସିଂହଙ୍କ

ଜୁଲିଆ ବିଦ୍ରୋହାନଳର ଶିଖା ଆସି ତାହାର ସହିତ ମିଳିତ ହେଲା । ଫଳେ ପଞ୍ଜାବର ସମସ୍ତ ଦଗରେ ଇଂରେଜ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଉତ୍ତରାଧିପତି ଚକ୍ରମଳ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଶିଖ ସରଦାରମାନେ ଦଳପର୍ସିଂହକୁ ହସ୍ତଗତ କରିବାପାଇଁ ଅନେକ ଚେଷ୍ଟା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ମାତ୍ର ଲାହୋରସ୍ଥିତ ରେସିଡେଣ୍ଟ ତାହାକୁ ନଜର-ବନ୍ଦୀରେ ରଖିବାରୁ ତାହାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଚେଷ୍ଟା ବିଫଳ ହୋଇ ଗଲା ।

ପଞ୍ଜାବର ଉତ୍ତ୍ରିଷ୍ଠିତ ଘଟଣା ସମୟରେ ଲର୍ଡ଼ଜେଲହୋସୀ ପ୍ରଥମରେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆସିଥିଲେ । ସେ ସନ ୧୮୪୮ ସାଲ ଅକ୍ଟୋବର ମାସ ତା ୫ ରଖରେ କେତେକଜଣ ଉଦ୍ରି ଇଂରେଜ ସହିତ ବାଲୁକପୁରସ୍ଥ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ହାଉସରେ ନୃତ୍ୟ ଗୀତାଦି ଶ୍ରବଣ କରୁଥିଲେ ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଲାହୋର ରେସିଡେଣ୍ଟ ପ୍ରେସିଡେଣ୍ଟ ମୂଲରାଜ ବିଦ୍ରୋହ ସମ୍ବାଦ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଲର୍ଡ଼ଜେଲହୋସୀ ପତ୍ନୀଶ୍ଚକ ପାଠ କରି କହିଲେ ସକ୍ଷର ଜ୍ଞାନ ଏହା କୌଣସିପ୍ରକାର ଆତ୍ମର ଇଚ୍ଛା ନୁହଇ ତେବେ ସେ ଭାରତୀୟ ରାଜା ଯୁକ୍ତିବାସନା କରିବେ ସେ ପ୍ରତି-ଫଳସହିତ ଅବଶ୍ୟ ଯୁକ୍ତିପ୍ରାପ୍ତ ହେବେ ।

ଏଥିର କିଛିଦିନ ଉତ୍ତରେ ଲର୍ଡ଼ଜେଲହୋସୀ ନେପାଳକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ; ଫିରୋଜପୁରରେ ସମସ୍ତ ବ୍ରହ୍ମସେନା ସଗୃହୀତ ହୋଇ ନବମ୍ବର ମାସ ତା ୧୩ ରଖରେ ଲାହୋରରେ ଯାଇ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ବ୍ରହ୍ମ ସେନାପତି ଲର୍ଡ଼ଗଫ ଶିମଳା ପାହାଡ଼ରେ ଥିଲେ, ନବମ୍ବର ମାସ ତା ୨୧ ରଖରେ ସେ ମଧ୍ୟ ଆସି ଶତଦ୍ରୁମ୍ବର ବାମଡ଼ରସ୍ଥ ସେନାମାନଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହେଲେ ଓ ପରଦି-ବସ ରାମନଗରରେ ଯୁଦ୍ଧାରମ୍ଭ କଲେ । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ବ୍ରହ୍ମ ସେନାପତି ଜୟୀ ହେଲେ ସତ୍ୟ ମାତ୍ର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଯୋଗ୍ୟଯୋଦ୍ଧା ବିନାଶ ଶୁଦ୍ଧି ଆଉ କିଛି ଲାଭ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । କିଛିଦିନ ଉତ୍ତରେ ଶତଦ୍ରୁମ୍ବ ନଦୀ ତଟରେ ଆଉ ଥରେ ଯୁଦ୍ଧ ଘଟିଲା ହେଲା ସେଥିରୁ ମଧ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମ ସେନାମାନେ କିଛି ଲାଭ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

୧୮୪୯ ସାଲ ଜାନୁୟାରୀ ମାସ ତା ୨ ରଖରେ ଜନରାଲ ହୁଇସ ବୋମ୍ବାର ସେନାମାନଙ୍କୁ ଘେନି ମୂଲତାନ ନଗର ଲୁଣ୍ଠନ ପୂର୍ବକ ଦୁର୍ଗ ଅବରୋଧ କଲେ ଏବଂ ଅନବରତ ଦୁର୍ଗ ପ୍ରାଚୀର ଉପରେ ଏମନ୍ତ ଗୋଲାବର୍ଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ସେ ମୂଲରାଜ ସ୍ତ୍ରୀୟୁ ଭାବ ସେନାମାନଙ୍କୁ କୌଣସିରୂପେ ଉତ୍ତାହତ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ତତ୍ତ୍ୱେ ମୂଲରାଜ ଉଦ୍ଧାରର ଉପାୟ ନ ଦେଖି ହୁଇସ ସାହେବଙ୍କୁ ଲେଖି-ଲେ “ଆପଣ ଯଦ୍ୟପି ଆତ୍ମର ଓ ଆତ୍ମ ଅନ୍ତଃସ୍ପରଶାମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣଦାନ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହେବେ ତେବେ ଆମ୍ଭେ ଆପଣଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଦୁର୍ଗ ସମର୍ପଣ କରିବୁ”

ସେନାପତି ଉତ୍ତର ଦେଲେ “ଇଂରେଜମାନେ ଶ୍ମିଲେକମାନଙ୍କୁ କିଛି ବୋଲନ୍ତି ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଅପଣଙ୍କର ଜୀବନରକ୍ଷା, ଅବା ବିନାଶ କରିବାର ଭାର ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରଲ ଲର୍ଡ଼ଡେଲହାଉସୀଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଗଢ଼ିତ ଅଛି ।

ମୁଲଦାନ ପତନର କିଛିଦିନ ପୂର୍ବେ ସେନାପତି ଲର୍ଡ଼ ଗଫ ଚିନଲଓର୍ଯୁଲ୍ଲ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଶିଖସରଦାରମାନଙ୍କ ସହିତ ଏକ ଯୁଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ସେହି ଯୁଦ୍ଧରେ ଇଂରେଜ ସେନାମା ଯେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ ଏକଥା କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ବୋଲିଯାଇ ନ ପାରେ । ଏ ଉତ୍ତରରେ ହୁଇସ ୧୨ ସହସ୍ର ସୈନ୍ୟ ସହିତ ଗଫଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହେବାରୁ ଗଫ ବର୍ଦ୍ଧିତ ସାମର୍ଥ୍ୟ ହୋଇ ସୁନବାର ଶିଖସରଦାରମାନଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କରିବା ପାଇଁ ବାହାରିଲେ । ଏଣେ ଶିଖସରଦାରମାନେ କାବୁଲର ଅଧିପତି ଦୋସ୍ତମହମ୍ମଦଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସମସ୍ତେ ଅନୁମାନ କରିଥିଲେ ଦୋସ୍ତମହମ୍ମଦ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବାହୁବଳ ବିଷୟ ଉତ୍ତମରୂପେ ଅବଗତ ଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ଏକର୍ମରେ ହସ୍ତ-କ୍ଷେପ କରିବେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେହି ଅଜ୍ଞାନ ବୃଦ୍ଧା ମିଛେ, ଅସି ବିଛୁଆଡ଼ିରେ ଦେହ ଘସି ହୋଇ ଗୁଜରାଟସ୍ଥଳରେ ଉତ୍ତମ ଶିକ୍ଷା ପାଇ ଗଲେ । ଫେବୃଆରୀ ମାସ ତା ୨୧ ରଖରେ ଗୁଜରାଟଠାରେ ଗୋଟିଏ ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ବେଳ ୧୨ ଠା ସମୟରେ ଶିଖ ଓ କାବୁଲ ସେନାମାନେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ କକଡ଼ାମାସ ବୃଷ୍ଟି ପରି ପଡ଼ିତ ଗୋଳାମାଲାର ତେଜ ସହି ନ ପାରି ବିଶୃଙ୍ଖଳ ହୋଇ ପଳାୟନ କଲେ । ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇପଳାଇଯିବାରୁ ସେମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଉପକରଣ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହେଲା । ଆଫଗାନ ସେନାମାନେ ଏକାବେଳକେ ପଞ୍ଜାବରୁ ଦୂରଭୁତ ହେଲେ ।

ଏତେବେଳେ ସେରସିହିଁ ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନ ବେଶି ମାଜିମାସ ତା ୫ ରଖରେ ଇଂରେଜ ବନ୍ଦୀମାନଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମ ସେନାପତି ଉଦ୍ଧାରୀକୁ ପଠାଇଦେଲେ ଓ ମାଜିମାସ ତା ୧୪ ରଖରେ ୧୩ ଜଣ ସରଦାର ଓ ୧୬ ହଜାର ସେନା ସହିତ ବ୍ରହ୍ମ ସେନାପତି ସମୀପରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସମସ୍ତ ଅସ୍ତ୍ର ଶସ୍ତ୍ର ସେନାପତିଙ୍କ ପାଦୋପରି ସ୍ଥାପନ କଲେ ।

ଏହିରୂପେ ଯୁଦ୍ଧକାର୍ଯ୍ୟ ସମାପ୍ତ ହୋଇଯିବା ମାତ୍ର ଡେଲହାଉସୀ ଫିରୋଜପୁରରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରିଦେଲେ “ ଲର୍ଡ଼ ଦାର୍ଡ଼ିଞ୍ଜ ମହାରାଜ ଦଲ୍ଲପର୍ସିଦ୍ଦଙ୍କ ସହିତ ଯେଉଁ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିଥିଲେ ଏଉତ୍ତରରେ ବ୍ରହ୍ମ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ସେ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ଚଳିବେ ନାହିଁ । ଅଜିଠାରୁ ପଞ୍ଜାବ ବ୍ରହ୍ମସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଏକ ଅଂଶ ବୋଲି ଗଣନା କରାଯିବ । ମହାରାଜ ଦଲ୍ଲପର୍ସିଦ୍ଦ ପଦବ୍ୟୁତ ରାଜାପରି ସମ୍ମାନିତ

ଓ ସମାଦୃତ ହେବେ ଓ ଖଲ୍ଲ ଟଙ୍କା କରି ପେନ୍ଥଳ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବେ । ଅନ୍ୟ ଯୁକ୍ତ ସମୟରେ ଯେ ସମସ୍ତ ସରଦାର ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ, ସେମାନେ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟପଦରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଥିବେ ଓ ସେହିମାନେ ବିଦ୍ରୋହାଚରଣ କରିଥିଲେ ସେମାନଙ୍କର ଭୂସମ୍ପତ୍ତି ବାଜେୟାସ୍ତ ହେବ ” ।

୧୮୪୯ ସାଲ ମାର୍ଚ୍ଚମାସ ଛା ୨୯ ରଖରେ ଲାହୋରରେ ଶେଷ ଦରବାର ହେଲା । ମହାରାଜ ଦଲାପସିଂହ ଓ ସମାଗତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସରଦାରମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଘୋଷଣାପତ୍ର ଇଂରେଜୀ, ପାରସ୍ୟ ଓ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ଭାଷାରେ ପଠିତ ହେଲା । ଘୋଷଣାପତ୍ର ପାଠ ସମୟରେ ସମସ୍ତେ ନିସ୍ତବ୍ଧଭାବରେ ଶୁଣିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କେବଳ ଦେଓୟାନ ରାଜା ଦାନନାଥ ଏଭଳି ମାତ୍ର କହିଲେ ଏହି ଘୋଷଣାପତ୍ର ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ହେଉ ଅବା ନ୍ୟାୟବିରୁଦ୍ଧ ହେଉ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଏହା ପାଳନ କରିବାକୁ ହେବ । ଅନନ୍ତର ରାଜା ଭେଜସିଂହ ଘୋଷଣାପତ୍ର ଖଣ୍ଡିତ ମହାରାଜ ଦଲାପସିଂହ ହସ୍ତରେ ଦେବାରୁ ସେ ଇଚ୍ଛାଶାହୁ ତାହା ସ୍ୱାକ୍ଷର କରିଦେଲେ ।

ଏହିରୂପେ ପଞ୍ଜାବସମର ସମାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତେ ଲର୍ଡ଼ ଜେଲଜ୍ଜାଉସି ଦ୍ୱାଦଶବର୍ଷୀୟ ବାଳକ ମହାରାଜ ଦଲାପସିଂହଙ୍କ ବିଦ୍ୟାଶିକ୍ଷାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିଦେଲେ । ଜନ ଲାଗିନ ନାମକ ଜଣେ ତାଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷକପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । କିଛିଦିନ ଉତ୍ତରେ ଏହି ତାଙ୍କୁ ସାହେବ ମହାରାଜ ଦଲାପସିଂହକୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ୍ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରାଇ ଇଂଲଣ୍ଡେଶ୍ୱରୀଠାରୁ “ସର” ଉପାଧିଲାଭ କଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଦଲାପ ସିଂହ ଲର୍ଡ଼ ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ହୋଇ ସ୍ୱଚ୍ଛଳ ଶ୍ରେଣୀରେ ବାସ କରୁଅଛନ୍ତି ।

ଚଳଲଓୟାଲା ଯୁଦ୍ଧର ଦୃଢ଼ଯାକାଶ୍ତ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ପହଞ୍ଚିଲାକୁ ସମସ୍ତେ ସେନାପତି ଲର୍ଡ଼ ଗଫ୍‌ପ୍ରଭୁ ଅସନ୍ତୋଷର ଚିହ୍ନ ପ୍ରକାଶକରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଲର୍ଡ଼ ଗଫ୍‌ ଅତି ଉପଯୁକ୍ତ ସେନାପତି ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭେତେବେଳେ ସମସ୍ତେ ତାହାଙ୍କର ଗୁଣଗ୍ରାମ ଭୁଲିଗଲେ । କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷୀୟମାନେ ସର ଚାର୍ଲ୍‌ସ ନେପିୟରଙ୍କୁ ସେନାପତି ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତକରି ଭାରତବର୍ଷକୁ ପଠାଇଲେ । ନେପିୟର ଭାରତବର୍ଷରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଦେଖିଲେ ଗଫ୍‌ ସମସ୍ତକାର୍ଯ୍ୟ ସମାପ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । ଶିଖମାନେ ପରାଜିତ ଓ ପଞ୍ଜାବ ବ୍ରିଟିସରାଜ୍ୟ ଯୋଜିତ ହୋଇଅଛି । ନେପିୟର ଭାରତବର୍ଷରେ ପହଞ୍ଚିବା କିଛିଦିନଉତ୍ତରେ ଏମନ୍ତ ଏକକାରଣ ଉପସ୍ଥିତହେଲା ଯେ ଇହିଁରେ ତାହାଙ୍କୁ ପଦବ୍ୟାଗ କରି ସ୍ୱଦେଶକୁ ଫେରିଯିବାକୁ ହେଲା ।

ସିପାହିମାନେ ବ୍ରିଟିସ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବାହାରରେ ଯୁଦ୍ଧକଲେ ସେମାନେ ଭଦ୍ର ପାଆନ୍ତି । ପଞ୍ଜାବ ବ୍ରିଟିସ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ଯୋଜିତ ହେବାରୁ ସେହିଭଦ୍ର ଉଠିଗଲା ସିପାହିମାନେ ଭଦ୍ରରୁ ବଞ୍ଚିତହେବାରୁ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ବିଦ୍ରୋହର ଚିହ୍ନ ଦେଖାଇବାକୁ

ଲଗିଲେ । ଗରୁଡ଼ିର ଜନରଲି ଯୁକ୍ତିଉପଲକ୍ଷରେ ଭେଦେବେଳେ ବ୍ରହ୍ମଦେଶରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଏବିଷୟ ତାହାକୁ ଜଣାଇ ତାହାଙ୍କର ଅଦେଶ ଅଣିବାକୁ ଗଲେ ଅନେକ ବିଳମ୍ବଦେବ ଏହିବିଳମ୍ବ ସହ ନ ପାରି ସିପାହମାନଙ୍କ ମହା ଉପାତ ଘଟିନାର ମଧ୍ୟ ଅସମ୍ଭବ ନୁହଇ । ଏଥିକୁ ସେନାପତି ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜନରଲିଙ୍କ ମତର ଅପେକ୍ଷା ନ କରି ସିପାହମାନଙ୍କର ବେତନ ବଢ଼ାଇଦେଲେ । ଅନନ୍ତର ଗରୁଡ଼ିର ଜନରଲି ବ୍ରହ୍ମଦେଶରୁ ବାହୁଡ଼ାବିଜେ ଉତ୍ତରେ ସିପାହମାନଙ୍କର ବେତନ ବୃଦ୍ଧିର କାରଣ ପଚାରିଲେ । ସେଥିରେ ସେନାପତି ଉତ୍ତର ଦେଲେ ସିପାହମାନେ ଉତ୍ତ ନ ପାଇବାରୁ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଅବାଧ୍ୟ ଦେଲେ । ଆଜ୍ଞା ସାମରକ ନିୟମାନୁସାରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡଦାନ କଲୁ । ତହିଁରେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ଯେ-ସ୍ଥଳେ ବଶୀଭୂତ ନ ହେଲେ ସେସ୍ଥଳେ ବାଧ୍ୟହୋଇ ସେମାନଙ୍କର ବେତନ ବୃଦ୍ଧି କରିଦେବାକୁ ହେଲା । ତେଲହାଉସୀ ଉତ୍ତରଦେଲେ ୨ । ୪ ଦଳ ସିପାହୀ ବିଦ୍ରୋହରେ ପ୍ରକୃତହେଲେ ଭାରତବର୍ଷର କିଛି ତାହୁଣ ଶକ୍ତିର ସମ୍ଭାବନା ନ ଥିଲା ; ତୁମ୍ଭେ ସିପାହମାନଙ୍କର ବେତନବୃଦ୍ଧି କରିଦେଇ ନିତାନ୍ତ ଅନ୍ୟାୟକ୍ରମ କରିଅଛ । ତେତେବେଳେ ନେପିୟର ଭାବିଲେ ଏକ ଆକାଶରେ ଦୁଇସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦୟ ରହି ନ ପାରେ ଏହା ବିବେଚନା କରି ତଦାନନ୍ତର ଇଂଲଣ୍ଡୀୟ ସେନା-ପତି ଓଏଲିଂଟନ ନିକଟକୁ ପଦତ୍ୟାଗର ପତ୍ର ପଠାଇଲେ ।

୧୮୨୭ ସାଲରେ ବ୍ରହ୍ମଦେଶୀୟ ରାଜାସହୃଦ ବ୍ରହ୍ମିଷ ଗରୁଡ଼ିମେଣ୍ଡଙ୍କର ସଙ୍ଗରେ ଯେଉଁ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା ସେଥିରେ ରାଜା ପରାସ୍ତହୋଇ କେତେଗୁ-ଡ଼ିଏ ରାଜ୍ୟ ଦାନପୂର୍ବକ ସମ୍ବ୍ରାମ୍ଭନ କରିଥିଲେ । ସେହିସଙ୍ଗ ଆଜିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ (୧୮୫୭) ଅକ୍ଷତଭାବରେ ଥିଲା । ପରେ ରେଙ୍ଗୁନର ଶାସନକର୍ତ୍ତା କେତେ-ଗୁଡ଼ିଏ ବ୍ରହ୍ମିଷ ବଶିକ୍ରମାନଙ୍କୁ ଅପମାନ କରିବାରୁ ଲର୍ଡ଼ ଡେଲହୌସୀ ସ୍ୱୟଂ ବ୍ରହ୍ମଦେଶକୁ ଯାଇ ପେଶ୍ୱାପ୍ରଦେଶ ବ୍ରହ୍ମିଷ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ କରି ଦେଇଥିଲେ ମାତ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ ବ୍ରହ୍ମଦେଶସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ରହ୍ମିଷ ସାମ୍ରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି ।

ପରେ ଦେଖାଯିବ ସ୍ୱାର୍ଥଲଭ ସ୍ଥଳରେ ତେଲହୌସୀ ଧର୍ମର ଶାସନ ଅତିକ୍ରମ କରିବାକୁ କିଛିମାତ୍ର ସଙ୍କୁଚିତ ହେଉ ନ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ଭାରତବର୍ଷରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ଅଳ୍ପକାଳଉତ୍ତରେ ସିତାରାଜଗର ବ୍ରହ୍ମିଷ ରାଜ୍ୟରେ ଯୋଜିତ ହେବାର ପ୍ରଥମ ସୁଯୋଗ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସିତାରାଜଗର ମହାବଳେ-ଶ୍ୱର ପାହାଡ଼ର ନିକଟ ଓ କୃଷ୍ଣାଉତ୍ତପତ ସ୍ଥାନର ଅନତିଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହିନଗର ଶିବଜୀଙ୍କର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟର ପୂର୍ବେ ଇଂରେ-ଜମାନେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଯେଶୋୟା ବାଲ୍ମଜୀବଶ୍ୱନାଥକୁ ପରାସ୍ତ କରି ଶିବଜୀବ-

ଶାସନ ପ୍ରତାପସିନଙ୍କୁ ସେହିରାଜ୍ୟରେ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ପ୍ରତାପସିନ ଓ କୋଞ୍ଚାମା ବାହାଦୁର ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସଜ୍ଜସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା ସେଥିରେ ଏହି କରୁଥିଲା । ସେ ପ୍ରତାପସିନ ପୁଣ୍ୟପୌରାଣିକମେ ରାଜ୍ୟଭୋଗ କରିବାକୁ ପାଇବେ । ପୁଣ୍ୟପୌରାଣିକ ଅଭାବେ ଦତ୍ତକ ପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କଲେ ସେହିପୁଣ୍ୟ ରାଜ୍ୟାଧିକାରୀ ହୋଇପାରିବେ । ୧୮୧୯ ସାଲରେ ଏହିସଜ୍ଜ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା ।

୧୮୩୯ ସାଲରେ ବ୍ରିଟିସ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ନାଗପୁରର ପଦତ୍ୟକ ରାଜା ଓ ଗୋୟାବାସୀ ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜମାନଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଖଡ଼ଗାଳ କରୁଅଛନ୍ତି ଏହି ଦୋଷଭାର ପ୍ରତାପସିନଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ପକାଇ ତାହାଙ୍କୁ ପଦତ୍ୟକ କଲେ । କିନ୍ତୁ କେଉଁସୂତ୍ର ଅବଲମ୍ବନ କରି ତେଲହୋସୀ ଯେ ପ୍ରତାପସିନଙ୍କୁ ଦୋଷୀ କଲେ ତାହା ଅମ୍ବେମାନେ ନ ଜାଣୁ । ମଧ୍ୟ କର୍ଣ୍ଣେଇ ଶତ୍ରୁକ ନାମକ କୋଞ୍ଚାମାର ଜଣେ କର୍ମଗୁରୁ ଶୁଖୁକଥାରେ ବୋଲନ୍ତି ଯେ ପ୍ରତାପସିନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ନିର୍ଦୋଷୀ । ଯାହା ହେଉ ରାଜା ରାଜି ସମୟରେ ରାଜତୁଳନରୁ ବହୁତ୍ୱ ଓ ନଗରର ୪ କୋଶ ଦୂରେ ଏକ ଗୋଦାଳ ଘରକୁ ନାଢ଼ହେଲେ । ତାହାଙ୍କ ଧନାଗାରରେ ମଣି ମୁକ୍ତାଦି ୫ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କାର ଦ୍ରବ୍ୟଥିଲା ତାହା କୋଞ୍ଚାମା ଧନାଗାରକୁ ନାଢ଼ହେଲା ।

ଇଂରେଜମାନେ ଏହିରୂପେ ପ୍ରତାପସିନଙ୍କୁ ପଦତ୍ୟକକରି ଅପା ସାହେବଙ୍କୁ ତତ୍ତ୍ୱପଦରେ ନିୟନ୍ତ୍ର କଲେ । ଅପା ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ନୂତନ କୌଶଳି ନିୟମ କରାଗଲା ନାହିଁ । ପ୍ରତାପସିନଙ୍କ ସହିତ ଯେଉଁ ସଜ୍ଜିନିୟମ ସ୍ଥାପିତହୋଇ ଥିଲା ସେହି ନିୟମ ପ୍ରବଳ ରହିଲା ।

୧୮୪୮ ଓ ୧୮୪୯ ସାଲରେ ପ୍ରତାପସିନ ଓ ଅପାସାହେବ ଦୁଇଦ୍ୱାରା ଜମାନୁଷ୍ଠେ ପରଲୋକ ଗମନ କଲେ । ସେମାନଙ୍କ କାହାର ପୁତ୍ରାଦି ନ ଥିଲା ମାତ୍ର ହିନ୍ଦୁଧର୍ମିନିଷାରେ ଦତ୍ତକ ପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଅପା ସାହେବ ମୃତ୍ୟୁ ସମୟରେ ଯେଉଁ ଦତ୍ତକ ପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ସେ ତାହାଙ୍କର ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଠି କ୍ରିୟା ସମ୍ପନ୍ନ କରିଥିଲେ ।

ବହୁକାଳରୁ ଭାରତବର୍ଷମଧ୍ୟରେ ଏହିପରି ଚଳିତ ଅଛି ଯେ ଔରସ-ଜାତ ପୁତ୍ରପତ୍ର ଦତ୍ତକ ପୁତ୍ର ମଧ୍ୟ ବିଷୟାଧିକାରୀ ହୋଇପାରିବ । ଲର୍ଡ଼ ଡେଲହୋସୀ ଆର୍ଯ୍ୟଜାତିର ଏହି ଚରାଗତ ପ୍ରଥା ଲଙ୍ଘନକରି ସେହି ଦତ୍ତକ ପୁତ୍ରକୁ ବିଷୟାଧିକାରରୁ ବଞ୍ଚିତ କଲେ । ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କର ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ଯେ ନିତାନ୍ତ ନିୟାୟ ବିରୁଦ୍ଧ ଏକଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ଅଧିକ ଅଟେ । ଯେଉଁ ସଜ୍ଜିନିୟମ

ଲଘନି କରବାକୁ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ମୁସଲମାନ ମଧ୍ୟ ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇ ଆସନ୍ତି ସତ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଅନାୟାସରେ ସେହି ସନ୍ଧି ନିୟମ ଲଘନିକଲେ ଏହାଠାରୁ ଅଧିକ ଲଜ୍ଜାକର ବିଷୟ ହୋଇ ପାରେ ?

ଲର୍ଡ ଡେଲହୌସୀଙ୍କ ଅନିୟମିତାବଳୀ ପ୍ରକୃତି ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ନିବୃତ୍ତିଦେଇ ନାହିଁ । ୧୮୫୩ ସାଲରେ ନାଗପୁରରୁ ଅପୂର୍ବ ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରାଣ-ତ୍ୟାଗ କଲେ ଓ ମୃତ୍ୟୁସମୟରେ ସେ ପାଟଣାଣୀକୁ ଦତ୍ତକ ପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁମତି ଦେଇ ଯାଇଥିଲେ । ଏ ଅବସ୍ଥାରେ ହିନ୍ଦୁ ଶାସ୍ତ୍ରାନୁସାରେ ସେହି ପୁତ୍ର ଯେ ସିଦ୍ଧାସନର ଯଥାର୍ଥ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ସେଥିରେ ସନ୍ଦେହ ମାନ୍ୟ ନାହିଁ । ମଧ୍ୟ ୧୮୩୪ ସାଲରେ ଧାର୍ଯ୍ୟ ନଗରସ୍ଥ ଓ ୧୮୪୧ ସାଲରେ କୃଷ୍ଣ ନଗରସ୍ଥ ଦତ୍ତକ ରାଜକୁମାରମାନେ ରାଜ୍ୟାଧିକାରୀ ହୋଇଥିଲେ । ତେଣୁକେଳେ ବ୍ରହ୍ମ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ କୌଣସି କଥା କହି ନ ଥିଲେ । ଏହି ସକଳ ପ୍ରମାଣ ଜାକ୍ସଲ୍ୟମାନ ଥାଉଁ ଥାଉଁ ମଧ୍ୟ ଡେଲହୌସୀ "ନାଗପୁରେଶ୍ଵରଙ୍କ ଗୃହୀତ ଦତ୍ତକ ପୁତ୍ରକୁ ଗ୍ରାହ୍ୟ କଲେ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ନାଗପୁର ବ୍ରହ୍ମ ଗଜ୍ୟରେ ମିଶିଗଲା ।

ସିଦ୍ଧାର ଓ ନାଗପୁର ଗ୍ରହଣ କରିବା ଅବ୍ୟବହାର ପରେ ଝାନସିରେ ମଧ୍ୟ ଏହିରୂପ ଘଟଣା ହେଲା ।

୧୮୫୩ ସାଲରେ ଇଦାନିନ୍ତନ ରାଜା ଗଙ୍ଗାଧର ରାଓ ଅପୂର୍ବ ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ସେ ମୃତ୍ୟୁ ପୂର୍ବେ ଅନନ୍ତରାଓ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ଜ୍ଞାତପୁତ୍ରକୁ ଦତ୍ତକ ପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଓ ବ୍ରହ୍ମ ରେସିଡେଣ୍ଟଙ୍କୁ ଏହି ମର୍ମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ପତ୍ର ଲେଖି ଯାଇଥିଲେ ଯେ, ଆମେ ବ୍ରହ୍ମ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କୁ ଅଭିଷୟ ଭକ୍ତିକର ଥାଉଁ, ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ମଧ୍ୟ ଆମୁପ୍ରତି ଯଥେଷ୍ଟ ଅନୁଗ୍ରହ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଆସନ୍ତି ଏଣୁଲେ ଆମୁଶରୀର ସହିତ ଆମର ବଶମର୍ଯ୍ୟାଦା ଏକାବେଳକେ ଲେପହୋଇ ଯିବ ଏହା ଅତି ଅସେପର ବିଷୟ । ଏଥିକୁ ବ୍ରହ୍ମ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ସହିତରେ ଯେଉଁ ସଜ୍ଜ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅଛି, ସେହି ସନ୍ଧିର ମଧ୍ୟ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ଗୋଟିଏ ଦତ୍ତକ ପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କଲୁଁ । ଆମୁପ୍ରତି ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କର ଯେଉଁ ଅନୁଗ୍ରହ ଅଛି, ଆମୁ ଉତ୍ତରେ ଅନନ୍ତରାଓଙ୍କ ପ୍ରତି ସେହିପରି ଅନୁଗ୍ରହ ମେମନ୍ତ ରୁହେ, ଆମର ଏଭିକମାସ ପ୍ରାର୍ଥନା । ଗଙ୍ଗାଧରରାଓ ବ୍ରହ୍ମ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କୁ ଏହିପତ୍ର ଲେଖିବା ବଡ଼ ଦାନ ପରେ ପରଲୋକ ଗମନ କଲେ । ତାହାଙ୍କର ଭାର୍ଯ୍ୟା ଲକ୍ଷ୍ମୀବାଇ ଅତି ତେଜସ୍ଵୀନ ଓ ବୃଦ୍ଧିମତୀ ଥିଲେ । ସେ ସ୍ଵାମିଙ୍କ ବାସନା ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବା ପାଇଁ ଅନେକ ଯତ୍ନ କଲେ; କିନ୍ତୁ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ବୃଦ୍ଧବାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପାରିଲେ

ନାହିଁ । ଦିନେ ବ୍ରହ୍ମସରେସିତେଷ୍ଠ ଢାଡ଼ାଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ କରିବା ପାଇଁ ଯାଇଥିଲେ; ଲକ୍ଷ୍ମୀବାଇ ପରଦା ମଧ୍ୟରେ ଥାଇ କହିଲେ “କ୍ୟା ମେରୀ ଝାନସି ଦେଗା ନେହିଁ” ଗୁଣୀ ବାକ୍ୟରେ ଯେଉଁସ ଢେଙ୍କୋବରା ପ୍ରକାଶ କଲେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଉଦ୍‌ଘୃଷ୍ଟ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ ; ଢେଣ୍ ଝାନସି ଅନାୟାସରେ ବ୍ରହ୍ମସ ରାଜ୍ୟ ସଙ୍ଗରେ ଯୋଜିତ ହେଲା ।

ଲେଉ-ରସୁର ଗୋଟିଏ ଚମନ୍ଦାର ଗୁଣ । ତାହାକୁ ଚରତାର୍ଥ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଯେତେ ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଏ ଆହୁତ ପ୍ରାପ୍ତ ଜ୍ଞାନନ୍ତୁରାଗନବନ୍ଦ ତାହାର ପ୍ରଭାବ ତେଜେ ବୃଦ୍ଧି ପାଉଥାଏ । ଏତେ ଅନାୟାସ କରି ମଧ୍ୟ ଜେଲହାଉସୀଙ୍କ ଦୁଷ୍ଟ ବୃତ୍ତି ଚରତାର୍ଥ ହେଲା ନାହିଁ । ବରଷ ଉତ୍ତରେତ୍ତର ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଲର୍ଜ ଓ ଏଲେସଲଙ୍କ ଅଧିକାର ସମୟରେ କର୍ଣ୍ଣାଟର ନବାବ ଓ ଡାକ୍ତୋରର ହିନ୍ଦୁରାଜାମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ବଳୁପ୍ର ହୋଇଥିଲା । କେବଳ ସେମାନଙ୍କର ଅସାର ରାଜୋପାଧି ମାତ୍ର ଥିଲା, ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚୁର ବୃତ୍ତି ଭୋଗ କରୁ ଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେମାନେ ପରଲୋକ ଗମନ କରିବାରୁ ଜେଲହାଉସୀ ସେମାନଙ୍କର ରାଜୋପାଧି ଉଠାଇ ଦେଲେ ଏବଂ ବୃତ୍ତି ମଧ୍ୟ ବନ୍ଦ କରି ଦେଲେ ।

ପେଶୋୟା ଅର୍ଥାତ୍ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ମନ୍ତ୍ରୀ ଶିବଜୀ ଦଶଧରମାନଙ୍କର କ୍ଷମତା ବିଲେପ କରି ପୁନା ନଗର ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ; ପୁନା ନଗର ପ୍ରଶସ୍ତ ସ୍ଥାନର ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହାର ମଧ୍ୟ ଦେଇ ମୂର୍ତ୍ତୀ ଓ ମୂଲାନଦୀ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି । କି ଧନସମ୍ପତ୍ତି କି ବିସ୍ତାରତା ସକଳ ବିଷୟରେ ଏହା ରାଜାର ରାଜଧାନୀଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ୧୮୧୮ ସାଲରେ ଇଂରେଜମାନେ ହାୟଦରାବାଦର ନିଜାମଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ପୁନା ନଗର ଅଧିକାର କଲେ ଓ ତାହାର ଅଧିକାରୀ ବାଜିରାଓଙ୍କୁ ୬ ଲକ୍ଷଟଙ୍କା ବୃତ୍ତି ସହିତ ଜାନପୁର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ବିଠୁର ନଗର ଦାନ କଲେ । ବାଜିରାଓ ଦୀର୍ଘଜୀବୀ ଥିଲେ; ସେ ପ୍ରାୟ ୩୨ ବରଷ ଉକ୍ତ ନଗରରେ ଅଧିପତ୍ୟ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଅପତ୍ୟ ଥିଲା ନାହିଁ । ଢେଣ୍ ସେ ଦେଶ ପ୍ରଚଳିତ ନିୟମାନୁସାରେ ଗୋଟିଏ ଦତ୍ତକପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେହି ପୁତ୍ରର ନାମ ନାଜାସାହେବ । ବାଜିରାଓ ମୃତ୍ୟୁର ବିଚ୍ଛିଦନ ପୂର୍ବେ ବ୍ରହ୍ମସ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ ଯେ, ଆମ୍ଭେ ଯଥା ଶାସ୍ତ୍ରସମ୍ମତ ଗୋଟିଏ ଦତ୍ତକ ପୁତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିଅଛୁଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ୍ଭର ପ୍ରାର୍ଥନା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଉତ୍ତରେ ଦତ୍ତକ ପୁତ୍ର ଯେମନ୍ତ ଆମ୍ଭ ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ସହିତ ପେନସନ୍‌ର ଅଧିକାରୀ ହୁଏ; କିନ୍ତୁ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ତାହା ଗ୍ରାହ୍ୟ କଲେ ନାହିଁ, ନିରାଶ ମଧ୍ୟ କଲେ ନାହିଁ । ଲେଖିଲେ ଅପଣଙ୍କ ଦତ୍ତକ ପୁତ୍ରର ଚରଣପୋଷଣ ବିଷୟ ଅବଶ୍ୟ ଏକ ସମୟରେ ବିଚାର କରିବ ।

୧୮୫୧ ସାଲ ଜାନୁୟାରୀ ମାସରେ ବାକିରାଓ ପ୍ରାଣ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ତେ-
 ଡେବେଲେ ନାନାସାହେବଙ୍କ ବୟସ ୨୭ ବରଷ ମାତ୍ର । ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଉତ୍ତରେ
 ସେ ୧୫ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ନଗଦ ଓ ୧୫ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କାର କୋମ୍ପାନୀ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ
 ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ତାହା ଦେଲେ କି ଦେବ ଅନେକ ଲୋକର ଭରଣ ପୋଷଣର
 ଭାର ତାହାଙ୍କ ହସ୍ତରେ ପଡ଼ିଲା । ବାକିରାଓଙ୍କ ଦେଉଳୀର ରାମଚନ୍ଦ୍ରପନ୍ଥ ବ୍ରାହ୍ମଣ
 ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ନିକଟକୁ ଏହି ମର୍ମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ପତ୍ର ଲେଖିଲେ ଯେ, ନାନାସା-
 ହେବ କୋମ୍ପାନୀକୁ ପିତୃ ସ୍ଥାନାୟ ମଣନ୍ତି; ଏଥିରୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କୋମ୍ପାନୀ ଅନୁଗ୍ରହ
 କରି ତାହାଙ୍କ ପରିବାରର ଓ ପାରିଷଦବର୍ଗର ଭରଣପୋଷଣ ଭାର ଗ୍ରହଣ
 କରନ୍ତୁ । ଏହିପତ୍ର ପ୍ରଥମରେ ବଠୁରସ୍ଥ କମିସନରଙ୍କ ହସ୍ତରେ ପଡ଼ିଲା, କମିସନର
 ଅତି ଦୟାଳୁ ଲୋକ ଥିଲେ ସେ ନାନାସାହେବଙ୍କ ବୃତ୍ତିପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରି ପଣ୍ଡି-
 ମାନ୍ଥଲର ଲେଫ୍ଟନେଣ୍ଟ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇ ଦେଲେ । ଲେଫ୍ଟନେଣ୍ଟ
 ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ତେଲହାଉସୀଙ୍କ ତେଲ, ସେ ଦରଖାସ୍ତରେ ତେଲହାଉସୀଙ୍କ ସମ୍ମୁଖ-
 ଜନକ ମନ୍ତ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରି ତାହାଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇଦେଲେ ମଧ୍ୟ କମିସନରଙ୍କୁ
 ଲେଖିଲେ ଆମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭ ପ୍ରେରିତ ନାନାସାହେବଙ୍କ ଦରଖାସ୍ତ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟର ନିକଟକୁ
 ନିକଟକୁ ପଠାଇଲୁଁ; କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭେ ନାନାସାହେବଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ଦେବ ଯେମନ୍ତ ସେ
 ବୃତ୍ତିର ଆଶା ନ ରଖିବେ । ଦରଖାସ୍ତ ତେଲହାଉସୀଙ୍କ ହସ୍ତରେ ପଡ଼ିଲା । ତାହା-
 ଙ୍କର ନିତାନ୍ତ ଇଚ୍ଛା କଲେ କୌଶଲରେ ଭାରତବର୍ଷ ରାଜାମାନଙ୍କର ସର୍ବାନାଶ
 କରି କୋମ୍ପାନୀ କୋଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଯୋଗ ଥାଉଁ, ଯେ ନାନା-
 ସାହେବଙ୍କ ପ୍ରାପ୍ୟ ବୃତ୍ତି ବାହାଲ ରଖିବେ ସେ ମିଛକଥା ତେଣୁ ନାନାସାହେବଙ୍କ
 ବିନୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କି କମିସନର ସାହେବଙ୍କ ଅନୁରୋଧ କାହିଁରେ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଦର୍ଶିଲା
 ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ଲେଫ୍ଟନେଣ୍ଟ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ମନ୍ତ୍ରବ୍ୟ ବାହାଲ ରହିଲା । କମିସନର
 ସାହେବଙ୍କୁ ଏହି ମର୍ମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ପତ୍ର ଲେଖାଗଲା ଯେ, ତୁମ୍ଭର ନାନାସାହେବଙ୍କ
 ବୃତ୍ତି ବାହାଲ ରଖିବା ବିଷୟରେ ଅନୁରୋଧ କରିବା ଉଚିତ ନ ଥିଲା । ତୁମ୍ଭର
 ଏହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଅଭିପ୍ରାୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟତାର ଅନୁଗତ ନ ହୋଇ ଆମ୍ଭର
 ମତାନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କର । ନବୋଧ କମିସନର ତାହା ବୁଝି ନ ପାର ସମ୍ଭବ
 ପ୍ରତିଫଳ ପ୍ରାପ୍ତହେଲେ ।

ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଜନରାଲ ଦରଖାସ୍ତ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ କରିବାରୁ ସେ ଆଶାର ଦାସ
 ହୋଇ ବିଲଭରେ ଦରଖାସ୍ତ କଲେ । ଦରଖାସ୍ତ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟର ନିକଟକୁ ହାତଦେଇ
 ବିଲଭକୁ ଗଲା । ନାନାସାହେବ ଆପଣାର ନ୍ୟାୟଦାବା ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି
 ନାନାକଥା ଲେଖିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ କି ଅଳଙ୍କାରଯୁକ୍ତବାକ୍ୟବିନାଶ କି ନ୍ୟାୟ-

ନୃଗତ ଦେଉପନ୍ୟାସ କାହିଁରେ ତେଲହାଉସୀଙ୍କ ବଣିକ ପ୍ରଭୁ ତାଲଚେନ୍ଦ୍ରଚରଣ ମନ ଟଳିଲା ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କରମତ୍ତକାର ଅନୁମାନ ଶକ୍ତିରେ ଉଦୟ ଦେଲା, ପଦରୂପ ପେଶୋୟା ୩୩ ବରଷ ଯାବତ୍ ପ୍ରଭୁର ବୃତ୍ତି ଭୋଗ କରିଅଛନ୍ତି; ସେଥିରୁ ସେ ଅନେକ ଅର୍ଥ ବଞ୍ଚାଇ ଯାଇଥିବେ, ତଦ୍ୱାରା ତାହାଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ସମାନଙ୍କର ଭରଣ ପୋଷଣ ଉତ୍ତମରୂପେ ଚଳିଯାଉଥିବାରେ ଆଉ ବୃତ୍ତି ଦାନ କରିବା ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ଆଉ ମୁଷାଦେବମାନଙ୍କ ଲାଗି ଯଦି ଅଧିକ ଖରଚ ଦେଉଥାଏ ତେବେ ସେମାନଙ୍କୁ ଛଡ଼ାଇଦେବା ଉଚିତ । ନାନାସାହେବ ଆପଣା ଦାମ୍ନ ସପ୍ତମାଣ କରିଛନ୍ତି ଯାହା ଆମିକୁଲ୍ଲୀଖାଁ ନାମକ ଏକ ଲୋକକୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସ୍ୱରୂପ କରି ବଲ୍ଲଭକୁ ପଠାଇ ଥିଲେ ସେ ଆପଣା ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଦାମ୍ନ ସପ୍ତମାଣ କରିବାପାଇଁ ଅନେକ ଯତ୍ନ କଲେ ମାତ୍ର କାହିଁରେ କିଛି ଫଳ ଦର୍ଶିଲା ନାହିଁ । ତିରେକୃର-ମାନେ ଗବର୍ଣ୍ଣରଜନରାଜକୁ ଲେଖିଲେ, ନାନାସାହେବଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ଦେବ, ବୃତ୍ତି ପ୍ରାପ୍ତି କିଛି ତାହାଙ୍କର ମୌରସୀ ନୁହଇ ତେଣୁ ସେ ବୃତ୍ତିର ଆଶା ପରିତ୍ୟାଗ କରନ୍ତୁ । ସୁଖର ବିଷୟ ଏହି ଯେ ନାନାସାହେବ ପୈତୃକ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ହସ୍ତ-ଇଲେ ନାହିଁ । ତାହାଙ୍କ ବଠୁର ନଗର ବାହାର ରହିଲା କିନ୍ତୁ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଡା ତାହାର ଶାସନ ଭାର ସ୍ୱହସ୍ତରେ ରଖିଲେ । ନାନାସାହେବ କେବଳ ତାହାର ଉପସ୍ଥିତି ମାତ୍ର ଭୋଗ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ବଠୁର ବିଷୟ ନିଶ୍ଚିତଦେବା ଉତ୍ତରେ ଅଯୋଧ୍ୟା ପ୍ରଦେଶ ତେଲହାଉସୀଙ୍କ ଲକ୍ଷର ସ୍ଥଳ ଦେଲା । ୧୮୦୧ ସାଲରେ ଲର୍ଡ ଓଏଲେସ୍ଲିଙ୍କ ଅଧିକାର କାଳେ ନବାବ ସାଦତଖାଁ ଓ କୋଞ୍ଚାମାବାହାଦୁର ଏହି ଉଭୟ ମଧ୍ୟରେ ଏମନ୍ତ ବନୋବସ୍ତ ହୋଇଥିଲା ଯେ, ଅଯୋଧ୍ୟାରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବ୍ରିଟିସ ସୈନ୍ୟ ରହିବେ, ତାହାର ବ୍ୟୟ ନବାବ ନିମନ୍ତେ, ନବାବ ରାଜ୍ୟର କେତେକ ଅଂଶ କୋଞ୍ଚାମାକୁ ଦାନ କରିବେ । କୋଞ୍ଚାମା ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହୋଇଥିଲେ ଯେ ଶତ୍ରୁ ହସ୍ତରୁ ନବାବଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବେ ଓ ରାଜ୍ୟର ଶାସନ ପ୍ରଣାଳୀ ଯଦି ବିଶୁଦ୍ଧ ହୁଏ ତେବେ ଶୁଖିଲା କରିବାପାଇଁ ପରାମର୍ଶ ଦେବେ । ଏହି ସମ୍ମତ ନିୟମ ଅନୁସାରେ ୪ ଯୁଗକାଳ ଅସତ୍ୟ ଭାବରେ ଥିଲା । ଏତେବେଳେ ତେଲହାଉସୀ ନବାବ ଓୟାଜିଦଆଲିଙ୍କୁ ବିଳାସୀ ଓ ନିସ୍ତେଜ ଦେଖି ରାଜ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରରୂପେ ଶାସିତ ଦେଉ ନ ଥିବା ଦୋଷ ଦେଖି ଅଯୋଧ୍ୟା ବ୍ରିଟିସ ରାଜ୍ୟରେ ଯୋଜିତ ଦେବାର ବିଷୟ ପ୍ରଭୁର କରି ଦେଲେ । ତେଲହାଉସୀଙ୍କର ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ଯେ, ସବଠାରୁ ଘୋର ଅନ୍ୟାୟ ସେଥିରେ ସନ୍ଦେହମାତ୍ର ନାହିଁ । ନାଗପୁର, ସାବାର, ଝାନସି ପ୍ରଭୃତି ରାଜ୍ୟ, ମନରେ କରି କାହାର ଯଥାର୍ଥ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ଥିଲା ନାହିଁ ବୋଲି

ବ୍ରହ୍ମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ଯୋଜିତ ହେଲା; ମାତ୍ର ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ସେପରି ନୁହେଁ, ଏହାର ଯଥାର୍ଥ ଅଧିକାରୀ ସ୍ୱୟଂ ବର୍ତ୍ତମାନ, ତେଲହାଉସୀଙ୍କ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ପଶୁର ସେମାନେ ଅବଶ୍ୟ ତେଲହାଉସୀଙ୍କ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଘୋର ଅନ୍ୟାୟ କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ବୋଲିବେ । ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଯେ ହେତୁବାଦ ଦେଖାଇ ଅଯୋଧ୍ୟା ଗ୍ରହଣ କଲେ ତାହା ନିତାନ୍ତ ଅକ୍ଷତ୍ୱର ବରଂ ସେ “ଆମ୍ଭେମାନେ ବଳବାନ୍ ଅର୍ଥ ସମ୍ପ-
ତ୍ତିର ମଧ୍ୟ ଅଭାବ ନାହିଁ” ବୋଲି କୌଣସି ଆମ୍ଭେମାନେ ଭାରତ ଭୂମିକୁ ଏକ-
ତ୍ରୀ କରୁଁ ଏ ପୁଲେ ଅଯୋଧ୍ୟାର ନବାବ ସ୍ୱପଦରେ ରହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।”
ଏହି କଥା ବୋଲି ଯଦି ଅଯୋଧ୍ୟା ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତେ ତାହା ଦେଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ
ଥରେ ଦେଲେ ତାହାକୁ ସରଳ ବୋଲି ବୋଲନ୍ତୁ କିନ୍ତୁ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଉତ୍ତମରୂପେ
ଶାସନ କରି ନ ପାରିଲେ ଯେ ଅଯୋଧ୍ୟା ଗ୍ରହଣ କରାଯିବ ଏମନ୍ତ ନିୟମ ନାହିଁ ।
ବରଂ ସମ୍ପର୍କରେ ଏମନ୍ତ ଲେଖା ଥିଲା ଯେ ନବାବ ଉତ୍ତମରୂପେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଶାସନ
କରି ନ ପାରିଲେ ସୁଶାସନ ପାଇଁ ବ୍ରହ୍ମ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଉପଦେଶ ଦେବେ ।
“ଉପଦେଶ ” ଅର୍ଥ ଯେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଏହା ଦ୍ରସ୍ତପଦବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରାଣୀ ମାତ୍ରେ
ଅନୁମୋଦନ କରିବେ ନାହିଁ ।

ଏହି ଘୋଷଣାପତ୍ର ପ୍ରଚାରଣ ହେବାରୁ ନବାବ ଲକ୍ଷ୍ମୀସିଂହ ବ୍ରହ୍ମ ରେସି-
ଡେଣ୍ଟ ଅଭିଷେକ ନିକଟରେ ସଜ ନିୟମ ଭଗ୍ନ ହେଲା ବୋଲି ନାନାପ୍ରକାର
ଅପତ୍ତି କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ; କିନ୍ତୁ କୌଣସିରୂପେ ସ୍ୱପକ୍ଷ ସମର୍ଥନ କରି ପାରିଲେ
ନାହିଁ । ଅଭିଷେକ କହିଲେ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟର ଅପତ୍ତିକୁ ଯେଉଁ ସମ୍ପର୍କ
ସ୍ୱାକ୍ଷର କରିବାକୁ ଦେଇଥିଲେ ତାହା ଅପତ୍ତିକୁ ସ୍ୱାକ୍ଷର କରିବାକୁ ହେବ ।
ସେହି ସମ୍ପର୍କ ଲଘନ କରିବାକୁ ଜାହାଜି ସମତା ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହା ଧର-
ଦାର୍ଯ୍ୟ । ଏହା ବରୁଦରେ ଭର୍ତ୍ତି କରିବାର ରୂପ । ନବାବ ଏହିକଥା ଶୁଣି
ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିମର୍ଷ ହେଲେ ଓ ସମ୍ପର୍କ ଖଣ୍ଡିତ ପାଠ କରି କହିଲେ “ସଜ ସମ-
କ୍ଷ ଲେକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥାଏ ଆମ୍ଭେ କିଏ ଯେ ବ୍ରହ୍ମ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ
ଆମ୍ଭକୁ ସମ୍ପର୍କରେ ସ୍ୱାକ୍ଷର କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଥିଲେ । ଗଭବର୍ଷ ହେଲା
ଆମ୍ଭ ପିତୃପୁରୁଷମାନେ ବ୍ରହ୍ମଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟ ଅନୁଗ୍ରହ ଓ ଆଶ୍ରୟ ଲଭ
କରି ଆସୁଥିଲେ । ମଧ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଏହି ଅଯୋଧ୍ୟାର ସୃଷ୍ଟିକାରକ;
ତେଣୁ ଏହା ଉପରେ ତାହାଙ୍କର ସର୍ବତୋମୁଖୀ ସମତା ଅଛି; ଏ କ୍ଷେତ୍ରେ
ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଲଜ୍ଜା କଲେ ଏହାର ଉନ୍ନତସାଧନ ଅଥବା ଅଧ୍ୟାପାଦିତ କରି
ପାରିବ ।” ଅଭିଷେକ ତେଲହାଉସୀ ଧରଣର ଲେକ ଥିଲେ ନାହିଁ । ଭାରତ-
ବର୍ଷୀୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଉପରେ ତାହାଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ସେବ ଥିଲା । ନବାବଙ୍କ

ବିଳାସ ଶୁଣି ସେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ; କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କର କିଛି କରିବାର କ୍ଷମତା ଥିଲା ନାହିଁ । ସେ ନିଜାବଙ୍କୁ ଏକକମାଳ କହିଲେ ପ୍ରଜାକାର୍ଯ୍ୟାନ ବସୟରେ ବିଳାସ କରିବା ବୃଥା ।

ଯେବେହେଁ ନିଜାବ ଅକର୍ମଣ୍ୟ ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରଜାମାନେ ସେ ତାହାଙ୍କ ଶାସନରେ ବିରକ୍ତ ଥିଲେ ଏମନ୍ତ ବୋଧ ହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ ତାହାଙ୍କ ଦୋଷ-ଥିଲେ ପ୍ରଜାମାନେ ବିଦ୍ରୋହରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ଆସନ୍ତେ; ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କ ଦୋଷ ନ ଥିଲା । ପ୍ରଜାମାନେ ଦିନକପାଇଁ ସୁଦ୍ଧା ବିଦ୍ରୋହର ଚିନ୍ତା ଦେଖାଇ ଥିଲେ ନାହିଁ । ବ୍ରିଟିସ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ନିଜାବଙ୍କ ଠାରୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ଶାସନ କରୁଅଛନ୍ତି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ମାତ୍ର ପ୍ରଜାମାନେ ବହୁଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏଥିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଥିଲେ ନାହିଁ । ନିଜାବଙ୍କୁ ପଦଚ୍ୟୁତ କରିବାର ପ୍ରୟ ୧୫ ବର୍ଷ ଉତ୍ତରରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଲକ୍ଷ୍ୟେ ଯାଇ ଥିଲୁଁ । ସେହି ସମୟରେ ଉତ୍ତର ପ୍ରଧାନ, ଅଧିବାସିମାନଙ୍କ ମାନସିକ ଭାବ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଦେଖି ଆସି ଅଛୁଁ ସେ କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଧିବାସିମାନେ ନିଜାବଙ୍କ ପାଇଁ ବିଳାସ କରୁଥିଲେ ।

ଅଯୋଧ୍ୟାର ଘଟଣା ଦେଖି ଭାରତବର୍ଷୀୟ ପ୍ରଜାମାନେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ । ବ୍ରିଟିସ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କର ଯେ କିଛି ଗୁମିଷ୍ଟ ଥିଲା ତାହା କ୍ରମଶଃ ଦ୍ରାସ ପାଇବାକୁ ଲାଗିଲା । ପରେ ଦେଖାଯିବ ୧୮୫୭ ସାଲରେ ଯେ ବିପ୍ଳବ ବିଦ୍ରୋହରେ ଭାରତବର୍ଷ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଥିଲା ଏହି ଘଟଣା ତାହାର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରଧାନ ମୂଳାବୃତ୍ତ କାରଣ ଅଟେ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ କେତେ ପୃଷ୍ଠାରେ ଲର୍ଡ଼ ଡେଲହୌସୀଙ୍କ ଦୁର୍ଗୁଣ ବସୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଆସିଲୁଁ । କିନ୍ତୁ ଏକଥା ବିସ୍ମୟ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ଯେ ପ୍ରବେଶକର ସହ ଓ ଅସହ ଦୁଇ ଗୁଣ ଥାଏ । ଉଭୟରେ ଯାହାର ଯେ ଗୁଣ ଅଧିକ ତାହାକୁ ସେହି ଗୁଣାବଲମ୍ବୀ ବୋଲି ଲୋକେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଆସନ୍ତି । ଲର୍ଡ଼ ଡେଲହୌସୀ ଅନେକ ଗୁଣାବଲମ୍ବୀ ଗୁଣାବଲମ୍ବୀର ସବୁକାମ କରି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି, ସତ୍ୟ ମାତ୍ର କେତେଗୁଣିଏ ସାଧାରଣ ହିତକର କାର୍ଯ୍ୟ କରି କୋଟୀ ଲୋକର ଉପକାର ସାଧନର ଉପାୟ କରି ଦେଇ ଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ଆମ୍ଭେମାନେ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କ କୃତ ଦୃଢ଼କାର୍ଯ୍ୟର ଫଳ ଭୋଗ କରୁଅଛୁଁ ବୋଲି ତାହାଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛୁଁ । ଲର୍ଡ଼ ଡେଲହୌସୀ ବିଲ୍ଲଭରେ ବାଣିଜ୍ୟ ସଭାର ପ୍ରତିନିଧି ଥିଲେ ଏଥିକୁ ବାଣିଜ୍ୟ ଉନ୍ନତର ଉପାୟ ତାହାଙ୍କୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ଜଣା ଥିଲା । ସେ ୧୮୫୮ ସାଲରେ ବାଣିୟ ଶକ୍ତି ଓ ଲୋକବର୍ତ୍ତନ ନିର୍ମାଣ କରନ୍ତି । ତାହାସଙ୍ଗେ ଭାରତୀୟ ମଧ୍ୟ ନିର୍ମିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ତାହାଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତି

କାଳରେ ବାଣୀୟ ଶକ୍ତି ହାବଡ଼ାଠାରୁ ଶୁଣିଗଞ୍ଜ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଲୁଥିଲା । ପଦାର୍ଥ-ବିଦ୍ୟା ପ୍ରଭବରୁ ସେସକଳ ଯନ୍ତ୍ର ଉଦ୍ଭାବିତ ହୋଇଅଛି । ଇନ୍ଦୁଧରେ ବାଣୀୟଶକ୍ତି ଓ ବିଦ୍ୟୁତ୍ତାପ୍ତ ତାପ ପ୍ରଧାନ ଅଟେ । ଏହି ଦୁଇ ଯନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ସାଧାରଣର ସେ ବିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉପକାର ସାଧିତ ହେଉଅଛି ଇହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଏ ନାହିଁ ।

ଯଦନ ରାଜାମାନେ ଜଳସିଞ୍ଚନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଭିଶୟ ଅନୁରକ୍ତ ଥିଲେ । “ଜଳ ଶୁଦ୍ଧିର ଧନସ୍ୱରୂପ” ଏହି ଆରବ୍ୟ ପ୍ରବାଦଟି ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ଧନୁ-କ୍ଷଣ ଜାଗରୁକ ଥିଲା । ଇଂରେଜମାନେ ଭାରତବର୍ଷରେ ଆଧିପତ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିବାର ଅନେକ ଦିନପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ବିଷୟରେ ଅମନୋଯୋଗୀ ଥିଲେ । ଅନ୍ତର ତେଲହାଉସୀ ହରଦ୍ୱାରା ସମୀପରେ ୧୫୦ ଡ଼ିଗ୍ରୀ ପର୍ଯ୍ୟ ୧୧୨ ହସ୍ତ ପ୍ରସ୍ଥ ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଙ୍ଗାଖାଲ ଖନନ କରିଇ ଉକ୍ତ ଦୋଷର ପରିହାର କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି ଏହି ଖାଲ ଖୋଳିବାରେ ପ୍ରାୟ ୧ କୋଟି ୫୦ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟ ହୋଇଥିଲା । ଗଙ୍ଗା ଖାଲଦ୍ୱାରା ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳର ଅନେକ ସ୍ଥାନ ଜଳସିକ୍ତ ଓ ଶସ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଉଅଛି ।

ଲର୍ଡ଼ ତେଲହାଉସୀ ପୋଖୁ ଅଫିସର ଅନେକ ସୁସଜ୍ଜିତ ସ୍ତାପନ କରିଯାଇ ଅଛନ୍ତି ଇହାଙ୍କ ଅଧିକାର ପୂର୍ବେ ମାଇଲ ହ୍ରାସବରେ ଚିଠିର ମାସୁଲ ଆଦାୟ ହେଉଥିଲା ତେଣୁ ଅଧିକଦୂରକୁ ଚିଠି ପଠାଇଲେ ସେଥିରେ ଅନେକ ମାସୁଲ ଲାଗୁଥିଲା । ଏଥିକୁ ସାଧାରଣ ଲୋକେ ପଡ଼ି ପଠାଇ ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ତେଲହାଉସୀ ଏହାର ଦୋଷ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ୧୮୫୪ ସାଲରେ ୧୭ ଆଇନ ପ୍ରଣୟ କଲେ । ସେହିଦିନଠାରୁ ଦୂରତ୍ୱ ନାପୁମାନୁସାରେ ଚିଠିର ମାସୁଲପ୍ରଥା ଉଠିଗଲା । ଭାରତବର୍ଷର ସର୍ବତ୍ର ସମାନ ମାସୁଲରେ ଚିଠିପତ୍ର ଯିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଲର୍ଡ଼ ତେଲହାଉସୀ ୮ ବରଷକାଳ ଗୁରୁତର ପରିଶ୍ରମ କରି ଏମନ୍ତ ଅସ୍ତ୍ର ସ୍ଥ ହୋଇଥିଲେ ସେ ଶୀଘ୍ର ସ୍ୱଦେଶକୁ ଫେରି ଯିବା ନିତ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ, ତେଣୁ ସେ ଅଯେଥା ଗ୍ରହଣକରିବା ମାସକଉତ୍ତରେ ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ ।

—୦୦*୦୦—

ପୋଡ଼ିଶ ଆଧ୍ୟାୟ ।

ଲର୍ଡ଼କ୍ୟାନିଂ ।

ଲର୍ଡ଼ ତେଲହାଉସୀ ପଦବ୍ୟାଗ କରିବାରୁ ତିରେକୂରମାନେ ଲର୍ଡ଼କେନିଂ ନାମକ ଜଣେ ଯୋଗ୍ୟପୁରୁଷକୁ ଗବର୍ଣ୍ଣର ପଦରେ ମନୋନୀତ କଲେ । ବିଦ୍ୱ-କାଳରୁ ତିରେକୂରମାନଙ୍କର ଏମନ୍ତ ସାଥୀ ଥିଲା ଯେ କୌଣସି ଲୋକକୁ ଗବର୍ଣ୍ଣର ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କରି ପଠାଇବା ସମୟରେ ତାହାଙ୍କୁ ଭୋକ ପ୍ରଦାନ କରିନ୍ତି ।

ଭଦନୂଷାରେ କେନ୍ଦ୍ର ନିମନ୍ତେ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ବିଦ୍ୟାଗ୍ରହଣ ସମୟରେ ଯେଉଁ ବକ୍ତୃତା କରିଥିଲେ ତାହାସହର ତାହାଙ୍କ ଅଧିକାର ସମୟର ଘଟନାବଳୀ ସଙ୍ଗରେ ତୁଳନା କରି ବିଚାର କଲେ ସେହି ବକ୍ତୃତାକୁ ଭବିଷ୍ୟତବାଣୀ ବୋଲି ଯାଇ ପାରେ । ଅମ୍ବେଦକାର ଏସ୍ଥଳରେ ସେହି ବକ୍ତୃତାର ସାରାଂଶ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛନ୍ତି ।

“କାର୍ଯ୍ୟଗତରେ କି କି ଘଟିପାରେ ଆମ୍ଭେ ତାହା ଜାଣୁ ନାହିଁ । ତେବେ ପରମେଶ୍ବରଙ୍କ ସମୀପରେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ପ୍ରାର୍ଥନା ଯେମନ୍ତ କାହାରସହର ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ଯୁକ୍ତି କରିବାକୁ ନ ଦେବ । କୁଶଳରେ ରାଜ୍ୟଶାସନ କରିବା ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ବାଞ୍ଛନୀୟ ; ମାତ୍ର ଏହାମଧ୍ୟ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ବିସ୍ମୃତ ଦେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ଯେ, ଆମ୍ବେଦକାର ଭାରତବର୍ଷରେ ଯେଉଁ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ବିପ୍ରାର କରିଅଛନ୍ତି ତାହାର ଶାସନକାର୍ଯ୍ୟ ନିରୁପଦ୍ରବରେ ନିର୍ବାହ ହେବା ପକ୍ଷରେ ଅନେକ ବ୍ୟାଘାତ ଘଟିବାକୁ ପାରେ । ବୋଧହୁଏ ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଭାଗରେ ତାହା ବ୍ୟାଘାତ ଘଟିବାର ସମ୍ଭାବନା ଅତି ବିରଳ । ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ମନରେ ଏହା ନିରନ୍ତର ଜାଗରୁକ ଅଛି ଯେ, ଅକାଶ ନିର୍ମଳ ଥାଉ ଉଥବା ଏକ କୋଣରେ ଗୁଞ୍ଜେ ମାତ୍ର ମେଘ ଗୁଡ଼ି ଆଉ କୌଣସି ଦୁର୍ଲ୍ଲକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟି ଗୋଚର ନ ହେଉ ଥାଉ ; ମାତ୍ର ସେହି ମେଘଗୁଣ୍ଡ ଏତେଦୂର ବୁଦ୍ଧି ହୋଇପାରେ ଯେ, ପ୍ରବଳ ସରଲକ୍ଷ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ସର୍ବଜ୍ଞାଣ କରିପାରେ । ଯାହା ଥରେ ଘଟିଅଛି ତାହା ପୁନର୍ବାର ଘଟିବାକୁ ପାରେ । ଉଦ୍‌ବେଗର କାରଣ ସକଳ ବର୍ତ୍ତମାନ ମନୀଭୂତ ହୋଇଅଛି ସତ୍ୟ ; କିନ୍ତୁ ସେସକଳ ଏକାବେଳକେ ଦୃଶ୍ୟଭୂତ ହୋଇ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଏସକଳ ଅଶଙ୍କା ବୃଥାହେବା ମଧ୍ୟ ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଯାହା ହେଉ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ସମସ୍ତକୁ ବିସର୍ଜନ ଦେବା ଉଚିତ ବିବେଚନା କରି ଅନଳ ଚିତ୍ତରେ ପ୍ରତିପାଶା କରୁଁ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଯାଇ ଆପଣମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟଦ୍ବାରା ଅନେକ ଲୋକହୃଦୟର କାର୍ଯ୍ୟସାଧନ କରିପାରନ୍ତି ।”

ଲର୍ଡ କେନ୍ଦ୍ର ୧୮୫୭ ସାଲ ଫେବୃୟାରୀ ମାସ ତା ୨୯ ରଖରେ କଲିକତାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସେହିଦିନ କାର୍ଯ୍ୟ ଭାରତବର୍ଷ କଲେ । କାର୍ଯ୍ୟ-ଭାରତବର୍ଷ କରିବା ଅଳ୍ପକାଳପରେ ଅଯୋଧ୍ୟା ବିଷୟରେ ନିଶ୍ଚୟ କରିବାକୁ ହେଲା । ତତ୍ପରେ ସୁବିଚିତ୍ର କମିଶନର ଆଉଟ୍‌ରାମ ପାଣିଗ୍ରାହୀ ହୋଇ ବିଦ୍ୟା ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାରୁ ତାହାଙ୍କ ପଦରେ ଅନ୍ୟଲୋକ ନିଯୁକ୍ତ କରିପାରିବା ଅବଶ୍ୟକ ହେଲା । ଲର୍ଡ କେନ୍ଦ୍ର ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମ ଦେଶୀୟ ବ୍ୟବହାରକ କର୍ମଚାରୀ ଜ୍ୟାକସନ ନାମରେ ଜଣେ ଲୋକକୁ କମିଶନର ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କରି ପାରିଲେ ।

ଜ୍ୟାକସନଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଗୋବିନ୍ଦ ଏବଂ ଓମାନ ନାମରେ ଦୁଇଜଣ ଲୋକ ଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରମଧ୍ୟରେ ଗୋବିନ୍ଦ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଉଦ୍ଧୃତପ୍ରକୃତି ଲୋକ ଥିଲେ । ସେ ନୂଆ କମିଶନରଙ୍କ ସହିତ ଏମନ୍ତ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଯେ, କେହି ଲୋକ ରଜପଦାରୁତ ଲୋକସହିତ ଏମନ୍ତ ବ୍ୟବହାର କରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଭିଶାପ ଶ୍ରେୟ ବିବାଦ ଦଠିଲା । ଏହି ବିବାଦ କ୍ରମଶଃ ବଢ଼ି ଉଠି ଲର୍ଡ଼କେନିଂଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହେଲା । ସେ ଏହି ବିବାଦ ଶାନ୍ତି ପାଇଁ ଅନେକ ଚେଷ୍ଟାକଲେ; ମାତ୍ର କାହିଁରେ କିଛି କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ଏହି ସମୟରେ ଅଯୋଧ୍ୟାର ନବାବ ଓୟାକଦଥାଲ ଲକ୍ଷ୍ମୀସ୍ଥିତ ଇଂରେଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କର ନାନାପ୍ରକାର ଅତ୍ୟାଚାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଗବର୍ଣ୍ଣରଜେନେରଲଙ୍କ ନିକଟକୁ ଏକ ଅବେଦନ ପତ୍ର ପଠାଇଲେ । ଏହି ପତ୍ରରେ ଏହିପରି ବର୍ଣ୍ଣିତ ଥିଲା, “ଇଂରେଜମାନେ ରାଜଭବନକୁ ଅଧିଗାଳା କରିଅଛନ୍ତି, ଅନ୍ୟପୁରକାମାନଙ୍କୁ ବହିଷ୍କୃତ କରିଦେଇ ଅଛନ୍ତି, ଦ୍ଵାର ଭାଙ୍ଗି ଧନାଗାର ଲୁଣ୍ଠନ କରିଅଛନ୍ତି, ଆମ୍ଭ ପରିବାରର ସମ୍ପତ୍ତି ବିକ୍ରୟ ନିମନ୍ତେ ନିଲମକୁ ପଠାଇ ଅଛନ୍ତି, ଆମ୍ଭ ଅନୁଗତ ଲୋକମାନଙ୍କୁ କ'ଣ କରିଅଛନ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି” । କେନିଂସାହେବ ଯେବେବେ ଏହି ସକଳକଥା ବିଶ୍ଵାସ କଲେ ନାହିଁ, ମାତ୍ର ଏହି ସକଳକଥା ଅନୁସନ୍ଧାନକରି ଉପୋକ୍ତ କରିବା କାରଣ ଜ୍ୟାକସନ ସାହେବଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ । ମାତ୍ର ଜ୍ୟାକସନ ନିମ୍ନସ୍ଥ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ଏମନ୍ତ ବିବାଦରେ ବ୍ୟସ୍ତଥିଲେ ଯେ, ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରଲଙ୍କର ଅଦେଶ ପତ୍ରର କୌଣସି ସଦୃଶ ଦେଇପାରିଲେ ନାହିଁ । ୧୮୫୭ ସାଲ ଅକ୍ଟୋବର ମାସ ୧୭ ତାରିଖରେ ଗବର୍ଣ୍ଣରଜେନେରଲ ପୁନଃବାର ଲେଖିଲେ ଏହା ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଅବସ୍ଥାର ବିଷୟ ଯେ ନବାବ ଇଂରେଜ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯେଉଁ ପତ୍ର ଲେଖିଥିଲେ ତାହାର ‘ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ବିଷୟ ଅନୁସନ୍ଧାନ ପାଇଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଲେଖିଥିଲୁ, ମାତ୍ର ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହାର କୌଣସି ସଦୃଶ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲୁ ନାହିଁ । କମିଶନର ଯେ କାରଣରୁ ପ୍ରଥମ ପତ୍ରର ଉତ୍ତର ଦେଇ ପାରି ନ ଥିଲେ ସେହି କାରଣରୁ ଏହି ପତ୍ରର ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତର ଦେଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଏଥକୁ ଲର୍ଡ଼କେନିଂ ମହା ବିରକ୍ତ ହୋଇ ବିବେଚନା କଲେ ଅମ୍ଭେ ଜ୍ୟାକସନକୁ ଅଯୋଧ୍ୟାରେ କମିଶନର ନିଯୁକ୍ତ କରି ଭଲକରି ନାହିଁ । ଏଥକୁ ଜ୍ୟାକସନକୁ ଛଡ଼ିଦେଇ ଅନ୍ୟଲୋକକୁ ଚତୁର୍ଥପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କରିବା କାରଣ ପରାମର୍ଶ କରୁଅଛନ୍ତି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଶୁଣିଲେ ଯେ ଅଭିଷେକ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ କରିଅଛନ୍ତି, ସେ ଶୀଘ୍ର ଭରଦ୍ବାଜକୁ ଫେରିଆସି ଅପଣାର ପଦ ଗ୍ରହଣ କରିବେ । ଏହି ସମ୍ବାଦ ପାଇଁ କେନିଂସାହେବ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ ।

ଲଞ୍ଜିକେନଂ ଏଦେଶକୁ ଆସିବା ଉତ୍ତରେ ପାରସ୍ୟରାଜାଙ୍କ ସହିତ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ ଘଟି ଗାର ସମ୍ଭାବନା ଦେବାରୁ ତେଣୁ ଭାରତବର୍ଷୀୟ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧର ଆୟୋଜନ କରିବାକୁ ହେଲା । ଇଂଲଣ୍ଡୀୟ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷୀୟମାନେ ଆଉଟରମଙ୍କୁ ସେହି ଯୁଦ୍ଧରେ ସେନାପତି କରିବାକୁ ମନସ୍ତ କଲେ । ଆଉଟରମ ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ଗବର୍ଣ୍ଣରଜନରାଜଙ୍କୁ ପତ୍ର ଲେଖିଲେ “ଆମେ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟଲଭ କରିଅଛୁ, ତିସେମ୍ବରମାସ ୨୦ ତାରିଖରେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଯାହାକରିବୁ । ପାରସ୍ୟଯୁଦ୍ଧର ସେନାପତିପଦ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଆମ୍ଭର ନିତାନ୍ତ ଇଚ୍ଛା ଅଛି; ମଧ୍ୟ ବୋର୍ଡ଼ଆବ୍ କମ୍ପ୍ଲାଇର ଅଧ୍ୟକ୍ଷଙ୍କଠାରେ ଅଭିପ୍ରାୟ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛୁ । ଅପଣ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ସେନାପତି ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କରି ପଠାଇଲେ ଇଂଲଣ୍ଡୀୟ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ କୌଣସି ଆପତ୍ତି କରିବେ ନାହିଁ । ବୋଧକରୁଁ ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କୌଣସି ଗୋଳମାଳ ନାହିଁ । ଆମେ ସେସ୍ଥାନକୁ ନ ଗଲେ କୌଣସି ଯତ୍ନ ଦେବ ନାହିଁ । ଅପଣ ଏହି ପତ୍ରର ଉତ୍ତର ଏଡ଼େନ ନଗରକୁ ପଠାଇବେ । ଆମେ ସେ ସ୍ଥାନରୁ ବୋମ୍ବେ ଯିବୁଁ” । ଗବର୍ଣ୍ଣରଜନରାଜ ତିସେମ୍ବର ମାସ ୨ ତାରିଖରେ ଉକ୍ତ ପତ୍ର ପ୍ରାପ୍ତହୋଇ ଆଉଟରମଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ “ଅପଣଙ୍କ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟଲଭ ସମ୍ବାଦ ଶ୍ରବଣକରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲୁଁ; ପାରସ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ଅପଣଙ୍କୁ ସେନାପତି କରି ପଠାଇବାକୁ ଆମ୍ଭର କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ ; କାରଣ ପାରସ୍ୟରାଜ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ ଘଟିବାର ଇଚ୍ଛା ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ; ତେଣୁ କୌଣସି ବିଚକ୍ଷଣ ନାହିଁ ସେନାପତି ସେସ୍ଥାନକୁ ଯିବାରୁ ଆବଶ୍ୟକୀଭାବ । ଅଯୋଧ୍ୟା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପରେ ଉପଶାନ୍ତ ଅଛି, ତଥାପି ଅପଣଙ୍କୁ ଶୁଦ୍ଧପଦ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଦେଖିଲେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହେବୁଁ” । ପ୍ରକୃତକଥା ତେତେବେଳେ ଅଯୋଧ୍ୟା ଶାସନକାର୍ଯ୍ୟର ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିଶୁଦ୍ଧତା ଘଟିଥିଲା ମଧ୍ୟ ସେସ୍ଥାନର କମିଶନର ଜ୍ୟାକସନ ସାହେବଙ୍କୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ନ କଲେ ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟର ଶୁଦ୍ଧତାବଦ୍ଧ ଦେବାର ସମ୍ଭାବନା ନ ଥିଲା । ଏଥିକୁ ଇଂଲଣ୍ଡେଶ୍ବରୀ ଆଉଟରମଙ୍କୁ ପାରସ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ସେନାପତି କରି ପଠାଇବାରୁ ଗବର୍ଣ୍ଣରଜନରାଜଙ୍କ ଆଶା ବିଫଳ ହୋଇଗଲା ।

ପାରସ୍ୟଯୁଦ୍ଧର ଆୟୋଜନ ଦିନଠାରୁ କାଗୁଲର ଅମୀର ଦୋସ୍ତମହମ୍ମଦଖାଁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସହିତ ସଜ୍ଜିତ କରିବାର ଅଭିପ୍ରାୟ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ତଦନୁସାରେ ପେଶୋୟାର କମିଶନର ଏଡ଼ୋୟାର୍ଡ଼ସାହେବଙ୍କ ପରାମର୍ଶାନୁସାରେ ଦୋସ୍ତ ମହମ୍ମଦଖାଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ହେଲେ । ଏଣେ ପଞ୍ଜାବର କମିଶନର ସରଜନ ଲରେନସ ଓ ଏଡ଼ୋୟାର୍ଡ଼ ଉଭୟେ ଏକତ୍ର ହୋଇ ସର୍ବୈନିୟ ବୃଦ୍ଧ ଅମୀର ସହିତ ସଜ୍ଜିତ କରିବାକୁ ବାହାରିଲେ ।

ଦୋସ୍ତମହମ୍ମଦଙ୍କୁ ଆହ୍ଲାନ୍‌ପୁର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଦୁଇପୁତ୍ର ଓ ମନ୍ତ୍ରିମାନଙ୍କ ସହଚର ଶତ୍ରୁର ପ୍ରାନ୍ତଭାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆସିଲେ । ୧୮୫୭ ସାଲ ଜାନୁୟାରୀ ମାସ ତା ୧ ରଖରେ ଖାଇବାର ଉପଭୋକାଠାରେ ଉଭୟ ପକ୍ଷର ସାକ୍ଷାତ୍ ହେଲା । ୧୯ ଓ ୨୦ ଅର ସାକ୍ଷାତରେ କାର୍ଯ୍ୟର କୌଣସି କଥା ହେଲା ନାହିଁ, କେବଳ ଶିଖାରୁ ମାନ୍ୟ ହେଲା । ତା ୫ ରଖରେ ସାକ୍ଷାତ୍ ହୁଅନ୍ତେ ଅମୀର କହିଲେ, ଯଦି ବ୍ରିଟିସ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ତେବେ ହିରାଟନଗର ଉଡାଇ ଦେବୁ । କମିଶନରମାନେ ପଚାରିଲେ ଆପଣଙ୍କର ବାର୍ଷିକ ଆୟ କେତେ ଓ କେତେ ସୈନ୍ୟ ଓ କମାଣ୍ଡ ଅଛି । ଆଉ ବ୍ରିଟିସ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କୁ ଅବା କି ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ହେବ । ଅମୀର କହିଲେ, ଆଜିରେ ଏ କଥା ଆଉ କାଲି ବଗୁର କରି କହିବୁ ପରଦିନ ଅମୀରଙ୍କ ଦୁଇପୁତ୍ର ମନ୍ତ୍ରିମାନଙ୍କ ସହଚର ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସରଜନୁଲରେନ୍‌ସଙ୍କୁ ଆପଣାନ୍‌ସ୍ଥାନର ସମସ୍ତ ହସାବ ଦେଇ କହିଲେ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ ଗୋ ୬୦ ଟା କମାଣ୍ଡ ଓ ୩୫ ହଜାର ସୈନ୍ୟ ଅଛି; କିନ୍ତୁ ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଆଉ ୧୫ ହଜାର ସୈନ୍ୟ ଗୋ ୪୦ ଟା କମାଣ୍ଡ ସଂଗୃହୀତ ହେବ । ଆମ୍ଭେମାନେ ୪୦ ହଜାର ସେନା ଓ ସମସ୍ତ କମାଣ୍ଡ ଘେନି ପାରସ୍ୟ ରାଜାଙ୍କ ସହଚର ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଯିବୁ । ଆଉ ଯେତେଦିନ ଯୁଦ୍ଧ ଚାଲିବ ବ୍ରିଟିସ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କୁ ସାଲିୟାନା ୫୪ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଓ ୫୦ ଟା କମାଣ୍ଡ ଏବଂ ତଦୁପଯୁକ୍ତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉପକରଣ ଦେବାକୁ ହେବ । ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଯେତେଦୂର ସାହାଯ୍ୟ କରିବାର ଇଚ୍ଛା ଥିଲା ଅମୀରମାନେ ତାହାଠାରୁ ଅଧିକ ମାଗିବାରୁ ସରଜନ ଲରେନ୍‌ସ କହିଲେ, ହିରାଟରୁ ପାରସ୍ୟ ସେନା ଦୂର କରି ଦେବା ଆଉ ଆମ୍ଭେମାନେ କି ସାହାଯ୍ୟ କଲେ ଆପଣମାନେ କାକୁଲ ରକ୍ଷା କରି ପାରିବେ କହିଲେ । ଅମୀରମାନଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ କରିବାର ନିତାନ୍ତ ଇଚ୍ଛା ଥିଲା, ତେଣୁ ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ କମିଶନର ସାହେବଙ୍କ କଥା ନ ହେବାରୁ ମନେ ମନେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ବିରକ୍ତ ହେଲେ । ଯାହା ହେଉ ଅଗତ୍ୟା କହିଲେ ଆଜିରେ ଏ କଥା ଆଉ କାଲି ବାବାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ପରାମର୍ଶ କରି ଉତ୍ତର ଦେବୁ । ପରଦିନ ଅମୀରମାନେ ପ୍ରକରାୟ ଆସି କହିଲେ ୪ ହଜାର ବକ୍ସି ଓ ୮ ହଜାର ସିପାହୀଙ୍କର ବାର୍ଷିକ ବେତନ ୧୨ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ସାହାଯ୍ୟ କଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ କାକୁଲ ରକ୍ଷା କରି ପାରିବୁ । ବ୍ରିଟିସ କର୍ମଚାରୀମାନେ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କର ଲକ୍ଷ ଆଦେଶ ଅନୁସାରେ ସେଥିରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ । ତା ୨୭ ରଖ ଜାନୁୟାରୀରେ ସକ୍ଷପତି ସାକ୍ଷରତା ଓ ପ୍ରଚାରଣ ହେଲା । ଏହିରୂପେ ସକ୍ଷି ଶେଷ ହୁଅନ୍ତେ ଦୋସ୍ତମହମ୍ମଦଙ୍କୁ ସ୍ବାୟତ୍ତ ରାଜ୍ୟାଳା ଦିଆ ଓ ବ୍ରିଟିସ କର୍ମଚାରୀମାନେ ସ୍ବୟଂ କର୍ମସ୍ଥାନାଭିମୁଖେ ଯାତ୍ରା କଲେ ।

ଜ୍ୟୋତିଷନ କମିଶନର ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେବାକୁ ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ଯେ ସକଳ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଶୁଦ୍ଧିଲା ଘଟୁଥିଲା ତାହା ପୂର୍ବେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରାଯାଇ ଅଛି । ଗବର୍ଣ୍ଣମେନ୍ଟର ଲେନରଲ ବାହାଦୁର ଆଉଟ୍‌ରାମ, ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ଫେରି ଆସିଲେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହେବେ ବୋଲି ମନ ମଧ୍ୟରେ ଆଶା କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପାରସ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ସେନାପତି ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେବାରୁ ତାହାଙ୍କ ଆଶା ନିରାଶରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଏତେବେଳେ ସେ ଅଯୋଧ୍ୟା କମିଶନର ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କରିବାପାଇଁ ରାଜପୁତାନାର କମିଶନର ହେନରଲରେନ୍‌ସାହେବଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ । ହେନରଲରେନ୍‌ସାହେବଙ୍କ ଅଯୋଧ୍ୟା କମିଶନର ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେବାର ଇଚ୍ଛା ବହୁଦିନରୁ ଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଗବର୍ଣ୍ଣମେନ୍ଟର ଲେନରଲଙ୍କ ଆହ୍ୱାନ ପତ୍ର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଅବଳମ୍ବେ ଅଯୋଧ୍ୟାଭିମୁଖେ ଆସିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଆଗମନ ସମୟରେ ସେ କେତେଦିନ ଆଗ୍ରାରେ ଥିଲେ । ତେତେବେଳେ ଆଗ୍ରାର ଲେଫ୍ଟନେଣ୍ଟ ଗବର୍ଣ୍ଣମେନ୍ଟ ମଧ୍ୟ ସେ ସ୍ଥାନରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ହେନରଲରେନ୍‌ସାହେବଙ୍କ ପରିଦର୍ଶନ କରି କୌଣସି କିଛି କହିବାକୁ ବୋଧଲେ “ ଯେତେବେଳେ ସିପାହୀମାନେ ବିଦ୍ରୋହ ହୋଇ ଲେଫ୍ଟନେଣ୍ଟ ଗବର୍ଣ୍ଣମେନ୍ଟଙ୍କ ସହିତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉଦ୍ଧୃତ ଇଂରେଜ ଓ ଆମ୍ଭଙ୍କ ଏହି ଦୁର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ କିଏଦ କରି ରହିବେ ସେଦିନ ଅଧିକଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ନୁହେଁ । ” ହେନରଲରେନ୍‌ସାହେବ ସିପାହୀମାନଙ୍କର ମନୋଗତ ଭାବ ଉତ୍ତମରୂପେ ଜାଣିଥିଲେ, ଏକ ସମୟରେ ସେମାନେ ସେ ବିଦ୍ରୋହୀ ହେବେ ଏକଥା ତାହାଙ୍କ ଉତ୍ତମରୂପେ ଜଣା ଥିଲା; ମଧ୍ୟ ଏକଥା ସେ ଅନେକ ଦିନରୁ କହି ଆସୁଥିଲେ । ଲେନରଲରେନ୍‌ସାହେବଙ୍କ କଥା ଶୁଣିବା ପରିଦର୍ଶନରେ କହିଥିଲେ ସତ୍ୟ; ମାତ୍ର ଦର୍ପଣରୁ ଅଧିକତର ବିଷାଦ ତାହାଙ୍କ ମୁଖରୂପରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଲେନରଲରେନ୍‌ସାହେବଙ୍କ ବିପଦର ଆଶଙ୍କା କରି କେତେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କର୍ମ ସାଧନରୁ ବିରତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ଆଗ୍ରାରୁ ଯାଇ ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସ ତା ୨୦ ରଖି ଉପା ସମୟରେ ଲକ୍ଷ୍ନୌରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ତାହାଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତି ହେତୁ ଜ୍ୟୋତିଷନ ଯେବେବେ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଅସନ୍ତୋଷ ହେଲେ ମାତ୍ର ମୌଖିକ ପ୍ରଣୟ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ସୂଚି କଲେ ନାହିଁ । ଲେନରଲରେନ୍‌ସାହେବଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଅଜ୍ଞାତାରେ ଅଭ୍ୟାସେହିତ କରି ବାଟ ଚାଲି ଆସିଥିଲେ, ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାତଃସ୍ମରଣ ନ କରି କେନିଂ ସାହେବଙ୍କୁ ଶୁଣିବିପକ୍ଷରେ ଲେଖିଲେ ତାହାର ମର୍ମ ଏହି;—“ଆମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏ ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲୁଁ, ଜ୍ୟୋତିଷନ ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ଯଦ୍ୟତ୍ନାକାଳ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଲା, ସେ ଉଦ୍ବେଗ ପରି ଆମ୍ଭ ସହିତ ବ୍ୟବହାରକଲେ ।” ପକ୍ଷ ଶୁଣିବା ଶେଷ ନୋହେବା କେନିଂସାହେବଙ୍କର ଶୁଣିବି ଉପାଦେୟ ଶୁଣି ପକ୍ଷ ପାଇଲେ; ତାହା ପାଠକର

ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସାଦ ଉତ୍ତର ଲେଖିଲେ, ଆପଣ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ ଆମ୍ଭେ ଅବଶ୍ୟ କୃତ୍ତି-
କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରିବୁଁ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଇତିପୂର୍ବେ ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବା ଲର୍ଡ଼କେନଂ ଡିରେକ୍ଟରମାନଙ୍କ
ନିକଟରୁ ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣକରିବା ସମୟରେ ବହୁତା କର କହିଥିଲେ ଯେ ନିର୍ମଳ
ଭାରତାକାଶରେ ଗୁଣ୍ଡଗ୍ରେ ମାତ୍ର ମେଘ ଉଦୟ ହୋଇ ଛାଡ଼ା ଅମ୍ବମାନଙ୍କର
ସବଳାଶ ସାଧନ କରିପାରେ । ତେଲହାଉସୀଙ୍କ ସମୟରେ ଅଲଗ ଭାବରେ ବାସ
ଫଗୁଲାତ ହୋଇ ମେଘ ସଞ୍ଚରିତ ହୋଇଥିଲା; ବର୍ତ୍ତମାନ ଛାଡ଼ା ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର
ହେବାର ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ସେହି ରାଜ୍ୟରେ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ମାଦ୍ରାଜା
ସୈନ୍ୟ ଥିଲେ । ଲର୍ଡ଼କେନଂ ସେହି ସେନାମାନଙ୍କୁ ବଙ୍ଗଦେଶକୁ ଅସିବାକୁ
ଓ ବଙ୍ଗଳା ସେନାମାନଙ୍କୁ ପେଶୁସିବାକୁ ଆଦେଶ କଲେ । ବଙ୍ଗଳାରୁ ପେଶୁ
ସିବାକୁ ହେଲେ ବୋଇତରେ ସିବାକୁ ହୁଅଇ । ବୋଇତ ଆଗେହଣ ହିନ୍ଦୁ
ସମାଜ ବିରୁଦ୍ଧ, ବିଶେଷରେ ବଙ୍ଗଳା ସେନାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଧିକାଂଶ ବ୍ରାହ୍ମଣ;
ତେଣୁ ସେମାନେ ସିବାପାଇଁ ଏକାବେଳକେ ଅସ୍ବାକୁତ ହେଲେ । କେନଂ
ସାହେବ ନୂଆ ଆଦେଶକୁ ଅସିଥିଲେ । ତେଣୁ ଏଦେଶର ଆଗର ବ୍ୟବହାର
ଛାଡ଼ାକୁ ଉତ୍ତମ ରୂପେ ଜଣା ନ ଥିଲା । ସେ ସିପାହିମାନଙ୍କର ଏହି କୁସଂସାର
କଥା ଶୁଣି ଅଧ୍ୟନ୍ତ ବିରକ୍ତ ହେଲେ ଓ ୧୮୫୭ ସାଲଜୁଲଇ ମାସ ୫ ତାରିଖରେ
ଏକ ଅଜ୍ଞା ପ୍ରବୃତ୍ତ କଲେ ଯେ, ଏଉତ୍ତରେ ନୂତନ ସିପାହି ନିୟୁତ ସମୟରେ
ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିବାକୁ ହେବ ଯେ, “ଆମ୍ଭେମାନେ ଆଦେଶ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲୁଁ
କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ ରାଜ୍ୟ ବାହାରେ ହେଉ ଅବା ମଧ୍ୟରେ ହେଉ ବୋଇତ
ଆଗେହଣ କରି ଯିବୁଁ । କୌଣସି ଅପତ୍ତି କରିବୁଁ ନାହିଁ” । ଏହାର କିଛିଦିନ
ଉତ୍ତରେ କେନଂ ସାହେବ ଇଂଲଣ୍ଡର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷୀୟମାନଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ ବଙ୍ଗଳା-
ସିପାହିମାନଙ୍କର ସମୁଦ୍ର ଯାତ୍ରା ନିଷିଦ୍ଧ ବୋଲି ଯେଉଁ କୁସଂସାର ଥିଲା, ଆମ୍ଭେ
ଛାଡ଼ାର ମୂଲଚ୍ଛେଦ କରିଅଛୁଁ । ଏଉତ୍ତରେ ଆପଣମାନେ ଦେଖିବେ ସିପାହି-
ମାନେ ସମୁଦ୍ର ଯାତ୍ରା କରିବାକୁ ସଜ୍ଜିତ ହେବେ ନାହିଁ । ଜାତି ଓ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ
ବିଷୟରେ ବୋମ୍ବେ ଓ ବଙ୍ଗଳା ସେନାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମାନ ସମ୍ପର୍କ; କିନ୍ତୁ
ବୋମ୍ବାଇ ସେନାମାନେ ସମୁଦ୍ର ଯାତ୍ରାକୁ ଦୋଷାବଦ୍ଧ ବୋଲି ମଣନ୍ତି ନାହିଁ ।
ମଧ୍ୟ ଆମ୍ଭେ ସମୁଦ୍ର ଯାତ୍ରା ବିଷୟରେ ନୂତନ ନିୟମ ପ୍ରବୃତ୍ତ କରି ଦେଖିଲୁଁ
ଏଥିରେ କୌଣସି ସିପାହି ଅସନ୍ତୋଷର ଚିହ୍ନ ପ୍ରକାଶ କଲେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ
କେନଂ ସାହେବଙ୍କର ଏହା ନିତାନ୍ତ ଭୁଲ । କାରଣ ନୂତନ ଆଦେଶ ଶ୍ରବଣ କରି
ସିପାହିମାନେ ପ୍ରକାଶ୍ୟରେ କୌଣସି ଅସନ୍ତୋଷର ଚିହ୍ନ ଦେଖାଇ ନ ଥିଲେ

ସତ୍ୟ; ମାତ୍ର ସେହି ଅଦେଶ ସୈନିକ ଆକାସ ଓ ଦାଟବାଟରେ ସୁଦ୍ଧା ଅନୋଳିତ ହୋଇଥିଲା । ସିପାହିମାନେ କହିଲେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ବିଷୟରେ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱ ବାହାଦୁର ବଳ ପ୍ରକାଶ କଲେ ନାହିଁ । ସତ୍ୟ ଅଟେ, ମାତ୍ର ଏକଥା ଅବଧାର୍ଯ୍ୟ ଯେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ସନ୍ତାନମାନେ ସମୁଦ୍ରଯାତ୍ରା ବିଷୟରେ ଅନୁମତି ଦେବେ ଅଥବା ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ ଆମ୍ଭେମାନେ କୋମ୍ପାନୀ ସରକାରରେ ଯେଉଁ ଶୁକଣ କରୁ ଆସୁଅଛୁ ସେମାନେ (ସନ୍ତାନମାନେ) ସେଥିରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେବେ । ସୁତରାଂ ଏଯାବତ୍ ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେଉଁ ସ୍ୱତ୍ତ୍ୱ ଗ୍ରହଣକରି ଆସୁଥିଲୁ ତାହା ବଳୁପ୍ର ଦେଲା । ଆଉ ଏଭାବରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ସିପାହି କର୍ମ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ନାହିଁ; ତେଣୁ ଉପଦେଶରେ ଏମନ୍ତ ଲେବ ନିୟୁକ୍ତ ହେବେ ଯେ, ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ରହିବ ନାହିଁ । ଏବେ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ-ଶୂନ୍ୟ ହୋଇ କୋମ୍ପାନୀ ସରକାରରେ ଶୁକଣ କରିବାର ଫଳକଣ ? ସିପାହିମାନେ ଯାହା ଅନୁମାନ କରିଥିଲେ ତାହା ନିତାନ୍ତ ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲା ନାହିଁ । ଲର୍ଡ କେନିଂ ବାହାଦୁରଙ୍କ ଅଦେଶ ପ୍ରଶ୍ନରତ ହେବା ଉତ୍ତରେ କୌଣସି ବ୍ରାହ୍ମଣ ସୈନିକ ଦଳରେ ଉକ୍ତ ହେବାକୁ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଲେ ନାହିଁ । ଏହା ମଧ୍ୟ ଶୁଣା ଗଲା ଯେ, ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ କେନେରଲ ବାହାଦୁର ୩୦ ଦୁଇର ଶିଖସେନା ନିୟୁକ୍ତ କରିବେ । ଏତେବେଳେ ସିପାହିମାନେ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ କୃଷି ସ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ କର୍ମୀର ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ସ୍ନେହ କରିବେ ଯେତେଦିନ ଭାରତବର୍ଷମଧ୍ୟରେ ସୂଚ୍ୟସ୍ତ୍ର ମାତ୍ର ଭୂମି ଜୟ କରିବାକୁ ବାକି ଥିଲା ତେତେଦିନ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତାହାଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ସ୍ନେହ ଥିଲା ବର୍ତ୍ତମାନ ଜୟରେଙ୍ଗ ସମୁଦ୍ରରେ ପଡ଼ିବାରୁ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଏକାବେଳେକେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମାୟାଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେଣି ।

ଲର୍ଡ କେନିଂ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆସି ଯେଉଁ କେତେ ଗୃହ-ଏ କର୍ମ କଲେ ତହିଁରେ ଲେବମାନଙ୍କର ଧର୍ମଲେପର ଆଶଙ୍କା ଜନ୍ମିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହଇ । ସେ ଉନ୍ନତ ସ୍ଥାନର ସୈନିକ କର୍ମଗୁରୁମାନଙ୍କୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଧର୍ମର ଉପଦେଶ ଦିଅଇଲେ ବାଇବେଲ ସୋସାଇଟୀର ଓ ମିଶନରୀ ସ୍କୁଲର ଉନ୍ନତସାଧନ ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ବହୁବିବାହ ନିବାରଣ ଓ ବିଧବା ବିବାହ ଆଇନ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ । ଲର୍ଡ କେନିଂ ଉତ୍କଳର କର୍ମମାନଙ୍କ ଉନ୍ନତସାଧନ ପକ୍ଷେ ଯତ୍ନବାନ୍ ଥିବା ସମୟରେ ତାହାଙ୍କ ସହଧର୍ମିଣୀ ବଙ୍ଗାଳୀ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ବିଧାନ ବିଷୟରେ ମନୋଯୋଗୀନା ଥିଲେ । ଫଳେ ଏମାନଙ୍କର କୌଣସି ଦୂରଭିସନ୍ଧ ନ ଥିଲା ।

ହଠାତ୍ ପାଟନାରେ ମହା ଗୋଳମାଳ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ନେତୃତ୍ୱ ସାହେବ ବଳ ପ୍ରକାଶ କରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାନ କରୁଥିଲେ ବୋଲି ସେ

ସ୍ଥାନର ଲୋକେ କୁହାକୁହି କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ମଧ୍ୟ ଏହି ସମୟରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପୁସ୍ତିକା ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା ତାହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏହି “ଯଦି କାହାର ମନରେ ଧର୍ମ ଲେପର ଅଶକ୍ତି ଜନ୍ମି ଥାଏ ତେବେ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ତାହାର ମୂଳକାରଣ ।” ଏହି ସମୟରେ ପାରସ୍ୟ ରାଜ ପାଣ୍ଡିଶରଙ୍କ ନିକଟକୁ ଦୂତ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ । କି ଅଭିପ୍ରାୟରେ ସେ ଦୂତ ଆସିଥିଲା ତାହା କାହାକୁ ଜଣା ନାହିଁ । ମଧ୍ୟ ଏ ଦେଶରେ ଏମନ୍ତ ଏକ ଭବିଷ୍ୟତ ବାଣୀ ପ୍ରଚାରଣ ଥିଲା- ଯେ, ଇଂରେଜମାନେ ଶୀଘ୍ର ବର୍ଷରୁ ଅଧିକକାଳ ଏ ଦେଶରେ ରାଜତ୍ବ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ସେମାନେ (ଇଂରେଜମାନେ) ୧୭୫୭ ସାଲରେ ଅଧିପତ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ (୧୮୫୭ ସାଲ) କୌଣସି ପ୍ରକାର ଗୁଜବିପ୍ଳବ ଦୃଷ୍ଟିବାର ଅଶକ୍ତି ସମସ୍ତଙ୍କ ମନରେ ସଜାଗ ହୋଇ ଥିଲା । ବିଗେଷରେ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ଅଭ୍ୟାଗ୍ରରେ ଭାବ ଓ ଅପକୃତ ବେତେଲୋକ ବହୁ ଦିନରୁ ମନମଧ୍ୟରେ ବ୍ରୁଟିସ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ଅମଙ୍ଗଳ ଚେଷ୍ଟା କରି ଆସୁଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ସେମାନେ ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶର ସମୟ ଜାଣି କ୍ରମଶଃ ମୁଣ୍ଡ ଟେକିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

୧୮୫୭ ସାଲ ଜାନୁୟାରୀମାସରେ ଭାରତବର୍ଷରେ କୌଣସି ଗୋଳମାଳ ନ ଥିଲା । ସର୍ବାନ୍ତ ଶାନ୍ତି ବିରାଜିତ ହେଉଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ସିପାହିମାନଙ୍କୁ ବ୍ରାଉନବେଟ ବନ୍ଧୁକ ପରିବର୍ତ୍ତରେ ରାଇଫଲ ବନ୍ଧୁକ ଦିଆଗଲା । ରାଇଫଲ ବନ୍ଧୁକ ବ୍ରାଉନବେଟ ବନ୍ଧୁକ ଠାରୁ ଅନେକ ଗୁଣରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ । ସିପାହିମାନେ ନୂତନ ବନ୍ଧୁକ ପାଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ ଓ ବ୍ରିଟିସଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କୁ ଅଗଣ୍ୟ ଅନ୍ୟାବାଦ ଦେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ମାତ୍ର ଏହି ଅନ୍ୟବାଦ ବା ଅନାଦି ଦୀର୍ଘକାଳସ୍ଥାୟୀ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ; କାରଣ ସିପାହିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶୁଣା ଯିବାକୁ ଲାଗିଲା ଯେ, ନୂତନ ବନ୍ଧୁକ ପାଇ ଯେଉଁ ଟୋଟା ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି ସେ ସକଳ ଗୋରୁ ଓ ଶୁକର ଚର୍ଚ୍ଚରେ ମିଳି । ମୁସଲମାନମାନଙ୍କୁ ଶୁକର ଚର୍ଚ୍ଚ ଯୁକ୍ତ ଓ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କୁ ଗୋରୁଚର୍ଚ୍ଚ ଯୁକ୍ତ ଟୋଟା ଦିଆଯିବ, ସେମାନେ ତାହାକୁ ଦାନରେ କାଟିବେ । ଏକଥାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟତା ବିଷୟରେ ଅମ୍ବୁମାନଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ଜନ୍ମୁଅଛି; ମଧ୍ୟ ଏହା ମଧ୍ୟ ଅମ୍ବୁମାନଙ୍କର ବିସ୍ମୃତ ହେବାର ଉଚିତ ନୁହେଁ ଯେ, ନିଆଁ ନ ଥିଲେ ଧୂଆଁ କାହାରେ ନାହିଁ । ଜାନୁୟାରୀ ମାସ ତା ୨୮ ରଖରେ ଜେନେରଲ ହୟୱାର୍ଡ୍ ସାହେବ ବାଗବତପୁରରୁ ଆଡ଼ମ୍ବୁଟେଣ୍ଟା ଜେନେରଲ ଆସିସକୁ ରିପୋର୍ଟ କଲେ ଯେ, ଏ ସ୍ଥାନର ସିପାହିମାନେ ଟୋଟା କାଟିବା ବିଷୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୋଳମାଳ ଓ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସନ୍ତୋଷର ଚକ୍ର ପ୍ରକାଶ କରୁ ଅଛନ୍ତି । କୌଣସି କୁଲୋକ ଏମାନ ମଧ୍ୟରେ ରହାଇ ଦେଇ ଅଛି ଯେ, ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ କୌଣସିଲରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଜା

ମାରିବେ । ହୁୟାର୍ସ ସାହେବଙ୍କ ରିପୋର୍ଟ କରବା କିଛିଦିନ ଉତ୍ତରେ ବାସକପୁରର ଟେଲିଗ୍ରାଫ ଅଫିସ ଯୋଡ଼ିଗଲା ମଧ୍ୟ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ କୋଠିରେ ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ଘଟିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଗୁଡ଼ାରେ ସିପାହୀମାନେ ସଭା ବରବାକୁ ଲାଗିଲେ ଓ କଲିକତା ପୋଷ୍ଟାଫିସ ଦ୍ଵାରା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସେଂକ ଗୁଡ଼ାଣିକୁ ପଡ଼ି ପଠାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ ଯେ, ତୁମ୍ଭେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସାବଧାନ ହୁଅ, ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ସମସ୍ତଙ୍କ ଜାତି ମାରିବାକୁ ବସିଅଛନ୍ତି । ବରହମପୁରର ସିପାହୀମାନେ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ବିଦ୍ରୋହରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ କିନ୍ତୁ କର୍ଣ୍ଣେଲ ମିଶ୍ଟଲ ଅନେକ କୌଶଳରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଶାନ୍ତ କରାଇଲେ; ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଜେନେରାଲ ବରହମପୁରର ସିପାହୀମାନଙ୍କର ବିଦ୍ରୋହ ବୁଝାନ୍ତୁ ଶୁଣି ସେମାନଙ୍କୁ ପଦତ୍ୟାଗ କରବା ପାଇଁ ସଙ୍କଳ୍ପ କଲେ ଓ କର୍ଣ୍ଣେଲ ମିଶ୍ଟଲ ସାହେବଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ ତୁମ୍ଭେ ସିପାହୀମାନଙ୍କୁ ବାସକପୁରକୁ ଆଣି ପଦତ୍ୟାଗ କରବ । ବାସକପୁରର ସେନାପତି ହୁୟାର୍ସ ସାହେବ ଏ ସବୁ ବିଷୟ କିଛି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ତାହାଙ୍କ ସିପାହୀମାନଙ୍କୁ ଏସବୁ ବିଷୟ ଜଣା ଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଗୋୟାଲିପୁର ରାଜା କଲିକତା ଦେଖିବାକୁ ଆସିଥିଲେ । ସେ ମର୍ଜିମାସ ତା ୧୦ ରଖରେ କୋମ୍ପାନୀ ବଗିଚାକୁ ପାରିଷଦମାନଙ୍କ ସହିତ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଜେନେରାଲଙ୍କୁ ଭୋଜନର ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଜେନେରାଲ ଅନୁପସ୍ଥିତି ସମୟରେ ସିପାହୀମାନେ କଲିକତାର ଫୋର୍ଟରୁ ଉତ୍ତରାସନ ଗଡ଼ ଦଖଲ କରିବେ ବୋଲି ମନସ୍ଥ କରିଥିଲେ; ମାତ୍ର ସେଦିନ ଦଠାହୁ ବୃଷ୍ଟି ହେବାରୁ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଜେନେରାଲ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ସ୍ଥଳକୁ ଯାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସିପାହୀମାନଙ୍କ ଆଶା ବିଫଳ ହୋଇଗଲା । କିନ୍ତୁ ସେହି ଦିବସ ସନ୍ଧ୍ୟାସମୟରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ନା ଘଟିଥିଲା । ଟଙ୍କାଗାଲର ସୁବେଦାର ବସି ଶ୍ରୀଏ ପୁସ୍ତକ ପାଠ କରୁଅଛନ୍ତି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଗଡ଼ରୁ ୨ ଜଣ ସିପାହୀ ଯାଇ ତାହାଙ୍କୁ କହିଲେ ଆଜି ରାତିରେ ନଗରର ସବୁ ସିପାହୀମାନେ ଗଡ଼ ସିପାହୀମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ମିଶି ଗଡ଼ ଅଧିକାର କରିବେ । ଆପଣ ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଯୋଗ ଦେଲେ ଭଲ ହେବ । ସୁବେଦାର ପ୍ରଭୁଭକ୍ତ ହିଲେ, ସେ ସିପାହୀମାନଙ୍କ କଥାରେ ନ ଭୁଲି ଧରାଇ ଦେବାରୁ ସେମାନଙ୍କୁ ୧୪ ବର୍ଷଲେଖାଏଁ କାରାଦଣ୍ଡ ଦଣ୍ଡାଜ୍ଞା ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା । ଏ ଉତ୍ତରରେ ବାସକପୁରରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟିଲା । କେତେ ଜଣ ସିପାହୀ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ବିଦ୍ରୋହରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ଇଂରେଜ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ବଧ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ । ପୁରୀକୁ ଆଦେଶ ଅନୁସାରେ କର୍ଣ୍ଣେଲମିଶ୍ଟଲ ପଦତ୍ୟାଗ କରବାପାଇଁ ସିପାହୀମାନଙ୍କୁ ଘେନି ବାସକପୁରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ହୁୟାର୍ସ ସାହେବ କାଳବଳମ୍ବ ନ କରି ସିପାହୀମାନଙ୍କୁ ସମବେତ ହେବାପାଇଁ ଆଜ୍ଞାପ୍ରଦାନ କଲେ ।

ସିପାହିମାନେ ଶ୍ରେଣୀବଦ୍ଧ ହୋଇ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେଲେ । କର୍ଣ୍ଣେଇ ହିନ୍ଦୁର୍ଷ କରୁଣସ୍ୱରରେ କହିଲେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଅଲବକଥା ବିଶ୍ୱାସ କରି ବିଦ୍ରୋହରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଅଛ । ତେଣୁ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ପଦଚ୍ୟୁତ କରିବାକୁ ଆଜ୍ଞା ଦେଇଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ପୋଷାକ ଛଡ଼ାଇ ନେବାକୁ ତାହାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ । ମଧ୍ୟ ତୁମ୍ଭେମାନେ ବରଦମସ୍ତରରୁ ଅସିବାସମୟରେ ମାର୍ଗମଧ୍ୟରେ ସନ୍ଦ୍ୟବହାର କରିଥିଲ ଏଥିକୁ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଘରଠାରେ ପହଞ୍ଚିବାପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାଟ ଖରଚ ଦିଆଯିବ । ସିପାହିମାନେ ବକ୍ରତା ଶୁଣି ଶାନ୍ତଭାବରେ ଅଳ୍ପ ଶସ୍ତ୍ର ପ୍ରଦାନ କଲେ ଓ ଆପାଣାମାନଙ୍କ ଦୋଷ ସ୍ୱୀକାର କରି ବିଳାପ, ପରିତାପ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କେହି କେହି କହିଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ବାସ୍ତବପୁରସ୍ଥ ୩୪ ସଂଖ୍ୟକ ରେଜିମେଣ୍ଟଙ୍କ କଥାରେ ଭୁଲି ବିଦ୍ରୋହରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲୁ ୧୦ ମିନିଟ ପାଇଁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଅଳ୍ପ ଦେଉଳୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଇ ଦେଉଁ ।

ଏଣେ ଲର୍ଡ଼ କେନିଂ ବାହାଦୁର ବିଦ୍ରୋହୀ ସିପାହିମାନଙ୍କୁ ପଦଚ୍ୟୁତ କରିବାର ଆଦେଶ ପ୍ରଚାର କରି ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଚଳିତ ଥିଲେ ମାତ୍ର ବିଦ୍ରୋହୀମାନଙ୍କୁ ଶାନ୍ତଭାବରେ ଅଳ୍ପ ଶସ୍ତ୍ର ଛାଗ କରିବା ସମ୍ଭାବ ଶୁଣି ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଅନଳିତ ହେଲେ ଓ ସିପାହି ବିଦ୍ରୋହରେ ଶୁଭ ଇସୁରୋପାୟ ଅଧିବାସିମାନଙ୍କ ଉତ୍ସାହ ବର୍ଦ୍ଧନ ନିମନ୍ତେ ଏହି ସମ୍ଭାବ ପ୍ରଚାର କରି ଦେଲେ ।

ଏତେବେଳେ ଲର୍ଡ଼ କେନିଂ ବାସ୍ତବପୁରସ୍ଥ ୩୪ ସଂଖ୍ୟକ ରେଜିମେଣ୍ଟ ଦୋଷର ବିଷୟ ବିଚାର କରିବାର ଅବସର ପାଇଲେ । ସେ ବିବେଚନା କଲେ ବରଦମସ୍ତର ସିପାହିମାନଙ୍କଠାରୁ ୩୪ ସଂଖ୍ୟକ ରେଜିମେଣ୍ଟ ଅଧିକ ଦୋଷୀ, ତେଣୁ ଏକାବେଳକେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପଦଚ୍ୟୁତ କରିବାପାଇଁ ଆଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଯେତେବେଳେ କେନିଂ ବାହାଦୁର ୩୪ ସଂଖ୍ୟକ ରେଜିମେଣ୍ଟକୁ ପଦଚ୍ୟୁତ କରିବାପାଇଁ ଆଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲେ ତେତେବେଳେ ହିମାଳୟ ଉପଭ୍ୟକ୍ତାଠାରୁ କଲିକତାପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତସ୍ଥାନରୁ ଘୋର ବିପଦର ସମ୍ଭାବ ଆସୁଥିଲା । ମାତ୍ର ଦୃଢ଼-ପ୍ରତିଜ୍ଞା କେନିଂବାହାଦୁର ଭବିଷ୍ୟତ ବିପଦ ଆଶଙ୍କା କରି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସାଧନବିଷୟରେ ପରତ୍ରମ୍ଭେ ଦେବାର ଲୋକ ନ ଥିଲେ । ମଧ୍ୟ ସେ ଏମନ୍ତ ସାଦସୀ ଥିଲେ ଯେ ଅନୁପସ୍ଥିତ ବିପଦକୁ ଗୁରୁତର ବୋଲି ମଣି ନ ଥିଲେ । ଆଉ ବିପତ୍ତିତତ୍ତ୍ୱରେ ଉପସ୍ଥିତ ବିପଦବିଷୟ ଅଲୋଚନା କରୁ ନ ଥିଲେ ।

ପ୍ରଧାନ ସେନାପତି ଆନ୍ସନ କଲିକତାଠାରୁ ପାଞ୍ଚଶତ କୋଶ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଅମ୍ବାଳାନଗରରେ ବାସ କରୁଥିଲେ, ତେଣୁ ସେହି ନଗର ସିପାହିମାନଙ୍କର ଖଞ୍ଜି ସ୍ଥାନଥିଲା । ପ୍ରଥମେ ଡିସେମ୍ବର ୩୭ ସଂଖ୍ୟକ ରେଜିମେଣ୍ଟମଧ୍ୟରେ ଗୋଲମାଲ ଶୁଣା

ଗଲା । ଦଳବରେ ଦୁଇଜଣ କର୍ମଶୃଙ୍ଖଳା କ୍ୟାଣ୍ଟନମେଣ୍ଟ ଅର୍ଥାତ୍ ସେନାନିବେଶକୁ ଯିବାରୁ ଇନ୍ଦ୍ରଧ୍ୟ କୌଣସି ସୁବେଦାର ସେମାନଙ୍କୁ କହିଲା ତୁମ୍ଭେମାନେ ବନ୍ଦୁକ ଚାରଖାନାରେ କର୍ମ କର ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ଜାତି ଗଲାଣି ଆଉ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କ ହାତରୁ କେହି ପାଣି ଛୁଇଁବେ ନାହିଁ । ସିପାହିମାନେ ସେହି ହୁଦୟଭେଦ କଥା ଶୁଣି ସେନାପତିଙ୍କଠାରେ ନିବେଦନ କଲେ, “ ଅମ୍ଭେମାନେ ବନ୍ଦୁକଚାରଖାନାରେ କର୍ମ କରବାରୁ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ଜାତି ଯାଇଅଛି ଏଉତ୍ତରେ କେହି ଅମ୍ଭମାନଙ୍କସହିତ ଆହାର ବ୍ୟବହାର କରିବେ ନାହିଁ । ” ସେନାପତି ଏହିକଥା ଶୁଣି ପରଦନ ପ୍ରାନ୍ତାଳରେ ସମସ୍ତ ସିପାହିଙ୍କୁ ପରେଟପୁଲରେ ସମବେଦ ଦେବାପାଇଁ ଆଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ନରସିଂହସମୟରେ ସମସ୍ତେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୁଅନ୍ତେ ସେନାପତି ବକ୍ରୁତା କରି କହିଲେ କାହାରକୁ ବଳପୂର୍ବକ ଶ୍ରୀଷ୍ଟାନ କରିବା ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ କୌଣସିପ୍ରକାର ଇଚ୍ଛା ନୁହଇ, ତେବେ ଯେ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କ ଧର୍ମଲେପର ଭୟ ଜନ୍ମି ଅଛି ସେ ଅଲବିଆଶଙ୍କା ମାତ୍ର । ବକ୍ରୁତା ଶୁଣି ସିପାହିମାନେ କହିଲେ, ଟୋଟା କାଟିବାବିଷୟରେ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର କୌଣସିପ୍ରକାର ଆଶଙ୍କା ନାହିଁ; ମାତ୍ର ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ସଜ୍ଜାଗାୟ ସହସ୍ର ଲୋକ ଏବିଷୟର ବିରୋଧୀ; ଏଥିକୁ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ଶେଷ-ଦକ୍ଷା କି ହେବ ସେହି ଭାବନାରେ ବ୍ୟାକୁଳିତ ଅଛୁ ।

ଏଥର ବକ୍ରୁତନ ଉତ୍ତରେ ଅମାଳାରେ ଗୁହଦାଦ ଦେବାକୁ ଅରମ୍ଭ ହେଲା ଓ ମୀରଟରୁ ସମ୍ଭାବ ଆସିଲା ଯେ, ସେପ୍ଟାନର ଅଧ୍ୟାକ୍ଷେଷ ସେନାମାନେ ବିଦ୍ରୋହୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଏପ୍ରେଲ ମାସ ତା ୨୪ ରଖ କାର୍ତ୍ତବୀଜ ସମୟରେ ନବେଜଣ ମାତ୍ର ସିପାହି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଜ ୫ ଟା ମାତ୍ର ଟୋଟା ନେଲେ, ଅବଶିଷ୍ଟ ସିପାହିମାନେ ଟୋଟା ଛୁଇଁଲେ ନାହିଁ ।

ସେନାପତି ସ୍ଥିତ ସାଦେବ ସେମାନଙ୍କୁ ଅନେକପ୍ରକାର ବୁଝାଇଲେ ମାତ୍ର କୌଣସିପ୍ରକାରେ ବୃତ୍ତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରଲେ ନାହିଁ । ଲର୍ଡ୍ କେନିଂ ବ.ହାଦୁର ଏହି ସକଳ ଘଟଣା ଶୁଣି କିଞ୍ଚିତ୍ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନଭିତ୍ତ ହେଲେ । ତାହାଙ୍କର ଦୃଢ଼ପ୍ରଣୟ ଜନ୍ମିଲା ଯେ ସିପାହିମାନଙ୍କ ଅନ୍ତଃକରଣରେ ଯେ ଧର୍ମଲେପର ଆଶଙ୍କାବକମୂଳ ହୋଇଅଛି ତାହା ସହଜରେ ଅପମାଦ ଦେବାର ନୁହଇ । କେବଳସିପାହି ନୁହନ୍ତି ଏପ୍ରେଲମାସ ଘଟଣାଦ୍ୱାରା ଜଣାଗଲା ଯେ ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମ ପ୍ରଦେଶୀୟ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଲୋକର ଧର୍ମ ଲେପର ଆଶଙ୍କା ଜନ୍ମିଅଛି । ଏହି ମାସ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ କାନପୁରରେ ଅଟା ଦୁର୍ମୂଲ୍ୟ ହେଲା । ମୀରଟର କେତେ ଜଣ ମହାଜନ ଗବର୍ଣ୍ଣ-ମେଣ୍ଟ ବୋଟ ଉଡ଼ା ନେଇ କାନପୁରକୁ ଅଟା ଆମଦାନୀ କଲେ ଓ ବଜାରରେ ଅଳ୍ପ ମୂଲ୍ୟରେ ବିକ୍ରୟ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ । ଏଣୁ କାନପୁରରେ ଏହି

ଜନରବ ଉଠିଲା ଯେ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଖାଖୁନ କରିବା ବାସନାରେ ଅଟା-
ରେ ଗବାସ୍ଥିତୁର୍ଣ୍ଣ ମେଣ୍ଟାଇ ଅଟା ସମ୍ପ୍ରା ଦରରେ ବିକ୍ରୟ କରିଉଥିଲନ୍ତି । ଏହି
କଥା ପ୍ରଚାର ହୁଅନ୍ତେ ଦେହୁ ଅଉ ଅମଦାନାଅଟା ସ୍ୱର୍ଗ ମଧ୍ୟ କଲେ ନାହିଁ, ଏମନ୍ତକ
ସେଉଁମାନେ ରୁଟୀ ଖାଇବାକୁ ବସିଥିଲେ ସେମାନେ ଖାଦ୍ୟ ଫୋପାଡ଼ିଦେଇ ଆପ-
ଣାକୁ ଅପବିତ୍ର ଜ୍ଞାନକଲେ । କେହି ବୋଲନ୍ତି କାନପୁରର ମହାଜନମାନେ ସ୍ୱାର୍ଥ-
ସିଦ୍ଧିର ବ୍ୟତୀତ ଦେଖି ଏହିରୂପ ଜନରବ ରଟାଇ ଦେଇଥିଲେ; ମାତ୍ର ଅନ୍ୟ
ଲୋକମାନେ ବୋଲନ୍ତି ଏହା ବିପକ୍ଷମାନଙ୍କର ଗୁରୁତ୍ୱ; ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟପ୍ରତି ସାଧାରଣଙ୍କ
ମନ ବିରୁଦ୍ଧ କରିଦେବା ମାନସରେ ଏହିକଥା ପ୍ରକାଶ କଲେ । କେଉଁକଥାଟା ସତ୍ୟ
ନିଶ୍ଚୟନେହରୂପେ ଚିନ୍ତାଯାଇ ପାରେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ସେତୁପେ ଏହି କଥା ପ୍ରଚାର
ହେଉ, ଏଥିରେ ପଶ୍ଚିମଦେଶୀୟ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମିଲା । ଯ
ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅଭ୍ୟାସ କରିବା କରାଇ ଜାତିପାତ କରିଉଥିଲନ୍ତି ।

କେନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୁର ଉପର୍ଯ୍ୟୁପର ଏହି ସକଳ ସମ୍ପାଦ ଶୁଣି ଉଲ୍ଲସିତ ହେଲେ ;
ଆଉ ସେ ଏହା ମଧ୍ୟ ବିଚାର କଲେ ଯେ ଏହି ଜନରବଦ୍ୱାରା ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟର
ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନିଷ୍ଟ ଘଟିବାର ସମ୍ଭାବନା, ଭାରତସ୍ଥ ପ୍ରଧାନ ଶକ୍ତିମାନେ ଗବର୍ଣ୍ଣ-
ମେଣ୍ଟ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଖଡ୍ଗହସ୍ତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନିଷ୍ଟ ଘଟିବାର ସମ୍ଭାବନା
ନାହିଁ । କେନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୁର ପୂର୍ବରୁ ପଦତ୍ୟକ୍ତ ଅଯୋଧ୍ୟାପତି ମନ୍ତିଙ୍କୁ ଏହି
ସକଳ ଉପାଦର ମୂଳାଧାର ବୋଲି ସ୍ଥିର କରିଥିଲେ; ବର୍ତ୍ତମାନ କାନପୁରର
ଘଟନା ବୁଝନ୍ତୁ ଶୁଣି ତାହାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ବକମୂଳ ହେଲା, ମାତ୍ର ନାନାସାହେବ
ତେତେବେଳେ ସେମନ୍ତ ଛଟପଟ ହେଉଥିଲେ ତାହାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଚକ୍ରାନ୍ତକାଶ
ବୋଲି ସ୍ଥିର କରିବା ଉଚିତ ଥିଲା ।

ନାନାସାହେବ ବିଠର ନଗରରୁ ପ୍ରାୟ ବାହାର ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ମାତ୍ର ସେହି
ଦାରୁଣ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ସମୟରେ ମାସକ ମଧ୍ୟରେ କାନପୁର ପାଣି ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣୀ ପର-
ତ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମଣୀ ନଗରରେ ସରହେନେର ଲରେନ୍ସଙ୍କ ସହୃଦ ସାକ୍ଷାତ୍
ହୋଇଥିଲା । ସେ ଅଗମନର କାରଣ ପଚାରୁବାରୁ ନାନାସାହେବ କହିଲେ,
ଅମ୍ଭେ ସହର ଦେଖିବାକୁ ଆସିଥିଲୁ । ତେଲହାଉସୀ ନାନାସାହେବଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେ
ଅଭ୍ୟାଗର କରିଥିଲେ ତାହା ତାହାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ପ୍ରସ୍ତରଖୋଦିତ ରେଖାପରି
ଅଙ୍କିତ ଥିଲା । ସେ ନୟତି କୋମ୍ପାନୀଙ୍କ ଉଚ୍ଚେଦର ମନ୍ତ୍ରଣା କରୁଥିଲେ; ମାତ୍ର
ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଏକଥା ଜଣା ନ ଥିଲା । ଇଂରେଜମାନେ ମନରେ ଭାବିଥିଲେ
ସେ ପୈତୃକ ମାନସମୁମ ଲେପର ଶୈଳ ଏକାବେଳେକେ ଭୁଲି ଯାଇଥିଲନ୍ତି ।
ସେ ଯାହା ହେଉ ନାନାସାହେବ ଲକ୍ଷ୍ମଣୀରେ କେତେକ ଦିନ ରହି ଲରେନ୍ସ

ସାହେବଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ଚାଲି ଆସିଲେ । ଏହିରୂପେ ଏପ୍ରେଲ ମାସ ଶେଷ ହେଲା ।

ମେ ମାସ ଆରମ୍ଭରେ ଅନେକ ସୁଲକ୍ଷଣ ଦେଖା ଗଲା । ବାସକପୁରସ୍ଥ ସିଂହାହମାନେ ଶାନ୍ତଭବରେ ଅପଣା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କର୍ମ ସାଧନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ, ଦମଦମାରେ କୌଣସି ଗୋଲମାଲ ଶୁଣାଗଲା ନାହିଁ । ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳସ୍ଥ ସିଂହାହମାନେ ଶାନ୍ତଭବ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଯୁଦ୍ଧବିଦ୍ୟା ଅନୁଶୀଳନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ମାଗ୍ଗ-ଟରୁ ମଧ୍ୟ ଆଉ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଗୋଲମାଲ ସମ୍ବାଦ ଆସିଲା ନାହିଁ । ଏଥକୁ କେନ୍ଦ୍ରବାହାଦୂର ବଗ୍ଗର କଲେ, ବୋଧ କରୁଁ ଈଶ୍ଵରଙ୍କ ପ୍ରସାଦରୁ ସିଂହାହମାନଙ୍କ ମନରୁ ମନୋମାଳିନ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ କେନ୍ଦ୍ରବାହାଦୂରଙ୍କର ଏହି ଆଶା ଦୀର୍ଘକାଳସ୍ଥାୟୀନା ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଅଯୋଧ୍ୟାର କମିଶନର ହେନେର ଲରେନ୍ସ ସାହେବ ଗବର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରଲଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ “ ଆମ୍ଭେ ଦେଖିଅଛୁଁ ଏ ସ୍ଥାନର ସିଂହାହମାନଙ୍କର ମନ ନିତାନ୍ତ ବିଗଡ଼ି ଯାଇଅଛି ଓ ଅଧିକାଂଶ ସିଂହାହ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ବିଦ୍ରୋହରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ଓ କେତେକ ଜଣ ସିଂହାହ ଅଳ୍ପ ଶକ୍ତି ଥିବା ଲେଫ୍ଟନେଣ୍ଟ ମିଳାମକୁ ବଧ କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ କିନ୍ତୁ ସେ ସାହସିକତା ଦେଖାଇ ଆତ୍ମତ୍ୟାଗମାନଙ୍କ ଦ୍ଵସ୍ତରୁ ମୁକ୍ତି ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି । ଆମ୍ଭେ ପ୍ରକାଶ୍ୟବିଦ୍ରୋହରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ସିଂହାହମାନଙ୍କୁ ପଦଚ୍ୟୁତ କରିଅଛୁଁ, ମାତ୍ର ଦେଖୁଅଛୁଁ ଅଯୋଧ୍ୟାର ବିପଦ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ନୁହଇ ।” ହେନେର ଲରେନ୍ସ ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟିତ କଥା ସକଳ ଆଗରୁ ଲେଫ୍ଟନେଣ୍ଟ ଗବର୍ଣ୍ଣର କଲଭନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଜଣାଇଁ ଲେଖିଲେ ଯେ, ଅପଣା ଦୁର୍ଗ ସଂକଳ ସ୍ଵରକ୍ଷିତ କରୁନ୍ତୁ । କିନ୍ତୁ ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟରେ ପତ୍ର ନ ପହଞ୍ଚିବାରୁ ସେ କୌଣସି ଚେଷ୍ଟା କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

୧୮୫୭ ସାଲ ମେମାସ ତା ୧୦ ରଖରେ ମାଗ୍ଗଟର ସିଂହାହମାନେ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ବିଦ୍ରୋହ ର ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ ଓ କିଛି କି ବାଲକ କି ପୁରୁଷ ଇଂରେଜ ଦେଖିବା ମାତ୍ର ବଧ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅବଲମ୍ବରେ ମାଗ୍ଗଟରୁ ଦାକ୍ଷି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ସ୍ଥାନ ବିଦ୍ରୋହମାନଙ୍କର ଦ୍ଵସ୍ତଗତ ହେଲା, ଦାକ୍ଷିସ୍ଥ ସେନାମାନେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ମିଳିତ ହେଲେ । ଦାକ୍ଷିର ବାଦସାହା ଲେଫ୍ଟନେଣ୍ଟ ଗବର୍ଣ୍ଣର କଲଭନଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ “ ଆମ୍ଭ ନଗର ଓ ଦୁର୍ଗ ବିପକ୍ଷମାନଙ୍କର ଦ୍ଵସ୍ତଗତ ହୋଇଅଛି, ଆମ୍ଭେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ଵସ୍ତରେ ପଡ଼ିଅଛୁଁ ଓ ଅତ୍ୟନ୍ତ କମିଶନର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉଦ୍ରେ ଇଂରେଜମାନେ ନିଧନପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।” ମାତ୍ର ଅଳ୍ପକାଳ ଉତ୍ତରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା ଯେ, ବାଦସାହା ବିଦ୍ରୋହକାର ଘୋଷକତା କରୁ-

ଅଛନ୍ତି । ସୁସଜ୍ଜିତ ମୋଗଲପତାକା ଉତ୍ତୋଳିତ ହୋଇଥିଲା । ବିଦ୍ରୋହମାନେ ଇଂରେଜ ଦେଶିକା ମାତ୍ର ବଧ କରୁଅଛନ୍ତି । ମଧ୍ୟ ବାଦସାହା ଭାରତବର୍ଷୀୟ ରାଜା ଓ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି ଯେଉଁ ଘୋଷଣାପତ୍ର ପ୍ରକ୍ଷର କରୁଅଛନ୍ତି ତାହାର ମର୍ମ ଏହି;—

“ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟ ବାଦାସାହା ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କୁ ଜଣାଉଅଛନ୍ତି ଯେ ଇଂରେଜମାନେ ଧର୍ମ ନାଶକ । ସେମାନେ ପୂର୍ବେ ବାଇବଲ ବାଞ୍ଛୁଥିଲେ, ଏତେବେଳେ ବିଧବା-ବିବାହ ଦେବାକୁ ଅରମ୍ଭ କରିଅଛନ୍ତି । ସହମରଣ ପ୍ରଥା ଉଠାଇ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଚେନ ଓ ମୟୂଦାରେ ଗବାସ୍ଥିର ଚୂର୍ଣ୍ଣ ମିଶାଇଅଛନ୍ତି । ନାଗପୁର ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରି ଦେଖ, ଦତ୍ତକ ପୁତ୍ର ରାଜ୍ୟାଧିକାରୀ ଦେବାର ନୁହଇ । ଏଥକୁ ଇଂରେଜମାନେ ଆଉ କିଛିକାଳ ଭାରତବର୍ଷରେ ରହିଲେ ଧର୍ମର ନାମ ଆଉ ଶୁଣା ଯିବ ନାହିଁ । ଗୋବଧ ହନୁଧର୍ମ ମନ୍ଦିରେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ନିଷିଦ୍ଧ; ଆମ୍ଭେ ଧର୍ମ ସାକ୍ଷୀ କରି କହୁଅଛୁ, ଯଦି ହନୁ ରାଜାମାନେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଦୂର କରି ଦେବେ, ଆମ୍ଭେ ଭାରତବର୍ଷରୁ ଗୋଦଧ୍ୟା ଏକାବେଳକେ ଉଠାଇ ଦେବୁଁ । ଆଉ ଯେ ସକଳ ମୁସଲମାନ ଗୋମାଂସ ଭକ୍ଷଣ କରିବେ ସେମାନଙ୍କୁ ଶୁକରଖାଦକ ବୋଲି ଦୃଶା କରାଯିବ । ଇଂରେଜମାନେ ପ୍ରତାରକ, ବିଶ୍ୱାସଘାତକ । ଆମ୍ଭେ ହନୁମାନଙ୍କୁ ଗଙ୍ଗା ଓ ପାକିସ୍ତାନର ଦୋହାଇ ଦେଇ କହୁଅଛୁ ସେମାନେ ମିଳିତ ହୋଇ ଦୁର୍ଗୁର ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଭାରତବର୍ଷରୁ ଦୂର କରି ଦେଉନ୍ତୁ ଏମନ୍ତ ଦିନ ଆଉ ମିଳିବ ନାହିଁ ” ।

ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ସୌଭାଗ୍ୟର ବିଷୟ ବୋଲିବାକୁ ହେବ ଯେ କେନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୁର ସେ ସମୟରେ ଗବର୍ଣ୍ଣମେନ୍ଟନରଲ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । ତାଦୃଶ ଧୈର୍ଯ୍ୟଶୀଳ ଓ ସାହସୀ ଗବର୍ଣ୍ଣମେନ୍ଟନରଲ ନ ଥିଲେ ହୁଏତ ସେହି ଯାତ୍ରାରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଭାରତବର୍ଷର ଆଶା ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହୋଇଥାଆନ୍ତା । ଦାକ୍ଷି ଓ ମୀରଟର ଘୋର ବିପଦବର୍ତ୍ତା କଲିକତାର କୌନଶୀଲର ଗୃହରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତେ କେନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୁର ମୁଦ୍ରାସନ୍ତର ସ୍ୱାଧୀନତା ରହିତ କରିବାର ଶ୍ରେୟ ଆଇନ ପ୍ରକ୍ଷର କରିଦେଲେ । ବିଦ୍ରୋହଆକୁଳିତ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ସ୍ୱାସ୍ଥାମିକ ଆଇନ ପ୍ରକ୍ଷର କରିଦେଲେ । ମଧ୍ୟ ବୋମ୍ବେ ଓ ମାଦ୍ରାଜରୁ ସେନା ଆଣିବା କାରଣ ଉପାୟ ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପ୍ରଥମରେ ଆଉଟରମାଜିଷ୍ଟ୍ରେନ । ତାହାଙ୍କର ଲକ୍ଷ ହେଲା । ସେ ସମୟରେ ସେ ପାରସ୍ୟ ରାଜାଙ୍କ ସହିତ ସଜ୍ଜ କରି ଫେରି ଆସୁଥିଲେ । କେନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୁର ତାହାଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ ଆପଣ ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ପାରନ୍ତି ସୈନ୍ୟ ସହିତ ଫେରି ଆସିବେ । ସୌଭାଗ୍ୟକ୍ରମେ ଅନ୍ୟ ଦିଗରୁ ମଧ୍ୟ

ସାହାଯ୍ୟ ପାଇବାର ସୁଯୋଗ ଘଟିଲା । ଲର୍ଡ ଏଲିଗିନ ନାମକ ଜଣେ ସେନାପତି ଥୋକାଏ ସୈନ୍ୟ ଦେଇ ଇଂଲଣ୍ଡୀୟ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ଆଦେଶମତେ ଚୀନାଧିପତିଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଯାଉଥିଲେ । ଲର୍ଡ କେନିଂ ଡାହାଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ସମ୍ଭବ ଅପଣ ଆସି ଆମ୍ଭର ସାହାଯ୍ୟ କରନ୍ତୁ; ସେଥି ପାଇଁ ଇଂଲଣ୍ଡୀୟ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଯଦି ଆପଣଙ୍କୁ କିଛି ବୋଲନ୍ତି ତେବେ ଆମ୍ଭେ ସେ ବିଷୟରେ ଜବାବଦତ୍ତ ହେବୁଁ । ଆମ୍ଭେ ଦାକ୍ଷି ଉଦ୍ଧାର ପାଇଁ ଆପଣଙ୍କୁ ତାକୁ ନାହୁଁ । ଡାହାର ଚାହିଦାରେ ଯେ ସେନାମାନେ ଅଛନ୍ତି ସେ ସକଳ ସେ ସ୍ଥାନରେ ମିଳିଲେ କାହାର ସାଧ୍ୟ ଯେ ଦାକ୍ଷି ଉଦ୍ଧାର ନିବାରଣ କରିବାକୁ ପାରେ । ତେବେ ଆଗ୍ରାଠାରୁ ଏଣିକି ସେନାମାନେ କପର ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛନ୍ତି, କୌଣସି ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯଦି ଗୋଟିଏ ରେଜିମେଣ୍ଟ ମୁଣ୍ଡ ଟେକିବେ ତେବେ ବିଷମ ବିପଦ ଉପସ୍ଥିତ ହେବ । ଆମ୍ଭର କାର୍ଯ୍ୟ ସମାଧାନ ହେଲେ ଦଣ୍ଡେ ସ୍ୱକା ଆପଣଙ୍କୁ ଅଟକାଇବୁଁ ନାହିଁ ।

ଏଥି ପୂର୍ବେ ଲର୍ଡ କେନିଂ ବିଦ୍ରୋହ ସମ୍ଭାଦ ଥରେ ଇଂଲଣ୍ଡକୁ ପଠାଇଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁନବାର ଲେଖିଲେ, କେତେକ ଜଣ ମନଲୋକ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଇଂରେଜମାନେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଜାତି ମାରିବାକୁ ବସିଅଛନ୍ତି ଏହି କଥା ରଚାଇ ଦେବାରୁ ଏହି ବିଦ୍ରୋହ ଘଟନା ଘଟିଅଛି । ମେ ମାସ ଡା ୧୪ ରଖରେ ଦାକ୍ଷି ଓ ମୀରଟର ବିଦ୍ରୋହର ସମ୍ଭାଦ କାନପୁରରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ତେତେବେଳେ ସେନାପତି ହୁଇଲରଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଦେବସିଂହ ଇଉରୋପୀୟ ସେନା ଓ ଚାଉପଲଟନ ସିପାହୀ ଥିଲେ । ଡା ୧୬ ରଖ ରାତ୍ରିରେ ନିଆଁ ଲାଗି ପ୍ରଥମ ରେଜିମେଣ୍ଟ ବାସଣେଶୀ ଗୋଡ଼ା ଯିବାରୁ ସେନାପତି କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ କମାଣ ବସାଇ ବାରିକ ଦୂରାବୃତ୍ତ କଲେ ଓ ଇଉରୋପୀୟ ରମଣୀ ଓ ଗୁରୁ ବଣିବମାନଙ୍କୁ ବାରିକ ମଧ୍ୟରେ ଆଶ୍ରୟ ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

ଏହି ଗୋଲମାଲ ସମୟରେ ନାନା ସାହେବ ବିଠୁରନଗରରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ବିଠୁର କାନପୁରର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଟେ । ନାନାସାହେବ କାନପୁରରେ ବିଦ୍ରୋହର ପୂର୍ବଲକ୍ଷଣ ଦେଖି ଇସିଦ୍ୟ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ସାହେବଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ, ଆମ୍ଭେ * ଶତ ସେନା ଓ ଦୁଇଟା କମାଣ ଅଛୁ, ଆପଣଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ ଆମ୍ଭେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛୁ । ନାନା ସାହେବଙ୍କପ୍ରତି ଇଂରେଜମାନଙ୍କର କୌଣସିପ୍ରକାର ଅବିଶ୍ୱାସ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ କାନପୁରର ଧନାଗାର ରକ୍ଷାର ଭାର ନାନା ସାହେବଙ୍କପ୍ରତି ଅର୍ପଣ କଲେ । ଧନାଗାର ନାନାସାହେବଙ୍କ

ଦର ନିକଟରେ ଥିଲା । ସେ ସେସ୍ଥାନକୁ ଗୋ ୨ ଟା କମାଣ ଓ ୨ ଗଜ ସିଂହାସନ ପଠାଇ ଦେଲେ ।

ତା ୨୨ ରଖରେ ଅଯୋଧ୍ୟାର କମିଶନର ଲରେନ୍ସଙ୍କ ପ୍ରେରଣ ୨ୟ ଫାଣ୍ଟିକ ରେଜିମେଣ୍ଟ କାନପୁରରେ ପହଞ୍ଚିଲେ, ସେନାପତି ହୁଇଲର ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସନ୍ନିହାନ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଫତେପୁରକୁ ପଠାଇଦେଲେ; ମାତ୍ର ସେମାନେ ମାର୍ଗମଧ୍ୟରେ ବିଦ୍ରୋହୀ ହୋଇ ସଙ୍ଗୀ ଇୟୁରୋପୀୟ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ବଧ କଲେ । କାନପୁରରେ ଦୁର୍ଗ ନ ଥିଲା । ସେନାପତି ହୁଇଲର ବିପଦ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଦେଖି ବାରିକକୁ ପରିତ୍ରାଣେ କଲେ ଓ ଇୟୁରୋପୀୟମାନଙ୍କୁ ସେଠାରେ ବାସ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ ପ୍ରଦାନ କଲେ । କାନପୁରରେ ୩ ପୁରୁଷ ବାଲକସବୁ ମୃତ୍ୟୁ ୨୫୦ ଇୟୁରୋପୀୟ ଥିଲେ ।

ଜୁନ ମାସ ତା ୪ ରଖରେ ଏକମାସର ଆଦାର ସାମଗ୍ରୀ ଓ ଲକ୍ଷେ ଟଙ୍କା ବାରିକକୁ ନିଆ ଗଲା, ତେତେବେଳଯାଏ ମଧ୍ୟ ୯ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଧନାଗାରରେ ବାକୀ ରହି ଗଲା । ତା ୨ ରଖ ଜୁନ ରାତି ୨ଟା ସମୟରେ ସିଂହାସନାନେ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ବିଦ୍ରୋହରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ, ପ୍ରଥମେ ସେମାନେ ଧନାଗାରକୁ ଗଲେ । ରାଣୀ-ସେନାମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ କିଛି ବୋଲିଲେ ନାହିଁ; ତେଣୁ ସହଜରେ ସମସ୍ତ ଟଙ୍କା ଲୁଠ ହୋଇ ଗଲା । ବିଦ୍ରୋହମାନେ ଧନାଗାରରୁ ବାହାର କାରାଗାରକୁ ଗଲେ, ସେସ୍ଥାନରୁ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ଖଲାସ କରି ଦେଲେ । ପରେ ସମସ୍ତ ଅର୍ଥସ ଯୋଡ଼ି ପକାଇଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗରେ ଗାଈ ଯିବା ମାନସରେ କଲ୍ୟାଣପୁର ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଯାଇ ଶୁଭ୍ରଣ କଲେ ।

ଏତେବେଳେ ନାନା ସାହେବ ସମୟ ବୁଝି ଛଦ୍ମବେଶ ପରିତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ ବିଦ୍ରୋହମାନଙ୍କ ନିକଟକୁଯାଇ କହିଲେ, ଭୁବ୍ବେମାନେ ଫେରିଆସ ଓ କାନପୁରରୁ ଦୁରଗୁର ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ବଧ କରି । କାନପୁର ଦସ୍ତଗତ ହେଲା ଉତ୍ତରେ ଯେସ୍ଥାନକୁ ଇଚ୍ଛା ଗମନ କରିବ । ବିଦ୍ରୋହମାନେ ନାନା ସାହେବଙ୍କ କଥାରେ ସନ୍ତତ ହେବାରୁ ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଘେନି କାନପୁରକୁ ଫେରି ଆସିଲେ ଓ ସେନାପତି ହୁଇଲରଙ୍କୁ ଲେଖିଲେ ଆମ୍ଭେ ତୁମକୁ ଆକ୍ରମଣ କରିବାକୁ ଆସିଅଛୁ, ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରସ୍ତୁତହୁଅ । ତେତେବେଳେ ଦଠାହ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଚୈତନ୍ୟୋଦୟ ହେଲା; ମାତ୍ର ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରିବାବିଷୟରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବା ପାଇଁ ଅବସର ପାଇଲେ ନାହିଁ । କାରଣ ନାନାଙ୍କ ପକ୍ଷ ପକ୍ଷେ ୨ ଗୋଳାବଳୀ ଗମନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ପ୍ରଥମଦିନରେ ଉଦୟପୁରରୁ ଘୋର ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା; ମାତ୍ର କାହାର ହିତ ଶକ୍ତି ହେଲା ନାହିଁ । ତହିଁ ଅନ୍ତରାଳ କାନପୁର ସହର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ

ନାନାସାହେବଙ୍କ ଦସ୍ତଗଦ ଦେଲା । ବିଦ୍ରୋହମାନେ ବାରିକର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ
ଭୟାନକରୂପେ ଅକ୍ରମଣ କଲେ । କକଡ଼ା ମାସ ଜଳଧାରା ପରି ଗୋଲା ବୃଷ୍ଟି
ଅବରୁଦ୍ଧମାନଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଅବରୁଦ୍ଧମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରାୟ
ଗଢାଧିକ ଲୋକ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ବିଶା ଓ ଅଶକ୍ତ ଲୋକମାନେ ପାଗଳ
ହୋଇ ଗଲେ; ତଥାପି ଇଂରେଜମାନେ ଜୁନ ୩୧ ଉତ୍ତପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅମ୍ବରଷା
କରିଥିଲେ । ସେହି ଦିବସ ପ୍ରାୟଃକାଳରେ ନାନା ସାହେବ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ
ନିକଟରେ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ, ଯେଉଁମାନେ ତେଲହାଉସୀଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲିପ୍ତ ନ
ଥିଲେ ସେମାନେ ଅସ୍ତ୍ର ତ୍ୟାଗ କରି ଅମ୍ବ ଶରଣାପନ୍ନ ହେଲେ ଆମ୍ଭେ ସେମାନଙ୍କ
ଏଲହାବାଦରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେବୁ । ବାରିକ ଅଶ୍ରୁମୟ ଇଂରେଜମାନେ ଘୋର
ବିପଦରେ ପଡ଼ିଥିଲେ, ବିଶେଷରେ ସେନାପତି ହୁଇଲାଲ ଏମନ୍, ଆଦାଲ ପ୍ରାୟ
ହୋଇଥିଲେ ଯେ ତାହାଙ୍କର ବଞ୍ଚିବାର ସମ୍ଭାବନା ନ ଥିଲା; ତେଣୁ ଇଂରେଜ-
ମାନେ ଉପାୟାନୁର ନ ଦେଖି ନାନା ସାହେବଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ ।
ଅବଳମ୍ବେ ଖ ୩୦ ଶ୍ରୀ କୌକା ଅଶାଗଲା । ହତାବଶିଷ୍ଟ ଇମ୍ବୁଗ୍ରେପୀୟମାନେ ଜୁନ
୩୧ ଉତ୍ତରେ ଏଲହାବାଦ ଶିବାମାନସରେ ବାରିକରୁ ବାହାରିଲେ । ଏତେ-
ବେଳେ ନାନା ବିଶ୍ବାସଯାତକତା କରିବାର ଅବସରପାଇଲେ । ନାଉଡ଼ିମାନେ କୌ-
କାତଳ କଣା କରି ଦେଇ ଆଡ଼ିକୁ ପଳାଇଅସିଲେ । ଉପରରୁ ଅବରଳ ଗୋଲା
ବୃଷ୍ଟି ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ୨୮ ଖଣ୍ଡ ନାବ ତହସିଶାହ ପୋଡ଼ିଗଲା, ଅବଶିଷ୍ଟ ୨ ଖଣ୍ଡ
ମଧ୍ୟରୁ ଖଣ୍ଡେ କେତେ ଦୂର ଯାଇ ଡୁବିଗଲା । ବାକୀ ଖଣ୍ଡେ ସୂର୍ଯ୍ୟପୁର ନାମକ
ସ୍ଥାନରେ ଟାପୁରେ ଲାଗିଗଲା ; ସେ ସ୍ଥାନରେ ନାନାଙ୍କ ସେନାମାନେ ଉପସ୍ଥିତ
ହୋଇ ଆରେହମାନଙ୍କୁ ବଧ କଲେ । କେବଳ ଜଣେ ଆରେହା ଅସତ ଶରୀରରେ
କାଟକୋଶ ପହଞ୍ଚି ଯାଇ କୁଳରେ ଲାଗିଲା । ସେସ୍ଥାନରେ ମିଡ଼ରାଜ ଦଗ୍‌ବଜୟ
ବିହାର ୨ ଜଣ ସିପାହି ତାହାକୁ ରାଜାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଘେନି ଗଲେ । ରାଜା ସେହି
ଦିଗଭାଗ୍ୟ ଇଂରେଜକୁ ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ ଓ ତାହାକୁ ସକଳ
କରାୟ ମାସକ ଉତ୍ତରେ ଏଲହାବାଦକୁ ପଠାଇ ଦେଲେ ।

ଏଣେ ନାନାଙ୍କ ସେନାମାନେ କାନପୁରସ୍ଥ ଅବଶିଷ୍ଟ ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ବଧ
କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପରେ ବହୁକ୍ଷଣ ଉତ୍ତରେ ନାନାସାହେବଙ୍କ ଭ୍ରାତା ଦତ୍ତା-
କାଣ୍ଡ ରହୁତକରି ଦେଲେ ଓ ବିଶା ଓ ବାଲକମାନଙ୍କୁ ବିବଦର ନାମକ
ଗୋଟିଏ ବୃହତ୍ ଘରକୁ ଘେନି ଗଲେ ।

କାନପୁର ବିଦ୍ରୋହ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଏଲହାବାଦରେ ପହଞ୍ଚନ୍ତେ କେନେରଲ
ଦ୍ୟାବଲକ ସର୍ବୈନେ୍ୟ କାନପୁର ଅଭିମୁଖେ ଯାତା କଲେ । ମାର୍ଚ୍ଚ ମଧ୍ୟରେ

ଅନେକ ଶୋଚନୀୟ କାଣ୍ଡ ଭାଦ୍ରାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଗୋଚର ହେଲା । ଅନେକ ଗ୍ରାମ ଜନଶୂନ୍ୟ, ବହୁଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ଲୋକ ଭାଦ୍ରାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ନ ହେଲା, ଦ୍ୟାବଲକ ଜୁଲାଇ ମାସ ତା ୧୬ ତାରିଖରେ କାନପୁର ନିକଟରେ ପ୍ରଥମ ଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ପ୍ରଥମ ଯୁଦ୍ଧରେ ବଦ୍ରୋହମାନେ ପରାସ୍ତ ହୋଇ ଛିନ୍ନଭିନ୍ନ ହୋଇ ପଳାୟନ କଲେ । ନାନା ସାହେବ ଏହି ସମ୍ବାଦ ପାଇ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଉନ୍ମୋଷ୍ଟାହ ହେଲେ ଓ ଯେ ସଂଲଭରେକ ଭାଦ୍ରାଙ୍କ ଦସ୍ତରେ ପଡ଼ି ଚର୍ଚ୍ଚିକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତଥିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ବଧକରିବା କାରଣ ଆଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଚନ୍ଦନ-ସାରେ ସନ୍ଧ୍ୟାସମୟରେ ଦୃଢ୍ୟାକାଣ୍ଡ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ସିପାହୀମାନେ ପୁରୋକ୍ତ ବିବିଧରୁ ବିଶା ଓ ବାଳକମାନଙ୍କୁ ବାହାର କରିବା ପାଇଁ ଅନେକ ଚେଷ୍ଟା କଲେ; ମାତ୍ର ସେମାନେ ଏମନ୍ତ ଧରାଧର ହୋଇ ରହିଲେ ଯେ, ଶତ୍ରୁମାନେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ସେମାନଙ୍କୁ ବାହାର କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଅବଶେଷରେ ନାନାଙ୍କ ରକ୍ଷସ ସେନାମାନେ ଶିଢ଼ିକବାଟେ ଗୁଳି ମାରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବାଳକମାନଙ୍କର ଚାଲାରି, ବିଶାମାନଙ୍କର ଆର୍ତ୍ତନାଦ, ମୁମୂର୍ଖମାନଙ୍କର ହୃଦୟଭେଦୀ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଶବ୍ଦ ଓ ଧାର୍ମିକମାନଙ୍କର ଈଶ୍ବର ପ୍ରବର କରୁଣସ୍ବର ମିଳିତହୋଇ କେତେକକ୍ଷଣ ଆକାଶବାୟୁକୁ ଆକୂଳିତ କରିଥିଲା । ନରସିଂହାଚମାନଙ୍କ ଦସ୍ତରୁ ଯେ ୨ । ୪ ପ୍ରାଣୀ ରକ୍ଷାପାଇଲେ, (ସେମାନଙ୍କ ସହୋଦର) ଦାଉକମାନେ ଯାଇ ଖଜୁଡ଼ାଗୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଖଣ୍ଡି କରି ପକାଇଲେ । ଏହିରୂପେ ବିବିଧରେ ଅବରୁକମାନଙ୍କର ଦୁଃଖାନଳ ରକ୍ତ ସ୍ରୋତରେ ନିର୍ବାପିତ ହୋଇଗଲା । ପରସ୍ପର ଉଷା ସମୟରେ ନାନା ସାହେବଙ୍କ ଆଦେଶମତେ ବିବିଧରସ୍ତ ଶବରସି ସମାପବର୍ତ୍ତୀ ଗୋଟାଏ କୁପରେ ନିକ୍ଷିପ୍ତ ହେଲା । ଏଭାବରେ ନାନା ସାହେବ କାନପୁରର ଅସ୍ବଶାଳା ଗୋପରେ ଉଡ଼ାଇ ଦେଇ ପଳାୟନ କଲେ ।

ଦ୍ୟାବଲକ ଜୁଲାଇ ତା ୧୭ ତାରିଖରେ କାନପୁର ପୁନରୁଦ୍ଧାର କଲେ । ଭାଦ୍ରାଙ୍କ ସେନାମାନେ ବାଟରେ ଯୁଦ୍ଧକରି ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର କ୍ଳାନ୍ତହୋଇଥିଲେ, ଏଥିପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ବିଶ୍ରାମ ସକାଶେ ଦୁଇଦିନ ଆବଶ୍ୟକ ହେଲା । ଜୁଲାଇ ୧୯ ତାରିଖରେ ଦ୍ୟାବଲକ ବିଠୁର ଯାତ୍ରା କଲେ । ଏଥିପୂର୍ବରୁ ଭାଦ୍ରାଙ୍କର ମାର୍ଗ ନିଷ୍ଠୁର ହୋଇ ଥିଲା, କାରଣ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ନାନା ସପରିବାରରେ ପଳାୟନ କରିଥିଲେ । ଦ୍ୟାବଲକ ବିଠୁରରେ ଉପସ୍ଥିତହୋଇ ଅନାୟାସରେ ନାନାଙ୍କଘର ଭୂମିସାତ କରି ପକାଇଲେ ଓ ବିଠୁରର ଅସ୍ବଶାଳା ଉଡ଼ାଇ ଦେଇ କାନପୁରକୁ ଫେରିଆସିଲେ । ଏସ୍ଥଳରେ ଏହାମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ଯେ, ସାହାବାଦ ଜିଲ୍ଲାର ଅନ୍ତଃପାତା ଜଗନ୍ନାଥପୁରର ଜମିଦାର କୁମାରସିଂହ ନାନାଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇଥିଲେ

ଓ ବିଦ୍ରୋହମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏଲେକ ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୀରପୁରୁଷ ଅଟନ୍ତି । କୁମାରସିଂହ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ନାନାପ୍ରକାର ଚପକ୍ଷତାଚରଣ କରି ଅବଶେଷେ ୧୮୫୮ ସାଲରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଦ୍ରୋହମାନଙ୍କରେ ସ୍ବାୟଂ ଜୀବନ ଆହୁତି ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

କିଛିଦିନ ପୂର୍ବେ କେନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୁର ମାଦ୍ରାଜରୁ ସେନା ଆସିବା ପାଇଁ ଡାକ୍ତିର-ବାକ୍ସିବଦ୍ଦ ଦ୍ବାରା ସମ୍ବାଦ ପଠାଇଥିଲେ । ତଦନୁସାରେ ସେନାପତି ଜେନେରଲ ନାଲ ସୈନ୍ୟ ସହିତ କଲିକତାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ; ନାଲ ଉପସ୍ଥିତ ମାତ୍ର କେନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୁର ତାହାଙ୍କୁ ବିଦ୍ରୋହଆକୁଳିତ ସ୍ଥାନକୁ ପଠାଇଦେଲେ ।

ଏଣେ କମିଶନର ଲରେନସ ବିଦ୍ରୋହୀ ସେନାମାନଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡିତ ଓ ପ୍ରଭୁକ୍ରମ ସେନାମାନଙ୍କୁ ପୁରସ୍କୃତ କରିନ୍ତେ ଲକ୍ଷ୍ନୌରେ । ଧର୍ମ ଗୋଲମାଲର କୌଣସି କଥା ଶୁଣା ନ ଗଲା, ମାତ୍ର ପରେ ବିଦ୍ରୋହର ଚିହ୍ନ ଦେଖାଯିବାକୁ ଲାଗିଲା । ରାସିରେ ବିଦ୍ରୋହମାନେ ସଭାକରବାକୁ ଲାଗିଲେ ଓ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କୁ ହସ୍ତ-ଗତ କରିବାପାଇଁ ବାଟ ଛକରେ ଇସ୍ତାହାର ମାରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କମିଶନର ଲରେନସ ବିଦ୍ରୋହର ପୂର୍ବଲକ୍ଷଣ ଦେଖି ଆତ୍ମରକ୍ଷା ପାଇଁ ଆସ୍ପେ ଜନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତତ୍ତତ୍ୟ ମୁତହବନର ଚତୁଷ୍ପାତ୍ରେ କମାଣ ବସାଇ ତାହାକୁ ଦୂରୀଭୂତ କଲେ ଓ ସେ ସ୍ଥାନକୁ ଇସୁରୋପୀୟ ନାବା ଓ ଅଗଳ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଘେନିଗଲେ । ସୁଯୋଗ୍ୟ କମିଶନର ଏତେକରି ମଧ୍ୟ ନିରସ୍ତୁହେଲେ ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରାତଃକାଳରେ ସେ ଅଳ୍ପ ସେବକ ପୂର୍ବକ ନଗର ମଧ୍ୟରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିଲେ, ସଦୃଶଦେଶଦ୍ବାରା ନାଗରିକମାନଙ୍କୁ ବଗବର୍ତ୍ତୀ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ, ଯେବେବେ ନଗରବାସିମାନେ ତାହାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଅସନ୍ତୋଷର କୌଣସି ଚିହ୍ନ ପ୍ରକାଶକରୁ ନ ଥିଲେ, ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ମନ ସେପରି ନ ଥିଲା । ମେ ମାସ ତା ୩୦ ରଖ ରାସିରେ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ବିଦ୍ରୋହ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ପ୍ରଥମରେ ୯୧ ସଂଖ୍ୟକ ରେଜିମେଣ୍ଟ ବାସଣ୍ଡୋରୁ ବନ୍ଦୁକର ଶବ୍ଦ ଶୁଣାଗଲା; ଜେନରଲ ଦ୍ୟାଣ୍ଡସକୋମ ବନ୍ଦୁକର ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ସେସ୍ଥାନକୁ ଦୌଡ଼ି ଗଲେ; କିନ୍ତୁ ଗୁଳିଖାଇ ଚତୁଷ୍ପାତ୍ର ପଞ୍ଚଭୁ ପ୍ରାପ୍ତହେଲେ । ଲେଫ୍ଟିନେଣ୍ଟ ଗ୍ରାଣ୍ଟ ପଦସ୍ବରେ ଥିଲେ ସେମଧ୍ୟ କୋମଙ୍କ ସହମେନ କଲେ । କମିଶନର ଲରେନସ ଗୋଲମାଲ ଶୁଣି ଘଟନାସ୍ଥଳକୁ ଦୌଡ଼ିଗଲେ ଓ ଥୋକାଏ ଇସୁରୋପୀୟ ସେନାକୁ ବିଦ୍ରୋହମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରିବାପାଇଁ ଆଦେଶପ୍ରଦାନ କଲେ । ବିଦ୍ରୋହମାନେ ଭାଙ୍ଗିଖାଇ ପାଗଳା ପରି ହୋଇଥିଲେ, ଇସୁରୋପୀୟ ସେନାମାନଙ୍କୁ ଦେଖିବାମାନି ଭୁଲଭଲ ହୋଇ ପଳାୟନ କଲେ । ଇସୁରୋପୀୟ ସେନାମାନେ

ଗୋଡ଼ାଇ ଯାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ ମୁଦ୍‌ଗୀରଠାରେ ଶୁଦ୍ଧି ଅସିଲେ । ବିଦ୍ରୋହୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ୨୩ ଜଣ ଦୃଢ଼ ଓ ୬୦ ଜଣ ବନ୍ଦୀକୃତ ହେଲେ ।

ପରେ ଲରେନ୍ସ କ୍ୟାଣ୍ଟନମେଣ୍ଟ* ଓ ମୁତବ୍‌ବନ ଦୁର୍ଗ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ କଲେ ଓ ନଗରମଧ୍ୟରେ ସାମ୍ରାଜିକ ଆଇନ ଚଳାଇଦେଲେ । ବିଦ୍ରୋହୀମାନେ ନଗରବାସିମାନଙ୍କ ସହୃଦ ମିଳିତ ହୋଇ ପୁନର୍ବାର ଇଂରେଜମାନଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କଲେ ଓ କ୍ୟାଣ୍ଟନମେଣ୍ଟ ଓ ମୁତବ୍‌ବନ ଦୁର୍ଗଭିତ୍ତିରେ ଅଗ୍ନିବୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ; କିନ୍ତୁ କୌଣସି କ୍ଷତି କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ଲରେନ୍ସ ଦେଖିଲେ, ଦୁଇପ୍ରାନ୍ତ ରକ୍ଷା କରିପାରିବା ଭାବ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ସୁକଠନ, ତେଣୁ ସେ ମୁତବ୍‌ବନ ଦୁର୍ଗ ଉଡ଼ାଇଦେଇ ତତ୍‌କାଳ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ କ୍ୟାଣ୍ଟନମେଣ୍ଟକୁ ଘେନିଗଲେ । ଏଥରୁ ବିଦ୍ରୋହୀମାନେ ସାଦୃଶୀ ହୋଇ ଜୁଲାଇ ୩୧ ରୁଝରେ ରେସିଡେନ୍ସି ଅବରୋଧ କଲେ । କମିଶନର ଲରେନ୍ସ ସେହିଦିନ ଆପଣା କୋଠାରେ ବସି ଏକ କର୍ମଗୁଣ୍ଠସହୃଦ କଥୋପକଥନ କରୁଅଛନ୍ତି ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ବିପକ୍ଷପକ୍ଷରୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଲା ଆସି ଭାଦ୍ରାଙ୍କ ନିକଟରେ ପଡ଼ିଲା, ମାତ୍ର ଗୋଲାଟା ଫାଟିବ, ପୂର୍ବରୁ ଲରେନ୍ସ ସେ ସ୍ଥାନରୁ ପଛେଇ ଗଲେ । ଉକ୍ତ କର୍ମଗୁଣ୍ଠ ଭାଦ୍ରାଙ୍କୁ କହିଲା, ଏହି କୋଠା ବିପକ୍ଷମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷ ହୋଇଅଛି; ଆପଣ ଅନ୍ୟ କୋଠାରେ ବାସ କରନ୍ତୁ; ମାତ୍ର ତେଜସ୍ବୀ କମିଶନର ସେକଥାରେ କର୍ଣ୍ଣପାତ ମଧ୍ୟ କଲେ ନାହିଁ । ତହିଁ ଆଦର୍ଶନ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଗୋଲାଆସି ଠିକ୍ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ପଡ଼ିଲା ଓ ପଡ଼ିବାମାତ୍ର ଫାଟିଗଲା । ସେଥିରେ ଲରେନ୍ସ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଆଘାତ ପ୍ରାପ୍ତହେଲେ ଓ ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭେଗ କରି ଜୁଲାଇମାସ ୩୪ ରୁଝରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ରେସିଡେନ୍ସିବାସୀ ଲୋକମାନେ ଲରେନ୍ସଙ୍କ ବୁଦ୍ଧି ଓ କୌଶଳରେ ସମ୍ମୁଖୀନିତ୍‌ର କରିଥିଲେ, ଏତେବେଳେ ଭାଦ୍ରାଙ୍କର ଏମନ୍ତ ଶୋଚନୀୟ ପରିଣାମ ଦେଖି ସମସ୍ତଙ୍କର ଆଶାଭରସା ଏକାବେଳକେ ଉଡ଼ିଗଲା । ବିଦ୍ରୋହୀମାନଙ୍କ ଅଭ୍ୟାଗୁରରେ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣ ଓଷ୍ଠାଗତ ହୋଇଥିଲା । ଉଦ୍ୟମାନେ ଥରେ ବାହାରକୁ ଗଲେ ଆଉ ଫେରିଆସନ୍ତି ନାହିଁ । ଆଉ ଅଧିକ ବେତନ ଦେଲେ ମଧ୍ୟ କେହି ଚାକର କରିବାକୁ ମଜ୍ଜିଲେ ନାହିଁ । ଏଥରୁ ରେସିଡେନ୍ସି-ବାସିମାନଙ୍କର ଅଭ୍ୟନ୍ତ୍ର କଷ୍ଟହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏତେବେଳେ ରେସିଡେନ୍ସି-ବାସିମାନେ ସର୍ବାବସ୍ଥାରେ ନିରାଶହୋଇ କେବଳ ଦ୍ବ୍ୟାବଲକ କାନପୁରରୁ ଆସି ସେମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍‌କାରକରିବେ ଏହିଆଶା ଅବଲମ୍ବନ କରି ବିଦ୍ରୋହୀମାନଙ୍କର

* ସେ ସ୍ଥାନରେ ସେନାମାନେ କ୍ୟାପକବାଳ ବାସ କରନ୍ତି ।

ଅଭ୍ୟାସର ସହ୍ୟ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ; ମାତ୍ର ବହୁଦିନପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର କୌଣସି ବିଶେଷ ସମ୍ବାଦପାଇଲେ ନାହିଁ । ଏହିରୂପ କିଛିଦିନ ଗତହେଲା । ସେମ୍ବେଲରମ୍ଭ ତା ୨୫ ରଖରେ ହାବଲକ ଓ ଅନ୍ତଃସମ ଦୁଇଜଣ ସର୍ବେନ୍ଦ୍ୟ ଆସି ଲକ୍ଷ୍ମୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେମାନେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାମାତ୍ର ଅଧିବାସିନୀଙ୍କେ କେ ଠାଉପରୁ ବୟଙ୍କର ଗୋଳ ଗୋଳା ବର୍ଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏଥିରେ ହାବଲକଙ୍କ ଅନେକ ସେନା ଆଘାତ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ; ମାତ୍ର ସେମାନେ କୌଣସି ପ୍ରକାରରେ ଫେରିଲେ ନାହିଁ । ଏହିରୂପ ରେସିଡେନ୍ସିବାସିନୀଙ୍କର ଦୁଃଖ ଅନେକ ଅଂଶରେ ଦ୍ରାସ ହେଲା ସତ୍ୟ; ମାତ୍ର ସେମାନେ ଉଦ୍ଧାର ପାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ; ଯେହେତୁରୁ ଅସଂଖ୍ୟ ବିଦ୍ରୋହୀ ସେମାନଙ୍କୁ ଘେରି ରହିଥିଲେ ଓ ରେସିଡେନ୍ସି ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ସ୍ତ୍ରୀ, ବାଳକ ଓ ଅଶକ୍ତଲୋକ ଥିବାରୁ ହାବଲକ ବିଦ୍ରୋହମାନଙ୍କ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ଏଣେ ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟର ବିଦ୍ରୋହମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଖଟିସ୍ଥାନ ଥିଲା । ସେ ସ୍ଥାନରେ ଇସ୍ମୁରେସୀୟ ସେନା ନ ଥିଲେ, ଯେ ସକଳ ଦେଶୀସେନା ଥିଲେ ସେମାନେ ବିଦ୍ରୋହମାନଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇଥିଲେ, ଲେଫ୍ଟନେଣ୍ଟ ଉଲ୍‌ବା ସାହେବ ଦାକ୍ଷି ଅସ୍ତ୍ରଶାଳାର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଥିଲେ । ସେ ତାହା ରକ୍ଷା କରିବା, ତାହାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଚଠିନ ମଣି ଅଗ୍ନିଦାନ କରି ତାହା ଉଡ଼ାଇ ଲେଲେ; ଦାକ୍ଷି ବାସୀ, ଯେ କେତେଜଣ ଇସ୍ମୁରେସୀୟ ପୂର୍ବେ ସାବଧାନ ହୋଇଥିଲେ କେବଳ ସେହିମାନେ ରକ୍ଷା ପାଇଲେ, ଅବଶିଷ୍ଟମାନଙ୍କୁ ବିଦ୍ରୋହମାନେ ବଧ କଲେ । ଅବସର ଦେଖି ମୋଗଲ ସମ୍ରାଟ ସିହାସନାସ୍ତେବଣ କଲେ ଓ ଜୟପତାକା ଉଡ଼ାଇଲେ । ପ୍ରଧାନ ସେନାପତି ଦାକ୍ଷି ଉଦ୍ଧାର ମାନସରେ ସର୍ବେନ୍ଦ୍ୟ ଆସୁଥିଲେ; ମାତ୍ର ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ପ୍ରୟତ୍ନ ମାର୍ଗ ମଧ୍ୟରେ ଓଲଟଠାରେଗାଢ଼ାନ୍ତ ହୋଇ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ପରେ ବାର୍ନାର୍ଜ ପ୍ରଧାନ ସେନାପତି ପଦ ଗ୍ରହଣ କରି ଦାକ୍ଷି ଆସୁଥିଲେ, ସେ ମାର୍ଗମଧ୍ୟରେ ନିଧନ-ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଏଥିକୁ ବିଦ୍ରୋହମାନଙ୍କ ଉତ୍ସାହ ବୃଦ୍ଧିଗଲା ।

ଏଣେ ସରକ୍ଷ୍ୟାଲିନ କ୍ୟାମ୍ପଲ କଲିକତାରୁ ଯାଇ ଲକ୍ଷ୍ମୀସ୍ଥିତ ରେସି-ଡେନ୍ସିବାସିନୀଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କଲେ; କିନ୍ତୁ ସଦସ୍ୟ ନଗର ଦସ୍ତଗତ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ କାରଣ ତାହାଙ୍କ ସୈନ୍ୟଠାରୁ ବିଦ୍ରୋହୀ ସଂଖ୍ୟା ଅନେକ ଗୁଣ ଅଧିକ ଥିଲା; ଏଥିକୁ ଅଧିକ ସୈନ୍ୟ ଅପେକ୍ଷାରେ ଦଳ କାଟିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଦାକ୍ଷି, ବିଦ୍ରୋହମାନଙ୍କର ଦସ୍ତଗତ ହେବାର ସମ୍ଭାବ ପାଇ କେନ୍ଦ୍ର ବାହାଦୁର ସୈନ୍ୟ ପଠାଇବା କାରଣ ପଞ୍ଜାବର କମିଶନର ସରଜନ ଲରେନସଙ୍କୁ ଲେଖି-ଥିଲେ, ଉଦନୁସାରେ ସେ ଥୋବାଏ ଶିଖସେନା ପ୍ରେରଣ କଲେ ଓ ପଦ୍ମପୁଲରୁ

ଓ ଝିଞ୍ଜିର ଗୁଜାମାନେ ମଧ୍ୟ ସେନା ପଠାଇ ଅନେକ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ । ଜେନେରଲ ଉତ୍ତରାଧିପତି ସେହି ସକଳ ସେନାର ଅଧିକାରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆସି ଘାଟି ଅବରୋଧ କଲେ ଓ ଦୁଇଦିନ କାଳ ଦୁର୍ଗ ଉପରେ ଗୋଳା ବର୍ଷଣ କରିବାକୁ ଦୁର୍ଗପ୍ରାଚୀର ଦୁଇସ୍ଥାନରେ ଗୁଜାଗଲ । ଏଥିକୁ ବିଦ୍ରୋହମାନେ ଅମରଣା କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ପଳାୟନ କଲେ; ତେଣୁ ଘାଟିସହର ସହଜରେ ସେନାପତି ଉତ୍ତରାଧିପତିଙ୍କ ଦସ୍ତଗତ ହେଲା । ବୃଦ୍ଧ ମୋଗଲ ସମ୍ରାଟ୍ ପଳାୟନ କରୁଥିଲେ; ମାତ୍ର କେତେକ ଅଭ୍ୟାସୀ ସେନା ଯାଇ ତାହାଙ୍କୁ ଧରି ପକାଇଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଫିଦଲ ଓ ତା'ର ପ୍ରଭୁ ଶୁକର କୃଷି ସେନାମାନେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ନେପାଳର ସେନାପତି ଜଂବାହାଦୂର ମଧ୍ୟ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେନାପତି ସରକୋଲିନ କ୍ୟାମ୍ପେଲ ଏହି ସକଳ ସେନା ସମ୍ମିଳିତାଦ୍ୱାରା ଯାଇ ମାର୍ଚ୍ଚମାସ ୩୧ ରଖରେ ଲକ୍ଷ୍ନୌ ନଗର ଅଧିକାର କଲେ ।

୧୮୫୮ ସାଲ ମାର୍ଚ୍ଚମାସ ୩୧ ରଖରେ ଲକ୍ଷ୍ନୌ କେନ୍ଦ୍ର ଅଯୋଧ୍ୟାର ବିମେଶନର ଆଉଟ୍‌ରାମଙ୍କ ନିକଟକୁ ଏହି ଉପଦେଶ ସହଜ ଖଣ୍ଡିଏ ଘୋଷଣାପତ୍ର ପଠାଇଲେ ଯେ, ଅଯୋଧ୍ୟା ଦସ୍ତଗତ ହେବାପାତ୍ର ଏହି ଘୋଷଣାପତ୍ର ପ୍ରକାର କରିବେ । ଏହି ଘୋଷଣାପତ୍ରର ମର୍ମ ଏହି :—

“ ବୃଦ୍ଧ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ଉପରେ ଅଯୋଧ୍ୟାର ଯେଉଁ ଜଂଗଲ ଢାଳୁକଦାରଙ୍କର ଭକ୍ତି ଅବତଳିତ ଅଛି, କେବଳ ସେହିମାନେ ପଦସ୍ଥ ରହିବେ । ଆଉ ସମସ୍ତ ଢାଳୁକଦାରଙ୍କ ଭୂମି ବାଜେୟୁସ୍ ହେବ । ତେବେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେ ସମସ୍ତ ଢାଳୁକଦାର ଅସ୍ତ୍ର ଶସ୍ତ୍ର ତ୍ୟାଗ କରି ବୃଦ୍ଧ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରିବେ ଓ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁମାନେ ଇଂରେଜଦଳରେ ଲିପ୍ତ ନ ଥିଲେ ଏପରି ପ୍ରମାଣ ହେବ, ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଜେନେରଲ ଅଜୀବାର କରୁଅଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଓ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରକ୍ଷା କରିବେ । ଏତଦ୍ୱିଧି ଢାଳୁକଦାର ଓ ପ୍ରଧାନ ଲେଖମାନଙ୍କ ଉପରେ ଅନୁଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଅଥବା ଦଣ୍ଡଦାନ କରିବା ବୃଦ୍ଧ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ବିଚାର ଓ ସ୍ୱେଚ୍ଛାଧୀନ, ସେଥି ପାଇଁ ସେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅଜୀବାର କରି ନ ପାରନ୍ତି ” ।

ଲକ୍ଷ୍ନୌ ଦସ୍ତଗତ ହେବାଉତ୍ତରେ ସେନାପତି କ୍ୟାମ୍ପେଲ ଗୃହିଲ୍ଲଖଣ୍ଡରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ବରେଲି ନଗର ଗୃହିଲ୍ଲଖଣ୍ଡର ସଜ୍ଜାମାନା । ସେନାପତି ତତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଧାନ ବିଦ୍ରୋହୀ ଶ୍ରୀବାହାଦୂରଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କରନ୍ତେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଦ୍ରୋହମାନେ ଛନ୍ଦିଦିନ ହୋଇ ପଳାୟନ କଲେ; ତେଣୁ ମେ ମାସ ୩୧ ରଖରେ

ହରେଲ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ହସ୍ତଗତ ହେଲା । ଏ ଉତ୍ତରେ ସେନାପତି ଏଲହାବାଦକୁ ଫେରି ଗଲେ ।

ଏଣେ ମଧ୍ୟଭାରତବର୍ଷ ଓ ବୃନ୍ଦାବନରେ ମଧ୍ୟ ବିଦ୍ରୋହୀମାନେ ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳିତ ହୋଇଥିଲା, ସେନାପତି ସରହଡ଼ ରୋଜ ଯାଇ ତାହା ନିଭାଇଲେ । ସରହଡ଼ ରୋଜ ଏହିରୂପେ ଅନେକ ବିଦ୍ରୋହୀକୁଳିତ ସ୍ଥାନରେ ଶାନ୍ତିସ୍ଥାପନ ପୂର୍ବକ ଝାନସିରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ।

ଲର୍ଡ଼ ଡେଲହାଉସୀ ଝାନସିରୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀବାଇଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ଅଭ୍ୟାଗର କରିଥିଲେ ତାହା ତାଙ୍କର ହୃଦୟପଟରେ ଅଙ୍କିତ ଥିଲା ଓ ସେହି ଦିନ ଠାରୁ ବ୍ରିଟିଶ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ଅମଙ୍ଗଳ ଚିନ୍ତା କରି ଆସୁଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟ ରୁହେ ସ୍ୱୟଂ ଖଜୁ ଧାରଣ ପୂର୍ବକ ସମରରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ, ଝାନସିରେ ଯେ ସକଳ ଇସ୍ତଫେସୀୟ ବାସ କରୁଥିଲେ ସ୍ତ୍ରୀ ସେମାନଙ୍କୁ ବଧ କଲେ । ଗୋୟାଲିୟର ରାଜ୍ୟର ବିଦ୍ରୋହ ସିପାହୀମାନେ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀର ପଲାୟିତ ବିଦ୍ରୋହୀମାନେ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ସେନା ସହିତ ମିଳିତ ହେଲେ । ନାନାସାହେବଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ସେନାପତି ଛାଣ୍ଡିଆଟୋପି ମଧ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ସହିତ ମିଳିତ ହେଲେ ।

ସ୍ତ୍ରୀ ଏହିରୂପେ ବର୍ଦ୍ଧିତସାମର୍ଥ୍ୟ ହୋଇ ଅଣ୍ଟାରେ ବେଶରେ ଅସ୍ତ୍ରଧାରଣ ପୂର୍ବକ ଅପ୍ରେଲ ମାସ ୩୦ ତାରିଖରେ ବ୍ରିଟିଶ ସେନାପତିଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ଇଂରେଜମାନେ ଯାହାକୁ ଅଯୋଗ୍ୟା ମଣି ତାହାଙ୍କ ହସ୍ତରୁ ରାଜ୍ୟର ଛଡ଼ାଇ ନେଇ ଥିଲେ ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହାଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତପ୍ରଦତ୍ତ ଅଧିନାୟକ ଗୁଣରେ ବିରୁପିତା ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ । ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଅସାଧାରଣ ସୈନ୍ୟଗୁଳନା ନୈପୁଣ୍ୟରେ ବ୍ରିଟିଶ ସେନାମାନେ ଅସ୍ଥିର ହୋଇଥିଲେ; ମାତ୍ର ଯୁଦ୍ଧର ଶେଷଭାଗରେ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ସେନାମାନେ ଭଙ୍ଗଦେଇ ପଳାୟନ କଲେ । ପରେ କୁଳି ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ପୁନର୍ବାର ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ ସ୍ତ୍ରୀ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରାଜିତ ହେଲେ; କିନ୍ତୁ ତଥାପି ସେ ଭଗ୍ନୋତ୍ତାହା ହେଲେ ନାହିଁ । ସେ ଗୋୟାଲିୟର ରାଜ୍ୟରେ ପୁନର୍ବାର ଯୁଦ୍ଧ କଲେ; ମାତ୍ର ସରହଡ଼ରୋଜ ଉତ୍ଥାରେ ସେନା ସହିତ ଯାଇ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ସେନାମାନଙ୍କୁ ଛତ୍ରଭଙ୍ଗ କରାଇ ଦେଲେ । କୌଣସି ବ୍ରିଟିଶ ସେନା ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ପଡ଼ିଯିବାର ଏକାକି ପାଇ ତାହାଙ୍କ ଗଳାରେ ଲମ୍ବିତ ରତ୍ନମାଳା ଲେଉଟେ ଭରତବର୍ଷର ମନରେ କରି ତାହାଙ୍କୁ ବଧ କଲା, ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଏପରି

ଭୟବଦ୍ଧ ପରଶାମ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖର ବିଷୟ । ବ୍ରହ୍ମସଂସ୍କାରପଦ ହୃଦରେଜ
ଗଣିକର ବିପକ୍ଷ ଥିଲେ, ସେ ମଧ୍ୟ ଭାବାର ସଂପର୍କ ପ୍ରଶଂସା କର ଯାଇ
ଅଛନ୍ତି ।

ଲଞ୍ଜବେନଂ ଭାରତବର୍ଷରେ ପ୍ରଧାନ ଶାସନକର୍ତ୍ତା ପଦ ଗ୍ରହଣ କରିବା
ଭାରତରେ ଯେଉଁ ବିଦ୍ରୋହରୂପ ମହାନାଟକର ଅଭିନୟ କ୍ରିୟା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା
ଗୋଲ୍‌ଫିଲ୍‌ସ୍‌ର ରଙ୍ଗଭୂମିରେ ଭାବାର ସକଳକା ପତନ ହେଲା ।
